

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V NITRE

REDAKTOR BOHUSLAV CHROPOVSKÝ

Vychádza dva razy do roka, strán 480, ročné predplatné Kčs 150,—

Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 949 21 Nitra-hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ СЛОВАЦКОЙ АКАДЕМИИ НАУК В НИТРЕ

РЕДАКТОР БОГУСЛАВ ХРОПОВСКИЙ

Выходит два раза в год из 480-ти страниц, подписная цена Кчс 150,—

Редакция: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 949 21 Nitra-hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES

DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN NITRA

SCHRIFTFLEITER BOHUSLAV CHROPOVSKÝ

Erscheint zweimal jährlich auf 480 Seiten, Bezugspreis Kčs 150,—

Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 949 21 Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

XXXIII-1, 1985

Hlavný redaktor

BOHUSLAV CHROPOVSKÝ

Redakčná rada

Vojtech Budinský-Krička, Ján Dekan, Alojz Habovštiak, Josef Poulík, Miroslav Richter,
Alexander Ruttkay, Miroslav Štěpánek, Jozef Vladár

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK XXXIII

ČÍSLO 1

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED, BRATISLAVA
1985

ŠTYRIDSAŤ ROKOV SLOBODNÉHO A INTENZÍVNEHO ROZVOJA ARCHEOLOGICKÉHO BĀDANIA NA SLOVENSKU

Pred štyridsiatimi rokmi prišla k nám sloboda. Vybojovala ju pre nás slávna Červená armáda, ktorá zničila hitlerovskú mašinériu a definitívne ju porazila. Dnes si už len pripomíname tieto slávne a pre nás túžobne očakávané chvíle. Pri 40. výročí oslobodenia našej vlasti si s vďakou, úctou a láskou spomíname na synov a dcéry krajiny veľkého vodcu svetového proletariátu V. I. Lenina, na bojovníkov a hrdinov slávnej Červenej armády, ktorí nám v historickej jari 1945 priniesli slobodu, pokrok a šťastie.

Po štyridsiatich rokoch sa veľmi zreteľne vyníma svetodejinná úloha, ktorú zohral Sovietsky zväz pri porážke fašizmu. Ním vybojované víťazstvo nebolo len víťazstvom vojenským, lebo podnietilo mohutný rozmach revolučného boja robotníckej triedy. Poslanie sovietskej armády nebolo obmedzené len na priame oslobodzovanie Československa, ale zahŕňovalo i mnohostrannú morálnu, politickú, kádrovú a materiálnu pomoc Sovietskeho zväzu nášmu národnooslobodzovaciemu zápasu. Sovietsky zväz a jeho ľud vynaložili všetko úsilie nielen na vykúpenie našej slobody, ale aj na záchranu pred zničením a na obnovu fašistami devastovanej krajiny.

A preto my, ktorí dnes plným priehrštím môžeme užívať výdobytky tejto slobody, pokroku a mieru, v úcte a láske sa skláňame pred tými, ktorí položili svoje životy za slobodu našej vlasti a v nerovnom boji zlomili krutú nadvládu fašistickej tyranie. Vzdávame hold slávnej sovietskej armáde — osloboditeľke, hrdinke Veľkej vlasteneckej vojny, záštite mieru, pokroku a socializmu.

Od skončenia druhej svetovej vojny prešlo 40 mierových rokov. Že sme ich mohli prežiť v mieri, v budovateľskom úsilí a šťastí, je veľkou zásluhou Sovietskeho zväzu, jeho pracujúceho ľudu, mierovej leninskej zahraničnej politiky Komunistickej strany Sovietskeho zväzu. Preto si treba pripomínať a neustále uvedomovať, že zárukou našej istoty a štátnej

nezávislosti je pevné priateľstvo, spojenectvo a stále sa prehĺbujúca spolupráca so Sovietskym zväzom. Význam tohto priateľstva a spojenectva bol preverený draho zaplatenými životnými skúsenosťami nášho ľudu v ťažkom zápase proti fašizmu, za národnú slobodu, za nastolenie sociálne spravodlivého zriadenia v našej vlasti i v období budovania, plodnej tvorivej práce pri výstavbe socializmu.

Štyridsiate výročie oslobodenia dáva príležitosť, aby sme sa obzreli do minulosti na to, čo sa urobilo aj na poli slovenskej archeológie.

Do oslobodenej vlasti vstupovala s veľmi skromným personálnym a materiálno-technickým vybavením a prirodzene aj značne ohraničeným poznaním jednotlivých úsekov našich najstarších národných dejín. Za štyri desaťročia sa neobyčajne rozrástla vedeckovýskumná základňa a vedecká produkcia. Vďaka nebývalej a všestrannej pomoci Komunistickej strany Československa a štátnych orgánov mohol sa rozvinúť široko založený archeologický výskum, ktorý priniesol i prináša nesmierne cenné vedecké, kultúrne a materiálne bohatstvá. Výsledky tohto výskumu sú nezvratnými dôkazmi toho, že naši predkovia významne zasiahli do európskeho a svetového života a vývinu. Veľmi konkrétne dokazujú, že máme hlboké historické korene, že náš národ má bohatú kultúru, ktorá sa nielen vyrovnala súdobej európskej kultúre, ale ju v mnohom aj predčila. Slovenská archeológia v období štyridsiateho výročia oslobodenia sa môže tiež právom hrdiť tým, že prináša významný vklad v tomto smere aj vo svetovom meradle.

Poznatky o osídlení Slovenska v staršej a strednej dobe kamennej boli pred oslobodením veľmi skromné a útržkovité. Svedčí o tom skutočnosť, že do roku 1945 bolo na Slovensku známych iba 26 nálezísk z obdobia staršej doby kamennej, pričom väčšina týchto lokalít poskytovala iba ojedinelé pamiatky hmotnej kultúry prvobytných lovcov. Nebolo ani prostriedkov, ani organizačných možností pre vý-

skum najstaršieho úseku pravekých dejín Slovenska.

Vedomosti o živote paleolitickej spoločnosti boli preto veľmi malé a nejasné. Dlhší čas sa popierala existencia nielen starého a stredného paleolitu, ale nepripustil sa ani názor o osídlení Slovenska v strednej dobe kamennej.

Za takéhoto stavu sa ujal po oslobodení Archeologický ústav SAV organizovania systematického výskumu najstaršieho obdobia slovenského praveku, ktorý nielen odkryl závažné poznatky o živote paleolitickej spoločnosti, ale objavil aj celý rad paleolitických lokalít, ktorých počet dnes dosahuje okolo 300 nálezísk.

Výskumy uskutočnené po oslobodení Slovenska Červenou armádou sa vyznačovali tým, že sa neustále na nich uplatňovali požiadavky komplexnosti a interdisciplinárnej súčinnosti. Preto sa realizovali výskumy osvetľujúce jednak stratigrafickú pozíciu najvýznamnejších nálezov v priebehu štvrtohôr, jednak štruktúru paleolitických sídlisk, ako aj ekonomicko-spoločenské vzťahy paleolitickej spoločnosti i ekologické prostredie skúmaného obdobia.

Postupne prebiehali výskumy týchto významných paleolitických lokalít: Moravany nad Váhom, Ivanovce, Plavecký Mikuláš, Bojnica I, Sereď, Barca I—II, Santovka, Dolná Streda, Seňa, Kechnec I, Vlčkovce, Cejkov, Banka, Radošina, Nitra, Veľký Šariš, Hôrka, Trenčín IV, Svodín, Nové Mesto nad Váhom-Mnešice, Nemšová, Moravany nad Váhom, Bojnica III, Tibava, Veľký Slavkov, Žiar nad Hronom, Kašov, Sobotište, Trenčianske Bohuslavice.

Okrem stratifikovania najstaršieho osídlenia, potvrdeného terénnym výskumom v Mnešiciach pri Novom Meste nad Váhom v období starého pleistocénu (clactonien, t. j. geochronologicky M-R, resp. PK IV), sa dokumentovalo osídlenie v staršom paleolite aj v okolí Bratislavy, ktoré potvrdzujú aktivitu *Homo erectus* už v tomto období. Do úseku najstaršieho osídlenia patria aj lokality Vyšné Ružbachy, Cejkov, Seňa a i.

K najlepšie chronologicky a paleoekologicky preskúmaným oblastiam vôbec patrí obdobie stredného paleolitu. Podarilo sa rekonštruovať celý vývoj prírodného prostredia poslednej doby medzifadovej, v ktorom žil neandertálec a ktorého telesné pozostatky sa našli čiastočne zachovalé v travertínoch, ukladaných v riss-

würmskom interglaciáli spolu s bohatými náleziskami otláčkov rastlín, kostí súdobých zvierat i iných svedkov poslednej doby medzifadovej (Gánovce, Hôrka, Bojnica).

Z obdobia mladého paleolitu boli na území Slovenska rozpoznané a výskumami potvrdené typicky mladopaleolitické kultúry szeletien a aurignacien. Výskum týchto kultúr naznačil ich dôležitosť pri riešení problematiky materiálnej kultúry *Homo sapiens*, resp. štruktúry mladopaleolitickej spoločnosti v oblasti materiálnych zdrojov a charakteru osídlenia v úzkej súvislosti s organizovaným lovom v období korníckeho a zberačského hospodárstva (Moravany-Dlhá, Barca I—II, Tibava, Seňa).

Najviac poznatkov poskytli výskumy neskoršej fázy mladého paleolitu reprezentovaného gravettienom. Veľký počet preskúmaných lokalít z tohto obdobia dokumentuje nielen závažné poznatky o stratigrafii, ekologickom prostredí, charaktere osídlenia, sídliskových formách, materiálnych zdrojoch kamenných surovín na výrobu pracovných predmetov, ale aj najstaršie prejavy paleolitického umenia (Moravany, Cejkov) v súvislosti s poznávaním ekonomickej a nadstavbovej sféry mladopaleolitickej spoločnosti.

K významným úspechom patrí aj zistenie osídlenia zo záverečnej fázy starej doby kamennej na Spiši a na Orave, ktoré dokumentujú kontakty s územím severne od Karpát, podobne ako vyvrátenie mylného predpokladu o existencii sídliskového hiátu medzi paleolitom a neolitom. Dôkazy o tom poskytli výskumy pieskových dún pri Sereďi, v Barci pri Košiciach a najnovšie pod Vysokými Tatrami.

Po oslobodení bolo v začiatkoch aj štúdium najstarších spoločenstiev s produktívnym spôsobom hospodárenia. Nepočetné a malé výskumy uskutočnené v predvojnovom a vojnovom období sa dotýkali len juhozápadného, resp. malých regiónov východného Slovenska (jaskyňa Domica, oblasť východoslovenských mohýl). Za tohto nepriaznivého stavu základného výskumu sa ani teoreticky neuvažovalo o sociálno-ekonomických a nadstavbových javoch vtedajšej spoločnosti a poznatky o súvislostiach našich neolitických a eneolitických osídlení z 5. — 3. tisícročia pred n. l. so súvekými spoločnosťami aspoň susediacich krajín boli veľmi slabé.

Zásadný prelom v štúdiu problematiky tohto obdobia nastal začiatkom päťdesiatych rokov.

Už prvé veľké výskumy (Bajč—Vlkanovo, Hurbanovo, Košice—Barca, Nitriansky Hrádok, Sarovce, Tibava, Veľký Grob) ukázali významné postavenie Slovenska pri vzniku a šírení produktívneho hospodárstva a v týchto intenciách sa pokračovalo i v šesťdesiatych rokoch (výskumy: jaskyňa Ardo a Domica, Branč, Dvory nad Žitavou, Lúčky, Malé Zalužice—Lažňany, Michalovce, Nitra, Peder, Podolie, Sebastovce, Štúrovo a ďalšie). V početných štúdiách a monografických prácach sa zhodnotili bohaté nálezové fondy a vyčlenili mnohé, dovtedy neznáme kultúrne osídlenia s prihliadnutím na ich genézu, vývoj a relatívne chronologické postavenie. V sedemdesiatych a začiatkom osemdesiatych rokov sa prehĺbila kvalita výskumu, ktorý sa začal orientovať na hospodárske, spoločenské a nadstavbové aspekty spoločnosti mladšej doby kamennej. Skúmali, resp. skúmajú sa lokality Bajč, Bíňa, Blatné, Bučany, Budmerice, Cífer—Pác, Čataj, Čečejovce, Červený Hrádok, Kamenín, Komjatice, Kopčany, Košice, Mužla—Čenkov, Patince, Prešov—Šarišské Lúky, Svodín, Šarišské Michaľany, Žlkovce, Čičarovce, Oborín, Veľké Raškovce a ďalšie.

Pre súčasný stav výskumu neolitu je charakteristická orientácia na komplexné štúdium vtedajšej spoločnosti. Rieši sa stratégia osídľovania so vzťahom k mechanizmu vzniku a šírenia produkčného hospodárstva a jeho vývoja v širokých teritoriálnych súvislostiach. Východiskom sa stáva detailná analýza výsledkov výskumu mikroregiónu, od jeho najnižšej výrobo-spoločenskej jednotky — obyvateľov jedného domu až po nadregionálnu makroštruktúru. Funkcionálna analýza sídliskových objektov a inventára umožňuje konštruovanie modelov neolitickej spoločnosti. Do analýzy sú zapájané poznatky z výsledkov prírodovedeckých expertíz, ako aj experimentálne skúsenosti. V stredoeurópskych reláciách sa v období kultúry s lineárnou keramikou najmä západné Slovensko zaradilo k dobre preskúmaným územiám, hlavne pokiaľ ide o veľkoplošné výskumy a ich celkový počet. Intenzitou a úrovňou terénneho výskumu sa táto časť Slovenska vyrovnala krajinám s dlhou tradíciou výskumu. Na východnom Slovensku je výskum kultúry s východnou lineárnou keramikou v štádiu, v ktorom sa završuje jej základná periodizácia; nedostatočne sú známe otázky genézy najstarších roľníckych spoločenstiev. V súčasnosti slo-

venská archeológia zaujíma popredné miesto najmä vo výskume osídlení s bukovohorskou kultúrou a niektorých ďalších stredo- a mladoneolitických skupín.

Ešte výraznejší je pokrok vo výskume lengyelskej kultúry. Veľké plošné výskumy, doplnené sériou menších výskumov priniesli poznatky primárneho významu. Štyri lokality s objektmi fortifikačného typu, vyše 100 preskúmaných pôdorysov domov, početné hroby s bohatými milodarmi a množstvo ďalších náleзов i početné teoretické príspevky o genéze, triedení a vzťahoch lengyelskej kultúry získali slovenskej archeológii medzinárodnú autoritu. Dobrá úroveň sa dosiahla i vo výskume skupín polgárskej kultúry, ktorý sa začal rozvíjať až v 60. rokoch. Preskúmali sa časti osád a najmä pohrebiská takmer zo všetkých vývojových stupňov tohto osídlenia a v poslednom období sa dosiahol pokrok i v zhodnotení sociálno-ekonomických aspektov spoločenstiev s rozvinutou patriarchálnou organizáciou.

V súčasnosti je Slovensko jedinou krajinou, kde sa problematika kultúry s kanelovou keramikou — rozšírenou v Karpatskej kotline i na priľahlých územiach — skúma systematicky a špeciálne. Keďže táto kultúra je počas celej mladšej doby kamennej jediným osídlením, prostredníctvom ktorého možno nadviazať cez kultúry juhovýchodnej Európy na vývoj v prednej Ázii i na prvé historické kultúry na Strednom východe a v Egypte, má jej rozpracovanie zásadný význam pri upravení relatívnej a absolútnej chronológie celej Európy v tomto období. Triedenie kultúry s kanelovanou keramikou, vypracované najmä na základe nálezov zo Slovenska s odvolaním sa na ďalšie pramene z iných krajín, sa všeobecne prijíma. Osídlenia z mladého neolitu celého Slovenska sú najmenej preskúmaným úsekom mladšej doby kamennej. Výskum tejto problematiky zaostáva za bádáním v susedných krajinách a priaznivejšia situácia je len v poznaní osídlenia severovýchodného Slovenska vďaka výskumom v oblasti skupiny východoslovenských mohýl.

Za uplynulých 40 rokov slovenská archeológia dostihla v základnom výskume mladšej doby kamennej azda všetky európske krajiny, najmä v doložení plynulej nadväznosti jednotlivých osídlení a v poznaní ich materiálnej a duchovnej kultúry. Vďaka spomínaným výskumom patrí Slovensko už ku skupine tých

krajín, ktoré priamo ovplyvňujú štúdium mnohých počiatočných poľnohospodárskych osídlení.

V terénnom výskume lokalít doby bronzovej došlo v tomto období nielen ku značnému kvantitatívnemu vzrastu, ale tiež k zmenám v kvalite výskumu. Nerovnomernosť rozloženia, najmä absenciu nálezov z východného a stredného Slovenska, sa podarilo eliminovať. Vďaka systematickým a ústretovým záchranným výskumom stratifikované nálezy a uzavreté nálezové celky nie sú dnes vôbec ojedinelým zjavom. V tejto etape sa tiež začali prvé systematické výskumy napr. pohrebisk staršej doby bronzovej (Výčapy—Opatovce, Hurbanovo, Veľký Grob, Patince, Majcichov), sídlisk (Nitriansky Hrádok, Malé Kosihy, Barca) a mohýl (Čaka, Očkov). V poslednej dobe k tomuto základu pribudli ďalšie realizované výskumy, z ktorých na prvom mieste treba menovať opevnenú osadu otomanskej kultúry v Nižnej Myšli a komplexný výskum žiarového pohrebiska a sídliska v Radzovciach.

Rozsiahlymi výskumami sa podstatne rozširovala pramenná báza pre štúdium doby halštatskej. Nepochybne najväčším výskumom bol systematický výskum hradiska Molpír v Smoleniciach, ktorého výsledky sa v súčasnosti monografickou formou prezentujú celoeurópskej odbornej verejnosti. Veľká pozornosť sa venovala skúmaniu osád agrárneho charakteru (Sereď, Hurbanovo, Somotor a i.). Početné boli výskumy najrôznejších typov pohrebísk: Chotín, Dunajská Lužná—Nové Košariská, Reca, Bučany, Preseľany nad Ipľom, Podbiel. I keď ťažisko výskumu ležalo na juhozápadnom Slovensku, nezanedbávali sa ani iné oblasti Slovenska. Najmä Orava, Liptov a východné Slovensko sa skúmali v značnom rozsahu.

V prehľade o osídlení Slovenska v druhej polovici II. a prvej polovici I. tisícročia pred n. l. ostávali mnohé územia v jednotlivých časových úsekoch neprebádané. Nový výskum prispieva k riešeniu kontinuity a diskontinuity historického procesu na Slovensku jednak objasnením a charakterizovaním nových kultúrnych jednotiek (koštianska a nitrianska skupina, hurbanovský typ, karpatská mohylová kultúra, čačianska a gávská kultúra, kultúra Suciú de Sus, slovenská kalenderberská), ako aj vyhranení vnútorného vývoja a geografického rozšírenia týchto kultúr. K objasneniu historického procesu v dobe bronzovej prispie-

lo aj detailnejšie poznanie kultúr známych už z medzivojnového obdobia (maďarovská, únětická, lužická kultúra, stredodunajská mohylová a pilinská kultúra).

Po roku 1960 sa publikovali výsledky viacerých terénnych výskumov, čo umožnilo postupný prechod od empirického rozvoja k systematickej fáze výskumu. Veľká pozornosť sa venovala najmä relativnej chronológii. Slovenský výskum doby bronzovej sa zapojil do európskej diskusie o vyčlenení stupňa BA₃. Pre Slovensko sa tento stupeň rozpracoval ako obdobie zložitých historicko-spoločenských zmien na začiatku strednej doby bronzovej. Pre úsek strednej až neskej doby bronzovej už boli vytvorené pokusy o vyčlenenie nálezových horizontov charakterizovaných slovenskými nálezmi depotov.

Zistenie hospodársko-spoločenského stavu jednotlivých kultúr, resp. jeho jednotlivé prejavy, tvoria od 70. rokov tému viacerých štúdií. Závažnou sa stala problematika metalurgie medi a bronzu na Slovensku, a to s dôrazom na jej počiatky. Výskum opevnených sídlisk ako diferenciácie foriem osídlenia a prejavu sociálnej štruktúry spoločnosti, resp. ako prameňa štruktúry poľnohospodárskej i nepoľnohospodárskej výroby, priniesol výsledky, ktoré sú závažné aj v európskom kontexte, predovšetkým pre výskum staršej doby bronzovej. Výsledky skúmania mladšej doby bronzovej (Čaka, Dedinka) dokladajú ďalší postup spoločenskej diferenciácie a prispievajú k riešeniu otázky prejavov vojenskej demokracie. Štúdium kultúr doby bronzovej na Slovensku nechápu slovenskí archeológovia izolovane, ale v súvisi so susediacimi územiami ako výsledok zložitého procesu. V tomto kontexte sa objavujú štúdie k otázke východných či stredomorských vplyvov na Slovensko v dobe bronzovej i podiel nositeľov kultúr mladšej doby bronzovej na veľkom sťahovaní národov. Svetonázorové prejavy nositeľov kultúr ako zložitý systém uctievania rozličných prírodných síl a astronomických javov, ich kultu a funerálnych zvyklostí sú ďalším prvkom určenia spoločensko-hospodárskeho stavu doby bronzovej na Slovensku.

Vychádzajúc z rozpracovaného pojmu vojenská demokracia sa na báze hradísk a kniežacích hrobov riešila pokročilá ekonomická diferenciácia staršej doby železnej. Študovali sa vtedajšie zložité kultúrne vplyvy, riešil sa

problém prvých sledovateľných etník na našom území a vplyvy Ilýrov a Etruskov.

Teoretické spracovanie výsledkov terénneho archeologického výskumu a jeho závery nadväzujú na základné filozoficko-metodologické pojmy marxistických vied a prispievajú tak k objasneniu vzťahu historického vývoja materiálnej kultúry a nadstavby ako celku (občina, občinové remeslá, patriarchát, vojenská demokracia).

Rozbor súčasného stavu bádania ukazuje, že dobré výsledky sa dosiahli v oblasti štúdia staršej doby bronzovej (najmä v problematike maďarovskej a otomanskej kultúry) a v niektorých úsekoch popolnicových polí. Dobré je prepracovaná a unifikovaná relatívna chronológia celej doby bronzovej a doby halštatskej. Ďalej sa precizuje formulácia sociálno-ekonomických záverov vyplývajúcich z analýzy bohatej pramennej bázy.

Aj vo vývoji poznania včasnohistorického obdobia výrazný kvalitatívny i kvantitatívny skok zaznamenávame až v rokoch po oslobodení. Rozsiahlu pramennú bázu poskytli nové archeologické lokality, objavujúce sa v nebyvalom počte v dôsledku búrlivého hospodárskeho rozvoja Slovenska. Je len zákonité, že terénny výskum a záchrana čo najväčšieho množstva archeologických pamiatok sa stali v tejto etape prvoradými.

K najvýznamnejším lokalitám skúmaným v tejto dobe patrí Devín, Maňa, Holíare, Ondrochov, Šarovce, Nitriansky Hrádok, Očkov, Bešeňov, Branč, Milanovce, Blažice a mnohé ďalšie.

Získaný archeologický materiál prezentovaný formou publikovania katalógov, prvotných správ i prvých ucelenejších prehľadov, vzbudil zaslúženú pozornosť európskych odborných kruhov. Veď nové nálezy zo Slovenska nielen odstraňovali biele miesta z archeologických máp, ale poskytovali možnosť odpovedať na dosiaľ neriešiteľné problémy a formulovať nové otázky.

Šesťdesiate a začiatok sedemdesiatych rokov charakterizuje popri aktívnej terénnej činnosti i snaha analyzovať nahromadený archeologický fond. Túto skutočnosť dokumentuje vznik niekoľkých, z hľadiska významu zásadných vedeckých štúdií. Pozornosť sa sústredila na základné chronologické otázky, no keďže včasnohistorické obdobie je dobou formovania prvotných triednych formácií, pristúpilo sa aj k rie-

šeníu problémov spoločenskej a hospodárskej štruktúry. K závažným úspechom z tejto doby patrí riešenie sociálno-ekonomických otázok laténskej kultúry na podklade hrobových nálezov a rozboru keltského mincovníctva, rozpracovanie problematiky genézy a vývoja púchovskej kultúry na severnom Slovensku, lokalizácia Vaniovho kráľovstva do oblasti juhozápadného Slovenska, formulácia nových aspektov v rímsko-barbarských vzťahoch na strednom Dunaji, náčrt vývoja včasnohistorického obdobia na východnom Slovensku.

Kľúčovými lokalitami, skúmanými v tomto období, sa stali: Zemplín, Palárikovo, Krnáč, Nitra—Šindolka, Liptovská Mara, Cífer—Pác, Stupava, Rusovce, Kostolná pri Dunaji, Abrahám, Sládkovičovo, Seňa, Šebastovce a mnohé ďalšie.

Trend kvantitatívneho narastania pramenného fondu, ktorý môžeme sledovať už od 50. rokov, trvá aj naďalej a je znásobený početnými záchrannými výskumami, vyvolanými intenzívnou socialistickou výstavbou na území Slovenska. Spoločenská objednávka do značnej miery podmieňuje a usmerňuje archeologický výskum.

Pramenná báza predstavuje ca 500 hrobov z doby laténskej, vyše 1000 z doby rímskej, približne 75 laténskejších chat a 650 rímsko-barbarských sídliskových objektov. Jedinými pamiatkami stredoeurópskeho významu sú rímske kamenné stavby. Rozsiahly, dobre evidovaný a spracovaný je tiež numizmatický fond.

Výskum včasnohistorického obdobia na Slovensku prispel k poznaniu etnogenézy a expanzii Keltov. I keď naše územie netvorilo súčasť pravlasti Keltov, najnovšie výskumy (Bučany) posunuli hranicu výskytu laténskej kultúry na západnom Slovensku hlbšie do minulosti a postavili do popredia záujmu otázku záveru domáceho neskorohalštatského vývoja, juhovýchodného trácko-skýtskeho zásahu a otázku včasnotaténskeho horizontu. V podstatnej miere osvetlili hospodársku základňu laténskej civilizácie, rozvoj remeselníctva, zvlášť železiarstva a hrnčiarstva a s tým súvisiace otázky prehlbujúce poznatky v oblasti odrazu sociálnej štruktúry na keltských pohrebiskách.

Na základe rozboru hrobových celkov sa vypracovala relatívna chronológia laténskej kultúry na Slovensku. V súčasnosti sú v popredí záujmu predovšetkým otázky hraničných

úsekov, a to halštatsko-laténskeho horizontu na jednej strane a laténsko-rímskeho na strane druhej.

Prínos laténskej civilizácie po zániku moci Keltov na južnom Slovensku v poslednom desaťročí pred n. l. a na začiatku prvého storočia n. l. je obzvlášť výrazný v púchovskej kultúre na severnom Slovensku. Tomuto územiu, ktoré bolo dlho považované za periférnu oblasť pravekého dejinného vývoja Slovenska, sa v tomto období venuje zaslúžená pozornosť a výskum tohto regiónu priniesol mnohé závažné a prekvapujúce výsledky.

V širších súvislostiach sa osvetlila expanzia Germánov a ich príchod nad stredný Dunaj. Prítomnosť Germánov na juhozápadnom Slovensku je už v prvých desaťročiach n. l. dobre dokumentovaná početnými hrobovými nálezmi a historicky spoľahlivo interpretovaná (Vaniovo kráľovstvo). Nastolili a riešili sa otázky prežívajúceho autochtónneho osídlenia a formovania sa nových etnokultúrnych štruktúr (Kelti, Ilýri, Dáni, Slovania, iné etnické skupiny).

Rozsiahly výskum kamenných rímskych stavieb na pravom i ľavom brehu Dunaja i vo vnútrozemí umožnil riešiť problematiku vývoja rímsko-barbarských vzťahov z nového zorného uhla. K osvetleniu istých aspektov týchto vzťahov prispel aj rozbor italských a provinciálnych importov.

Rozsiahly výskum priniesol významné doklady pre obdobie sťahovania národov, osvetlenie jeho príčin a vplyvu na formovanie včasnostredovekej Európy.

Najdôležitejšie výskumy v tomto období sa uskutočnili a uskutočňujú na lokalitách Bučany, Dubník, Cífer—Pác, Iža, Bratislava—Dúbravka, Nitra—Mikov Dvor, Chotín, Komjatice, Liptovská Mara, Zemplin atď.

Dôkladné prehodnotenie starších hmotných prameňov, ale najmä výsledky nových výskumov priniesli pozitívny zvrat v poznaní dejín Slovenska v dobe sťahovania národov, keď sa súčasne s rozpadom rímskeho impéria vytváral predobraz etnickej a politickej mapy včasnostredovekej Európy.

Problematika najstaršieho slovanského osídlenia bola pred rokom 1945 prakticky iba predmetom užšieho historického bádania. Skromná pramenná báza z poldruha desiatky nevelkých archeologických výskumov, v ktorej väčšinu tvoril inventár z fragmentov žiarových

pohrebísk, nebola ešte spôsobilá na širšie vedecké vyhodnotenie. Prakticky chýbali poznatky o včasnოსlovanských sídliskách.

Slovenská archeológia po oslobodení poskytla bezpečný dôkaz o predavarskom osídlení našej vlasti Slovanmi. Na základe terénnych výskumov 35 sídlisk a 20 pohrebísk (na ktorých sa odkrylo vyše 150 sídliskových objektov a viac než 180 žiarových hrobov) sa podarilo načrtnúť základný obraz sídliskového územia, foriem osídlenia a sídliskového staviteľstva, ako i materiálnej kultúry a niektorých nadväbových javov prvých slovanských obyvateľov Slovenska. Nahromadil sa pomerne reprezentatívny archeologický materiál, umožňujúci pristúpiť k osvetleniu bezprostredných prameňov včasnოსlovanskej kultúry ako spojovacích článkov s kultúrami predchádzajúceho vývoja. Doterajšie archeologické bádanie na Slovensku prinieslo k riešeniu slovanského osídlenia, vývoja kultúry a spoločensko-ekonomických vzťahov veľké množstvo nového materiálu, na základe ktorého možno podať ucelenejší obraz nielen o osídlení Slovenska, ale aj širších oblastí. Dokladajú to zvlášť také náleziská, ako Prešov, Dvorianky, Blatné Remety, Spišská Nová Ves, Žilina a mnohé ďalšie. V pamiatkach prešovského typu sa zračia stopy nového, doposiaľ neznámeho kryštalizačného jadra Slovanstva, ktoré sa formovalo v prvej polovici 1. tisícročia n. l. pod severovýchodným karpatským oblúkom.

Rozsiahlym archeologickým výskumom sa odstránil hiát, ktorý sa javil pri sídliskovom výskume 5.—6. stor. na západnom a juhozápadnom Slovensku. Nové archeologické nálezy postavili problematiku počiatkov slovanského osídlenia stredoeurópskych oblastí do nového svetla a posunuli hranicu tohto procesu omnoho nižšie. Obzvlášť dôležitý je fakt, že slovenská archeológia v konfrontácii s výsledkami bádania v susedných krajinách zaujala čestné miesto pri riešení problematiky etnogenézy Slovanov vôbec a priniesla nezvratné dôkazy o schopnostiach slovanského etnika vytvárať vyššie formy hospodárskeho života a spoločenského zriadenia.

I otázky slovansko-avarských vzťahov v 7.—8. stor. sa dlho museli interpretovať apologeticky, pretože v protichodných diskusiách chýbali vedecké argumenty.

Vyššie štyridsať lokalít zo 7.—8. stor., skúmaných po oslobodení, ako napr. Prša, Želovce,

Záhorská Bystrica, Čataj, Bernolákovo, Cífer-Pác, Holiare, Dvory nad Žitavou, Komárno, Štúrovo, Barca, Valalíky, Šebastovce a mnohé iné, prinieslo bohatý materiál (okolo 17 000 predmetov) z vyše 4900 kostrových hrobov. Na základe ich štúdia sa podarilo objasniť viaceré aspekty slovansko-avarskej symbiózy v miestach styku týchto etník, no hlavne prispelo k poznaniu ekonomicko-sociálnych, demografických a etnokultúrnych pomerov v okrajových oblastiach avarskej ríše.

Popri nesporne samostatnom a neprerušenom slovanskom vývoji na stredných a horných tokoch slovenských riek, južné oblasti Slovenska boli v tomto období dejiskom zložitých kultúrnych a etnických interakcií.

Veľkým prínosom slovenskej archeológie je skutočnosť, že sa zistili a preskúmali aj niektoré sídliská zo 7.—8. stor. Toto pomáha nielen osvetliť problematiku štruktúry osídlenia a vzájomnej konfrontácie sociálno-ekonomických vzťahov, ale aj presnejšieho časového zaradenia ďalších sídliskových nálezísk, ktoré boli na základe doterajších datovacích kritérií keramických nálezov zaraďované do neskoršieho obdobia.

Mimoriadne dôležitý je fakt, že u väčšiny skúmaných pohrebísk, ale predovšetkým sídlisk zo 7.—8. stor. sa zistila genetická kontinuita až do stredoveku, čo z hľadiska genézy slovenského národa má rozhodujúci význam. Už pred týmto obdobím sa položili základy neskoršieho samostatného vývoja kmeňov a tu treba hľadať zárodky prvých politických zjednotení, ktoré najmä od 7. stor. vznikali v rozličných zložkách slovanského etnika. Slovanské kmene na území Slovenska dosiahli značné ustálenie aj vo vytváraní nových vyšších foriem spoločenského poriadku a boli položené základy pre vyšší stupeň politického systému. Archeologický výskum za ostatných štyridsať rokov priniesol významný a bohatý pramenný materiál osvetľujúci nielen problematiku slovansko-avarskej symbiózy, ale aj vytvorenie centralizovaného štátneho politického útvaru tzv. Samovej ríše, ktorého počiatky sú geneticky spojené s predchádzajúcimi hospodárskymi, spoločenskými a kultúrnymi vzťahmi. Dokladajú to početné pohrebiská a sídliská tejto doby a markantne sa to prejavuje v zistení a sledovaní výrobných pomerov. Domácka výroba prerastala v masovejšiu a špecializovanú, spôsobilú kryť požiadavky väčšieho spot-

rebného okruhu. Prejavuje sa to najmä v železiarstve, ďalej v zdokonaľovaní výrobných nástrojov v iných odvetviach rozvíjajúceho sa remesla, ako aj vo vyššej efektívnosti a zvýšení produktivity práce obzvlášť v poľnohospodárstve. Prirátat' treba aj nálezy z oblasti vojnových techník, a to či už vo výrobe a používaní zbraní, alebo budovaní pevnostného systému.

Rozvoj archeologického výskumu na Slovensku podstatnou mierou prispel k objasneniu problematiky teritoriálneho rozšírenia Samovej ríše, takže dnes na základe najnovšieho vedeckého bádania jej kryštalizačné jadro možno jednoznačne klásť na územie juhozápadného Slovenska, južnej Moravy a severovýchodného Rakúska. Koncentrácia navýznamnejších nálezísk tej doby dáva predpoklady aj pre určenie Samohvho sídla do oblasti juhozápadného Slovenska a južnej Moravy.

Jednoznačné doklady o kontinuite osídlenia, ako aj vzniku prvého štátneho útvaru našich predkov na teritóriu, kde sa vyvíjali ich ďalšie štátne formácie, ukazujú hlboké korene československej štátnosti a spolupatričnosti do tejto doby.

Najmarkantnejší je rozdiel v úrovni predvojnového a povojnového bádania na poli poznania jedného z najvýznamnejších období našich národných dejín — obdobia spoločného štátu Čechov a Slovákov — Veľkej Moravy.

Obrovský rozmach socialistickej výstavby si vynútil znovonásobiť rozmach terénneho archeologického výskumu, a tak i podstatne rozšíriť archeologickú pramennú bázu zo všetkých úsekov predkapitalistického spoločensko-ekonomického vývoja. Oproti situácii pred oslobodením sa počet skúmaných lokalít z veľkomoravského obdobia viac než stridsa násobil. Pozornosť sa venovala hlavne výskumu sídlisk, isté rezervy sú dosiaľ vo výskume hradísk, veľmožských dvorcov i pohrebísk. Realizovalo sa okolo 140 významnejších rozsiahlych výskumov a veľké množstvo ďalších menších záchranných akcií.

Odkryté neopevnené roľnícke sídliská dokumentujú malú spoločenskú diferenciáciu v tomto prostredí, upresňujú naše vedomosti o urbanizme týchto osád a živote obyvateľov. Počínajúc sa sociálnu diferenciáciu možno sledovať najmä na hradiskách, veľmožských dvorcoch, ako i osadách a pohrebiskách z ich blízkeho okolia. Sledovanie makroštruktúry

osídlenia umožnilo zmapovať postupné formovanie sa sídliskovej a správnej štruktúry včasnofeudálnej Veľkej Moravy.

K mimoriadne dôležitým výsledkom bádania patrí osvetlenie štátotvorného procesu v tzv. Nitrianskom kniežatstve a jeho územného rozšírenia na sever a východ krajiny.

Práve výsledky archeologického bádania v plnej miere objasnili vývoj doby veľkomoravskej v jej východnej časti a postavili tak Slovensko do jasného svetla politického systému z tohto obdobia.

Na celom území Slovenska sa objasnila nová črta sídliskových foriem na Veľkej Morave — vznik aglomerácií predmestského typu, hradských centier, dvorcového systému a služobnej organizácie, a tým jednoznačný proces feudalizácie Veľkej Moravy.

Archeologický výskum Slovenska priniesol doklady nielen o pokročilej diferenciácii spoločnosti, ale aj k poznaniu rozvoja výroby. Výrobné objekty a materiálna kultúra získané výskumom ukazujú, že rozvoj výrobných síl bol na vysokom stupni, ba možno sledovať ich ďalšie kvalitatívne odlišné narastanie, čo vrcholilo vo vyčleňovaní špecifických remesiel a v definitívnom oddelení remesiel od poľnohospodárstva.

Objavené boli prvé kamenné sakrálné architektúry a výskum dokázal veľkomoravské osídlenie sformovať do celkov i v tých oblastiach (Orava, Liptov, Spiš atď.), ktorých prvé osídľovanie bývalo tendenčne spájané až s postupom Maďarov či nemeckou kolonizáciou.

Stále viac sa prehľbujú poznatky o štruktúre poľnohospodárskej a remeselnej výroby, sféry kultúry a náboženských predstáv, ako i demografickom a antropologickom vývoji našich predkov.

Spracovanie výsledkov intenzívneho terénneho výskumu po oslobodení vyústilo do pokusov o prvé syntézy celkového dejinného vývoja od príchodu Slovanov na naše územie až po zánik Veľkej Moravy, ako i jednotlivých oblastí materiálnej základne (kováčstvo, koválectvo, remeselná výroba ako celok, šperkárstvo, hrnčiarstvo) i nadstavby (vojenstvo, christianizácia, interetnické vzťahy). Načrtli sa prvé koncepcie osídľovacích procesov Slovenska Slovanmi, bádanie sa kriticky vyrovnalo so staršími názormi na málopočetnosť a malý význam slovanského osídlenia Slovenska

v 6.—9. stor. z hľadiska jeho podieľania sa na vzniku veľkomoravského štátu a stredovekej slovenskej národnosti.

Podarilo sa sformovať základné tézy a koncepcie hospodársko-spoločenského a politického vývoja Slovenska v slovanskom období a dokázať jeho význam pre formovanie veľkomoravskej hospodárskej, správnej a etnickej štruktúry na Slovensku.

Úzka pramenná báza predstavovala dlho priestor pre voluntaristické výklady poplatné aktuálnym etatickým a ideovopolitickým potrebám. Cieľom bolo radikálne degradovať demografický, hospodársky a kultúrny význam slovanského osídlenia po príchode starých Maďarov a vyzdvihovať tak samojedinú úlohu tohto etnika v štátotvornom procese. Takýmto tendenciám chtiac-nechtiac nahrávali aj názory z pozícií čechoslovakizmu o sporadickom osídlení, resp. neosídlení značných území pred 13. stor.

Preto veľká pozornosť sa venovala a venuje výskumu tohto obdobia, rozvoju stredovekej archeológie, ktorej hlavnou úlohou je výskum primárneho ekonomického fenoménu stredoveku — poľnohospodárskych sídlisk i výskumu feudálnych sídiel, cirkevných inštitúcií a miest. Zákonite sa dostala i k problematike genézy jednotlivých okruhov materiálnej kultúry, k analýze typov geografického rozloženia a funkcie sídlisk i pohrebísk, ako aj sledovaniu a nakoniec formulácii niektorých otázok kontinuity vývoja v 9.—12. stor. Kontinuita slovanského osídlenia a z toho vychádzajúce objektívne právo používať etnické označenie „Slováci“ vo včasnom stredoveku stalo sa doloženým faktom. Súčasne v diferencovanom geografickom rozsahu a chronologickej postupnosti sa správne vyčlenil aj podiel populácií iného etnického pôvodu na osídlení stredovekého Slovenska.

Osobitná pozornosť sa v ostatných rokoch venovala výskumu vývoja osídlenia horských oblastí Slovenska, ktorý priniesol veľmi pozitívne výsledky pre štruktúru stredovekého osídlenia. Výsledky archeologických výskumov boli významným indikátorom pri rozvíjaní koncepcie kontinuity veľkomoravských prvkov vo včasnouhorskom období. Z hľadiska spoločenského vývoja sú však ešte závažnejšie zistenia o rôznych formách organizačnej kontinuity. Rozhodujúci prínos tu mal výskum takých centier ako Nitra, Bratislava, Starý Te-

kov, Zemplín. Ukázalo sa, že rozpad služobníckej organizácie, zmeny v poľnohospodárskej výrobe i v organizácii trhových vzťahov zavŕšili dlhotrvajúci proces premeny predurbánnych sídliskových útvarov v stredoveké remeslo. Preto sa v ostatnom čase venuje veľká pozornosť výskumu historických jadier miest. A už na základe predbežných výsledkov bádania o význame archeológie pri výskume genézy miest v 11.—13. stor. a pri sledovaní hospodárskej prosperity a politického vývoja do 16. stor. niet pochýb.

Veľký rozmach archeologického bádania výstižne dokumentuje aj výskum hradov. Základný rozdiel je nielen v množstve preskúmaných objektov, ale hlavne v ich obsahovom zameraní, rozsahu, v širšej interdisciplinárnej spolupráci, ktorých výsledky v prevažnej miere sa okamžite zúročili v spoločenskej požiadavke a objednávke.

Veľmi zreteľne sa dokázalo, že politická a správna organizácia včasnofeudálneho uhorského štátu vychádzala a opierala sa o osvedčenú organizáciu Veľkej Moravy a aj prvé strediská sa budovali na akropolách týchto centier. Od 11. stor. vznikali ďalšie oporné body na ochranu štátneho územia i bezpečnosti komunikácií. Základný obrat vo výstavbe hradov nastal po tatárskom vpáde, keď v priebehu 13. a 14. stor. na území Slovenska vzniklo množstvo hradov s rôznorodou skladbou — od malých drevených, až po vyspelé dokonale hradné komplexy.

Vzrastajúca výskumná kapacita stredovekej archeológie neobišla ani objekty sakrálnych povahy. Aj keď vo vzťahu majetkového podielu vlastníctva pôdy cirkiev nezaujímal prioritné postavenie, v oblasti politicko-ideologickej mala svoju konkrétnu úlohu.

Za posledných 40 rokov cieľavedomej výskumnej činnosti podarilo sa archeologicky ozrejmiť niektoré parciálne urbanistické otázky veľkomoravskej doby a včasného stredoveku. Práve archeológia postavila riešenie otázok vzťahov preduhorských a uhorských prvkov cirkevnej organizácie na inú platformu. Navždy bola odstránená téza o existencii drevených veľkomoravských kostolov. Čiastkovo sa rieši i otázka jestvovania kontinuity medzi veľkomoravskou a uhorskou etapou cirkevnej organizácie.

Po oslobodení sa odkrylo 40 sakrálnych stavieb. Doložili sa sakrálné objekty spred 13.

stor. aj v oblastiach redšie osídlených na severovýchodnom Slovensku (Komjatná, Radola, Michalovce).

Získali sa aj dôležité poznatky týkajúce sa stavebno-konštruktívneho charakteru, ale riešili sa hlavne otázky chronologizácie jednotlivých stavieb.

Špecifický cirkevný útvar vo vývoji stredovekej spoločnosti predstavovali kláštory. V oblasti ich poznania a celkového bádania moderná historiografia veľmi nepokročila. Aj tu však treba vyzdvihnúť práve archeologický výskum, ktorý sa uskutočnil v kláštorných komplexoch (Hronský Beňadik, Krásna nad Hornádom, Letanovce, Nitra-Zobor, Piešťany) a podstatnou mierou prispel k poznaniu nielen ich stavebnej podoby, ale v rámci skúmania stredovekého staviteľstva sa získali základné prvky, ovplyvňujúce i ostatné sakrálné stavby.

Výskum ukázal, že pokiaľ rozpad jednotnej Veľkej Moravy začiatkom 10. stor. znamená kľúčový periodizačný prelom v stredovekých politických dejinách na území Slovenska, zatiaľ z hľadiska hospodárskych dejín a štruktúry dejín osídlenia javia sa ešte výraznejšími tie zmeny, ktoré vystupujú do popredia od 13. stor. a sú odzrkadlením už predchádzajúceho vývojového procesu. Nešlo iba o skutočnosti spojené s problematikou vnútorného a vonkajšieho dosídľovania, resp. so vznikom miest, rozšírením a zdokonalením fašby nerastných zdrojov, výrazným rozvojom špecializovaných remesiel a obchodu, rastom feudálnej oligarchie a pod. Rovnako pozoruhodné zmeny sa zistili v štruktúre dedinských sídlisk, typov príbytkov a zefektívňovaní poľnohospodárskej výroby.

Ak pri štyridsiatom výročí oslobodenia možno prezentovať dosiahnuté dobré výsledky pri odhaľovaní našej dávnej minulosti, počiatkov národných a štátnych dejín, tak to všetko bolo možné vďaka oslobodeniu našej vlasti sovietskou armádou, vďaka novému spoločenskému zriadeniu — reálnemu socializmu.

Aj pre budúce obdobie je pred nami veľa veľkých a vznešených úloh pre osvetlenie našich národných dejín a ich prínosu do svetových dejín. To si naďalej vyžaduje pracovať svedomite, zodpovedne a kvalitne. To si žiada upevňovať jednotný šik pre pozdvihnutie našej disciplíny na kvalitatívne vyšší stupeň pre rozvoj našej socialistickej vedy a spoločnosti. Preto pod vedením KSČ chceme a budeme praco-

vať oddane, s láskou k vede a socializmu za dosiahnutie krásnych mét vedeckého rozvoja i poznania, čím chceme dať najkrajší dar našim osloboditeľom, strojkyňi nášho šťastného a bohatého života Komunistickej strane Československa a nášmu statočnému ľudu.

KERAMIKA NA TZV. AVARSKÝCH POHREBISKÁCH A SÍDLISKÁCH ZO 7.—8. STOR. NA SLOVENSKU

JÚLIUS BĚREŠ

(Archeologický ústav SAV, Výskumné pracovné stredisko, Košice)

V nálezovom inventári kostrových pohrebísk a čiastočne preskúmaných sídlisk zo 7.—8. stor. na Slovensku najväčšiu masu výrobkov tvorí keramika. Niekoľkoročným podrobným štúdiom sa v nej vykryštalizovala rôznorodá tvárová náplň, ktorá umožnila riešiť niektoré otázky pôvodu, genézy, rozvoja, etnickej príslušnosti pochovaného obyvateľstva, alebo aj niektoré problémy spoločenskej štruktúry. V množstve keramických výrobkov sa vyskytli aj niektoré zvláštne druhy keramiky, ktorých pôvod má neslovanské korene. Aby spomínané problémy mohli byť objektívne posúdené a riešené, musí sa brať do úvahy archeologicky a historicky dokázaná skutočnosť, že hoci Slovania neboli pôvodnými obyvateľmi našej krajiny, predsa ju osídlili už niekedy koncom 5. stor., t. j. pred príchodom Avarov do Karpatskej kotliny. Tým sa však nepopiera možnosť, že spolu s nimi mohli prísť aj nové skupiny slovanského obyvateľstva. Správnou interpretáciou archeologicky dokázaných faktov sa vyhneme subjektívnemu preceňovaniu alebo podceňovaniu podielu niektorej etnickej zložky na rozvoji výroby i celkovom hospodársko-spoločenskom pokroku.

V tomto duchu bola a existuje snaha viacerých bádateľov na Slovensku riešiť uvedenú problematiku na základe štúdia materiálnej kultúry v 6.—9. stor. V oblasti štúdia otázok slovansko-avarskej symbiózy neoceniteľnú zásluhu má J. Eisner (1952), ktorý preskúmaním celého pohrebiska zo 7.—8. stor. v Bratislave-Devinskej Novej Vsi, jeho kompletným rozborom a zverejnením, položil základy štúdia pohrebísk z tzv. avarského obdobia na Slovensku. Na základe podrobného štúdia materiálnej kultúry dokázal, že na týchto pohrebiskách je pochované početné slovanské obyvateľstvo. Po monografickom spracovaní spomínanej loka-

lity sa prikróčilo aj k systematickému a záchrannému výskumu ďalších kostrových pohrebísk z tohto obdobia. Prebádaním rozsiahlych pohrebísk v Bratislave-Záhorskej Bystrici, Holiaroch, Prši, Dvoroch nad Žitavou, Nových Zámkoch, Štúrove, Šali, Žitavskej Tóni, Želovciach, Košiciach-Sebastovciach a inde sa ukázalo, že sa neorientovali len na dunajské brody, ale už od 7. stor. sa ich hranica ustálila na čiare Bratislava-Devínska Nová Ves—Senec—Cífer-Pác—Nitra-Dolné Krškany—Levice—Želovce—Prša—Košice-Barca—Košice-Sebastovce—Valalíky—Všechsvätých. Nahromadené množstvo pamiatok umožnilo riešiť nielen chronologické problémy, ale predovšetkým technológiu a vyspelosť výrobných a spoločenských vzťahov, ako aj avarsko-slovanské spolunažívanie.

Hoci sa zaznamenali konkrétne výsledky aj pri výskume súvekých sídlisk, predsa súčasný stav bádania je neuspokojivý. Doteraz totiž nebolo systematicky preskúmané ani jedno sídlisko. Aj napriek tomu, že výskum sídlisk je len v začiatkoch, predsa pomáha pri riešení otázky osídlenia juhozápadného Slovenska v 8. stor., najmä z hľadiska poznania spoločenskej základne a etnickej príslušnosti obyvateľov.

Aj za dnešného stavu bádania ostávajú však základom štúdia osídlenia v 7.—8. stor. v tejto oblasti pohrebiská. Ich materiálna kultúra tvorí širokú škálu inventára, ktorý ukazuje, že Slovensko v tomto období patrilo do kultúrnej sféry Karpatskej kotliny a rozvojom výroby i jej organizačnej koncentrácie v rukách vzrastajúcej sa domácej vedúcej vrstvy spoločnosti významnou mierou prispelo aj ku vzniku veľkomoravského štátu ako zákonitého dôsledku spomínaných procesov.

Získané poznatky o stave a výsledkoch výskumu sú syntézou riešenia spoločných i čiast-

kových úloh, o ktoré sa pričinili naši (*Chropovský, Dekan, Poulik, Točík, Bialeková, Kras-kovská, Budinský-Krička, Čilinská* a iní) i zahraniční (*Baran, Sedov, Peňak, Bóna, Kovri-gová, Sósová, Herrmann* a iní) bádatelia. Pre nedostatok miesta nemožno vymenovať množstvo ďalších, ktorí sa istým spôsobom podieľali a podieľajú na riešení danej problematiky.

Príspevkom k riešeniu uvedenej problematiky je aj predkladaná štúdia, kde sa zároveň využívajú aj doteraz zistené poznatky. Zo samotného názvu vyplýva, že máme k dispozícii len záverečné ohnívko výrobného procesu — jeho produkt. Na tomto základe budeme skúmať samotný charakter, techniku výroby, ako aj jej výrobcu, čo podľa *J. N. Zacharuka* (1978, s. 9) znamená preniknúť do sféry najhlavnejšieho faktora materiálneho života spoločnosti — do oblasti práce a výroby. Pri spracúvaní témy sme vychádzali len z publikovaného materiálu. Náš záujem sa sústredil predovšetkým na osvetlenie vývoja slovanských kmeňov po ich trvalom usídení sa na území Slovenska, najmä na výrobcov a používateľov keramiky tzv. pražského typu, a na potvrdenie vývojovej súvislosti včasnოსlovenskej keramiky s neskoršou slovanskou kultúrou. Ďalej sme sa zamerali na objasnenie genetickej súvislosti vývoja keramiky v 7.—8. stor., osobitne na vznik remeselnej malovýroby ako základu neskoršej špecializovanej výroby, ktorý súvisel so zdokonaľovaním výrobných síl spoločnosti i s celkovým rozvojom hospodárstva a spoločenských foriem.

Štúdia vychádza predovšetkým z nálezov pohrebiskového charakteru a v menšom meradle aj zo sídliskového materiálu. Predpokladáme, že nové výskumy dokážu vyplniť aj túto medzeru, v dôsledku čoho sa pozorovania o tzv. pražskom, potiskom i podunajskom type, ako aj o zvláštnych druhoch keramiky z pohrebisk a čiastočne aj sídlisk buď potvrdia, alebo sa môžu dostať do nového svetla, napr. v otázke výroby, výrobcov, používateľov, rozšírenia, typologickej škály a hádam aj v niektorých problémoch genézy. Okrem toho si uvedomujeme, že nie sú publikované ani všetky pohrebiská s touto keramikou z územia Slovenska; ide napr. o lokality Bratislava-Vajnory, Obid, Dvory nad Žitavou, Radvaň nad Dunajom-Virt, Cifer-Pác, Košice-Šebastovce atď., ktorých rozbor by bol nepochybne prínosom k podrobnejšiemu riešeniu uvedenej problematiky. Štúdia má byť len podnetom

k ďalšej diskusii o možnosti vytvorenia metodiky spracovania keramiky, premeny na plnohodnotný historický prameň, jej vypovedacích schopností, ako aj využitia pri riešení základných chronologických, ekonomických i etnických otázok.

A. Pražský typ keramiky

Na niektorých kostrových pohrebiskách z avarského obdobia u nás objavujú sa aj žiarové hroby s urnami. Z prehľadu, ktorý sme uviedli na inom mieste (*Béř 1983*, s. 27—32) vyplynulo, že kostrové pohrebiská tvorili väčšinu a iba menšia časť bola birituálna. Z celkového počtu hrobov na pohrebiskách žiarové vykazovali len nepatrné percento. Podľa územného rozčlenenia jedna skupina birituálnych pohrebisk sa nachádzala v okolí Bratislavskej brány. Podľa *L. Kraskovskej* (1972, s. 54—55) možno ju dať do súvislosti s vtedajšími žiarovými pohrebiskami na Záhorí a v okolí Trnavy.

Žiarové hroby vo Valalíkoch-Všechsvätých na východnom Slovensku sú zase prvými plochými slovanskými žiarovými hrobmi zo 7.—8. stor. (*Budinský-Krička* 1980, s. 62). Tradícia žiarového spôsobu pochovávaní pod mohylami sa tu udržala ešte aj v 8.—9. stor. napr. v Kráľovskom Chlmci (*Budinský-Krička* 1958a, s. 138 n.; 1980; *Béř 1978*, s. 185 n.). Podľa *V. Budinského-Kričku* (1958a, s. 173) spomínaný spôsob pochovávaní sa v tejto oblasti uchoval aj v neskoršom období. Pretrvávajúce žiarové spôsoby pochovávaní sa tu dáva do súvislosti so sociálnym rozvrstvením. Udržovalo ho podľa všetkého najmä pastierske obyvateľstvo, pričom sa nevylučuje ani pomalší postup christianizácie (*Chropovský* 1982, s. 23).

Na juhu stredného Slovenska sa zistili žiarové hroby na kostrovom pohrebisku v Želovciach (*Čilinská* 1970a, s. 27). Doteraz sú prvé svojho druhu v tomto regióne, čím len potvrdzujú dôležitosť v rámci riešenia problematiky slovanského osídlenia južných oblastí stredného Slovenska. Urny z hrobov 339 a 376 na kostrovom pohrebisku v Želovciach boli vyrobené pomocou kruhu (*Čilinská* 1970a, s. 27, tab. IV: 1, 2). Tektonikou i výzdobnými prvkami sú blízke nádobám známym z kostrových hrobov, ktoré boli taktiež formované na kruhu. Podobne formované hrnce sa našli aj na pohrebisku v Bratislave-Devínskej Novej

Vsi (Eisner 1952, s. 254), Nitre-Dolných Krškanoch (Bárta 1953, obr. 90) a Valalíoch-Všechsvätých (Pastor 1978, s. 232). Nádoby zo žiarových hrobov vo Valalíoch-Všechsvätých boli zdobené buď pásmi viacnásobných vlnoviek, jednoduchými vlnovkami alebo pásmi vodorovných línií (Budinský-Krička 1980, s. 39, obr. 16: 1, 3—6). Počas posledného výskumu na lokalite sa zistil žiarový hrob s kalcinovanými kosťami uloženými v časti urny vyhotovenej vo voľnej ruke (nepublikované). Je to nový moment v riešení niektorých otázok plochých slovanských žiarových hrobov na východnom Slovensku.

Spomínaný typ urien sa nevyskytuje na žiarových pohrebiskách 6.—7. stor. na Slovensku. Tu prevládajú popolnice tzv. pražského typu. Len v skupine žiarových hrobov z konca 7. a začiatku 8. stor. badať vplyv výroby pomocou kruhu. Ako príklad možno uviesť keramický inventár z pohrebiska v Matúškove, kde sa predpokladajú vplyvy kostrových pohrebísk z avarského obdobia (Bialeková 1962, s. 126, obr. 10: 1—3). Podobne sa usudzuje aj o žiarovom hrobe v Nitre-Dolných Krškanoch, kde sa našli pri urne s nedohorenými ľudskými kosťami údajne kosti z koňa (Bialeková 1962, s. 98, 128, obr. 3). Podobný dôkaz, ale bez keramickej prílohy poskytol hrob s bohatou výbavou z Bernolákova (Kraskovská 1962, s. 432—433). Spôsobom pochovania sa však odlišoval od kočovníkov, ktorí spaľovanie mŕtvych nepoužívali (Eisner 1947, s. 121—122; Poulik 1948—1950, s. 63). Z výskytu keramiky na birituálnych a včasnოსlovanských žiarových pohrebiskách dosť zreteľne vyplýva, že podstatnú úlohu tu zohral rozvoj výroby v nadväznosti na chronologické činitele. Potvrdzuje to napr. aj keramický materiál z včasnოსlovanského žiarového pohrebiska z konca 7. a začiatku 8. stor. v Abraháme. Niektoré urny tu boli už formované na pomaly i rýchlejšie rotujúcim kruhu, ba na jednej z nich malo dno excentricky umiestnenú jamku (Bialeková 1962, s. 97—98, 128, obr. 2).

Pri sledovaní keramických foriem a otázok rozvoja výroby keramiky treba brať do úvahy aj alternatívu, či pohrebiská z avarského obdobia podávajú skutočný obraz o počiatkoch vyhotovovania keramiky pomocou kruhu. Na základe nálezových celkov práve z týchto pohrebísk určila D. Bialeková (1968a, s. 619 n.) hornú hranicu prvého keramického horizontu.

Dospela k názoru, že obtáčaná a zdobená keramika vytláča keramiku vyhotovenú vo voľnej ruke až v priebehu druhej polovice 7. stor. Domnievame sa, že pri vyvodzovaní záverov o počiatkoch výroby obtáčanej a zdobenej keramiky len na základe výskumov pohrebísk z avarského obdobia dostávame jednostranný pohľad. Chýba nám materiálna kultúra súvekých sídlisk, predovšetkým zo staršieho horizontu, ktorá by spolu s hrobovým inventárom podala ucelený pohľad na spoločenskú základňu vtedajšej ekumény. Ak pripustíme názor väčšiny bádateľov, že obtáčaná a zdobená keramika vychádza z tradícií neskororímskeho hrnčiarstva, potom sa Slovania mohli s ňou oboznámiť aj skôr. V tejto súvislosti možno spomenúť predbežne publikovaný nálezový inventár z Března pri Lounoch, kde niektoré nálezové celky v najstaršej fáze sídliska obsahovali nepatrné množstvo zdobenej i obtáčanej keramiky (Pleinerová 1968, obr. 6—12, 19). Tiež na sídlisku v Dessau-Mosigkau, s počiatkom osídlenia od druhej polovice 6. stor., sa obtáčaná keramika objavuje vo všetkých fázach (Krüger 1967, s. 72).

Prínosom k riešeniu tejto otázky sú aj výsledky výskumu včasnოსlovanského osídlenia Břeclavi-Pohanska. Na základe rozboru, opierajúceho sa o časti kostených hrebeňov, dospelo sa pre 2. včasnოსlovanský horizont so zmiešanou nezdobenou i zdobenou obtáčanou keramikou k pravdepodobnému datovaniu do druhej polovice 6. stor. (Dostál 1982, s. 44). Ukazuje sa, že už od druhej polovice 6. stor. treba rátať s pomalým nástupom obtáčanej keramiky, ktorej výroba sa v nasledujúcich storočiach rozširuje. Domnievame sa preto, že vplyvom rozvoja výroby aj v avarskom období mohol tento proces nadobudnúť väčšie rozmery. Mohol k tomu prispieť rozvoj poľnohospodárskej výroby a iných odvetví výrobných činností. Nová výrobná technika však až v priebehu 7. stor. začala postupne vytláčať primitívny spôsob výroby. Prejavilo sa to aj na keramike tzv. pražského typu, ktorá je najprv len obtáčaná a zdobená a neskôr popri keramike formovanej na kruhu doznieva. Dôkazom tohto procesu sú aj malé nádoby tzv. pražského typu, ktoré boli použité ako milodary a tvorili prílohy v kostrových (Eisner 1952, s. 9—11, 14, 59 a i.) aj jazdeckých hroboch (Eisner 1952, hr. 3, 10, tab. 4: 6, 6: 9) na pohrebisku v Bratislave-Devinskej Novej Vsi. Nádoby podobného tvaru, veľkosti

a účelu boli doložené i na neďalekom pohrebisku v Bratislave-Záhorskej Bystrici (*Kraskovská* 1972, s. 90). Ojedinelé hrnce z iných kostrových pohrebísk avarského obdobia, ktorých tektonická podobnosť s tzv. pražským typom je najskôr náhodná, sa zaradili k hrubej keramike tzv. potiského typu (*Budinský-Krička* 1956, s. 49, tab. XXII: 13; *Točík* 1963a, s. 161, tab. XIII: 26). Aj keď sú v riešení problematiky včasnოსlovenskej keramiky tzv. pražského typu formovanej na kruhu ešte niektoré nedoriešené problémy (napr. prečo možno tento proces zachytiť až v súvislosti s pohrebiskami z avarského obdobia), predsa je potvrdená vývojová súvislosť včasnოსlovenskej keramiky s neskoršou slovanskou kultúrou.

S uvedenou problematikou úzko súvisia aj otázky chronologické, t. j. datovanie hornej hranice tzv. pražského typu a úplného zániku žiarového spôsobu pochovávaní na kostrových pohrebiskách z avarského obdobia juhozápadného Slovenska. V prvom prípade sa zistilo, že na žiadnom z nich sa nevyskytuje pražský typ s liatou industriou (*Bialeková* 1968a, s. 624). To znamená, že datovanie závisí od určenia dolnej časovej hranice horizontu s liatou industriou, o ktorej nie sú zatiaľ ujednotené názory. Napríklad *Z. Čilinská* (1966, s. 203, 213) ju posúva k roku 650, iní uvažujú až o konci 7. stor. (*Eisner* 1952, s. 323 n.; *Kovrig* 1963, s. 224 n.). Väčšina bádateľov výrobu a používanie liatých okrás kladie do poslednej tretiny 7. stor. (*Bialeková* 1980a, s. 218, kde cituje aj iných autorov). V zhode s uvedeným možno predpokladať postupný zánik tzv. pražského typu v najjužnejšej časti Slovenska najskôr už v poslednej tretine 7. stor. a v severnejších oblastiach o niečo neskoršie.

Žiarové hroby, ktoré sa našli na pohrebiskách z avarského obdobia spolu s kostrovými, sú väčšinou bez inventára. Ani nožík (*Čilinská* 1970a, s. 27, hr. 339, 376; *Kraskovská* 1972, s. 19, hr. 59), pracka (*Kraskovská* 1962, s. 441, hr. 85; 1972, s. 12—13, hr. 13) či jednoduchá náušnica (*Budinský-Krička* 1980, obr. 16: 2), ktoré sa v niektorých našli, nie sú vhodné na datovanie. Preto ostáva iba možnosť nepriameho datovania zániku žiarového spôsobu pochovávaní na birituálnych pohrebiskách. Vzhľadom na to, že urnové hroby sa vyskytli v tej časti pohrebiska v Želovciach, kde sa podľa *Z. Čilinskej* (1973a, s. 10) začalo pochovávať v prvej polovici 7. stor., radí ich do uvedeného

obdobia. Podľa nej aj žiarové hroby z ostatných birituálnych pohrebísk na juhozápadnom Slovensku možno rámcovo zaradiť do 7. stor. (*Čilinská* 1970a, s. 30). Nazdávame sa, že týmto konštatovaním sa nevyriešil problém datovania hornej hranice pochovávaní kremáciou. Žiarové hroby v Bernolákove boli datované až na začiatok 8. stor. a pohrebisko do jeho rozpätia (*Kraskovská* 1962, s. 458—459). Aj vo Valalíkoch-Všetechsvätých žiarové hroby na základe urien starobylého tvaru sa rámcovo datovali od sklonku 7. do 8. stor. (*Budinský-Krička* 1980, s. 39) a ukončenie pochovávaní počiatkom 9. stor.

S riešením daných otázok vyvstáva ešte problém biritualizmu a etnickej príslušnosti pochovaných. Časť bádateľov pripisuje prechod od žiarového ku kostrovému spôsobu pochovávaní avarskému vplyvu (*Cibulka* 1958, s. 189 n.; *Čilinská* 1982, s. 369 a iní). Iní kostrový spôsob pochovávaní už od začiatku sťahovania národov nepovažujú za typický prejav nomádov, ale za civilizačný (*Werner* 1950—1951, s. 23 n.). Niektorí usudzujú, že to bol vplyv romanizovaného obyvateľstva, s ktorým Slovania museli nutne prísť do styku po príchode do nových sídiel (*Točík* 1963b, s. 594). V tejto súvislosti je namieste otázka, či sú dva spôsoby pochovávaní výsledkom etnických rozdielov (*Sós* 1962, s. 75 n.), alebo hospodárskych zmien a spoločenského vývoja (*Točík* 1965, s. 32). V ostatnej dobe sa uvažuje aj o tom, že nemáme žiadny dôkaz o postupnom prechádzaní od žiarového ku kostrovému spôsobu pochovávaní. Žiarové hroby podľa toho dokladajú iba vplyv slovanského obyvateľstva z územia neokupovaného Avarmi, kde sa žiarový spôsob pochovávaní udržiava až do 8. stor. Na východnom Slovensku by sa to dalo do istej miery akceptovať väčšou rozptýlenosťou žiarových hrobov na pohrebisku vo Valalíkoch-Všetechsvätých (*Budinský-Krička* 1980, obr. 15). Dokladom by mohol byť aj novší výskumom získaný žiarový hrob 17/83 s kalcinovanými kostičkami, uloženými v časti urny, ktorý sa našiel na tomto pohrebisku (nepublikované). Pochovávanie, najskôr so zámerným rozbíjaním úžitkového hlineného riadu pri pohrebnom obrade, bolo bežné napr. na známom slovanskom žiarovom mohylníku v Kráľovskom Chlmci (*Budinský-Krička* 1980, s. 34; *Béres* 1978, s. 200). Spomínanú alternatívu nemožno plne uplatniť napr. vo vzťahu k pohrebisku

v Bratislave-Devinskej Novej Vsi. Tu totiž vytvárali žiarové hroby predsa len väčšie zoskupenie (Keller — Bierbrauer 1965, mapa 10).

Birituálny spôsob pochovávaní je svedectvom zložitých a nejednotných ideologických pomerov v skúmanom období, v ktorom len postupne začína prevládať kostrový spôsob pochovávaní. Či tento proces prebehol na základe avarského vplyvu, alebo bol prejavom civilizačných, prípadne dôsledkom hospodársko-spoločenských zmien, ťažko za súčasného stavu výskumu jednoznačne povedať. Všeobecný názor je taký, že kostrový spôsob pochovávaní u nás sa ujíma najskôr u Slovanov žijúcich na juhozápadnom Slovensku a odtiaľ sa šírila do severnejších oblastí. Zložitý proces, smerujúci k zmene v nazeraní na posmrtný život u našich predkov, mal v dôsledku konzervativizmu dlhodobejší vývoj. Svedčí o tom udržanie zvyku spaľovať mŕtvych v severnejších horských oblastiach (napr. Skalica) ešte v 9. stor. (Budinský-Krička 1958b, s. 60 n.).

S dvoma spôsobmi pochovávaní súvisí aj problém etnickej príslušnosti pochovaných. O žiarových hroboch s keramikou tzv. pražského typu i o urnách blízkych keramike formovanej pomocou kruhu z pohrebísk avarského obdobia sa nepochybuje, že sú v nich pochovaní Slovania. Názory sa rozchádzajú v otázke, kto pochovával kostrovým spôsobom. Podľa J. Dekana (1971, s. 568) rozdiely v pohrebnom rite na pohrebiskách z avarského obdobia boli aspoň v počiatočnej fáze slovansko-avarskej symbiózy aj znakom etnickej príslušnosti. Vzniká však otázka, komu patria pohrebiská s materiálnou kultúrou typu Martynovka-Čadavica, či len Avarom alebo aj Slovanom, o ktorých jasne svedčí inventár v hroboch (Točík 1965, s. 27). Objavuje sa problém, aký bol rozdiel medzi Slovanmi pochovanými na žiarových a kostrových pohrebiskách. Na jednej strane je názor J. Dekana (1971, s. 566) o slovanskej vojenskej expanzii na naše územie, o čom sa nepochybuje, ale aj ďalšia jeho domnienka o jednorázovom obsadení dobytého územia. Uvedenej teórii protirečí názor bádateľov, ktorí pripúšťajú, že spolu s Avarmi prišli do Karpatskej kotliny aj nové skupiny slovanského obyvateľstva (Chropovský — Vladár — Ruttkay 1978, s. 283). Novšie sa touto problematikou zaoberal V. V. Sedov (1979b, s. 120, 127—128, obr. 22), ktorý okrem iného aj na

slovanskej keramike svojej druhej (pražsko-peňkovskej) skupiny dokazuje, že sa v Panónii i v iných oblastiach s pohrebiskami z avarského obdobia usadili Slovania — potomkovia antského obyvateľstva. Na mnohých miestach v strednom Podunajsku sa podľa neho zmiešali s osídlením jeho prvej (pražsko-korčakovskej) skupiny. Nazdávame sa, že domnienku o príchode antskej slovanskej vlny spolu s Avarmi do Panónie a aj na naše územie možno za súčasného stavu bádania ťažko dokázať. Problém začína už v nejednotnosti tvarovej náplne peňkovskej keramiky u jednotlivých sovietskych bádateľov. Ďalej pokračuje v nerešpektovaní rozdielnosti vo výrobe (vo voľnej ruke a na kruhu). Okrem toho sa súdkovitá, tzv. podunajská keramika, objavuje na pohrebiskách z avarského obdobia pomerne dlho po ústupe Antov z historickej scény (rok 602). Uvedené skutočnosti treba brať do úvahy tak pri riešení problémov rozšírenia kostrového spôsobu pochovávaní a etnickej príslušnosti mŕtvych, ako aj pri určovaní pôvodu tzv. podunajského typu keramiky u Slovanov v strednom Podunajsku. Nepochybujeme však o tom, že ani zmena pohrebného ritu nebola rýchlym skokom, pretože nielen na Slovensku, ale aj inde sa ešte dlho udržiaval zvyk spaľovať mŕtvych, ktorý mal hlboké korene nielen etnické a ideologické, ale aj hospodárske.

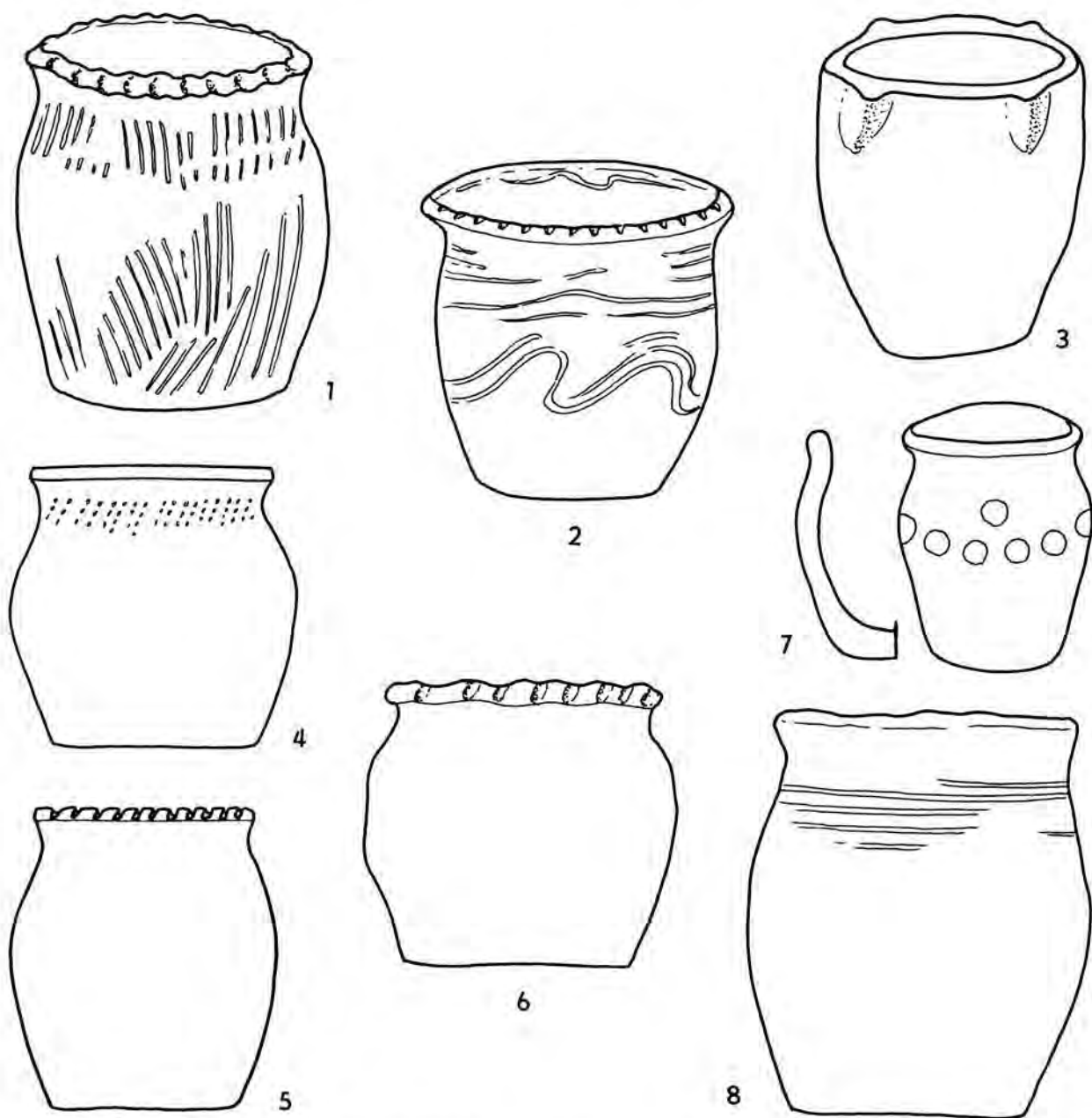
B. Keramika vyhotovená v ruke

Na pohrebiskách a sídliskách z avarského obdobia vyskytujú sa aj nádoby vyhotovené vo voľnej ruke, ktoré pod názvom potiská keramika, resp. potiský typ, zaviedol J. Eisner (1952, s. 248), aby odčlenil keramiku vyhotovenú vo voľnej ruke od tej, ktorá je dohotovená na kruhu, i od nádob tzv. pražského typu. Charakterizoval ju ako hrubé, ťažké, väčšinou jednoduché a nezdobené hrncovité nádoby, zhotovené voľnou rukou (Eisner 1952, s. 261). Pri výrobe sa používala hrubozrná hlina, nádoby boli spravidla slabo vypálené, na povrchu málo opracované. Výnimkou však nebolo ani potiahnutie povrchu jemnou hlinkou, napr. na pohrebisku v Holiaroch (Točík 1968a, hr. 74, 107, 368 a i.). Aj niektoré nádoby z hrobov v Nových Zámkoch boli na povrchu dôslednejšie opracované a napodobovali keramiku robenú na kruhu (Čilinská 1966, s. 136). Väčšinou sú nezdobené, ale niekedy sa vyskytuje na

nich aj vrúbkovanie. Niekoľko takto zdobených nádob sa našlo napr. na pohrebisku v Bratislave-Devínskej Novej Vsi (Eisner 1952, tab. 9: 2; 23: 3; 35: 4). Iným výzdobným motívom bol hrebienkový ornament v hrobe 121 na pohrebisku v Nových Zámkoch (obr. 1: 4). Ďalší typ ozdoby tvorili krokvice, t. j. dve nepravidielné horizontálne línie, spojené väčšinou šikmými prúžkami (Eisner 1952, tab. 42: 1). Ako výzdobný motív nechýbali ani vtlačané jamky na okraji nádob (obr. 1: 5, 6). Občas sa na nich

objavili aj výčnelky, a to pod hrdlom (Eisner 1952, tab. 5: 1; 7: 6), alebo na okraji (obr. 1: 3).

Keď sa začína uplatňovať ručný hrnčiarsky kruh, občas sa objavujú aj iné motívy. Badáme to na niektorých nádobách vyhotovených vo voľnej ruke, napr. v Holiaroch (Točík 1968a, tab. XLV: 21; XLVI: 27), Želovciach (obr. 1: 1, 2) a Bratislave-Záhorskej Bystrici (obr. 1: 8). Z toho vidno, že aj keramika vyhotovená vo voľnej ruke prekonala určitý vývoj, najmä

Obr. 1. Keramika vyhotovená vo voľnej ruke. 1 — Želovce, hrob 258; 2 — Želovce, hrob 37; 3 — Želovce, hrob 474; 4 — Nové Zámky, hrob 121; 5 — Nové Zámky, hrob 344; 6 — Nové Zámky, hrob 127; 7 — Veľké Kosihy, hrob 14; 8 — Bratislava-Záhorská Bystrica, hrob 56.

vo výrobe a čiastočne i tvare a výzdobe (Eisner 1966, s. 163).

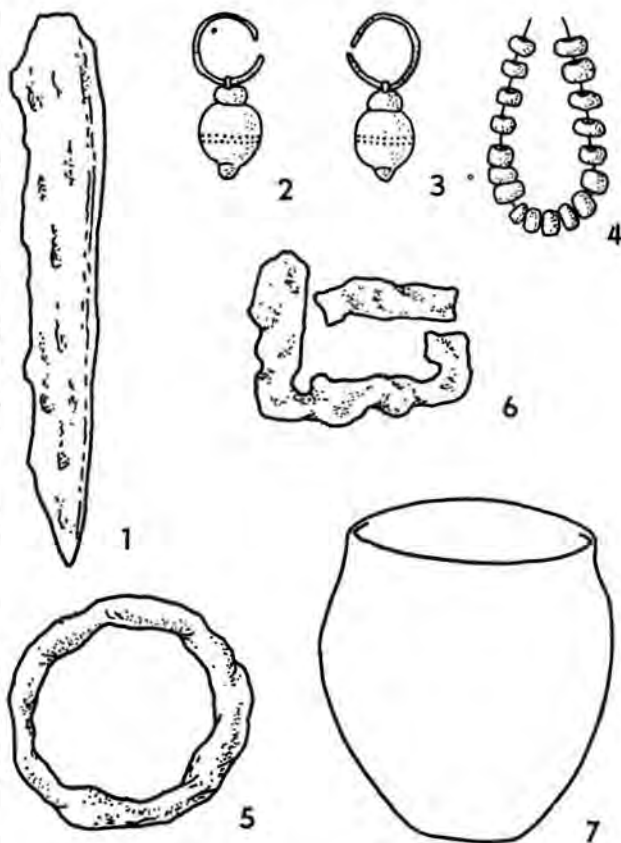
Do tzv. potiského typu sa sice zahrnula vlastne všetka keramika vyhotovená vo voľnej ruke z avarského obdobia v Karpatskej kotline, ale predsa sa v nej vynímajú dva základné tvary. Predstavuje ich hrniec so zvislým a nízkym hrdlom, ponášajúci sa na keramiku tzv. pražského typu, a hrniec s vykrojeným hrdlom, podobný tzv. podunajskému typu (Chropovský 1965, s. 523). Najväčšie množstvo nádob s vertikálne formovaným hrdlom pochádza z pohrebiska v Bratislave-Devínskej Novej Vsi (Eisner 1952, tab. 24: 8; 25: 6; 59: 10 a i.). Niektoré z nich svojim tvarom, napr. z hrobov 19, 197, 217, sú také podobné nádobám tzv. pražského typu, že spôsobili ťažkosti pri rozlišovaní (Eisner 1952, s. 14, 60, 63). Keramika základného tvaru sa vyskytla aj na pohrebisku v Bratislave-Záhorskej Bystrici, napr. v hroboch 31, 41 (Kraskovská 1972, s. 16, 17), a Bernolákove (Kraskovská 1962, s. 451, tab. XV: 20). Podobne formované hrnce sú známe aj zo súvekých hrobov na juhozápadnom Slovensku v Holiaroch (Točík 1968a, tab. XXVIII: 29; XXX: 33; XVI: 17), Štúrove (Točík 1968b, tab. XXXIV: 21) i Žitavskej Tóni (Budinský-Krička 1956, tab. XXII: 13).

Aj na pohrebiskách v Poipli je známy tento tvar hrnca vyhotoveného vo voľnej ruke. Nádobu, tektonicky pripomínajúcu keramiku tzv. pražského typu, sa našla v hrobe 113 z Prše (Točík 1963a, s. 161, tab. XIII: 26). Vo väčšom počte boli zastúpené na pohrebisku v Želovciach (Čilinská 1973a, tab. IX: 24; XXXVII: 8; XLVI: 2; LXXXVI: 23 a i.). Z územia východného Slovenska možno doložiť identicky formovaný hrniec z hrobu 12 na pohrebisku v Hraničnej pri Hornáde-Kechneci (Pastor 1971, obr. 8: 6). Sprievodný inventár tvorili pozlátene náušnice s granulovanými prstencami a skleneným príveskom (Pastor 1971, s. 91), ktoré radí Z. Čilinská (1975a, s. 79—81) k typu X a datuje do prvých desaťročí 8. stor.

Tvar keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke, podobný nádobám tzv. pražského typu, je doložený v hrobe muža z Prše v sprievode liatej garnitúry opaska, ktorá má motív prelamovanej lalí s perlovcovým okrajom (Točík 1963a, tab. XIII: 1—5) a datuje sa na koniec 8. stor. (Čilinská 1973b, s. 536). Podobný hrniec (obr. 2: 7) na pohrebisku v Želovciach sprevádzali v hrobe ženy — 522 — strieborné náušnice

s guľovitým príveskom pripevneným na prstencový oblúk spojovacím článkom (obr. 2: 2, 3). Možno ich zaradiť k I. typu variantu B triedenia Z. Čilinskej (1975a, s. 64—66), ktorá s ich výskytom už nepočíta v druhej polovici 7. stor. V oveľa väčšom počte sa vyskytol v detských hroboch na pohrebiskách v Bratislave-Devínskej Novej Vsi (Eisner 1952, hr. 229, 558), Bernolákove (Kraskovská 1962, hr. 89), Holiaroch (Točík 1968a, hr. 300) a inde, ale bez bližšie datovaného nálezového inventára. Spomínaná forma hrnca sa teda vyskytovala na pohrebiskách z avarského obdobia na Slovensku v chronologicky starších i najmladších hroboch dospelých a detí, ale najskôr v nerovnomernom počte.

Druhý základný tvar keramiky vyhotovený vo voľnej ruke predstavuje slaboprofilovaný hrniec s okrúhlym alebo oválnym telom podobný tzv. podunajskému typu. Vyskytoval sa v hrobovom inventári pohrebísk z avarského obdobia, napr. v Bratislave-Devínskej Novej Vsi (Eisner 1952, tab. 6: 4; 9: 2), Bernolákove (Kraskovská 1962, tab. III: 14), Štúrove (Točík 1968b, tab. XXXVI: 10), Radvani nad Dunajom-Virte (Čilinská 1970b, obr. 3: 2) a na

Obr. 2. Želovce, hrob 522.

iných súvekých pohrebiskách juhozápadného Slovenska. Na Poiplí sa doteraz častejšie objavil na pohrebisku v Želovciach (*Čilinská 1973a*, tab. IX: 23; XXXVIII: 4) ako v Prši, kde sa našiel len ojedinele (*Točík 1963a*, s. 161, tab. IV: 5). Aj na východnom Slovensku sa tento tvar hrnca vyskytol sporadicky v hroboch z Barce (*Pastor 1954*, tab. IV: 3), Hraničnej pri Hornáde-Kechneci (*Pastor 1971*, obr. 18: 2) a aj v Košiciach-Šebastovciach (*Budinský-Krička 1968*, obr. 6: 1). Len občasné nálezy spomínaného hrnca i iných foriem keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke súvisia s datovaním pohrebisk, kde dominuje sprievodný inventár z 8. až začiatku 9. stor. (*Točík 1963a*, s. 172—173; *Pastor 1971*, s. 90; *Budinský-Krička 1978a*, s. 209, 214). V tomto období zdá sa, že rozvíjajúca sa remeselná produkcia už postupne vytlačala jednoduchú výrobu domáceho hrnčiaru.

Podobná situácia bola aj na území susedného Maďarska, kde na pohrebiskách zo 7. a začiatku 8. stor. častejšie sa vyskytuje spomínaný tvar hrnca (*Bóna 1957*, tab. XLI: 11—13; XLII: 5, 9; *Kovrig 1963*, tab. LXXXVIII: 8—10) ako na tých, ktoré sú datované od druhej štvrtiny 8. stor. (*Fettich 1965*, s. 95, obr. 5: 9; 112: 1; 126: 13).

Niektorí bádatelia zaradili k tzv. potiskému typu aj nádoby s upravenejším a pravidelnejším tvarom, ktoré svedčia už o výrobe na primitívnom hrnčiarskom kruhu (*Eisner 1952*, s. 261, tab. 64: 4; 93: 3), alebo majú stopy jeho použitia na dne (*Kraskovská 1972*, s. 91, obr. 35: 14), čím dokumentujú istú výrobnú nadväznosť. Nezapadá to však do rámca definície uvedeného druhu keramiky. Rozhodujúcu úlohu tu nepochybne zohráva aj subjektívne hľadisko, uplatnené pri obťažnom rozlíšení dvoch druhov keramiky, zvlášť v počiatočnom štádiu rozvoja výroby na jednoduchom ručnom kruhu.

V súvislosti s výskytom tvaru hrnca podobného nádobám tzv. pražského typu pokúsime sa riešiť aj problematiku etnickej príslušnosti pochovaných, resp. pohrebisk, v ktorých sa našiel, pričom musíme mať na zreteli, že ide o birituálny spôsob pochovávaní, o polohu pohrebisk vzhľadom k sfére dotyku s kostrovými v období tzv. prvého kaganátu i o absenciu žiarových pohrebisk s keramikou tzv. pražského typu od rieky Hron východným smerom. Z lokalít pri Bratislavskej bráne sa na pohre-

bisku z avarského obdobia v Bratislave-Devínskej Novej Vsi objavili žiarové hroby tzv. pražského typu v urnách (*Eisner 1952*, s. 226). Podobné sa našli aj na neďalekom pohrebisku v Bratislave-Záhorskej Bystrici (*Kraskovská 1972*, s. 54). Okrem toho boli použité malé nádoby tzv. pražského typu ako milodary na pohrebisku v Bratislave-Devínskej Novej Vsi v hroboch kostrových (*Eisner 1952*, s. 9—11, 14, 59 a i.) i jazdeckých — hrob 3, 12 (*Eisner 1952*, s. 10, 12). Podobne aj *L. Kraskovská (1972, s. 90)* dokladá z pohrebiska v Bratislave-Záhorskej Bystrici nádoby tohto typu, pochádzajúce z kostrových hrobov. O žiarových hroboch na spomínaných birituálnych pohrebiskách 7. stor. z juhozápadného Slovenska vo všeobecnosti niet pochýb, že sú v nich aspoň v počiatočnej fáze slovansko-avarského spoločenstva pochovaní Slovania. Oveľa zložitejší a z rôznych aspektov je riešený problém, akí obyvatelia na týchto pohrebiskách pochovávali nespálené telá. Touto problematikou sme sa v širšom rozsahu zaoberali v predkladanom príspevku už skôr, a to pri riešení otázky keramiky tzv. pražského typu vo vzťahu k tzv. podunajskému a potiskému typu. V súvislosti s výskytom jedného zo základných tvarov keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke, podobného nádobám tzv. pražského typu, v hroboch na kostrových pohrebiskách z avarského obdobia prichádza do úvahy práve v spomínanej oblasti zachovávanie výrobných tradícií, ktoré mohli mať svoj odraz aj v etnickom slova zmysle.

Svedectvom je aj materiál zo súvekého sídliska v Bratislave-Devínskom Jazere, datovaný do 7.—8. stor. (*Eisner 1946*, s. 105), kde k najstarším tvarom patrí keramika identická s tzv. klasickým pražským typom (*Kraskovská 1961*, obr. 10: 2, 3, 5; 11: 8; 13: 13, 14; 1966, s. 87).

Na iných pohrebiskách z územia juhozápadného Slovenska, napr. v Holiaroch (*Točík 1968a*, s. 55, hrob 300), Štúrove (*Točík 1968b*, s. 43, hrob 145) atď., sa tento tvar hrnca vyskytol buď v detských, bližšie nedatovateľných hroboch, alebo v takých ako v Prši (hrob 113), kde sa spomínaná nádoba v sprievode garnitúry opaska datuje do najmladšieho horizontu trvania liatej industrie (*Točík 1963a*, s. 169). Je síce pravda, že na Poiplí sa vyskytol v Želovciach v hrobe 522 (*Čilinská 1973a*, s. 128—129) spolu so striebornými náušnicami s guľovitým príveskom (obr. 2: 2, 3, 7), datovanými *Z. Čilinskou (1975a, s. 64—66)* do polovice 7. stor.

V tejto oblasti sa však doteraz nenašli včasno-slovanské žiarové hroby s keramikou tzv. pražského typu. Z troch žiarových hrobov, ktoré sa tu objavili, sú dve urny po typologickej stránke radené k nádobám dohotoveným pomocou kruhu, jeden hrniec ku keramike vyhotovenej vo voľnej ruke. Datované boli do polovice 7. stor. (Čilinská 1970a, s. 27, 30). Podobne aj na východnom Slovensku najstaršie slovanské žiarové hroby z pohrebiska vo Valalíkoch-Všechsvätých obsahovali keramiku vyrobenú už pomocou kruhu. Datované boli do obdobia od sklonku 7. do 8. stor. (Budinský-Krička 1980, s. 39—40, obr. 16: 3—4).

V Užhorode-Halahove sú síce doložené ploché žiarové hroby, ale datujú sa do 6.—7. stor. (Peňák 1968, s. 602, 699, tab. I: 5). Hrnec vyhotovený vo voľnej ruke, tektonicky pripomínajúci keramiku tzv. pražského typu, z hrobu 12 kostrového pohrebiska v Hraničnej pri Hornáde-Kechneci, sa od spomínanej odlišuje tvarom i časovým zaradením (Pastor 1971, obr. 8: 6). Kým urna z Užhorodu-Halahova mala štíhly hrncovitý tvar s nízkym dnom a naznačeným hrdlom (Peňák 1968, s. 596), hrniec z Hraničnej pri Hornáde-Kechneci mal nápadne zúženú spodnú časť, odsadené dno, vysoké a široké plecia, mierne vyhnuté ústie (Pastor 1971, s. 91). Našiel sa v sprievode náušnic s granulovanými prstencami a skleneným príveskom (Pastor 1971, obr. 8: 4, 5), ktoré Z. Čilinská (1975a, s. 79—81) datuje do prvých desaťročí 8. stor. Kým urna zo Zakarpatskej oblasti ZSSR svojim tvarom sa radí k typu Korčák (Rusanova 1973, s. 27), náš hrniec svojimi „parametrami“ skôr zodpovedá keramike tzv. pražského typu. Po typologickej i chronologickej stránke je skôr identický nádobou z hrobu 113 pohrebiska v Prši (Točík 1963a, s. 169, tab. XIII: 26). Pretože za súčasného stavu bádania na spomínaných pohrebiskách nepoznáme zatiaľ včasnoslovanské žiarové hroby s keramikou tzv. pražského typu, ťažko sa jednoznačne vyjadriť o etnicite hrncov vyhotovených vo voľnej ruke, tektonicky pripomínajúcich keramiku tzv. pražského typu. Niektoré už doložené znaky do istej miery pripomínajú staršie slovanské výrobné tradície a tým aj etnicitu pochovaných, najmä v hrobách z najmladšej fázy liatej industrie, alebo sú predzvesťou potreby riešenia niektorých iných etnických problémov, ktoré osvetlí až ďalší výskum.

Okrem dvoch spomínaných základných tva-

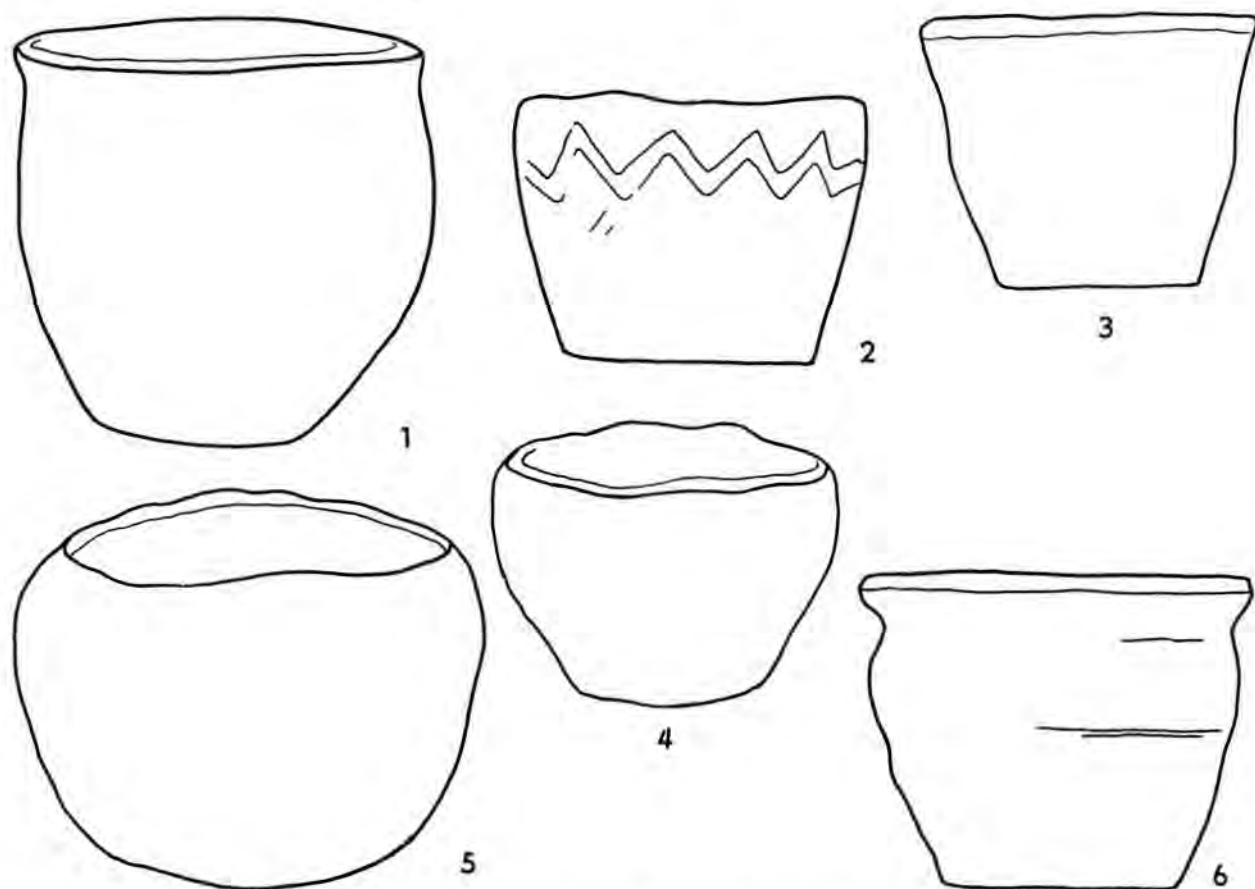
rov keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke, vyskytujú sa na pohrebiskách z tzv. avarského obdobia na Slovensku aj misy a miskovité tvary. Boli zastúpené v hrobách dospelých jedincov, ale najväčší počet sa našiel v hrobách detí. Vo väčšine prípadov tvorili jedinou prílohu mŕtveho v detských hrobách v Bratislave-Záhorskej Bystrici (Kraskovská 1972, s. 36, hr. 168), Holiaroch (Točík 1968a, s. 55, 71, hrob. 300, 412), Nových Zámkoch (Čilinská 1966, s. 22, hrob 84), ale aj dospelých, napr. v Nových Zámkoch (Čilinská 1966, s. 13, 17, 55, hrob 17, 91, 267). V niektorých hrobách ich zase sprevádzali bližšie nedatovateľné predmety, napr. v Holiaroch (Točík 1968a, tab. XXXVIII: 3, 4) a Želovciach (Čilinská 1973a, tab. XXXVIII: 1). Iba miskovitá nádoba s vyhnutým ústím a zaobleným okrajom v hrobe 50 zo Želoviec (obr. 3: 1) sa našla v sprievode pozlátených náušnic s granulovanými prstencami na oblúku a skleneným príveskom (Čilinská 1973a, tab. IX: 21—22). Podobné náušnice z Nových Zámkov boli datované od prvej štvrtiny 8. stor. (Čilinská 1966, s. 145, 147—148, obr. 11). Za zmienku stojí ešte detský hrob 409 zo Želoviec, kde miskú s dovnútra zaobleným ústím (obr. 3: 4) sprevádzal pravdepodobne fragment skleneného amforovitého korálika (Čilinská 1973a, tab. LXIX: 7, 10), hrniec s vrúbkovaným okrajom vyhotovený vo voľnej ruke a dva bronzové krúžky. U nás pomerne vzácné sa vyskytujúce koráliky sa podľa Z. Čilinskej (1975a, s. 87) nachádzali pri všetkých náušniciach, až na najmladší horizont (jej typ X), v ktorom sa už nevyskytovali.

Misy a miskovité nádoby vyhotovené vo voľnej ruke sú po typologickej stránke rôznorodé. Možno ich rozdeliť na tvary s jednoduchými stenami — šikmostenné (obr. 3: 3) a misy s prehnutým hrdlom (obr. 3: 2). Najväčší počet mis so zatiahnutým okrajom sa našiel na pohrebisku v Želovciach. Dve misy tohto tvaru, odpovedajúce skupine Ia Váňovho rozdelenia (Váňa 1958, s. 188), sú z hrobu 409 a 581 (Čilinská 1973a, tab. LXIX: 11; XCIII: 20). Do skupiny Ic podľa toho istého autora (Váňa 1958, s. 196) sa radí misa z hrobu 222, ktorá patrila dospelaj osobe (obr. 3: 5). Najväčší počet mis s prehnutým hrdlom, odpovedajúcich skupine IIIa 2, IIIb 2 Váňovho rozdelenia (Váňa 1958, s. 214), sa našiel v Holiaroch (Točík 1968a, hr. 101, 300, 412, tab. XXXVIII: 21; LVI: 17; LXVI: 14). Ojedinele sa vyskytli napr.

v Nových Zámkoch (Čilinská 1966, tab. XXVI: 1, hr. 84) a Želovciach (obr. 3: 5). Do skupiny IIb Z. Váňa (1958, s. 204) sa radi miska z hrobu 267 v Nových Zámkoch (Čilinská 1966, tab. XLVIII: 1). Z ostatných tvarov možno spomenúť misu so slaboprofilovanými stenami, pripomínajúcu skôr valcovité nádoby. Podobnú kombináciu uvádza Z. Váňa (1958, s. 224). Možno pripustiť, že spomínané tvary mis vyhotovených vo voľnej ruke sú do istej miery napodobeniami podobných, vyrobených už pomocou kruhu. Ide tu predovšetkým o šikmostenné misky a miskovité nádoby, ktoré okrem spomínaných, napr. v Holiaroch (Točík 1968a, tab. LXXIX: 26), Nových Zámkov (obr. 3: 6) i Stúrove (Točík 1968b, tab. XXII: 21; XLIV: 20; LII: 21) boli už vyhotovené pomocou kruhu. Posledne spomínané boli zdobené vlnovkou a radmi vpichov, podobne ako analogické z Pršie (Točík 1963a, tab. XV: 36; XVI: 10), Bernolákova (Kraskovská 1962, tab. XV: 23) i Bratislavy-Devínskej Novej Vsi (Eisner 1952, tab. 14: 5; 25: 1). Najstarší nález v Nových Zámkoch je datovaný do druhej polovice 7. stor.

(Čilinská 1966, s. 131), ale početnejšie sa objavujú v 8. stor. Nevylučuje sa ani starší výskyt obidvoch druhov šikmostenných misiek na pohrebiskách avarského obdobia, lebo sú doložené už v 6. stor. napr. v Potvoriciach s tzv. pražským typom ako produkt, ktorý má hlboké domáce tradície (Bialeková 1962, s. 131, obr. 48: 1, 6). Podobne súdi Z. Čilinská (1966, s. 132) o miskách s prehnutým hrdlom, známych z kostrových pohrebísk 7.—8. stor., ktoré boli predlohou k ich ďalšiemu vývinu na Slovensku v 9.—10. stor. O šikmostenných šálkach, profilovaných miskách a polguľovitých misách so zatiahnutým okrajom, vyhotovených pomocou kruhu, A. Točík (1963a, s. 172) usudzuje, že ovplyvnili vznik podobných tvarov v Čechách a možno aj v strednom Nemecku.

Keramiku vyhotovenú vo voľnej ruke dopĺňajú hrnce so zatiahnutým okrajom (obr. 4: 2). Jeden sa našiel napr. v detskom hrobe 361 v Želovciach (obr. 4: 1), ale aj v mužskom hrobe 444, zdobený viacnásobnou vlnovkou a kolmými nepravidelnými vrypami spolu s bližšie nedatovateľnými milodarmi (Čilinská 1973a,

Obr. 3. 1 — Želovce, hrob 50; 2 — Nové Zámky, hrob 267; 3 — Nové Zámky, hrob 17; 4 — Želovce, hrob 409; 5 — Želovce, hrob 222; 6 — Nové Zámky, hrob 86.

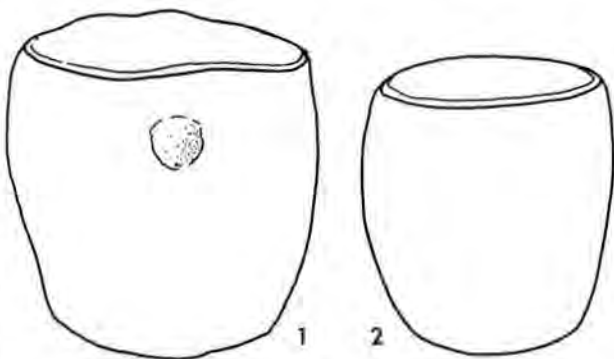
tab. LXXV: 11—18). Taký istý tvar, ale s odlišnou výzdobou sa našiel aj v hrobe 149 v Štúrove (Točík 1968b, tab. XXXIV: 24). Forma hrnca so zatiahnutým okrajom, ako aj jemu podobné spomínané misy, je zrejme domáceho pôvodu a jeho korene sa hľadajú až niekde ďaleko v halštatskom období (Bialeková 1962, s. 132).

Ďalším tvarom keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke je dvojkónický hrniec s von vyhnutým okrajom, vydutím v polovici výšky, alebo tesne pod ňou, s nábehom na odsadenie dna (obr. 5: 2). Na pohrebisku v Holiaroch (hrob 172) sa vyskytol v sprievode náušnice (Točík 1968a, tab. XLVI: 12: 27), ktorú možno zaradiť k I. typu triedenia Z. Čilinskej (1966, s. 143, 145, obr. 11) a datovať do 7. stor. Jeho mladším derivátom je zdobený hrniec z hrobu 186 v Nových Zámkoch, ktorý radia náušnice (typ X Čilinskej triedenie) od prvej polovice 8. stor. (Čilinská 1966, tab. XXXVIII: 2—4; 1975a, s. 81). Z toho vyplýva, že spomínaný tvar hrnca sa tiež vyskytoval na pohrebiskách z avarského obdobia v 7.—8. stor. Analogické tvary poznáme napr. na pohrebisku z doby rímskej a zo začiatku sťahovania národov v Čiernom Brode, kde sú datované predovšetkým do druhej polovice 4. stor. (Kolník 1975, s. 365, obr. 17: 2, 3). Uvedené paralely i ďalšie, ktoré dokladá T. Kolník (1975, s. 365) z juhozápadného Slovenska, svedčia zrejme o jeho dlhodobej domácej výrobe a používaní.

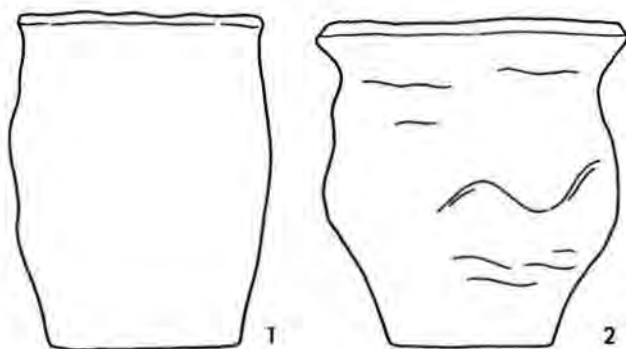
Pre úplnosť spomenieme aj ďalšie tvary, ktoré zodpovedajú prísnyim kritériám na keramiky vyrobenú vo voľnej ruke. Je to valcovitá nádoba z hrobu 772 na pohrebisku v Želovciach (Čilinská 1973a, tab. CXXIII: 23), temer valcovitá z hrobu 180 v Nových Zámkoch (obr. 5: 1), vakovitý hrniec z hrobu 10 v Štúrove (Točík 1968b, tab. XVI: 24) i slaboprofilovaný z hrobu 473 v Holiaroch (Točík 1968a, tab. LXVIII: 19). Ďalej sú to kužeľovité nádoby, aká bola napr. v hrobe 509 v Holiaroch (Točík 1968a, tab. LXXI: 25), pohárikovité, vázičkovité a iné, ktoré uvádza V. Budinský-Krička (1978a, s. 209) z pohrebiska v Košiciach-Sebastovciach. Hoci sme k spomínaným tvarom hrncov doložili príklady len z niektorých lokalít, možno konštatovať, že boli bežným milodarom aj na iných pohrebiskách zo 7. a 8. stor., ba niektoré z nich mohli byť aj nepodarenými napodobeninami keramiky dohotovenej už pomocou kruhu, resp. nepodar-

kami pri jej výrobe. Nemôžu byť preto použité ako etnické kritérium.

Na keramiky vyhotovenú vo voľnej ruke nebolo obvyklé nalepovať približne v polovici výšky kruhové ušká. Podľa D. Bialekovej (1967, s. 27) podnetom k tomu bola pravdepodobne snaha napodobniť žlté hrnčeky s uškom (jej typ A-IV), ktoré mali tiež asi v spomínanej výške tela kruhové uško. Takto formované nezdobené nádoby sa našli ojedinele napr. na pohrebisku v Bratislave-Devínskej Novej Vsi (Eisner 1952, tab. 99: 7), s odlomeným uškom v Štúrove (hrob 246) (Točík 1968b, s. 64, tab. XLVIII: 14) i na iných lokalitách v Karpatskej kotline (Bialeková 1967, s. 27). Hrnček zo Štúrova možno datovať na základe náušnic s prstencom v strede bočného oblúka a skleneným korálikom na dolnom i hornom oblúku (Čilinskej typ IIIa), ktoré sa našli v neďalekom hrobe 163, najskôr od prvej štvrtiny 8. stor. (Čilinská 1966, s. 145, 147, obr. 11). Na iných lokalitách je dolná hranica výskytu tejto keramiky datovaná už na začiatok obdobia liatej industrie (posledná tretina 7. stor.) a do 8. stor., kam patrí aj nález zo Štúrova. Táto keramika sa dostala v 9. stor. aj na Moravu (Poulik 1948—

Obr. 4. Želovce. 1 — hrob 361; 2 — hrob 468.

Obr. 5. Nové Zámky. 1 — hrob 180; 2 — hrob 186.

50, s. 86, obr. 43: b), ale ako vyplýva z doterajších nálezov, ani v tomto, ani v predchádzajúcom storočí sa neuplatnila v širšom meradle. J. Eisner (1952, s. 263) uvažoval síce o jej východnom pôvode, ale ako ukazujú nálezy tohto keramického tvaru, vyhotoveného vo voľnej ruke i pomocou kruhu (Bialeková 1967, s. 27), pôjde tu najskôr o napodobeninu žltej keramiky. Jej objavenie v Karpatskej kotline až koncom 7. a v polovici 8. stor. sa nespája s Avarmi, ale skôr s viacerými etnickými skupinami (remeselníci, obchodníci?), ktoré imigrovali zo strednej Ázie do Európy (Bialeková 1967, s. 50).

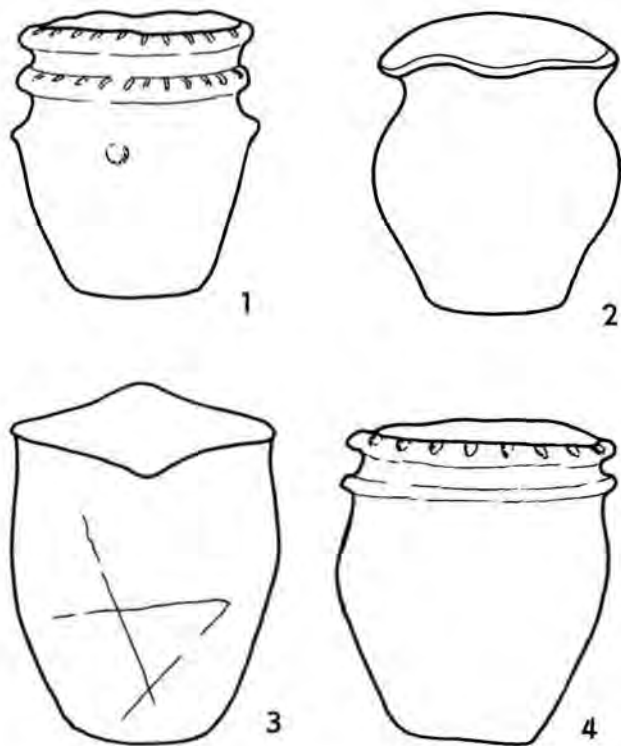
Zvláštne tvary

Osobitnú skupinu keramiky, ktorá je v prostredí Karpatskej kotliny akási cudzia, predstavujú nádoby vyhotovené vo voľnej ruke so zvláštne upraveným ústím, resp. povrchom (obr. 6: 1—4). Tieto hrnce sú nepočetné na sídliskách, pohrebiskách či priamo v hrobách z avarského obdobia, kde sú zastúpené mongoloidné, východoeurópske, tunguzské a turanoidné antropologické typy (László 1955, s. 27). Skôr známe nálezy spracovala D. Bialeková (1967, s. 32—35), ktorá ich pri vlastnom typologickom triedení žltej keramiky zaradila do

okruhu zvláštnej hrubej keramiky. Nebudeme preto opakovať už jej známe zistenia, ale sústredíme sa na ich doplnenie o nové nálezy alebo aj poznatky.

K hrncom (typ C-I) variantu Ia zaradila autorka nádoby s výčnelkami umiestnenými málo pod okrajom (Bialeková 1967, s. 32). Ako derivát z nášho územia možno sem zaradiť aj hrniec s dovnútra zatiahnutým ústím, ktorý sa našiel v detskom hrobe 474 na pohrebisku v Želovciach (obr. 1: 3). Z toho istého pohrebiska (hrob 516) je doložená aj podobná žltá, esovite profilovaná nádoba (Čilinská 1973a, tab. LXXXIV: 14). Hrnce mali po štyri výčnelky na okraji. U posledne menovaného dva chýbali, ale bol tu nábeh na výlevku. Ani spomínané, ani susedné hroby neobsahovali bližšie datovateľný inventár. K hrobu 474 bol najbližšie datovateľný hrob 459, ktorý obsahoval náušnice s kombináciou mesačikovitého oblúka a guľovitého prívesku, pripevneného pomocou spojovacieho článku, i miskovitú nádobu vyhotovenú na kruhu (Čilinská 1973a, tab. LXXVIII: 3—5). Z. Čilinská (1975a, s. 65—66) datuje tento hrob do druhej polovice 7. stor. Keďže najbližšie hroby boli nedatovateľné, neurobíme hádam chybu, ak detský hrob 474 zo Želoviec zaradíme až na koniec 7. stor. V podstate by to zodpovedalo chronologickému zaradeniu aj na iných pohrebiskách, z ktorých uvádza D. Bialeková (1967, s. 32) datovateľné hroby s týmto variantom keramiky.

Keramika s výčnelkami sa našla spolu s keramikou zdobenou polmesiačikom aj u východných Slovanov na včasnოსlovaných sídliskách v južnom Poboží, kde je v rámci komplexu iných pamiatok datovaná do 5.—7. stor. (Chavľuk 1963, s. 325, 348, obr. 6: 1—7). Polmesiačiková výzdoba je doložená aj na včasnოსlovankej keramike zo žiarových hrobov v Lenžhote (Poulik 1948, s. 180, tab. VI: 3—4). Problém výskytu výčnelkov a plastických polmesiačikov na včasnოსlovankej keramike by si zaslužil širšie štúdium. Prítomnosť nádob s výčnelkami na kostrových pohrebiskách možno hádam spojiť aj s príchodom Avarov spolu s ďalšími skupinami Slovanov do Karpatskej kotliny, a nielen s horizontom liatej industrie (Bialeková 1967, s. 32). Riešenie opodstatnenosti spomínaných úvah by iste prispelo k štúdiu etnických otázok, najmä slovansko-avarскеj symbiózy v dobe významných hospodársko-spoločenských zmien v strednej Európe.

Obr. 6. Zvláštne tvary. 1 — Radvaň nad Dunajom-Virt, hrob 23; 2 — Želovce, hrob 450; 3 — Veľké Kosihy, hrob 8; 4 — Radvaň nad Dunajom-Virt, hrob 130.

Hrnce so štvorcovým ústím

D. Bialeková (1967, s. 32) ich zaradila k variantu C-Ib a datovala do poslednej tretiny 7. stor. Z nášho územia vtedy nepoznala ani jednu lokalitu s týmto tvarom. Až neskoršie sa našla vo Veľkých Kosihách (hrob 8) paralelná nádoba (obr. 6: 3). Odkrytú časť pohrebiska datuje Z. Čilinská (1978b, s. 233) k polovici 7. stor. Ako chronologickú pomôcku použila aj keramiku, väčšinou vyhotovenú vo voľnej ruke (Čilinská 1976, s. 445). Zaradenie časti pohrebiska z Veľkých Kosih k polovici 7. stor. sa vymyká z časového rámca doterajšieho výskytu v Karpatskej kotline. Najstaršie nálezy boli doteraz zaradené až k počiatku horizontu s liatou industriou (Bialeková 1967, s. 32). Vzhľadom na ojedinelý exemplár z nášho územia bude treba počkať s definitívnymi chronologickými závermi do doby, kým sa neobjavia ďalšie v oblasti na sever od Dunaja. Zatiaľ len konštatujeme, že uvedený tvar hrnca nebol vlastný slovanskému etniku.

Hrnce s výlevkou

K neobvyklým tvarom hrncov vyhotovených vo voľnej ruke patria aj tie, ktoré majú ústie upravené do výlevky. Podobný exemplár sa našiel v hrobe 450 na pohrebisku v Želovciach (obr. 6: 2). Najskôr k nemu možno hľadať analógie u nádob, ktoré uvádza D. Bialeková (1967, s. 34). Tie sú však na rozdiel od spomínaného opatrené uškom. V sprievodnom inventári hrobu zo Želoviec bola okrem bližšie nedatovateľných predmetov (nožík, železná pracka) aj bronzová pracka (Čilinská 1973a, tab. LXXVI: 29). O nich A. Točík (1963a, s. 155) tvrdí, že sú doložené analogickými nálezmi už v 7. stor. a s malými obmenami sa udržali aj v 8. stor. Porovnaním bronzovej pracky zo Želoviec s podobnou z Prše (Točík 1963a, s. 125, obr. 5: 5) možno konštatovať, že prvá svojou jednoduchou formou patrí najskôr do 8. stor. Tomuto datovaniu zodpovedá aj materiál z blízkeho hrobu 446 v Želovciach, v ktorom boli okrem iného aj mesiačikovité náušnice s hviezdovým príveskom (Čilinská 1973a, tab. LXXVI: 1, 2). Výskyt týchto náušnic zaradila Z. Čilinská (1975a, s. 71) do okruhu dobre datovateľných hrobov z 8. stor.

Hrnce s lištou

K zvláštnym tvarom hrncov patria aj tie, ktoré mali pod okrajom lištu. Dva sa našli v hroboch 23, 130 na pohrebisku v Radvani nad Dunajom-Virte (obr. 6: 1, 4). Pretože po-

hrebisko nebolo zatiaľ komplexne vypublikované, nepoznáme ani sprievodný inventár spomínaných nálezov v hroboch. Pochovávanie na jeho odkrytej časti bolo rámcovo datované od polovice 7. stor. do polovice 8. stor. (Čilinská 1978c, s. 180). Do tohto časového úseku (možno až do horizontu s liatou industriou) patria aj spomínané nádoby, ktoré pravdepodobne napodobujú kovové predlohy, aké dokladá D. Bialeková (1967, s. 30, obr. 26: 2, 5—7) v 7.—8. stor. zo strednej Ázie, ale s tým rozdielom, že naše nemajú uško. Aj keď je ich výskyt zo známych príčin neistý, v každom prípade patria k neobvyklým tvarom hrncov na pohrebiskách z avarského obdobia v Karpatskej kotline.

Problematika pôvodu „hrubej“ keramiky

Otázka pôvodu predmetnej keramiky je za súčasného stavu bádania ťažko riešiteľná, lebo jej výskyt nie je priestorovo obmedzený (Szőke 1957, s. 53 n). Preto aj snaha bádateľov hľadať jej pôvod len v Potisi (Eisner 1966, s. 162), resp. v okruhu sarmatskom a východoslovenskom, v tzv. prešovskom type (Točík 1962b, s. 209), nevystihuje už dnes úplne situáciu územného rozšírenia. Nemožno z diania vylúčiť napr. ani oblasť čerňachovskej kultúry (Baran 1961, s. 77 n.; Nikitina 1966, s. 70 n.), o ktorej sa čoraz častejšie prijíma názor, že sa na jej formovaní podieľali viaceré etnické skupiny, vrátane slovanských kmeňov (Dekan 1971, s. 564; Sedov 1979b, s. 97). Keramika vyhotovená vo voľnej ruke nechýba ani v okruhu przeworskej kultúry (Kozak 1978, s. 76, 78, obr. 4). Napokon, keď si pozornejšie všimneme zatiaľ známu produkciu tohto druhu keramiky, zistíme, že sa v nej objavujú aj neobvyklé tvary. Sú to nádoby so zvláštne upraveným ústím alebo povrchom a v prostredí Karpatskej kotliny sú akýmsi cudzím elementom (Bialeková 1967, s. 27, 32—35, obr. 23).

Zo stručného prehľadu i stavu bádania vyplýva, že sa spomínaný druh keramiky vyskytuje v Karpatskej kotline v sarmatskom okruhu (Párducz 1944, tab. XVII: 12, 14—15, 17 a i.). I v mladšej dobe rímskej sa uvažuje o niektorých pretrvávajúcich tvaroch do začiatku sťahovania národov, ktoré do istej miery môžu byť reprezentantmi pôvodného obyvateľstva (Kolník 1971, s. 523—524, obr. 24). Z tohto obdobia poznáme tento tvar aj vo východoslovenskom prostredí, v okruhu nálezov tzv. prešovského typu (Budinský-Krička 1963, obr. 16:

1, 3—5). Časť bádateľov o ňom uvažuje, že súvisel s keramikou tzv. pražského typu i nádobami súčasnými s posledne menovaným tvarom, ktoré sú známe zo 6.—7. stor. v Rumunsku a na Ukrajine (*Budinský-Krička* 1963, s. 25—26; *Lamiová-Schmiedlová* 1969, s. 475). Mnohí, aj keď pripúšťajú podobnosť nádob tzv. prešovského typu s najstaršou i vyvinutejšou slovanskou keramikou, nevidia v nej zatiaľ prejav slovanského etnika (*Kolník* 1971, s. 530—531, obr. 32). Ďalší autori predpokladajú, že sa ešte nevyčerpali všetky možnosti, aby sa dokázalo najstaršie sporadické slovanské osídlenie východného Slovenska v tomto čase (*Chropovský — Vladár — Ruttkay* 1978, s. 278, 280). Riešenie problému závisí od úplného preskúmania aspoň jedného sídliska tzv. prešovského typu a vyčlenenia keramických foriem autochtónneho obyvateľstva i hrncov analogických najstaršej slovanskej keramike v susedných oblastiach. V neposlednom rade je potrebné preskúmať súveké pohrebisko. Nateraz môžeme iba konštatovať, že za súčasného stavu bádania vypovedacia schopnosť archeologických prameňov nepostihuje ani oblasť výrobných produkcie a vôbec nás neinformuje o nadväbových prejavoch predpokladaného zmiešaného etnika.

Početné sú tiež nálezy keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke v dobe sfahovania národov (*Kolník* 1971, s. 534 n.; 1975, s. 362, obr. 17). Vo všeobecnosti sa prijíma názor *J. Eisnera* (1952, s. 262), že na Slovensku s jej objavením treba počítať už začiatkom tohto obdobia a uvažovať i o expanzii prvých slovanských obyvateľov na Slovensko (*Chropovský — Vladár — Ruttkay* 1978, s. 277). Vyčleniť ich materiálnu kultúru v množstve predpokladaných ne germánskych zložiek je problematické (*Kolník* 1971, s. 539). Mimo oblasti Karpatskej kotliny je keramika vyhotovená vo voľnej ruke známa aj v okruhu čerňachovskej (*Symonovič* 1979, obr. 4: 1—3, 5, 7—13) i przeworskej kultúry (*Kietlińska — Dąbrowska* 1963, s. 143 n.; *Sedov* 1979b, s. 68, obr. 10). Niektoré tvary z Karpatskej kotliny majú analógie až v stredoázijskej oblasti (*Bóna* 1973, s. 153, tab. 30: 4).

Riešenie otázok proveniencie je mnohokrát sťažené aj tým, že všade ide o veľmi jednoduchú typovú škálu, ktorá mohla v rôznych oblastiach vzniknúť nezávisle od seba. Z uvedených príčin nemožno sa jednoznačne vyjadriť o pôvode tohto druhu keramiky vcelku.

Ukazuje sa, že otázku pôvodu keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke a s tým spojenú problematiku etnickej príslušnosti treba riešiť v súvislosti s kultúrnym a časopriestorovým výskytom, dokladajúcim produkciu niektorých tvarových skupín, niekedy aj s charakteristickou výzdobou či inými rozlišovacími znakmi. Z výskytu jednotlivých tvarov tejto jednoduchšej hrnčiarskej práce je obťažné vyvodzovať etnické závery. I napriek tomu pokúsime sa zaujať stanovisko k uvedeným dokladom a záverom istých bádateľov, lebo niektorí z nich riešia túto závažnú problematiku jednostranne. O postupe sledovania niektorého tvaru tejto keramiky a jeho etnickom začlenení prináša doklady *V. V. Sedov* (1979b, s. 119 n.). Je pozoruhodné, že k skupine slovanských nádob zaradil práve slaboprofilovaný hrniec s okrúhlym alebo oválnym telom. Na pohrebiskách z avarského obdobia patrí k jednému zo základných tvarov keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke, podobnej tzv. podunajskému typu. *V. V. Sedov* (1979b, s. 98) dáva túto keramiku u východných Slovanov v podolsko-dneperskom regióne do súvislosti s podobnou v čerňachovskej kultúre, kde je množstvo przeworských a zarubinských prvkov. Iní tvrdia, že sú jej najbližšie neskorozarubinské pamiatky Kyjevského Podnepria s výskytom elementov miestnej čerňachovskej kultúry (*Baran* 1978, s. 30). I keď sú na otázku pôvodu spomínanej keramiky rozdielne názory, jej výskyt nielen na spomínanom území, ale aj v iných oblastiach osídlených Slovanmi v 6.—7. stor. je nepopierateľný (*Sedov* 1979b, s. 126). Dokladá to aj výskytom uvedeného tvaru (jeho slovanská keramika druhej pražsko-peňkovskej skupiny) na sídlisku v Dunaújvárosi (*Sedov* 1979b, s. 120, obr. 22: 5).

Keramika tzv. nomádskeho typu (?)

Spomenuté doklady vnášajú nový moment aj do polemiky okolo keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke nielen v tom, či je prejavom čisto nomádskeho, ale aj do problematiky etnickej príslušnosti. Upozorňuje sa na to, že dva základné tvary predstavuje mierne profilovaný hrniec s okrúhlym alebo oválnym telom, podobný keramike dohotovenej pomocou kruhu, a hrniec s nízkym a zvislým hrdlom ako nádoby tzv. pražského typu. Obidva tvary hrncov nie sú na pohrebiskách z avarského obdobia (aspoň na našom území) prejavom čisto nomádskeho, podobne ako dvojkonické tvary s von vyhnutým alebo dovnútra zatiahnutým

okrajom, ktoré sú dedičstvom domáceho ne-skororimského obyvateľstva (Kolník 1956, s. 275, 278, obr. 19). Dožili sa nielen nástupu keramiky tzv. pražského typu (Bialeková 1962, s. 132, 133), ale tradície ich výroby zrejme pretrvávajú aj v avarskom období. Ani okruh zvláštnej hrubej keramiky, ktorá sa objavuje v prostredí Karpatskej kotliny spolu so žltou keramikou, nespája D. Bialeková (1967, s. 50) s Avarmi, ale so skupinami ľudí, imigrujúcimi zo strednej Ázie, ktorých etnickú príslušnosť podľa nej nemožno s určitosťou stanoviť.

Nemožno však jednoznačne povedať, že nomádska keramika nejestvovala. Treba ju však hľadať v Potísi, kde mohla byť dedičstvom Sarmatov, ktorí používali hrubé hrnce (Eisner 1952, s. 248), resp. niektoré jej hrubo vypracované tvary mohli so sebou doniesť kočujúci Avari. Zdá sa, že tieto hrubo vypracované tvary súvisia s včasnoavarským osídlením, ako na to poukázal D. Csallány (1940, s. 125). Z nášho územia zatiaľ nepoznáme ani jeden kostrový hrob zo 6. stor. a ich počet nie je vysoký ani v období tzv. prvého avarského kaganátu. V hrobách na Slovensku sa už začína vyskytovať aj keramika formovaná na kruhu. Rozdielna situácia je v zastúpení keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke na pohrebiskách ležiacich na línii Dunaja a Ipľa a severnejšie od nich. Ak by sa ďalším výskumom situácia nezmenila, potvrdila by sa domnienka J. Dekana (1971, s. 568), že Slovensko si v tomto období zachovalo vlastnú kultúrnu osobitosť. Z uvedených príčin nie je vhodné používať Dekanov termín, t. j. keramika tzv. nomádskeho typu (Dekan 1971, s. 568), najmä pokiaľ ide o naše územie.

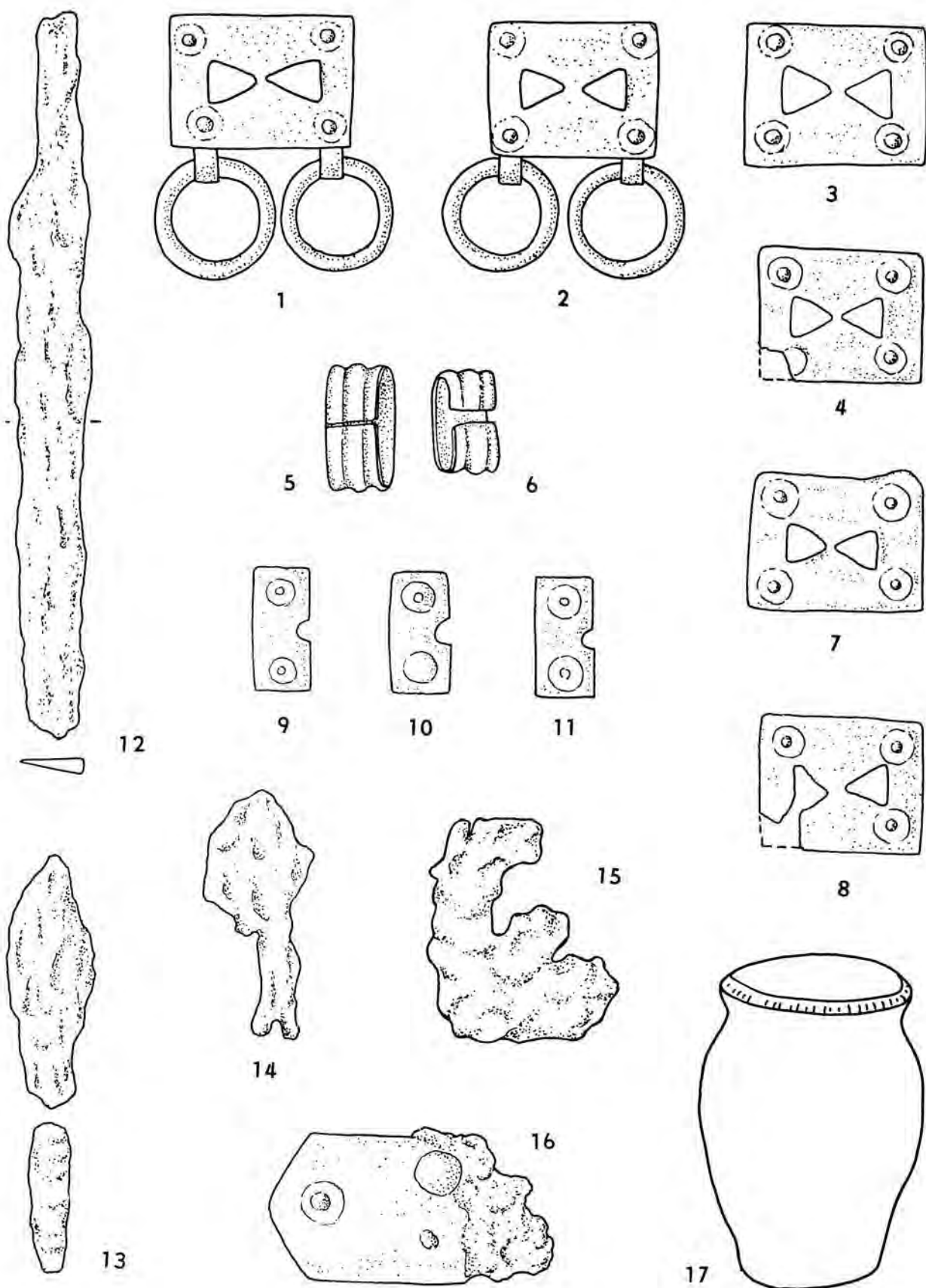
Etnické problémy

Zatiaľ bez jednoznačných záverov prebieha diskusia okolo problematiky keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke spojená s otázkou etnicity. Tento problém nemožno riešiť len v úzkom typologickom meradle, ako sa o to pokúsil B. Szöke (1956, s. 119) v snahe dokázať jej dlhodobý časový výskyt a tým aj kontinuitu medzi tzv. avarským a staromaďarským osídlením. Aj názory maďarských bádateľov o tom, že slúžila len na pohrebné účely, kde nahradzovala mŕtvemu dôležité kovové, hlinené a drevené predmety (Csallány 1933—34, s. 246; László 1941, s. 114), sa z uvedeného pohľadu javia v inom svetle. Vzhľadom na oveľa cennejšie výrobky materiálnej kultúry v hrobách

túto otázku nemožno tak jednoznačne riešiť. S názorom, že keramika vyhotovená vo voľnej ruke sa vyrábala len na rituálne účely (ako hrobová keramika), nesúhlasí ani I. Bóna (1973, s. 152). Uvedenú keramiku treba konfrontovať s materiálom z výskumu sídlisk príslušného obdobia, čo predvídala už J. Eisner (1952, s. 262).

Na sídliskách v Prši (Točík 1963a, s. 152—154) a Šali (Liptáková 1963, s. 336 n.), datovaných sprievodným inventárom (keramika, náušnica so skleneným guľovitým priveskom) od druhej polovice 8. stor. (Točík 1978b, s. 177; Čilinská 1973b, s. 537) alebo možno aj neskôr (Liptáková 1963, s. 339), sa vyskytuje keramika, ktorá vyniká nad hrobovou keramikou technikou vyhotovenia a vypálením, ale chýba tu keramika vyhotovená vo voľnej ruke. Na sídlisku v Bratislave-Devínskom Jazere zo 7.—8. stor. (Eisner 1946, s. 105) bola už iná situácia. Našli sa tu síce nádoby väčších tvarov, ale na rozdiel od keramiky z predchádzajúcich sídlisk boli väčšinou vyhotovené vo voľnej ruke a len výnimočne mali obtáčaný okraj (Kraszkovská 1966, s. 85). To znamená, že obyvatelia osady len čiastočne používali hrnčiarsky kruh. Dobré vypálenej keramiky, podľa zistenia L. Kraszkovskej (1961, s. 400), bolo tiež pomerne málo, hoci aj v ruke vyhotovené nádoby vykazujú dokonalejšie technické prevedenie s početnou výzdobou (Kraszkovská 1966, s. 85, 87). Podobná situácia bola aj na sídlisku v susednom Maďarsku, a to v Dunaújvárosi, datovanom do prvých dvoch tretín 7. stor. Tu tvorila keramika vyhotovená vo voľnej ruke až 80 % všetkých nálezov. Len malý počet črepov bol obtáčaný na ručnom hrnčiarском kruhu (Bóna 1973, s. 137, 152).

Ten istý obraz nám poskytujú aj súveké pohrebiská. Napríklad v Poipli je to Prša, kde v hrobe 125, datovanom do 7. stor., sa nachádzal hrniec typologicky súvisiaci s keramikou vyhotovenou vo voľnej ruke (Točík 1963a, s. 125, 154, obr. 5: 2). Ešte markantnejšie to bolo na pohrebisku v Želovciach, kde je keramika vyhotovená vo voľnej ruke (napr. hroby 295, 447, 479, 522) datovaná podľa Z. Čilinskej (1973a, s. 17; 1975a, s. 65—66) náušnicami s guľovitým priveskom už k polovici 7. stor. Niektoré nádoby (napr. v hrobách 251, 410, 461, 488 a i.) sú tým istým šperkom datované podľa nej od druhej tretiny 7. stor. (Čilinská 1973a, s. 18; 1975a, s. 64, 69). Podobná kera-

Obr. 7. Želovce, hrob 540.

mika sa našla aj v hrobe 312 (Čilinská 1973a, tab. LIII: 18), datovaná striebornou presovanou garnitúrou opaska k polovici 7. stor. (Čilinská 1973a, s. 20). Nechýbala ani v hrobe 540 (obr. 7: 17) i iných (hroby 98, 235), kde ju datovala plechová garnitúra opaska od posledných decénii 7. stor. (Čilinská 1973a, s. 21).

Taká istá situácia bola aj na lokalitách severne od Dunaja, kde napr. na pohrebisku v Holiaroch značný počet bezpečne datovaných hrobov šperkom typu Martynovka-Čaďavica neobsahoval keramiku. Ak sa v nich predsa len našla (napr. hrob 80), bol to opäť hrniec vyhotovený vo voľnej ruke (Točík 1968a, s. 22, tab. XXXIV: 27). Spomínaný druh keramiky pochádza aj z iných hrobov tohto pohrebiska, ktoré boli datované do 7. stor. (Čilinská 1964, s. 91), resp. patria k najstaršej fáze pochovávania (Točík 1968a, s. 9, hrob 630). Aj na odkrytej časti pohrebiska vo Veľkých Kosihách, datovanom Z. Čilinskou (1976, s. 445) k polovici 7. stor., bola keramika väčšinou vyhotovená vo voľnej ruke. Jeden z týchto hrncov (obr. 1: 7) bol ozdobený krúžkovitými kolkami, ktoré sa podľa S. Vencla (1973, s. 379) rozšírili po celom slovanskom svete v priebehu expanzie z pravlasti. Z niektorých príčin nemožno objektívne posúdiť výskyt keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke na pohrebisku v Bratislave-Devínskej Novej Vsi (Čilinská 1964, s. 90). Aj tu sa však v súvislosti s najstaršími hrobmi, datovanými ostrohami i zbraňami západného pôvodu, spomína keramika vyhotovená vo voľnej ruke (Dekan 1971, s. 568). Výskyt keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke v najstarších hroboch na Slovensku aj keď bol pomerne značný, nebol všade rovnako zastúpený. Možno sa tu prejavuje istá kultúrno-geografická osobitosť jednotlivých oblastí, alebo možno aj rozdielny etnický charakter.

Podobná situácia bola aj na území Maďarska, kde sa na pohrebiskách zo 7. a počiatku 8. stor. pomerne často vyskytuje keramika vyhotovená vo voľnej ruke, resp. na niektorých z nich je len tento druh keramiky (Bóna 1957, s. 160—161; Sós 1958a, s. 3; Kovrig 1963, tab. LXXVIII).

Ukazuje sa, že problém keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke treba riešiť predovšetkým z hľadiska chronologického. To znamená, že pred polovicou 7. stor. nebol asi všeobecne rozšírený hrnčiarsky kruh (pravda, ak keramiku dobre datuje sprievodný inventár, resp.

hodnoverne posudzujeme najstaršiu výrobu nezdobených i zdobených nádob pomocou kruhu). Súčasný stav výskumu kostrových pohrebísk pripúšťa iba to, že ručný hrnčiarsky kruh sa začína širšie uplatňovať až od druhej polovice 7. stor., čo sa odrazilo v častejšom výskyte takto formovanej keramiky a v postupnom ubúdaní nádob vyhotovených vo voľnej ruke. Výskyt keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke bol predovšetkým časovým javom. V počiatkoch predstavovala jednoduchú výrobu, ktorú len postupne vytláčal rozvoj remeselnej výroby. Preto o keramike vyhotovenej vo voľnej ruke nemožno jednoznačne hovoriť ako len o funerálnej. Týka sa to najmä tej, ktorá patrí do 7. stor., resp. k jeho polovici. To však neznamená, že ju celkom vylučujeme. Svedčia o tom aj spomínané sídliskové keramické zvyšky, ktoré vykazujú prevažne vyspelejšie formy, a to zvlášť u starších nálezov.

Treba však mať na zreteli, že aj domácka výroba keramiky sa rozvíjala pod vplyvom remeselnej. Okrem toho, hoci to nepovažujeme za podstatné, spomínaná keramika, napr. na pohrebisku v Želovciach (hroby 98, 340, 540) mala niekedy rozmery 15—21 cm (Čilinská 1973a, s. 53, 98, 132). Pokiaľ ide o jej výskyt v hroboch z mladšieho obdobia (druhá polovica 8. stor.), súviselo to nepochybne aj s výrobnými tradíciami, resp. s ideológiou, bojom nového so starým, ako na to už skôr upozornil B. Chropovský (1965, s. 531). Z uvedených príčin nie je neaktuálny i názor J. Eisnera (1952, s. 262), že vo voľnej ruke lepšie vypracované hrnce sa mohli hodiť aj na bežné používanie. Tieto otázky treba posudzovať veľmi citlivo a nezabúdať pritom na uplatnenie chronologického hľadiska.

C. Keramika formovaná na kruhu

Absolútnu prevahu v rámci hrovej keramiky z avarského obdobia majú nádoby vyhotovené pomocou hrnčiarskeho kruhu. Vyčlenil a do literatúry ich zaviedol J. Eisner (1952, s. 248) pod pomocným termínom keramika podunajského typu, aby mohol označiť hrnce vyrábané pomocou kruhu. Mimo územia Karpatskej kotliny sa takto formované nádoby nazývajú iba slovanskými, predtým keramikou zo staršej doby hradištnej. Patria k nej spravidla menšie hrnce vyrobené pomocou ručného a rýchlejšie otáčaného hrnčiarskeho kruhu. Ná-

doby nadobúdajú súmernejší tvar a tenšie steny, na povrchu sú hladšie (*Budinský-Krička* 1956, s. 48). Ústie začína byť viac (*Eisner* 1952, tab. 56: 4; *Čilinská* 1966, tab. XXVI: 1, hrob 81), niekedy až vodorovne vyhnuté (*Budinský-Krička* 1956, tab. XXXIV: 22; *Točík* 1963a, tab. VIII: 5). Vyrábali sa z plavenej hliny, ale veľmi často sa do nej primiešal jemnejší alebo hrubší piesok, ktorý má za následok zdrsnenie povrchu a zrnitosť dna (*Eisner* 1952, s. 258). Z toho dôvodu sa hrubší povrch nádoby potiahol jemnou hlinkou, ale len na vonkajšej strane tela a prístupnej časti vnútra hrdla (*Točík* 1963a, s. 161). Dosť často sa objavujú aj drobné zrníčka sludy, napr. na nádobách z pohrebiska v Bratislave-Záhorskej Bystrici (*Kraskovská* 1972, s. 89), ale aj inde. Viditeľné stopy po formovaní a odtlačky prstov po vyťahovaní tela nádoby z dna dokladá A. *Točík* (1963a, s. 161). Opracovanie hornej časti nádoby formovacím nástrojom zistil V. *Budinský-Krička* (1956, s. 48) na pohrebisku v Žitavskej Tóni. Prejavuje sa to jemnými a hustými vodorovnými ryžkami (*Eisner* 1952, s. 256) na tele a zvlášť markantne na profilácii okraja (*Čilinská* 1966, s. 130).

Keramika formovaná na rýchlejšie rotujúcim hrnčiarskom kruhu sa odlišuje od predchádzajúcich starších tvarov najmä pri tvarovaní okraja. Hrdlo hrncovitých nádob býva rozlične roztvorené. Ústie je oblé (*Točík* 1968a, tab. XLV: 20; *Čilinská* 1973a, tab. CXXX: 15), niekedy ostro (*Točík* 1968b, tab. XXV: 27; *Pastor* 1971, obr. 12: 4), ale aj vodorovne (*Čilinská* 1966, tab. XXII: 22), alebo kolmo zrezané (*Eisner* 1952, tab. 97: 8) a slabo hrnčené (*Točík* 1963a, tab. III: 35). I modelácii dna sa venovala veľká pozornosť, čím vznikol niekedy slabý nábeh na prstenec (*Čilinská* 1966, s. 130). Dno býva značne hrubé, zvlášť bočné steny, ktoré neboli obtáčané na kruhu. Asi až od tretiny tela sa nádoba užila. Dno býva väčšinou rovné, niekedy dovnútra klenuté (*Čilinská* 1966, s. 15, hrob 39; *Kraskovská* 1972, s. 42, hrob 223). Na dnách niektorých hrncov je kruhová jamka (*Eisner* 1952, s. 257; *Točík* 1962a, obr. 8: 3), občas excentricky umiestnená. Na pohrebisku v Košiciach-Sebastovciach ju nahrádzal plastický prstenec (*Budinský-Krička* 1978a, s. 209). Na dnách nádob nechýbajú ani konvexné vypukliny. Ojedinele sa našli napr. v hrobe 36 v Želovciach (*Čilinská* 1973a, tab. XXII: 1), ale aj vo väčšom

počte (hroby 125, 223, 233, 251) na pohrebisku v Bratislave-Záhorskej Bystrici (*Kraskovská* 1972, s. 90, obr. 32: 3, 46: 12). Okrem malých konkávných jamiek v strede nádoby sú najčastejšie okrúhle, pomerne hlboké, niekedy aj dve, často umiestnené excentricky so stopami krúženia (*Geiblinger* 1953, s. 43, obr. 7).

O jamkách väčšina bádateľov usudzuje, že majú technický pôvod a vznikli odtlačkom osi ručného hrnčiarskeho kruhu (*Eisner* 1952, s. 257; *Poulik* 1948, s. 17 n.). Pri mladších tvaroch sú dna opatrené hrnčiarskou značkou (*Točík* 1962a, s. 347 n.; *Eisner* 1966, s. 188, obr. 5; *Čilinská* 1966, s. 134, obr. 9).

Oproti tvarom tzv. pražského typu i keramike vyhotovenej vo voľnej ruke vykazuje keramická výroba na kruhu oveľa pestrejšiu škálu foriem. Prevažujú hrnce s telom súdkovitého tvaru, napr. v hroboch z Prše (*Točík* 1963a, tab. III: 37, VIII: 20) či Želoviec (*Čilinská* 1973a, tab. XVIII: 23, XXV: 20, XXVI: 22 a i.), ďalej s vajcovitým telom, ako napr. v Bratislave-Devínskej Novej Vsi (*Eisner* 1952, s. 254), Bratislave-Záhorskej Bystrici (*Kraskovská* 1962, tab. IV: 16, V: 40), Žitavskej Tóni (*Čilinská* 1963, s. 100). Okrem uvedených prípadov sú tieto tvary bežné aj na ostatných pohrebiskách z tzv. avarskeho obdobia na Slovensku. Vyskytujú sa tiež vysokoplecé nádoby (*Točík* 1963a, tab. III: 35, IV: 16; *Čilinská* 1967, s. 674; *Pastor* 1971, obr. 20: 6) alebo roztvorené hrnce so širokými plecami (*Eisner* 1952, tab. 5: 10; *Točík* 1963a, tab. IX: 50). Nechýbajú ani menšie stlačené hrnčeky rôznych variantov (*Čilinská* 1966, tab. XLV: 2, hrob 137; *Točík* 1968b, tab. LII: 21), vakovité (*Eisner* 1952, tab. 40: 4; *Čilinská* 1973a, tab. LIV: 1) a ďalšie tvary. Ojedinele sa vyskytujú hrnce s uškami (*Točík* 1963a, tab. IV: 4, V: 23, XI: 21; *Budinský-Krička* 1976, obr. 43: 1) a miskovité nádoby (*Eisner* 1952, tab. 25: 1; *Čilinská* 1966, s. 131).

Skoro celý povrch nádob mal bohatú výzdobu, ktorú tvorili vlnovky, ryhy a vpichy robené jednozubým a viaczubým nástrojom (*Eisner* 1952, s. 258). Niektoré výzdobné prvky sa uplatňujú v najrozmanitejších kombináciách (*Čilinská* 1966, s. 133, obr. 8; *Kraskovská* 1972, obr. 52, 53). Dosť často sa zdobila aj vnútorná strana ústia (*Kraskovská* 1972, obr. 50: 5, 51: 1). Najviac takto zdobených nádob bolo na pohrebisku v Želovciach (*Čilinská* 1973a, tab. II: 10; III: 6, 28, 31; V: 24, 26 a iné). Keramika dohoto-

vená na kruhu bola väčšinou dobre vypálená. Prevažuje u nej šedohnedá, čiernošedá, tehlovočervená a tmavosivá farba. Sfarbenie nádob záviselo od zloženia pôdy, ale aj stupňa vypálenia (Točík 1963a, s. 161). Na hrncoch sa obyčajne vyskytujú tmavšie alebo bledšie flaky, ktoré spôsobil rôzny stupeň a druh vypálenia (Eisner 1952, s. 255).

Nádoby mali svoju úžitkovú hodnotu, keď praskli, boli prevrtané po stenách trhliny otvory, aby mohli byť znovu spojené. Doklady sú na niektorých hrncoch z pohrebiska v Bratislave-Devínskej Novej Vsi (Eisner 1952, tab. 95: 3, 5). Okrem toho ani odlomený okraj ústia nebránil v ich ďalšom používaní, ba takto poškodené sa dostali do hrobu s jedincom, ktorý ich v živote bežne používal (Eisner 1952, s. 258).

Najbohatšie zastúpeným keramickým tvarom na pohrebiskách avarskeho obdobia je keramika vyhotovená (formovaná) pomocou kruhu. Ide o keramiku súmerných tvarov s tenšími stenami a bohatou charakteristickou výzdobou. Tektonicky sa člení na nádoby s maximálnym vydutím v hornej tretine (vajcovité) a hrnce s maximálnym vydutím v strede (súdkovité). Okrem toho existujú ešte rôzne medzistupne a varianty, aké napr. pri klasifikácii novozámockej keramiky vypracovala Z. Čilinská (1966, s. 130). Ich hranica sa však nedá presne stanoviť.

Do hrobov sa zriedkavo dostávali misy a miskovité tvary. V Prši sú zastúpené nielen na pohrebisku, ale aj na sídlisku (Točík 1963a, tab. IV: 13, V: 65, IX: 15 atď.). Väčší počet je doložený aj z pohrebiska v Nových Zámkoch, kde sa našlo päť šikmostenných misiek a tiež jedna na nôžke (hrob 288). Z. Čilinská (1966, s. 131, 132) ich rozdelila do niekoľkých skupín podľa známeho Váňovho triedenia (Váňa 1958, s. 185 n.). Pritom spracovala všetky misy z publikovaných i nepublikovaných pohrebísk z tzv. avarskeho obdobia na Slovensku. Odtiaľ pribudli ďalšie misy a miskovité nádoby z pohrebiska v Želovciach (Čilinská 1967, s. 675), čím sa len potvrdilo rozšírenie tohto keramického tvaru na pohrebiskách 7.—8. stor. v Karpatskej kotline. Nové nálezy potvrdili názory, že predlohy mis z 9.—10. stor. netreba hľadať mimo Karpatskej kotliny, lebo vývoj niektorých tvarov možno sledovať v domacom prostredí už od 6. stor. (Bialeková 1962, obr. 48: 1, 6).

Podľa pôvodu sa keramika vyhotovená na

kruhu líši veľkosťou. Kým nádoby zo žiarových hrobov (Kraskovská 1972, obr. 20: 6; Čilinská 1970a, s. 27, hrob 339, 376) a sídlisk (Točík 1963a, s. 167) dosahujú výšku cez 25 cm, výška nádob z kostrových hrobov spravidla nepresahuje 15 cm. Maximálna vypuklosť je buď zaoblená (Budinský-Krička 1956, tab. XXI: 16; Čilinská 1973a, tab. LXXI: 26), alebo zdôraznená lomom (Točík 1968a, tab. LXVII: 26; Pastor 1971, obr. 37: 2). Pri zaoblených nádobách horná i dolná časť je pravidelne zúžená nahor i dolu, zatiaľ čo nádoby s lomom majú steny rovné. Zistilo sa, že v rámci tektoniky uvedenej keramiky je skupina nádob so zaobleným lomom typologicky staršia a s lomom maximálnej vypuklosti mladšia. Po tektonickej stránke ako samostatné sa zaradili široké nádoby s kónicky sa zužujúcou dolnou časťou a širokým ústím (Chropovský 1965, s. 526). Nádoby so zaobleným lomom majú ústie mierne roztvorené, okraj zúžený a hrdlo pomerne nízke (Točík 1963a, tab. I: 30, II: 77, V: 2). Ak je u nich okraj vytiahnutý, vtedy je šikmo zrezaný a hrany sú zaoblené (Točík 1963a, tab. III: 35, IV: 14; Čilinská 1966, hrob 120, 132, 136 atď.). Je na nich bohatá typická výzdoba sústredená v hornej časti a len výnimočne presahujúca do dolnej tretiny; nachádza sa i na vnútornej strane ústia (Kraskovská 1972, obr. 29: 1, 40: 7; Čilinská 1973a, tab. C: 32, CIII: 11). Táto skupina nádob bola najrozšírenejšia v 7. a 8. stor. a slúžila ako východisko pre ďalšie stvárnenie veľkomoravskej keramiky (Čilinská 1966, s. 130).

Nádoby s maximálnym vydutím v strede a pravidelne oblúkovite zúžené smerom hore aj dolu sa vyskytujú v žiarových (Eisner 1952, tab. 56: 8; Čilinská 1970a, tab. IV: 1) i kostrových hroboch na každom pohrebisku z tzv. avarskeho obdobia na Slovensku. Majú nerovnakú výšku a tvar štihly (Točík 1963a, tab. VIII: 20, IX: 50), ale i baňatý (Čilinská 1966, tab. XXX: 1, hrob 120 atď.). Okraj je u nich podobný ako u nádob s maximálnou vypuklosťou v hornej tretine. Výzdoba sa nenachádza len v hornej časti, ale sústreďuje sa predovšetkým na maximálnu vypuklosť (zdôrazňuje ju) a často presahuje i do dolnej tretiny (Eisner 1952, tab. 97: 8; Budinský-Krička 1956, tab. XXI: 17). Dno je niekedy dovnútra klenuté (Čilinská 1966, s. 15, hrob 39), na okraji vystupuje pásik (Pastor 1971, obr. 8: 7). Okraj je šikmo (Kraskovská 1972, obr. 15: 1, 17: 17),

niekedy aj vertikálne zrezaný (Točík 1963a, tab. III: 37). Hrdlo je esovite profilované (Eisner 1952, tab. 18: 1, 27: 7), občas aj so slabým lomom (Čilinská 1963, tab. V: 20, VIII: 16).

Vývoj výroby keramiky formovanej na kruhu v 7.—8. stor. súvisí so zmenami, ktoré sa udiali v osídlení i materiálnej kultúre Slovanov na našom území v druhom kaganáte. Predovšetkým v 8. stor., prípadne počiatkom 9. stor., dochádza k väčšej hustote osídlenia, ktoré sa prejavuje v narastaní počtu i veľkosti pohrebísk, ich posunutím na sever od Dunaja a do už spomínaných oblastí (Točík 1965, s. 27). Okrem toho badať hospodársky rozmach aj v ďalších oblastiach Slovenska osídlených Slovanmi, najmä v Nitre (Chropovský 1961, s. 141 n.). Postupne dochádza k vývoju vlastnej profilácie keramiky a k jej zmene v spojitosti s použitím typu hrnčiarskeho kruhu. Pre pomaly rotujúci kruh je charakteristické výrazné zvislé hladenie povrchu, plastická lišta po obvode dna, ako aj konkávne jamky alebo konvexné vypukliny na dne, interpretované ako odtlačky osi kruhu, známe nielen u nás, ale aj v iných oblastiach osídlených Slovanmi už od 6. stor. (Točík 1962a, s. 366). Keramika formovaná na rýchlejšie rotujúcom kruhu je zase súmernejšia, ľahšia, s tenšími stenami, hladkým povrchom a jej celkový vzhľad závisí od technológie výroby a s ňou spojenou zručnosťou výrobcov. Uplatnenie tohto typu kruhu sa prejavuje aj vo výzdobe. Čím bola nádoba po technickej stránke dokonalejšia, tým mala jednoduchšiu výzdobu (Točík 1963a, tab. IV: 33, XV: 10). Tento proces neprebíhal na úkor kvality a vkusu vyhotovenia. O technike výroby svedčí aj stvárnenie dna, ktoré býva značne hrubé, zvlášť bočné steny, kde sú stopy po vyťahovaní istej časti tela nádoby z dna, pričom neboli vôbec obtáčané na kruhu (Chropovský 1965, s. 524). O tom, že hrnčiar pracujúci na rýchlejšie rotujúcom kruhu spočiatku nevedel zručne povytiahnuť dno do stien, a preto ho dodatočne vlepil, máme svedectvo na nádobe napr. z hrobu 35 v Žitavskej Tóni (Budinský-Krička 1956, tab. XXIX: 2a). Okrem toho výrobu na rýchlejšie rotujúcom kruhu dokladajú aj absolútne pravidelné kruhové a občas dovnútra prehnuté dná.

Predchádzajúci rozbor keramiky na pohrebiskách tzv. avarskeho obdobia na Slovensku ukázal, že už pravdepodobne z polovice 7. stor. máme hroby, kde sa pri výrobe začína uplat-

ňovať formovanie na hrnčiarskej doske a neskôr na hrnčiarskom kruhu. Týmto spôsobom výroby sa mohlo produkovať nielen rýchlejšie, ale aj kvalitnejšie. Bola to len rozvíjajúca sa malovýroba, postupne prerastajúca do čiastočne špecializovanej výroby, ktorá ešte nemusela vyústiť do odlúčenia výrobcu od poľnohospodárstva a k výrobe pre trh (Bialeková 1965a, s. 88). Takto vyhotovená keramika postupne vytlačala primitívny spôsob výroby na celom území Slovenska (Chropovský 1970, s. 51).

O objavení sa keramiky, vyrábanej už špecializovanými hrnčiarimi, na juhozápadnom Slovensku sa uvažuje približne od druhej polovice 8. stor. (Bialeková 1965a, s. 88). Súvisí to so zmenami, ktoré nastali u Slovanov pri vzniku centrálnych hradísk a sústreďovaní výroby okolo nich (Chropovský — Vladár — Ruttkay 1978, s. 287). Okrem nich sa objavujú hrnčiarske osady aj pri dôležitých riečnych brodoch alebo obchodných cestách, ktoré produkovali keramiku na rýchlejšie rotujúcom kruhu (Točík 1963a, s. 172). Spoločenské postavenie špecializovaných hrnčiarov — malovýrobcov je problematické. D. Bialeková (1965a, s. 88) sa domnieva, že postupne boli závislejší od svetských a cirkevných vrchností. Nemožno pritom zabudnúť, že nie všetka keramická produkcia sa vyrábala takým spôsobom. V krajoch vzdialenejších od spomínaných centier, resp. hrnčiarskych osád, sa udržiavala naďalej domácka výroba keramiky ešte aj vo veľkomoravskom období (Chropovský 1970, s. 155). Nátiska sa teda otázka, v akých dielňach sa špecializovaná hrnčiarska výroba vykonávala. Aj keď možno predpokladať, že sa keramika formovaná na rýchlejšie rotujúcom kruhu vyrábala v nejakých dielňach, pravdepodobne už pre širší okruh, neprekročila zatiaľ rámec špecializovanej malovýroby. Svedčia o tom uvedené regionálne oblasti a vyčlenené isté lokálne skupiny a varianty (Točík 1963a, s. 172), ktoré majú rad špecifických znakov daných stupňom výroby a celkového vývoja. Neklamným svedectvom je aj napodobňovanie výrobkov tzv. žltej keramiky, napr. v Prši (Točík 1963a, tab. IV: 4, V: 24, XI: 21), ktorá bola produktom väčších dielní. Až vo veľkomoravskom období pri remeselnom vyrábaní keramiky na zdokonalenom hrnčiarskom kruhu dostávajú nádoby uniformovanejší charakter, lokálne odlišnosti zostávajú iba na domácky vyhotovenej keramike (Chropovský 1970, s. 155).

Obr. 8. 1 — Žitavská Tôň, hrob 29/37; 2 — Žitavská Tôň, hrob 47/37; 3 — Holiare, hrob 784; 4 — Holiare, hrob 448; 5 — Holiare, hrob 733; 6 — Štúrovo, hrob 26.

S rozvojom remeselnej výroby úzko súvisia aj značky na dne (obr. 8: 1—6). Problematike pôvodu, šírenia, technického vyhotovenia a ich významovej stránke venovalo pozornosť množstvo bádateľov. Dodnes sa neujednotili názory

na ich funkciu a význam. V poslednom období dospel K. Černohorský (1974, s. 43 n.) k názoru o jednoznačnom výrobnotechnickom význame značiek. Problém je v tom, že technicky dokonalá keramika sa vyrábala aj v oblastiach,

kde sa značky nevyskytovali (Točík 1963a, s. 161 n.). Alebo na dnách nádob sú len pomerne hlboké jamky po negatívnom odtlačku matice ako svedectvo formovania na kruhu (Budinský-Krička 1978a, s. 209). Značky na dnách sa objavujú na všetkých druhoch keramiky formovanej pomocou kruhu, často aj na keramike technicky menej vyspelej. Ich absencia na niektorých pohrebiskách so spomínanou keramikou nemusí byť pomôckou na určenie technickej vyspelosti, resp. časového stupňa, práve tak ako názor K. Černohorského (1974, s. 67), že aj nádoby bez značiek ich mohli pôvodne obsahovať, nemusí mať všeobecnú platnosť. Jedno je však isté, že ich výskyt je úzko spätý s rozvojom remeselnej výroby a pôvod ukazuje na vzťahy k južnej časti ZSSR (Točík 1962a, s. 377). Podľa množstva nálezov na juhozápadnom Slovensku je toto územie právom považované za miesto ich vzniku v Karpatskej kotline (Chropovský 1962, s. 211).

Jedným z problémov uvedenej keramiky je aj otázka rituálnych nádob, ktoré doteraz vzhľadom na počet preskúmaných sídlisk a porovnanie s nálezmi tohto druhu nemožno hodnoterne vyčleniť. Opodstatnenosť rituálnej keramiky sa však pripúšťa vzhľadom na výskyt nedostatočne vypálených výrobkov, použitie menej kvalitného materiálu a iné „parametre“. Určitým svedectvom je aj sídliskový keramický materiál, ktorý vykazuje prevažne vyspelejšie formy, a to zvlášť pri relatívne starších sídliskových nálezoch. Odzrkadľuje sa tu i vývin foriem, celkový rozvoj keramickej výroby i ovplyvňovanie domáckej produkcie remeselnou výrobou. Až potiaľ by uvedená problematika zodpovedala predpokladom, ktoré boli na jej adresu vyslovené, t. j. že keramika v hroboch vyhotovená vo voľnej ruke bola vyslovene rituálna, resp. táto funkcia sa pripísala aj väčšej časti nádob formovaných na kruhu, a úžitkový charakter mala len časť hrovej keramiky spolu so sídliskovou. Nazdávame sa, že spomínanú problematiku nemožno takýmto spôsobom paušalizovať, k jej riešeniu treba pristupovať diferencovane. V prvom rade je potrebné mať na zreteli chronologické kritérium, ktoré je zvlášť dôležité v prvej polovici, resp. v celom 7. stor., keď nebol všeobecne rozšírený, resp. ešte sa len začínal širšie uplatňovať hrnčiarsky kruh. Práve v tomto období vystupuje do popredia problém odčlenenia nepodarkov domáckej výroby, ktoré sa často do-

stávali do hrobov práve tak ako výrobky obtočené na ručnom hrnčiarskom kruhu.

V období bohatom na historické udalosti i hospodársko-spoločenské a politické zmeny u Slovanov na strednom Dunaji treba počítať na konci 6. stor., resp. začiatkom 7. stor. aj s príchodom nových skupín slovanského obyvateľstva spolu s Avarmi do Karpatskej kotliny. Odrazilo sa to aj na niektorých tvaroch slovanskej keramiky vyrábanej a používanej v ich pravlasti. Upozornila na to už skôr A. Cs. Sósová (1958b, s. 120 n.) a v prípade výskytu tohto artiklu na sídlisku v Dunaújvárosi to opäť dokladá V. V. Sedov (1979b, s. 127—128). V období, keď keramika vyhotovená vo voľnej ruke predstavovala jednoduchú výrobu, možno hádam aj v súvislosti s uvedeným vyjadriť názor, že časť z nej mohla byť aj úžitkovou, nehovoriac už o keramike formovanej pomocou kruhu. Ako príklad možno uviesť sídlisko v Dunaújvárosi, datované do prvých dvoch tretín 7. stor., kde nádoby vyhotovené vo voľnej ruke tvorili väčšinu všetkých keramických nálezov (Bóna 1973, s. 137, 152). Doplnia ho aj najstaršia časť slovanského sídliska v Blatných Remetách, predbežne datovaná do 6.—7. stor., kde sa vyskytuje starobylá, vo voľnej ruke vyhotovená keramika. V. Budinský-Krička (1975, s. 28; 1978b, s. 26) pripomína do istej miery podobnú z pohrebisk tzv. avarského obdobia. Spoľahlivejšie bude možné tento problém vyriešiť až po kompletnom spracovaní všetkého materiálu. Už teraz treba pripomenúť, že toto sídlisko sa územne nekryje s pohrebiskami tzv. avarského obdobia na východnom Slovensku, čo nie je zanedbateľné pri riešení problematiky včasnosclovanského osídlenia tejto oblasti. Uvedeným príkladom sme sa snažili doplniť už vyslovený názor, že aj keramika vyhotovená vo voľnej ruke v hrobách na kostrových pohrebiskách avarského obdobia v 7. stor. musí byť posudzovaná diferencovane, nielen ako rituálna. Praktické využitie nádob (pitie, varenie, uskladnenie potravín rôzneho druhu a pod.) je dôležitejším faktom ako ich veľkosť.

V priebehu 8. stor. dochádza k ďalšiemu rozvoju hrnčiarskej produkcie, resp. v mladšom období — asi od druhej polovice 8. stor. — aj k špecializovanej výrobe v súvislosti s celkovým vzostupom remeselnej výroby (Bialeková 1965a, s. 88). Malo to iste svoj odraz v produkovani kvalitnejších výrobkov a postupnom vytlačaní jednoduchej výroby. Aj v domácich

výrobníach sa nevyhotovovala len funerálna keramika, ako to tvrdí A. Točík (1965, s. 30). Ak je naša domnienka opodstatnená, potom v inom svetle vystupuje aj hrobová keramika formovaná na kruhu, o väčšine ktorej sa často uvažuje len ako o rituálnej. Zatiaľ nám do riešenia spomínanej problematiky na Slovensku nevnesli očakávané vysvetlenie ani výskumy súvekých sídlisk. Na najstaršom z nich v Bratislave-Devinskom Jazere zo 7.—8. stor. (Eisner 1946, s. 105) je síce keramika rozmernejších tvarov, ale podľa L. Kraskovskej (1961, s. 400) väčšinou vyhotovená vo voľnej ruke a slabopypálená. Slabé vypálenie dokladá napr. A. Točík (1963a, s. 167) ako jeden z argumentov rituálnej, na kruhu formovanej keramiky. Preskúmané časti súvekých sídlisk v Prši (Točík 1963a, s. 152—154) a Šali (Liptáková 1963, s. 336 n.) sú datované na základe vyspelejšej keramiky v prvom prípade všeobecne do 8. stor. (Točík 1978b, s. 177), v druhom prípade do poslednej tretiny 8. stor. (Čilinská — Točík 1978b, s. 200). Väčšinou len na základe keramiky nemožno vylúčiť z datovania ani ich neskorší charakter, ako to v prípade sídliska v Šali urobila Z. Liptáková (1963, s. 339), keď pod vplyvom historických udalostí a s tým spojených spoločenských a politických zmien na juhozápadnom a južnom Slovensku (Bialeková 1980b, s. 29 n.) už doznieva, resp. v prvých desaťročiach 9. stor. zaniká pochovávanie na veľkých kostrových pohrebiskách (Dekan 1971, s. 575). Do určitej miery o tom svedčí istá dekadencia vo výrobe keramiky, ktorá sa našla v mladšom horizonte hrobov spomínanej oblasti. K riešeniu problematiky by najviac prispel výskum súvekeho sídliska na východnom Slovensku, kde na rozdiel od spomínanej oblasti v tomto období badať rapídne pribúdanie keramiky vyhotovenej v dielňach.

Uvedené argumenty však nevylučujú možnosť existencie rituálnej keramiky. Tá sa najmarkantnejšie vyníma na mladších pohrebiskách, kde vedľa vyspelého sprievodného inventára vystupuje najprimitívnejšia, vo voľnej ruke vyhotovená keramika bez bližších datovacích hodnôt (Eisner 1952, s. 261 n.). Vzniká teda otázka, kedy a za akých okolností sa táto keramika dostávala do hrobov. Je pravdepodobné, že v mladšom období to súviselo s ideologickým zápasom nového so starým, ako sa domnieva B. Chropovský (1965, s. 531). Dorišenie uvedeného problému bude vecou ďal-

šieho výskumu, v ktorom bude potrebné zamerať sa najmä na sledovanie frekvencie keramiky nielen po stránke výrobnjej, ale aj na zastúpenie jednotlivých druhov výroby tohto artiklu v mužských, ženských a detských hroboch.

Nemenej závažným, často diskutovaným a zatiaľ nedoriešeným problémom je aj otázka pôvodu a počiatkov slovanskej keramiky vyhotovenej pomocou hrnčiarskeho kruhu. Táto problematika sa riešila z rôznych aspektov, najviac však po typologickej stránke. Korene sa hľadali až v dobe laténskej, odkiaľ sa mala dostať do rímskych dielní a prostredníctvom nich až k Slovanom (Niederle 1931, s. 245—246; Eisner 1946, s. 100). Rímskoprovinciálne tradície v slovanskej keramike formovanej pomocou kruhu sa videli buď v detailoch, napr. vo výzdobe (Hampel 1905, s. 147), ale aj v tektonike či výrobnjej technike. Keramiku, vychádzajúcu z rímskoprovinciálnych tradícií zachovaných na území bývalých rímskych provincií alebo v hrnčiarskych strediskách na ich okraji, dokladá aj J. Poulik (1967, s. 694) v predveľkomoravskom horizonte v Mikulčiciach. Neprítomnosť predveľkomoravskej keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke ho viedla k názoru, že na opevnených sídliskách tohto typu sa veľmi skoro (koncom 6. stor.) vyrábala len spomínaná keramika. Aj neskorší názor J. Hermann (1973, s. 180 n.) vychádza z historických skutočností, že slovanské obyvateľstvo po svojom príchode do nových sídiel našlo tu zrejme autochtónne obyvateľstvo, od ktorého prevzalo už v 6.—7. stor. techniku výroby keramiky na hrnčiarskom kruhu, formy a ozdobné prvky, ktoré slovanskí i pôvodní hrnčiari menili podľa vlastného vkusu a konzumentov i celkového vývoja keramickej výroby. Tento všeobecne vyslovený názor mal zrejme svoje špecifiká, dané priamym kontaktom alebo sprostredkovaním. Vystáva ale nedoriešený problém, či novoprišlé slovanské obyvateľstvo prevzalo všetky spomínané prvky alebo len výrobnú techniku priamo alebo vôbec nič. Názory bádateľov v tomto smere sú rôznorodé.

Objavenie sídlisk tzv. prešovského typu na východnom Slovensku umožnilo J. Eisnerovi (1961, s. 460; 1966, s. 154) vysloviť domnienku o tom, že práve v ňom a vôbec v hornom Potiší treba hľadať korene keramiky formovanej na kruhu. Nevylúčil pritom ani ovplyvnenie jeho vývoja keramickou výrobou bývalej Pa-

nónie. Aj iní bádatelia vidia počiatky výroby tejto keramiky v Karpatskej kotline na sídliskách tzv. prešovského typu (*Chropovský 1964*, s. 45; *Točík 1965*, s. 26). Sídliská, u ktorých sa predpokladá vývoj na východnom Slovensku až do doby historických Slovanov (*Budinský-Krička 1963*, s. 37), mohli zohrať úlohu sprostredkovateľa neskororímskych tradícií vo výrobe keramiky na kruhu, ktoré Slovania použili podľa vlastného vkusu. V tejto súvislosti si zasluhuje pozornosť aj najnovšie zaradenie keramického inventára zo sídliska v Prešove do okruhu druhej skupiny slovanskej keramiky v klasifikácii V. V. Sedova (*1979b*, s. 106, 107, obr. 20). Domnieva sa, že keramika formovaná pomocou kruhu mohla mať pôvod aj v antských nádobách na území pri dolnom Dunaji. Totožnosť formy a rozmerov oboch mu dovolila zaradiť keramiku tzv. „dunajského“ typu k podskupine keramiky druhého slovanského zoskupenia. Jej rozšírenie i do iných oblastí osídlených Slovanmi spája s postupom Antov z Pričiernomoria, ktorí pomaly vytlačili kultúru tzv. pražského typu. Podľa neho nijaké iné pramene o pôvode predmetnej keramiky formovanej na kruhu sa v súčasnej dobe nedarí nájsť (*Sedov 1979a*, s. 30).

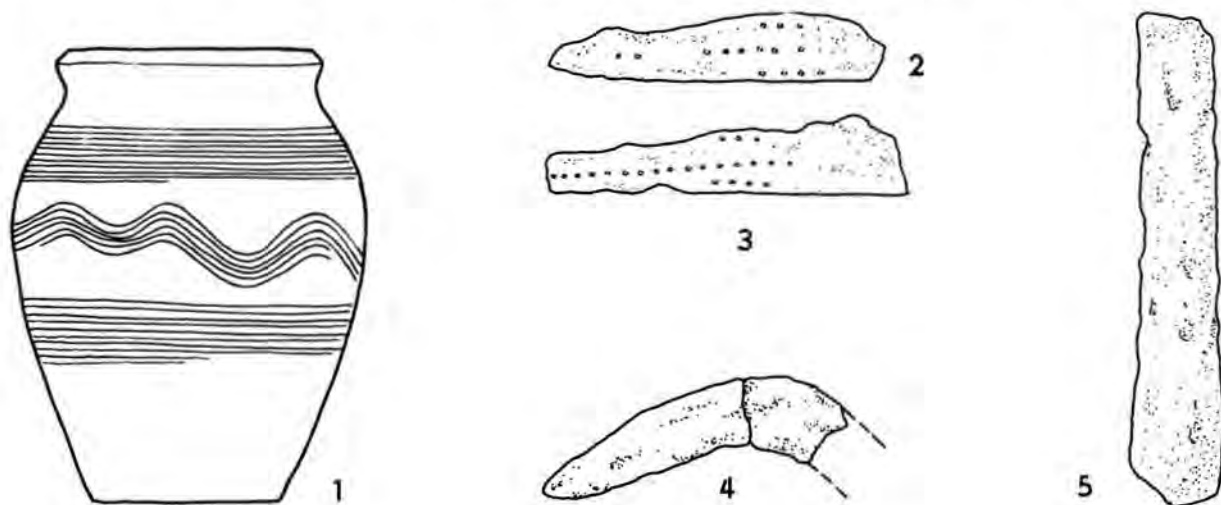
Nadhodená problematika si vyžaduje ďalšie výskumy, ktoré by potvrdili príchod ojedinelých slovanských skupín na východné Slovensko už v mladšej dobe rímskej s celým komplexom materiálnej kultúry tzv. prešovského typu. V druhom prípade nie je po stránke typologickej neopodstatnený ani výskyt keramiky druhého slovanského zoskupenia V. V. Sedova (*1979b*, obr. 20) na kostrových pohrebiskách avarského obdobia. K potvrdeniu identičnosti nám chýbajú zatiaľ v hroboch na Slovensku typické antské fibuly, ktoré by boli vhodným datovacím kritériom. Spomínaný prístup k danej problematike, ktorá vychádza zo slovanského tvaru, ešte nerieši otázku výrobnnej techniky ani typických výzdobných prvkov spojených s jej formovaním. Č. Stáňa (*1980*, s. 153, 154) na rozdiel od bádateľov, ktorí považujú keramiku formovanú na kruhu za geneticky, kultúrne a spoločensky odlišnú od keramiky tzv. pražského typu (*Točík 1965*, s. 26; *Hrubý 1967*, s. 656 a i.), odvodzuje pôvod a počiatky formovania keramiky na kruhu z včasnოსlovenskej keramiky. Jednoznačne je proti všetkým doterajším názorom, podľa ktorých mala slovanská keramika formovaná na

kruhu preberať výrobné tradície pozdnerimského hrnčiarstva, vrátane výzdobných prvkov. Svoj názor po vývojovej stránke opiera o pohrebisko z tzv. avarského obdobia v Bratislave-Devínskej Novej Vsi, kde sa vyskytuje včasnოსlovenská keramika tzv. pražského typu (*Eisner 1952*, s. 248 n.). Podotýkame, že mimo oblasti Bratislavskej brány, kde je na spomínaných pohrebiskách zachytená včasnოსlovenská keramika, ďalšie pochádzajú z juhozápadného Slovenska (Holiare, Štúrovo, atď.) a sú datované do priebehu 7. stor. Už v tomto období sa tu vyskytuje vyvinutá keramika formovaná na kruhu (*Točík 1978c*, s. 80; *1978d*, s. 215). Doteraz sa v tejto oblasti nenašla včasnოსlovenská keramika (*Zeman 1979*, s. 116, mapa 1). Sme toho názoru, že ani hospodársko-spoločenskú situáciu včasných Slovanov na našom území nemožno posudzovať podľa úrovne výroby keramiky (*Stáňa 1980*, s. 153). Ako bolo už niekoľkokrát doložené, je len spolu s ostatnými milodarmi výsledkom tradície v pohrebnom rite najstarších Slovanov u nás, a nie odrazom reálnej sociálno-ekonomickej úrovne (*Chropovský — Vladár — Ruttkay 1978*, s. 282). Nemožno nechať bokom takú skutočnosť v slovanskom svete, že opevnené kniežacie sídliská s nálezmi zbraní, ostrôh s háčkami a ozdobami typickými pre majetnejšiu vrstvu (Zimno zo 6.—7. stor.) majú keramiku v najstaršom horizonte vyhotovenú vo voľnej ruke (*Aulich 1972*, s. 30 n., tab. VI—VII), kým v Mikulčiciach z toho istého obdobia sa vyskytuje dokonalá keramika formovaná na kruhu (*Poulik 1967*, s. 694; *Klanica 1970*, s. 103 a n.). Samotný príchod Slovanov bol vojenskou expanziou, čo by sa tiež malo v materiálnej kultúre odraziť (*Chropovský — Vladár — Ruttkay 1978*, s. 280). V súvislosti s tým sa pripúšťa, že majetkovo vyššie postavená vrstva kniežat a bojovníkov si mohla zvoliť iný spôsob pochovávania (*Dekan 1971*, s. 567). Nebrať do úvahy tieto skutočnosti a ekonomickú situáciu najstarších Slovanov posudzovať len na základe úrovne výroby keramiky je z pohľadu marxistickej historiografie nanajvýš neobjektívne. Výskyt najstaršej keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke na opevnenom kniežacom sídlisku v Zimne zo 6.—7. stor. je neklamným svedectvom toho, že k vyvodzovaniu záverov o hospodársko-spoločenských pomeroch z úrovne výroby keramiky musíme pristupovať veľmi citlivo a diferencovane.

S uvedenou problematikou úzko súvisia aj otázky datovania najstaršej keramiky formovanej na kruhu, ktoré nie sú doteraz vyriešené. Súčasne uznávané datovacie kritériá (ak možno dôverovať ich správnosti) nepripúšťajú zaradenie ani jedného kostrového hrobu z tzv. avarského obdobia na Slovensku do 6. stor. Z uvedeného dôvodu najstaršia keramika formovaná na kruhu z kostrových pohrebisk na našom území je datovaná až k polovici 7. stor. Vieme, že najstarší hrniec formovaný na kruhu v oblasti Bratislavskej brány pochádza z pohrebiska v Bratislave-Záhorskej Bystrici z hrobu 84 (obr. 9: 1) a datuje sa bronzovými tepanými kovami k polovici 7. stor. (*Kraskovská 1972*, s. 92). Podobne bolo niekoľko takto formovaných nádob v kostrových hroboch na juhozápadnom Slovensku, napr. v Holiaroch, datovaných až do prvej polovice 7. stor. (*Točík 1968a*, s. 9). Na Poipli bol najväčší počet uvedených hrncov z hrobov v Želovciach, kde sú datované tepanými šperkmi (hroby 249, 311, 371 a iné) i garnitúrou kovaní západného pôvodu (hrob 298) tiež k polovici 7. stor. (*Čilinská 1967*, s. 675). Na ostatných pohrebiskách z územia Slovenska je hrniec formovaný pomocou kruhu datovaný sprievodnými nálezmi až ku koncu 7. stor., resp. do 8. stor., čo pri súčasnom zámere hľadať najstaršie datované tvary neprichádza do úvahy. K starobylým tvarom tejto keramiky zaradil *J. Eisner (1952, s. 261)* nezdobené nádoby. Tie sa vyrábali do konca 8. stor., keď ich úplne nahradili tvary zdobené. Podobne i *L. Kraskovská (1972, s. 90)* radí sem väčší počet nezdobených nádob, medzi ktorými zistila prechodné tvary od tzv. pražského typu ku

keramike formovanej na kruhu. Uplatnili však len typologické a výrobné hľadisko (tvar, stopy na dne, vyhotovenie bez tvrdej podložky alebo na primitívnom kruhu) bez bližšieho časového určenia. Čo sa týka výskytu hrncov spomínanej výroby na žiarových pohrebiskách, možno uviesť závery *J. Poulika (1960, s. 188)* a iných bádateľov, že zdobená keramika, vrátane dokonalého vyhotovenia, ako napr. vo Výčapoch-Opatovciach (*Budinský-Krička 1947, tab. IV: 1*), sa môže objaviť už okolo roku 600. Z toho dôvodu od najstarších čias na žiarových a kostrových pohrebiskách treba počítať s kratším hiátom vo výskyte vyspelej, už na ručnom kruhu formovanej keramiky spolu s nádobami vyhotovenými vo voľnej ruke. Pre jej datovanie je však rozhodujúce doteraz platné chronologické zaradenie sprievodného inventára.

Záverom možno dodať, že aj za súčasného stavu výskumu otázky pôvodu a počiatkov keramiky formovanej na kruhu u nás sú otvorené a nedoriešené. Aj spomínané názory bádateľov sú skôr hľadaním, domnienkami, ktorým chýba konkrétny obsah — nálezy výrobnej techniky, najstaršia datovateľná keramika formovaná na kruhu z čias príchodu Slovanov na naše územie — a tým aj nadviazanie výroby na ďalej pôsobiace antické výrobné centrá z druhej polovice 6. stor., ktoré dokladá *J. Herrmann (1979, s. 51, obr. 1)*. Ich pôsobnosť ešte v čase príchodu Slovanov na toto územie by sa mala nejakým spôsobom odraziť vo výrobe keramiky. Pri ďalšom štúdiu tejto problematiky pôjde o riešenie otázky, či sa prevzala od týchto remeselníkov výrobná technika, tvar a výzdoba, ako sa domnieva *J. Herrmann (1973, s. 180)*, alebo len vý-

Obr. 9. Bratislava-Záhorská Bystrica, hrob 84.

robná technika a výzdoba, ako to v prípade vývinu svojej druhej slovanskej skupiny i podskupiny interpretuje V. V. Sedov (1979b, obr. 20: b, v). Aj napriek spomínaným problémom, ktoré si vyžadujú ďalšie štúdium, je však aspoň pre územie Slovenska najskôr platný záver, že najstaršia keramika formovaná na kruhu sa nevyvinula z včasnოსlovanskej keramiky tzv. pražského typu. Vzhľadom k tomu ukazuje sa potreba širšieho skúmania sídlisk tzv. prešovského typu, kde sa vyskytuje keramika z mladšej doby rímskej, i taká, ktorá môže byť kľúčom k riešeniu danej problematiky. Možno práve slovanské sídliská na Východoslovenskej nížine, ako je Somotor (Pastor 1958, s. 314 n.), ale najmä Blatné Remety (Budinský-Krička 1975, s. 27—29), ktoré najskôr vývojove nadväzujú na sídliská tzv. prešovského typu a sú datované v najstaršej fáze do 6.—7. stor., budú kľúčové pri riešení pôvodu a genézy najstaršej keramiky formovanej pomocou kruhu.

D. Zvláštne druhy keramiky

V keramickom inventári z tzv. avarského obdobia na Slovensku i v iných oblastiach Karpatskej kotliny sa vyskytujú aj nevšedné tvary nádob. Od keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke alebo formovanej na kruhu odlišujú sa niektorými zvláštnosťami. Patria sem výrobky sivej keramiky, tzv. žltej keramiky a niektoré iné vzácnejšie sa vyskytujúce druhy.

Sivá keramika

Tvorí prvú skupinu tohto druhu pamiatok zo 7. stor. vyhotovených remeselným spôsobom. Záujem bádateľov sa u nej sústredil v prvom rade na riešenie otázok pôvodu. Časť z nich ju považuje za germánsku, t. j. západného pôvodu (Horváth 1935, s. 84—87, 92—93; Bialeková 1968b, s. 218 n.). I. Bóna (1973, s. 150 n.) sa snaží dokázať, že pochádza zo strednej Ázie. Ako argument uvádza paralely k tzv. poľným fľašiam a sivým nádobám zdobeným pásmi vlnoviek z lokality Pendžikent, ktoré sú podľa neho bližšie nálezom avarského obdobia z pohrebisk a dunajvárosského sídliska ako podobná longobardsko-bajuvarská keramika (Bóna 1973, s. 152, obr. 11—15). Výskyt sivej keramiky v Karpatskej kotline spája Gy. Rosner (1972, s. 45 n.) s príchodom Avarov a s nimi aj stredoázijských majstrov-hrnčiarov, ktorí tu pokračovali vo výrobe uvedeného artiklu.

Od čias vypublikovania súpisu lokalít aj s počtom nálezov tejto keramiky D. Bialekovou (1968b, s. 224, tab. II) pribudli ďalšie, ktoré zozbieral Gy. Rosner (1979, s. 673) najmä na území Maďarska. Počet lokalít i nádob viedol Z. Čilinskú (1975b, s. 475) k úvahe, či sa sivá keramika dovážala, alebo bola vyrábaná doma najmä preto, že je najpočetnejšie zastúpená len na ohraničenom teritóriu. Určitou odpoveďou sú posledné zistenia pri Szekszárde, kde na súvekom sídlisku boli objavené tri hrnčiarске pece. V predpecnej jamě jednej z nich okrem keramického materiálu sa našlo aj strieborné presované kovanie datované ku koncu 7. stor. (Rosner 1979, s. 676, pozn. 8). Podľa neho i podľa totožnosti keramiky po stránke výroby, tvarovej i dekoratívnej zo sídliska a príslušného pohrebiska uvažuje Gy. Rosner (1979, s. 673) o jednom z možných výrobných centier sivej keramiky práve v tejto oblasti. Doriešenie uvedeného problému v materiálnej kultúre 7. stor. v Karpatskej kotline a možno aj otázky podielu starších rímskych tradícií na výrobe spomínaného artiklu, ktorý sa tiež doteraz úplne nevyklúčil (Točík 1963b, s. 598), si iste vyžiada ešte ďalšie bádanie. Predpokladom k jeho úspešnému ukončeniu sú aj uvedené nové zistenia a nálezy.

Na Slovensku sa sivá keramika vyskytla zatiaľ len na pohrebiskách tzv. avarského obdobia, aj to len zriedkavo. K publikovanému nálezu zo Stúrova (Bialeková 1968b, s. 216, obr. 16: 8) pribudli ojedinelé nádoby z Holiar (Točík 1968a, tab. LII: 31) a Nových Zámkov (Čilinská 1966, s. 139). Jeden exemplár sa našiel aj na pohrebisku v Želovciach (Čilinská 1973a, tab. CV: 23) a najnovšie aj v Košiciach-Šebastovciach (Budinský-Krička 1977, s. 81—82, obr. 27: 17). Z počtu nálezov uvedenej keramiky možno dedukovať, že na území Slovenska sa asi bežne nevyrábala. Niektoré tvary sa tu mohli dostať nepochybne aj importom z druhej strany Dunaja.

Žltá keramika

Je vyhotovená z jemne plavenej hliny na hrnčiarskom kruhu, ale niekedy aj vo voľnej ruke. Vypálená je do žltá alebo tehlovočervena a má plastickú, rytú, ale aj maľovanú výzdobu. Po typologickej i technologickej stránke je osobitá a odlišná aj od známej slovanskej keramiky z predchádzajúceho i z neskorších období. Hrnčiarске produkty sa vyskytujú výlučne s liatou industriou a v sprievode dobre

datovateľných predmetov (Bialeková 1965b; 1967, s. 6; Čilinská 1966, s. 139), ktoré umožňujú ich bližšie časové zaradenie. Sprevedza ju takmer vždy iná nádoba, väčšinou vyvinutého tvaru, formovaná na kruhu (Čilinská 1966, tab. XXX: 3—4; XXXIII: 1, 4). V ojedinelých prípadoch sa našla spolu s hrncom vyhotoveným vo voľnej ruke (obr. 10: 2), ktorý sprievodný inventár radí do mladšej fázy tohto obdobia. Občas je s ňou vedierko a výnimočne sa vyskytli v jednom hrobe i dve žlté nádoby buď rovnakého typu (Bialeková 1967, s. 38), alebo rozličných tvarov — misa a nádoba s výlevkou (Točík 1968a, tab. LXXVII: 16—17).

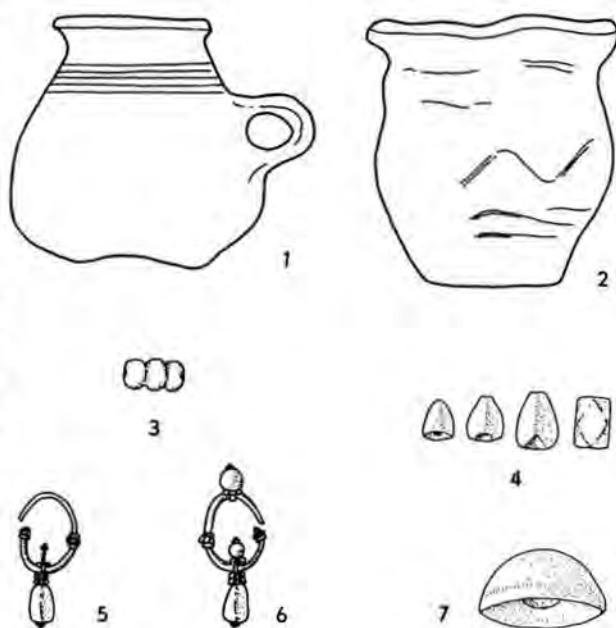
Mienky bádateľov sa rozchádzajú v otázke spoločenského významu pochovaných s tzv. žltou keramikou. Niektorí ju pokladajú za svedectvo majetnosti vlastníkov, iní v nej vidia len napodobeniny vzácných kovových nádob, aké mali v hroboch vyššie postavené osoby, preto tzv. žltú keramiku nepovažujú za prejav majetnosti (Bialeková 1967, s. 39, 44). Jej objavenie sa v Karpatskej kotline prostredníctvom remeselníkov, obchodníkov? (Bialeková 1967, s. 50) nevylučuje v rámci hierarchie vtedajšej spoločnosti prejav istej majetnosti. Hovorí však o vyššie postavených osobách v hroboch s touto keramikou je za súčasného stavu bádania ťažké, lebo sú dosť rovnomerne rozložené na pohrebisku (Čilinská 1966, s. 140). Vo väčšine prípadov mali skromnú výbavu, ktorú dopĺňala bežná pohrebisková keramika.

Z typologického hľadiska tzv. žltú keramiku reprezentujú predovšetkým baňaté nádoby s výlevkou, džbány, fľaše, hrnčeky s uškom, poháre a misy. To podnietilo bádateľov k rôznym spôsobom triedenia spojeného s chronologickým zaradením (Bialeková 1965b, s. 9—135, 153 n.). Z. Čilinská (1966, s. 137 n.) pri triedení žltej a ostatnej keramiky vzáčne sa vyskytujúcej na pohrebisku v Nových Zámkoch, pojala do typologického rámca aj dovtedy známe slovenské nálezy. V rámci celej Karpatskej kotliny roztriedila túto keramikú na dva veľké okruhy s typom a variantmi D. Bialeková (1967, s. 6 n.) a neskôr podľa nej aj E. Garamová (1969a, s. 207 n.), pravda s určitými odlišnosťami pri voľbe formálnej stránky. Od tej doby nepribudlo u nás veľa publikovaných nálezov a existujúce zrejme nevybočujú z rámca širokého a precízneho rozpracovania typológie. Možno to dokumentovať na nálezoch z pohrebiska v Želovciach, kde z hrobu 364 sa získala

fľašovitá nádoba s hruškovitým telom a vyšším hrdlom (Čilinská 1973a, tab. LXI: 11). Tento tvar zodpovedá typu A-III D. Bialekovej (1967, s. 10—11), ktorá ich datuje od začiatku horizontu s liatou industriou s priebežným výskytom v 8. stor. Ďalší, ojedinele nájdený, žltý hrnček z tohto pohrebiska s hruškovitým telom a malým kruhovým uškom nad najväčším priemerom zaradila už skôr D. Bialeková (1967, s. 15, 18, obr. 13: 4) k typu A-IV variantu a.

Štúdium genézy tzv. žltej keramiky sa v podstate uberať dvojakým smerom. Veľa bádateľov zastáva názor o doznievaní keltských a rímskych predlôh, a preto jej pôvod hľadajú v tradícii rímskeho panónskeho hrnčiarstva (Točík 1955, s. 413; Fettich 1965, s. 117). D. Bialeková (1967, s. 40) porovnávaním výzdoby a tvarov tejto keramiky upozornila na jej nedomáci pôvod a to až na strednú Áziu, menovite Sedmoriečie, kde o tejto oblasti uvažovala už skôr I. Kovrigová (1963, s. 248). Odtiaľ sa mohla dostať do Karpatskej kotliny s niektorým kmeňom, ktorý musel ustúpiť na západ (Bialeková 1967, s. 50).

Istým kľúčom k riešeniu otázky etnickej príslušnosti tzv. žltej keramiky je zistenie, že sa neobjavuje v staršom horizonte pohrebísk zo 6., resp. 7. stor. s plechovými kovami, ale až v horizonte liatej industrie. V tomto období (koniec 7.—polovica 8. stor.) sa už nehovorí o novej vlne Avarov, preto tzv. žltú

Obr. 10. Nové Zámky, hrob 186.

keramiku nemožno s nimi spájať ani z etnického hľadiska. Aj napriek tomu pokúša sa E. Garamová (1969b, s. 162) dokázať, že koncom 7. stor. treba počítať s príchodom novej avarskej vlny do Karpatskej kotliny a s ňou aj kmeňa, ktorý poznal spôsob výroby tzv. žltej keramiky. Nazdávame sa, že za súčasného stavu výskumu je problém etnickej príslušnosti nositeľov tzv. žltej keramiky ťažko riešiteľný, lebo je najskôr konglomerátom niekoľkých etnických skupín, ktoré v dôsledku historických udalostí v stredoázijskej oblasti dostali sa až do strednej Európy, ale len koncom 7.—v polovici 8. stor., keď už nemožno počítať s novou vlnou Avarov.

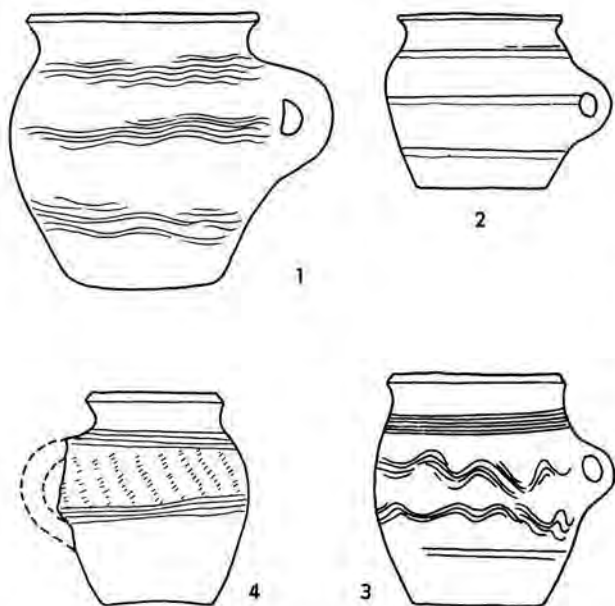
Vo všeobecnosti sa usudzuje, že táto jemná, na kruhu točená keramika sa vyrábala v niektorých dielnach centrálneho charakteru a obchodom sa dostávala do všetkých častí Karpatskej kotliny. E. Garamová (1969a, s. 235, obr. 3) sa pokúsila rozčleniť výrobu tzv. žltej keramiky, a tým aj prítomnosť dielni do šiestich oblastí. Jednou z nich malo byť aj okolie Nových Zámok s najväčšou koncentráciou nálezov tejto keramiky na Slovensku. Či so spomínanou možnosťou súvisí aj napodobňovanie tohto artiklu domácimi hrnčiarimi, ako tomu bolo v Prši (obr. 11: 1—3) a aj v Košiciach-Sebastovciach (obr. 11: 4), ťažko jednoznačne povedať. V prvom prípade to mohla byť aj obchodná cesta proti prúdu Ipľa, ktorou sa dostala tzv. žltá keramika do Prše a Želoviec

(Točík 1963a, s. 131, obr. 11: 2; Čilinská 1973a, s. 28). V druhom prípade je možnosť voľby tohto spôsobu proti prúdu Tisy (Budinský-Krička 1976, obr. 43: 1).

Nazdávame sa, že k riešeniu tejto problematiky musíme pristupovať z niekoľkých hľadísk. V prvom rade pri riešení genézy nemožno hovoriť ako o celku a nazývať ju tzv. žltou keramikou antických tvarov, ale treba diferencovane posudzovať jej tvarové analógie a zhody vo výzdobe, technológii výroby i iný okruh problémov, ako sa o to už skôr pokúsila D. Bialeková (1967, s. 40 n.). Dôležitú úlohu podľa nás tu hrá časový faktor výskytu. Neznamená to však, že tým bude celá problematika doriešená.

Na pohrebiskách z avarskeho obdobia sú totiž zvláštnym tvarom aj fľaše s pretiahnutým hrdlom a najväčším priemerom pri dne. Vyskytli sa napr. v Prši (Točík 1963a, obr. 11: 1), Nových Zámkoch v hrobe 348 (Čilinská 1966, tab. LV: 2) i Štúrove (Točík 1968b, tab. XXIV: 19). U nich je ťažšie jednoznačne určiť, či sú napodobeninami tzv. žltej keramiky hruškovitých foriem alebo výsledkom iného vývoja (Bialeková 1967, s. 31). Fľašovitité tvary v Nových Zámkoch i v Štúrove sprevádza v hrobe ešte jedna nádoba. Táto kombinácia bola bežná aj u tzv. žltej keramiky. U fľašovitej nádoby z hrobu 35 v Prši poukázal A. Točík (1963a, s. 164—165) na pretrvávajúce rímskych tradícií v remeselnej hrnčiarskej výrobe tej doby.

Dostávame sa tým k otázke pretrvávania rímskych tradícií v remeselnej hrnčiarskej výrobe, a tým aj ku keramike antických tvarov. Pôvodné tvary fľašovitých nádob známe z veľkomoravského obdobia sa považovali za tzv. byzantskú keramiku. Objavením dielne v Sadoch pri Uherskom Hradišti (Hrubý 1965, s. 305) bol podaný dôkaz o jej miestnej výrobe. Tým sa zároveň potvrdili názory mnohých bádateľov o prežívaní antických tradícií v istých druhoch remeselnej výroby, vrátane niektorých tvarov tzv. žltej keramiky. Problematikou zachovania antických tradícií pred príchodom Avarov, ale aj počas ich pôsobenia v Karpatskej kotline, sa zaoberal J. Herrmann (1979, s. 56 n., obr. 1), ktorý zároveň doložil aj ďalej pôsobiace centrálne antické dielne. Na pohrebisku v Bratislave-Devínskej Novej Vsi sa našli tvary bližšie nedatovateľné, ktoré sú v tomto prostredí akýmsi cudzím infiltrátom (Eisner 1952, tab. 78: 1—3). Možno u nich najskôr

Obr. 11. Prša. 1 — hrob 23; 2 — hrob 97; 3 — hrob 34; 4 — Košice-Sebastovce, hrob 356.

predpokladať domáce neskororímske podlažie, ktoré pretrvávalo aj v avarskom období (Eisner 1952, s. 249).

Problémy, na ktoré sme v súvislosti s tzv. žltou keramikou poukázali, sú veľmi zložité, a ako sa ukazuje, aj dosť ťažko riešiteľné dovedy, kým nebude objektívne spracovaný celý nálezový materiál.

E. Keramika zo sídlisk

Jasnejší obraz o charaktere, vzhľade a živote v menších či väčších osadách v skúmanom období sa zatiaľ nepodarilo zrekonštruovať. Aj uvedené poznatky sa získali len zo záchranných výskumov, pri ktorých nebolo doteraz úplne odkryté ani jedno sídlisko, ktoré by vo väčšej miere dopĺňalo poznatky z pohrebísk.

Tri sídliská z predveľkomoravského obdobia na Slovensku ako prvý rozpoznal J. Eisner (1933, s. 249—250). Jedno z nich pri Bratislave-Devínskom Jazere dal do súvislosti s pohrebiskom z avarského obdobia zo 7.—8. stor. v Bratislave-Devínskej Novej Vsi (Eisner 1946, s. 105). V záchrannom výskume tu pokračovala v niekoľkých etapách L. Kraskovská (1961; 1966). Časť ďalšej súvekej osady sa odkryla záchranným výskumom pri Šali (Liptáková 1963, s. 336 n.; Čilinská — Točík 1978b, s. 198). Zvyšky intenzívneho a dlhotrvajúceho osídlenia, ktoré časove odpovedá tamojšiemu pohrebisku z tzv. avarského obdobia, sa zistili i v Prši (Točík — Drenko 1950, s. 160; Točík 1955, s. 414). Pozostatky sídliska s výraznou keramikou, patriaceho k pohrebisku, boli objavené aj v Čiernom Brode (Čilinská — Točík 1978a, s. 46). O jestvovaní ďalších osád a ich zameraní sa usudzuje už len na základe výsledkov výskumu rôznych typov pohrebísk a s nimi spojeného hrobového inventára (Točík 1965, s. 29; Chropovský 1970, s. 47). V dôsledku nedostatku sídlisk k súvekým pohrebiskám navrhuje A. Točík (1963a, s. 167—168) prehodnotiť ich zaradenie len na základe pomerne vyspelej keramiky do 9. stor. Týka sa to podľa neho i tých pohrebísk, kde sa doteraz pre datovanie používala len hrobová keramika.

Tvarová náplň keramiky

Na čiastočne preskúmaných sídliskách tohto obdobia, resp. na ojedinelých odkrytých zvyškoch, dominoval keramický črepový materiál, ktorý bol, až na ojedinelé nálezy iného druhu, i jediným datovacím kritériom. Musíme však

hneď úvodom konštatovať, že nám bol k dispozícii v oveľa menšom množstve ako keramika pochádzajúca zo súvekých kostrových pohrebísk. Aj napriek uvedenému nedostatku pokúsime sa konfrontovať tvarovú náplň oboch druhov keramiky, výrobu i výzdobu a v neposlednom rade celú situáciu v krátkosti vyhodnotiť. Sme si vedomí toho, že spomínaná disproporcija v keramickom materiáli, ale najmä nemožnosť sledovať celú škálu keramických tvarov, jej typov i ostatných kritérií na úplne preskúmanom sídlisku môže nám do istej miery podať skreslený pohľad na celkovú keramickú výrobu. Nebráni však tomu, aby sme aj to relatívne malé množstvo sídliskového črepového materiálu nepodrobili rozboru po stránke tvarovej, typologickej i výrobnnej a porovnali ho v tých istých ukazovateľoch s pohrebiskovým.

Hoci sídliskový materiál neposkytol ani jednu nádobu, tvarovú variabilitu bolo však možno rámcovo zistiť aj z fragmentov. Prevažná časť črepových nálezov pochádza z hrncov, menej z miskovitých nádob, kotúčovitých plochých tanierov a pekáčov.

Hrnce

V sídliskovom črepovom materiáli absolútne prevládajú. Vo väčšom množstve sú to súdkovité tvary s maximálnou vypuklosťou v polovici výšky (tab. I: 3, 10, 11; III: 1, 7; IV: 5, 10; V: 1, 4, 6, 14, 20; Točík 1963a, obr. 45: 9, 11). Tento tvar hrnca dominuje aj na súvekých pohrebiskách v keramike tzv. podunajského typu (Chropovský 1965, s. 524; Čilinská 1966, hroby 4, 13, 52, 67, 76, 120 a i.). Podľa rozloženia v hrobách, napr. na pohrebisku v Nových Zámkoch, patrí k pomerne mladým a početným výrobkom miestneho hrnčiara. V sídliskovom črepovom materiáli nechýbajú ani starobylejšie tvary s kolmým nízkym hrdlom (tab. I: 1—2, 4, 8; II: 6; III: 2), tektonicky veľmi pripomínajúce keramiku tzv. pražského typu z kostrových hrobov neďalekého pohrebiska v Bratislave-Devínskej Novej Vsi (Eisner 1952, s. 249—250) i Bratislave-Záhorskej Bystrici (Kraskovská 1972, obr. 18: 1). Zo sídliskového materiálu usudzujeme, že spomínané tvary skôr zodpovedali vyšším nádobám zo žiarových hrobov ako z kostrových, v ktorých sú pomerne malých rozmerov (Kraskovská 1972, s. 89—90).

Vo fragmentárnom materiáli zo sídliska v Prši pozoruhodné sú aj ojedinelé súdkovité tvary

bez hrdla (tab. V: 13; *Točík 1963a*, tab. XX: 8). Podotýkame, že nie sú časté ani v hroboch na príslušnom pohrebisku, lebo medzi početnými nádobami sa vyskytol len jeden analogický exemplár (*Točík 1963a*, tab. IX: 15).

Menej než na pohrebiskách sú zastúpené tvary s vajcovitým telom na sídliskách (tab. I: 5; III: 3; V: 9). Súvisí to zrejme aj s nepomerne väčším počtom preskúmaných pohrebísk, chronologickým zaradením hrobov zvlášť do mladšieho obdobia, v ktorom použitím dokonalejšej výrobnéj techniky i zručnosťou hrnčiara badať narastanie týchto progresívnych prvkov na úkor ostatných. S týmto tvarom hrnca sa stretávame na súvekých pohrebiskách v 8. stor. na celom území Slovenska. Nadviazali naň a zdokonalili ho remeselníci v hrnčiarskych dielňach v Nitre-Lupke (*Chropovský 1961*, s. 145 n.; *1962*, s. 201 n.) i na ostatnom veľkomoravskom území.

Známe sú aj situlovitné a dvojkónické tvary tak zo spomenutých sídlisk (tab. II: 8; *Čilinská — Točík 1978b*, s. 200), ako aj zo súčasných pohrebísk (*Eisner 1952*, tab. 94: 4; *Čilinská 1966*, s. 130).

Niektoré z fragmentárne zachovaných sídliskových hrncov mali ústie široko roztvorené (tab. I: 3; V: 1, 6). Podobné stvárnenie majú aj nádoby s nižším a viac roztvoreným hrdlom vajcovitého i súdkovitého tvaru z pohrebísk (*Točík 1963a*, tab. II: 1; *Čilinská 1966*, s. 129). Iné majú pomerne úzke hrdlo, ktoré prechádza do širokého vydutia, značne presahujúce šírku okraja (tab. V: 2, 8). Takéto stvárnenie hrdla nechýba ani na nádobách z kostrových hrobov 8. stor. (*Budinský-Krička 1956*, tab. XXXIV: 22; *Točík 1963a*, tab. VIII: 5). Vyskytli sa i nádoby s odsadeným hrdlom a naznačenou plastickou lištou na sídliskách (tab. I: 7; V: 7) aj na pohrebiskách (*Čilinská 1976*, tab. IV: 20) i ojedinelé tvary s lomeným a lievikovite odsadeným hrdlom na sídlisku (tab. V: 5) a príslušnom pohrebisku v Prši (*Točík 1963a*, tab. XIII: 26). Početné zastúpenie vykazujú tiež tvary s lievikovitým ústím (tab. I: 3, 5; III: 1, 4). Charakteristické sú pre celý okruh doposiaľ známych pohrebísk z juhozápadného Slovenska v 8. stor. Na pohrebiskách v okolí Bratislavy, Burgenlandu a Dolnom Rakúsku i v údolí Ipľa a Košickej kotline nie sú takým častým javom (*Čilinská 1966*, s. 129). Na genetickú súvislosť tohto tvaru vo včasnოსlovenskej keramike zo 6.—7. stor. s nádobami z kos-

trových pohrebísk 8. stor. poukázala už skôr *D. Bialeková (1959, s. 448)*.

Okraje hrncov sídliskovej keramiky vykazujú niekoľko variantov. Sú to hrnce, ktorých ústie býva lievikovite i esovite vyhnuté, okraj prevažne zaoblený (tab. V: 3, 8, 15, 18), mierne zosilnený a len niekedy sa zužuje (tab. V: 5). Takéto stvárnenie okraja je bežné aj na keramike z kostrových pohrebísk avarského obdobia (*Eisner 1952*, s. 254; *Budinský-Krička 1956*, s. 48).

Druhú skupinu tvoria tvary s kolmým nízkym alebo mierne vyťahnutým hrdlom a vodorovne zrezaným okrajom (tab. I: 1—2, 4, 8; II: 5, 6; *Čilinská — Točík 1978b*, s. 200). Tieto tvary zodpovedajú tradícii výroby nádob tzv. pražského typu, doloženej aj na kostrových pohrebiskách v okolí Bratislavskej brány. Tvary s vodorovne zrezaným okrajom úplne chýbajú v nálezovom inventári na lokalite v Prši (*Točík 1963a*, s. 167). Často sa vyskytujú na pohrebiskách juhozápadného Slovenska v 8. stor., ale s tým rozdielom, že majú hrdlo odsadené a lievikovite roztvorené (*Čilinská 1966*, s. 129).

V sídliskovom materiáli nechýbajú ani hrnce so šikmo (tab. V: 14; *Točík 1963a*, obr. 45: 16) alebo kolmo zrezaným okrajom (tab. II: 8), ktorý je najčastejší u nádob so širším ústím a mätko profilovaným telom, i tvary s častejšie vyvinutými plastickými okrajmi (tab. V: 6). Zrezanie často súvisí s vyhnutím ústia nádoby. Táto zásada platí aj pre keramiku z kostrových pohrebísk, kde vodorovne vyhnuté majú okraj častejšie kolmo (*Čilinská 1966*, hroby 118, 184, 221, 250 a i.), menej vyhnuté šikmo zrezaný (*Kraskovská 1972*, obr. 16: 1; 17: 7; 19: 13 a i.). Aj u tejto keramiky sa ovšem stretávame pri stvárnení s nábehom na vytváranie plastických okrajov (*Točík 1963a*, tab. III: 35). Ojedinele sa vyskytla i kombinácia šikmého a lievikovitého zrezania okraja (tab. III: 3) i tvar profilovaný (*Čilinská — Točík 1978b*, s. 200).

Z porovnania formovania okrajov sídliskovej i hrobovej keramiky možno vybadať, že sa v podstate nerozlišujú a zodpovedajú práci na pomaly i rýchlejšie rotujúcim kruhu. Rozdiely v častejšom výskyte v jednej oblasti spravidla obľahého (*Eisner 1952*, s. 254; *Točík 1963a*, s. 167), inde zase horizontálne zrezaného okraja (*Čilinská 1966*, s. 129) sú najskôr záležitosťou výslovné technickou a vecou zručnosti hrnčiara pri výrobe v tom ktorom regióne, a nie

datovacím prostriedkom. K tomu môže poslúžiť iba celková profilácia a čiastočne i výzdoba, ktoré napr. u časti sídliskovej keramiky z Bratislavy-Devínskeho Jazera svedčia o staršom charaktere nádob vyhotovených spôsobom vlastným tzv. pražskému typu.

Na ústí hrncov sídliskovej keramiky sa vyskytla aj výzdoba v podobe presekávaného okraja (*Kraskovská 1966*, obr. 12: 8) a radov vpichov (*Točík 1963a*, obr. 45: 18). Niektoré mali okrášlenú aj vnútornú stranu ústia (*Čilinská — Točík 1978b*, s. 200). Ojedinelá výzdoba okraja i vnútornej strany ústia nádob nebola neznáma ani na keramike z kostrových pohrebisk napr. v Holiaroch (*Točík 1968a*, tab. XXXVIII: 22; XLII: 16), Prši (*Točík 1963a*, s. 163), Košiciach-Šebastovciach (*Budinský-Krička 1978a*, s. 209) a inde. Oveľa častejšie boli takto dekorované nádoby na pohrebisku v Želovciach (*Čilinská 1973a*, tab. I: 10, 23; II: 7, 10, 13—14; III: 3, 6, 28, 31 atď.), čo možno považovať za svojrázny prejav želovského hrnčiara.

Dná hrncov sídliskovej keramiky boli rovné i slabo klenuté, väčšinou však ešte dosť masívne, pri nasadení bočných stien a k stredu sa stenčovali (*Točík 1963a*, tab. XIX: 24; XX: 1, 5). Pri pozvoľnom prechode steny nádoby v dno sú dno aj stena rovnako hrubé a v porovnaní s predchádzajúcou skupinou nádob tenšie (*Točík 1963a*, tab. XIX: 26; XX: 9). Vyskytli sa aj zdrsnené dno (*Točík 1963a*, tab. XIX: 27; *Kraskovská 1966*, obr. 9: 5), čo sa interpretuje ako svedectvo posypania hrnčiarskej dosky pieskom, aby sa nádoba dala ľahšie odlepiť (*Polla 1962*, s. 95 n.). Zatiaľ sa neobjavili na dnoch hrncov kruhové jamky, prípadne i plastické prstence, ako stopy po osi kruhu, ale len tzv. plastické značky (*Čilinská — Točík 1978b*, s. 200). Neprítomnosť jamiek na dne sídliskovej keramiky sa vysvetľuje ako dôsledok malého počtu nálezov, resp. ako ojedinelý výskyt na funerálnej keramike (*Točík 1963a*, tab. II: 1, 1a; *Kraskovská 1972*, s. 90). Toto konštatovanie platí aj o plastických značkách, ktoré sú na keramike z hrobov buď vzácné (*Eisner 1952*, tab. 57: 6a, 6b; *Kraskovská 1972*, s. 90), alebo sa vôbec nevyskytli (*Točík 1963a*, s. 164). Pritom keramika uvedených regiónov svojou vyspelosťou sa po každej stránke vyrovná súvekej na strednom Dunaji, kde výskyt jamiek i plastických značiek na dne nie je zriedkavý (*Točík 1962a*, s. 366, 370).

Misky a miskovité tvary

Okrem hrncov vyskytli sa v sídliskových objektoch i v kultúrnej vrstve zo 7.—8. stor. na Slovensku v nepatrnom — fragmentárnom — počte aj misky a miskovité tvary. Toto konštatovanie nevyplyva iba z nedostatočného výskumu sídlisk v skúmanom období, ale platí aj pre súveké pohrebiská, kde ich vypublikovaný počet je pomerne malý oproti mase hrncovitých nádob (*Čilinská 1966*, s. 131—132). Podobná situácia sa zistila aj vo veľkomoravskom období (*Dostál 1975*, s. 141). Nedostatok tohto druhu úžitkovej keramiky zrejme súvisí aj s tým, že bol vyhotovovaný z dreva (*Baran 1972*, s. 22), a preto sa nezachoval. Zlomkovitosť sídliskového materiálu neumožňovala poznať základný tvar nádoby, preto bolo nutné pri určení zastúpenia typov misiek prihliadať na niektoré detaily formovania okraja, vypuklosti i vizuálnu rekonštrukciu. Tieto komponenty nevyklúčujú však subjektívny pohľad, ktorý môže mať vplyv na typologické triedenie misiek. Berúc do úvahy spomínanú možnosť pokúsili sme sa zaradiť vypublikovaný materiál do troch skupín:

1. Kónická miska s vodorovne zrezaným okrajom zdobená dvoma pásikmi hrebeňových vpichov, ktorými bol okrášlený aj jej okraj (tab. V: 12). Priame analógie má v zdobených i nezdobených tvaroch na súvekých pohrebiskách v Prši (*Točík 1963a*, tab. IV: 13; V: 65; X: 49), Holiaroch (*Točík 1968a*, tab. LXV: 23; LXVI: 19) i na iných lokalitách datovaných do 7.—8. stor. (*Čilinská 1966*, s. 131). Tento typ misky je známy aj zo 6. stor. napr. z Malej nad Hronom (*Bialeková 1962*, obr. 8: 3) a jeho predlohy sa hľadajú v hrncoch so zatiahnutým okrajom z doby sťahovania národov (*Bialeková 1962*, s. 135). Nechýba ani na veľkomoravských pohrebiskách (*Chropovský 1962*, obr. 23: 2, 3) i sídliskách (*Dostál 1975*, tab. 107: 1, 4). Uvedená miska zodpovedá tvarom variantu IIa triedenia Z. Váňu (1958, s. 202—204), ktorý ju zaraďuje na koniec 8. a do 9. stor. Súčasný stav výskumu dokladá jej uplatnenie ešte v 6. stor. a aj územie výskytu bolo rozšírené na Moravu a Slovensko, kde sa hľadá ich domáci pôvod (*Čilinská 1966*, s. 131—132), resp. spojovací článok k nálezom z Moldavska i k východoslovenským nálezom ako takým (*Dostál 1975*, s. 142).

2. Misky najskôr s valcovitým telom, nezdobené, s vodorovne zrezaným okrajom, vyho-

tovené vo voľnej ruke sú doložené dvoma fragmentmi (tab. I: 6, 9). S určitou rezervou sem radíme aj črep ďalšej nezdobenej misky s mierne zatiahnutým okrajom (tab. V: 11). Vyhotovením, opracovaním povrchu a možno aj formou zodpovedajú typu Ic Z. Váňu (1958, s. 195—196, obr. 4: 4, 5). Ich mladším derivátom na Slovensku je hádam hrubá miska z Nitry (Čaplovič 1954, tab. V: 1), datovaná do druhej polovice 10. stor. Hodnoverné zaradenie našich nálezov by posunulo datovanie tohto typu prinajmenšom do 8. stor.

3. Polguľovitá nádoba-miska so zatiahnutým okrajom, doložená fragmentom zdobeným dvoma hlboko rytými vodorovnými ryhami, bola dohotovená na kruhu (tab. V: 10). Pre zlomkovitosť materiálu jej bližšie zaradenie k niektorému variantu typu I Z. Váňu (1958, s. 188 n.) je veľmi obtiažne, lebo môže predstavovať tak miskovitú formu s jednoduchým dovnútra zatiahnutým okrajom, ako aj hrniec toho istého tvaru. Vychádzajúc z keramickej náplne skúmaného obdobia prikláňame sa skôr k jej misovitej podobe, a tým aj zaradeniu do variantu Ia typológie Z. Váňu (1958, s. 188—193). Náš nález rozmnožuje územné rozšírenie uvedeného typu a zapadá do sféry jej predpokladaného dlhodobého vývoja (Kolník 1961, s. 276, pozn. 346). Spomínaný autor zdôrazňuje, že pôvod týchto jednoduchých misovitých foriem netreba hľadať v cudzích oblastiach (Svoboda 1948, s. 200), ale možno v nich vidieť prejavy domáceho obyvateľstva (Kolník 1961, s. 260).

Taniere

Sortiment úžitkovej keramiky dopĺňujú taniere, ktoré sa vyskytli v dvoch fragmentoch na sídlisku v Prši. Jeden z nich má na okraji výzdobu vtlačených jamiek (Točík 1963a, s. 154, tab. XX: 3), iný je tenší s jemne vyhladeným povrchom (Točík 1963a, tab. XX: 6). Aj keď sa nedá konštruovať ich tvar, zachovalou šírkou (Točík 1963a, s. 154) i technikou vyhotovenia najskôr zodpovedajú tvarom, ktoré dokladá u včasnოსlovenskej keramiky B. Dostál (1975, tab. 104: 1—4). Predpokladá sa u nich priemer medzi 12—26 cm (Prichodňuk 1975, s. 32) a výška spravidla len 1,5 až 2,5 cm (Dostál 1975, s. 132). Spomínaná výzdoba má početné analógie v nálezovom inventári zo 6.—7. stor. u východných Slovanov, napr. v strednom Podnestrovi (Prichodňuk 1975, tab. XXII: 20, 22—23; XXIV: 14—15, 17—19; XXVI: 17 a i.). Do tejto skupiny radíme aj taniarovitú miskú s vaničko-

vou priehlbínou zo sídliska v Šali (Liptáková 1963, obr. 109). Viedla nás k tomu štruktúra materiálu, vyhotovenie, opracovanie povrchu i samotná výška (Liptáková 1963, s. 339), ktorá zodpovedá podobným parametrom zisteným na lokalite v Břeclavi-Pohansku (Dostál 1975, s. 132).

Takúto úžitkovú keramikú poznáme aj zo slovanských sídlisk na západnom (Bialeková 1959, tab. VI: 13; Chropovský 1961, s. 145) i východnom Slovensku (Pastor 1957, s. 827 n.). Hojný výskyt tanierov je na území ZSSR (Kotigoroško 1977, s. 95, obr. 9: 22—29), kde sú považované napr. za typický inventár sídlisk romensko-borševského typu v Podneprovi (Lapuškin 1952, s. 30, 32). Názory na dobu ich výskytu sú rozdielne. Niektorí bádatelia na základe vyhotovenia len vo voľnej ruke spájajú ich úbytok spolu s vytrácaním keramiky tzv. pražského typu (Dostál 1975, s. 132). Iní predpokladajú dlhodobejšie užívanie s maximálnym výskytom v 5.—8. stor. (Váňa 1958, s. 241). Sprievodný inventár radí do 8. stor. aj taniere z Prše (Točík 1978b, s. 177) i Šale (Čilinská — Točík 1978b, s. 200). Podobná forma je na novotroickom hradisku datovaná do 9. stor. (Lapuškin 1958, s. 188, obr. 48: 1). Ukazuje sa, že to bol typický slovanský sídliskový inventár používaný zrejme k príprave i servírovaniu pokrmu, ktorý sa len výnimočne dával mŕtvym do hrobu, napr. Valalíky-Všechsvätých, hrob 7/82 (nepublikované).

Pekáče

Z ostatných keramických výrobkov boli na sídliskách z tzv. avarského obdobia v skromnom počte zastúpené pekáče. V zlomkovitej podobe sa získali z dvoch objektov na lokalite Bratislava-Devínske Jazero (tab. II: 3—4; Kraskovská 1961, obr. 10: 7; 1966, obr. 9: 16). Steny pekáčov s prímiesou pliev v hline boli pomerne nízke (priemerne 6 cm), vyhladené dna vykazovali hrúbku 2—3 cm (Kraskovská 1961, s. 392, 394; 1966, s. 78). Zo získaných fragmentov sa síce nepodarilo zrekonštruovať ani jeden pekáč, ale hrúbkou i výškou stien, stvárnením okraja i dna plne zapadajú do rámca definície, ktorou ich charakterizoval Z. Váňa (1958, s. 239).

Hlinené pekáče dokladá už v 5.—6. stor. na juhozápadnom Slovensku D. Bialeková (1962, s. 135), mladšie nálezy z východného Slovenska publikoval K. Andel (1959, s. 115 n.) a V. Budinský-Krička (1961, s. 366). Vo veľkom počte

sa vyskytli v Čechách (*Kudrnáč 1970*, s. 113 n.) i na Morave (*Dostál 1975*, s. 175). Známe sú aj z oblasti severne (*Malinowski 1959*, s. 68 n.) i východne od Karpát (*Berňakovič 1957*, tab. IV: 8), ďalej z Moldavska (*Matei 1959*, s. 423) a sídlisk východných Slovanov (*Alichova 1951*, s. 112; *Smirnova 1960*, obr. 14: 1—2 a i.). Podľa úvah archeológov a etnografických analógií slúžili hlinené pekáče najskôr na pečenie chleba a sušenie alebo praženie obilia (*Malinowski 1953*, s. 50 n.). Názory o ich ďalšom funkčnom využití zhrnul *L. Skružný (1964)*, s. 375—376) a doplnil o možnosť, že sa v nich skladovalo obilie (*Herrmann 1963*, s. 152, 153). Zo stručného prehľadu vyplýva, že požívanie a rozšírenie pekáčov v 5.—12. stor. možno považovať za jeden zo sociálno-ekonomických prejavov spoločný pre všetkých Slovanov.

Výzdoba

Bola prevažne rytá, zriedkavo vypichaná alebo vtlačaná prstami. Rozdielna technická úroveň závisela predovšetkým od toho, či sa vyhotovovala na stojacej, alebo pomaly i rýchlo rotujúcej nádobe. Vo výzdobných prvkoch prevláda jednoduchá alebo viacnásobná vlnovka, kombinovaná prípadne pásom obvodových rýh (tab. II: 1—2, 5; III: 8; IV: 1, 3, 5, 8, 10—13; V: 2—9, 14—20; *Eisner 1946*, obr. 4: 1, 5, 8, 9—11, 13—15, 17—20, 22—23; *Liptáková 1963*, obr. 109). Vlnovky majú niekedy zahrotenú hornú (tab. IV: 5) alebo dolnú časť (tab. IV: 8), inokedy ide o niekoľkonásobnú kombináciu striedajúcich sa pásov vlnovky a vodorovných línií pokrývajúcich hornú časť nádoby (tab. III: 8), prípadne celý povrch hrnca (tab. IV: 10). Možno pozorovať, že nanášanie vlnovkového výzdobného prvku na stojacu alebo pomaly rotujúcu nádobu bolo často nepravidelné, zadrhovane deformované podľa zručnosti hrnčiara (tab. III: 11; *Eisner 1946*, obr. 4: 23). Inokedy sú vlnovky vyhotovené na rýchlejšie rotujúcej nádobe a potom bývajú väčšinou sklonené vľavo, prevažne asymetrické, niekedy značne vysoké (tab. IV: 7—8), ale aj nižšie (tab. II: 1; V: 20; *Eisner 1946*, obr. 4: 11, 17; *Liptáková 1963*, obr. 109) aj keď zostávajú mnohokrát nepravidelné, odrážajú zručnosť a svojrázny prejav hrnčiara (tab. V: 4, 8).

K vzácným výzdobným prvkom patria hrebeňové vpíchy umiestnené šikmo v obvodových pásoch (tab. III: 9; V: 12; *Eisner 1946*, obr. 4: 6, 12) i skupiny jamôk (tab. III: 7). K zvláštnej a zriedkavej výzdobe patrí kombinácia oblúči-

kov a zárezov (tab. III: 10), vodorovných línií spojených širokými ryhami (tab. III: 6), ďalej skupiny nepravidelných krátkych zvislých rýh (tab. III: 13) a napokon vodorovné zárezy (tab. II: 7). Menej častá je aj výzdoba zvislých čiar medzi vodorovnými líniami („kazetový ornament“). Má analógie na súvekom pohrebisku v Bratislave-Devínskej Novej Vsi (*Eisner 1952*, s. 259), ale inak sa vyskytol len v Želovciach (*Čilinská 1973a*, tab. LVIII: 7). Na jednom črepe zo sídliska v Bratislave-Devínskom Jazere je „kazetový ornament“ kombinovaný s vlnovkou (tab. IV: 12) Uvedené výzdobné motívy sa vyskytovali často na keramike zo susedného pohrebiska v Bratislave-Devínskej Novej Vsi (*Eisner 1952*, s. 254 n.).

Zriedkavo sa objavuje aj presekávaný okraj (*Kraskovská 1966*, obr. 12: 8), ktorý je obvyklejší u nás na keramike vyhotovenej vo voľnej ruke zo súvekých pohrebísk (*Eisner 1952*, s. 254). V susednom Maďarsku, na dunajvárosskom sídlisku je výskyt tohto výzdobného prvku častejší (*Bóna 1973*, tab. I: 18; 3: 7; 10: 5). Začína sa uplatňovať výzdoba na zrezanej časti okraja (tab. V: 12) a na vnútornej strane ústia (*Čilinská — Točík 1978b*, s. 200), ktorá je veľmi častá na nádobách, napr. v hrobách v Želovciach (*Čilinská 1973a*, tab. III: 6; IV: 26; VI: 18 a i.). Ojedinelá je tiež výzdoba okraja vtlačenými jamkami (*Točík 1963a*, s. 154, tab. XX: 3), ktorá má najbližšie početné analógie v takto ozdobenej keramike v Maďarsku na sídlisku v Dunajvároši (*Bóna 1973*, tab. 32: 1—5). Ešte výraznejšie vystupuje táto dekorácia na keramike zo sídlisk východných Slovanov v 6.—7. stor. (*Berezovec 1963*, obr. 5: 1—3; 9: 1, 4—5; *Chavtjuk 1963*, obr. 6: 11; 7: 10) i neskoršie (*Gončarov 1963*, obr. 15: 1—3).

Materiál na výrobu sledovanej sídliskovej keramiky pozostával z hliny s prímiesou piesku, drobných kamienkov, sludy v rôznom pomere zastúpenia. Prímies kamienkov bola doložená u keramiky v Šali (*Liptáková 1963*, s. 339) a Bratislave-Devínskom Jazere (*Kraskovská 1966*, s. 85). Na ostatných lokalitách je pre nádoby príznačná hlina premiešaná jemnejším i hrubším pieskom s prímiesou sludy a tiež jemne plavený materiál s drobnými zrnkami piesku (*Budinský-Krička 1956*, s. 49; *Točík 1963a*, s. 166; *Kraskovská 1966*, s. 85).

Povrch býva v zásade upravený tromi spôsobmi. Najčastejšie sa naň naniesla jemná hlinka, vyhotovila sa výzdoba a ešte raz sa použilo

formovacie drievko, po ktorom ostali jemné ryžky (Točík 1963a, s. 166, tab. XVIII: 6, 8, 14). Výnimkou je hrboľatý povrch na lokalite v Žitavskej Tóni (Budinský-Krička 1956, s. 49—50). Len u sídliskovej keramiky v Prši sa zistila úprava povrchu horizontálnym fazetovaním hornej časti nádob, vykonanom až po nanesení výzdoby (Točík 1963a, tab. XVIII: 6, 8, 10, 12, 15). Spôsob úpravy povrchu fazetovaním sa považuje za regionálny a vzťahuje sa len na územie južného, stredného a východného Slovenska. Na juhozápadnom Slovensku úplne chýba (Točík 1963a, s. 163). V uvedenom regióne sa fazetovanie s obľubou uplatňovalo v 8. stor. aj na hrobovej keramike v Prši (Točík 1963a, tab. VIII: 1, 5), Valalíoch-Všechsvätých (Pastor 1961, obr. 152: 13). Na slovanskom mohylníku v Kráľovom Chlmci mala jedna nádoba tiež takto upravený povrch (Budinský-Krička 1958a, tab. VII: 6).

Farba, ako výsledok zloženia hlinitej tvarovateľnej masy, vypaľovania i druhotného uloženia, je značne nestála. Aj preto je na sídliskovej keramike z tzv. avarského obdobia zastúpená celá farebná škála s rozdielnou prevahou odtieňov v určitej oblasti. U početnej skupiny keramiky na sídlisku pri Bratislave-Devínskom Jazere prevláda hnedá farba (Kraskovská 1966, s. 85), inde prevažujú sivé odtiene (Budinský-Krička 1956, s. 49; Točík 1963a, s. 167). Časté je aj tehlovočervené, prípadne červenkasté zafarbenie, ktoré je charakteristické pre dokonale vypálené vyspelejšie tvary v Prši (Točík 1963a, s. 166).

Kvalitu vypálenia možno ťažko určiť, zakladá sa zatiaľ iba na subjektívnom posúdení. Chýbajú tu vypracované objektívne exaktné metódy. S ohľadom na škvritnosť a farebné vrstvy na lome bolo doložené na sídlisku pri Bratislave-Devínskom Jazere malé množstvo dobre vypálenej keramiky (Kraskovská 1961, s. 400). Inde sa uvažuje o dokonalom vypálení a tmavé škvritny vznikli vraj sekundárne pôsobením popola a drevených uhlíkov na črepy v zásype objektu (Točík 1963a, s. 167).

O tvárnení sídliskovej keramiky sa získalo niekoľko poznatkov charakteristických pre jednotlivé lokality i v porovnaní s keramickým hrobovým inventárom. Sídlisková keramika sa odlišuje od hrobovej najmä väčšími rozmermi (Čilinská — Točík 1978b, s. 200); tvarove i vý-

zdobou sú totožné (Točík 1963a, s. 167). Niektoré rozdiely možno pozorovať aj pri výrobe samotnej sídliskovej keramiky. Zatiaľ čo obyvatelia osady pri Bratislave-Devínskom Jazere väčšinu nádob vyhotovovali vo voľnej ruke (Kraskovská 1961, s. 400), na sídlisku v Šali je doložené obtáčanie na pomaly rotujúcom hrnčiarskom kruhu (Čilinská — Točík 1978b, s. 200). Niektoré nádoby z Prše sú natoľko pravidelné, že viedli k domnienke o výrobe na rýchlejšie rotujúcom kruhu (Točík 1963a, s. 167). Zrejme aj tu šlo o ručný hrnčiarsky kruh, ktorý mohol byť dokonalejší, ale umožňoval len púhe obtáčanie nádob podobne ako u doloženej časti veľkomoravskej keramiky (Dostál 1975, s. 159). Základ tvárnenia bol asi v lepení valčekov, resp. pásikov a ich obtáčaní-doformovaní takým spôsobom, ako ho dokumentuje A. A. Bobrinskij (1978, obr. 64: 1—9). Jeho stopy sa prejavujú horizontálnou nepravidelnosťou vnútri nádob a v ich spodnej časti (Černohorský 1952, s. 227). Svedčí o ňom tiež doložená hrúbka stien (Eisner 1946, s. 103), odsadené dna (Točík 1963a, tab. XIX: 24; XX: 1, 5) a do istej miery aj stopy podsýpky (Točík 1963a, s. 166—167), ktoré sú zistené aj pri dokonalejšej výrobe keramiky (Polla 1962, s. 95 n.).

Možno konštatovať, že keramika na sídliskách z 8. stor. (Prša, Šaľa, Žitavská Tóň) sa vyrábala pomocou vyspelejších variantov ručného hrnčiarskeho kruhu umožňujúcich dokonalejšie obtáčanie nádob, a tým sa dosiahol aj vyšší akostný stupeň. Menej dokonalé vyhotovenie väčšiny keramiky na sídlisku pri Bratislave-Devínskom Jazere tkvie v jej datovaní do staršieho obdobia oproti spomínaným sídliskám (Eisner 1946, s. 105), ktoré potvrdil i neskoršie získaný datovateľný sprievodný inventár (Kraskovská 1966, s. 92). Tieto závery podporuje aj nálezová situácia na sídlisku zo 7. stor. v Dunaújvárosi, kde keramika vyhotovená vo voľnej ruke tvorila 80 % všetkého materiálu (Bóna 1973, s. 152).

Doriešení mnohých nadhodených problémov by najviac pomohlo úplné preskúmanie sídliska z tzv. avarského obdobia na území Slovenska, zvlášť zo staršieho obdobia. Zo spomínaného dôvodu ostávajú nateraz mnohé otázky špecifické pre územie Slovenska otvorené.

Záver

Predkladaný príspevok sa zameria na riešenie otázok keramiky v 7.—8. stor. na Slovensku po výrobnotechnickej stránke, od ktorej (ako aj od zručnosti hrnčiara pri výrobe) za určitých ekonomicko-spoločenských podmienok závisela i celková profilácia, ktorá zároveň bola datovacím kritériom. Dôraz sa kládol na problematiku veľkého množstva spomínaného artiklu z kostrových pohrebisk tzv. avarskeho obdobia i menšieho počtu zo súvekých sídlisk, a to v súvislosti s riešením niektorých otázok genézy, rozvoja a etnicity. Nezabudli sme ani na výskyt zvláštnych druhov keramiky, ktorých pôvod má neslovanské korene.

Na najstarších pohrebiskách z tzv. avarskeho obdobia u nás, datovaných zatiaľ od prvej polovice a v priebehu 7. stor., objavujú sa aj žiarové hroby, čo je nielen prejavom kontinuity, ale aj dôkazom toho, že okrem tzv. pražského typu na týchto kostrových pohrebiskách treba hľadať aj najstaršiu slovanskú materiálnu kultúru. V neskoršom vývoji kostrový spôsob pochovávaní v procese zmien historických, ideologických i hospodársko-spoločenských nadobudol na pohrebiskách južného Slovenska v 8. stor. absolútnu prevahu. S tým je spojený aj zánik tzv. pražského typu v najjužnejších častiach v posledných deceniách 7. stor. a inde o niečo neskôr i žiarových hrobov na kostrových pohrebiskách z avarskeho obdobia, kde vystupuje problém stanovenia horného časového úseku, lebo niekde žiarové hroby boli datované od sklonku 7. do 8. stor. (Valalíky-Všechsvätých) a iných (Bernolákovo) do 8. stor. s pochovávaním v jeho rozpätí.

S príchodom Avarov do Karpatskej kotliny a výskytu kostrových i zmiešaných pohrebisk na sever od Dunaja sa spájajú aj počiatky výroby obľúbenej a zdobenej keramiky. Domnievame sa, že spomínané závery, vyvodzované len na základe výskumu pohrebisk, poskytujú iba jednostranný pohľad. Chýba nám materiálna kultúra súvekých sídlisk tohto horizontu, ktorá by spolu s hrobovým inventárom poskytnila ucelený obraz o spoločenskej základni obyvateľstva. Hrnce, ktoré boli predbežne datované k polovici 7. stor., napr. v Bratislave-Záhorskej Bystrici, mali už nielen stopy formovania na kruhu (Kraskovská 1972, s. 25, 92), ale v Želovciach sa vyskytla výzdoba aj na vnútornej strane ústia (Čilinská 1967, s. 675).

Tieto príklady ukazujú, že vývoj jej výroby musel prebehnúť o niečo skôr. Pre nedostatok iných dokladov sa usudzuje, že táto keramika na Slovensku našla plné uplatnenie až v 7. stor. v súvislosti s výskytom kostrových pohrebisk z tzv. avarskeho obdobia na sever od Dunaja. Zdá sa, že sa zabúda na rozvoj poľnohospodárskej výroby i iných odvetví výrobnej činnosti, čo malo nepochybne vplyv aj na rozvoj remeselnej produkcie, ktorá zavedením a uplatnením novej výrobnej techniky (Výčapy-Opatovce) postupne začala vytláčať primitívny spôsob výroby.

Obzvlášť sa diskutuje a z rôznych aspektov posudzuje problém etnicity na birituálnych pohrebiskách na Slovensku. Netýka sa to žiarových hrobov, v ktorých sú pochovaní Slovania. Ide o obyvateľov, ktorí na tomto území v 7. stor. pochovávali nespálené telá. Domnievame sa, že jednou z príčin mohol byť aj etapovitý postup Slovanov na naše územie i niekoľkými cestami. Nemožno pritom zabudnúť ani na zložitý vývojový proces, ktorý prebiehal u našich predkov v oblasti duchovného života.

Na pohrebiskách a sídliskách z avarskeho obdobia vyskytujú sa aj nádoby vyhotovené vo voľnej ruke, ktoré J. Eisner (1952, s. 248) nazval potiskou keramikou, resp. potiským typom. Väčšinou sú nezdobené, ale niekedy sa vyskytuje na nich vrúbkovanie, hrebienkový ornament, krokvice, vtlačené jamky na okraji nádob a občas aj výčnelky pod hrdlom alebo na okraji.

Keď sa začína viac uplatňovať ručný hrnčiarsky kruh (od druhej polovice 7. stor.), občas sa prijímajú aj ozdobné motívy keramiky dohotovenej pomocou neho. Z toho vidno, že aj keramika vyhotovená vo voľnej ruke sa určitým spôsobom vyvíjala popri nádobách doobťahovaných pomocou kruhu. Odlišovali sa však niektorými výrobnými prvkami a čiastočne i tvarom a výzdobou.

V mase keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke sa vynímajú dva základné tvary. Je to hrniec so zvislým a nízkym hrdlom, ponášajúci sa na keramiku tzv. pražského typu, a hrniec s vykrojeným hrdlom, podobný tzv. podunajskému typu keramiky. Najväčšie množstvo nádob s vertikálne formovaným hrdlom pochádza z pohrebisk v okolí Bratislavy (Bratislava-Devínska Nová Ves, Bratislava-Záhorská Bystrica). V spomínanej oblasti prichádza do úvahy zachovávanie výrobných tradícií,

ktoré mali najskôr odraz aj v etnickom slova zmysle. Dosvedčuje to aj materiál zo súvekeho sídliska v Bratislave-Devínskom Jazere, kde k najstarším tvarom patri keramika zhodná s tzv. pražským typom.

Z chronologického hľadiska sa spomínaná forma vyskytla v časove starších i mladších hroboch dospelých a detí, ale v nerovnomernom zastúpení. Dôležitým momentom je aj skutočnosť, že sa vyskytli na kostrových pohrebiskách bez žiarových hrobov (Holiare, Štúrovo, Prša a i.), alebo v oblastiach, kde nepoznáme keramiku tzv. klasického pražského typu (Želovce).

Slaboprofilovaný hrniec s okrúhlym alebo oválnym telom bol častým tvarom keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke v hrobovom inventári pohrebisk z avarského obdobia. Na niektorých lokalitách sa našiel vo väčšom počte (Bratislava-Devínska Nová Ves, Želovce). Len sporadický výskyt tohto hrnca (Košice-Sebastovce, Hraničná pri Hornáde-Kechnec) zrejme súvisel s datovaním pohrebisk do 8.—začiatku 9. stor. Zdá sa, že vtedy remeselná produkcia už pomaly vytlačala jednoduchú výrobu domáceho hrnčiara.

Dalším druhom keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke boli misy a miskovitě tvary. Novšie nálezy z Poiplia (Želovce) nevybočujú z typologického rámca i chronologického začlenenia, ktoré vypracovala Z. Čilinská (1964, s. 81—84).

Okrem spomínaných foriem nádob i misiiek našli sa hrnce zo zatiahnutým okrajom bez výzdoby (napr. Želovce), ale i ozdobené (napr. Štúrovo). Iným tvarom je dvojkónický hrniec s vyhnutým krajom, vydutím v polovici výšky alebo tesne pod ňou, s nábehom na odsadené dno. Analogické tvary napr. na pohrebisku z doby rímskej a zo začiatku sťahovania národov v Čiernom Brode (Kolník 1975, obr. 17: 2, 3) i ďalšie z juhozápadného Slovenska najskôr svedčia o dlhodobej domácej výrobe a používaní.

Ojedinele sa vyskytli nádoby, na ktorých boli nalepené kruhové ušká (Bratislava-Devínska Nová Ves, Štúrovo). Dolná hranica ich výskytu je datovaná na začiatok horizontu liatej industrie a priebeh v 8. stor. J. Eisner (1952, s. 263) uvažoval síce o ich východnom pôvode, ale ako ukazujú nálezy, pôjde tu skôr o napodobeniny tzv. žltej keramiky (D. Bialeková 1967, s. 27—32).

Osobitnú skupinu keramiky predstavujú nádoby so zvláštne upraveným ústím, resp. povrchom. Novšie nálezy (Želovce, Radvaň nad Dunajom-Virt) nevybočujú z typologického i chronologického členenia D. Bialekovej (1967, s. 32, 35) — výskyt od počiatku horizontu s liatou industriou. Len niektoré nálezy (Veľké Kosihy, časť zo Želoviec) upozorňujú aj na možnosť skoršieho výskytu, pravda, ak sú hodnoverne datované.

Otázka pôvodu spomínanej keramiky ako celku je za súčasného stavu výskumu ťažko riešiteľná, lebo jej výskyt nie je priestorovo obmedzený (Szöke 1957, s. 53 n.) a sťažuje ju veľmi jednoduchá typová škála, ktorá mohla v rôznych oblastiach vzniknúť nezávisle od seba. Preto nie je možné vyjadriť sa jednoznačne o pôvode tohto druhu keramiky vcelku.

To vnáša nový moment aj do polemiky okolo keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke nielen v tom, či je prejavom čisto nomádskeho, ale aj do problematiky etnickej príslušnosti. O spomínaných dvoch základných tvaroch hrncov možno povedať, že nie sú na pohrebiskách avarského obdobia (aspoň na území Slovenska) prejavom nomádskeho. Podobne možno súdiť aj o dvojkónických tvaroch s vyhnutým alebo dovnútra zatiahnutým okrajom, ktoré sú dedičstvom domáceho neskororímskeho obyvateľstva (Kolník 1956, s. 275, 278). Dožili sa nielen nástupu keramiky tzv. pražského typu (Bialeková 1962, s. 132—133), ale tradície výroby zrejme pretrvávajú aj v tzv. avarskom období. Ani okruh zvláštnej hrubej keramiky, ktorá sa vyskytuje v prostredí Karpatskej kotliny spolu s tzv. žltou keramikou, sa nespája s Avarmi, ale so skupinou ľudí imigrujúcimi zo strednej Ázie koncom 7. a v polovici 8. stor., ktorých etnickú príslušnosť nemožno s určitosťou stanoviť (Bialeková 1967, s. 50).

Nemožno však povedať, že nomádska keramika nejestvovala. Treba ju však skôr hľadať v Potisí, kde mohla byť dedičstvom Sarmatov. Niektoré hrubo vypracované tvary mohli so sebou doniesť aj kočujúci Avari.

Ukazuje sa, že otázku pôvodu keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke a s tým spojenú aj problematiku etnickej príslušnosti treba riešiť v súvislosti s kultúrnym a časopriestorovým výskytom, dokladajúcim produkciu niektorých tvarových skupín, niekedy aj s charakteristickou výzdobou či inými rozlišovacími znakmi. I keď sú na otázku pôvodu spomínanej kera-

miky stále rozdielne názory, aj tak jej výskyt v iných oblastiach osídlených Slovanmi v 6.—7. stor. nemožno poprieť.

Súčasný stav výskumu kostrových pohrebísk zatiaľ pripúšťa širšie uplatňovanie ručného hrnčiarskeho kruhu až do druhej polovice 7. stor. To znamená, že výskyt keramiky vyhotovenej vo voľnej ruke bol predovšetkým javom časovým. Preto o spomínanej keramike nemožno jednoznačne povedať, že sa vyrábala len na funerálne účely, najmä nie o tej, ktorá patrí do 7. stor., resp. k jeho polovici. Neznamená to však, že nepripúšťame možnosť výroby rituálnej keramiky. Dokladom toho sú aj sídliskové keramické zvyšky, ktoré vykazujú prevažne vyspelejšie formy, zvlášť u starších nálezov. Dôležitým momentom je i skutočnosť, že sa aj domácka výroba keramiky rozvíjala pod vplyvom remeselnej. Jej výskyt v hrobách z druhej polovice 8. stor. súvisel nepochybne s výrobnými tradíciami. Zo získaných poznatkov vyplýva, že spomínané otázky treba posudzovať veľmi citlivo a nezabúdať pritom na uplatnenie chronologického hľadiska.

Musíme mať na zreteli, že problém vo voľnej ruke vyhotovenej keramiky sa nedá definitívne vyriešiť bez výskumu súvekých sídlisk. Na čiastočne preskúmaných je dosť markantný rozdiel vo výskyte jednotlivých druhov keramiky v pomere k časovému zaradeniu. Aj z toho opäť vyplýva, že vyhotovenie nádob vo voľnej ruke bolo predovšetkým chronologickou, teda aj výrobnou záležitosťou.

Najhojnejšie zastúpeným tvarom na pohrebiskách z tzv. avarskeho obdobia je na ručnom a dokonalejšom kruhu dohotovená, doobtáčaná keramika súmerných tvarov s tenšími stenami a bohatou charakteristickou výzdobou (tzv. podunajský typ).

V rámci tektoniky tejto keramiky, zdá sa, je typologicky staršia skupina nádob so zaobleným lomom a mladšia s lomom v mieste maximálnej vypuklosti. Samostatne možno zaradiť široké nádoby s kónicky sa zužujúcou dolnou časťou a širokým ústím.

Ďalšou skupinou sú misy a miskovitě tvary, ktoré sa dostávali do hrobov veľmi málo. Skoršie nálezy z pohrebísk i novšie (Želovce) nielen potvrdili ich rozšírenie na pohrebiskách zo 7.—8. stor., ale aj to, že netreba ich predlohy z 9.—10. stor. hľadať mimo oblasti Karpatskej kotliny.

Domnievame sa, že na narastanie kvantity,

ale najmä kvality výrobkov v 8. stor., ako aj na celkový vývoj remeselnej výroby, mal vplyv rozvoj poľnohospodárstva. Keramika formovaná na hrnčiarskom kruhu nájdená v hrobách (až na niektoré nepodarky) bola aj úžitková a nevyrábala sa len na funerálne účely. Vychádzame z chronologickej stránky (rozvoj výroby, kapacita produkcie, vzdialenosť od výrobných stredísk a iné) i z účelnosti nádob (pitie, varenie, uskladnenie potravín a pod.).

To však neznamená, že vôbec nepripúšťame výskyt rituálnej keramiky. Možno k nej patria nedostatočne vypálené výrobky, použitie nekvalitného materiálu a iné ukazovatele. Vzhľadom na súčasný stav výskumu súvekých sídlisk a porovnanie s nálezmi tohto druhu nemožno ju hodnoverne vyčleňovať.

Aj za súčasného stavu bádania sú pôvod a počiatky tejto keramiky otvorené a nedoriešené. Názory bádateľov sú skôr hľadaním, domnienkami, pretože chýba najstaršia datovateľná keramika formovaná na kruhu z čias príchodu Slovanov na naše územie a tým aj nadviazanie výroby na ďalej pôsobiace antické centrá z druhej polovice 6. stor., ktoré dokladá *J. Herrmann* (1979, s. 51, obr. 1). Ich pôsobnosť ešte v čase príchodu Slovanov na toto územie by sa mala nejakým spôsobom odraziť vo výrobe keramiky. V súvislosti so zistením predveľkomoravského horizontu v Mikulčiciach bol vyslovený názor, že v slovanskej keramike sa od príchodu Slovanov do historických sídiel javia dva prúdy, t. j. domácka výroba nezdobených nádob roľníckou zložkou obyvateľstva ešte aj v 7. stor. a remeselná výroba obtáčanej a zdobenej keramiky na opevnených sídliskách typu Mikulčice, vychádzajúca z pozdnerimských tradícií (*Poulik* 1967, s. 694; *Klanica* 1974, s. 43 n.). Spomínané zistenia neboli u nás zatiaľ doložené výskumom podobných centier neagrárneho charakteru, čím zostávajú Mikulčice výnimkou v keramickej produkcii 6.—7. stor. Aj napriek tomu sa prikláňame k názoru tých bádateľov, ktorí za súčasného stavu bádania vidia prevzatie výroby a pokračovanie ako výsledok vplyvu antických tradícií.

Pre územie Slovenska najskôr platí názor, že najstaršia keramika formovaná na kruhu sa nevyvinula z včasnოსlovenskej keramiky tzv. pražského typu. Ukazuje sa potreba širšieho skúmania sídlisk tzv. prešovského typu, kde sa vyskytuje keramika z mladšej doby rímskej i taká, ktorá môže byť kľúčom k riešeniu danej

problematiky. Alebo už spomínané sídliská na Východoslovenskej nížine (Somotor, ale najmä Blatné Remety), datované v najstaršej fáze do 6.—7. stor., snáď mohli vývojove nadväzovať na sídliská tzv. prešovského typu, a preto budú kľúčové pre riešenie pôvodu a genézy najstaršej keramiky formovanej pomocou kruhu.

Hoci bola venovaná značná pozornosť otázkam pôvodu i vývoja keramiky vyrobenej na kruhu a s tým súvisiacim chronologickým aspektom, ešte stále ostáva dosť nedoriešených problémov. V prvom rade je to otázka pôvodu, vzniku i doriešenia dolnej hranice výskytu, ďalej spracovania na základe podrobného štúdia materiálu frekvencie v mužských, ženských a detských hrobách vzhľadom na časové zaradenie, komplexné preskúmanie, resp. publikovanie výsledkov výskumu z troch oblastí výskytu týchto pohrebísk na Slovensku; získanie a v celom rozsahu spracovanie materiálu zo systematicky preskúmaných sídlisk. V neposlednom rade je to aj štúdium prechodných keramických foriem, nadväzujúcich na ďalší vývoj, ktoré sa vyskytujú napr. v mohylníkoch (Krasňany, Veľké Hoste, Kráľovský Chlmec). Tieto prechodné tvary možno rozlíšiť aj v porovnaní s keramikou predchádzajúceho obdobia alebo zo susedných oblastí. Hoci tu však treba mať na zreteli aj miestne vývojové a materiálne podmienky, predsa sú dôležité k zachyteniu kontinuity vývoja výroby až po veľkomoravské obdobie, v ktorom sa stala jedným z najrozšírenejších odvetví vysokošpecializovanej remeselnej výroby.

V keramickom inventári pohrebísk z avarského obdobia na Slovensku i v iných častiach Karpatskej kotliny objavujú sa aj nevšedné tvary nádob. Prvú skupinu tvorí sivá keramika zo 7. stor. vyhotovená remeselným spôsobom. Z počtu ojedinelých nálezov z územia Slovenska (Štúrovo, Nové Zámky, Želovce, Košice-Šebastovce) možno usúdiť, že na našom území nebola bežne vyrábaná; aspoň niektoré tvary sa tu dostali nepochybne importom z druhej strany Dunaja.

Druhú skupinu tvorí tzv. žltá keramika s plastickou alebo maľovanou výzdobou na povrchu. Po typologickej, technologickej a chronologickej stránke i v otázke pôvodu a etnicity ju spracovala D. Bialeková (1967, s. 6 n.). Preto sme dovtedajší výskyt na Slovensku doplnili len o novšie nálezy a zaradili typologicky.

Z chronologického hľadiska sa vyskytujú s ľiastou industriou. Prikláňame sa k názoru tých bádateľov, ktorý ju po etnickej stránke nespájajú s Avarmi (Bialeková 1967, s. 50).

Vzájomným porovnávaním sídliskovej a hrobovej keramiky z tzv. avarského obdobia na Slovensku sme zistili, že prvá má prevažne väčšie rozmery. Nechýbali ani menšie tvary, ktoré sú oproti nálezom z kostrových hrobov vzácnejšie. Na rozdiel od hrobovej sú u úžitkovej keramiky známe veľké zásobnicové hrnce, u ktorých sa predpokladá výška až 35 cm a obsah 10—15 litrov. Slúžili najskôr na uskladnenie produktov obživy. Tvarove i výzdobou je sídlisková keramika s tou, ktorá bola uložená do hrobov, totožná.

Ojedinele sa vyskytli i miskovité tvary, ktoré majú analógie buď v nálezoch na súvekých pohrebiskách, alebo rozširujú ich škálu. Toto konštatovanie nevyplýva iba z nedostatočného výskumu sídlisk, ale platí aj pre súveké pohrebiská (Čilinská 1966, s. 131—132). Podobná situácia bola zistená aj vo veľkomoravskom období (Dostál 1975, s. 141). Súvisí to najskôr s tým, ako sa domnieva V. D. Baran (1972, s. 22), že boli vyhotovené z dreva, a preto sa nezachovali.

Na sídliskách sa našiel aj typický kuchynský či hospodársky inventár, a to tanieri a pekáče v zlomkoch. Ukazuje sa, že to bol typický slovanský sídliskový inventár na prípravu a servírovanie pokrmu, ktorý sa dával len výnimočne mŕtvym do hrobu.

Záver vyplývajúce z rozboru sídliskovej keramiky a jej porovnania s keramikou z hrobov sú iba predbežné, vychádzajú z materiálnej kultúry len čiastočne preskúmaných sídlisk. K doriešeniu niektorých problémov by najviac pomohol rozbor keramického inventára i ostatnej materiálnej kultúry z úplne preskúmaného sídliska alebo sídlisk z tzv. avarského obdobia na území Slovenska, zvlášť zo 7. stor.

Predkladaná štúdia prináša súhrn najdôležitejších výsledkov slovanského výskumu na Slovensku, a to od príchodu Slovanov a ich trvalého usídlenia sa na západnom, strednom a východnom Slovensku až do obdobia štáttvorného procesu. Zhromaždený nálezový fond a výsledky jeho analýzy podávajú stručný prehľad vývoja slovanskej keramiky na Slovensku v 6.—8. stor. so zdôraznením výrobo-technickej stránky. Ukazujú, že jej vývojový proces nemohol prebiehať oddelene, ale len v úzkej

súčinnosti s celkovým rozvojom ekonomiky a spoločnosti na slovanskom území, pri rešpektovaní špecifických podmienok v jeho jednotlivých častiach.

Zhodnotením doterajších poznatkov bola preklenutá, domnievame sa, medzerovitost v štúdiu vývoja keramiky od domácej ručnej výroby až po špecializovanú remeselnú produkciu, čím sa vytvorila základňa pre ďalšie štúdium v sledovanom časopriestorovom úseku.

Dosiahnuté výsledky budú nielen podkladom pre ďalšie riešenie otázky etnogenézy v rámci spolupráce socialistických krajín, najmä však so sovietskou archeologickou vedou, ale výskyt veľkého počtu tohto na kruhu zhotoveného materiálu na pohrebiskách z tzv. avarského obdobia na Slovensku je aj svedectvom jej slovanského pôvodu s nadväznosťou na ďalší vývoj v 9.—10. stor., čo je zvlášť dôležité pri riešení etnických otázok.

Literatúra

- ALICHOVA, A. J.: Avdejevskoje selišče. In: *Krat. Soobšč. Inst. Istor. mater. kult.* 38. Moskva 1951, s. 106—112.
- ANDEL, K.: Pekáče a pece z doby hradištnej v Zemplíne. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV.* 3. Nitra 1959, s. 115—130.
- AULICH, V. V.: Zimnívske horodišče-slovjanska pamiatka VI—VII st. n. e. v Zachidnijj Volyni. Kyjiv 1972.
- BARAN, V. D.: Du pytanja pro lipnu keramiku kultury poliv pochovaň čerňachivskogo typu u mežiščij Dnistra i Zachidnoho Bugu. In: *Mater. i Do-slidž. Archeol. Prykarp. i Vol.* 3. Kyjiv 1961, s. 77—87.
- BARAN, V. D.: Ranni slovjany miž Dnistrom i Pripjatju. Kyjiv 1972.
- BARAN, V. D.: Slavjane v seredine I tysiačetiťja n. e. In: *Problemy etnogeneza slavjan.* Kijev 1978, s. 5—39.
- BÁRTA, J.: Pohrebište zo staršej doby hradištnej v Dol. Krškanoch pri Nitre. *Archeol. Rozhl.* 5, 1953, s. 167—171, 190—191.
- BEREZOVEC, D. T.: Poselenija uličej na r. Tasmine. *Mater. Issled. Archeol. SSSR.* 108. Moskva 1963, s. 145—208.
- BĚREŠ, J.: Zur Problematik der Keramikformen aus Gräbern des VII. Jahrhunderts in der Slowakei. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV.* 16. Nitra 1968, s. 9—19.
- BĚREŠ, J.: Výskum slovanského mohýlníka v Kráľovskom Chlmci. In: *Nové obzory.* 20. Košice 1978, s. 185—203.
- BĚREŠ, J.: K problematike podunajského a potiského typu keramiky. In: *IV. medzinárodný Kongres slovanskej archeológie.* Sofia 15.—22. sept. 1980. Nitra 1980a, s. 19—27.
- BĚREŠ, J.: Keramika 6.—8. storočia na Slovensku — pôvod, vývoj a etnické vzťahy. I—II. (Kandidátska dizertácia.) Košice 1980b. Archeologický ústav SAV.
- BĚREŠ, J.: Etnische Probleme auf den birituellen awarenzeitlichen Gräberfeldern in der Slowakei. In: *Zborník referátov zo sympózia interakcie stredoeurópskych Slovanov a iných etník v 6.—10. storočí.* Nitra 1983, s. 27—32.
- BERŇAKOVIČ, K. V.: Drevneslavjanskije pamiatniki zakarpatskoj oblasti (SSSR). *Slov. Archeol.* 5, 1957, s. 435—455.
- BIALEKOVÁ, D.: Záverečná správa z výskumov slovanských sídlisk v Nitrianskom Hrádku a Bešeňove. *Slov. Archeol.* 7, 1959, s. 439—452.
- BIALEKOVÁ, D.: Nové včasnოსlovanské nálezy z juhozápadného Slovenska. *Slov. Archeol.* 10, 1962, s. 97—148.
- BIALEKOVÁ, D.: Stav remeselnej výroby na Slovensku v 9.—11. stor. In: *O počiatkoch slovenských dejín.* Bratislava 1965a, s. 81—95.
- BIALEKOVÁ, D.: Zvláštne tvary keramiky na avarsko-slovanských pohrebiskách v Karpatskej kotline. I—II. (Kandidátska dizertácia.) Nitra 1965b. Archeologický ústav SAV.
- BIALEKOVÁ, D.: Žltá keramika z pohrebísk obdobia avarskej ríše v Karpatskej kotline. *Slov. Archeol.* 15, 1967, s. 5—76.
- BIALEKOVÁ, D.: Zur Datierung der oberen Grenze des Prager Typus im der Südwestslowakei. *Archeol. Rozhl.* 20, 1968a, s. 619—625.
- BIALEKOVÁ, D.: Zur Frage der grauen Keramik auf Gräberfeldern der Awarenzeit in Karpatenbecken. *Slov. Archeol.* 16, 1968b, s. 205—227.
- BIALEKOVÁ, D.: Slovanské obdobie. *Slov. Archeol.* 28, 1980a, s. 213—228.
- BIALEKOVÁ, D.: Odras franských vplyvov v kultúre Slovanov. (K otázke datovania blatnicko-mikulčického horizontu.) In: *IV. medzinárodný kongres slovanskej archeológie.* Nitra 1980b, s. 28—35.
- BOBRINSKI, A. A.: Гончарство Восточной Евropy. Moskva 1978.
- BÓNA, I.: Az úrböpusztai avar temető. *Archaeol. Ért.* 84, 1957, s. 155—174.
- BÓNA, I.: VII. századi avar települések és Árpádkori magyar falu Dunaújvárosban. *Fontes archaeol. Hung.* Budapest 1973.

- BUDAVÁRY, V.: Staroslovanské mohyly v Krasňanoch pri Varíne, okr. Žilina. In: Sbor. Muz. slov. Spoloč. 32—33. Turčiansky Sv. Martin 1938—1939, s. 85—105.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Slovanské popolnicové pole z doby predhradištnej vo Výčapoch-Opatovciach, okr. Nitra. In: Historica Slovaca (Eisnerov Sbor.) 5. Bratislava 1947, s. 135—144.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Pohrebisko z neskej doby avarskej ríše v Žitavskej Tóni na Slovensku. Slov. Archeol., 4, 1956, s. 5—131.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Slovanské mohyly na východnom Slovensku. Slov. Archeol., 6, 1958a, s. 138—205.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: O pohrebnom obriade slavianskych kurganov v Slovákii. In: Acta archaeol. carpath. 1. Kraków 1958b, s. 60—73.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Slovanské osídlenie na severovýchodnom Slovensku. Slov. Archeol., 9, 1961, s. 347—390.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Sídliisko z doby rímskej a zo začiatkov sfahovania národov v Prešove. Slov. Archeol., 11, 1963, s. 5—58.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Slovanské sídliisko v Blatných Remetách. In: Archeol. výskumy a nálezy na Slov. v roku 1974, Nitra 1975, s. 27—29.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Výskum slovansko-avarského pohrebiska a sídliiska z mladšej doby bronzovej v Šebastovciach. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1975, Nitra 1976, s. 67—69.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Výskum na vyvýšenine Lapiše v Košiciach-Šebastovciach. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976, Nitra 1977, s. 81—83, obr. 27.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Šebastovce, okres Košice. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978a, s. 208—214.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Blatné Remety, okr. Michalovce. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978b, s. 26—27.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Kráľovský Chlmec. Záchranný výskum na slovanskom mohylíku. Mater. archaeol. Slovaca. Nitra 1980.
- CIBULKA, J.: Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě. Praha 1938.
- CSALLÁNY, D.: Avarische und aus den IX—XIII. Jahrhunderten stammende ungarische Funde im Museum zu Szentes. In: Dolg. M. Kir. Ferencz József-Tudomány-Egyet. régiségtudom. Intéz. 9—10. Szeged 1933—1934, s. 242—250.
- CSALLÁNY, D.: Kora-avarkori edények Magyarországon. In: Dolg. M. Kir. Ferencz József-Tudomány-Egyet. régiségtudom. Intéz. 16. Szeged 1940, s. 118—133.
- ČAPLOVIČ, P.: Slovanské pohrebište v Nitre pod Zoborom. Slov. Archeol., 2, 1954, s. 5—32.
- ČERNOHORSKÝ, K.: Keramika a feudalizmus. In: Český lid. 39. Praha 1952, s. 223—230.
- ČERNOHORSKÝ, K.: Otisky osy a otisky disku na časněstředověké keramice. In: Čas. Morav. Mus. 59. Brno 1974, s. 43—96.
- CILINSKÁ, Z.: Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tóni. Slov. Archeol., 11, 1963, s. 87—120.
- CILINSKÁ, Z.: Pohrebisko v Nových Zámkoch a jeho postavenie na strednom Dunaji v 7.—8. storočí. I—III. (Kandidátska dizertácia.) Nitra 1964. Archeologický ústav SAV.
- CILINSKÁ, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.
- CILINSKÁ, Z.: Včasnostredoveké pohrebisko v Želovciach. Archeol. Rozhl., 20, 1967, s. 666—668, 670—681.
- CILINSKÁ, Z.: Žiarové hroby na predveľkomoravskom kostrovom pohrebisku v Želovciach. In: Sbor. Nár. Mus. v Praze. 24. Praha 1970a, s. 27—31.
- CILINSKÁ, Z.: Druhé predveľkomoravské pohrebisko v Radvani nad Dunajom. Slov. Archeol., 18, 1970b, s. 57—64.
- CILINSKÁ, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973a.
- CILINSKÁ, Z.: Dve predveľkomoravské pohrebiská v Šali, okr. Galanta. Archeol. Rozhl., 25, 1973b, s. 527—539, 599—600.
- CILINSKÁ, Z.: Frauenschmuck aus dem 7.—8. Jahrhundert im Karpatenbecken. Slov. Archeol., 23, 1975a, s. 63—96.
- CILINSKÁ, Z. (rec.): Bóna I., VII. századi avar települések és Árpádkori falu Dunaújvárosban. Fontes archaeol. Hung. Budapest 1973. In: Slov. Archeol., 23, 1975b, s. 473—475.
- CILINSKÁ, Z.: Záchranné výskumy predveľkomoravských pohrebisk na južnom Slovensku. Slov. Archeol., 24, 1976, s. 441—451.
- CILINSKÁ, Z.: Veľké Kosičky, okres Komárno. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978a, s. 233.
- CILINSKÁ, Z.: Radvaň nad Dunajom-Virt, okres Komárno. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978b, s. 178—180.
- CILINSKÁ, Z.: Dve pohrebiská z 8.—9. storočia v Komárne. Slov. Archeol., 30, 1982, s. 347—393.
- CILINSKÁ, Z. — TOČÍK, A.: Čierny Brod, okres Galanta. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978a, s. 46.
- CILINSKÁ, Z. — TOČÍK, A.: Šaľa, okres Galanta. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978b, s. 198—205.
- DEKAN, J.: Vývoj a stav archeologického výskumu doby predveľkomoravskej. Slov. Archeol., 19, 1971, s. 559—580.
- DOSTÁL, B.: Břeclav-Pohansko velkomoravský velmožský dvorec. Brno 1975.
- DOSTÁL, B.: K časně slovanskému osídlení Břeclavi-Pohanska. In: Stud. Archeol. Úst. ČSAV v Brně. X/2. Praha 1982.
- EISNER, J.: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
- EISNER, J.: Sídliště ze starší doby hradištní v slovenském Pomoraví. Památ. archeol., 42, 1946, s. 94—105.
- EISNER, J.: Slovensko v době kultúry hradištnej. In: Slovenské dejiny. I. Bratislava 1947, s. 120—157.
- EISNER, J.: Devínska Nová Ves. Slovanské pohrebište. Bratislava 1952.
- EISNER, J.: Archeologie o kulturní jednotě slovanské. Památ. archeol., 52, 1961, s. 459—464.

- EISNER, J.: Rukověť slovanské archeologie. Praha 1966.
- FETTING, N.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. Stud. archaeol. III. Budapest 1965.
- GARAM, É.: A későavarkori korongolt sárga kerámia. Archaeol. Ért., 96, 1969a, s. 207—241.
- GARAM, É.: Die spätawarenzeitliche gelbe Keramik. In: A Móra Ferenc Múz. Évk. 2. Szeged 1969b, s. 151—162.
- GEIBLINGER, S.: Ein frühgeschichtliches Gräberfeld in Katzelsdorf am Wienerwald. In: Archaeol. austr. 13. Wien 1953, s. 40—45.
- GONČAROV, V. K.: Luka-Rajkoveckaja. Mater. Issled. Archeol. SSSR, 108. Moskva 1963, s. 283—315.
- HAMPEL, J.: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, I—III. Braunschweig 1905.
- HERRMANN, J.: Die Ergebnisse der Ausgrabungen im slawischen Burgwall von Tornow, Kr. Calau. Ausgrab. u. Funde, 8, 1963, s. 151—154.
- HERRMANN, J.: Od Hradčan po Vinetu. Rané kultúry západných Slovanov, Martin 1973.
- HERRMANN, J.: Probleme der Herausbildung der archaischen Kulturen slawischer Stämme des 6.—9. Jh. In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, 1. Bratislava 1979, s. 49—75.
- HORVÁTH, T.: Az üllői és a kiskörösi avar temető. Archaeol. Hung. 19. Budapest 1935.
- HRUBÝ, V.: Staré Město. Velkomoravský Velehrad. Praha 1965.
- HRUBÝ, V.: Sídliště z pozdní doby římské ve Zlechově. Archeol. Rozhl., 19, 1967, s. 628, 643—658, 669.
- CHAVLUK, P. I.: Rannelslavianskije poselenija Semenci i Samčincy v srednem tečenii Južnogo Buga. Mater. Issled. Archeol. SSSR, 108. Moskva 1963, s. 320—350.
- CHROPOVSKÝ, B.: K otázkám historického postavenia Nitry v VIII. a IX. storočí. In: Stud. Zvesti archeol. Úst. SAV, 6. Nitra 1961, s. 139—160.
- CHROPOVSKÝ, B.: Slovenské pohrebisko v Nitre na Lupke. Slov. Archeol., 10, 1962, s. 175—219.
- CHROPOVSKÝ, B.: K otázke najstaršieho slovanského osídlenia na Slovensku. In: Stud. Zvesti Archeol. Úst. SAV, 14. Nitra 1964, s. 43—56.
- CHROPOVSKÝ, B.: K vývoju slovanského hrnčiarstva. Slov. Národop., 13, 1965, s. 515—548.
- CHROPOVSKÝ, B.: Slovensko na úsvite dejín. Bratislava 1970.
- CHROPOVSKÝ, B.: K etnogenéze Slovákov. Hist. Čas., 30, 1982, s. 19—27.
- CHROPOVSKÝ, B. — VLADÁR, J. — RUTTKAY, A.: Slovenská akadémia vied a 25 rokov archeologického bádania na Slovensku. Slov. Archeol., 26, 1978, s. 245—382.
- KELLER, E. — BIERBRAUER, V.: Beiträge zum awarenzeitlichen Gräberfeld von Devínska Nová Ves. Slov. Archeol., 13, 1965, s. 377—397.
- KIETLIŇSKÁ, A. — DĄBROWSKA, T.: Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w wsi Spicymierz, pow. Turek. In: Mater. starożytne, 9. Warszawa 1963, s. 143—254.
- KLANICA, Z.: Pokus o třídění keramiky z Mikulčic. In: Sbor. Josefu Poulíkovi k šedesátinám, Brno 1970, s. 103—114.
- KLANICA, Z.: Práce klenotníků na slovanských hradíštích. In: Stud. Archeol. Úst. ČSAV v Brně. II/6, Praha 1974.
- KOLNÍK, T.: Popolnicové pohrebisko z mladšej doby rímskej a počiatku doby sťahovania národov v Očkove pri Piešťanoch. Slov. Archeol., 4, 1956, s. 233—300.
- KOLNÍK, T.: Pohrebisko v Bešeňove (príspevok k štúdiu doby rímskej na Slovensku). Slov. Archeol., 9, 1961, s. 219—300.
- KOLNÍK, T.: Prehľad a stav bádania o dobe rímskej a sťahovaní národov. Slov. Archeol., 19, 1971, s. 499—558.
- KOLNÍK, T.: Žiarové pohrebisko z neskorej doby rímskej a zo začiatku sťahovania národov v Čiernom Brode. Slov. Archeol., 23, 1975, s. 341—378.
- KOTIGOROŠKO, V. G.: Novyje dannye k izučeniju drevnej istorii slavian Zakarpatja. Slov. Archeol., 25, 1977, s. 81—102.
- KOVRIG, I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Archaeol. Hung. 40. Budapest 1963.
- KOZAK, D. N.: Pševorskaja kul'tura v mezhdurečije Dnestra i Zapadnogo Buga. In: Problemy etnogeneza slavian. Kijev 1978, s. 72—91.
- KRASKOVSKÁ, L.: Slovanské sídlisko pri Devínskom Jazere. Slov. Archeol., 9, 1961, s. 391—404.
- KRASKOVSKÁ, L.: Pohrebisko v Bernolákove. Slov. Archeol., 10, 1962, s. 425—476.
- KRASKOVSKÁ, L.: Slovanské sídlisko pri Devínskom Jazere. (Výskumy v rokoch 1960, 1962 a 1963.) In: Sbor. Slov. nář. Múz. 60. História 6. Bratislava 1966, s. 73—94.
- KRASKOVSKÁ, L.: Slovansko-avarské pohrebisko pri Záhorskej Bystrici. Bratislava 1972.
- KRÜGER, B.: Dessau-Mosigkau. Ein frühslawischer Siedlungsplatz im mittleren Elbegebiet. Berlin 1967.
- KUDRNÁČ, J.: Klučov. Staroslovanské hradíště ve středních Čechách. Praha 1970.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südostslowakei. Slov. Archeol., 17, 1969, s. 403—506.
- LÁSZLÓ, Gy.: A tihanyi-téri avar temető. Diss. Panonicae. II. Budapest 1941, s. 106—117.
- LÁSZLÓ, Gy.: Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. Archaeol. Hung. 34. Budapest 1955.
- LIPTÁKOVÁ, Z.: Výskum v dusikárni pri Šali. Archeol. Rozhl., 15, 1963, s. 312—313, 327—340.
- LAPUŠKIN, I. I.: Rannelslavianskije poselenija Dneprovskogo lesostepnogo Levoberežja. In: Sov. Archeol., 16. Moskva—Leningrad 1952, s. 7—41.
- LAPUŠKIN, I. I.: Gorodišče Novotroickoje. Materialy i Issledovanija Archeol. SSSR, 74. Moskva—Leningrad 1958.
- MALINOWSKI, T.: Z problematyki polskich prążnic wczesnośredniowiecznych. Z Otchłani Wieków, 22, 1953, s. 50—53.
- MALINOWSKI, T.: Wczesnośredniowieczne prążnice w Wielkopolsce. In: Przegl. archeol. 32—33. Poznań—Wrocław 1959, s. 68—80.
- MATEI, M. D.: Contribuții la cunoașterea ceramicii

- slave de la Suceava. Stud. Cerc. Istor. veche, 10, 1959, s. 409—439.
- NIEDERLE, L.: Rukovět slovanské archeologie. Praha 1931.
- NIKITINA, G. F.: Klassifikacija lepnoj keramiki čerňachovskoj kultury. Sov. Archeol., 1966, č. 4, s. 70—85.
- PÁRDU CZ, M.: Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns. II. Archaeol. Hung. 28. Budapest 1944.
- PASTOR, J.: Staroslovanské zemnice v Somotore. Archeol. Rozhl., 9, 1957, s. 827—832, 837, 841—843.
- PASTOR, J.: Sídliškový výskum na Somotorskej hore r. 1955. Slov. Archeol., 6, 1958, s. 314—346.
- PASTOR, J.: Pohrebisko vo Všechnsvätých. Archeol. Rozhl., 13, 1961, s. 357—363, 375—385.
- PASTOR, J.: Kostrové pohrebisko v Hraničnej pri Hornáde. In: Východoslovenský pravek. 2. Košice 1971, s. 89—179.
- PASTOR, J.: Valaliky-Všechnsvätých, okr. Košice. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, s. 230—232.
- PEŇAK, S. I.: Issledovanie drevneslavianskych pamiatnikov vtoroj poloviny I tysiačetiťja na territorii Zakarpatskoj oblasti USSR. Archeol. Rozhl., 20, 1968, s. 594—604, 699—700.
- PLEINEROVÁ, I.: Zur relativen Chronologie der Keramik vom Prager Typus auf Grund der Siedlungsgrabung Březno bei Louny. Archeol. Rozhl., 20, 1968, s. 645—666.
- POLLA, B.: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962.
- PORUBSKÝ, J.: Slovanský mohylník vo Veľkých Hostiach, okr. Bánovce nad Bebravou. Slov. Archeol., 3, 1955, s. 222—234.
- POULÍK, J.: Staroslovanská Morava. Praha 1948.
- POULÍK, J.: Jižní Morava — země dávných Slovanů. Brno 1948—1950.
- POULÍK, J.: Staří Moravané budují svůj stát. Gottwaldov 1960.
- POULÍK, J.: Postavení Mikulčic ve vývoji západoslovanských hradíšť. Archeol. Rozhl., 19, 1967, s. 692—698.
- PRICHODŇUK, O. M.: Slovjany na Podilli (VI—VII st. n. e). Kyjiv 1975.
- ROSNER, Gy.: Le céramique grise des VIe—VIIe siècles et ses problèmes ethniques dans le Bassin des Carpathes. In: Conférence Internationale 1971 a Szeged. Budapest 1972, s. 45—50.
- ROSNER, Gy.: Ethnische Probleme im 8.—9. Jh. in Südostpannonien. In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave. 1, Bratislava 1979, s. 671—676.
- RUSANOVA, I. P.: Slavianskije drevnosti VI—IX vv. meždu Dneprom i Zapadnym Bugom. Archeol. SSSR. Svod. Archeol. Istočn. El—25. Moskva 1973.
- SEDOV, V. V.: Slaviane v rimskuju i rannevizantijskuju epochi. In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave. 1, Bratislava 1979a, s. 15—35.
- SEDOV, V. V.: Proischoždenije i ranňaja istorija slavjan. Moskva 1979b.
- SKRUŽNÝ, L.: Pekáče — jejich výskyt, funkce a datování. Památ. archeol., 55, 1964, s. 370—391.
- SMIRNOVA, G. I.: Rannelslavianskije poselenija u s. Nezvisko na Dnestre. Památ. archeol., 51, 1960, s. 222—239.
- SÓS, Á. Cs.: A keceli avarkori temetők. Régészeti Füzetek. III. Budapest 1958a.
- SÓS, Á. Cs.: Das frühawarenzeitliche Gräberfeld von Oroszlány. In: Folia archaeol. 10. Budapest 1958b, s. 105—124.
- SÓS, Á. Cs.: Vorläufige Mitteilungen über die Ausgrabungen in Pókaszepetk. In: Folia archaeol. 14. Budapest 1962, s. 67—82.
- STAŇA, Č.: Slovanská keramika v době vzniku slovanských států. In: IV. mezinárodní kongres slovanské archeologie. Sofia 15.—22. sept. 1980. Nitra 1980, s. 152—159.
- SVOBODA, B.: Čechy a římské Imperium. Praha 1948.
- SYMONOVIČ, E. A.: Kobleviskij i Ranževskij mogilniki okolo g. Odessy. In: Mogilniki čerňachovskoj kultury. Moskva 1979, s. 63—135.
- SZÓKE, B.: Spuren des Heidentums in den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Ungarns. In: Stud. Slavica Acad. Sci. hung. 2. Budapest 1956, s. 119—155.
- SZÓKE, B.: Az avarkori temetők „nomád” kerámiaja. Archaeol. Ért., 84, 1957, s. 53—57.
- TOČÍK, A.: Význam posledných archeologických výskumov na Slovensku pre dejiny najstarších Slovanov a Veľkomoravskej ríše. Hist. Cas., 3, 1955, s. 410—421.
- TOČÍK, A.: Keramika so značkami na dne zo slovansko-avarských pohrebísk na juhozápadnom Slovensku. Památ. archeol., 53, 1962a, s. 347—377.
- TOČÍK, A.: Nové nálezy z doby sťahovania národov na juhozápadnom Slovensku. In: Stud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 9. Nitra 1962b, s. 187—214.
- TOČÍK, A.: Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prši. Slov. Archeol., 11, 1963a, s. 121—198.
- TOČÍK, A.: Súčasný stav archeologického bádania najstarších dejín slovenského národa. Archeol. Rozhl., 15, 1963b, s. 591—624.
- TOČÍK, A.: Slovania na strednom Dunaji v 5.—8. storočí. In: O počiatkoch slovenských dejín. Bratislava 1965, s. 21—35.
- TOČÍK, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Bratislava 1968a.
- TOČÍK, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Bratislava 1968b.
- TOČÍK, A.: Dvory nad Žitavou, okres Nové Zámky. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978a, s. 72—74.
- TOČÍK, A.: Prša, okres Lučenec. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978b, s. 177—178.
- TOČÍK, A.: Holiare, okres Komárno. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978c, s. 80—82.
- TOČÍK, A.: Štúrovo, okres Nové Zámky. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978d, s. 215.
- TOČÍK, A. — DRENKO, J.: Výskum v Prši na Slovensku. Archeol. Rozhl., 2, 1950, s. 159—174.
- VÁŇA, Z.: Misy v západoslovanské keramice. Památ. archeol., 49, 1958, s. 185—247.

VENCL, S.: Časné slovanské osídlení v Běchovicích, o. Praha-východ. Památ, archeol., 64, 1973, s. 340—392.

WERNER, J.: Zur Entstehung der Reihengräberzivilisation. Ein Beitrag zur Methode der frühgeschichtlichen Archäologie. Archaeol. Geogr., 1, 1950—1951, s. 23—32.

ZACHARUK, J. N.: Leninský odkaz a archeológia. In: Leninské myšlienky v skúmaní dejín prvotno-pospolnej, otrokárskej a feudálnej spoločnosti. Nitra 1978, s. 5—13.

ZEMAN, J.: K problematice časně slovanské kultury ve střední Evropě. Památ, archeol., 70, 1979, s. 113—130.

Керамика на т. наз. аварских могильниках и поселениях VII—VIII вв. в Словакии

Ю л и у с Б е р е ш

Среди находок, найденных в погребениях могильников с трупоположениями и на не полностью исследованных поселениях VII—VIII вв. в Словакии преобладает керамика, отличающаяся большим разнообразием форм (т. наз. пражский, потисский и дунайский типы и особенные виды — серая и т. наз. желтая керамики). Автор сосредоточил свое внимание главным образом на производителей и потребителей керамики т. наз. пражского типа, а также стремился объяснить взаимосвязь развития раннеславянской керамики с поздней славянской культурой. Автор одновременно попытался отметить генетические взаимоотношения развития производства керамики VII—VIII вв., в особенности в связи с возникновением мелкого ремесленного производства — основы специализированного производства, связанного с усовершенствованием производительных сил и с общим развитием хозяйства и форм общества. В рамках этого он стремился осветить проблемы развития производства керамики — неотъемлемой части общего подъема производственной деятельности, а также ее организационную концентрацию в руках приобретающей все большее влияние местной знати, как логического следствия, ведущего в конце концов к возникновению великоморавского государства. Автор решает также некоторые этнические вопросы в рамках неоднородного объединения населения того времени на упомянутой выше территории. Разрабатывая тему автор опирался только на опубликованный

материал, обнаруженный на могильниках с трупоположениями и на одновременных поселениях.

А. Пражский тип керамики

На древнейших могильниках т. наз. аварского периода на территории Словакии, датированных к настоящему времени половиной VII в. появляются также трупосожжения. В более поздней фазе развития в процессе исторических, идеологических и общественно-экономических изменений начинает на могильниках Южной Словакии совершенно преобладать обряд трупоположения. С тем как раз связано исчезновение т. наз. пражского типа керамики в самых южных частях Словакии, в последних десятилетиях VII в. и в других местах, позже также погребений с трупосожжениями на могильниках с трупоположениями т. наз. аварского периода. С тем связана проблема определения верхней хронологической границы, так как на некоторых могильниках погребения датируются концом VII в. и VIII в. (Валалики-Вшехсветых) и на других (Бернолаково) VIII в. с хоронением на его протяжении.

С появлением на север от р. Дунай могильников с трупоположениями и смешанных могильников связаны также зачатки подправленной и украшенной керамики. Автор предполагает, что выше упомянутые заключения основанные только на изучении могильников являются односторонними, поскольку отсутствует материальная культура одновременных поселений. Если на могильниках встре-

чается с половины VII в. более совершенная подправленная гончарная керамика (напр. Братислава — Загорска-Бистрица, Желовце), то ее производство развивалось несомненно раньше. Кажется, что развитию земледельческого производства и других отраслей производственной деятельности не уделяется достаточное внимание, хотя они повлияли на развитие ремесленной продукции, которая, внедрением и применением новой техники (Вичапи-Опатовце) постепенно вытеснила примитивный способ производства, что отразилось также на керамике т. наз. пражского типа, которая была сначала только подправленная и украшенная, но позже ее заменила гончарная керамика.

Проблема этнической принадлежности на биритуальных могильниках не касается погребений с трупосожжениями, потому что в них похоронены славяне, но того населения, которое в Словакии хоронило несожженные трупы. Автор предполагает, что одной из причин можно считать постепенный переход славян на территорию Словакии несколькими путями. В связи с этим надо уделить внимание сложному процессу развития, осуществившемуся у наших предков в области духовной жизни.

Б. Лепная керамика

На могильниках аварского периода она встречается как керамика т. наз. потисского типа. Глиняные сосуды представлены двумя основными формами: горшком с горизонтальным и низким горлом, похожим на т. наз. дунайский тип керамики. Самое большое количество сосудов выше упомянутой формы было обнаружено в могильниках, вскрытых в окрестностях г. Братислава, где сохранились традиции производства, отразившиеся позже в этнической принадлежности. Этот факт подтверждает также материал, обнаруженный на одновременном поселении на местонахождении Братислава — Девинске-Язеро, где к древнейшим формам относится керамика идентичная т. наз. пражскому типу.

Горшки второй формы встречаются в могильном инвентаре или во множестве (Братислава — Девинска-Нова-Вес, Желовце), или спорадически (Кошице-Шебастовце, Гранична-при-Горнаде — Кехнец). Только единичные находки можно было на основе вскрытых могильников датировать VIII в. — началом IX вв., когда развивающееся ремесленное производ-

ство вытеснило простые изделия местного гончара.

К следующим типам изготовленной от руки керамики относятся сосуды лункообразных форм, горшки с вогнутым краем без украшения (напр. Желовце), но также с украшением (напр. Штурово), единичные сосуды с приклеенным круглым ушком (Братислава — Девинска-Нова-Вес, Штурово), которых нижняя граница появления датируется началом горизонта литой индустрии и течением VIII в. Они скорее всего подражают сосудам т. наз. желтой керамики.

Особую группу керамики представляют сосуды с особенно оформленной шейкой, или же поверхностью. В последнее время обнаруженные находки (Желовце, Радвань-над-Дунаем — Вирт) не отклоняющиеся от типологии и хронологии *Д. Биалековой* (1967, с. 32—35), появляются с начала горизонта с литой индустрией. Можно сказать, что только некоторые находки (Вельке-Косиги, часть находок из с. Желовце) могли появиться раньше, конечно только в том случае, когда они достоверно датированы.

Вопрос происхождения упомянутой выше керамики как одного целого, при нынешнем состоянии исследований, трудно разрешимый, так как ее появление не ограничено территориально. Решение вопросов происхождения неоднократно затрудняет простая шкала типов, которая могла в разных областях возникнуть независимо друг от друга. Упомянутый выше свидетельственный материал вносит новые факты также в полемику, касающуюся лепной керамики не только тем, есть ли она проявлением сугубо номадским, но речь идет также о вопросе этнической принадлежности. О двух основных формах горшков можно сказать, что они не являются на могильниках аварского периода (по крайней мере на территории Словакии) проявлением номадского влияния. Аналогичным способом можно интерпретировать также двуконические формы с отогнутым или вогнутым краями, являющиеся наследством местного позднеперимского населения. Они дождались не только прихода керамики т. наз. пражского типа, но традиции производства явно продолжают также в аварский период. Даже ни округ появления специальной грубой керамики, которая встречается в среде Карпатской котловины вместе с т. наз. желтой керамикой,

не относится к аварам, но к группе населения, иммигрирующей из области Средней Азии в конце VII в. — в половине VIII вв., этническую принадлежность которой нельзя точно определить.

Автор все-таки не отрицает существование помадской керамики, но предполагает, что нужно ее скорее всего искать в Потисье, где ее можно считать наследством сармат. Некоторые грубо обработанные формы принесли с собой, по-видимому, кочующее аварское население.

Автор сомневается, что вопрос происхождения лепной керамики, а также связанную с тем проблематику этнической принадлежности нужно решать в связи с ее культурным и временно-пространственным появлением, подтверждающим производство некоторых групп форм, иногда также с характерным украшением или другими отличительными знаками. Хотя на вопрос о происхождении упомянутой керамики взгляды ученых различны, все-таки нельзя опровергнуть ее распространение также в остальных областях заселенных в VI—VII вв. славянами.

Нынешнее состояние исследований могильников с труположениями пока не оспаривает применение ручного гончарного круга вплоть до второй половины VII в., то значит, что появление лепной керамики в основном было временным явлением. По этой причине автор предполагает, что керамика, датированная VII в. или же его половиной, изготовлялась только для бытовых нужд. Это не значит, что ритуальная керамика не производилась. Доказательством того являются также керамические обломки из поселений, среди которых чаще встречаются более совершенные формы, главным образом в случае раньше обнаруженных находок. Важным является и факт, что также домашнее производство керамики развивалось под влиянием ремесленного производства. Ее наличие в погребениях второй половины VIII в. было непосредственно связано с производственными традициями, или же идеологией, борьбой нового со старым.

Нужно иметь в виду, что проблему лепной керамики нельзя окончательно решить, не исследуя одновременные поселения. На исследованных полностью поселениях проявляется очевидная разница в наличии отдельных типов керамики по отношению к их датиров-

ке. Также из сказанного ясно, что изготовление сосудов от руки является прежде всего вопросом хронологии и с тем связанным производством.

В. Кружальная керамика

Наиболее распространенной формой глиняных сосудов, найденных на могильниках т. наз. аварского периода являются сосуды т. наз. дунайского типа — керамика изготовленная из ручном, более совершенном гончарном круге. По форме сосуды делятся на яйцевидные и бочкообразные. Кроме того встречаются также разные переходные ступени и варианты керамики, границу которых нельзя иногда точно определить. Первая группа, наиболее распространена в VII—VIII вв. служила основой для великоморавской керамики. Горшки второй группы встречаются в погребениях с трупосожжениями и труположениями на каждом могильнике т. наз. аварского периода в Словакии. Самостоятельной группой можно считать широкие сосуды с конически суживающейся нижней частью туловища и широкой шейкой.

Следующую группу составляют миски и лункообразные сосуды, встречающиеся в погребениях очень редко. Раньше, но также в последнее время (Желовце) обнаруженные находки подтвердили не только их распространение на могильниках VII—VIII вв., но также то, что основы соответствующих им форм IX—X вв. нельзя искать вне Карпатской котловины.

На возрастающее в VIII в. количество, но особенно качество изделий, как и на развитие ремесленного производства в общем повлияло земледелие. Автор предполагает, что керамика изготовленная на гончарном круге, обнаруженная в погребениях (за исключением нескольких браков) была также прикладной и не производилась только в погребальных целях. Автор опирается на хронологию (развитие производства, производительная мощность, отдаленность от центров производства и др.), но также на функцию сосудов (питье, приготовление и хранение пищи и т. д.).

Это не значит, что автор совсем исключает возможность появления ритуальной керамики. Может быть, что к ней относятся недостаточно обожженные изделия, употребление недоброкачественного материала и другие показатели. Учитывая нынешнее состояние исследований современных поселений, а

также в сравнении с находками того типа нельзя ни эту керамику достоверно определить.

Даже при нынешнем состоянии исследований являются истоки и происхождение этой керамики открытым вопросом. Мнения исследователей, в том числе и словацких, являются лишь предположениями, которые нуждаются в датированной более ранним периодом кружалной керамике, со времен прихода славян на территорию Словакии, и с тем связано также сохранение производства в продолживших существование античных производственных центрах. Их деятельность должна была отразиться каким-то способом также в производстве керамики. Даже вопреки выше упомянутым недостаткам автор придерживается точки зрения тех исследователей, которые при нынешнем состоянии исследований видят в продолжении производства влияния античных традиций.

Вопреки вышеупомянутым вопросам, по крайней мере к территории Словакии относится теория о том, что древнейшая кружалная керамика не сложилась на основе раннеславянской керамики т. наз. пражского типа. Кажется необходимым подробнее изучить поселения т. наз. прешовского типа, так как на них встречается керамика, которая способствует решению данного вопроса. Или же поселения располагающиеся в Восточнословацкой низменности (Сомотор, но особенно Блатне-Ремети), датированные древнейшей фазой — VI—VII вв. могли быть генетически связаны с поселениями т. наз. прешовского типа и таким образом способствовали решению вопроса происхождения и генезиса древнейшей гончарной керамики которая на этих поселениях встречается вместе с изготовленной от руки керамикой, подтверждающей восточнославянское происхождение.

Из вышеприведенного анализа видно, что есть еще много вопросов, решение которых могло бы в исследованном отрезке времени исчерпать всю сложную проблематику. Это в основном вопрос происхождения и возникновения, а также определения нижней границы наличия, изучение переходных форм керамики, находящихся напр. на могильниках (Красняни, Вельке-Госте, Краловски-Хлмец). Можно их отличить также сравнением с керамикой предыдущего периода или же смежных областей, хотя и здесь надо учитывать местные условия развития, а также материальные

условия, которые важны для понятия преемственности развития производства вплоть до великоморавского периода, в котором она становилась одной из наиболее распространенных отраслей высокоспециализированного ремесленного производства.

Г. Особые типы керамики

В керамическом инвентаре могильников аварского периода в Словакии и других областях Карпатской котловины появляются также нетипичные формы сосудов. В первую группу входит серая керамика, датированная VII в., изготовленная ремесленным образом. Малочисленные и единичные находки, обнаруженные на территории Словакии (Штурово, Нове-Замки, Желовце, Кошице-Шебастовце) свидетельствуют о том, что она здесь по всей вероятности не производилась в большом количестве; по крайней мере некоторые формы были сюда импортированы с другой стороны р. Дунай.

Вторую группу образует т. наз. желтая керамика, которая с типологической, технологической и хронологической точек зрения, как и по вопросу происхождения и этнической принадлежности уже разработана (*Биалекова*). Раньше осуществленные в Словакии исследования были лишь пополнены новыми находками и определены с типологической и хронологической точек зрения.

Д. Керамика из поселений

Взаимным сравнением керамики из поселений и погребений т. наз. аварского периода в Словакии отметилось, что первая отличается сосудами больших размеров. Сосуды меньших форм встречаются реже. Среди бытовой керамики появились сосуды—хранилища. По форме и украшению оба типа керамики тождественны.

Иногда встречаются также лункообразные формы, только на поселениях обнаружилось два обломка тарелок (Прша), а также обломки противней (Братислава—Девинске-Язеро). Результаты, которые принес анализ керамики из поселений, пока предварительные, так как опираются только на материальную культуру не полностью изученных поселений.

Предъявленная статья приносит важные сведения, полученные при исследовании славянских памятников на территории Словакии со времен прихода славян и их поселения в Западной, Средней и Восточной Словакии

вплоть до периода образования государства. Сосредоточенный материал находок и результаты его анализа приносят представление о развитии славянской керамики в VII—VIII вв., подчеркивая производственно-техническую точку зрения. Подтверждают, что такого рода процесс развития не протекал отдельно, но в тесной связи с общественно-экономическим развитием заселенной славянами территории, учитывая специфические условия ее областей. Оценкой существующих знаний пополнены сведения в изучении керамики начиная с кустарного производства лепной керамики и кончая специализированной реме-

сленной продукцией, чем была создана основа для дальнейшего исследования. Автор предполагает, что достигнутые результаты способствуют не только дальнейшему решению вопроса этногенеза в рамках сотрудничества с социалистическими странами, особенно с советской археологической наукой, но также наличие большинства такого рода кружалной керамики на могильниках т. наз. аварского периода в Словакии является свидетельством ее славянского происхождения, опираясь на следующее развитие в IX—X вв., что особенно важно при решении этнических вопросов.

Перевод Г. Забойниковой

Keramik aus den sog. awarischen Gräberfeldern und Siedlungen des 7. und 8. Jahrhunderts in der Slowakei

Július Béreš

Im Fundinventar der Skelettgräberfelder und der teilweise untersuchten Siedlungen aus dem 7.—8. Jh. in der Slowakei bildet die Keramik die größte Masse der Erzeugnisse. Durch genaues Studium kristallisierte sich aus ihr ein verschiedenartiger formenkundlicher Inhalt (der sog. Prager, Theiß-, Donau-Typus und besondere Gattungen — die graue und sog. gelbe Keramik). Der Autor konzentrierte sich vor allem auf die Hersteller und Benützer der Keramik des sog. Prager Typus und auf die Bestätigung des Entwicklungszusammenhanges der frühslawischen Keramik mit der späteren slawischen Kultur. Weiters richtete er sein Augenmerk auf die Beleuchtung des genetischen Zusammenhanges der Entwicklung der Keramikproduktion im 7.—8. Jh., insbesondere auf die Entstehung der handwerklichen Kleinproduktion als Grundlage der späteren spezialisierten Produktion, die mit der Vervollkommen der Produktivkräfte der Gesellschaft wie auch mit der allgemeinen Entfaltung der Wirtschaft und der Gesellschaftsformen zusammenhing. In diesem Rahmen war er bestrebt, die Entfaltung der Keramikproduktion als Bestandteil des allgemeinen Aufstiegs der Produktions-

tätigkeit und ihrer organisatorischen Konzentration in den Händen der emporkommenden heimischen Führerschicht als gesetzmäßige Folge zu beleuchten, die letzten Endes zur Entstehung des großmährischen Staates führte. Außer acht gelassen wurde auch nicht die Lösung mancher ethnischer Fragen im Rahmen der heterogenen Bevölkerungsgruppierung jener Zeit in genanntem Gebiet. Bei der Bearbeitung des Themas wurde nur von publiziertem Material aus Skelettgräberfeldern und einer kleineren Zahl zeitgleicher Siedlungen ausgegangen.

A. Keramik des Prager Typus

Auf den ältesten Gräberfeldern aus der sog. awarischen Zeit im Gebiet der Slowakei, die vorderhand seit der Mitte des 7. Jh. datiert sind, erscheinen auch Brandgräber. In der späteren Entwicklung erlangte die Körperbestattungsweise im Prozeß der historischen, ideologischen und sozialökonomischen Veränderungen auf den südslowakischen Gräberfeldern absolutes Übergewicht. Damit verknüpft ist auch der Untergang des sog. Prager Typus in den südlichsten Teilen in den letzten Jahrzehnten des 7. Jh. und anderswo, etwas später

auch der Brandgräber auf den awarenzeitlichen Skelettgräberfeldern. Bei diesen taucht auch das Problem der Bestimmung der oberen Zeitgrenze auf, weil auf manchen Gräberfeldern die Brandgräber von der Neige des 7. zum 8. Jh. (Valaliky-Všechsvätých) und auf anderen (Bernolákovo) in das 8. Jh. mit der Bestattung in seiner Spannweite datiert wurden.

Mit dem Vorkommen der Skelett- und der gemischtbelegten Gräberfelder nördlich der Donau werden auch die Anfänge der nachgedrehten und verzierten Keramik verknüpft. Der Autor mutmaßt, daß die erwähnten Schlußfolgerungen, die nur auf Grundlage der Gräberfeldforschung gezogen wurden, bloß einen einseitigen Blick bieten, weil die materielle Kultur aus zeitgleichen Siedlungen fehlt. Wenn auf diesen Gräberfeldern die vollkommene nachgedrehte Keramik von der Mitte des 7. Jh. belegt ist (z. B. Bratislava-Záhorská Bystrica, Želovce), mußte ihre Produktion etwas früher erfolgt sein. Anscheinend vergißt man auf die Entfaltung der landwirtschaftlichen Produktion und anderer Zweige der Produktionstätigkeit, was zweifellos auf die Entfaltung der Handwerksproduktion einen Einfluß hatte, die mit der Einführung und dem Zurgeltungskommen der neuen Produktionstechnik (Výčapy-Opatovce) nach und nach die primitive Herstellungsweise zu verdrängen begann. Dies äußerte sich auch auf der Keramik des sog. Prager Typus, die anfänglich nur nachgedreht und verziert war, aber später neben der scheibengedrehten Keramik zum Ausklingen kam.

Das Problem der Ethnizität auf den birituellen Gräberfeldern bezieht sich nicht auf die Brandgräber, weil in ihnen Slawen bestattet sind, sondern auf jene Bevölkerung, die in der Slowakei unverbrannte Körper bestattete. Der Autor mutmaßt, daß eine der Ursachen auch der etappenförmige Vorstoß der Slawen in das Gebiet der Slowakei auf mehreren Wegen gewesen sein konnte. Nicht vergessen darf auch nicht der komplizierte Entwicklungsprozeß werden, der bei unseren Vorfahren auf dem Gebiet des geistigen Lebens verlief.

B. Handgefertigte Keramik

Diese Keramik aus den awarenzeitlichen Gräberfeldern bezeichnet man mit dem Namen sog. Theiß-Typus. In ihrer Menge heben sich zwei Grundformen hervor: der Topf mit vertikalem und niederem Hals, der an die Keramik

des sog. Prager Typus erinnert, und der Topf mit einschwingendem Hals, welcher der Keramik des sog. Donau-Typus ähnelt. Die größte Menge der Gefäße der ersten Form stammt aus Gräberfeldern in der Umgebung von Bratislava. In Erwägung kommt hier das Festhalten an Produktionstraditionen, die am ehesten eine Spiegelung auch im ethnischen Sinn des Wortes waren. Davon zeugt auch das Material aus der zeitgleichen Siedlung in Bratislava-Devínske Jazero, wo zu den ältesten Formen die Keramik gehört, die mit dem sog. Prager Typus identisch ist.

Die Töpfe der zweiten Keramikform im Grabinventar fand man an manchen Orten in größerer Zahl (Bratislava-Devínska Nová Ves, Želovce), anderswo nur sporadisch (Košice-Sebastovce, Hraničná pri Hornáde-Kechnec). Bloß gelegentliche Funde hingen mit der Datierung der Gräberfelder in das 8. bis in den Anfang des 9. Jh. zusammen, wann anscheinend die sich entfaltende Handwerksproduktion schon langsam die einfache Produktion des häuslichen Herstellers verdrängte.

Eine weitere Gattung der handgefertigten Keramik waren Schüsseln und schüsselartige Formen, Töpfe mit Randeinzug ohne Verzierungen (z. B. Želovce), aber auch mit Dekor (z. B. Stúrovo), vereinzelt Gefäße mit aufgeklebtem Stabhenkel (Bratislava-Devínska Nová Ves, Stúrovo), deren untere Vorkommengrenze in den Beginn des Horizontes der gegossenen Industrie und den Verlauf des 8. Jh. datiert ist. Sie sind am ehesten Nachahmungen der sog. gelben Keramik.

Eine Sondergruppe von Keramik bilden Gefäße mit eigenartig gestalteter Mündung bzw. Oberfläche. Neuere Funde (Želovce, Radvaň nad Dunajom-Virt) sprengen nicht den typologischen und chronologischen Rahmen D. Bialekovás (1967, S. 32–35), sie kommen seit Beginn des Horizontes mit gegossener Industrie vor. Vielleicht deuten nur manche Funde (Veľké Kosihe, ein Teil aus Želovce) auch auf die Möglichkeit eines früheren Vorkommens, freilich, falls sie glaubwürdig datiert sind.

Die Frage der Herkunft der erwähnten Keramik als Ganzes ist beim heutigen Forschungsstand schwer lösbar, weil ihr Vorkommen räumlich nicht begrenzt ist. Die Lösung der Fragen der Provenienz ist oft durch die einfache Typenskala erschwert, die in verschied-

denen Gebieten unabhängig voneinander entstehen konnte. Die erwähnten Belege bringen ein neues Moment auch in die Polemik rund um die handgefertigte Keramik nicht nur dadurch, ob sie eine rein nomadische Erscheinung ist, sondern auch in die Problematik der ethnischen Zugehörigkeit. Über die zwei grundlegenden Topfformen kann gesagt werden, daß sie auf den awarenzeitlichen Gräberfeldern (wenigstens auf dem Gebiet der Slowakei) keine nomadische Erscheinung sind. Ähnlich beurteilen kann man auch die doppelkonischen Formen mit ausladendem oder eingezogenem Rand, die ein Erbe der heimischen spätrömerzeitlichen Bevölkerung sind. Sie erlebten nicht nur das Auftreten der Keramik des sog. Prager Typus, sondern ihre Produktionstraditionen dauerten sichtlich auch bis in die awarische Zeit. Auch der Bereich der besonderen groben Keramik, die zusammen mit der sog. gelben Keramik im Milieu des Karpatenbeckens gängig war, wird nicht mit den Awaren verbunden, sondern mit Bevölkerungsgruppen, die aus Mittelasien Ende des 7. und Mitte des 8. Jh. imigrierten und deren ethnische Zugehörigkeit nicht mit Bestimmtheit feststellbar ist.

Wir wollen aber nicht sagen, daß keine nomadische Keramik existierte. Man muß sie jedoch eher im Theißgebiet suchen, wo sie ein Erbe der Sarmaten sein konnte. Manche grob ausgearbeitete Formen konnten auch die nomadischen Awaren mitgebracht haben.

Wir nehmen an, daß die Frage der Herkunft der frei in der Hand geformten Keramik und auch die damit verknüpfte Problematik der ethnischen Zugehörigkeit im Zusammenhang mit dem kulturellen und zeitlich-räumlichen Vorkommen gelöst werden muß, das die Produktion mancher Formengruppen, manchmal auch mit charakteristischer Verzierung oder anderen Unterscheidungsmerkmalen belegt. Obzwar bezüglich der Frage der Herkunft der erwähnten Keramik ständig noch verschiedene Ansichten herrschen, kann man trotzdem ihr Vorkommen auch in anderen, von Slawen besiedelten Gebieten im 6.—7. Jh. nicht bestreiten.

Der gegenwärtige Forschungsstand der Skelettgräberfelder läßt einstweilen eine breitere Geltung der handbetriebenen Töpferscheibe sogar seit der zweiten Hälfte des 7. Jh. zu. Das heißt, daß das Vorkommen der frei in der

Hand gefertigten Keramik vor allem eine zeitbedingte Erscheinung war. Aus diesem Grunde mutmaßt der Autor, daß man von der erwähnten Keramik, die in das 7. Jh., resp. in seine Mitte gehört, nicht eindeutig sagen kann, daß sie nur für funerale Zwecke hergestellt wurde. Das heißt aber nicht, daß man die Möglichkeit der Herstellung von ritueller Keramik ausschließt. Ein Beleg dafür sind auch Keramikreste aus Siedlungen, die überwiegend reifere Formen aufweisen, besonders bei den älteren Funden. Ein wichtiges Moment ist auch die Tatsache, daß sich auch die häusliche Keramikproduktion unter dem Einfluß der handwerklichen entwickelte. Das Vorkommen in Gräbern aus der zweiten Hälfte des 8. Jh. hing zweifellos mit Produktionstraditionen zusammen, bzw. mit der Ideologie, dem Kampf des Neuen mit dem Alten.

Man muß im Auge behalten, daß das Problem der handgefertigten Keramik nicht definitiv ohne die Erforschung zeitgleicher Siedlungen gelöst werden kann. Auf den teilweise untersuchten besteht ein ziemlich markanter Unterschied im Vorkommen der einzelnen Keramikgattungen im Verhältnis zur zeitlichen Einstufung. Auch daraus ist zu ersehen, daß die Anfertigung der handgefertigten Gefäße vor allem eine chronologische und auch damit verknüpfte produktionsbedingte Angelegenheit war.

C. Scheibengefertigte Keramik

Die am reichlichsten vertretene Form auf Gräberfeldern der sog. awarischen Zeit ist die auf handbetriebener und auf der vollkommeneren Töpferscheibe fertiggeformte, nachgedrehte Keramik (der sog. Donau-Typus). Tektonisch gliedert sie sich in ei- und tonnenförmige Gefäße. Außerdem existieren noch verschiedene Zwischenstufen und Varianten, deren Grenze sich manchmal nicht genau bestimmen läßt. Die erste Gruppe war im 7.—8. Jh. am verbreitetsten und diente als Ausgangspunkt für die weitere Gestaltung der großmährischen Keramik. Die Töpfe der zweiten Gruppe erscheinen in Brand- wie auch Körpergräbern auf jedem Gräberfeld aus der sog. awarischen Zeit in der Slowakei. Selbständig einzugliedern sind breite Gefäße mit konisch sich verjüngendem Unterteil und breiter Mündung.

Eine weitere Gruppe stellen Schüsseln und schüsselartige Formen dar, die recht selten

in die Gräber abgestellt wurden. Frühere Funde wie auch neuere (Želovce) haben nicht nur ihre Verbreitung auf Gräberfeldern aus dem 7.—8. Jh., sondern auch das bestätigt, daß man ihre Entsprechungen aus dem 9.—10. Jh. nicht außerhalb des Karpatenbeckens zu suchen braucht.

Auf die Zunahme der Quantität, aber insbesondere Qualität der Erzeugnisse im 8. Jh., wie auch auf die Gesamtentfaltung der Handwerksproduktion übte der Aufschwung der Landwirtschaft einen Einfluß aus. Der Autor meint, daß die in Gräbern gefundene scheibengeformte Keramik (bis auf manche Fehlerzeugnisse) auch für den Gebrauch diente und nicht nur für funerale Zwecke hergestellt wurde. Es wird dabei die chronologische Seite (Entfaltung der Produktion, Produktionskapazität, Entfernung von den Produktionszentren u. a.) wie auch die Zweckmäßigkeit der Gefäße berücksichtigt (Trinken, Kochen, Aufbewahrung von Speisen u. ä.).

Das bedeutet jedoch nicht, daß das Vorkommen von ritueller Keramik überhaupt nicht zugelassen wird. Vielleicht gehören zu ihr die schwach gebrannten Erzeugnisse und jene aus schlechtem Material und andere Merkmale. In Anbetracht des gegenwärtigen Forschungsstandes der zeitgleichen Siedlungen und des Vergleiches mit Funden dieser Art läßt sich auch diese gegenwärtig nicht glaubwürdig herausgliedern.

Auch beim gegenwärtigen Forschungsstand bleiben Ursprung und Anfänge dieser Keramik offen und ungelöst. Die Ansichten der Forscher — unsere miteinbezogen — sind eher ein Suchen und Vermutungen, denen die älteste datierbare scheibengedrehte Keramik aus der Ankunftszeit der Slawen in unser Gebiet fehlt, und damit auch die Anknüpfung der Produktion an die so pertraktierten, weiter wirkenden antiken Produktionszentren. Ihre Einwirkung zur Zeit der Ankunft der Slawen in dieses Gebiet hätte sich doch nur auf irgendeine Weise in der Keramikproduktion niederschlagen müssen. Auch trotz der erwähnten Mängel neigt der Autor zu der Ansicht jener Forscher, die beim gegenwärtigen Forschungsstand die Übernahme der Produktion und Fortsetzung der Einflüsse der antiken Traditionen sehen.

Trotz der erwähnten Probleme ist jedoch zumindest für das Gebiet der Slowakei die Ansicht gültig, daß sich die älteste scheiben-

gefertigte Keramik nicht aus der frühslawischen Keramik des sog. Prager Typus entwickelte. Es zeigt sich die Notwendigkeit der breiteren Untersuchung der Siedlungen des sog. Prager Typus, wo solche Keramik vorkommt, die in der Lösung der gegebenen Problematik eine Schlüsselstellung einnehmen kann. Oder werden die Siedlungen in der Ostslowakischen Tiefebene (Somotor, aber namentlich Blatné Remety), die in der ältesten Phase in das 6.—7. Jh. datiert sind und vielleicht in ihrer Entwicklung an die Siedlungen des sog. Prešover Typs anknüpfen könnten, für die Lösung des Ursprungs und der Genese der ältesten mit Hilfe der Scheibe geformten Keramik Schlüsselbedeutung haben. Diese erscheint in ihnen in Begleitung handgeformter, die auf ostslowakischen Ursprung hinweist.

Aus der vorangehenden Analyse ist zu ersehen, daß noch genug ungelöste Probleme für die Erschöpfung der ganzen komplizierten Problematik in dem verfolgten zeitlich-räumlichen Abschnitt bestehen. In erster Linie ist es die Frage der Herkunft und Entstehung wie auch die Lösung der unteren Vorkommengrenze. Außer anderem ist es auch das Studium der Übergangskeramikformen, die an die weitere Entwicklung anknüpfen und z. B. auf den Hügelgräberfeldern vorkommen (Krasňany, Veľké Hoste, Kráľovský Chlmec). Man kann sie auch im Vergleich mit der Keramik der vorangehenden Zeit oder aus Nachbargebieten unterscheiden. Obwohl man hier auch die örtlichen Entwicklungs- und Materialbedingungen im Auge behalten muß, sind sie doch nur zur Erfassung der Entwicklungskontinuität der Produktion bis zur großmährischen Zeit wichtig, in welcher sie einer der verbreitetsten Zweige der hochspezialisierten Handwerksproduktion wurde.

D. Keramische Sonderformen

Im Keramikinventar der Gräberfelder aus awarischer Zeit in der Slowakei wie auch in anderen Teilen des Karpatenbeckens tauchen ebenfalls ungebräuchliche Gefäßformen auf. Die erste Gruppe bildet die graue Keramik aus dem 7. Jh., die gewerblich hergestellt wurde. Aus der Zahl der Einzelfunde im Gebiet der Slowakei (Štúrovo, Nové Zámky, Želovce, Košice-Sebastovce) geht hervor, daß sie hier etwa nicht gebräuchlich hergestellt wurde; zumindest manche Formen gelangten zweifellos von der anderen Donauseite als Import hierher.

Die zweite Gruppe stellt die sog. gelbe Keramik dar, die in typologischer, technologischer und chronologischer Hinsicht, wie auch bezüglich der Frage der Herkunft und Ethnizität schon früher bearbeitet wurde (*Bialeková*). Das damalige Vorkommen in der Slowakei wurde hier nur mit neueren Funden ergänzt und typologisch und chronologisch eingestuft.

E. Keramik aus Siedlungen

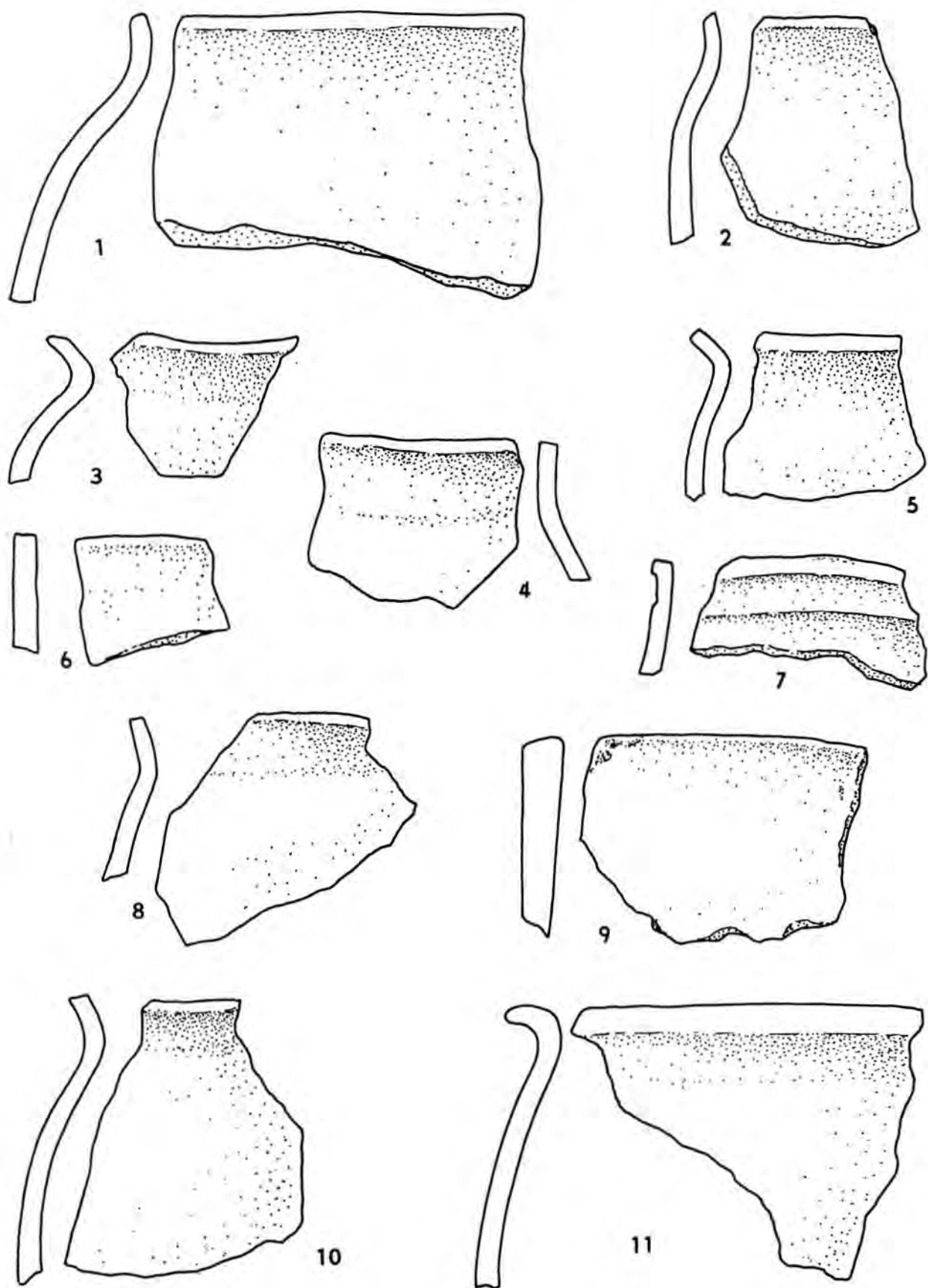
Durch den gegenseitigen Vergleich der Siedlungs- und Grabkeramik aus der sog. awarischen Zeit in der Slowakei wurde festgestellt, daß die erste überwiegend größere Ausmaße aufweist. Kleinere Formen kamen in geringer Zahl vor. Ebenfalls fand man bei der Gebrauchskeramik große Vorratsgefäße. In Form und Verzierung ist die Siedlungskeramik mit der Grabkeramik identisch.

Vereinzelte wurden auch schüsselartige Formen festgestellt. Nur in Siedlungen erfaßte man zwei Fragmente von Tellern (Prša) und Bruchstücke von Backschüsseln (Bratislava-Devínske Jazero). Die Schlußfolgerungen, die sich aus der Analyse der Siedlungskeramik und ihrem Vergleich mit der Grabkeramik ergaben, sind einstweilen bloß vorläufig, weil sie nur auf die materielle Kultur von teilweise untersuchten Siedlungen gestützt sind.

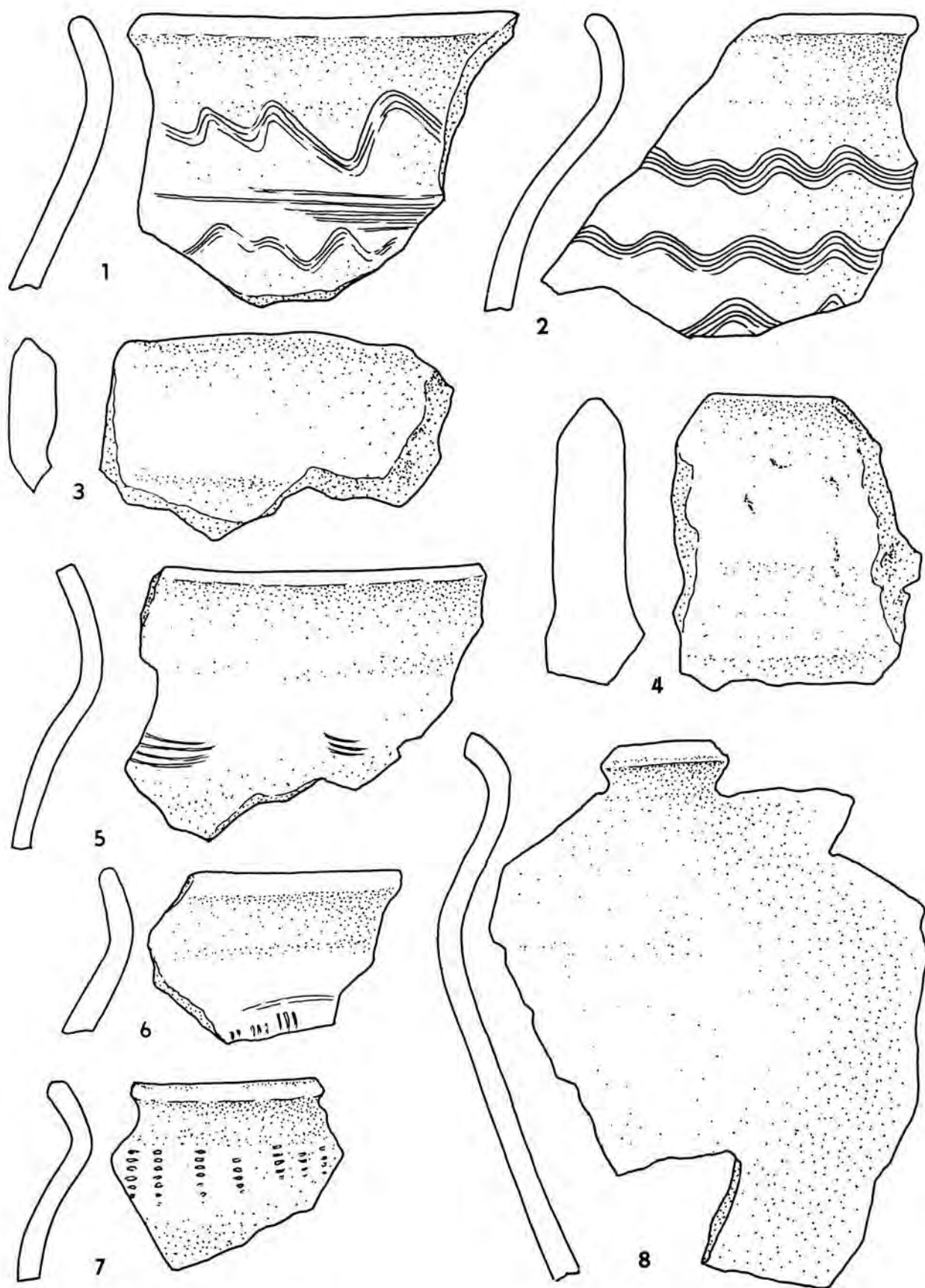
Die vorgelegte Studie bringt eine Zusammenfassung der bedeutendsten Ergebnisse der slawischen Forschung in der Slowakei seit der Ankunft der Slawen und deren dauernde Ansiedlung in der West-, Mittel- und Ostslowakei

bis in die Zeit des Staatsbildungsprozesses. Der zusammengetragene Fundfonds und die Ergebnisse seiner Analyse bieten eine Übersicht über die Entwicklung der slawischen Keramik im 6.—8. Jh. mit Betonung der produktions-technischen Seite. Sie zeigen, daß dieser Entwicklungsprozeß nicht gesondert verlaufen konnte, sondern nur in engem Mitwirken mit der Gesamtentwicklung der Ökonomie und Gesellschaft auf slawischem Gebiet, unter Respektierung spezifischer Bedingungen in seinen Teilen. Mit der Auswertung der bisherigen Erkenntnisse wurde die Lückenhaftigkeit im Keramikstudium von der häuslichen handgemachten Keramik bis zur spezialisierten Handwerksproduktion überbrückt, wodurch eine Basis für das weitere Studium in dem verfolgten zeitlich-räumlichen Abschnitt geschaffen wurde. Die erlangten Ergebnisse werden vielleicht nicht nur eine Unterlage für die weitere Lösung der Frage der Ethnogenese im Rahmen der Zusammenarbeit der sozialistischen Länder, namentlich jedoch mit der sowjetischen archäologischen Wissenschaft sein, sondern das Vorkommen der großen Zahl dieses mit Hilfe der Scheibe angefertigten Materials auf den Gräberfeldern der sog. awarischen Zeit in der Slowakei wird auch ein Zeugnis ihres slawischen Ursprungs mit der Anknüpfung an die weitere Entwicklung im 9.—10. Jh. sein, was besonders bei der Lösung ethnischer Fragen wichtig ist.

Übersetzt von B. Nieburová

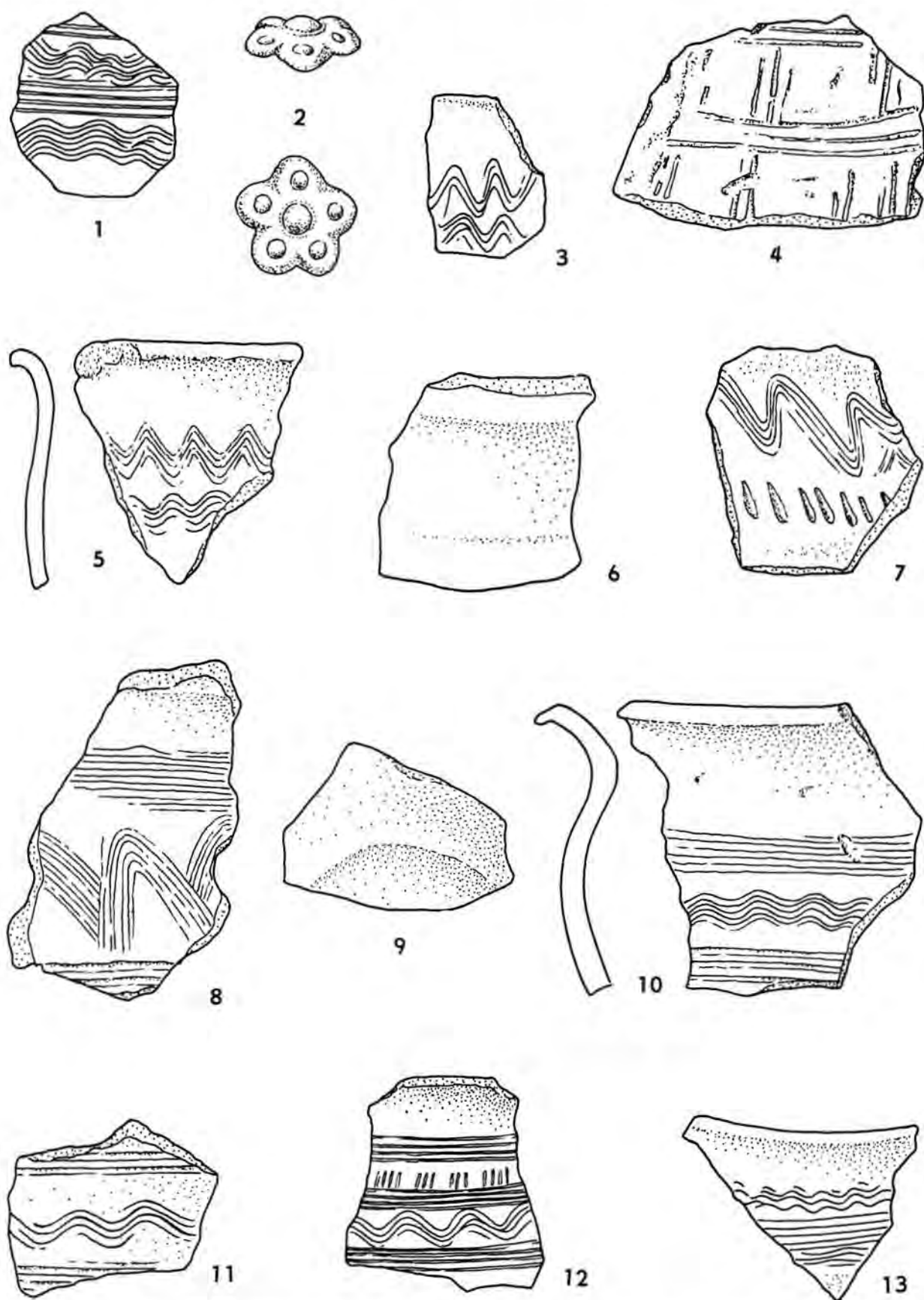
Tab. I. Bratislava-Devínske Jazero. 1–5 – objekt 14; 6–8, 10 – objekt 15; 9, 11 – sonda VI, jama 13.

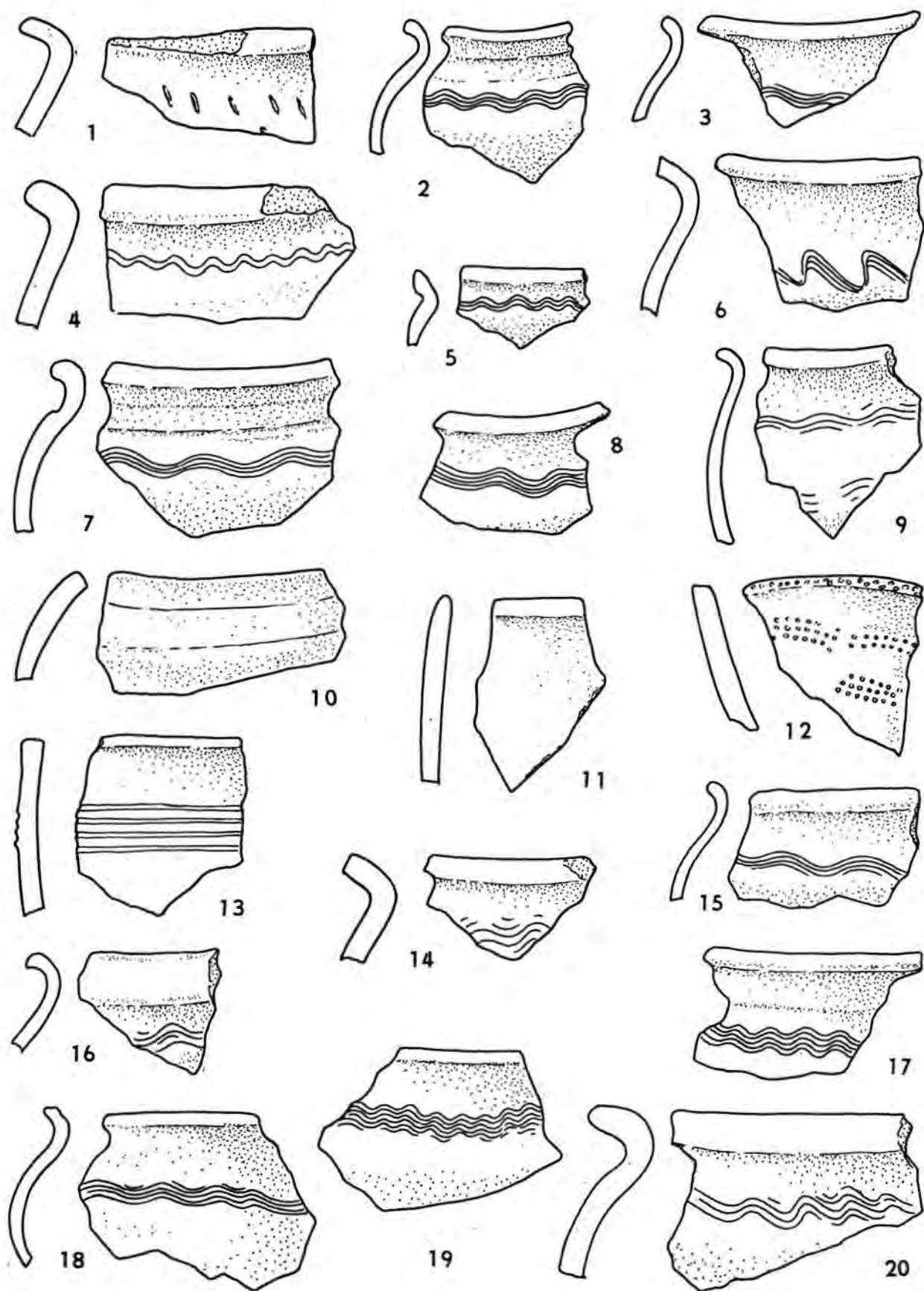
Tab. II. Bratislava-Devínske Jazero. 1-4 — objekt 17; 5-8 — objekt 18.

Tab. III. Bratislava-Devínske Jazero, 1 – objekt 16; 2–4 – objekt 19; 5–7, 10, 11 – objekt 20; 8 – objekt 21; 9, 13 – objekt 23; 12 – objekt 26.

Tab. IV. Bratislava-Devínske Jazero. 1—5 — objekt 25; 6 — objekt 32; 7—10 — objekt 34; 11 — objekt 36; 12 — výskum 1930 a 1931; 13 — zber 1960.

Tab. V. Prša. 1–20 – výběr keramiky z chaty I.

ПРОБЛЕМА ПРЕЕМСТВЕННОСТИ ЧЕРНЯХОВСКИХ И РАННЕСРЕДНЕВЕКОВЫХ ДРЕВНОСТЕЙ В СВЕТЕ НОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ НА СРЕДНЕМ ДНЕСТРЕ

Л. В. ВАКУЛЕНКО — О. М. ПРИХОДНЮК
(Институт археологии Академии наук УССР, Киев)

Среди проблем, стоящих перед исследователями, занятыми в области славянского этногенеза, одним из наиболее важных остается вопрос соотношений черняховских и раннесредневековых славянских древностей. Поскольку сама черняховская культура является очень обширной территориально, и сложным в этническом отношении явлением, то при освещении вопросов ее судеб и наследия в последующих раннесредневековых культурах первостепенное значение приобретают археологические материалы с узколокальных территорий. Методом ретроспективных сопоставлений таких материалов, можно ставить и решать этот вопрос применительно к локальным вариантам черняховской и раннесредневековой славянской культур. В этой связи интересные материалы получены при раскопках в окрестностях с. Сокол в Среднем Поднестровье на черняховском и раннесредневековом поселениях.

В археологические сезоны 1974, 1975, 1977—1979 гг. стационарные работы велись Сокольским отрядом Среднеднестровской новостроечной экспедиции под руководством Л. В. Вакуленко на многослойном поселении в ур. Острова. Здесь обнаружены многие объекты скифского времени, поянешты-лукашевской и черняховской культур, культур раннесредневековых славян этапа Луки-Райковецкой и древнерусского периода. На Луке-Каветчинской работы велись в 1974—1977 гг. Каветчинским отрядом под руководством О. М. Приходнюка. На поселении раскопано несколько десятков различных построек раннесредневековой славянской культуры и отдельные сооружения древнерусского времени.

Среди полученных при многолетних раскопках материалов особое место принадлежит черняховским и славянским древностям, поскольку они являются наиболее многочисленными и поэтому наиболее полно отражают интереснейшие этногенетические процессы, проходившие в Среднем Поднестровье накануне образования Древнерусского государства.

Черняховский комплекс в Островах

Черняховское поселение расположено в 3—4 км к югу от с. Сокол Каменец-Подольского района Хмельницкой области на первой высокой надпойменной террасе левого берега р. Днестр, в урочище „Острова“. Его площадь с востока и запада ограничивается глубокими оврагами, носящими названия „Павлив Яр“. Еще один овраг — „Яр Рукавичка“ врежется в центральную часть памятника. Общая площадь селища, судя по распространению находок на поверхности, составляет около 5 га.

За пять полевых сезонов здесь была вскрыта площадь около 5 000 кв. м. (рис. 1). Раскопы 1974, 1975, 1977, 1979 гг. соединены в один раскоп I, располагающийся к северу и югу от оврага „Рукавичка“ (рис. 2). Раскоп II (1978 г.) находился в юго-восточной части поселения, ближе к Глубокому Яру (рис. 3). Кроме того, отдельно в юго-восточной части селища было исследовано жилище № 20, а в обрыве оврага „Глубокий Яр“, жилища №№ 6, 15, 16 и яма 23.

Материковая глина на поселении находилась на глубине 0,25—0,4 м от современной

поверхности. Культурный слой, содержащий фрагменты керамики, камни, кости животных и др. был нарушен вспашкой.

В урочище „Острова“ исследовано 12 жилищ, 27 хозяйственных и производственных сооружений, 24 ям, 6 очагов и печей вне построек, относящихся к черняховской культуре. Все без исключения постройки являются углубленными. Для жилищ характерна прямоугольная в плане форма и небольшая площадь в пределах 16,5 кв. м. (рис. 4: а, б; 5;

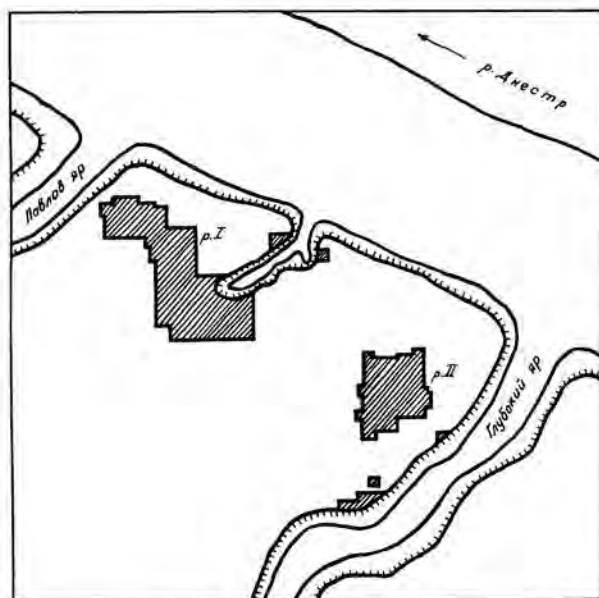

Рис. 1. План местности, занятой поселением в ур. Острова (заштрихована исследованная площадь).

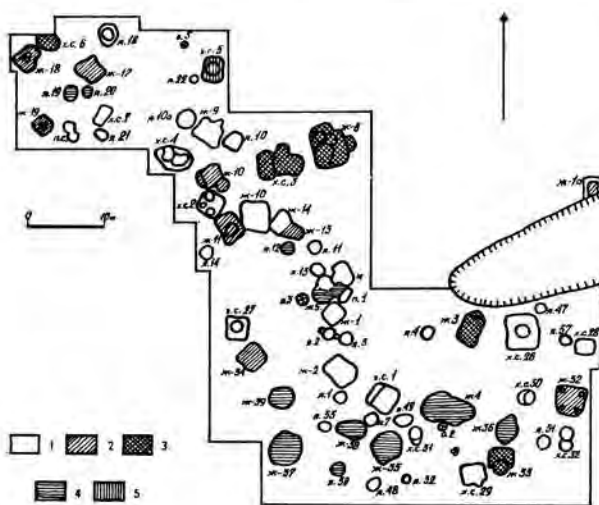

Рис. 2. План раскопа № 1 из Островов. 1 — черняховские объекты; 2 — раннесредневековые объекты; 3 — объекты лукашевской культуры; 4 — скифские объекты; 5 — древнерусские объекты.

табл. 2). Самой маленькой является полуземлянка № 1, общая площадь которой составляет около 8 кв. м. (рис. 4: а, б). Большинство из них глубиной до 1 м от современной поверхности. Только в двух случаях эта глубина составляла 1—1,4 м (жилище № 9) и 1,8 м (жилище № 20). Жилые постройки, как правило, ориентированы углами по сторонам света, иногда с небольшими отклонениями. Стенки котлованов отвесные, тщательно нивелированный пол представлял собой утоптаный материк. В одном случае (жилище № 6) — был подмазан глиной.

Восемь жилищ отапливались печами-каменками, одно — глинобитной печью. Еще в одном жилище обнаружены следы очага. В двух отопительные сооружения не прослежены из-за плохой сохранности объектов. Печи-каменки, сооруженные, за исключением одного случая, на уровне пола, имели прямоугольную форму и хорошо обожженный глинобитный под толщиной 3—7 см. Их стенки были сложены из мелких или более крупных камней. Печи располагались в одном из углов построек или по середине одной из более коротких стен.

Очаг из жилища № 20 представлял собой скопление камней со следами огня и мелкими частицами угля и глиняной обмазки (табл. 2: 1). От глинобитной печи, из жилища № 16, хорошо сохранились основания стен и под. Печь имела прямоугольную в плане форму и размеры 0,7 x 0,8 м. Из других деталей внутреннего устройства жилищ следует упомянуть припечные и хозяйственные ямы. В жилище № 9 удалось проследить место входа (рис. 5; табл. 1: 1).

Некоторые данные получены и о конструкции стен. В трех полуземлянках по углам и центру стен прослежены ямы от столбов, что свидетельствует о каркасной конструкции этих построек (рис. 1: 1). В остальных жилищах ямы от опорных столбов не были обнаружены, что, опосредственно свидетельствует о срубной конструкции стен.

В трех жилищах были следы глиняной обмазки и сгоревших деревянных конструкций. Наибольший материал для реконструкции получен при исследовании погибшего в пожаре жилища № 9 (рис. 5; табл. 1: 1).

Ямы от столбов, прослеженные по углам и по центру коротких сторон жилища, позволяют сделать вывод о его каркасной конструк-

ции. Столбы по центру торцовых стен, очевидно, служили как опорой двускатного перекрытия, так и основой каркаса, на котором горизонтально крепились деревянные плахи, обмазанные глиной. Свидетельством этому служат обнаруженные при расчистке остатки каркасно-глинобитных стен, которые располагались вдоль стен земляного котлована, параллельно им, в виде слоя обожженной глины и обугленных деревянных плах. Следует думать, что скопления обгорелой глины и следы деревянных плах, обнаруженные в жилищах № 1 и № 12 также являются остатками таких стен.

Хозяйственные постройки по форме можно разделить на три типа. Первые — имели правильную, прямоугольную в плане форму площадью 9—14 кв. м. и были углублены до 0,5—0,9 м от современной поверхности. Для них характерен плоский ровный пол, отвесные стены земляного котлована, ориентация углами или стенами по сторонам света. В сущности эти постройки отличаются от жилых только отсутствием отопительных сооружений и наличием внутри ям — погребов (хозяйственные сооружения №№ 2, 10, 26, 27 и др.). Среди других деталей внутреннего устройства следует указать на наличие в некоторых хозяйственных сооружениях (№№ 1, 9) широких материковых выступов, так называемых прилавок, располагавшихся вдоль одной из стен. В постройках №№ 10, 29 удалось выявить место входа.

Постройки овальной в плане формы, выделенные во второй тип, отличаются гораздо большей глубиной до 1,5 м от современной поверхности. Их больший диаметр колеблется в пределах от 2,1 до 2,75 м. Как правило, в земляных стенах устраивались ступеньки уступы (№№ 13, 16, 19, 21 и другие). В некоторых из них также имеются ямы-погреб (№№ 8, 17).

Наконец, третий тип хозяйственных сооружений устроен в виде двух соединенных между собой по всей глубине или только в верхней части ям. Часто, одна из ям была мельче другой.

Особое место занимает обнаруженная в Островах литейная мастерская, представляющая собой комплекс из прямоугольного помещения и двух связанных с ним ям, в которых обнаружены следы литейного производства. О последнем говорят прежде всего на-

ходки тиглей, а также другие наблюдения. Микроскопическое изучение состава глины вальков, обнаруженных в мастерской и глины, из которой изготовлены тигли, показал, что они идентичны. По заключению доктора исторических наук А. А. Бобринского, это глиняная масса повышенной огнестойкости и огнеупорности. Остатки металла, которые удалось выявить в тиглях, были проанализированы атомно-абсорбционным и рентгеноспектральным анализами (анализы выполнены в отделе химико-спектральных методов анализа ордена Ленина и ордена Трудового Красного знамени Института электросварки им. Е. О. Патона. Атомно-абсорбционный — под руководством канд. хим. наук С. С. Огняника; рентгеноспектральный — канд. тех. наук Т. А. Струиной), показавшими, что тигли неоднократно использовались для плавки таких металлов как латунь и серебро.

Есть основания предполагать, что и другой производственный комплекс, состоящий из двух соединенных между собой ям (№№ 2, 3), в которых были обнаружены тигли, также имеет связь с литейным производством. Постройка, названная условно в процессе раскопок производственным сооружением, очевид-

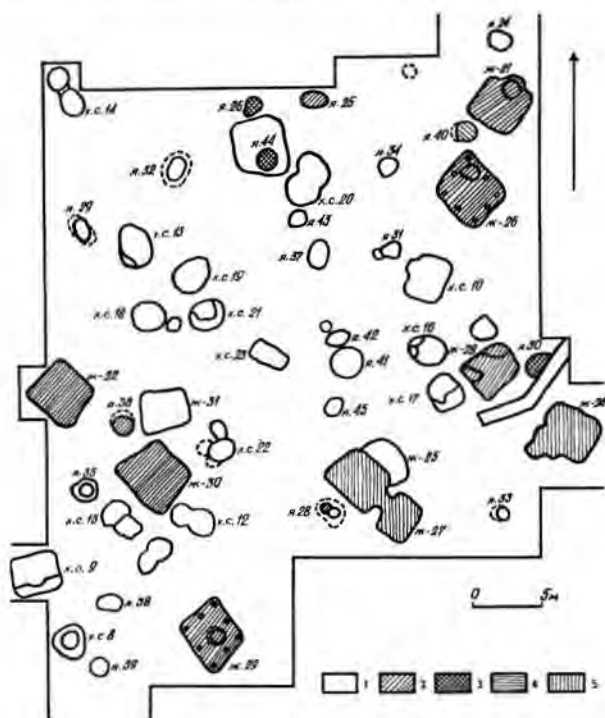

Рис. 3. План раскопа № 2 из Островов. 1 — черняховские объекты; 2 — раннесредневековые объекты; 3 — объекты лукашевской культуры; 4 — скифские объекты; 5 — древнерусские объекты.

а

б

Рис. 4, а — черняховское жилище № 1 из Островов (вид с востока); б — черняховское жилище № 2 из Островов (вид с востока).

но, имела другое название (табл. 3 : 1). Мощный завал глиняной обмазки со следами деревянных конструкций, обнаруженный здесь, возможно, являлся остатками фундаментального перекрытия. Палеоботаническое иссле-

дование обмазки из этого сооружения, проведенное канд. биол. наук Г. А. Пашкевич, показал, что она изобилует растительными примесями в виде соломы, чешуи, зерновых злаков. По сохранившимся отпечаткам зерновок

Табл. 1. Соотношение типов и вариантов черняховского керамического комплекса на поселении Островы

№ жилища	I тип								II тип	III тип				IV тип	V тип	VI тип	кружальная черняховская	амфоры
	варианты									варианты								
	1	2	3	4	5	6	7	8		1	2	3	4					
1			+			+											+	
2															+	+		
6		+	+	+		+									+	+	+	
9	+	+	+	+				+		+		+	+	+		+	+	
12			+	+		+			+							+	+	
14			+				+		+			+	+		+	+		
15						+					+					+	+	
16	+	+	+	+	+	+	+	+							+	+	+	
20	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+					+	+	
23																		
25			+			+										+	+	
31	+		+			+				+							+	

в глиняном тесте определено наличие остатков следующих культурных растений: пшеница двузернянка, пшеница однозернянка, пшеница мягкая, ячмень пленчатый, овес.

Ямы-погребя имели круглую или овальную форму, первые — диаметрами от 1 до 2,2 м при глубине от 0,8 до 2 м, вторые — диаметрами 1—1,75 м, глубиной 0,7—1,6 м. В одном случае (яма № 23) глубина достигала 3 м.

Некоторые из хозяйственных сооружений и ям, судя по их расположению, можно связать с жилыми постройками. Так, ямы №№ 10 и 10а, бесспорно составляли с жилищем № 9 один хозяйственный комплекс, одновременно погибший в пожаре. К одному хозяйственному двору с жилищем № 2 можно отнести яму № 1 и хозяйственное сооружение № 1 с находящейся вблизи ямой № 7. Хозяйственное сооружение № 2, возможно, принадлежало жилищу № 12, так как обнаружено в 2 м от него.

Самой массовой категорией находок в объектах черняховского поселения являются обломки лепной и кружальной посуды.

Лепная посуда, составляющая большинство керамического комплекса во всех объектах, изготавливалась из грубой глины с примесью шамота, и иногда и крупной дресвы. Поверхность сосудов бугристая, изредка со следами сглаживания, цвет — коричневый или

темносерый. Эта керамика отличается слабостью и неравномерностью обжига, отсюда часто неодинаковый цвет различных частей одного и того же сосуда и трехцветность слома черепка (табл. 1: 2—12; 2: 2—12; 3: 4—9; 4: 3—9; 5: 1, 2, 6—9; 6: 1, 5; 7: 1, 2).

Лепная посуда по функциональному назначению делится на горшки, миски и плошки (табл. 8). Горшки составляют подавляющий процент лепной посуды. Исходя из формы и профилировки сосудов, их можно разделить на пять типов.

К первому, наиболее распространенному — относятся округлобокие изделия с максимальным расширением тулова в верхней части, суженным, иногда с закраинкой дном, более или менее выраженными плечиками и шейкой. Венчики этих сосудов обычно короткие, реже удлиненные, отогнуты наружу в большей или меньшей степени. Реконструированный горшок этого типа из литейной мастерской имел высоту около 26 см, диаметр по венчику — 16 см, по дну — 12 см и максимальное расширение тулова в 22 см (табл. 8: 1а).

К этому же типу керамики зачислены округлобокие горшки с максимальным расширением на середине высоты, с суженной придонной частью, пологими плечиками, выраженной шейкой и отогнутым наружу венчи-

Табл. II. Процентное соотношение типов черняховской лепной керамики на поселении Острова

№№ жилищ	I тип	II тип	III тип	IV тип	V тип	VI тип
1	100 %					100 %
2						100 %
6	64 %		12 %	13 %		11 %
9	81 %		11 %		3 %	5 %
12	80 %	20 %				
14	50 %	9 %	15 %	12 %		9 %
15	50 %		50 %			
16	91 %					9 %
20	96 %		4 %			
23						
25	100 %					
31	73 %		16 %		11 %	

Табл. III. Процентное соотношение лепной, кружальной и амфорной керамики на черняховском поселении Острова

№№ жилищ	лепная керамика	кружальная керамика	амфоры
1	92 %		8 %
2	70 %	30 %	
6	59 %	33 %	8 %
9	89 %	9 %	2 %
12	93,4 %	3,3 %	3,3 %
14	95,4 %	4,6 %	
15	60 %	40 %	10 %
16	48 %	38,4 %	23,6 %
20	79,2 %	16 %	4,8 %
23			
25	48 %	36 %	16 %
31	83 %		17 %

ком. К сожалению, по фрагментарному материалу, если найдена только короткая верхняя часть горшка, такие изделия не всегда возможно отделить от изделий предыдущей профилировки. Именно поэтому мы объединили их в один тип керамики. Единственный реставрированный горшок такой профилировки из ямы № 24 имел высоту 27 см, диаметр венчика — 20 см, диаметр дна — 16 см и максимальное расширение по тулову — 23 см (табл. 8: 16).

В зависимости от оформления верхней части горшки первого типа разделены нами на

восемь вариантов (табл. 8: I, 1—8). Для первого является характерным горизонтально срезанный край венчика (табл. 8: I, 1); для второго — косой срез по его внешнему овалу (табл. 8: I, 2); третий — имеет закругленный край (табл. 8: I, 3); четвертый — закругленный с утолщением край (табл. 8: I, 4); пятый — закругленное утолщение по внешнему овалу (табл. 8: I, 5); шестой — с косо срезанным венчиком, который по внешнему овалу заканчивается оттянутым заостренным утолщением (табл. 8: I, 6); седьмой — имеет несколько утолщенный венчик с косым внутренним срезом (табл. 8: I, 7); для восьмого — характерен горизонтально срезанный край венчика, утолщенный по внешнему овалу (табл. 8: I, 8). На туловищах горшков первого типа иногда встречаются короткие горизонтальные наклепные валики с пальцевыми защипами (табл. I: 2).

Второй тип горшков представлен изделиями с высоко поднятым плечом с четким перегибом, отогнутым наружу венчиком и хорошо выделенной шейкой (табл. 8: II).

К третьему типу лепных горшков отнесены изделия вытянутых пропорций с почти одинаковым диаметром верхней и придонной частей и незначительным плавным расширением на середине высоты (табл. 8: III). Короткий венчик почти вертикальный или слегка отогнут наружу. Шейка и плечо — выделены слабо. Реконструированный горшок этого типа имел высоту около 38 см, диаметр венчика — 20 см, диаметр дна — 18 см и максимальное расширение тулова — 27 см (табл. 8: IIIa). В зависимости от оформления верхней части этот тип горшков можно разделить на четыре варианта (табл. 8: III, 1—4). Первый — с горизонтально срезанным, утолщенным по внешнему овалу венчиком (табл. 8: III, 1); второй — с утолщенным косо срезанным внутри краем (табл. 8: III, 2); третий — округлым, утолщенным по краю венчиком (табл. 8: III, 3); четвертый — с утолщенным краем венчика (табл. 8: III, 4).

В четвертый тип выделены небольшие горшки с наклоненными внутрь округлыми стенками и невыделенным венчиком. Максимальное расширение приходится на верхнюю часть сосуда, придонная часть сужена (табл. 8: IV).

Пятый тип лепной посуды представлен мисковидными изделиями черного цвета с загла-

женной поверхностью (табл. 8: V). Изделия приземистых форм с расширяющимися кверху стенками и суженной придонной частью, с округлым отогнутым наружу коротким венчиком. Высота целого сосуда из мастерской — 13 см, диаметр венчика — 16 см, диаметр дна 12 см и максимальное расширение тулова — 15 см (табл. 5: 1, 7: 1; 8: V).

Шестой тип керамики из черняховского поселения в Островах представлен небольшими мисками с плоским дном, расширенными кверху стенками и закругленным краем венчика, и коническими плошками на полый ножке (табл. 8: VI).

Кружальная керамика по составу теста подразделяется на две подгруппы. К первой — относятся тонкостенные изделия с гладкой лощеной поверхностью, изготовленные из отмученной глины. Ко второй — сосуды с шершавой поверхностью и значительными примесями дресвы в тесте.

Подавляющее большинство кружальной керамики относится к первой группе, представленной фрагментами мисок, а также кувшинов, кубков и крышек. Цвет этой посуды в основном светлосерый, редко черный и коричневый (табл. 1: 2, 3, 7, 9, 13; 4: 1, 2; 5: 3, 5, 7; 6: 2—4; 7: 3—5).

Миски являются наиболее массовым изделием первой группы. От них сохранились довольно многочисленные обломки ребристых и округлых стенок, донышек на кольцевом и плиточном поддоне и венчиков. На поселении найдены фрагменты открытых реберчатых мисок с прямой вертикальной шейкой и невыделенным венчиком, закрытых биконических посуды с округлым слегка утолщенным венчиком и мисок с широким горизонтальным венчиком.

Помимо обломков шеек и ручек кувшинов обнаружен фрагментированный одноручный биконический кувшин с цилиндрической шейкой, диаметром 9 см, отделенной от тулова резким изломом. Его шейка украшена пролощенными вертикальными, а тулово горизонтальными полосами. Целый экземпляр, найденный в производственном сооружении, представлял собой биконический одноручный кувшин коричневого цвета с конической шейкой плавно переходящей в плечики и создающий одну линию с туловом. Его высота 12,3 см, диаметр шейки 10,2 см, наибольший диаметр тулова — 13,3 см (табл. 3: 2; 6: 2).

На поселении обнаружено несколько фрагментов конических крышек, обломки венчиков и донышек кубков, а также толстые стенки, вероятно, от более массивных сосудов — скорее всего, горшков. Кухонная кружальная посуда представлена малочисленными обломками горшков. Их фрагментарность не позволяет точнее определить форму этих сосудов.

Для украшения гончарной посуды применялись гладкие оттянутые валики и бороздки, опоясывающие сосуды в различных сочетаниях, а также пролощенные вертикальные и горизонтальные линии, прямые, волнистые и образующие косую сетку. Технология изготовления, формы, способы орнаментации гончарной посуды из Островов находят соответствие на памятниках черняховской культуры как Среднего Поднестровья, так и других территорий.

Помимо глиняной посуды в позднеримских объектах в Островах обнаружены и другие изделия из глины. Глиняные прясла (10 экземпляров) изготовлены из хорошо отмученной глины, имеют серый или светлорыжий цвет. По форме они делятся на грибовидные, биконические и плоские (табл. 9: 7—10). Грибовидные прясла имели диаметр 4,7—3,2 м, высоту — от 2 до 3,5 см. Биконические — с плавным или острым переломом бочка, диаметром от 3,3—4,3 см, высотой 1 см. Плоские прясла были диаметром 3,5 см, высотой — 8 мм. Такие изделия широко распространены и на других памятниках этого времени. Подобные поделки известны, например, на черняховских поселениях Верхнего Днестра (*Баран 1961*, табл. XIV: 1—4, 7—17; *1964*, рис. 7, 17, 18, 21, 22) и Молдавии (*Федоров 1960*, табл. 18: 1—20). Грибовидные прясла считаются характерными также для западносарматских древностей (*Федоров 1969*, с. 250—251, рис. 2, 6, 11).

Два целых и один фрагментированный тигель, по форме напоминали пирожки (табл. 9: 3, 4; 10: 3, 5). Дно поделок скругленное, вверху место скрепления оформлено в виде высокого гребешка. На одном конце — носик с отверстием, на другом — ручка для захвата щипцами. Цвет тиглей темносерый, корпус сильно ошлакованный под действием огня, низ ошлакован особенно сильно, до остекленения. В отверстии носика одного из них заметен зеленоватый налет окисленного

металла. Размеры тиглей: длина — 6,5 и 6,7 м, ширина соответственно — 2,5 и 2,3 см, высота — 3,6—4 см, диаметр отверстий — 0,7 и 0,5 см. Тигель происходящий из ямы № 13 по форме аналогичен вышеописанным, но отличается большей массивностью (табл. 9: 5). Его размеры: длина — 6,9 см, ширина — 0,7 см, длина и ширина ручки — 1,7 и 2,6 см. Цвет поделки светлосерый, весь корпус сильно ошлакован, дно ошлаковано до остекленения. Два тигля имели веретеновидную форму, серый цвет и корпус сильно ошлакованный под действием огня (табл. 9: 2, 6; 10: 4, 6). На одном конце поделок имелся узкий носик с отверстием, на другом — маленькая ручка для захвата щипцами. Размеры тиглей: длина 4,9 см и 5 см, ширина соответственно 2,9 и 3,2 см, диаметр отверстия — 0,5 см, длина ручки 0,8 см и 1 см.

Среди известных нам находок на поселениях римского времени нет прямых аналогий сокольским тиглям. Веретеновидные выделяются своей формой из всех известных тиглей как римского, так и позднейшего времени. Аналогии пирожковидным тиглям имеются среди большой коллекции (более 80), обнаруженной при раскопах островского поселения эпохи переселения народов в Нельго (Швеция; *Holmquist 1976*, с. 138, табл. 8).

Наличие только одного отверстия говорит, что металл загружался в тигель небольшими кусочками. Закрытая форма обеспечивала быстрый нагрев и сравнительно длительное удержание температуры. Возможно, они служили для расплавки точно отмеренной порции металла. Например, тигли, найденные в Нельго, также как и сокольские закрытые и только с одним отверстием, происходят из ювелирной мастерской, где изготавливались золотые украшения.

В позднеримских объектах в Островах найдено также несколько фрагментов конусовидных грузил, являющихся частыми находками на памятниках черняховского времени (*Баран 1961*, рис. 8; *Рикман 1960*, рис. 3, 11; *Федоров 1960*, табл. 18, 21).

Среди изделий из металла наиболее многочисленными являются железные ножи (5 экземпляров). Они имели слегка выгнутую спинку, треугольное в сечении лезвие длиной 6,2—10,2 см, шириной — 1,2—2 см, и черенок для насаживания деревянной рукоятки длиной — 2—3 см (табл. 9: 21, 22). Такие ножи

являются частыми находками на черняховских поселениях и других памятниках римского времени (*Баран 1961*, табл. XI: 1—10; *1964*, рис. 2, 4, 6, 9, 10, 17, 20).

Интересной находкой является массивное железное долото. Оно представляло собой цельный четырехгранный стержень с уплощенным заостренным закругленным лезвием и овальным обухом на другом. Длина долота — 26 см, ширина лезвия — 1,8 см (табл. 9: 1; 10). Аналогией этой находке могут служить инструменты, найденные на черняховском поселении Рипнев (*Баран 1964*, рис. 3—5). Очевидно, для ювелирных работ применялось железное миниатюрное зубило, представляющее собой четырехгранный стержень длиной 2,5 см с заостренным клиновидным лезвием на одном конце и круглой ударной площадкой, на другом (табл. 9: 11). Железный ключ представлял собой плоский стержень, согнутый под прямым углом. Одно плечо, длиной 15,5 см заканчивается крючком, другое — длиной 18 см, кольцом, в которое продето еще одно кольцо из толстой круглой в сечении проволоки (табл. 9: 18). Находки ключей встречаются как в памятниках черняховской культуры (*Симонович 1952*, с. 103; *Баран 1961*, табл. XVII: 23, 30), так и других культур римского времени (*Смішко 1960*, табл. XVII: 5, 7). Среди других находок из металла следует упомянуть фрагмент косы и шило.

В черняховских объектах поселения Острова найдено 4 фрагмента фибул (табл. 9: 14, 24). Игла с пружиной от железной фибулы — в жилище № 9, игла железной фибулы в жилище № 23, спинка бронзовой фибулы в яме № 2 и железная фибула в жилище № 14. Только последняя из них имеет сохранность достаточную, чтобы определить ее тип. Это двучленная прогнутая подвязная фибула с дуговидной граненой спинкой, датируемая III—IV вв. н. э. (*Амброз 1966*, с. 67) (табл. 9: 24). Особо следует упомянуть две римские монеты: бронзовый динарий Адриана (117—138 гг.) из жилища № 9 и серебряную монету Антонина Пия (138—161 гг.) из хозяйственного сооружения № 26 (табл. 10: 2).

По заключению *Г. И. Вознесенской*, группа предметов из черных металлов черняховского слоя из Островов имеет технологическую характеристику, соответствующую кузнечному производству черняховских племен. Одной из наиболее характерных ее особенностей явля-

Табл. IV. Результаты металлографического изучения черняховских кузнечных изделий из Островов

№№	Наименование предмета, инв. №	№ объекта	Характер структуры поперечного сечения	Микротвердость кг/мм ²	Техническая характеристика изделий
1	Нож, 41	ж. 1	Феррито-перлитная структура с неравномерным содержанием и распределением углерода (до 0,5—0,6). Есть чисто ферритные участки.		Откован тщательно из неравномерно науглероженной сырьевой стали
2	Нож, 87	ж. 2	Феррит со следами перлита, с зонами крупноигольчатой структуры мартенсита	514-527	Откован из неравномерно науглероженной сырьевой стали и закален
3	Нож, 918	ж. 9	Однородная мелкоигольчатая структура мартенсита		Откован из хорошего качества высокоуглеродной стали и закален
4	Игла от фибулы, 921	ж. 9	Мелкозернистый феррит	206	Откован из железа
5	Долото, 885	ж. 20	Шлиф продольный. На одной его стороне зона крупноигольчатой структуры мартенсита, на остальной части — зона феррита с незначительным содержанием перлита	572-642 236-274	Рабочая часть подвергнута односторонней поверхностной цементации, затем лезвие закалено
6	Ключ, 893	ж. 20	Мелкозернистый феррит с незначительным содержанием перлита		Откован из железа, металл хорошо прокален
7	Зубильце, 727	Очаг № 1	Шлиф продольный. Микроугольчатый мартенсит по всей поверхности	946-1100	Рабочая часть откована из высокоуглеродной стали. Подвергнута сильной цементации и закалена
8	Нож, 948	Культурный слой	Сложная структура феррита со следами слабой науглероженности. Слон металла разделен тонкими, чистыми сварочными швами		Изготовлен из незначительно прокованного слоньего, пакетного металла

ется хорошее качество исходного сырья, однородная, гомогенная структура железа и стали, получающаяся в результате тщательной проковки металла.

В основном, изделия ковались целиком из железа или сырьевой стали (с неравномерным содержанием и распределением углерода). Повидимому, для изготовления инструментов и наиболее ответственных орудий труда широко использовалась цементация (науглероживание) изделий для получения

стальной рабочей части изделия. Цементация была как поверхностной, так и сплошной. Долото имеет науглероживание с одной стороны лезвия, а зубильце — насквозь сильно науглероженную рабочую часть. Обычной для местного кузнечного производства была закалка стальных изделий, а также сочетание цементации и закалки при изготовлении одного предмета, что приводило к высоким механическим качествам инструмента. Особенным мастерством исполнения кузнечной ра-

Табл. V. Определение остеологического материала из черняховского слоя из Островов (определение О. П. Журавлева, кости определялись из раскопов 1974—1975 гг.)

№№	Название животных	Количество костей	Количество особей
1	Бык домашний	73	5
2	Овца домашняя	6	1
3	Овца и коза	11	
4	Свинья домашняя	7	2
5	Лошадь	12	2
6	Олень благородный	1	1

боты отличается маленькое ювелирное зубильце. Также как и на других черняховских поселениях, среди кузнечной продукции поселения Острова встречены предметы, откованные из слоньего „пакетного“ металла.

На поселении Острова обнаружено небольшое количество поделок из кости. Два фрагментированных гребня относятся к трехчастным (табл. 9: 16, 25; 10: 7). Они получили распространение на территории Европы в позднеимское время. Обломок пластины такого гребня со следами скреплявших его бронзовых заклепок обнаружен в хозяйственной яме, относящейся к жилищу № 9. Гребень, насколько можно судить по сохранившейся части, имел спинку треугольной формы, украшенную желобком у основания (табл. 9: 25). Второй гребень лучшей сохранности был найден в яме хозяйственного сооружения № 26 в комплексе с римской монетой Антонина Пия. Это гребень с низкой полуовальной спинкой и неорнаментированными боковыми пластинами, скрепленными бронзовыми гвоздиками. Его высота — 7,2 см, длина 11,5 см (табл. 9: 16; 10: 7). Гребни подобные сокольским достаточно широко известны на памятниках культур римского времени на территории Европы (*Chmielewska 1971*, с. 54; *Godłowski 1970*, рис. VI: 20). Довольно частыми находками они являются для памятников черняховской культуры (*Никитина 1969*, с. 147—159). Помимо гребней были найдены костяные ложила и коньки (?).

Сырьем для изготовления таких поделок были кости животных, которые постоянно попадались при исследовании объектов черняховской культуры в Островах.

Из камня изготавливались жернова и то-

чильные бруски. Несколько фрагментов жерновых камней были обнаружены в объектах на поселении. Целый жернов хорошей сохранности был найден как подъемный материал. Это массивный верхний жерновой камень диаметром 0,41 м и высотой 17 см с вогнутой поверхностью (табл. 7: 6; 9: 17). В центре камня — прямоугольное отверстие размерами 6 x 9 мм. В боковой части есть отверстие, очевидно, для деревянной рукоятки, при помощи которой жернов приводился в движение. Подобные жернова были широко распространены в провинциально-римском мире и на землях, которые находились под его влиянием (*Беранова 1960*, с. 177). Аналогичный жернов был найден на поселении культуры карпатских курганов в Глубокой (*Вакуленко 1977*, табл. IX: 2, рис. 21). Мельница с подобным верхним камнем обнаружена при раскопках в Хараксе (*Блаватский 1953*, с. 142, рис. 65). Точильные бруски, обнаруженные на поселении, имели прямоугольную форму и заметные следы сточенности на гранях. Их длина 8,15—13 см, ширина — 3—5,5 см. На бруске из жилища № 20 имеется продольный желобок от заточки остроконечных инструментов (табл. 9: 23).

Некоторые из находок, обнаруженных в жилых и хозяйственных постройках сокольского поселения, могут служить основанием для определения хронологии памятника. Это фибулы, костяные гребни, римские монеты, часть стеклянного сосуда, пять небольших фрагментов краснолаковой керамики и обломки амфорной тары.

Обе римские монеты (бронзовый динарий Адриана и серебряная монета Антонина Пия), относящиеся к II в. н. э., не могут приниматься во внимание при датировке поселения. Известно, что римские монеты первой половины II в. н. э. поступали в Восточную Европу значительно позже, чем были отчеканены (*Кропоткин 1970*, с. 52, *Godłowski 1969*) и кроме того, находились в постоянном обращении в более позднее время, в III—V вв. н. э. (*Тиханова 1979*, с. 38).

К сожалению, степень сохранности фибул, обнаруженных на сокольском поселении такова, что только одна из них, обнаруженная в жилище № 14, может служить для датировки. Это железная, двучленная прогнутая, подвязная фибула с дуговидной граненой спинкой. А. К. Амброс относит такие фибулы к II

Рис. 5. Черняховское жилище № 9 на Островах (вид с запада).

серии подвижных фибул, датируемой III—IV вв. н. э. (Амброс 1966, с. 67). Фибулы этой серии тяготеют к северо-западным территориям. Аналогичная сокольской фибула найдена в Цецеле, в погребении могильника восточнопоморско-мазовецкой культуры и в Восточном Поморье на могильнике в Домбчине (Godłowski 1970, табл. VII: 2, XIII: 5).

По К. Годловскому, первая из них датируется периодом фаз C_{1B} — C_2 , т. е. 220—370 гг. н. э.; вторая — периодом C_{1B} —началом C_2 , т. е. 220-около 330—340 гг. н. э. (Godłowski 1970, рис. 18).

Время бытования костяных гребней, подобных сокольским, вторая половина III—IV вв. н. э. (Никитина 1969, с. 156). Гребни с треугольной спинкой встречаются в более поздних черняховских комплексах, датируемых IV в. н. э. На территории Польши они также распространены в пределах IV в. н. э. (Chmielewska 1971, с. 97, рис. 27). Например, такие гребни характерны для IV фазы (350—400 гг.) любошицкой культуры (Domański 1979, с. 95, рис. 25). Имеются некоторые данные о подобных находках и в более поздних комплексах (Chmielewska 1971, с. 57—58).

В яме № 13, составляющей единый комп-

лекс с литейной мастерской, был обнаружен фрагмент стеклянного прозрачного сосуда зеленовато-травянистого цвета. Очевидно, это верхняя часть стакана, украшенная двумя рядами накладных стеклянных нитей синего цвета, и двумя гравированными линиями (табл. 9: 12). Толщина его стенок 1,5 мм. Сосуды, орнаментированные накладными нитями обнаружены в погребениях Цебельдинских могильников, датируемых М. М. Трапешем (1971, с. 172—173, 175, 177, табл. IX: 1, XIX: 2, XXXIX: 3) второй половиной IV—V вв. н. э. или V в. н. э. Наиболее близкий по форме сосуд из погребения № 3 могильника Ауахуамаху датируется в комплексе по сопровождающему материалу серединой V в. н. э. (Трапеш 1971, табл. IV).

Н. П. Сорокина (1979, с. 61—63) уточняет хронологию стеклянной посуды из некрополей Цебельды на общем фоне античного стекла, выделяет сосуды, орнаментированные панаянными нитями в третью группу, в целом датируемую концом IV—V вв., подчеркивая, что эта группа сосудов не выходит за рамки V в. н. э. Исследовательница замечает, что способ украшения густо перевитой у венчика синей нитью скорее характерен для восточных об-

разцов (Сорокина 1979, с. 61, рис. 1: 62, 63). Среди восточного стекла можно указать и другие аналогии сокольской находке (Pirling 1978, с. 137—147; Honey 1916, рис. 120).

В жилищах, хозяйственных сооружениях и ямах, как указывалось, найдено достаточно большое количество обломков светлоглиняных амфор (табл. 11: 2—7). В большинстве это обломки стенок, а также некоторое количество венчиков, ручек, ножек, которые позволяют путем соотношения с целыми формами в той или иной степени установить тип амфоры. Наибольшее количество амфорных фрагментов обнаружено в жилищах №№ 6, 16, 20, в хозяйственных сооружениях №№ 1 и 2 и в ямах №№ 2, 3, 13.

Наиболее выразительный фрагмент верхней части амфоры, найденной в заполнении ямы № 13 принадлежит сосуду, относящемуся, по классификации И. Б. Зеест (1960, с. 122, табл. X: 1, 105: а, б) к светлоглиняным амфорам с высоким узким горлом. Венчик сосуда диаметром 4 см, оформлен в виде полувалика с небольшой закраинкой. Ручка профилирована двумя бороздками и укрепена на 4,5 см ниже венчика. Тесто с примесью песка (табл. 11: 6). Подобные амфоры, называемые „инкерманскими“ широко распространены на памятниках черняховской культуры (Смilenko 1952, с. 53—54, табл. 1: 1). И. Б. Зеест (1960, с. 122) относит их к IV в. н. э., что многократно подтверждалось условиями из находок в слоях античных городов и поселений. Так же их датирует Д. Б. Шелов (1979, с. 19).

В жилище № 16 и яме № 3 среди амфорных обломков обнаружены венчики в форме полувалика, а в жилище № 20 и хозяйственной яме № 7 найдены ножки сформированные в виде узкого (3,5 см) поддона. Между стенкой поддона и дном имеется желобок. Эти фрагменты принадлежат, вероятно, узкогорлым светлоглиняным амфорам с расширяющимся книзу горлом, называемым „танаисскими“ и датируемым И. Б. Зеест (1960, с. 118) III в. н. э. Д. Б. Шелов (1979, с. 18—19) ограничивает период их бытования первой половиной III в. н. э. Очевидно, обломком подобной же амфоры является обнаруженная в хозяйственном сооружении нижняя часть слегка ребристого горла со следами знаков, написанных красной краской.

Кроме того, в постройках обнаружены сложнопрофилированные ручки с ассиметричным валиком по краю и овальные непрофилированные ручки (табл. 11: 4). Среди первых привлекает внимание массивная ручка с ассиметричным рассеченным валиком (табл. 11: 2). Подобная профилировка ручек характерна для поздних светлоглиняных амфор IV — начала V вв., известных из четко стратиграфически датируемого слоя Танаиса (Деоник — Круг 1972, с. 100—101, III, рис. 8; Шелов 1979, с. 19). Фрагменты краснолаковой керамики маловыразительны (табл. 9: 13, 19; 11: 1). По определению С. А. Беляева они принадлежат в большинстве изделиям III в. н. э. за исключением одного фрагмента, происходящего из литейной мастерской, кото-

Рис. 6. План раскопа на Луке-Каветчинской (заштрихованы древнерусские объекты). 1 — жилища; 2 — хозяйственные сооружения; 3 — хозяйственные ямы; 4 — очаги.

рый, судя по качеству лака, можно отнести к IV в. н. э.

Археоманитное изучение образцов пода печи жилища № 9 позволило определить время функционирования печи серединой III в. н. э. (Анализ выполнен кандидатом физико-математических наук Г. Ф. Загнием в лаборатории Института геофизики АН УССР.)

Таким образом, наибольшее количество датированных находок (фибула, гребни, амфорные фрагменты) относятся к III—IV вв. н. э. Только две находки: фрагмент стеклянного сосуда и ручка позднейшей узкогорлой светлоглиняной амфоры, позволяют говорить о существовании поселения и в V в., вероятно, в его первой половине. Очевидно, общие хронологические рамки памятника следует определить III — первой половиной V в. н. э.

Раннесредневековый комплекс на Луке-Каветчинской

Раннесредневековое поселение Лука-Каветчинская располагалось к 1 км к юго-западу от с. Каветчина, на первой надпойме высотой около 2—3 м левого берега Днестра, в северной части ур. Лука. С севера селище примыкает к безымянному ручью, впадающему в Днестр. К востоку от него находится высокий коренной скалистый берег, к югу — возвышение первой террасы, а с запада — селище омывается водами Днестра.

За четыре археологических сезона (1974—1977 гг.) здесь сплошной площадью вскрыто 4590 кв. м. Исследованный участок тянется на 171 м вдоль береговой линии, при ширине до 40 м вглубь террасы. На исследованной площади обнаружено 27 полуземлянок, 10 хозяйственных сооружений, 32 хозяйственных ям, 1 печь и 4 очага вне жилищ раннесредневекового времени (рис. 6).

На поселении культурный слой имел мощность 0,2—0,3 м и состоял из черного гумусированного грунта с немногочисленными включениями угольков, костей животных и керамики. В южной части поселения слой находился на глубине 0,3—0,4 м от современной поверхности, а в северной — на 0,9 м. Культурный слой перекрывался намытым грунтом без находок. По-видимому, большая толщина верхнего слоя в северной части объясняется тем, что во время наводков на примыкавшую к ручью площадь намывалось

больше грунта, чем на отдаленные участки.

Интересные стратиграфические наблюдения сделаны благодаря надворным очагам, которые сооружались на уровне древней дневной поверхности. Ниже очагов было 10—20 см черного грунта, который переходил в более светлый предматерик толщиной 10 см. Он подстилался желтой, очень плотной материковой глиной.

Раскопками исследована значительная часть селища. С запада она ограждена береговой линией, к которой примыкал раскоп. Обнаружена и северная его граница. В северной части прослежена часть занесенного в древности каньона ручья. С восточной и южной сторон границы поселения не определены. Не исключено, что в этих направлениях остались не исследованными некоторые археологические объекты.

На Луке-Каветчинской все раннесредневековые жилища были углубленными полуземлянками четырехугольной в плане формы с углами преимущественно ориентированными по сторонам света. Их котлованы не всегда имели правильную форму, часто они ассиметричны с различной длиной стен (рис. 7—9; табл. 12—22). Борты котлованов, выкопанных в плотной материковой глине, вертикальные, полы тщательно сnivelированы, во многих случаях со следами глиняной подмазки.

По комплексу археологических находок жилища на Луке-Каветчинской можно разделить на две хронологические группы. К первой, более ранней фазе жизни на поселении относятся полуземлянки №№ 2, 5, 7, 9, 13, 15, 18, 19, 22—26, 29, в заполнении которых был раннепражский археологический материал и присутствовали кружальные фрагменты черняховского облика. К этой же группе, скорее всего, относятся и жилища №№ 4 и 28, в которых не было кружальной посуды, но лепной материал отличался архаичностью. Жилища первой фазы отличаются неоднородностью конструктивных деталей в планировке и внутреннего устройства. Среди них имеются четыре большие полуземлянки подпрямоугольной формы, площадью от 17 до 24 кв. м. (№№ 5, 13, 25, 29). В таких жилищах кроме печей-каменок, расположенных в восточном углу, бывают глинобитные очаги (жилище № 25) или вторая печь-каменка (жилище № 29).

Среди жилищ первой фазы есть две неболь-

а

б

Рис. 7. а — раннесредневековое жидище № 6 из Луки-Каветчинской (вид с запада); б — раннесредневековое жидище № 23 из Луки-Каветчинской (вид с юго-запада).

а

б

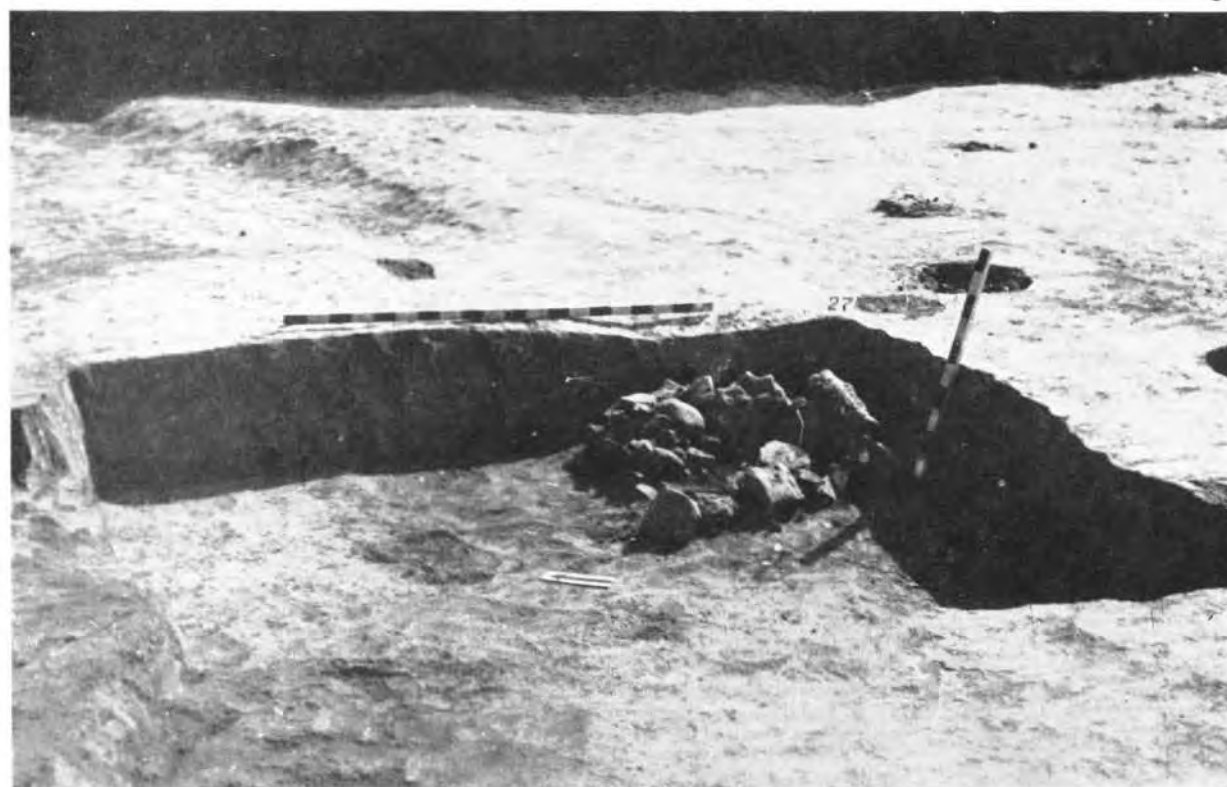

Рис. 8. а — раннесредневековое жилище № 24 из Луки-Каветчинской (вид с юго-запада); б — раннесредневековое жилище № 27 из Луки-Каветчинской (вид с запада).

шие прямоугольные полуземлянки (№№ 22 и 23) площадью 6,9 и 13,6 кв. м. с печами-каменками, стоявшими возле стенки на некотором удалении от угла, и маленькое подквадратное жилище (№ 24), площадью около 5 кв. м., небольшая печь-каменка, которая находилась не в восточном, а в северном углу. Ориентированы эти постройки не так строго по сторонам света как другие жилища.

Остальные жилища первой группы как и все полуземлянки второй хронологической фазы (№№ 1, 3, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 20, 21, 27) были подквадратными постройками, ориентированными углами по сторонам света площадью от 7 до 16 кв. м. с печью-каменкой в восточном углу.

В больших полуземлянках первой фазы по углам и по центру каждой из стен (за исключением жилища № 5) прослежены ямки от вертикальных опор диаметром 15—40 см и глубиной 20—30 см от уровня пола. Наличие такой детали как ямок от столбов, свидетельствует о каркасной конструкции стен сооружений.

В небольших жилищах такие ямки отсутствуют, что опосредственно свидетельствует в пользу срубного домостроительства. Из этой группы исключение составляет жилище № 1, относящееся ко второй фазе, по углам которого расчищено 4 ямки, диаметром 25—30 см и глубиной 25—30 см от уровня пола.

В жилищах №№ 3, 6, 7, 8 прослежены четырех или трехугольные в плане, выступающие наружу входные приямки, которые выкапывались в торцевой стене, противоположной печи. Входы были шириной 0,8—1 м и выступали за периметр стен на 0,3—0,4 м. Приямки, на высоте около 0,2 м от уровня пола имели по одной материковой ступеньке.

Печи в жилищах сооружались из необработанных камней на уровне пола (рис. 10: а, б). Лишь 2 печи из жилища № 28 стояли на материковом останце или на земляной подсыпке.

Расчисткой вначале обнаруживалась куча камней, при разборке которых всегда удавалось в основании найти камки, лежащие *in situ* определяющие квадратную или прямоугольную форму печей, размерами от 1 x 1 м до 1,5 x 1,8 м. В их основании находились крупные необработанные камни. Печи, отличающиеся лучшей сохранностью из полуземлянок №№ 2, 3, 6, 8, 10—12 внутри топочных камер

были облицованы каменными плитами. Иногда такие плиты устанавливались и с внешней стороны печей, примыкавшим к деревянным стенам, что, очевидно, делалось с противопожарными целями. Печи, в конструкцию которых входили каменные плиты, известны в славянских жилищах на Волыни (Русанова 1973, с. 75). Судя по облицовочным плитам и некоторым другим конструктивным деталям, стены печей имели высоту около 0,5 м. Они перекрывались каменными плитами, которые обнаружены возле печей из жилищ №№ 1, 28 или куполовидный свод сооружался из несколько меньших по размерам камней. Дымоходы в печах отсутствовали. Дым, по-видимому, выходил через устье и через многочисленные щели между камнями. (Все славянские бытовые печи-каменки сооружались без применения связующих растворов.) Устье шириной 0,3—0,4 м прослеживалось с западной или югозападной сторон. Поды печей были глинобитными, толщина глиняной обмазки достигала 5 см. Они овальные в плане с большим диаметром 0,7—1 м.

В больших жилищах первой фазы иногда бывает 2 печи (в полуземлянке № 29 одна печь была в восточном углу, а вторая в центре постройки), или печь в углу и глинобитные очаги открытого типа (жилища №№ 25, 29). Очаги овальные в плане с большим диаметром 0,6—1 м.

В полуземлянках №№ 1, 2, 5, 7, 8, 11, 18, 20, 26 расчищено по одной припечной яме, а в больших жилищах №№ 13, 25 возле печей находилось несколько ям. Они овальные в плане, небольших размеров, диаметром 0,2—0,75 м и глубиной 0,15—0,35 м от уровня пола. Стенки их вертикальные или несколько сужены к плоскому дну. В припечных ямах из жилищ №№ 2, 20, 25 стояли лепные горшки.

В постройках первой фазы иногда в угле или под стенкой находились хозяйственные ямы больших размеров. Они обнаружены в жилищах №№ 22, 25, 28. Это овальные или круглые углубления диаметром 0,8—1,6 м и глубиной 0,4—1,4 м от уровня пола. Стенки ям колоколовидно расширены книзу (жилище №№ 22, 25) или вертикальные (жилище № 28). Дно линзовидное или плоское. По-видимому, это ямы-погребки внутри домов.

Из других элементов внутреннего устройства в жилищах №№ 7, 13 относящихся к

первой фазе, вдоль стен северо-западной стороны обнаружены материковые возвышения высотой 5—10 см и шириной 0,4—1,3 м, напоминающие „лежаки“.

Помимо рядовых жилищ на Луке-Каветчинской встречены полуземлянки-мастерские, приспособленные не только под жилье, но и для производственных нужд. К таким относятся полуземлянки №№ 4, 7, 14. От рядовых жилищ они отличаются наличием бытовых, производственных печей и некоторыми деталями внутренней планировки. В полуземлянках №№ 7, 14, в северо-западных стенах котлованов находились печи в подбое, устьем выходивши в помещение. Они были овальными в плане с большим диаметром 1,15—1,75 м и высотой 0,3—0,35 м от уровня подмазанных глиной полов, до куполовидных, без следов подмазки сводов (табл. 14: 1, 18: 1). Топочные камеры сильно обожжены (толщина обожжения достигала 10 см). В этих печах отверстия для дыма отсутствовали, дым выходил внутрь помещения через устье. Не исключено, что такие печи использовались для обжига посуды и для других производственных нужд. Нишевидные печи в жилищах чаще всего встречаются на памятниках типа Ипотешти-Кындешти-Чурелу в Нижнем Подунавье (Teodorescu 1964). Встречены они и на славянском поселении Сучава-Шипот, Батошане, Кукорени, Яссы, Круця луй Ференц в Румынской Молдавии (Teodor 1978).

Конструктивной особенностью полуземлянки № 7 было наличие углубленного выступа за печь и наличие углубления за северо-восточной стеной постройки, отделенной материковой перемычкой. Выступ и углубление были выкопаны до уровня пола полуземлянки. Очень возможно, что они находились внутри периметра стен и вместе с полуземлянкой составляли одну постройку сложной конструкции (табл. 14: 1). Возможно, что такая конструкция жилища № 7 была вызвана нуждами какого-то производства.

Конфигурацией выделяется жилище-мастерская № 4. В ее северо-восточной стене, возле северного угла находился прямоугольный выступ, к которому примыкала производственная печь-каменка, которая, судя по следам накипи бронзы на внутренней поверхности топочной камеры, связана с бронзолитейным делом. Бытовая печь была в восточном углу (табл. 13: 1). Подобные по форме полузем-

лянки с двумя печами-каменками известны на поселении Городок в Среднем Поднестровье (Приходнюк 1975, с. 111, табл. I: 1) и на селище Луг I возле с. Пеньковки в Потясминье (Березовец 1969, с. 404, рис. 28: 6).

Над производственной печью, в верхней части борта котлована была вырезана небольшая ниша, через которую, очевидно, выходил дым. Поскольку такие отверстия в славянских жилищах встречаются очень редко, то можно предположить, что в данном случае его сделали для удаления вредных испарений, образовавшихся в процессе плавки. Такая же конструктивная деталь прослежена также в одном из славянских жилищ на поселении Ханска III в Молдавии (Рафалович 1973, с. 146, рис. 7).

Семь ямок в полу возле западного угла помещения можно считать следами ножек деревянного производственного верстака. Возможность такого допущения подтверждается тем, что в ранне-средневековое время у славян цветная металлургия тесно была связана с ювелирным делом, которое предполагает наличие производственных приспособлений.

Помещения хозяйственного назначения и хозяйственные ямы располагались вблизи от жилищ и составляли с ними один хозяйственный комплекс.

Восемь хозяйственных сооружений были подпрямоугольной в плане формы и лишь 2—овальные. Это были углубленные постройки с вертикальными стенками котлована глубиной 0,6—1,9 м от современного уровня.

Подпрямоугольные постройки площадью от 2,9 до 7,7 кв. м. имели плоский пол без углублений (№№ 1, 3, 7, 9, 10) или имели одну (№№ 4, 8) или две (№№ 2, 5) круглые или овальные хозяйственные ямы. Ямы с суженными или колоколовидно расширенными книзу стенками, иногда глубиной до 2 м от современного уровня. В хозяйственном сооружении 1, северо-западной стенке котлована был выкопан входной приямок шириной 0,8 м, выступающий за периметр стен на 0,4 м. Овальные сооружения имели по две ямы в полу. Их площадь достигала около 4 кв. м. Хозяйственные постройки использовались как сараи, многие из них имели ямы-погребя. На стенках ям из сооружения № 6 прослеживались следы глиняного раствора. Возможно, что они служили для отстоя раствора перед употреблением его в керамическом производстве.

а

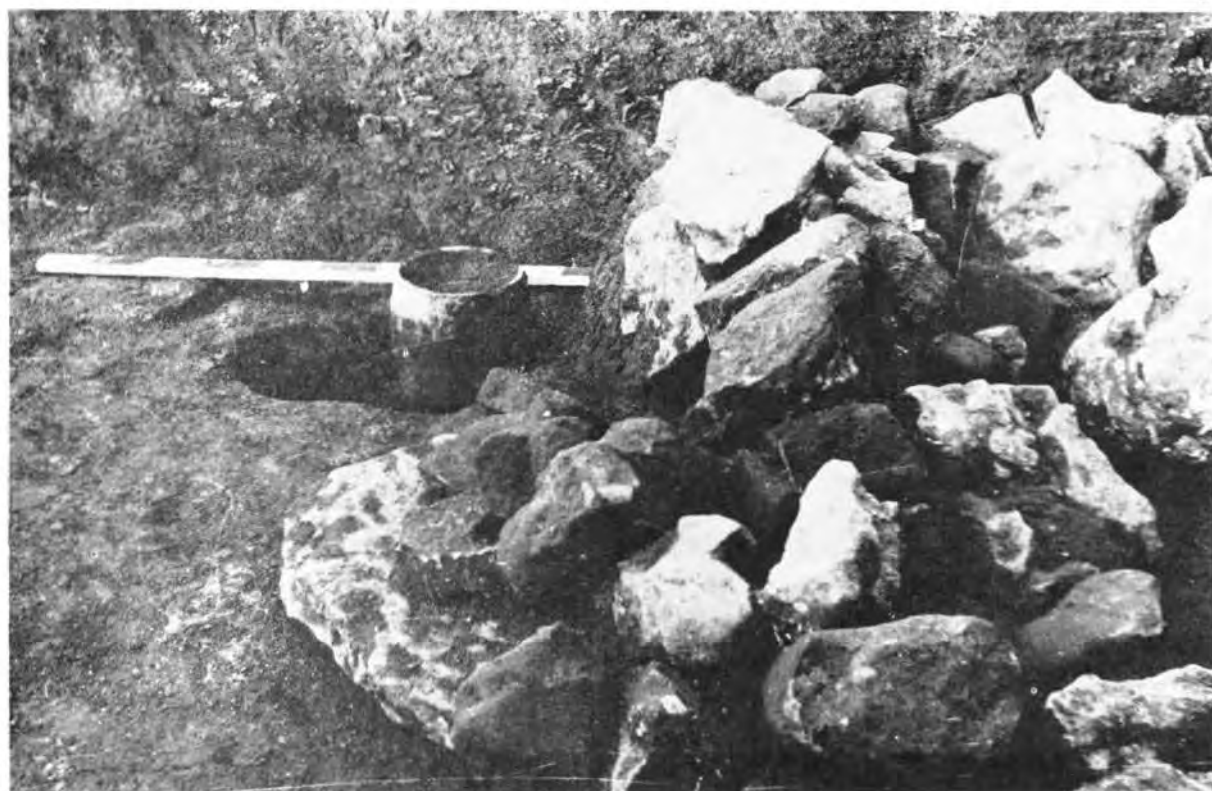

б

Рис. 9. а — раннесредневековое жилище № 28 из Луки-Каветинской (вид с запада); б — раннесредневековое жилище № 29 из Луки-Каветинской (вид с юго-запада).

а

б

Рис. 10. а — печь из жилища № 23; б — печь из жилища № 2.

Среди исследованных на Луке-Каветчинской хозяйственных ям 17 были круглыми, а 15 овальные — с большим диаметром от 1,2

до 2 м. Глубина ям независимо от форм колеблется от 0,5 до 3,2 м от современной поверхности. Стенки их вертикальные (17 ям),

слегка сужены (12 ям) или колоколовидно расширены (7 ям) к плоскому или линзовидному дну. Стенки и дно ямы № 6 были обожженными, а в глубоких ямах №№ 19, 20, 30 находились материковые уступы. Хозяйственные ямы, по-видимому, использовались как подвалы для хранения корнеплодов. Возможно, что в яме № 6, у которой обожжены дно и стенки, хранилось зерно.

В хозяйственный комплекс славянского домохозяйства входили надворные печи и очаги. На Луке-Каветчинской исследована 1 печь и 4 очага вне построек раннесредневекового времени. От печи сохранились только северная и северо-восточная стороны, остальная часть была разрушена обрывом. Печь состояла из каменных стен, обложенных внутри топочной камеры каменными плитами, и глиняного пода. Очаги были каменными или глинобитными овальной в плане формы с большим диаметром от 0,8 до 1,5 м. Поверхность их сильно обожжена.

Среди археологических материалов на раннесредневековом поселении Лука—Каветчинская наиболее полно представлена лепная керамика. Это кухонные горшки средних размеров, а иногда миски и сковороды (табл. 12: 2—28; 13: 2—15; 14: 2—10; 15: 2—10; 16: 2—15; 17: 2—8, 10, 11; 18: 2—19; 19: 2—15; 20: 2—10, 12—14; 21: 2—11; 22: 2—16; 23: 1—4; 24: 1—4; 25: 1—9). Посуда изготовлялась из плотной глины и сравнительно хорошо обожжена, ее поверхность сглажена, иногда имеет бугристую поверхность от выступающих наружу зерен шамота. В керамическом тесте как примесь чаще всего встречается шамот, который лучше других примесей уменьшает деформацию изделий, увеличивает его огнеупорность. Показательно, что преобладает шамот с острыми углами, что увеличивает прочность изделий (Будников 1927, с. 236—237). Горшки изготовлялись способом кольцевого ленточного налета, что прослеживается на многих сосудах, разбитых по горизонтальным линиям. При такой технике формовки глиняные ленты накладывались горизонтально одна на другую и соединялись косым швом. Ширина лент — 2—3 см, стенки сосудов утолщаются к плоскому массивному дну, которое по внешнему овалу чаще всего имеет закраинку.

Посуда преимущественно не орнаментирована. Лишь закругленный венчик из жилища

№ 10 украшен неаккуратными насечками и черепок из жилища № 12 наклепным полумесяцем (табл. 16: 7; 25: 8). Один горшок из жилища № 29 имел ассиметричные волны на тулове (табл. 22: 16; 24: 4), а на черепке из этого же жилища была процарапана свастика (табл. 22: 12; 25: 6), два врезных крестика под венчиком на фрагменте из жилища № 2 (табл. 12: 15) и наклепной валик под венчиком на обломке из жилища № 19 (табл. 19: 2). Резной орнамент наносился по сырой глине до обжига сосудов.

Считается, что славянская керамика обжигалась на открытом огне или в бытовых печах. Однако на Луке-Каветчинской в жилищах №№ 7, 14 обнаружены нишевидные печи в подбое, со следами действия сильного огня. Очень возможно, что они использовались для обжига посуды.

Поддающуюся определению лепную керамику из Луки-Каветчинской можно разделить на семь типов, которые в количественном отношении не были равноценными (табл. 26). Наиболее многочисленным является первый тип, горшки которого по форме, профилировке и оформлению края венчика приближаются к посуде пражско-корчакского типа. Это изделия средних размеров вытянутых пропорций, с наибольшим расширением тулова в верхней трети и суженной придонной частью. Закругленные плечики более или менее выражены, венчик вертикальный или отогнут наружу (табл. 26: 1).

В целом виде к нам дошло 4 горшка этого типа, еще 4 сосуда удалось реконструировать. Самый крупный из них имел высоту 28 см, диаметр по венчику — 19 см, диаметр дна — 13 см и максимальное расширение тулова — 21 см (табл. 26: 1а). Самый маленький из целых сосудов (не считая миниатюрного горшочка из жилища № 14), имел высоту 20 см, диаметр венчика — 14 см, диаметр дна — 8 см, и максимальную расширенность тулова — 16 см (табл. 26: 1в).

В зависимости от оформления верхней части посуда первого типа делится на семь вариантов. Первый из них представлен горшками с чуть намеченным коротким, горизонтально срезанным венчиком, переходящим в пологое плечо (табл. 26: 1, 1). Второй — горшками с более длинным вертикальным, горизонтально срезанным краем венчика и приподнятым плечом (табл. 26: 1, 2). Третий —

горшками с хорошо выраженным плечом, более или менее отогнутым наружу удлинненным венчиком, край которого косо срезан (табл. 26: I, 3). Четвертый — горшками с отогнутым наружу венчиком, край которого скруглен, и хорошо выраженными плечиками (табл. 26: I, 4). Пятый — горшками с утонченным краем почти вертикального или отогнутого наружу венчика и более или менее выраженным плечом (табл. 26: I, 5). Шестой — горшками с более или менее выраженным плечом, вертикальным, горизонтально срезанным венчиком, по внешнему овалу которого имеется оттянутое острое утолщение (табл. 26: I, 6). Седьмой — горшками с более или менее выраженным плечом и коротким, отогнутым наружу закругленным утолщением по краю венчика (табл. 26: I, 7).

Второй тип керамики представлен сосудами стройных пропорций, у которых на верхней наиболее расширенной части имеется угловатый излом. Горшок этого типа имел высоту 30 см, диаметр по венчику — 24 см, диаметр дна — 12 см и максимальную расширенность тулова — 25,5 см (табл. 26: IIa).

В зависимости от оформления верхней части этот тип керамики делится на три варианта. У первого из них вертикальный венчик горизонтально срезан по краю (табл. 26: II, 1). У второго — венчик слегка отогнут наружу, а его край скруглен (табл. 26: II, 2). У третьего — отогнутый наружу короткий венчик имеет косой срез, нижний край которого оттянут (табл. 26: II, 3).

Третий тип посуды, это опуклобокие толстостенные горшки с наибольшим расширением в средней части тулова и суженной верхней и нижней частью. В целом виде сохранились два горшка этого типа. Первый был высотой 18,5 см, диаметр венчика — 11 см, диаметр дна — 9 см и наибольшую расширенность тулова — 14 см (табл. 26: IIIa). Второй имел высоту 14 см, диаметр венчика — 10 см, диаметр дна — 8 см, и наибольшее расширение тулова — 12 см (табл. 22: 2; 24: 2). Третий тип посуды в зависимости от оформления венчика делится на три варианта. У первого — вертикальный короткий венчик горизонтально срезан (табл. 26: III, 1). У второго — венчик слегка отогнут наружу с утончением по краю (табл. 26: III, 2). У третьего — короткий венчик отогнут наружу с круглым утолщенным краем (табл. 26: III, 3).

Четвертый тип керамики представлен фрагментами от слабопрофилированных сосудов с открытой горловиной, у которых почти цилиндрическая верхняя часть (табл. 26: IV). По-видимому это фрагмент тюльпановидных сосудов. Этот тип в зависимости от оформления венчика делится на три варианта. Первый с почти вертикальным, невыделенным закругленным краем (табл. 26: IV, 1), второй — со слегка отогнутым краем (табл. 26: IV, 2) и третий с отогнутым коротким венчиком, с острой закраинкой в нижней части (табл. 26: IV, 3).

Пятый тип сосудов от основной массы керамики отличается присутствием песка в глиняном тесте и биконической профилировкой (табл. 26: V). Первый — горшки биконической формы с невыделенным венчиком, край которого скруглен (табл. 26: V, 1). Второй — горшки с пологим плечом и слегка отогнутым венчиком, под которым иногда имеется наlepной, трехгранный в сечении валик (табл. 26: V, 2).

Среди фрагментов лепной керамики выделяются миски, отнесенные к шестому типу керамики (табл. 26: VI). Они делятся на три варианта. Первый — с утонченным, слегка вогнутым внутрь краем (табл. 26: VI, 1), второй — такой же профилировки со слегка отогнутым коротким венчиком с утолщением по краю (табл. 26: VI, 2), третий — с ребристым плечом и коротким, отогнутым наружу, оттянутым венчиком (табл. 26: VI, 3).

Немногочисленные фрагменты глиняных сковород, отнесенные к седьмому типу керамики (табл. 26: VII, 1), делятся на два варианта. Первый — с едва намеченной закраинкой (табл. 26: VII, 1), второй — с более высоким бортиком, высота которого не превышает 1,5 см (табл. 26: VII, 2). У всех сковородок массивное дно.

Кроме лепной керамики на Луке-Каветчинской собрана сравнительно небольшая коллекция серой кружальной посуды черняховского облика, представленная фрагментами лощеной посуды, шершавыми образцами и обломками зерновиков. Такие обломки обнаружены в жилищах №№ 2, 5, 7, 9, 13, 15, 18, 19, 22—26, 29 и в некоторых подсобных сооружениях (табл. 26: 1—5). В подавляющем большинстве черняховские фрагменты находились на полу построек. Их случайное попадание в сравнительно большом количестве

Табл. VI. Соотношение типов и вариантов керамического комплекса на поселении Лука-Каветчинская

№№ жилищ	черняховская керамика	I тип							II тип			III тип			IV тип			V тип		VI тип			VII тип		амфоры
		варианты																							
		1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	1	2	3	1	2	
1					+	+																			
2	+	+	+	+	+	+	+	+		+		+		+		+	+				+		+		+
3		+	+			+		+																	
4		+		+	+	+	+				+	+		+	+							+	+		
5	+	+		+		+	+	+						+										+	+
6		+				+	+	+																	
7	+	+		+		+	+	+	+	+		+		+					+	+				+	
8		+			+	+	+												+						
9	+				+	+		+			+		+	+											
10		+				+																			
11		+						+															+		
12		+		+	+	+	+	+				+		+											
13	+	+	+		+	+	+						+												
14		+	+	+	+	+	+																		
15	+	+		+	+	+	+	+					+	+						+	+				
18	+	+		+	+	+	+						+	+										+	
19	+	+		+		+	+		+			+		+					+						
20	+	+		+	+	+	+												+						
21			+	+			+	+															+		
22	+				+																				
23	+	+		+				+				+		+											
24	+											+		+											
25	+	+		+	+	+	+	+				+	+	+				+							
26	+	+		+		+						+		+											
27		?			?		?	?																	
28		+			+	+						+													
29		+	+		+		+	+	+			+	+										+	+	

в славянские объекты исключается. Это вынуждает признать, что жители поселка пользовались в быту кружальной посудой черняховского облика.

К группе кружальной посуды относятся фрагменты от импортных красноглиняных амфор, обнаруженных в жилищах №№ 2, 5, 7, 18, 29 в ямах № 9, 13, 19 и в культурном слое. Это остатки раннесредневековых северопричерноморских изделий с двумя ручками, на тулове которых имеются очень густые или реже расположенные рифления (табл. 27: 6—9). Амфорное дно из культурного слоя име-

ло небольшую цельную ножку (табл. 27: 7).

Коррелирование типов и вариантов керамики вскрыло интересную закономерность в сосуществовании различных типов посуды в закрытых комплексах. Оказалось, что в жилищах, в которых имеются кружальные фрагменты черняховского облика лепной керамический материал более разнообразный и представлен всеми выделенными типами посуды. Только в этих постройках встречены амфорные фрагменты. В постройках, в которых отсутствовал кружальный керамический материал (черняховские черепки и фрагменты

Табл. VII. Процентное соотношение типов керамики на поселении Лука-Каветчинская

КОМПЛЕКС	I тип	II тип	III тип	IV тип	V тип	VI тип	VII тип	черняхов- ская кера- мика	амфоры
I	68,2 %	2,9 %	16,8 %	1,5 %	0,7 %	2,1 %	2,5 %	4,1 %	1,2 %
II	98 %	—	—	—	1,1 %	—	0,9 %	—	—

амфор) лепной набор посуды менее разнообразен, он представлен лишь изделиями первого, пятого и седьмого типов.

Исключение из этого правила составляют только полуземлянки №№ 4, 28, в заполнении которых при отсутствии кружалной посуды были горшки 2, 3, 6 типов. Наиболее вероятно, эти объекты относятся к кругу первого комплекса.

Большая часть посуды в объектах первого керамического комплекса относится к первому типу керамики. Первый тип занимал господствующее положение и в объектах второго комплекса. Эта посуда по форме, профилировке и оформлению венчиков наиболее близко стоит к пражско-корчакской керамике.

Другие поделки из глины на поселении многочисленны. Это пять керамических прясел — грузиков от веретена (табл. 28: 22, 23, 25, 26). Они бывают биконической, приплюснутой и жерновидной формы, диаметром 3—4 см с отверстием в центре для насаживания на деревянный стержень. Прясло из жилища № 19 по бокам было украшено густым, продольным „гусеничным“ орнаментом (табл. 28: 23). Особо следует отметить кружальное уплощенное прясло диаметром 4,5 см, изготовленное из отмученой глины из жилища № 25. С двух сторон оно украшено пятиконечными звездами, выгравированными зубчатым штампом по сырой глине (табл. 28: 32). По-видимому, эта поделка сохранилась от черняховского времени. В жилище № 15 найдено изделие в форме биконического прясла без отверстия (табл. 28: 27). Из глины был изготовлен фрагмент грузила от рыболовецкой ссти и ножки от льячек.

Кроме изделий из керамики на поселении Лука-Каветчинская собрана значительная коллекция поделок из черного и цветных металлов, камня, кости и стекла. Среди довольно обширного ассортимента железных изде-

лий, чаще всего попадались небольшие ножи с плоским черенком и прямой спинкой длиной 8—12 см (табл. 25, 28: 3—7; 29: 1—5). Интересно, что в жилищах №№ 4, 9 найдены плоские полоски железа со следами проковки, которые, по-видимому, являлись заготовками для изготовления ножей (табл. 28: 20). Их наличие в рядовых крестьянских хозяйствах указывает на изготовление железных изделий ремесленниками из сырья заказчика, которое он мог приобрести только на стороне путем обмена. Это в свою очередь является свидетельством производства кузнечного железа для обмена.

Реже встречаются шила. Это заостренные с одной стороны стержни длиной 8—9 см (табл. 28: 9; 29: 3). Они могли использоваться для прокалывания дырок при изготовлении обуви и меховой одежды. Интересно, что в жилище-мастерской № 4, специализировавшейся по выплавке цветных металлов, найден четырехугольный стержень из железа длиной 8,5 см, являвшимся заготовкой для изготовления шила (табл. 28: 19). По-видимому, мастер-литейщик, занимался также изготовлением мелких орудий труда, что в свою очередь, является свидетельством отсутствия узкой ремесленной специализации у раннесредневековых славян. С художественной обработкой дерева связано небольшое долото длиной 6,5 см (табл. 29: 2); удлиненный плоский предмет с заостренной выемкой с рабочего конца и округленной противоположной стороной длиной 8,2 см, служивший резцом (табл. 28: 11) и четырехугольный в поперечном сечении заостренный инструмент, длиной 8,4 см со следами ударов с противоположного конца (табл. 28: 8).

Из предметов вооружения или охоты был обломок втульчатого наконечника копья (дротика) с ребристой одной и уплощенной противоположной стороной (табл. 28: 1). С рыбной ловлей связан железный рыболовецкий

Табл. VIII. Результаты металлографического изучения кузнечных изделий из Луки-Каветчинской

№	Изделие №	№ объекта	Характер структуры	Микротвердость кг/мм ²	Технологическая характеристика изделия
1	Нож, 325	ж. 2	Феррито-перлитная, перлит сербитообразн.	206-236	Откован из мягкой сырцово-вой стали
2	Шило, 210	ж. 2	Местами следы перлита	274-297	Отковано из кричного железа
3	Нож, 457	ж. 13	Феррито-перлитная, перлит сербитообразн.	254-297	Откован из мягкой стали
4	Нож, 528	ж. 12	Мелкоигльчатый мартенсит и мартенсит с трооститом	946	Откован из стали и закален
5	Нож, 399	ж. 9	Феррит и сербитообразный перлит. Содержание углерода неравномерное	221-297	Откован из мягкой сырцово-вой стали
6	Конь, 296	ж. 4	Ферритная со следами перлита. Боковая поверхность со следами крупноигльчатого мартенсита		Изделие подвержено цементации для получения стального слоя. На поверхности пера наконечник закален
7	Штырь, 297	ж. 4	Феррито-перлитная	297	Изготовлен из хорошо прокованной мягкой стали
8	Пластина, 584	ж. 9	Ферритная, со следами перлита		Откована из пористого железа
9	Нож, 82	ж. 19	Феррито-перлитная с содержанием углерода 0,1—0,2 %		Откован из незначительно науглероженного железа
10	Нож, 262		Феррито-перлитная	236-254	Откован из железа слабо науглероженного местами
11	Нож, 553	ж. 26	Феррито-перлитная. Перлит сербитообразн.	236-322	Откован из сырцовой стали. Клинок подвергался закалке
12	Нож, 556	ж. 26	Мартенситная	514-946	Откован из сырцовой стали с неравномерной науглероженностью и закален
13	Стержень, 554	ж. 26	Мартенситная	464-572	Откован из сырцовой стали и закален
14	Шило, 555	ж. 26	Ферритная мелкозернистая		Откован из железа
15	Инструмент, 71	ж. 26	Феррито-перлитная, мелко-дисперсная	236	Откован из среднеуглеродис-Откован из сырцовой стали ция выполнены очень качественно. Соединение меди с сталью очень плотное
16	Скрепа, 44	ж. 27	Феррито-перлитная	193-236	Откован из слабонауглероженного кричного железа
17	Игра от фибулы, 327	ж. 27	Однородная структура мелко-угольного мартенсита с остаточным цементитом	1290-1530	Откована из высокоуглеродной стали и закалена
18	Стамеска, 552	ж. 29	Однородная мелкозернистая структура феррита с незначительным количеством перлита		Тщательно откована из неравномерно науглероженного кричного железа
19	Серп, 250	Яма № 20	Перлитно-ферритная. Феррит расположен тонкой сеткой вокруг зерен перлита	297	Откован из высокоуглеродной стали. Применена сварка (некачественная) двух полос металла.

крючок длиной 4,5 см (табл. 29: 8). В жилище № 27 найден узколезвийный топор длиной 19 см с фигурно оформленным обухом (табл. 29: 9). С сельскохозяйственным производством связаны два фрагмента серпов (табл. 28: 2, 3, 5; 29: 4). Первый плохой сохранности. От второго сохранилась часть изогнутого лезвия с боковым штырем для крепления к деревянной ручке.

У железной фибулы длиной 8,5 см из жилища № 27 была дугообразная, трехугольная в сечении широкая спинка и прямая подвязная ножка. В нижней части спинки в верхней части ножки были плоские четырехугольные выступы, покрытые гравировкой (табл. 21: 9; рис. 11).

На Луке-Каветчинской, несмотря на наличие бронзолитейной мастерской, изделия из цветных металлов немногочисленные. Это бронзовая пластина прямоугольной формы размерами 2 x 1,5 см с заклепкой в центре (табл. 28: 30), бронзовая поломанная подвеска в виде загнутой и заостренной с одного конца проволоки (табл. 28: 28), обломок цельнолитой бронзовой пряжки и пронизки (табл. 28: 24; 29: 6). Особо следует отметить на наличие в жилище № 25 сильно потертой подвески с тремя дырочками, сделанной из серебряной монеты императора Адриана (117—138 гг.), сохранившейся от черняховского времени.

По заключению кандидата исторических наук Г. А. Вознесенской, которая сделала металлографический анализ кузнечных изделий из Луки-Каветчинской, большая часть изделий изготовлена приемами свободной кузнечнойковки металла в горячем состоянии без дополнительных технологических приемов, улучшающих рабочие качества изделия. Исходный материал для проковки — кричное железо и неравномерно науглероженная мягкая сталь. Такой материал и технология обычны для раннесредневекового кузнечного производства. Однако в серию предметов из ранних комплексов довольно часто (почти 1/3 изученных) встречаются откованные из твердой стали и закаленные. Для получения твердой стали (закаливания) требовалась дополнительная цементация исходного материала. Такая технология производства в кузнечном деле у раннесредневековых славян применялась редко.

Обращает на себя внимание относительная

Табл. IX. Определение остеологического материала из Луки-Каветчинской (определения О. П. Журавлева; кости определялись из раскопов 1974—1975 гг.)

№№	Наименование животных	Количество костей	Количество особей
1	Бык домашний	114	3
2	Овца домашняя	3	1
3	Коза домашняя	5	2
4	Овца и коза	15	1
5	Свинья домашняя	40	4
6	Лошадь	4	1
7	Свинья дикая	3	1
8	Олень благородный	5	1
9	Бобр	1	1
10	Птицы	2	
11	Рыбы	6	

насыщенность кузнечными изделиями жилища № 26, где помимо трех предметов, откованных из хорошей стали и закаленных, найден стальной инструмент с инкрустацией из медного сплава, исполнение которой технически безукоризненно. Интересна также технология изготовления наконечника копья из жилища № 4, где применена поверхностная цементация пера с последующей его закалкой. По степени микротвердости из общей схемы выделяется игла от фибулы из жилища № 27.

Наличие в ранних комплексах из Луки-Каветчинской сравнительно большого процента откованных из твердой стали и закаленных изделий, сочетание поверхностной цементации с закалкой, инкрустации изделий медным сплавом, являются очень существенным звеном в системе признаков, сближающих материалы ранних слоев поселения с черняховской культурой Среднего Поднестровья. Все эти приемы нехарактерные для раннесредневекового славянского кузнечного производства, но обычны для провинциально-римской кузнечной технологии.

Рис. 11. Железная фибула из Луки-Каветчинской.

Значительную группу находок составляют костяные поделки. Сырьем для их изготовления были кости домашних и диких животных, которые в большом количестве представлены в раннесредневековых объектах на Луке-Каветчинской.

Почти во всех жилищах встречались инструменты из ребер крупных животных, с зашлифованной вогнутой рабочей стороной. Иногда с этой стороны имела рабочая выемка. Их считают инструментами для сглаживания сырой, необожженной посуды или инструментами для сдираания мездры со свежих кож животных. Второе предположение более близко к действительности. Край инструмента не мог бы так хорошо зашлифоваться при соприкосновении с грубой глиняной массой. В жилище № 29 таких изделий найдено пять, возможно, что ее хозяин специализировался на выделке кож.

Загадочными являются изделия из крупных берцовых костей длиной 22—23 см с уплощенной и заполированной одной стороной и срезаемыми и округленными концами. Условно их называют „коньками“. Считается, что эти инструменты использовались при ткачестве. В жилище № 15 найдено пять таких изделий, что является свидетельством о специализированном производстве, связанном с применением таких инструментов. Со швейным делом связаны толстые, заостренные с одной стороны проколки (табл. 28: 41) и костяные иглы, представляющие собой заостренные и отполированные в процессе работы стержни длиной 6—7 см с круглым сверленным отверстием с противоположного конца (табл. 28: 14—18; 29: 7). Из костяных предметов неизвестного назначения нужно отметить крючковидный предмет с заостренными и отполированными концами из рога оленя длиной 13,5 см (табл. 28: 34).

Редкой находкой на раннесредневековых памятниках Восточной Европы являются узкие, двухсторонние гребни трехчасной конструкции с густыми зубьями, которые обнаружены на Луке-Каветчинской. Зубчатая рабочая часть делалась из узких костяных пластинок шириной 1,5—2 см, которые подгонялись друг к другу и соединялись при помощи двух костяных полос при помощи железных заклепок. Фрагменты гребней были в жилище № 25 (табл. 28: 13) и вблизи расположенном хозяйственном сооружении № 7 (табл. 28:

29). Принадлежность этих построек одному домохозяйству, одинаковая ширина изделий (3 см) и густота зубьев у обоих фрагментов позволяют считать, что они происходят от одного гребня.

По-видимому, гребень является привозной вещью. Большинство же костяных поделок было изготовлено на месте, жителями поселка. Свидетельством местной обработки кости является наличие во многих домах отрезанных заготовок рога оленя. При обработке кости, судя по готовым изделиям и заготовкам, применялась техника скола, сверления, распиловки, резанья и шлифовки.

На поселении довольно часто встречались изделия из камня. Среди них фрагменты жерновов из крупнозернистых пород камня. Оселки попадались почти во всех полужемлянках. Это плоские или прямоугольные в сечении изделия длиной до 13 см (табл. 28: 36, 37). На отдельных имеются углубленные бороздки — следы заточки стержневидных предметов. Оселки изготавливались из мелкозернистых пород камня, особой мелкозернистостью отличается оселок из камня зеленоватого цвета из жилища № 25.

В жилище № 2 найден каменный ложковидный предмет длиной 6 см (табл. 28: 31).

Из мягких пород камня была изготовлена на токарном станке бусина бочковидной формы с рифленой поверхностью из жилища № 25 (табл. 28: 21). О том, что это бусина, а не прясло, говорит тот факт, что с одной стороны ее поверхность сильно зашлифована от длительного трения об одежду. В жилище № 25 был фрагмент каменной бусины в форме приплюснутого прясла диаметром 3 см и высотой 1,5 см (табл. 28: 22).

Изделия из стекла очень редки на славянских памятниках. В Луке-Каветчинской обнаружены фрагменты стеклянной посуды (кубков?) и стеклянная бусина. Она двухчастная, спаренная, голубоватого цвета диаметром 1,2 см, высотой 1 см (табл. 28: 33). Несомненно, что стеклянные изделия на поселении импортного происхождения. Импортом является и обработанная по краю морская ракушка — амулет с отверстием для подвешивания (табл. 28: 12).

Анализ археологических источников позволял выделить на Луке-Каветчинской две хронологические фазы жизни на поселении. К первой относятся комплексы с архаичным

лепным материалом, среди которого присутствует кружальная керамика черняховского облика, с черным металлом по технологии близким к черняховскому и с специфическими чертами в домостроительстве, отсутствующими на второй фазе существования поселка. Последняя характеризуется более однородным, исключительно лепным керамическим материалом и однообразием в домостроительстве и внутреннем устройстве жилья.

При определении абсолютной хронологии раннесредневекового поселения Лука-Каветчинская первостепенное значение принадлежит большой железной двучленной фибуле с узкой подвязной ножкой из жилища № 27, относящегося ко второй фазе жизни на поселении (рис. 11; табл. 21: 9).

По мнению А. К. Амброза (1966, с. 60—67) такие застежки вырастают из черняховских двучленных подвязных фибул с узкой ножкой, которые на рубеже IV—V вв. н. э. под гунским влиянием трансформировались в большие подвязные фибулы. К V в. н. э. относят их Х. Пешек (1953, с. 255—256) и К. Годловский (1979, с. 8—16). На III Международном конгрессе, посвященном славянской археологии, проходившем в сентябре 1975 г. в г. Братиславе, с докладом „Позднелатинские фибулы VI- и VII веков и славяне“ выступил Джордже Янкович (Неготин) (1980, с. 173—177), в котором он доказывал, что раннесредневековые двучленные фибулы произошли из цельнолитых, являясь, по его мнению, их деградированным видом. Эту идею активно поддержали Е. А. Горюнов и М. М. Казанский (1979, с. 28—29). Другие исследователи считают цельнолитые изделия производными от кованых подвязных двучленных фибул (Venze 1974, с. 483—484).

Для решения этого спорного вопроса решающее значение приобретает хронология данной группы древностей. В свое время Д. Тудор (1978) хронологию византийских литых фибул определял V в. н. э. Однако, в последнее время такая их датировка была пересмотрена С. Венце (1978, с. 482—484), который определяет время бытования цельнолитых фибул между 568—600 гг. Д. Янковичем (1980, с. 171—173) — относящим их ко второй четверти 80-х гг. VI в. н. э. и Е. А. Горюновым и М. М. Казанским (1979, с. 29), считающими, что „возникнув в начале или, что более вероятно, в середине VI в., они до-

живают до рубежа VI—VII вв.“. На наш взгляд, вторая точка зрения более близка к истине. Верхняя дата литых фибул, по видимому, совпадает с временем разгрома дунайского лимеса, а нижняя — относится к середине VI века нашей эры. Свидетельством этому служат находки таких фибул в римско-византийском слое из Садовско-Кале вместе с византийскими монетами, наиболее ранние из которых принадлежат Юстиниану I (527—565 гг.) а наиболее поздние — Маврикию (582—602 гг.; Welkow 1935, с. 156—158). Големаново-Кале цельнолитая фибула найдена в жилище вместе с монетой императора Юстина II (565—578 гг.) (Venze 1974, с. 485—487).

Показательно, что вопреки мнению сторонников происхождения кованых фибул от цельнолитых, с римско-византийскими слоями городов и крепостей Подунавья связаны находки цельнолитых (Condurachi 1957, с. 20, рис. 76; Tudor 1961, с. 475, рис. 2: 5) и кованых двучленных фибул с подвязной ножкой (Condurachi 1957, с. 20, рис. 7: а, б) (Сучидава, Истрия, Нове и др.). Более того, в Истрии при раскопках 1955 г. в римско-византийском слое вблизи друг от друга найдена цельнолитая и кованая подвязная фибулы (Tudor 1961, с. 475, рис. 2: 5). Эти факты являются прямым свидетельством их существования в одно и то же время. Они снимают вопрос о более раннем возникновении цельнолитых фибул и о возникновении подвязных застежек на основании цельнолитых.

Кроме того, исследователи, обосновывающие линию развития двучленных фибул с подвязной ножкой от цельнолитых, между которыми, несомненно, имеется стилистическое сходство, не придали должного значения технологии их производства. Дело в том, что в прикладном искусстве наметилась стабильная линия развития, ведущая от производства оригинальных изделий, требующих более или менее сложных производственных навыков, к более простой технологии, заключающейся в применении тиснения вместо гравировки, литья — вместоковки и т. д. (Корзухина 1950, с. 233—234). Это почти всегда вызвано повышенным спросом на те или иные изделия, связанные с ориентацией на моду. Массовое их производство можно было обеспечить лишь за счет упрощения технологии. Естественно, что с одной матрицы или формы

можно было получить в короткое время серию изделий, удовлетворяя на них спрос.

Исходя даже из этого, трудно представить, чтобы литые фибулы с ложно-подвязным приемником могли стать прототипом для производства козанных двучленных фибул. Более естественно предположить обратный процесс. В пользу этого может служить и тот факт, что у литых изделий „витки“ вокруг ножки выполняют лишь декоративную функцию, имитируя „подвязку“, которая схематично напосилась не только на шейку ножки, но и выше и ниже от нее. Такая имитация могла возникнуть лишь на основе настоящей подвязки, присущей кованным фибулам.

Исходя из выше изложенного, можно считать, что возникновение фибул увеличенных пропорций было наверно „модой“ гуннской эпохи, когда внедрялись металлические аксессуары одежды увеличенных пропорций. Это касается не только фибул, но и больших пряжек, которые также датируются V в. н. э. (*Böhme 1974*, с. 81, табл. 79: 13; 87: 6, 13; *Godtowski 1970*, табл. XIII: 22). На наш взгляд, совершенно прав А. К. Амброз, усматривающий близость больших двучленных фибул с длинной узкой ножкой к стилистически сходным, но меньшим по размерам фибулам черняховского круга древностей. Кроме сходства внешнего облика между ними имеется целый ряд сходных аксессуарных деталей в оформлении корпуса и ножки. К таким относятся наличие фаситировки, зарубок и полей, иногда богатой орнаментации на корпусе и ножке и т. д.

Особое место в связи с раскопками на Луке-Каветчинской приобретают материалы с близлежащей к Поднестровью территории Южного Побужья, где на Косановском могильнике, среди позднечерняховских комплексов имеется целая коллекция бронзовых фибул, по схеме и некоторым другим деталям, близким к фибуле из Луки-Каветчинской (*Кравченко 1967*).

Дальнейшее развитие фибул типа Луки-Каветчинской привело к появлению застёжек типа Молдовени Нямец, на основе которых возникли цельнолитые фибулы, по профилировке и некоторым декоративным деталям напоминающие свой прототип. Скорее всего, цельнолитые византийские фибулы были тупиковой ветвью в развитии двучленных подвязных изделий. Упадок их производства был

связан с аваро-славянскими войнами и разгромами северных византийских провинций, диктовавших моду на такие изделия. Вместе с тем, от фибул типа Молдовени Нямец происходят синхронные цельнолитым кованные фибулы, которые по общему облику и декоративным деталям напоминают литые изделия. С течением времени они, как и пряжки, уменьшаются в размерах, сохраняя конструкцию и пропорции исходных форм, приобретая некоторые новые детали в оформлении ножки и орнаментации. О том, что такие фибулы доживают до рубежа VI—VII вв. кроме материалов с Подунавья, свидетельствуют некоторые погребения из Суук-Су (*Репников 1909*, с. 146, рис. III: 113; *Пудовин 1961*, с. 184). К этому можно добавить находки подвязных фибул вместе с небольшими пальчатыми, которые датируются VII в. (*Werner 1950*), на поселении Поян в Трансильвании (*Székely 1970*, с. 130, рис. 7: 1—2) и на поселении Горошева в Среднем Поднестровье. (Раскопки С. П. Пачковой 1970 г.; Фонды Института археологии АН УССР.)

Не противоречит ранней дате жилище № 27 из Луки-Каветчинской и железный топор. Похожие топоры есть в курганах V—нач. VI вв. н. э. из Цигельне и Тауранилиса в Прибалтике (*Таутовичюс 1966*, с. 188, рис. 1: 1; 1970; 1971, с. 321—323) и на поселениях — VII в. н. э. Гангу-Нямец, Нанешти-Бакеу и Арбореа-Сучава в Нижнем Подунавье (*Teodor 1978*, рис. 30: 1, 2, 5).

Исходя из этого к концу V в. н. э. следует относить нижнюю дату существования на поселении объектов второй фазы. Верхнюю их дату, при отсутствии строго датирующих материалов, следует определять, исходя из общей хронологии пражско-корчакских древностей Среднего Поднестровья, верхний рубеж которых не выходит за середину VII в. н. э. (*Приходнюк 1975*, с. 45). Косвенным подтверждением сравнительно длительной хронологии второй фазы являются жилища этого этапа, заброшенные еще в древности. К таким относятся полуземлянки №№ 1, 10, 11, 21.

Определяя абсолютную хронологию первой фазы жизни на Луке-Каветчинской следует обратить внимание на тот факт, что в объектах первого комплекса преобладала лепная керамика пражско-корчакского облика. Это является свидетельством того, что они

близко стоят к комплексам второй фазы, хронологически соприкасаясь с последней. Это, по нашему мнению, позволяет верхнюю дату первой фазы отнести к концу V в. н. э.

С другой стороны, среди керамического комплекса первой фазы присутствует кружальная черняховская керамика и керамика второго и третьего типов, очень близко стоящих к соответствующим формам черняховской лепной посуды. О раннем существовании первой фазы говорят также подвеска из серебряной монеты Адриана, подвеска из морской раковины, кружальное прясло, сделанное из отмученной глины и некоторые другие находки.

В объектах первой хронологической фазы имеются фрагменты красноглиняных амфор с двумя ручками северопричерноморского происхождения, на тулове которых нанесены очень густые или реже расположенные рифления. Такие амфоры датируются IV—VI вв. н. э.

В жилище № 25 и вблизи расположенном хозяйственном сооружении № 7 найдены фрагменты костяных трехчастных двусторонних прямоугольных гребней. Такие находки часто встречаются в комплексах V в. н. э. на памятниках эпохи переселения народов в Подунавье и на прилегающих к нему территориях Карпатской котловины. Известны они в Чехословакии на могильнике в Вышкове, хорошо датируемом от середины до конца V в. н. э. (Tejral 1974), в Бешенове они найдены в погребениях с монетами конца IV—нач. V в. н. э. (Točík 1962); в двух погребениях на могильнике в Дворниках, датирующихся V вв. н. э. (Kraskovská 1951), на могильнике в Левице с двумя серебрянными двухпластинчатыми фибулами (Budinský—Krička 1950), в Венгрии на могильнике в Чакваре, датируемом первой половиной V в. н. э. (Salamon—Barkóczy 1971), в погребениях из Щаровец (Novotný 1976), сочетаясь с октоэдрическими серьгами и на других памятниках.

Все это свидетельствует об относительно ранней дате первого комплекса, который существовал сравнительно продолжительное время. В пользу последнего говорит и то, что среди жилищ первой фазы, полуземлянки №№ 5, 22, 24 были заброшены еще в древности. Исходя даже из самых минимальных норм эксплуатации стационарных жилищ, нижний рубеж первой фазы на Луке-Каветчинской сле-

дует относить ко второй четверти — середине V в. н. э. Более раннее время ее существования исключается еще и потому, что в первой половине V в. н. э. известны черняховские памятники круга Островов, с присущим только им археологическим материалом.

Таким образом, на основании всего комплекса материалов первую фазу жизни на поселении Лука-Каветчинская следует датировать второй четвертью или серединой и концом V в. н. э., а вторую — между концом V—серединой VII вв. н. э.

Место и соотношение черняховских и раннесредневековых славянских древностей

Вопрос о соотношении черняховских и раннесредневековых древностей является одним из важнейших в славянской археологии. От его решения во многом зависят наши представления об этногенезе восточных славян. Археологической наукой накоплен значительный вещевой материал и опыт его сравнительного анализа, позволяющие ставить и по возможности решать этногенетические задачи.

Поскольку черняховские и раннесредневековые славянские древности распространены на обширных территориях, а в их культуре прослеживаются локальные варианты, со своими особенностями в материале, то этногенетические вопросы, на первой стадии их решения, следует ставить не в широком, общекультурном масштабе, а на материалах отдельных, хорошо исследованных, территорий.

На наш взгляд, важные в этом отношении результаты получены вследствие раскопок в окрестностях с. Сокол, поселений в Островах и на Луке-Каветчинской. Полученные многолетними исследованиями материалы позволяют более обстоятельно решать вопросы соотношений разновременных культурных проявлений I-го тысячелетия н. э., истоков их формирования и взаимосвязи с синхронными древностями, территориально близкими к Среднему Поднестровью.

Изучение материалов, полученных при исследовании поздне римского поселения в ур. Острова, позволяет отнести его к черняховской культуре. Некоторое своеобразие памятнику придают жилища — полуземлянки с печами-каменками. В поисках аналогий следует прежде всего обратиться к хорошо известным исследованиям В. Д. Барана на Верхнем

Днестре и Западном Буге, где на поселениях черняховской культуры были обнаружены или исключительно углубленные постройки или же, сочетаясь с наземными, они составляют подавляющее большинство.

Так, на поселении Рипнев I было выявлено 28 землянок и полуземлянок. Они были в основном овальной в плане формы и отапливались в пяти случаях очагами, в одном — глинобитной печью, в остальных — отопительных сооружений не было (Баран 1964, с. 240). При раскопках Черепинского селища обнаружены два наземных и 9 углубленных жилищ. Последние представляли полуземлянки, в основном четырехугольной в плане формы, отапливаемые в большинстве открытыми очагами, а в двух случаях — печами, сложенными из камней (Баран 1961, с. 45—47). В заполнении некоторых углубленных жилищ как в Рипневе, так и в Черепине прослежены остатки глиняной обмазки. Хотя приемы домостроительства, применяемые жителями селища в Островах и находят некоторое соответствие на черняховских поселениях Верхнего Днестра и Западного Буга, все же прямыми аналогиями им могут служить только жилища №№ VII и VIII из Черепина. В обоих полуземлянках обнаружены сооруженные в углу печикаменки. Форма жилищ (размерами они больше раскопанных в Островах), устройство входа, то, что в комплексе с ними обнаружены как и в Островах, расположенные рядом хозяйственные ямы, а в заполнении ряда жилищ и ям прослежена глиняная обмазка (Баран 1961, с. 33—38, 41—44; рис. 11, 13), напоминает жилые постройки из Островов.

Еще более близкие аналогии жилым сооружениям черняховского поселения в Островах находим на Среднеднестровских селищах черняховской культуры. Это Бакота, хотя здесь углубленные жилища с печами каменками и очагами сосуществуют с наземными (Винокур 1972, с. 54, 56—61, рис. 21) и, наконец, поселение в Теремцах, которое следует выделить особо, как второй после Сокольского памятник черняховской культуры, где обнаружены только углубленные жилые постройки с печами-каменками (Баран 1980, 144—145).

Для поселений черняховской культуры, как и для большинства других культур римского времени характерно достаточно разнотипное домостроительство и прежде всего бытование

наземных и углубленных жилищ, которые нередко сочетаются в пределах одних и тех же поселений (Махно 1960, с. 16—74). Подобное явление присуще и культуре карпатских курганов (Вакуленко 1977, с. 8—22) и пшеворской культуре (Godłowski 1969, с. 310—315). В какой-то степени подобную разнохарактерность домостроительства можно назвать знаменем времени. Является ли эта разнотипность отражением сложного и, возможно, не до конца завершенного, процесса формирования культур римского времени или следствием еще и каких-то других причин, трудно сказать. Следует, однако, заметить, что связь разнотипной структуры памятников и разнотипность домостроительства не всегда однозначна. Так, по-видимому, этнически однородная дакийская культура карпов — Поянешты-Вертишкой — также представлена на поселениях как наземными, так и углубленными жилыми постройками (Bichir 1967, с. 179).

Однако и сами углубленные жилища, изученные на поселениях черняховской культуры, отличаются различными деталями формы и устройства. Вероятно прав В. В. Седов (1979, с. 97), считая эту разнотипность следствием того, что углубленное жилище как тип постройки только вырабатывался у черняховского населения.

В таком случае процесс формирования углубленного жилища был далеко не одинаков по темпам и распространению для различных регионов черняховской культуры. Исследования последних лет показали, что распространение и наибольшую завершенность этот процесс получил у черняховского населения, занимавшего территорию Верхнего и Среднего Поднестровья. Примером тому служат изученные на этой территории черняховские селища с углубленными постройками в Соколе, Теремцах, Бакоте, Рипневе, Демьянове, Бовшеве, Черепине, Ракобутах и др. Особо следует подчеркнуть, что на черняховских памятниках только этой территории известны углубленные жилища с печами-каменками.

На территории Прикарпатья, близкой Верхнему и Среднему Днестру и составляющей с Поднестровьем один регион, в позднеримское время была распространена синхронная черняховской культуре культура карпатских курганов. На прикарпатских селищах этого времени также отмечено сосуществование на-

земных и углубленных жилых построек (*Вакуленко 1977*, с. 7—16). Последние обнаруживают и различия в устройстве отопительных сооружений. Это может быть каменный очаг (Грабовцы) (*Вакуленко 1977*, с. 90—92), глинобитные печи (Глубокая) (*Вакуленко 1977*, с. 102—107), печи-каменки (Кодын II и Гореча I). В заполнении углубленных построек обнаружена глиняная обмазка. Например, на поселении в Кодыне были исследованы три углубленных жилища культуры карпатских курганов. В одном из них каменная печь была, видимо, разрушена в древности, а в двух — обнаружены прекрасно сохранившиеся печи-каменки, сложенные из каменных плит и крупных камней и расположенные в северном углу каждой из построек. Жилища имели прямоугольную форму и были ориентированы по сторонам света (*Русанова 1976*).

Таким образом, на территории Верхнего и Среднего Днестра и на примыкающей к ней территории Прикарпатья, в среде культур римского времени (черняховской и карпатских курганов) археологически фиксируется процесс формирования определенного типа жилищ — прямоугольной углубленной постройки с печью-каменкой в углу. Следует особо подчеркнуть, что, если углубленные жилища различного типа, как уже упоминалось, встречаются на обширной территории, на поселениях ряда различных культур римского времени, то такая существенная деталь внутреннего устройства жилища как печь-каменка в первой половине I тыс. н. э. известна только в указанном регионе.

Славянское домостроительство VI—VII вв. идентично почти на всей огромной территории, занятой славянскими племенами. Как и другие черты культуры, оно предстаёт с самого начала в готовом сложившемся виде. Поэтому особый интерес вызывают открытия в Соколе, где на памятниках поздне-римского времени удалось проследить начало традиций славянского домостроительства. При ретроспективном сопоставлении славянской культуры с культурами римского времени, что является основным, а, пожалуй, и единственным методом для решения вопросов преемственности культур, а, следовательно, и их этнической интерпретации, существенным препятствием служил хронологический разрыв между этими древностями.

В последнее время археология приобретает все новые данные, позволяющие утверждать, что хронологического разрыва между памятниками первой и второй половины I тысячелетия не существовало.

Хронологическая лакуна еще так недавно устрашающе зиявшая между культурами римского времени и раннесредневековой славянской культурой оказалась, по крайней мере, для некоторых территорий, заполненной так плотно, что речь идет уже не только о контакте, а о сосуществовании их носителей в течение какого-то времени. Однако преодоление хронологической лакуны повлекло за собой новые вопросы, поиски ответов на которые, дело будущего.

О чем же говорят материалы, полученные при исследовании Сокола, Теремцов, Кодына, Каветчины и других поселений на территории Среднего Днестра и Прикарпатья? О сосуществовании двух разных и разноэтнических культур, созданных пришлым славянским и местным неславянским населением? О возникновении в новых исторических условиях новой культуры, созданной местным же славянским населением, утратившим налет провинциально-римской культуры? Или, наконец, о формировании на месте новой культуры при участии этнически близких местного и пришлого населения? Для решительного ответа пока еще нет достаточных данных. Как менее всего вероятное, нам представляется, первое решение. Доказательством этому служат существенные элементы материальной культуры населения поздне-римского времени (изготовление керамики, домостроительства, получившие преемственное развитие в последующей раннесредневековой славянской культуре).

Возражения противников второго возможного варианта хода событий, наиболее четко сформулировано *К. Годловским*, указавшим, что общая модель и структура раннесредневековой славянской культуры, отражающая определенный тип социально-экономических отношений, резко отлична от структуры культур римского времени, черняховской и культуры карпатских курганов, в том числе (*Godłowski 1979*, с. 8—16).

В силу этого, по мнению *К. Годловского*, трудно представить, что одно и то же население создало столь различные культурные модели без достаточно сильного толчка извне. Однако следует возразить, что таким толчком

мог служить не только приход другого населения, но и другие достаточно бурные события эпохи переселения народов.

Сделаем попытку рассмотреть и третий вариант, т. е. возможность формирования раннесредневековой культуры при участии местного и пришлого одноэтничного населения. Территория, на которой обнаружены материалы, свидетельствующие о сосуществовании культур римского времени и раннесредневековой славянской культуры, расположена в пределах ареалов черняховской и культуры карпатских курганов.

Как известно, большинство исследователей считают, что в среде носителей многоэтничной черняховской культуры находилось и славянское население (*Баран 1981; Седов 1979*, с. 97—98; *Винокур 1972*, с. 143—145). Почти общепризнано, что в черняховское время славянским населением был занят верхнеднепровский регион. Более сложное положение было, видимо, на Среднем Днестре, хотя в свете последних исследований, его также следует включить в территорию, где в среде носителей черняховской культуры проживало и славянское население. Безусловно, эта территория должна быть расширена и на некоторые другие части черняховского ареала.

При изучении культуры карпатских курганов в ее синкретичной материальной культуре прослеживаются два компонента: гето-дакийский и славянский. В процессе развития культуры черты гето-дакийского этноса уменьшаются и деградируют и, более четко выступают те черты материальной культуры, которые находят свое соответствие в материальной культуре славянских древностей четверти I тыс. н. э. (*Вакуленко 1977*, с. 76—90).

Таким образом, наиболее ранние, надежно датированные памятники раннесредневековой славянской культуры обнаружены именно на территории, занятой в предшествующее время культурами, носителями которых было славянское или славянизированное население.

Не следует ли из этого, что славянское население, жившее на территории Поднестровья и Прикарпатья в позднеимское время приняло участие в формировании средневековой славянской культуры, если не как единственный, то во всяком случае как достаточно сильный и весомый компонент, сделавший возможным сам факт формирования культуры на этой территории.

Очень интересные данные, подтверждающие высказанное выше мнение, получены вследствие раскопок в Островах и на Луке-Каветчинской. В первую очередь, это касается жилищ, среди которых особый интерес представляет жилище № 9, из Островов, которое по размерам, наличию ямок от вертикальных опор стен, присутствию печи-каменки, по форме и глубине котлована и некоторым другим деталям очень близко стоит к квадратным жилищам №№ 5, 13, 25, 29, относящихся к первой хронологической фазе на Луке-Каветчинской. Подквадратные полуземлянки с печью-каменкой №№ 1, 2, 12, 14, 23, 25, 31 из Островов можно считать прототипом подквадратных жилищ, преобладающих на Луке-Каветчинской. Черняховские полуземлянки этого типа отличаются от славянских лишь меньшими размерами печей-каменок, которые сооружались из мелких необработанных камней. В жилище № 9 печь была сооружена из поставленных на ребро каменных плит, обложенных камнями. На Луке-Каветчинской, внутри топочной камеры печей из жилищ №№ 2, 3, 6, 8, 10—12 также находились каменные плиты.

Кроме домостроительства важнейшим и наиболее массовым элементом, свидетельствующим о наличии связей между черняховскими и раннесредневековыми древностями на территории Среднего Поднестровья и примыкающих к нему регионов является керамический комплекс. На Луке-Каветчинской, в объектах первой фазы присутствуют кружальные образцы черняховского облика, что является прямым свидетельством существования связей между раннесредневековыми и черняховскими древностями. Такая керамика обнаружена и на других ранних славянских памятниках Среднего Поднестровья (*Баран 1972*, с. 182, рис. 58: 14; *Приходнюк 1975*, с. 85, рис. 16: 1—12).

Интересен вопрос об источниках поступления черняховской посуды к раннесредневековым славянам. Археологически засвидетельствовано, что славяне середины I тыс. н. э. производили столовую кружальную серо-лощеную посуду черняховского облика в смежных районах Прикарпатья (*Вакуленко 1977*, с. 87, рис. 32: 1—6). Однако на Луке-Каветчинской присутствуют кружальные кухонные сосуды и зерновики-корчаги, которые, на наш взгляд, вряд ли могли производиться в это

время. При небольших масштабах производства в первую очередь было целесообразно производить парадную столовую посуду, посуду другого функционального назначения лепилась от руки. Поэтому присутствие фрагментов разнофункциональной посуды черняховского облика на Луке-Каветчинской, по видимому, объясняется доживанием ее от черняховских времен, что представляется вполне возможным в свете новых, приведенных выше данных.

Сравнительный анализ лепного черняховского набора из Островов и раннесредневекового керамического комплекса из Луки-Каветчинской также выявляет между ними много общих черт. Это касается способа лепки сосудов, характера примесей в глиняном тесте (шамот), обжига, форм и оформления верхней части сосудов. Некоторые отличия имеются в пропорциях кухонных горшков (раннесредневековые сосуды в своем большинстве стройные, а черняховские — более приземистые). По сравнению с преимущественным большинством славянской керамики черняховские горшки более толстостенные, среди них больше изделий округлобоких форм с расширением на середине высоты. Несмотря на эти отличия, между черняховскими кухонными горшками из Островов и раннесредневековыми из Луки-Каветчинской имеется много общих черт. Особенно это касается профилировки верхней части и оформления края венчика, первого типа черняховской и раннесредневековой посуды. В обоих керамических наборах присутствуют горшки с горизонтально и косо срезанным венчиком с округленным и утоньшенным или утолщенным краем, с горизонтально срезанным и оттянутым краем. Второй тип посуды из Островов и ранней фазы Луки-Каветчинской роднит наличие ребра на верхней, наиболее расширенной части изделий. В обоих керамических комплексах присутствует и округлобокая слабопрофилированная посуда с расширением на середине высоты. Встречающиеся только в объектах первой фазы на Луке-Каветчинской горшки второго типа отличаются толстостенностью, что особенно роднит их с аналогичными черняховскими формами. Черняховские сосуды четвертого типа с загнутым внутрь краем находит единичные аналогии среди керамического набора на Луке-Каветчинской.

Рассмотренной выше черняховской посуде

первого, второго, третьего и четвертого типов имеются близкие аналогии на черняховских памятниках Верхнего Поднестровья и Западного Побужья (Баран 1972, с. 104, рис. 24).

Керамические комплексы Луки-Каветчинской близки к лепной посуде пражского круга территории Волини и Северной Буковины. Так, среди Волинской керамики имеются полные соответствия 1, 2, 3, 4 вариантам первого типа посуды из Луки-Каветчинской (Русанова 1973, с. 11, рис. 2: 2—5), а на Буковине — 1, 3, 4, 5, 6, 9 вариантам (Тимощук 1976, с. 11, рис. 2). На Буковине отсутствуют лишь сосуды 2-го варианта. В Луке-Каветчинской в хозяйственной яме № 34 найден лишь один фрагмент с загнутым внутрь горизонтально срезанным краем, выделяемым Б. А. Тимощуком (1976, с. 11, рис. I: 1—2) в вариант I-Г. Больше отличий прослеживается между волинской керамикой и керамикой Луки-Каветчинской. На Волини почти нет горшков 5—7 вариантов первого типа. Совершенно различны у них и примеси в глиняном тесте. На Волини в славянской керамике преобладает песок и дресва. Керамика II, III, VI, VII типов также в незначительном количестве присутствует на волинских памятниках (Русанова 1973, с. 11). Что касается тюльпановидных горшков IV типа и биконических V типа, ребристых и слабопрофилированных мисок VI типа, что они типичны для пеньковского керамического комплекса (Приходнюк 1980, с. 31, рис. 9). Их присутствие на Луке-Каветчинской и на других территориях, занятых пражско-корчатскими древностями следует объяснить влиянием носителей пеньковских древностей на славянские племена смежных территорий.

Таким образом, сравнительным анализом черняховских и раннесредневековых славянских древностей исследованных в окрестностях с. Сокол на Среднем Днестре выявлено, что последние сформировались на базе черняховских памятников, при влиянии со стороны пражско-корчатского и пеньковского круга древностей.

Отличительной особенностью керамического набора Луки-Каветчинской является присутствие в закрытых комплексах первой хронологической фазы фрагментов кружальных сосудов черняховского облика, наличие на сосудах первого типа шестого варианта оттянутого края венчика (элемент отсутствующий

в пражско-корчакском комплексе Волини), присутствие лепных толстостенных горшков третьего типа с округлым туловом и коротким отогнутым венчиком и изделий второго типа с ребром на верхней, наиболее расширенной части высоты. Это те формы и элементы, которые связывают славянский комплекс Луки-Каветчинской с черняховским керамическим набором.

С влиянием со стороны носителей пражско-корчакской культуры, по-видимому, следует связывать появление горшков стройных пропорций с расширением на верхней трети высоты, а с пеньковскими влияниями — появление биконической (5 тип), цилиндрической (4 тип) посуды и мисок простой профилировки (6 тип).

Литература

- АМБРОЗ, А. К.: Фибулы Юга Европейской части СССР. В: Свод археологических источников. 30. Москва 1966, с. 3—113.
- БАРАН, В. Д.: Поселения перших століть нашої ери біля с. Черепин. Київ 1961.
- БАРАН, В. Д.: Памятники черняховской культуры бассейна Западного Буга. Матер. Исслед. Археол. СССР. № 116. Москва 1964, с. 213—252.
- БАРАН, В. Д.: Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. Київ 1972.
- БАРАН, В. Д.: Проблема сложения славянских ранне-средневековых древностей в свете новейших исследований на Днестре. Тезисы докладов XVIII конференции ИА АН УССР, Днепропетровск 1980, с. 144—145.
- БЕРАНОВА, М.: К проблематике латенских традиций, провинциально-римских влияний и германских влияний из древнеславянского земледелия. В: *Vznik a počátky Slovanů*. 3. Praha 1960, s. 169—188.
- БЕРЕЗОВЕЦ, Д. Т.: Поселение уличей на р. Тясмине. Матер. Исслед. Археол. СССР. № 108. Москва 1969, с. 145—208.
- БЛАВАТСКИЙ, В. Д.: Земледелие в античных государствах Северного Причерноморья. Москва 1953.
- БУДНИКОВ, П. Н.: Керамическая технология. Т. 1. Харьков 1927.
- ВИНОКУР, І. С.: Історія та культура черняхівських Карпат першої половини I тисячоліття н. е. Київ 1977.
- ВИНОКУР, І. С.: Історія та культура черняхівських племен Дніпровського межиріччя II—V ст. н. е. Київ 1972.
- ГОРЮНОВ, Е. А. — КАЗАНСКИЙ, М. М.: О происхождении широкопластинчатых фибул. Крат. Сообщ. Инст. Археол. АН СССР, 1978, № 155, с. 25—31.
- ДЕОПНИК, Д. В. — КРУГ, О. Ю.: Эволюция узкогорлых светлоглиняных амфор с профилированными ручками. Сов. Археол., 3, 1972, с. 100—115.
- ЗЕЕСТ, И. Б.: Керамическая тара Боспора. Матер. Исслед. Археол. СССР. № 83. Москва 1960, с. 3—122.
- КОРЗУХИНА, Т. Ф.: Киевские ювелиры накануне могольского завоевания. Сов. Археол., 14, 1950, с. 217—244.
- КРАВЧЕНКО, П. М.: Косановский могильник. Матер. Исслед. Археол. СССР. № 139. Москва 1967, с. 77—135.
- КРОПОТКИН, В. В.: Хронология черняховской культуры и римско-византийские импортные вещи в Восточной Европе. Крат. Сообщ. Инст. Археол. АН СССР, 1970, № 121, с. 52—56.
- МАХНО, Е. В.: Памятники черняховской культуры на территории УССР. Матер. Исслед. Археол. СССР. № 82. Москва 1960, с. 9—83.
- НИКИТИНА, Г. Ф.: Гребни черняховской культуры. Сов. Археол., 1, 1969, с. 147—159.
- ПРИХОДНЮК, О. М.: Слов'яни на Поділлі (VI—VII ст. н. е.). Київ 1975.
- ПРИХОДНЮК, О. М.: Археологічні пам'ятки Середнього Придніпров'я VI—IX ст. н. е. Київ 1980.
- ПУДОВИН, В. К.: Датировка нижнего слоя могильника Суук-Су. Сов. Археол., 1961, № 1, с. 177—185.
- РАФАЛОВИЧ, И. А.: Исследование раннеславянских поселений в Молдавии. В: Археологические исследования в Молдавии в 1970—1971 гг. Кишинев 1973, с. 136—149.
- РЕПНИКОВ, Н. И.: Некоторые могильники области крымских готов. В: Записки Одесского общества истории и древностей. 27. Одесса 1909, с. 1—80.
- РИКМАН, Э. А.: Жилища Будештского селища (о домостроительстве в черняховскую эпоху). Материалы Исслед. Археол. СССР. № 82. Москва 1960, с. 302—327.
- РУСАНОВА, И. П.: Славянские древности VI—IX вв. между Днепром и Западным Бугом. В: Свод археологических источников. Москва 1973, с. 3—100.
- РУСАНОВА, И. П.: Отчет о работе Волинской экспедиции ИА АН УССР за 1976 г. (рукопись). Научный архив Института археологии Академии наук УССР, Ф. 7955.
- СЕДОВ, В. В.: Происхождение и ранняя история славян. Москва 1979.
- СИМОНОВИЧ, Е. О.: Млинове спорудження перших

- століть н. е. на Південному Бузі. В: Археологія. 6. Київ 1952, с. 97—108.
- СМИЛЕНКО, А. Т.: Проідеї датові речі в культурі політ поховань. В: Археологія. 6. Київ 1952, с. 51—73.
- СМІШКО, М. Ю.: Карпатські кургани першої половини I тисячоліття н. е. Київ 1960.
- СОРОКИНА, Н. П.: Стекланіе сосуди IV—V вв. и хронология Цебельдинских могильников. Крат. Сообщ. Инст. Археол. АН СССР, 1979, № 158, с. 59—65.
- ТАУТАВИЧЮС, А.: К вопросу о хронологии восточно-литовских боевых топоров. В: От эпохи бронзы до раннего феодализма. Таллин 1966.
- ТАУТАВИЧЮС, А.: Раскопки у деревень Таурапилис, Дегене и Лабатинск. В: Археологические открытия. Москва 1970, с. 187—188.
- ТИМОЩУК, Б. О.: Слов'яни Північної Баяковини V—IX ст. Київ 1976.
- ТИХАНОВА, М. А.: К вопросу о достоверности датировки закрытых комплексов римскими монетами. Крат. Сообщ. Инст. Археол. АН СССР, 1979, № 159, с. 34—41.
- ТРАПШ, М. М.: Культура Цебельдинских некрополей. Тбилиси 1971.
- ШЕЛОВ, Д. Б.: Уакогорлые светлоглянныа амыры перных веков нашей эры. Классификация и хронология. Крат. Сообщ. Инст. Археол. АН СССР, 1979, № 156, с. 16—21.
- ФЕДОРОВ, Г. В.: Население Прутско-Днестровского междуречья в I тыс. н. э. Москва 1960.
- ФЕДОРОВ, Г. В.: Позднесарматский могильник у с. Кришиное. Матер. Исслед. Археол. СССР, № 169. Москва 1969, с. 245—256.
- ЯНКОВИЧ, Д.: Позднеантичные фибулы VI—VII веков и славяне. In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave. 2. Bratislava 1980, c. 171—182.
- BICHIR, Ch.: La civilisation des Carpes (IIe—IIIe siècle de n. è.) à la lumière des fouilles archéologiques de Poiana-Dulcești, de Butnărești et de Pădureni. In: Dacia. 9. București 1967, c. 177—224.
- BÖHME, H. W.: Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts. München 1974.
- BUDINSKY-KRICKA, V.: Prehistorické a ranodejinné nálezy v Leviciach. Archeol. Rozhl., 2, 1950, c. 153—158.
- CONDURACHI, Em., și colaboratori: Șantierul, arheologie Histria. B: Mater. și Cerc. arheol. 4. București 1957, c. 9—102.
- DOMAŃSKI, G.: Kultura luboszycka między Łabą a Odrą w II—IV wieku. Wrocław 1979.
- GODŁOWSKI, K.: Kultura przeworska na Górnym Śląsku. Katowice 1969a.
- GODŁOWSKI, K.: Budownictwo, rozplanowanie i wielkość osad kultury przeworskiej na Górnym Śląsku. Wiad. archeol., 1069b.
- GODŁOWSKI, K.: The Chronology of Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe. Kraków 1970.
- GODŁOWSKI, K.: Z badań nad zagadnieniem rozprzestrzenienia Słowian w V—VIII w. n. e. Kraków 1979.
- HOLMQUIST, W.: Ergebnisse der Grabungen auf Helgö (1954—1974). Praehist. Z., 51, 1976.
- HONEY, W. B.: Glass. A Handbook and a guide to the museum collection. London 1916.
- CHMIEŁOWSKA, A.: Grzebienie starożytne i średniowieczne z ziem polskich. Łódź 1971.
- KRASKOVSKÁ, L.: Hroby z doby sfahovania národov na Žitnom ostrove. Archeol. Rozhl., 3, 1951, c. 320—321.
- NOVOTNÝ, B.: Šarovce. Bratislava 1976.
- PREDÁ, C.: Callatis (Necropole romano-bizantina). București 1980.
- PESCHECK, Ch.: Zur Südausbreitung der Fibel mit umgeschlagenem Fuss. Praehist. Z., 34—35, 1953, c. 255—256.
- PIRLING, R.: Die römischen und byzantinischen Glasfunde von Apamea in Syrien. B: Annales du 7e Congrès de l'Association internationale pour l'Histoire du Verre. Berlin-Leipzig 1978, c. 137—147.
- SALAMON, Á. — BARKÓCZI, L.: Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts. B: Alba Regia. Székesfehérvár 1971, c. 35—75.
- SZÉKELY, Z.: Die frühesten slawischen Siedlungen in Siebenbürgen. Slov. Archeol., 17, 1970, c. 119—138.
- TEJRAL, J.: Völkerwanderungszeitliches Gräberfeld bei Vyškov. Praha 1974.
- TEODOR, D. G.: Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e. n. (Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român.) Iași 1978.
- TEODORESCU, V.: Despre cultura Ipotești-Cindești în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (regiunea Ploiești). Stud. Cerc. Ist. veche, 15, 1964, c. 485—504.
- TOČÍK, A.: Nové nálezy z doby sfahovania národov na juhozápadnom Slovensku. B: Stud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. Nitra 1962, c. 187—218.
- TUDOR, D.: Sucidava II. B: Dacia. 7—8. București 1937—1940, c. 359—400.
- TUDOR, D. et. col.: Sucidava V. B: Mater. și Cerc. arheol. 7. București 1961, c. 473—494.
- VENZE, S.: Gegossene Fibeln mit Scheinumwicklung des Bügels in den östlichen Balkanprovinzen. B: Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. 2. München 1974, c. 483—487.
- WELKOV, J.: Eine Gotenfestung bei Sadowetz (Nordbulgarien). Germania, 19, 1935, c. 149—158.
- WERNER, J.: Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts. B: Reinecke Festschrift. Mainz 1950, c. 150—172.

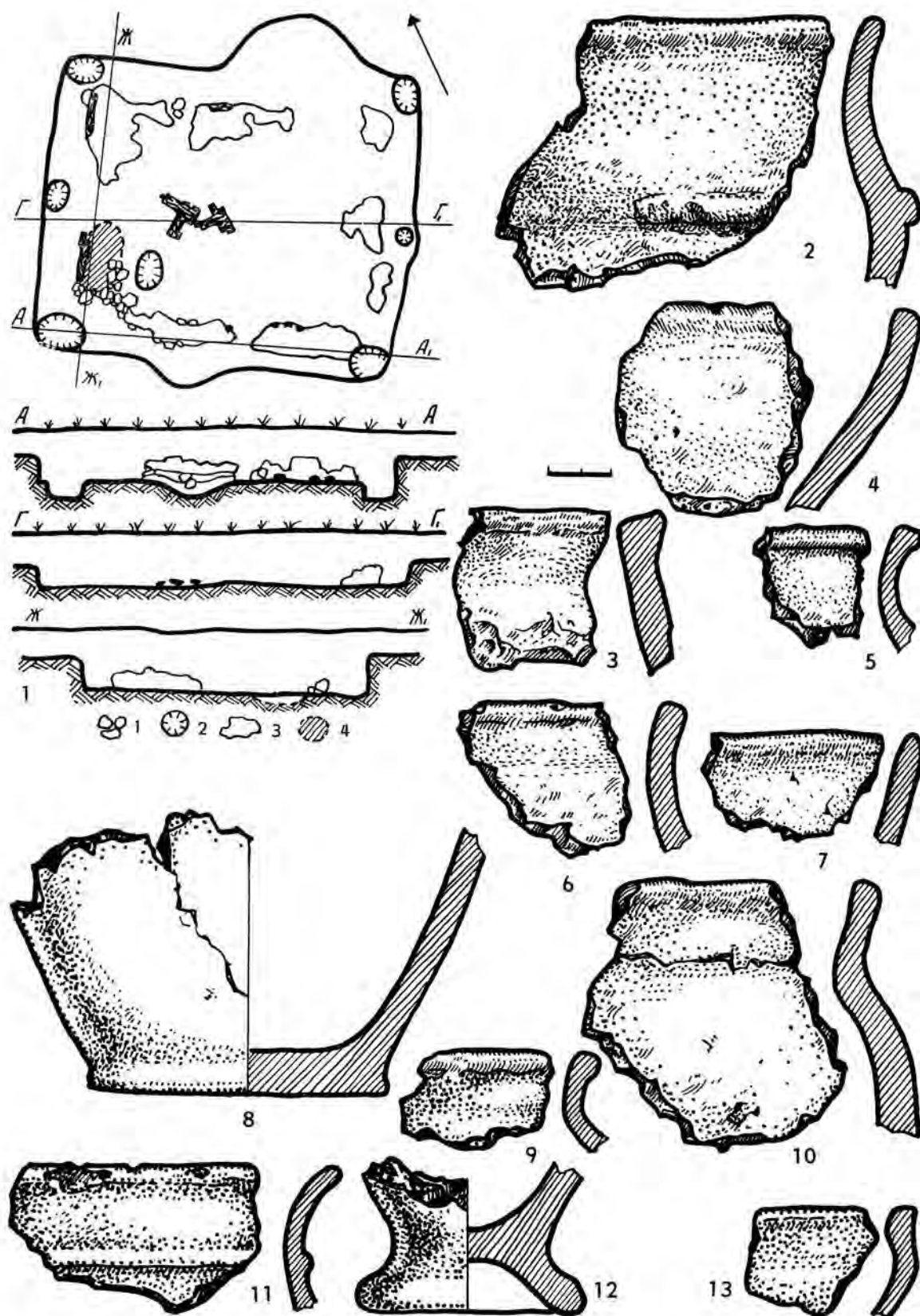

Табл. 1. Черняхівське доглице № 9 із Острови і образці кераміки, знайдені в його заповненні. 1 — яма; 2 — камінь; 3 — синяя обмазка; 4 — под печю.

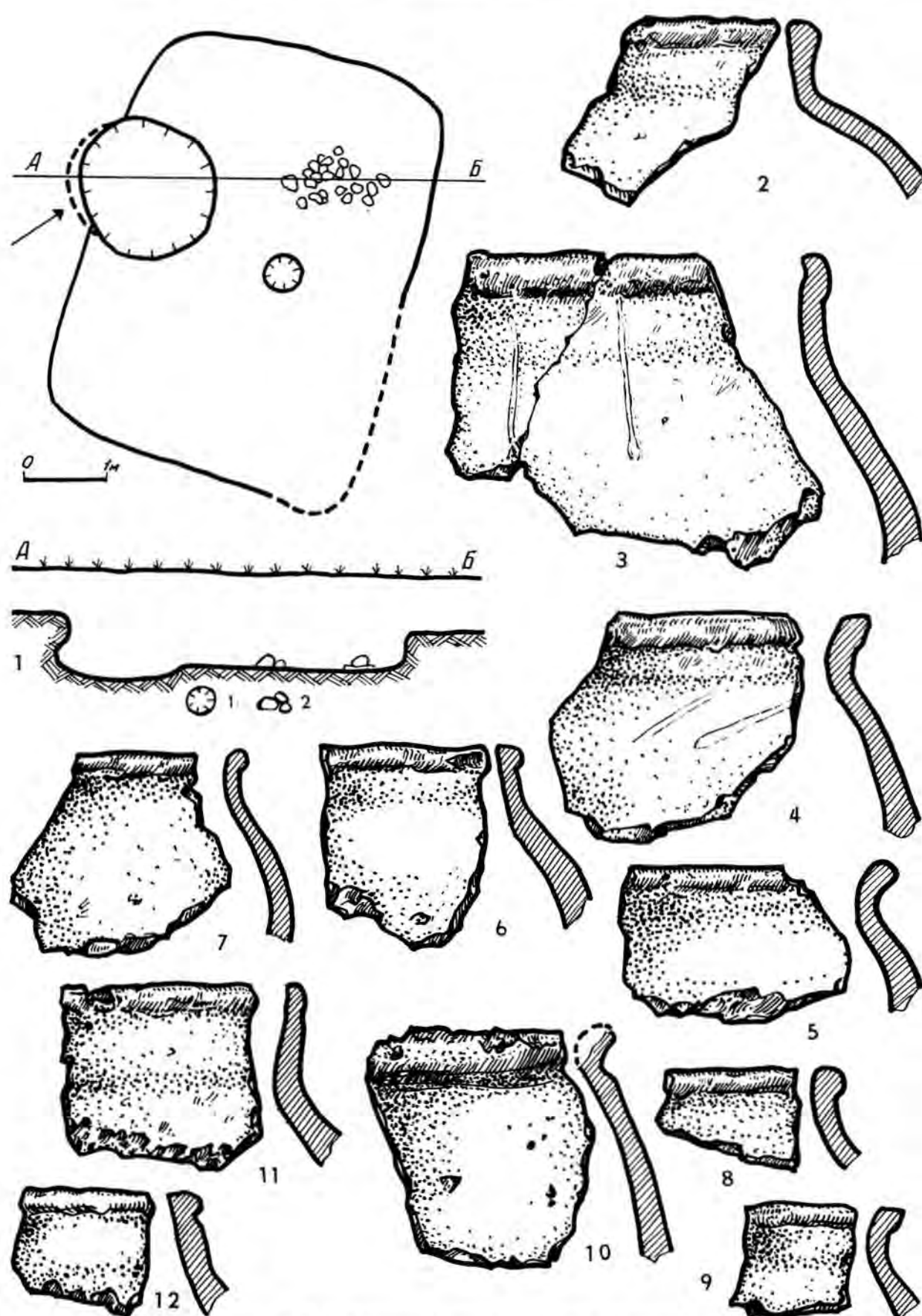

Табл. 2. Черняховское жилище № 20 из Островов и образцы керамики, найденной в его заполнении. 1 — кам-
ни; 2 — ямы.

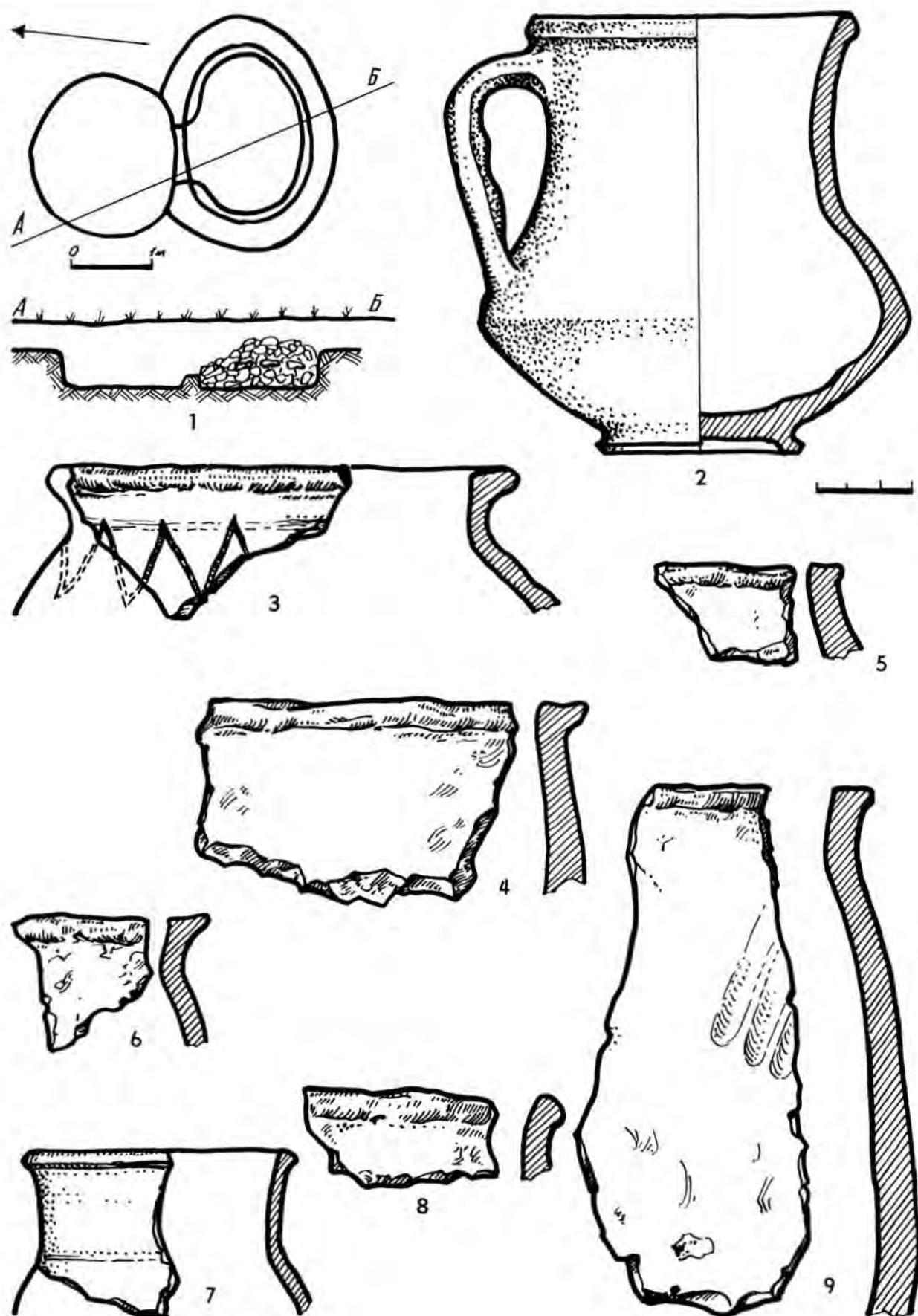

Табл. 3. Черняховское производственное сооружение из Островов и образцы керамики, найденной в его заполнении.

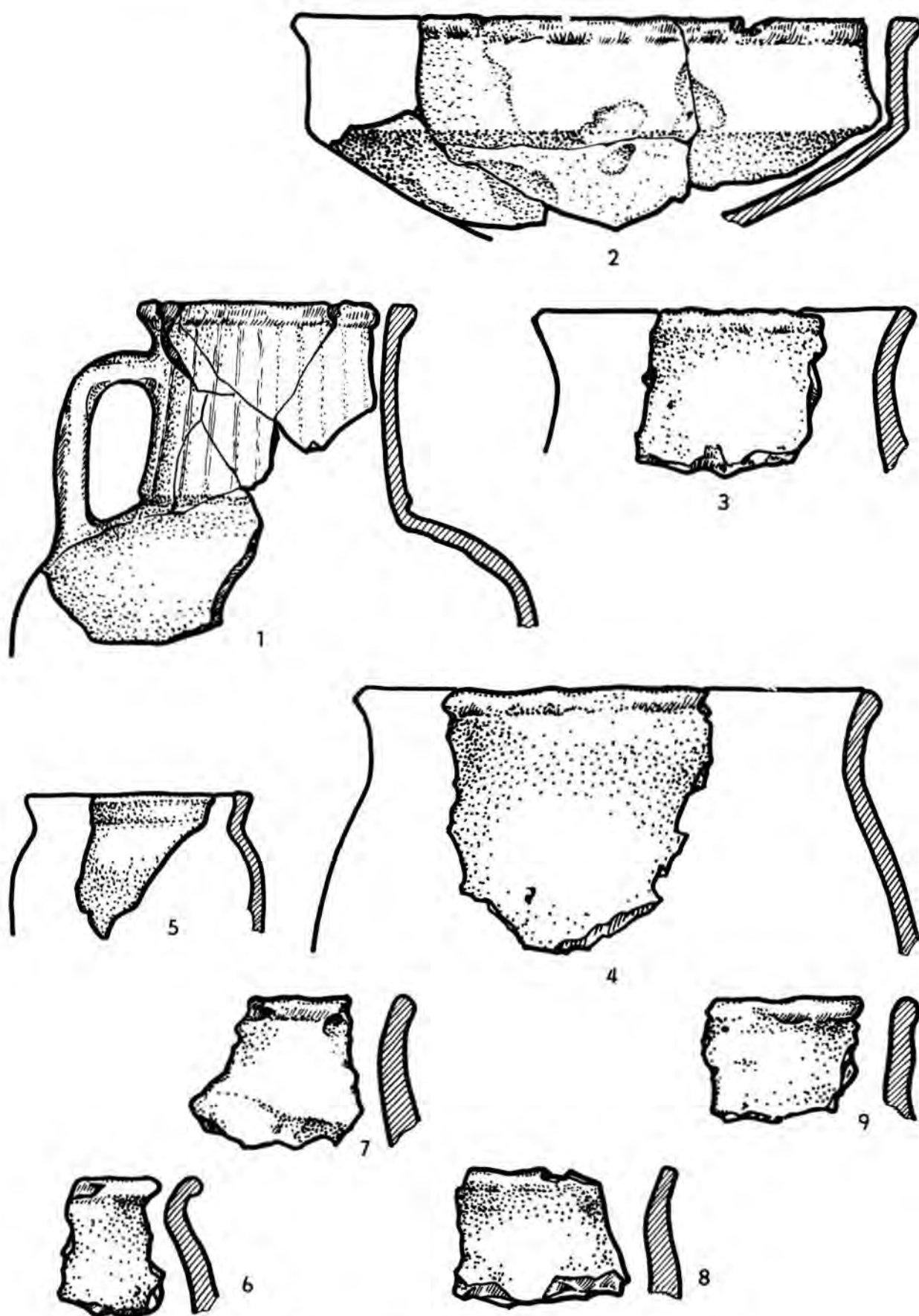

Табл. 4. Черняховская керамика из жилища № 6 (Острова).

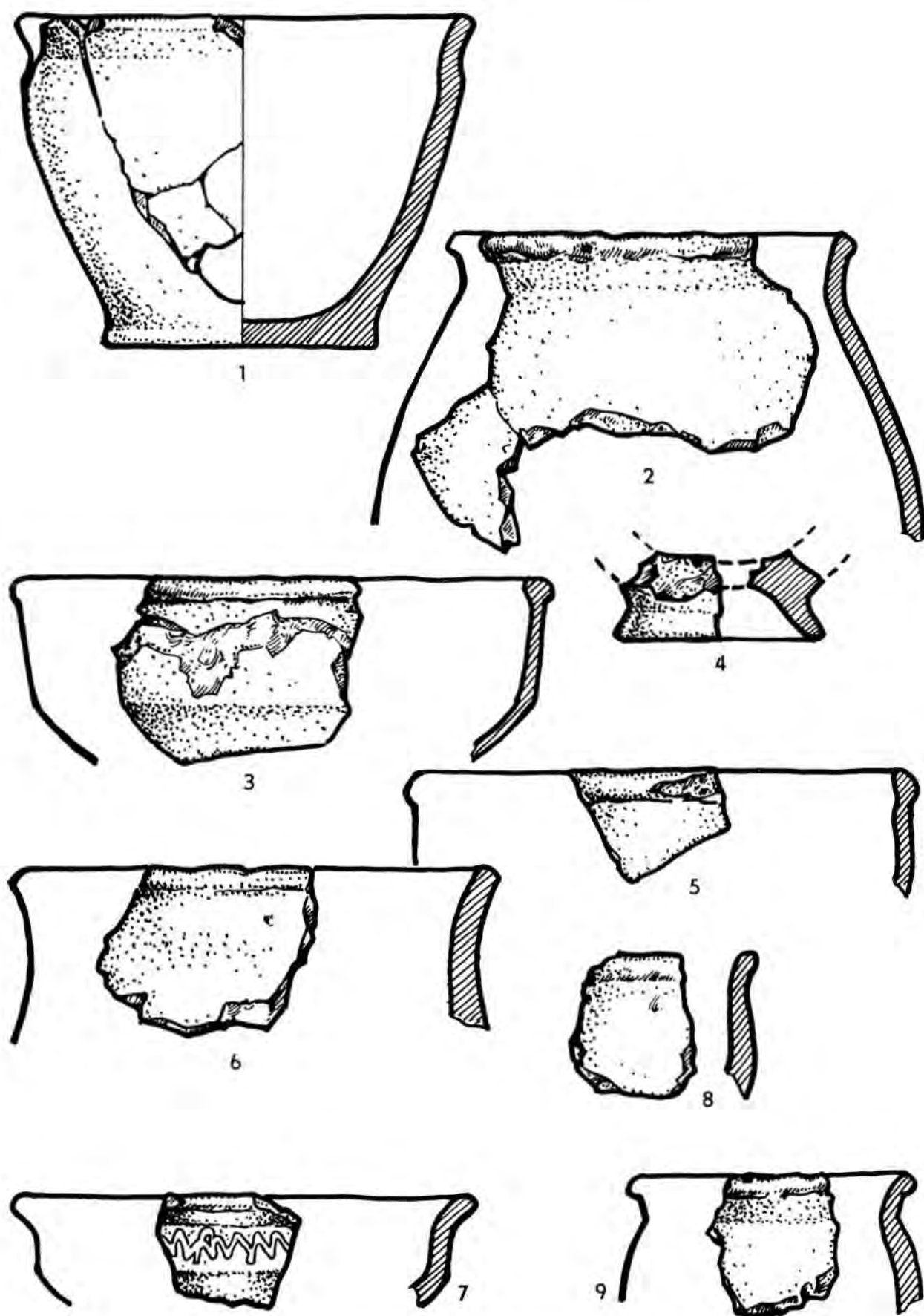

Табл. 5. Черняховская керамика из производственной мастерской (Острова).

Табл. 6. Черняховская керамика из Островов. 1, 5 — лепная; 2—4 — кружалая.

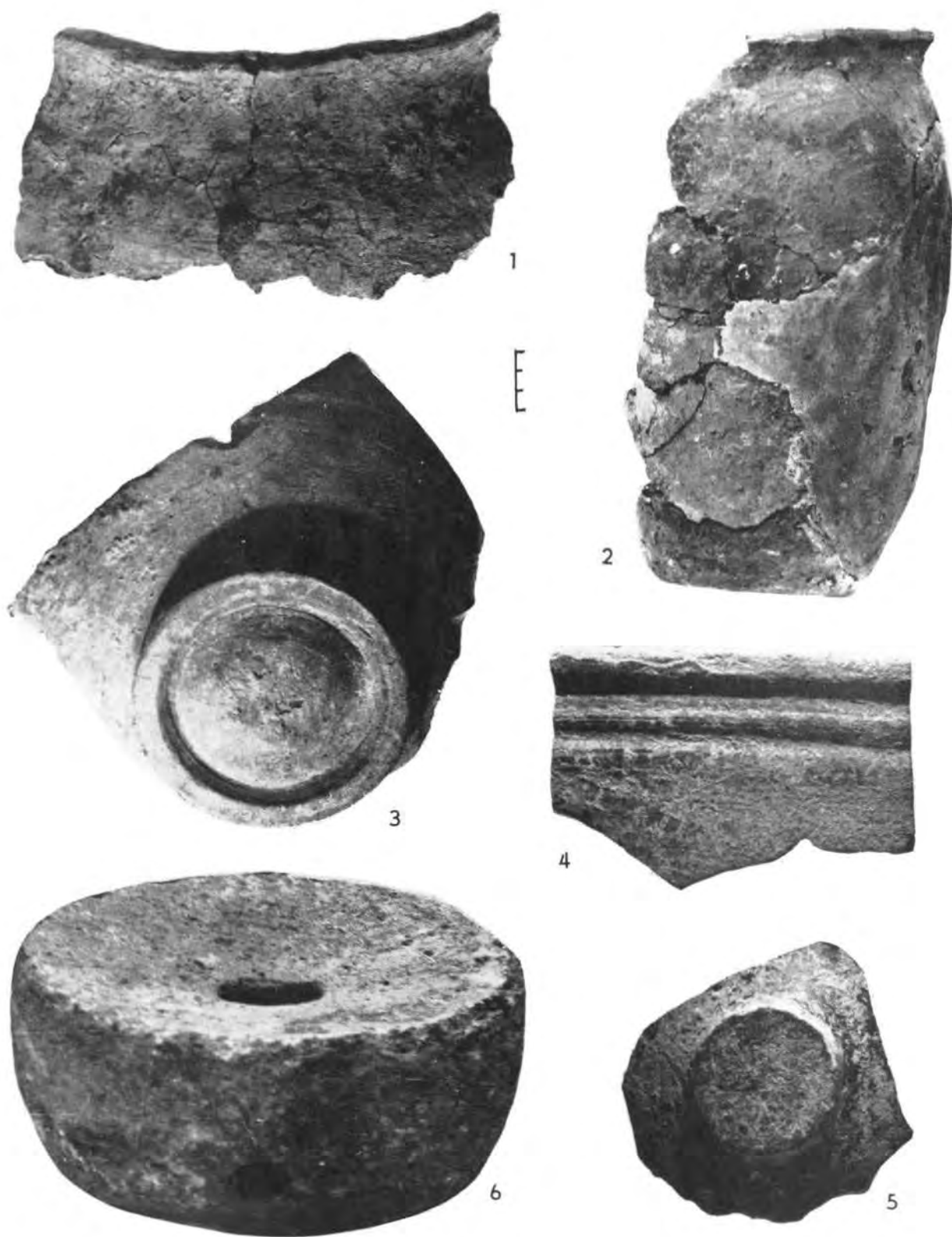

Табл. 7. Черняховецкие находки из Островов. 1, 2 — лепная керамика; 3—5 — кружалная керамика; 6 — жерновой камень.

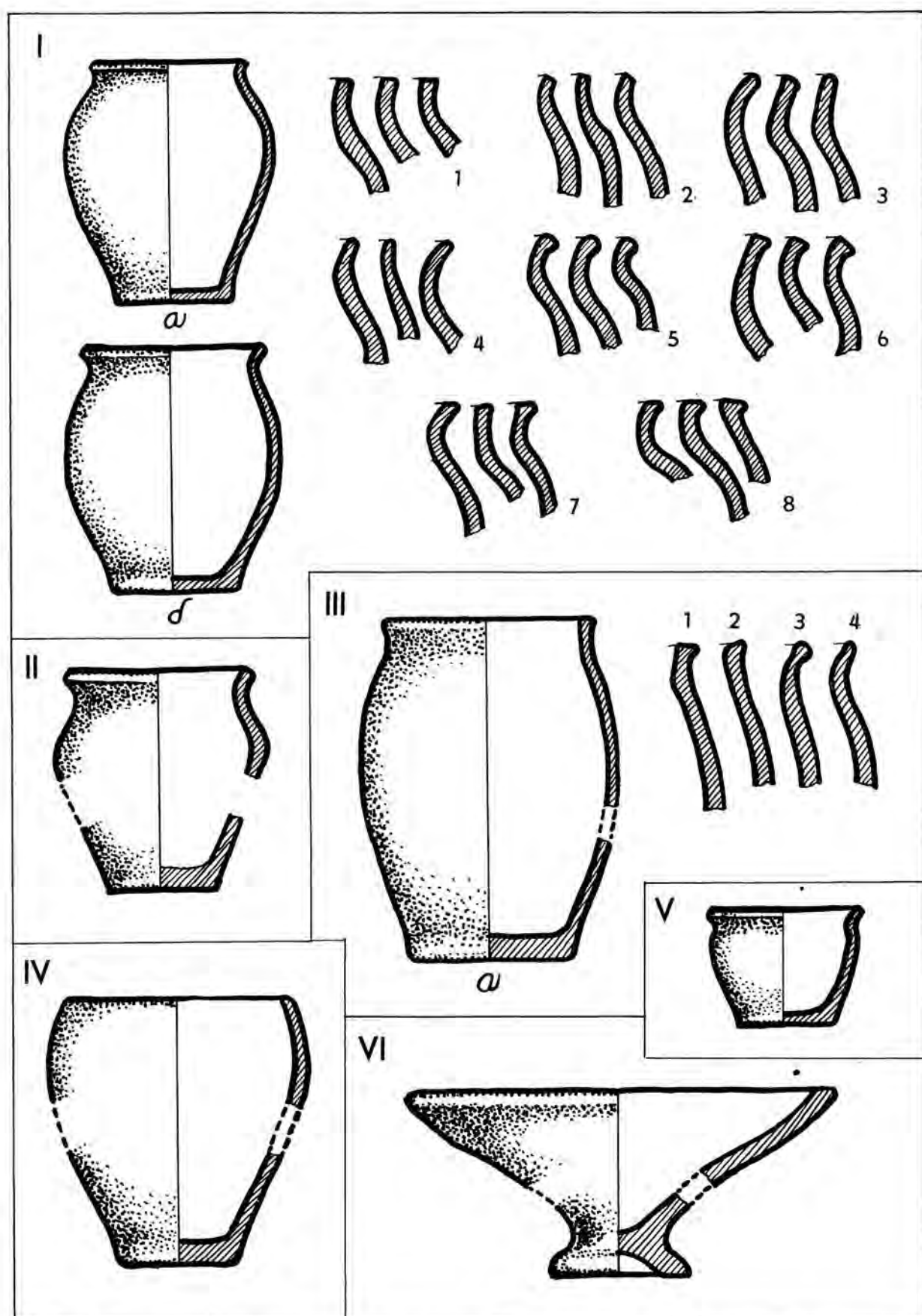

Табл. 8. Основные типы (обозначены римскими цифрами) и варианты (обозначены арабскими цифрами) леп-
ной черняховской посуды из Островья.

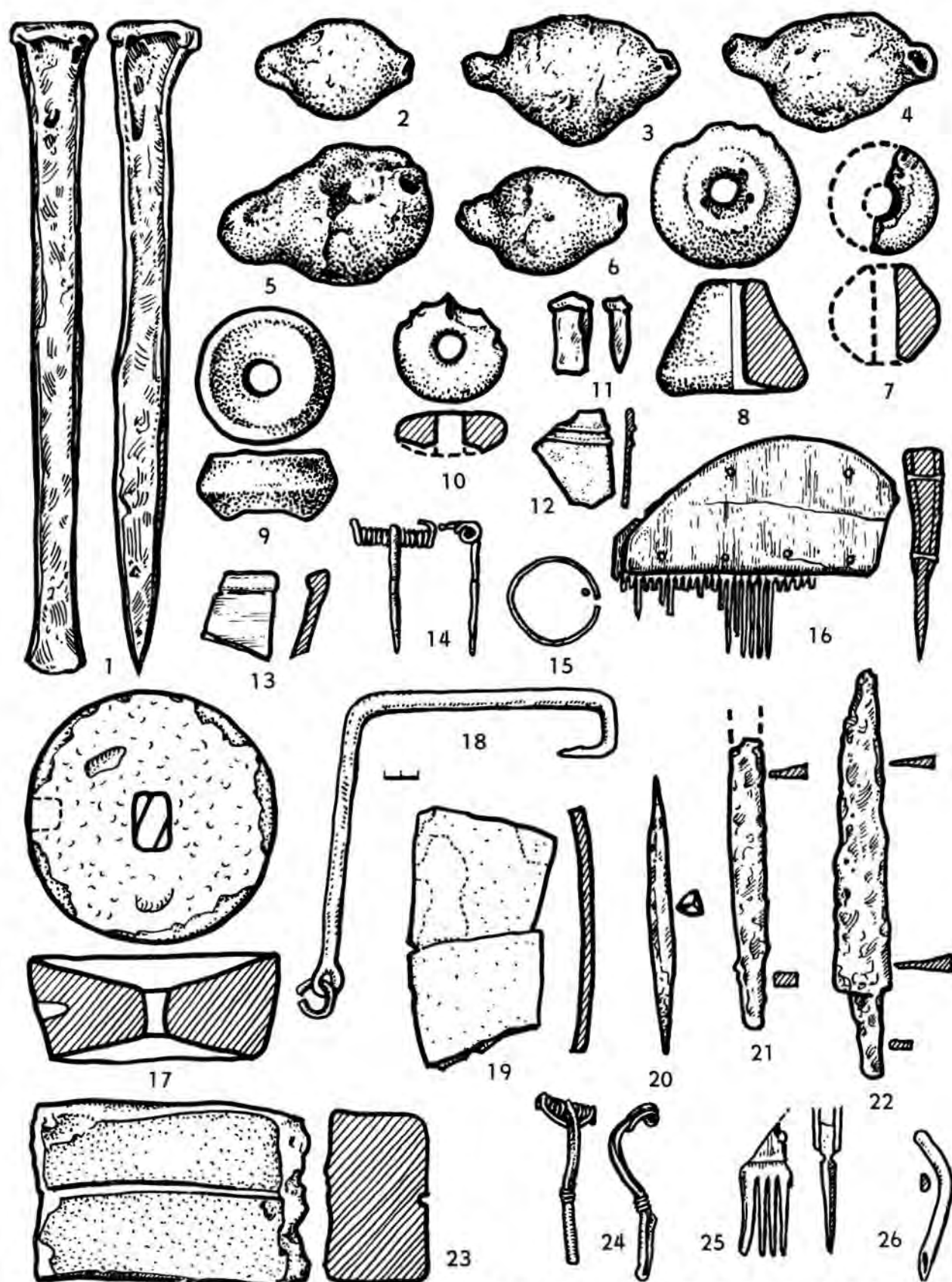

Табл. 9. Черняховские находки с поселения Островы. 1, 9, 23 — жилище № 20; 2, 26 — яма № 3; 4 — производственная мастерская; 5, 12, 13, 19 — яма № 13; 6 — яма № 2; 7 — хозяйственное сооружение № 4; 8 — яма № 11; 10, 14, 15, 21, 25 — жилище № 9; 11 — очаг № 1; 16 — хозяйственное сооружение № 26; 17–22 — культовый слой; 18 — жилище № 6; 20 — хозяйственное сооружение № 15; 24 — жилище № 14.

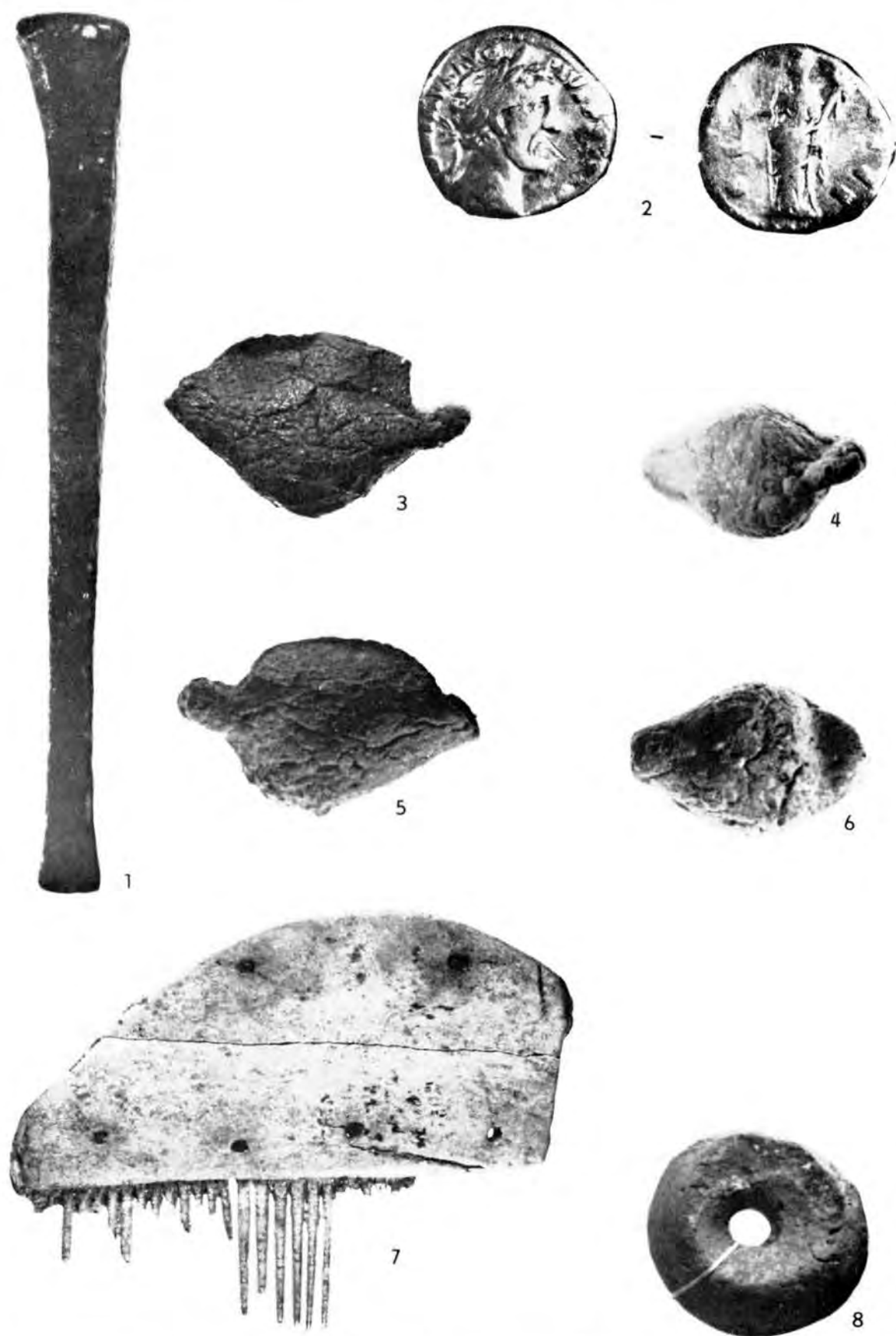

Табл. 10. Черняховские находки с поселения Остров. 1, 8 — жилище № 20; 2, 7 — хозяйственное сооружение № 26; 3, 5 — производственная мастерская; 4 — яма № 3; 6 — яма № 2.

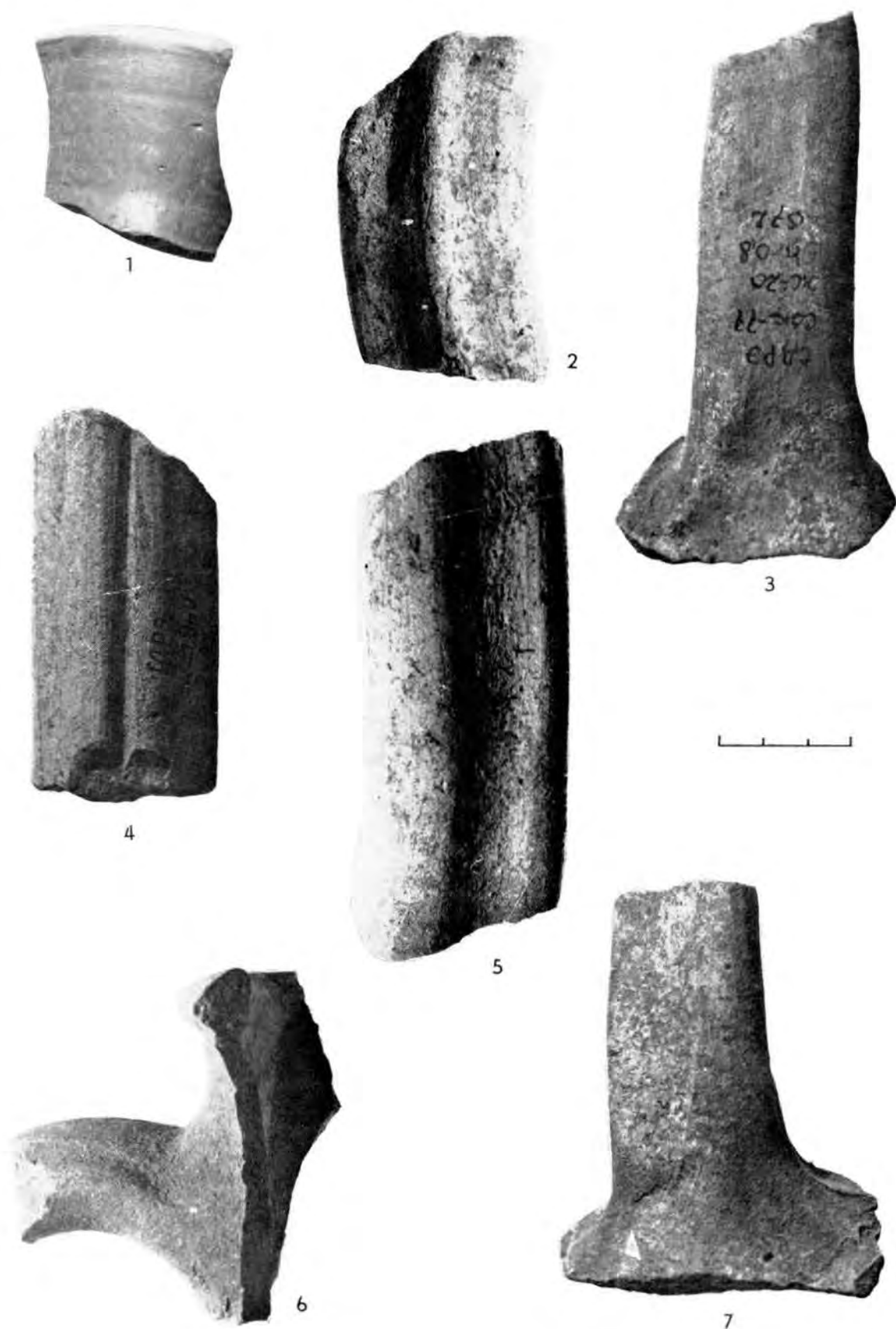

Табл. 11. Образцы импортной керамики из Островов. 1 — производственное сооружение; 2, 6 — яма № 13; 3, 4, 7 — жилище № 20; 5 — жилище № 16.

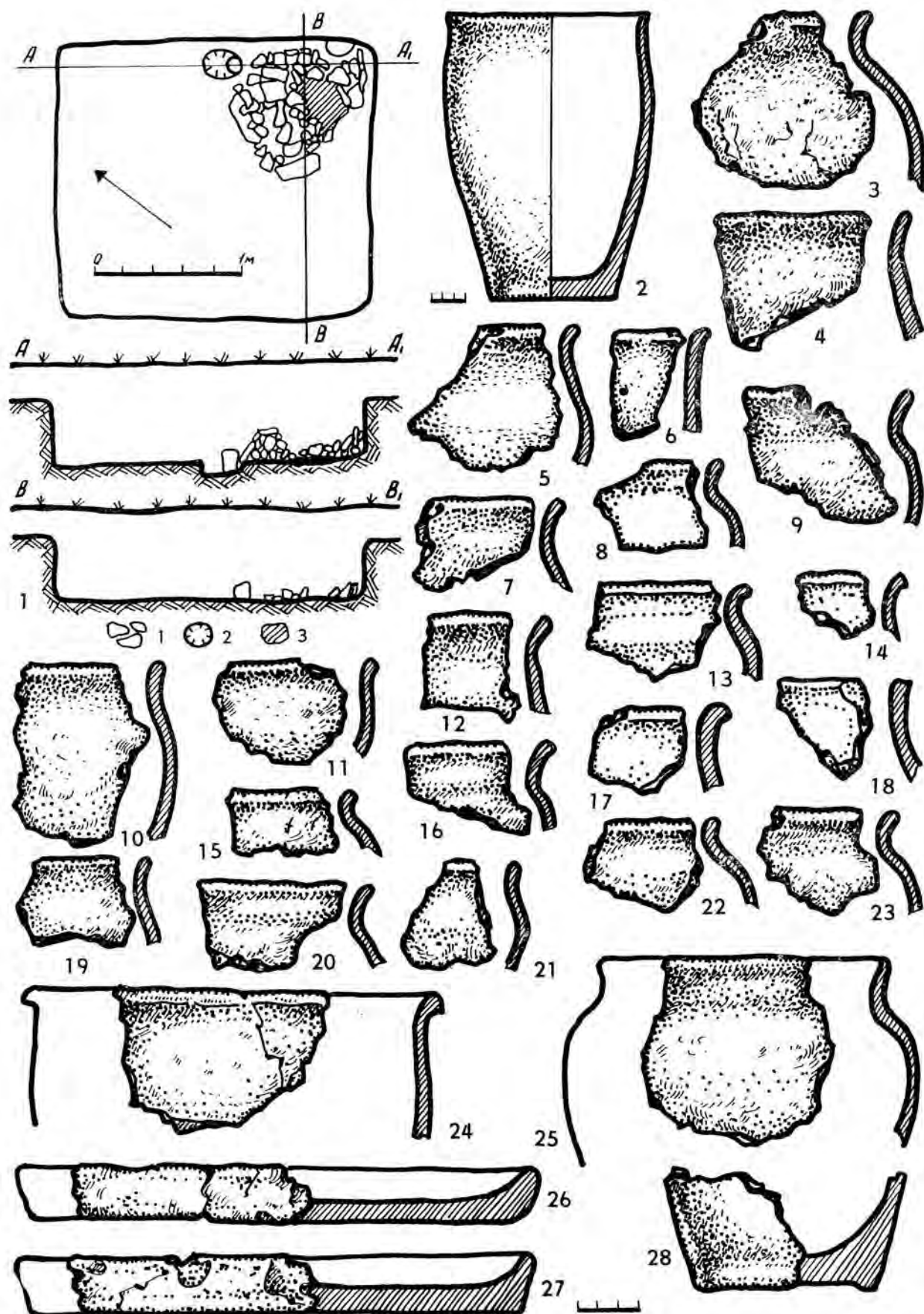

Рис. 12. Раннесредневековое жилище № 2 из Луки-Каветинской и образцы керамики, найденной в его заполнении. 1 — камни; 2 — яма; 3 — под печью.

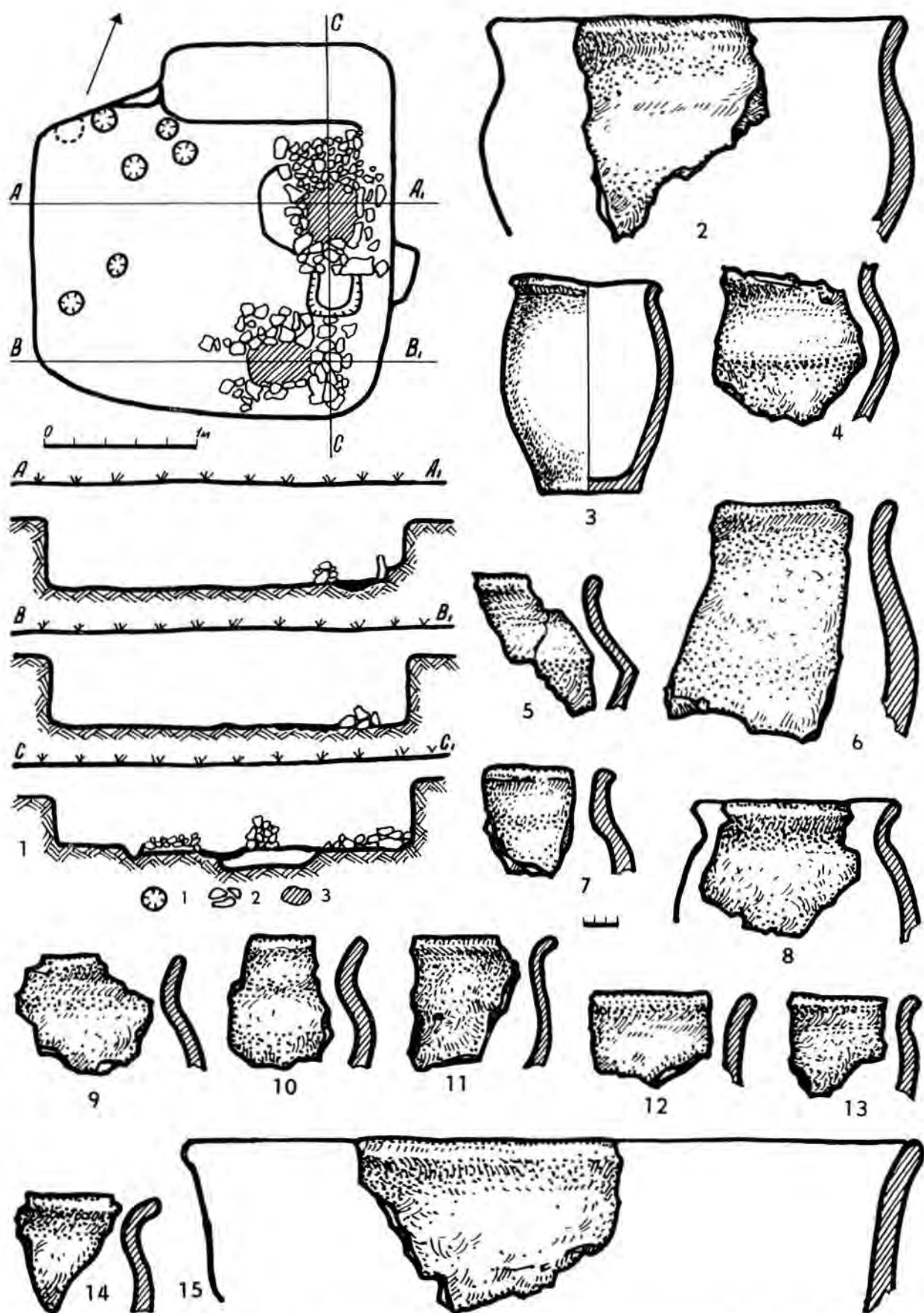

Табл. 13. Раннесредневековое жилище № 1 из Луки-Каветчинской и образцы керамики, найденной в его заполнении. 1 — ямы; 2 — камни; 3 — пол печи.

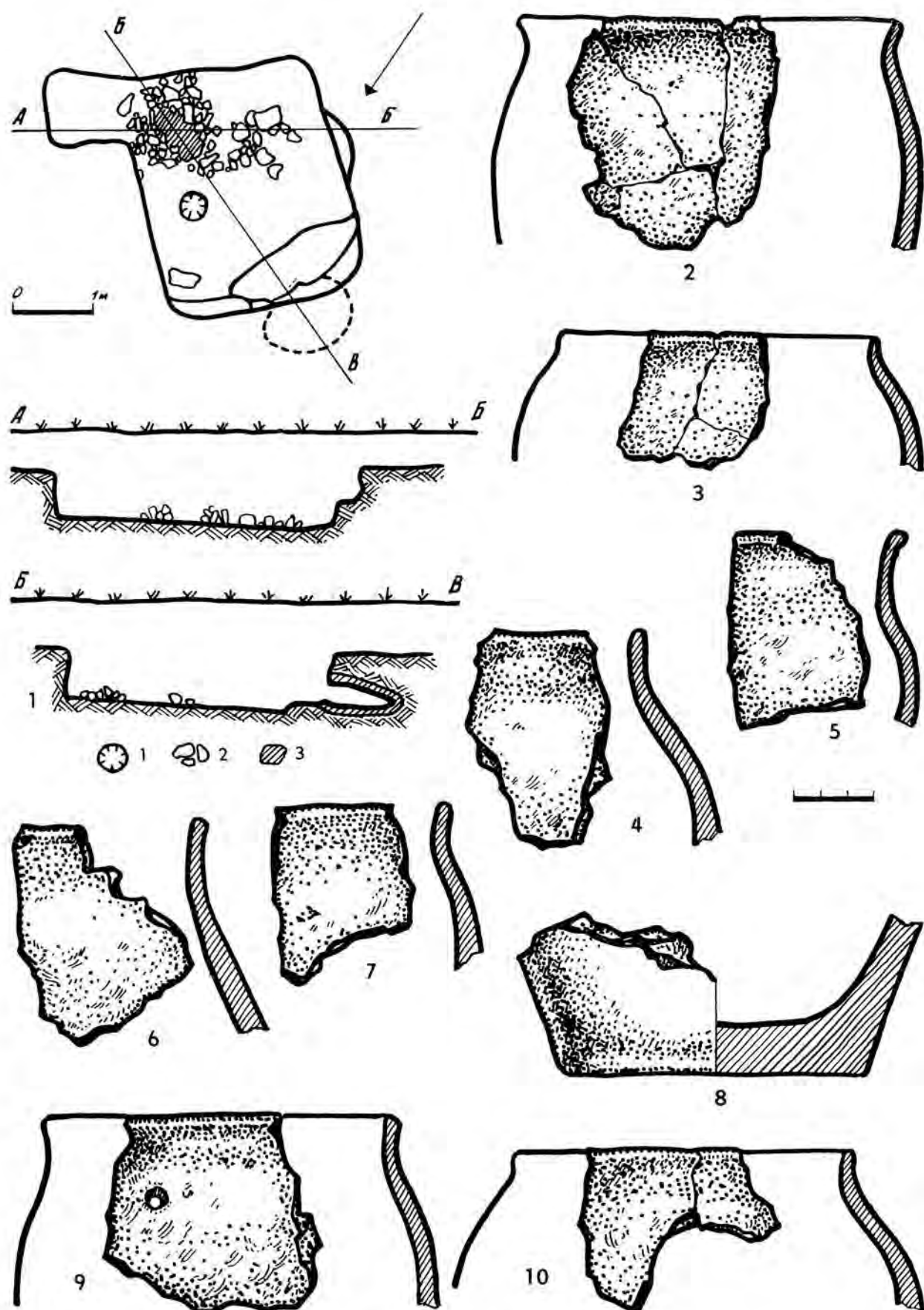

Табл. 14. Раннесредневековое жилище № 7 из Луки-Каветинской и образцы керамики, найденной в его заполнении. 1 — яма; 2 — камни; 3 — под печи.

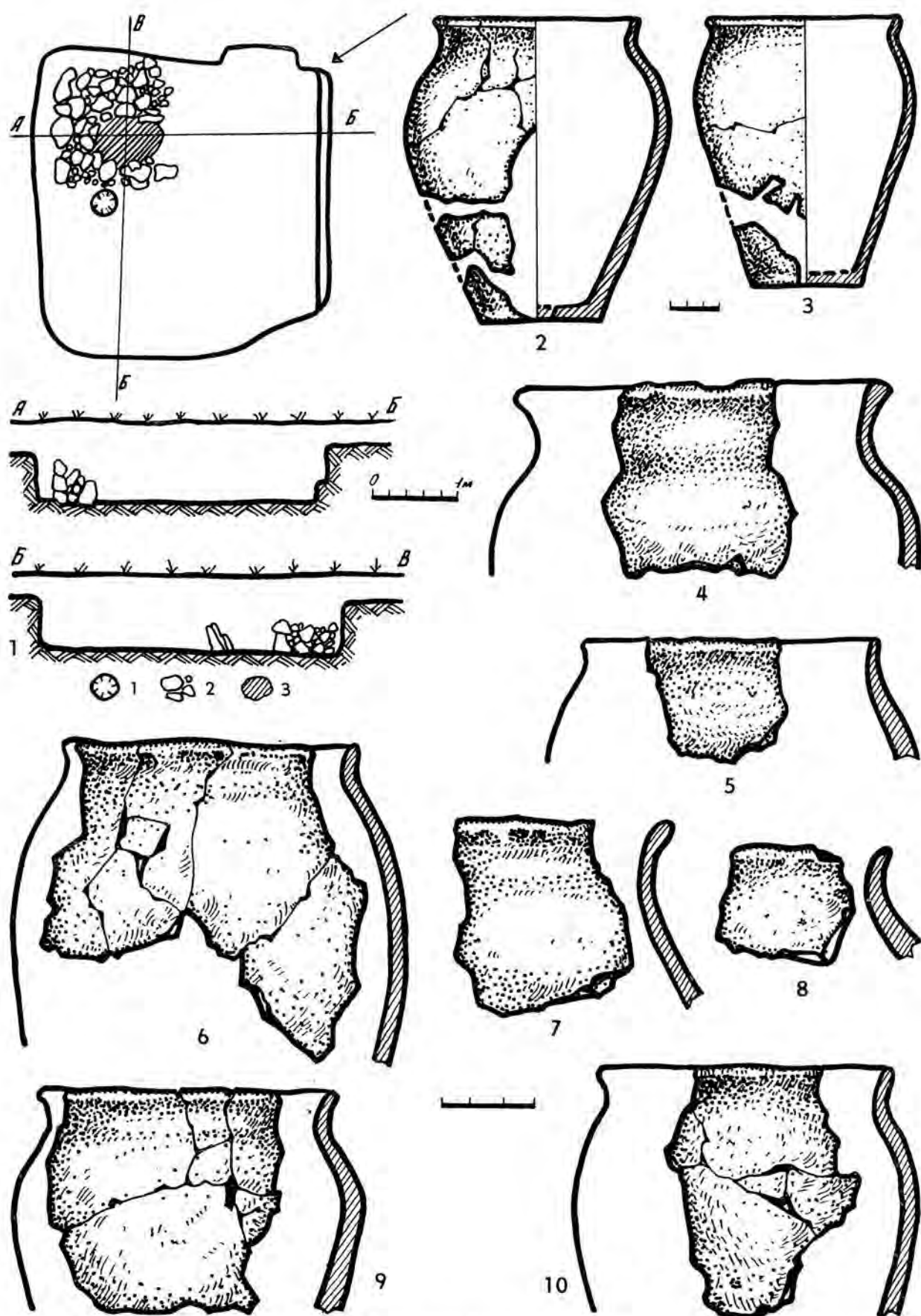

Табл. 15. Раннесредневековое жилище № 8 из Луки-Кавстнической и образцы керамики, найденной в его заполнении. 1 — яма; 2 — камни; 3 — под печью

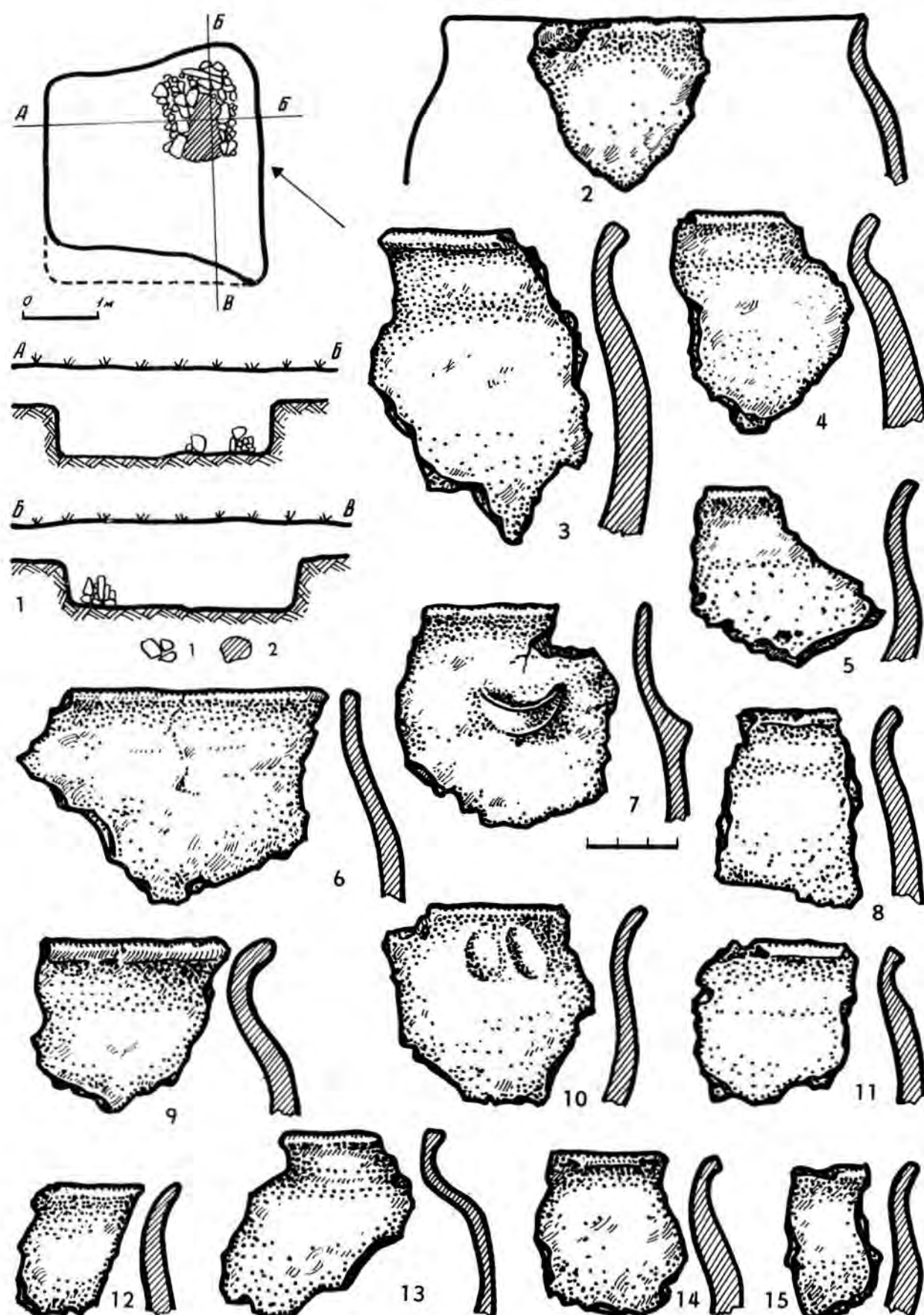

Табл. IV. Раннесредневековое жилище № 12 из Луки-Каветчинской и образцы керамики, найденной в его за-
полнении. 1 — камни; 2 — под печи.

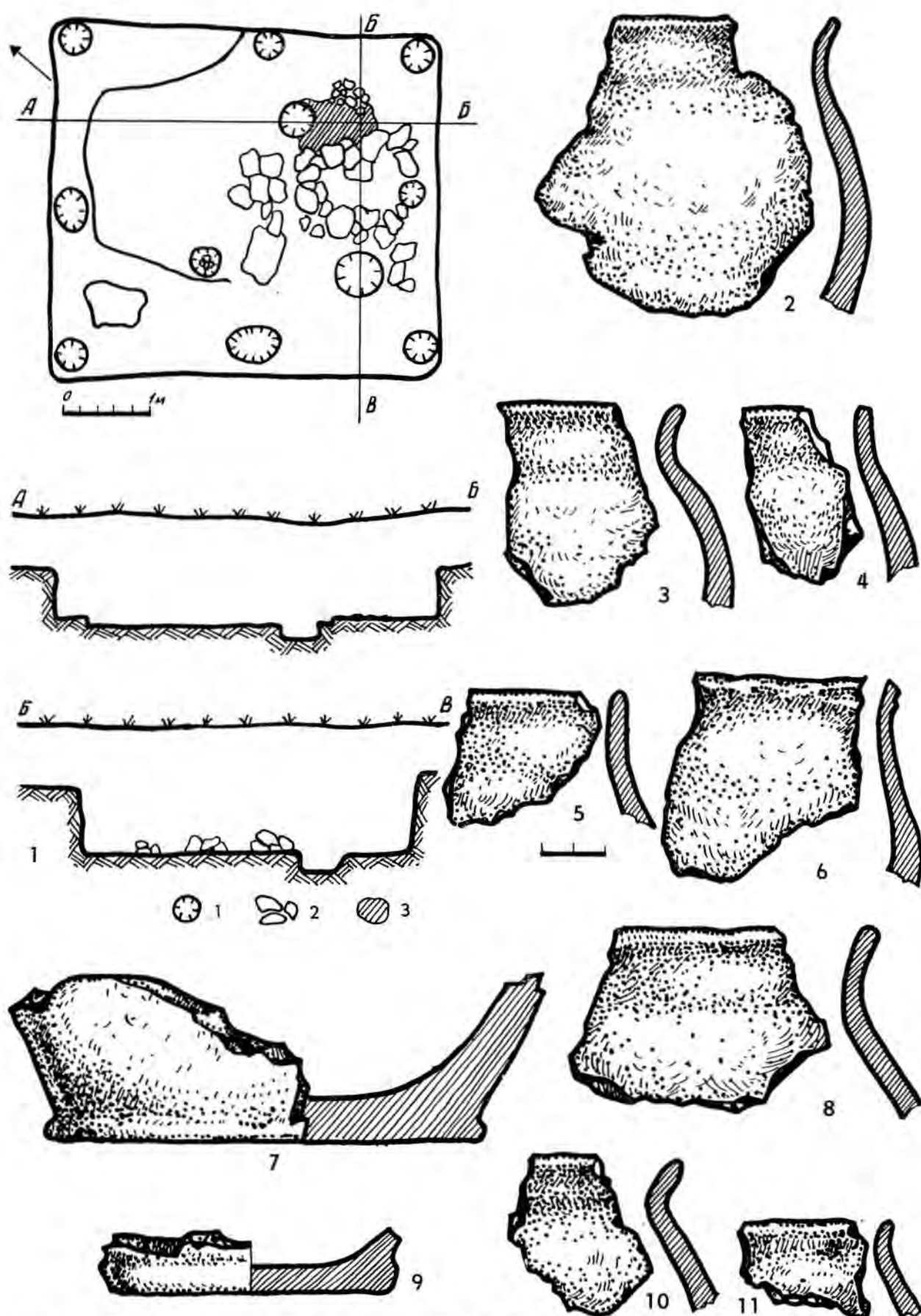

Табл. 17. Раннесредневековое жилище № 13 из Луки-Каветинской и образцы керамики, найденной в его заполнении. 1 — ямы; 2 — камни; 3 — под печью.

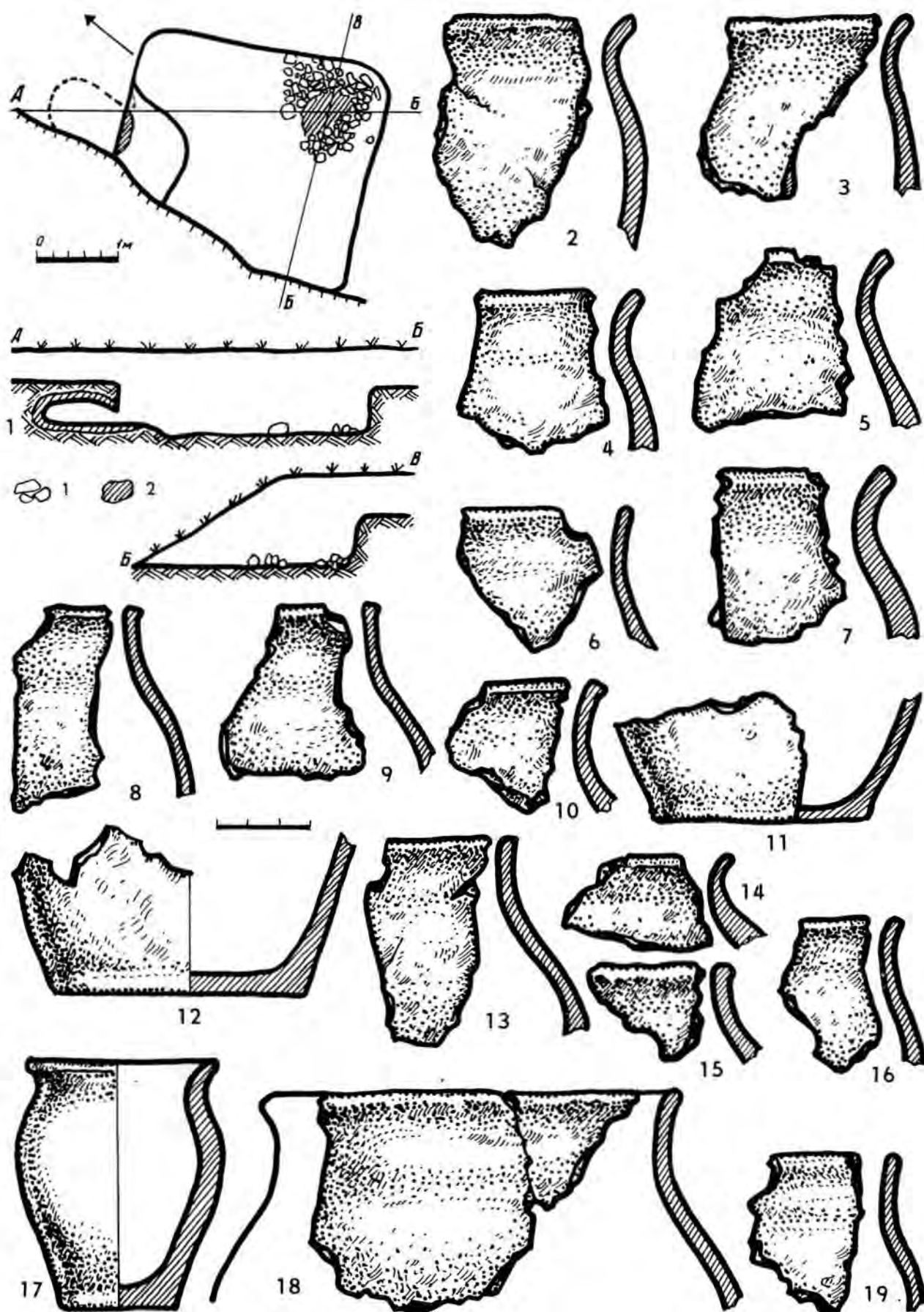

Табл. 18. Раннесредневековое жилище № 14 из Луки-Каветинской и образцы керамики, найденной в его заполнении. 1 — камни; 2 — под печи.

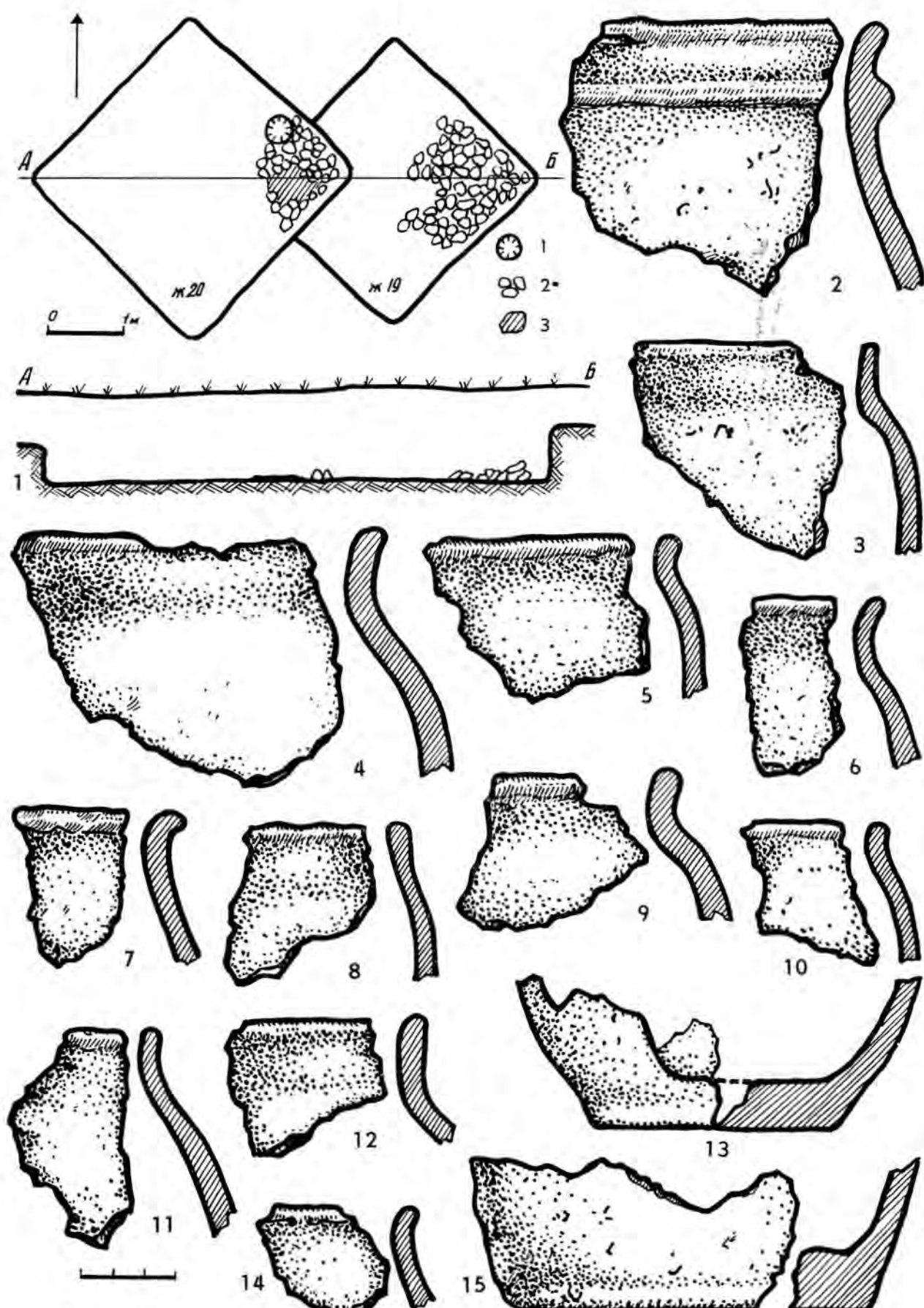

Табл. 19. Раннесредневековые жилища № 19, 20 из Луки-Каверинской и образцы керамики из жилища № 19. 1 — яма; 2 — камин; 3 — под печей.

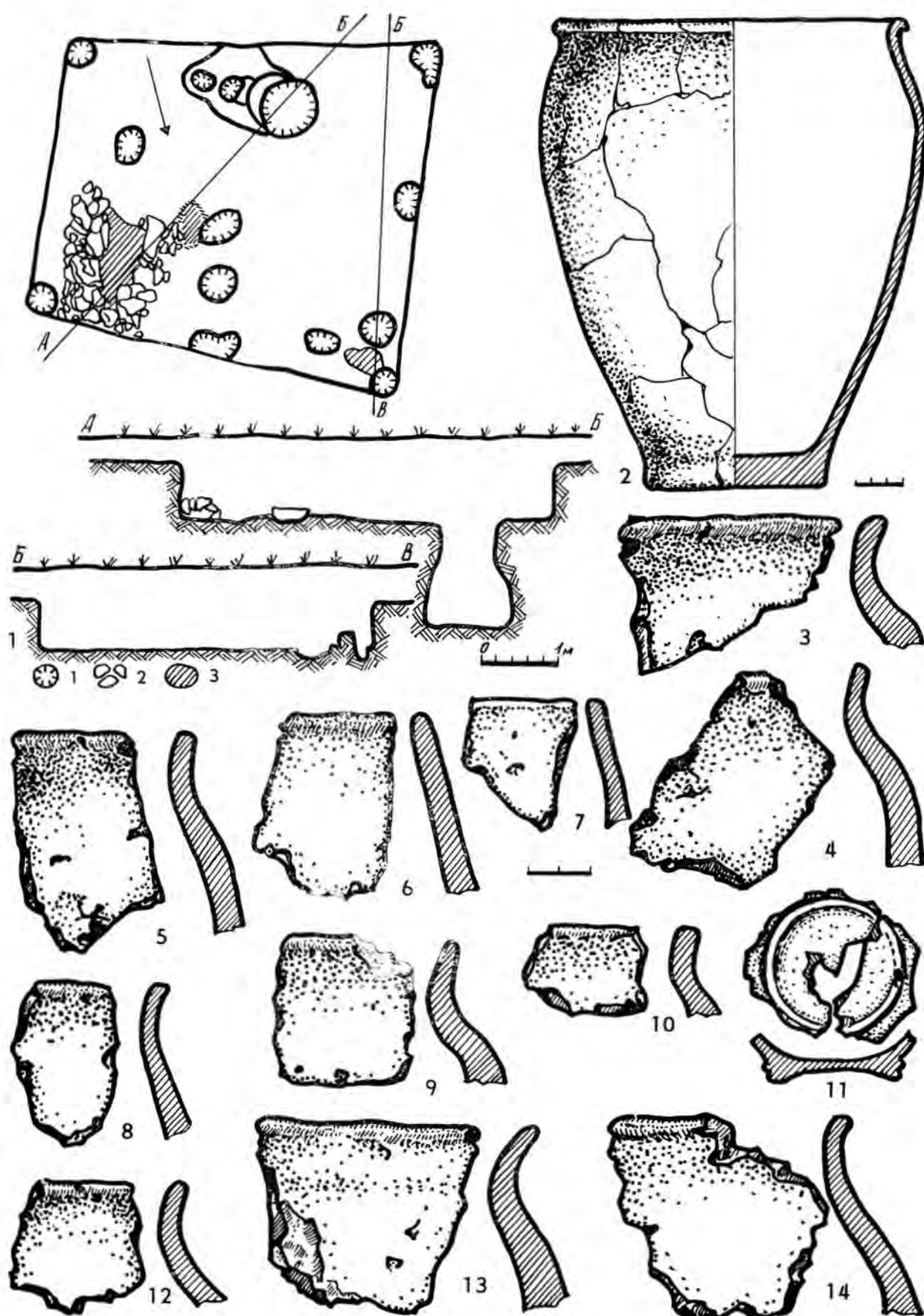

Табл. 20. Раннесредневековые жилища № 25 из Луки-Каветчинской и образцы керамики из его заполнения.
1 — ямы; 2 — камни; 3 — под печи.

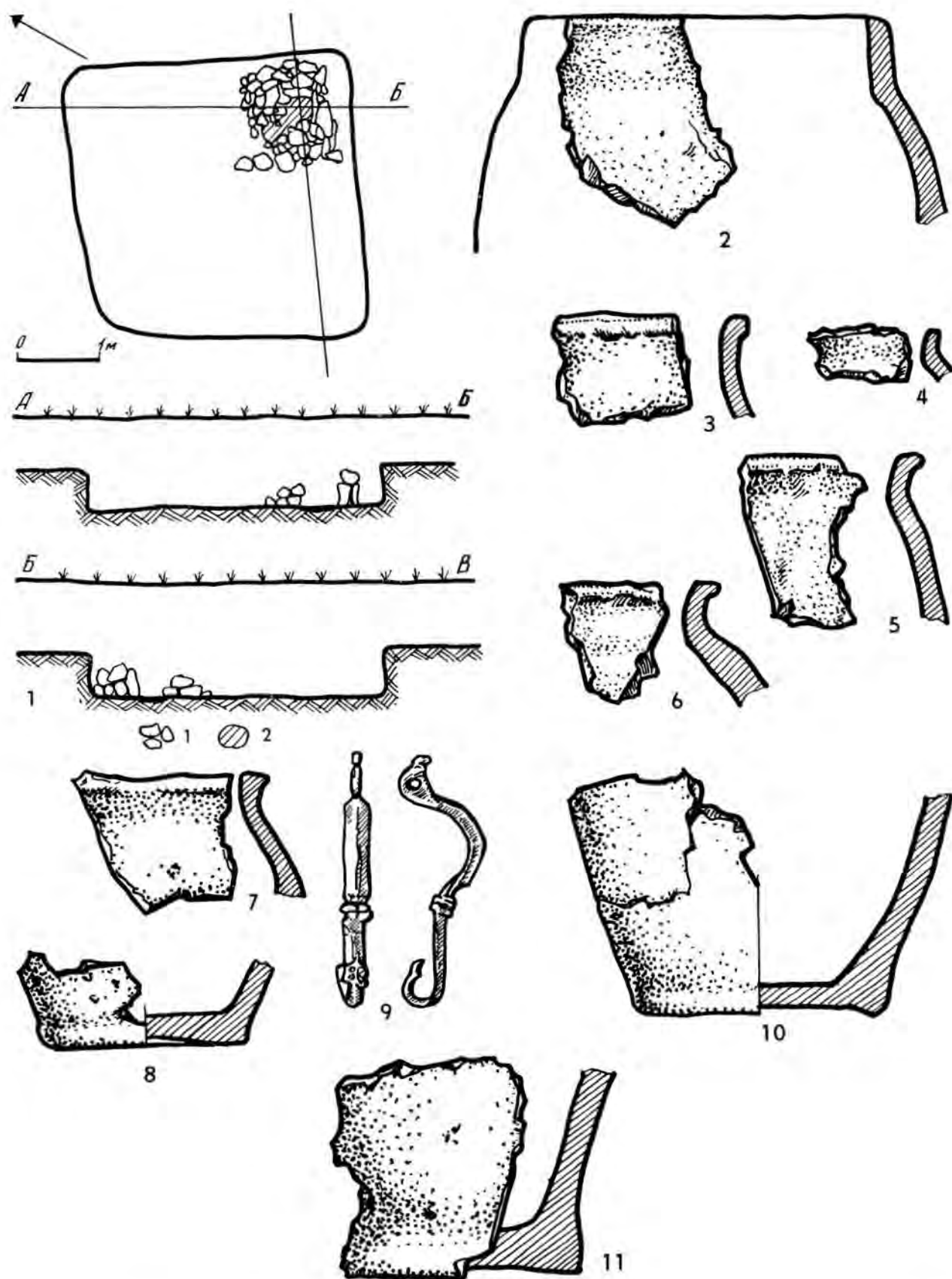

Табл. 21. Раннесредневековое жилище № 27 из Луки-Каветинской и образцы находок, найденных в его заполнении. 1 — камни; 2 — пол печи.

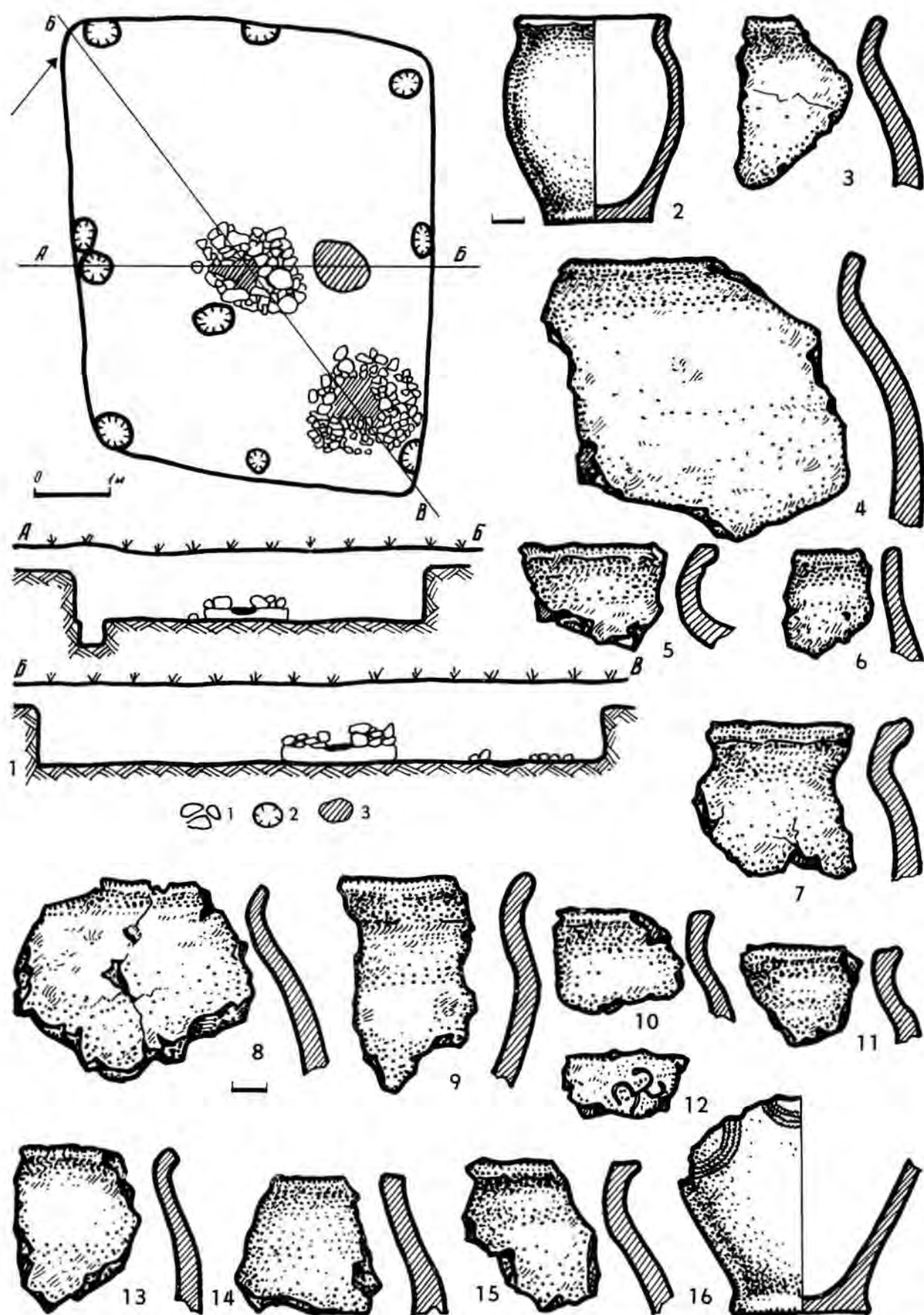

Табл. 22. Раннесредневековое жилище № 29 из Луки-Каветчинской и образцы керамики, найденной в его заполнении. 1 — камешки; 2 — ямы; 3 — под печей.

Табл. 23. Лепная керамика из Луки-Каветчинской.

Табл. 24. Лепная керамика из Луки-Каветинской.

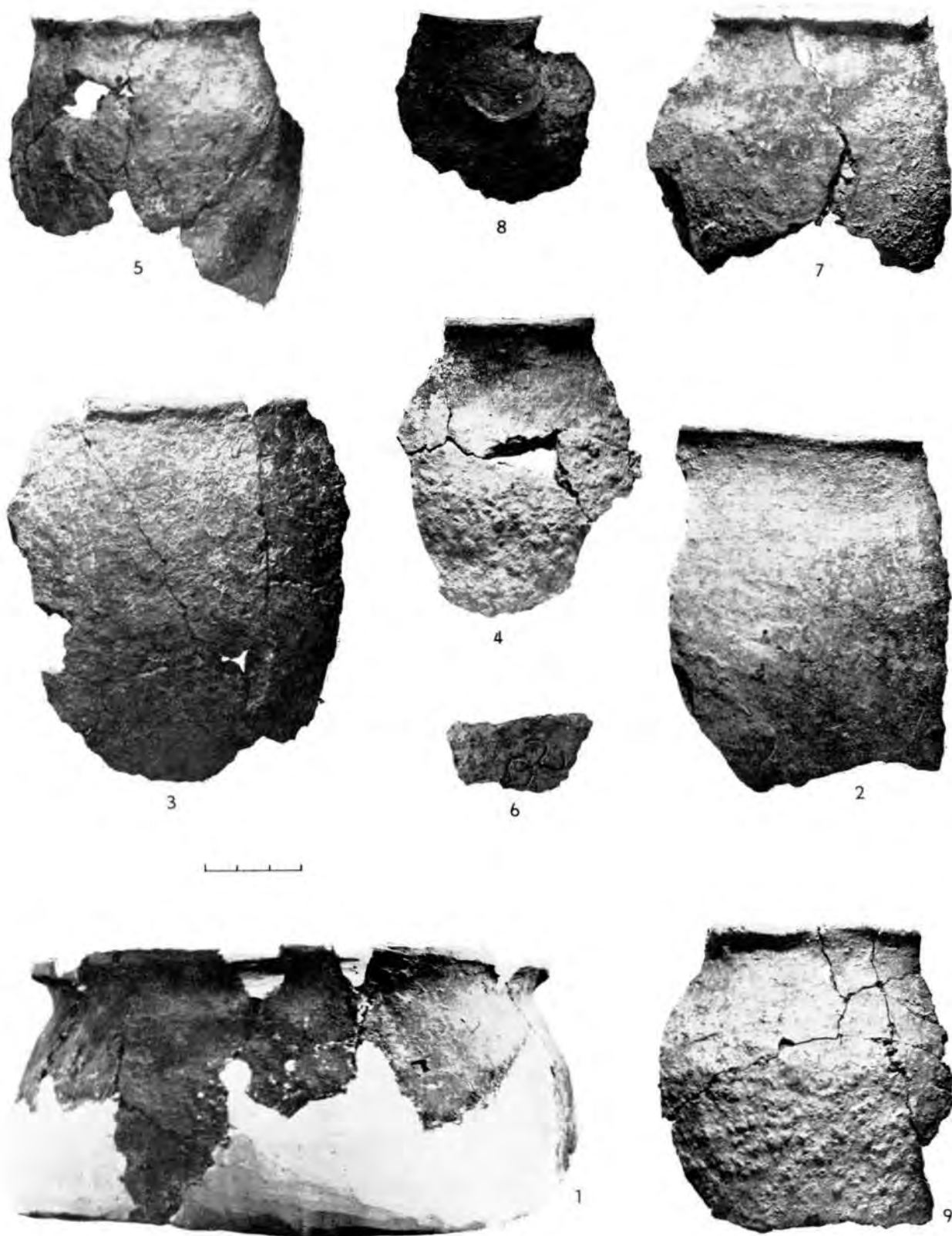

Табл. 25. Лепная керамика из Луки-Каветчинской.

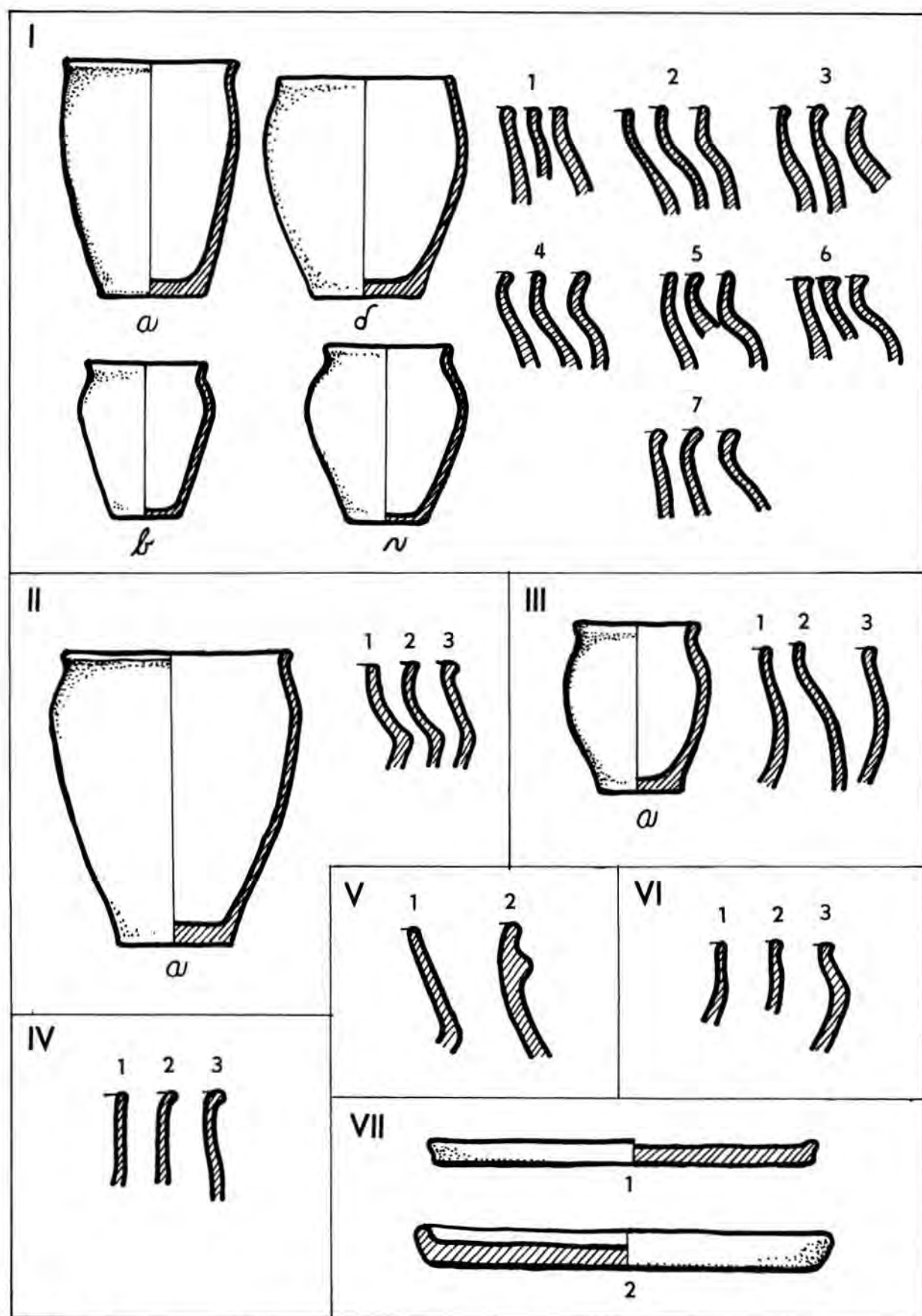

Табл. 26. Основные типы (обозначены римскими цифрами) и варианты (обозначены арабскими цифрами) лепной раннесредневековой посуды в Луке-Каветчинской.

Табл. 27. Образцы кружалой керамики из Луки-Кавецької. 1-5 — черняхівські фрагменти, 6-9 — амфорні фрагменти.

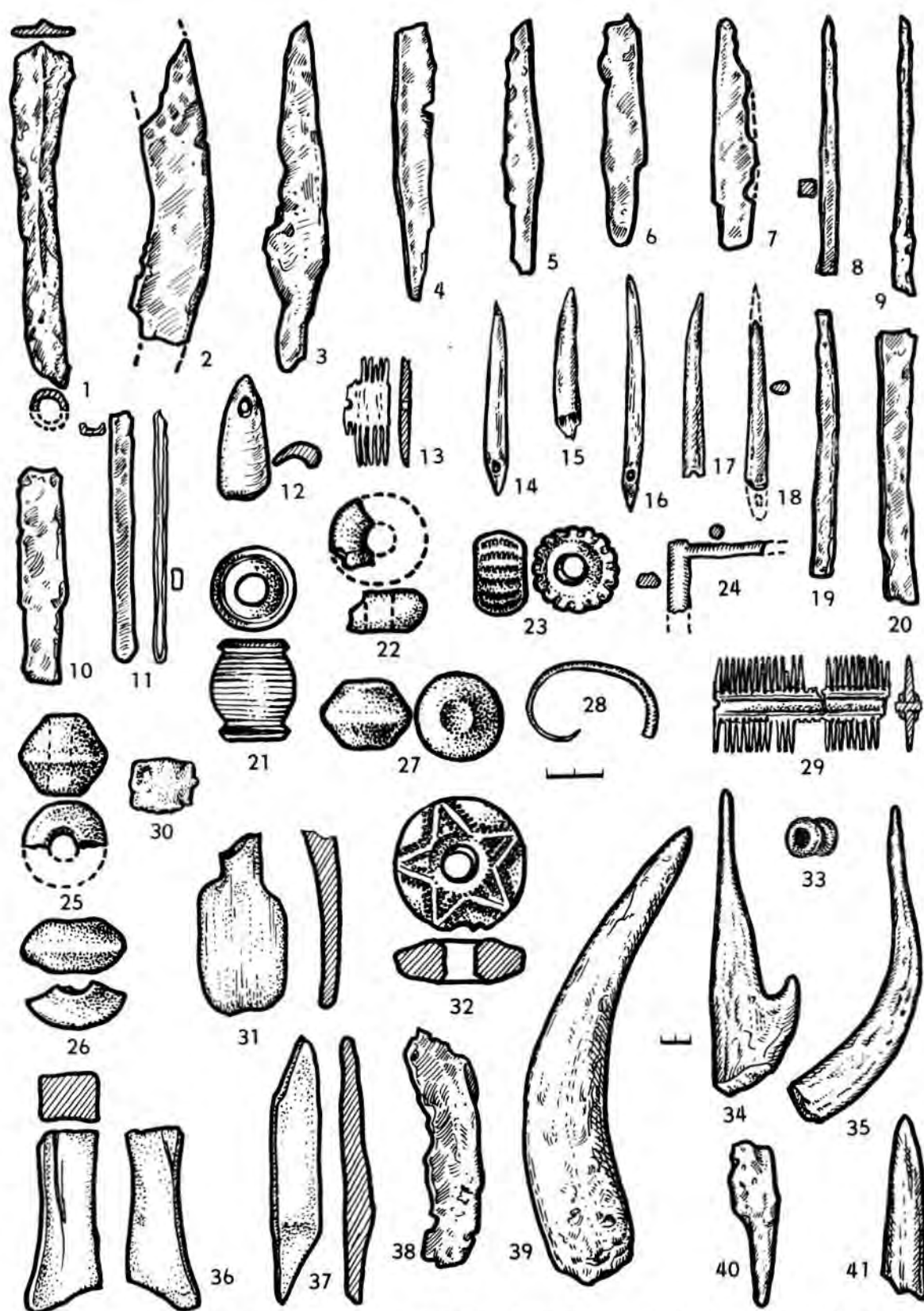

Табл. 28. Находки с раннесредневекового поселения Лука-Каветинская. 1, 19, 35 — жилище № 1; 2 — яма № 20; 3, 14, 15, 28, 41 — жилище № 13; 4 — яма № 12; 5, 16, 17, 20, 26 — жилище № 9; 6 — жилище № 12; 7, 23 — жилище № 18; 8, 11 — жилище № 26; 9, 31, 34, 40 — жилище № 2; 10, 12, 13, 21, 22, 25, 32 — жилище № 25; 18 — жилище № 22; 21 — жилище № 20; 27 — жилище № 15; 29 — хозяйственное сооружение № 7; 30 — жилище № 5; 33 — жилище № 11; 36 — яма № 7; 37 — жилище № 3; 38 — жилище № 27; 39 — жилище № 29.

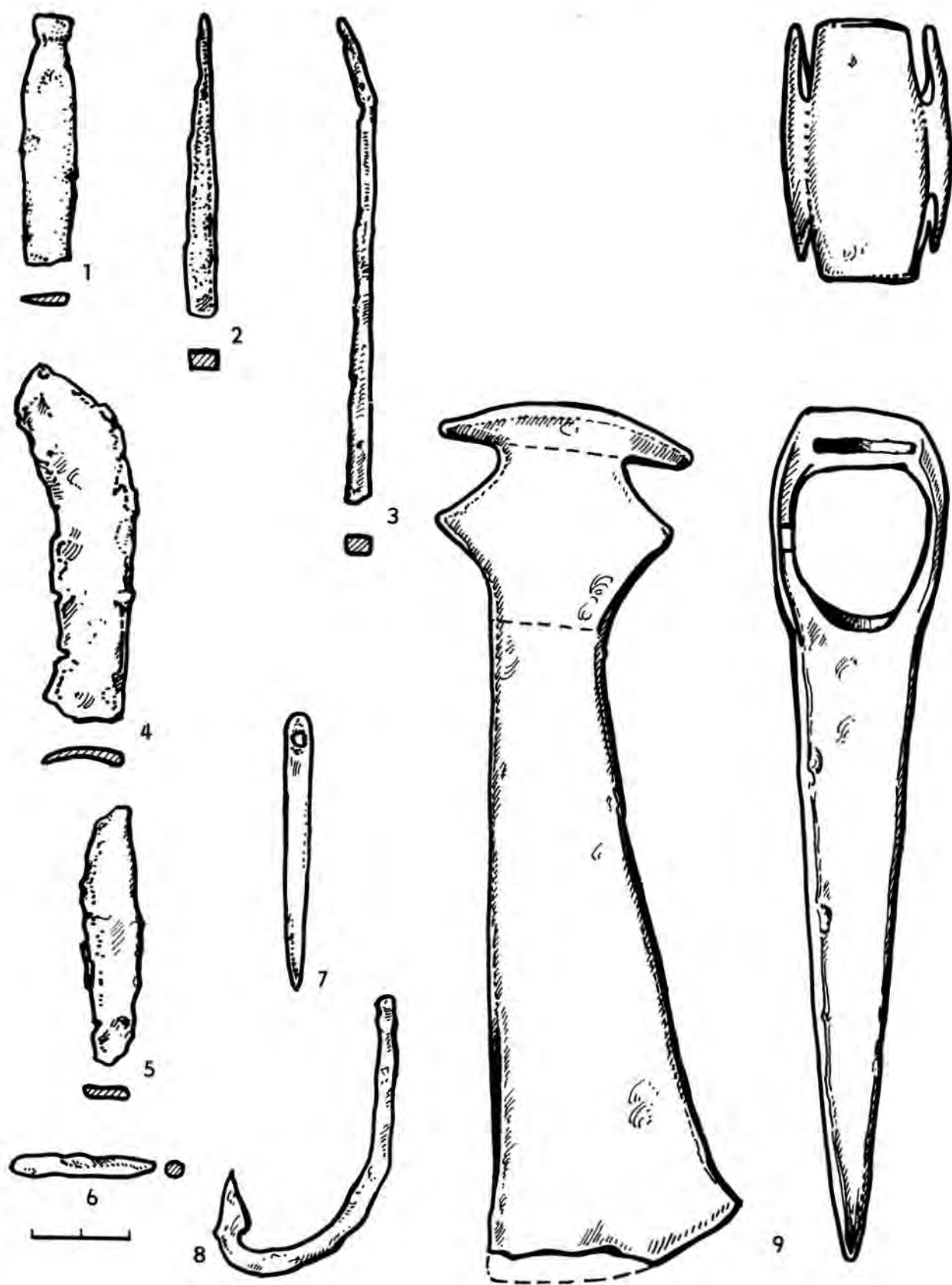

Табл. 29. Находки с раннесредневекового поселения Лука-Каветчинская. 1—3, 7 — жилище № 29; 4, 5, 8, 9 — жилище № 27; 6 — яма № 34.

The Problem of Succession between the Remains of Chernyakhovsk Culture and the Early Medieval Period in the Light of New Investigation in the Middle Dniester Basin

L. V. Vakulenko — O. M. Prikhodnyuk

Excavations in 1974—1979 in the vicinity of village Sokol in the middle Dniester basin have yielded a large amount of archeological material related chronologically to the Chernyakhovsk and early medieval Slavic cultures. In the site of Ostrovy, there have been investigated 12 dwellings, 23 features and 24 pits of economic character, 6 outdoor kilns and hearths, all of Chernyakhovsk culture; in the site of Luka-Kavetchinskaya, there have been found 27 dwellings, 10 features and 32 pits of economic character, 5 hearths and kilns placed outside the constructions relating to the Prague-Korchak sphere of remains.

The material culture of investigated archaeological complexes is characterized by specific phenomena which are typical for east Slavic society of the middle Dniester basin in various historical periods. Within closed complexes, there prevailed the material which, together with the construction of houses, represented the basic source for the identification of Slavic cultures and the investigation into cultural-historical and ethnic connections between the remains of Chernyakhovsk and the Prague-Korchak cultures.

The analysis of material carried out in order of closed complexes allowed to determine earlier and later phases of its existence in one and the same culture. This in turn allowed to work with chronologically near features, when seeking some links in it, and not with accidentally similar and chronologically considerably distant phenomena of material culture. This method minimizes best the possible mistakes in this research.

In comparison with material from other sites in the Dniester basin, we were more successful in establishing within the material of Chernyakhovsk culture, coming from the site of Ostrovy, a typical archaeological complex of this culture which is characterized by many

features identical with those of the succeeding early medieval Slavic culture of the middle and third quarter of 1st millenium A. D. that was searched through at the site of Luka-Kavetchinskaya. These common features include: semi-subterranean type of dwelling with stone kiln, some forms of hand-made pottery, presence of wheelturned pottery of Chernyakhovsk type in features from the early phase of Luka-Kavetchinskaya, and other ones.

The chronological nearness of Chernyakhovsk complex to the early medieval complex from Ostrovy and Luka-Kavetchinskaya also makes for the justicity to link the common phenomena of these cultures. On the basis of dating objects and archaeomagnetic method the upper date of Chernyakhovsk site has been identified with the first half of 5th cen. A. D., and the lower date of the first phase of early medieval complex has been ascertained as relating to the middle or, possibly, the second quarter of the 5th cen. A. D.

It has to be underlined that the Slavic cultures of the 1st millenium of our era, one giving rise to another, were developing dynamically under the influence of internal and also external factors. If in the Chernyakhovsk epoch and during the earlier phase of Prague-Korchak culture dwelling were represented by rectangular and square semi-subterranean houses, then, in the late Prague-Korchak phase, there occurred exclusively square semi-subterranean houses with stone kilns always in the eastern corner.

In the course of time there occurred changes in the pottery complexes as well. Some shapes developed further in the succeeding cultures, other ceased to exist, and still others emerged as a consequence of external influence. In the early Prague-Korchak complexes, for instance, there were preserved from the Chernyakhovsk culture thick-walled rounded small pots with

short rims turned outwards and little pots with a ribbon on the upper, widest part of body. In the rim shape of the Prague-Korchak pottery there survived some traditional features.

The appearance at Luka-Kavetchinskaya of small well-proportioned pots with maximal width at the upper third of the body and the occurrence at Pen'kovka of biconical and cylindrical-conical products, bowls of simple profile and, possibly, discs, which gave rise to pans that were so typical for the Slavic cultures of the second half of 1st millenium A. D., we

should apparently associate with the influence from the part of early medieval Slavs of Volyn'.

In conclusion it should be accentuated that the material which has formed the basis for the chronological and typological constructions was obtained in a limited territory. This fact allows to create a more realistic model of ethno-cultural development of the east Slavic tribes in the first millenium of our era on the territory of middle Dniester basin.

Translated by *P. Porubskij*

JIHOVÝCHODNÍ POPELNICOVÁ POLE VE SVĚTLE ANTROPOLOGICKÉ ANALÝZY

VÁCLAV FURMÁNEK — MILAN STLOUKAL

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra — Národní museum, Praha)

V průběhu střední doby bronzové na Slovensku vykryštalizovaly tři rozsáhlé kulturní okruhy popelnicových polí. Ty se pak rozvíjely až do konce doby bronzové, do konce VIII. století př. n. l. Na severu Slovenska to byla lužická kultura, na jihozápadě kulturní komplex středodunajských popelnicových polí a na jihu středního a na východním Slovensku kulturní komplex jihovýchodních popelnicových polí. Jihovýchodní popelnicová pole byla ve své východní části reprezentována kulturou Suci de Sus a kulturou gávskou; v západní části kulturou piliňskou a kyjatickou. Zatímco z kultury Suci de Sus a kultury gávské není na Slovensku prozkoumáno ani 200 hrobů, pochází z piliňské a kyjatické kultury z téhož území více než 2000 hrobových celků. Z celého území rozšíření piliňské a kyjatické kultury, které bylo na Slovensku a v Maďarsku, známe přes 200 žárových pohřebišť obou zmíněných kultur. Z nich se asi čtvrtina zkoumala. Málokdy byl výzkum systematický. Pouze v případě Nagybatony a Radzovců se prozkoumala podstatná část pohřebiště. V Nagybatony to bylo 972 hrobů (Patay 1954) a v Radzovcích 1334 hrobů (Stloukal — Furmánek 1982). Celkový počet prozkoumaných žárových hrobů piliňské a kyjatické kultury se v současnosti blíží číslu 4000. Ovšem tento počet, byť na první pohled velký, je jen nepatrným zlomkem všech pohřbů uložených v zemi. Před časem se propočítalo (Furmánek 1977, s. 334), že na žárovém pohřebišti v Šafárikově, kde se v letech 1959, 1966 a 1968 prozkoumalo 226 hrobů obsahujících pozůstatky 248 osob, bylo pravděpodobně pochováno okolo 10 000 jedinců.

Nejvíce žárových hrobů z doby bronzové se na Slovensku prozkoumalo v Radzovcích u samoty Monosa v okrese Lučenec. Lokalita byla

v bočním údolí Cerové vrchoviny, na pravém břehu dnes již vyschlého malého potoka. Pohřebiště bylo situováno na mírném svahu se sklonem sever-jih, v nadmořské výšce okolo 250 m. Geologické poměry celé oblasti jsou určeny geologií Cerové vrchoviny, která je třetihorního stáří. Samotná lokalita leží na třetihorních jílech. V blízkém okolí se setkáváme se sporadickými pískovci a hojnými čediči, což mělo zásadní význam pro budování kamenných konstrukcí žárových hrobů.

Výzkum pohřebiště se realizoval v letech 1931, 1932 a 1969—1974. Na ploše asi 4000 m² se prozkoumalo 1334 žárových hrobů. Bohatý keramický a kovový materiál byl rekonstruován, konzervován a připravuje se k souborné publikaci. Třeba také poznamenat, že v letech 1978 a 1979 se v Radzovcích-Monose zkoumala část osady, jejíž obyvatelé na pohřebišti pochovávali (Furmánek 1980a; 1980b). Součástí komplexního zpracování terénních pozorování a získaného materiálu byl antropologický rozbor osteologických pozůstatků, jehož závěry v konfrontaci s archeologickým materiálem zde prezentujeme.

Při hodnocení antropologického materiálu ze žárových hrobů v Radzovcích jsme především vyčlenili jednotlivé časové horizonty pohřebiště: piliňskou a kyjatickou kulturu, piliňsko-kyjatický horizont a hroby kulturně neurčitelné. Nejpočetnější byla první z těchto skupin — skupina hrobů piliňské kultury.

V 966 registrovaných hrobech piliňské kultury byly zjištěny pozůstatky 1002 osob. V první fázi výzkumu jsme rozlišovali také různé typy hrobů, i když v zjednodušeném schématu, než je to uvedeno v souborné publikaci (Stloukal — Furmánek 1982). Je třeba také zdůraznit, že jsme při syntéze poznatků o demografické

Tab. I. Radzovce. Rozdělení hrobů piliňské kultury

Hroby	urnové	skříňkové	jamkové	neurčitelné	celkem
neurčitelných	214	1	1	29	245
nedospělých	316	5	1	17	339
dospělých	398	6	1	13	418
z toho mužů	56	0	0	0	56
z toho žen	122	4	0	2	128
Celkem	928	12	3	59	1002

strukturu pohřebiště brali v úvahu nejen antropologické určení pohlaví a stáří, ale také dodatkové určení archeologické; v některých případech se spálené kosti nezachovaly pro antropologickou analýzu, ale zpráva o nálezové situaci jasně hovořila např. o pozůstatcích dítěte. Jindy zase nebylo možno ze žárových pozůstatků určit pohlaví zemřelého, avšak archeologické nálezy jasně dosvědčovaly, že jde o muže nebo o ženu. V popisu jednotlivých hrobů je tato situace vždy přesně formulována, ale při souhrnu poznatků jsme v případech, které neumožňovaly alternativní řešení, tyto pohřby považovali jako určené. Vždy ovšem zůstalo ještě poměrně značné množství pohřbů, u nichž nebylo možno ani základní určení, zda jde o pozůstatky dospělého člověka anebo dítěte.

Celkový počet pohřbů je vyšší než počet hrobů piliňské kultury, protože v 39 hrobech byly zjištěny pozůstatky dvou anebo i více osob. Z tohoto přehledu je především jasné, že jen urnové hroby poskytly dostatečný počet případů pro potřebnou spolehlivost závěrů. Poněkud překvapující je zde výrazný početní

nepoměr mezi muži a ženami: ženských pohřbů byl více než dvojnásobný počet. Ale na tento výsledek je nutno hledět kriticky. Především je zde 234 pohřbů dospělých osob, u kterých nebylo určení pohlaví možné ani s přihlédnutím k hrobové výbavě a které představují 56 % všech pohřbů dospělých jedinců. Je velmi pravděpodobné, že by se početní nepoměr mezi muži a ženami vyrovnal, kdyby bylo možno určit pohlaví také u těchto hrobů. Proto také nelze mnoho vyvozovat ze skutečnosti, že ve skříňkových hrobech a v hrobech s neurčitelným ritem se nezjistily pozůstatky mužů.

Situace je tedy obdobná jako u hrobů piliňské kultury; ovšem není zde nepoměr mezi počtem mužských a ženských určených pohřbů. Zajímavější je, že v této tabulce je relativně nižší počet hrobů nedospělých osob. Zatímco u hrobů piliňské kultury to bylo 44,8 %, bylo jich zde jen 41,3 %. Není to velký rozdíl, ale poukazujeme na to již teď, neboť tato diferenciace bude hrát určitou roli i v dalších výsledcích.

V urnových hrobech piliňsko-kyjatického horizontu bylo zjištěno 14 dětských pohřbů, 10 pohřbů dospělých osob (z toho byl jeden muž a čtyři ženy a pět pohřbů bylo neurčitelných). V jediném skříňkovém hrobě byl nalezen pohřeb dítěte. Dva zbývající hroby, u nichž nebylo možno zjistit pohřební ritus, obsahovaly jeden pohřeb dospělého člověka a u druhého nebylo možné naprosto žádné určení.

Zbývají ještě hroby kulturně neurčitelné. V těch bylo rozeznáno pět dětských pohřbů, jeden pohřeb dospělého člověka a 67 pohřbů zůstalo bez určení. Je to celkem pochopitelné, neboť hroby, u kterých nebylo možno určit kulturní příslušnost, byly špatně zachované, druhotně porušené a tak ani antropologický rozbor zde nemohl mít úspěch.

Antropologické analýzy žárových hrobů z oblasti jihovýchodních popelnicových polí jsou poměrně vzácné (Palečková 1961) a analýza tak početného souboru je z této geografické oblasti zcela unikátní. Je pochopitelné, že vypočítací schopnost antropologického materiálu ze žárových hrobů je podstatně nižší než vypočítací schopnost materiálu z hrobů kostrových. (Porovnej k tomu např. srovnatelný materiál z pohřebiště mohylové kultury ze střední doby bronzové v Tápe — Trogmayer 1975.)

Vycházejí z výsledků antropologické ana-

Tab. II. Radzovce. Rozdělení hrobů kyjatické kultury

Hroby	urnové	skříňkové	jamkové	neurčitelné	celkem
neurčitelných	29	9	14	35	87
nedospělých	56	11	6	1	74
dospělých	65	14	20	6	105
z toho mužů	9	2	3	0	14
z toho žen	10	4	2	0	16
Celkem	150	34	40	42	266

lýzy přepálených kostí snažili jsme se vysledovat jisté zákonitosti pohřebního ritu a výbavy žárových hrobů. Avšak ani v období piliňské kultury, ani v období kyjatické kultury jsme nezjistili určitou zákonitou souvislost konstrukce hrobu, počtu a polohy nádob k pohlaví pochovaného. Se zájmem jsme sledovali, kdo byl pochován v hrobech 187/69, 216/69 a 746/73, které svoji konstrukcí a výbavou reprezentovaly pohřby významných jedinců piliňské kultury. V hrobě 187/69 byl pochován muž. Kromě keramiky se zde našla i miniaturní bronzová sekerka. Podobně bohatý hrob 216/69 obsahující rovněž miniaturní sekerku a ještě i miniaturní dýku, bronzový hrot a bronzové šperky byl trojpohřbem dospělé ženy a dvou malých dětí. Třetí bohatý hrob — 746/73 byl také hrobem dospělé ženy a pravděpodobně i dítěte. Obsahoval kromě keramiky i bronzovou jehlici a dýku. Ukázalo se, že v hrobech významných jedinců piliňské kultury byli pochováni jak muži, tak i ženy. Výskyt některých typicky mužských atributů, jako jsou např. sekery či dýky, možno spojovat s dětskými pohřby, které jsou pochopitelně pohlavně neurčitelné. Podobné konstatování, jaké jsme vyslovili pro hroby piliňské kultury, platí i pro kyjatickou kulturu. Také zde, v bohatých skříňkových hrobech, byli pochováni jak muži, tak i ženy. Ovšem počet určených hrobů podle pohlaví je značně malý a tudíž neprůkazný.

V několika hrobech bylo pochováno více jedinců. Tento závěr sledovaný již v době terénního výzkumu byl potvrzen i antropologickou analýzou. Zpravidla se vždy jednalo o hrob, který měl dvě či více popelnic, v nichž pak byl pochován shodný počet jedinců. Vyskytly se však případy, kdy v jedné popelnici byly zbytky dospělého člověka a malého dítěte. Zcela výjimečný byl hrob 330/70, v jehož urně antropolog konstatoval pozůstatky dvou dospělých a dvou dětí. Sledovali jsme však i opačný případ. Ve dvou urnách bohatého hrobu 216/69 byly uloženy pozůstatky jednoho člověka. Tato zjištění ukazují, že i pro jednoduché paleodemografické závěry je antropologická expertiza vždy velmi potřebná.

Další okruh problémů, které jsme díky antropologickému určení mohli řešit, byla vazba hrobové výbavy k věku a pohlaví zemřelých. Značný počet dětských hrobů byl uložen v malých urnách, relativně neatraktivních a poměrně špatně vypálených. Vazba hrobové vý-

bavy vzhledem k pohlaví zemřelého byla řešitelná jen v hrobech piliňské kultury. Z tohoto období určil antropologický rozbor 56 mužů a 128 žen. V hrobech kyjatické kultury bylo spolehlivě určeno jen 14 mužů a 16 žen. Ještě menší počet určených jedinců byl z období piliňsko-kyjatického horizontu: jeden muž a čtyři ženy.

Počty nádob mužských hrobů se od ženských nelišily. Rovněž po typologické stránce neexistovaly rozdíly. Rozdíly lze sledovat jediné u nekeramické výbavy pohřbů. V první řadě to byly bronzové předměty, které byly ukládány do uren anebo vedle uren. Kremace však tyto nálezy značně poškodila, takže celkový obraz je značně zkreslen. Jak jsme již řekli, porovnáváme pouze mužské a ženské hroby piliňské kultury, které představují reprezentativní vzorek. Pro tento účel se studovalo 54 mužských a 121 ženských hrobů. Ve 25 mužských hrobech se našly bronzové, skleněné a jiné předměty. Vyjádřeno v procentech je to 46,3 % hrobů, v nichž byly kromě keramiky i další nálezy. U ženských hrobů byl procentuální výskyt těchto nálezů poněkud vyšší — 55,3 %. Na tomto zvýšení se hlavní měrou podílely součásti drobného šperku jako jsou spirálovité trubičky, korálky a závěsky.

Závislost některých druhů bronzových předmětů podle pohlaví zesnulého je očividná (tab. III). Souviselo to se společenskou dělbou práce a s odlišným mužským a ženským krojem. Typickou mužskou výbavou, která se v ženských hrobech nevyskytla, byly břitvy, spony, dýky, meč, nůž, sekera, dláto a také zlato. Výlučně v ženských hrobech zase byly závěsky, puklice, vlasové kruhy, šicí jehly. Třetí skupinu představují předměty, které se sice převážně vyskytovaly v ženských hrobech, avšak v menším množství jsme se s nimi setkali i v hrobech mužských.

Bronzové srpy, respektive jejich zlomky, se v ženských hrobech vyskytovaly 11-krát častěji než v hrobech mužských. Pouze jediný malý zlomek srpu, který byl v jednom mužském hrobě, je slabým oponentem tvrzení, že srp byl typickým ženským milodarem. Osmkrát častěji se v ženských hrobech našly prsteny, sedmkrát častěji skleněné korálky a dvaapůlkrát častěji spirálovité trubičky. Tento drobný šperk sice mohl být i součástí mužského kroje (např. nášivky opasku), avšak je také možné, že se do mužských hrobů dostal

Tab. III. Radzovce. Počty bronzových předmětů v mužských a ženských hrobech piliňské kultury

	Celkové v mužských hrobech	Celkové v ženských hrobech
břitva	5	0
spona	2	0
dýka	2	0
meč	1	0
sekera	1	0
dláto	1	0
nůž	1	0
zlato	1	0
závěsek	0	8
puklička	0	4
vlasový kruh	0	4
jehla	0	3
srp	1	11
prsten	3	25
skleněná perla	2	14
jehlice	4	12
spirálovitá trubička	5	12
náramek	1	2
amorfní bronz	4	8

při sbírání přepálených kostí ze žárovíště. Poněkud jiná situace je při bronzových jehlicích. Pět bronzových jehlic v určitelných mužských hrobech a dvanáct jehlic v určitelných ženských hrobech ukázalo, že jehlice se jako funkční šperk používala jak při spínání mužského, tak i ženského kroje. To ostatně potvrzují i paralely z jiných oblastí střední Evropy, kde se pochovávalo kostrovým způsobem (Trogmayer 1975, s. 150). Uvádí se, že rozdíl mezi mužskými a ženskými hroby byl i v tom, že v mužských hrobech byla vždy pouze jedna jehlice, zatímco v ženských občas také jedna, ale častěji dvě jehlice. Rozdílly byly i ve tvaru a délce jehlic. To však kvůli žárovému pohřebnímu ritu nemůžeme v Radzovcích prokázat. Zjistilo se však, že ve dvou ženských hrobech byly po dvě jehlice.

Samostatnou zmínku si zasluhují hroby 216/69 a 746/73, které do předcházející statistiky zahrnuté nebyly. Oba se svým tvarem, konstrukcí a výbavou výrazně lišily od běžných žárových hrobů piliňské kultury. Oba

také měly smíšenou hrobovou výbavu. To znamená, že obsahovaly jak bronzové předměty typické pro ženské, tak i předměty typické pro mužské hroby. Ovšem antropologický rozbor dokázal, že v hrobě 216/69 byla pochována starší dospělá žena (maturus) spolu se dvěma dětmi. Jedno, případně i obě děti mohly být mužského pohlaví a pak miniaturní dýčka, sekerka a dlátko, které se našly na dně hrobové jámy, byly výbavou chlapeckého pohřbu. Také hrob 746/73 obsahoval pohřeb starší dospělé ženy (maturus) a malého dítěte. Mimo popel-

Tab. IV. Radzovce. Piliňská kultura. Úmrtnostní tabulka pro užší soubor

Věk	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
0	40	11,0	100,0	11,0	94,5	2252,6	22,5
1-4	77	21,3	89,0	23,9	78,4	2158,1	24,3
5-9	29	8,0	67,7	11,8	68,7	1844,5	27,3
10-14	12	3,3	59,7	5,5	58,1	1526,0	25,6
15-19	1	0,3	56,4	0,5	56,3	1235,5	21,9
20-39	132	36,5	56,1	65,1	37,9	954,0	17,0
40-59	71	19,6	19,6	100,0	9,8	196,0	10,0
	362	100,0					

nici na dně hrobové jámy ležela dýka, kterou lze spojovat s mužským pohlavím dítěte.

Podobným způsobem jsme se pokusili sledovat hrobovou výbavu mužských a ženských hrobů na pohřebišti v Šafárikově. Ukázalo se však, že tento soubor (226 žárových hrobů) je příliš malý na to, abychom obdrželi průkazné závěry. V hrobech antropologicky určených jako mužské byly jehlice, prsteny a dýka. Mě-

Tab. V. Radzovce. Piliňská kultura. Úmrtnostní tabulka pro celý soubor

Věk	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
0	85	11,2	100,0	11,2	94,4	2224,4	22,2
1-4	164	21,7	88,8	24,4	78,0	2130,0	24,0
5-9	62	8,2	67,1	12,2	63,0	1818,0	27,1
10-14	26	3,4	58,9	5,8	57,2	1503,0	25,5
15-19	2	0,3	55,5	0,5	55,4	1217,0	21,9
20-39	272	35,9	55,2	65,0	37,3	940,0	17,0
40-49	146	19,3	19,3	100,0	9,7	194,0	10,1
	757	100,0					

Tab. VI. Radzovce. Piliňsko-kyjatický horizont. Úmrtnostní tabulka pro užší soubor

Věk	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
0	1	7,2	100,0	7,2	96,4	2030,3	20,3
1-4	3	21,4	92,8	23,1	82,1	1933,9	20,8
5-9	3	21,4	71,4	30,0	60,7	1605,5	22,5
10-14	1	7,2	50,0	14,4	46,4	1302,0	26,0
15-19	—	—	42,8	—	42,8	1070,0	25,0
20-39	3	21,4	42,8	50,0	32,1	856,0	20,0
40-59	3	21,4	21,4	100,0	10,7	214,0	10,0
	14	100,0					

Tab. VIII. Radzovce. Kyjatická kultura. Úmrtnostní tabulka pro užší soubor

Věk	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
0	3	6,8	100,0	6,8	96,6	2638,3	26,4
1-4	7	15,9	93,2	17,1	85,3	2541,7	27,3
5-9	2	4,5	77,3	5,8	75,1	2200,5	28,5
10-14	1	2,3	72,8	3,2	71,7	1825,0	25,1
15-19	—	—	70,5	—	70,5	1466,5	20,8
20-39	22	50,0	70,5	70,9	45,5	1114,0	15,8
40-59	9	20,5	20,5	100,0	10,2	204,0	10,0
	44	100,0					

ly tedy podobný obsah jako mužské hroby v Radzovcích. V ženských hrobech zase byly součástí náhrdelníků (závěsky, spirálovité trubičky, korálky), prsteny, jehlice, náramky, vlasové kruhy, pukličky, šicí jehla, pinzeta. Tedy až na pinzetu to byly podobné předměty jako v jednoznačně antropologicky určených ženských hrobech v Radzovcích (porovnej k tomu tab. II).

Antropologické analýzy také dovolily vyslovit závěry demografického charakteru. Na základě získaných údajů jsme pro jednotlivé fáze radzoveckého pohřebiště vypočítali úmrtnostní tabulky jak užšího, tak i celého souboru. Pro jejich vyhotovení je nutné mít poněkud přesnější určení stáří zemřelých, než je pouhé rozlišení na děti a dospělé. Tím se snížil počet použitelných dat na méně než polovinu. Napřed jsme sice vypočítali tabulky z tohoto počtu, ale pak jsme rozdělili i ostatní blíže neurčitelné „nedospělé“ a „dospělé“ v odpovídajícím procentuálním poměru do jednotlivých

věkových skupin. Výsledné hodnoty tabulek jsou pak poněkud odlišné, což je způsobeno především tím, že se o něco zvýšil počet v prvních pěti věkových skupinách v poměru k oběma nejvyšším skupinám dospělých osob. V následujícím přehledu prezentujeme úmrtnostní tabulky radzoveckého pohřebiště užšího a celého souboru v období piliňské kultury (tab. IV, V), v období piliňsko-kyjatického horizontu (tab. VI, VII), v období kyjatické kultury (tab. VIII, IX) a nakonec celkově (tab. X, XI).

Dalším zkoumaným žárovým pohřebištěm, jehož materiál byl podroben antropologickému rozboru, bylo pohřebiště v Šafárikově. Rozkládalo se na levobřežní vyvýšenině řeky Slaně, zvané Dobogó. Jak ukázaly ojedinělé nálezy, získávané již od roku 1921, povrchové sběry a archeologický výzkum, byla plocha pohřebiště asi 5–6 ha. Vycházejí z průměrné hustoty hrobů na ploše systematického výzkumu a z předpokládané celkové plochy můžeme usuzovat, že pohřebiště obsahovalo 10 000

Tab. VII. Radzovce. Piliňsko-kyjatický horizont. Úmrtnostní tabulka pro celý soubor

Věk	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
0	2	7,7	100,0	7,7	96,2	1969,7	19,7
1-4	6	23,1	92,3	25,0	80,8	1871,7	20,3
5-9	5	19,2	69,2	27,7	59,6	1548,5	22,4
10-14	2	7,7	50,0	15,4	46,2	1250,5	25,0
15-19	—	—	42,3	—	42,3	1019,5	24,1
20-39	6	23,1	42,3	54,6	30,8	808,0	19,1
40-59	5	19,2	19,2	100,0	9,6	192,0	10,0
	26	100,0					

Tab. IX. Radzovce. Kyjatická kultura. Úmrtnostní tabulka pro celý soubor

Věk	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
0	17	9,5	100,0	9,5	95,3	2258,4	22,6
1-4	40	22,3	90,5	24,6	79,4	2163,1	23,9
5-9	11	6,1	68,2	8,9	65,2	1845,5	27,1
10-14	6	3,4	62,1	5,5	60,4	1519,5	24,5
15-19	—	—	58,7	—	58,7	1217,5	20,7
20-39	75	41,9	58,7	71,4	37,8	924,0	15,7
40-59	30	16,8	16,8	100,0	8,4	168,0	10,0
	179	100,0					

Tab. X. Radzovce. Celá lokalita. Úmrtnostní tabulka pro užší soubor

Věk	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
0	44	10,5	100,0	10,5	94,8	2285,6	22,9
1-4	87	20,7	89,5	23,1	79,2	2190,8	24,5
5-9	34	8,1	68,8	11,8	64,8	1874,0	27,2
10-14	14	3,3	60,7	5,4	59,1	1550,0	25,5
15-19	1	0,2	57,4	0,3	57,3	1254,5	21,9
20-39	157	37,4	57,2	65,4	38,5	968,0	16,9
40-59	83	19,8	19,8	100,0	9,9	198,0	10,0
	420	100,0					

Tab. XII. Šafárikovo. Úmrtnostní tabulka pro užší soubor

Věk	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
0	19	13,6	100,0	13,6	93,2	2261,6	22,6
1-4	26	18,6	86,4	21,5	77,1	2168,4	25,1
5-9	10	7,1	67,8	10,5	64,3	1860,0	27,4
10-14	4	2,9	60,7	4,8	59,3	1538,5	25,3
15-19	3	2,1	57,8	3,6	56,8	1242,0	21,5
20-39	50	35,7	55,7	64,1	37,9	958,0	17,2
40-59	28	20,0	20,0	100,0	10,0	200,0	10,0
	140	100,0					

hrobů. Archeologický výzkum v letech 1959 (Balaša 1961), 1966 (Furmánek 1973) a 1968 (Furmánek 1977) prozkoumal 226 žárových hrobů převážně piliňské kultury. Na zkoumané ploše se objevily pouze dva hroby kyjatické kultury. Ovšem z výpovědi místních občanů, kteří hovořili o skříňkových hrobech, a z mnohokrát dokázané kontinuity pochovávání na žárových pohřebištích v celém průběhu piliňské a kyjatické kultury můžeme předpokládat, že i v Šafárikově se pochovávalo od střední až po konec pozdní doby bronzové.

Úmrtnostní tabulky se pro šafárikovské pohřebiště vypočítaly jak pro užší (tab. XII), tak i pro celý soubor (tab. XIII). Jejich platnost je pochopitelně pouze pro období piliňské kultury.

Třetím analyzovaným pohřebištěm byly Zádielske Dvorníky. Lokalita se rozprostírá na mírném svahu západně od potoka Blatnica, který vytéká ze Zádielske doliny a vlévá se do Turny. Prvých šest hrobů se objevilo roku

1962. Záchranný výzkum realizovala v letech 1964 a 1965 M. Lamiová-Schmiedlová (1970, s. 145). Tehdy se prozkoumalo dalších 157 žárových hrobů. Materiál z prvních šesti hrobů byl publikován (Budinský-Krička 1963); materiál z výzkumu M. Lamiové-Schmiedlové se k publikování připravuje. Díky informacím autorky výzkumu, můžeme konstatovat, že zkoumané hroby byly převážně z piliňsko-kyjatického horizontu. Našlo se ovšem i několik hrobů mladopiliňských a hroby kultury kyjatické. Oprávněně lze předpokládat, že i toto pohřebiště, podobně jako jiná pohřebiště jiho-východních popelnicových polí, bylo používáno od střední až po pozdní dobu bronzovou.

Úmrtnostní tabulky byly vypočítány souborně pro celé pohřebiště (tab. XIV, XV) bez přihlídnutí ke kulturní a časové diferenciaci hrobů. Závěry jsou zejména použitelné pro piliňsko-kyjatický horizont a částečně i pro kyjatickou kulturu.

Barca byla prvním žárovým pohřebištěm pi-

Tab. XI. Radzovce. Celá lokalita. Úmrtnostní tabulka pro celý soubor

Věk	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
0	104	10,8	100,0	10,8	94,6	2235,6	22,4
1-4	206	21,4	89,2	24,0	78,5	2141,0	24,0
5-9	81	8,4	67,8	12,4	63,6	1827,0	26,9
10-14	34	3,5	59,4	5,9	57,7	1509,0	25,4
15-19	3	0,4	55,9	0,7	55,7	1220,5	21,8
20-39	348	36,2	55,5	65,2	37,4	942,0	17,0
40-59	186	19,3	19,3	99,5	9,7	194,0	10,0
	962	100,0					

Tab. XIII. Šafárikovo. Úmrtnostní tabulka pro celý soubor

Věk	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
0	24	11,0	100,0	11,0	94,5	2530,0	25,3
1-4	33	15,1	89,0	17,0	81,5	2435,5	27,4
5-9	13	5,9	73,9	8,0	71,0	2109,5	28,5
10-14	5	2,3	68,0	3,8	66,9	1754,5	25,8
15-19	4	1,8	65,7	2,7	64,8	1420,0	21,6
20-39	90	41,1	63,9	64,3	43,4	1096,0	17,2
40-59	50	22,8	22,8	100,0	11,4	228,0	10,0
	219	100,0					

Tab. XIV. Zádielske Dvorníky. Úmrtnostní tabulka pro užší soubor

Věk	D_x	d_x	l_x	q_x	L_x	T_x	e_x
0	4	7,7	100,0	7,7	96,2	2430,6	24,3
1-4	6	11,5	92,3	12,5	86,6	2334,4	25,3
5-9	5	9,6	80,8	11,9	76,0	1988,0	24,6
10-14	2	3,9	71,2	5,5	69,3	1608,0	22,6
15-19	4	7,7	67,3	11,4	63,5	1261,5	18,7
20-39	22	42,3	59,6	71,0	38,5	944,0	15,8
40-59	9	17,3	17,3	100,0	8,7	174,0	10,1
	52	100,0					

Tab. XVI. Barca. Úmrtnostní tabulka pro nekompletní soubor

Věk	D_x	d_x	l_x	q_x	L_x	T_x	e_x
0	4	10,2	100,0	10,2	94,9	3180,4	31,8
1-4	1	2,6	89,8	2,9	88,5	3085,5	34,4
5-9	1	2,6	87,2	3,0	85,9	2731,5	31,3
10-14	1	2,6	84,6	3,1	83,3	2302,0	27,2
15-19	2	5,1	82,0	6,2	79,5	1885,5	23,0
20-39	16	41,0	76,9	53,3	56,4	1488,0	19,3
40-59	14	35,9	35,9	100,0	18,0	360,0	10,0
	39	100,0					

lišské kultury na Slovensku, které se moderně a systematicky zkoumalo. Výsledky výzkumu a materiál ze 72 hrobů byly záhy teoreticky vyhodnoceny (Jílková 1961). Antropologický materiál, jako vůbec první z oblasti rozšíření jihovýchodních popelnicových polí, vyhodnotila a publikovala H. Palečková (1961). Vycházejí z její analýzy prezentujeme zde úmrtnostní tabulku toho souboru, který zmíněná autorka měla k dispozici (tab. XVI). V tabulce nejsou zahrnuty tři hroby hodnocené H. Palečkovou jako „infans“ bez bližšího určení. V přehledu (tab. XX) jsme již s nimi počítali.

Porovnávací materiál z jiných oblastí jihovýchodních popelnicových polí není v současnosti k dispozici. Pro srovnání můžeme použít analýzu žárového pohřebiště v Moravičanech, které zkoumal J. Nekvasil (1982). Ze žárových hrobů lužické kultury se vypočítaly úmrtnostní tabulky z užšího a celého souboru (tab. XVII, XVIII); ze žárových hrobů platěnické kultury jen z celého souboru (tab. XIX).

Z předložených úmrtnostních tabulek jsme sestavili souhrn (tab. XX), v němž je vedle lokality, datování, charakteristiky souboru a počtu hodnocených pohřbů i střední délka života e_x^0 , podle které byly jednotlivé analyzované celky hodnoceny, a procentuální počet dětí do jednoho a do čtrnácti let a procentuální počet nedospělých jedinců (0–19 let) a jedinců dospělých.

Ve většině případů vyšla vyšší střední délka života u užšího souboru, který byl sestaven jen na základě antropologického určení. U souboru celého, který byl sestaven s přihlédnutím k nálezové situaci dovolující hrubé rozlišení na dospělý a dítě, byla střední délka života obvykle nižší. Je to pochopitelné, neboť přepálené kosti se zpravidla nezachovaly z dětských hrobů a proto je dětských pohřbů v části, která nepřišla k antropologickému rozboru, více než pohřbů dospělých osob. Výjimku představují Zádielske Dvorníky a Šafárikovo. Na těchto pohřebištích bylo vyšší procento dospělých

Tab. XV. Zádielske Dvorníky. Úmrtnostní tabulka pro celý soubor

Věk	D_x	d_x	l_x	q_x	L_x	T_x	e_x
0	9	6,2	100,0	6,2	96,9	2683,0	26,8
1-4	13	8,9	93,8	9,5	89,4	2586,1	27,6
5-9	11	7,5	84,9	8,8	81,2	2228,5	26,2
10-14	4	2,7	77,4	3,5	76,1	1822,5	23,5
15-19	9	6,2	74,7	8,3	71,6	1442,0	19,3
20-39	71	48,6	68,5	70,9	44,2	1084,0	15,8
40-59	29	19,9	19,9	100,0	10,0	200,0	10,0
	146	100,0					

Tab. XVII. Moravičany. Lužická kultura. Úmrtnostní tabulka pro užší soubor

Věk	D_x	d_x	l_x	q_x	L_x	T_x	e_x
0	49	12,2	100,0	12,2	93,9	2345,1	23,5
1-4	36	8,9	87,8	10,1	83,3	2251,2	25,6
5-9	57	14,2	78,9	18,0	71,8	1918,0	24,3
10-14	12	3,0	64,7	4,6	63,2	1559,0	24,1
15-19	6	1,5	61,7	2,4	61,0	1243,0	20,1
20-39	175	43,5	60,2	72,2	38,5	938,0	15,6
40-59	67	16,7	16,7	100,0	8,4	168,0	10,0
	402	100,0					

Tab. XVIII. Moravičany. Lužická kultura. Úmrtnostní tabulka pro celý soubor

Věk	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
0	96	13,0	100,0	13,0	93,5	2216,2	22,2
1-4	62	8,4	87,0	9,7	82,8	2122,7	24,4
5-9	98	13,2	78,6	16,8	72,0	1791,5	22,8
10-14	50	6,8	65,4	10,4	62,0	1431,5	21,9
15-19	35	4,7	58,6	8,0	56,3	1121,5	19,1
20-39	288	38,9	53,9	72,2	34,5	840,0	15,6
40-59	111	15,0	15,0	100,0	7,5	150,0	10,0
	740	100,0					

Tab. XIX. Moravičany. Platěnická kultura. Úmrtnostní tabulka pro celý soubor

Věk	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
0	7	3,1	100,0	3,1	98,5	3129,7	31,3
1-4	12	5,3	96,9	5,5	94,3	3031,2	31,3
5-9	11	4,8	91,6	5,2	89,2	2654,0	29,0
10-14	8	3,5	86,8	4,0	85,1	2208,0	25,4
15-19	9	4,0	83,3	4,8	81,3	1782,5	21,4
20-39	114	50,2	79,3	63,3	54,2	1376,0	17,4
40-59	66	29,1	29,1	100,0	14,6	292,0	10,0
	227	100,0					

v celém souboru a proto tam byla i vyšší střední délka života.

Z přehledu (tab. XX) také vyplynulo, že procento dětí do jednoho roku je v každé dvojici z téže lokality (užší soubor, celý soubor) nižší tam, kde je vyšší střední délka života. Tato zákonitost je průkazná jen v rámci lokality; při srovnání různých lokalit se neprojevila. Je také naprosto zřetelné, že procento dětí do 14 let a procento nedospělých od 0 do 19 let v tabulce shora dolů jasně klesá a naopak procento dospělých stoupá spolu se zvyšujícími se hodnotami střední délky života. Je tedy přímá úměra mezi poměrem nedospělých a dospělých a hodnotou e_x^0 . Je však překvapivé, že počet zemřelých novorozenců a kojenců byl značně nízký. Jejich nejvyšší hodnota se konstatovala v užším souboru Šafárikovo a představovala 13,6 ‰. Ovšem i to je značně nízké číslo, neboť u populací tohoto typu se očekávají hodnoty ještě vyšší.

Údaje vypočítané pro piliňské žárové pohřebiště Barca jsou neprůkazné, neboť se tam prozkoumalo 72 žárových hrobů, které obsahovaly určitě více než 72 jedinců. K analýze však bylo dodáno jen 31 hrobů, které obsahovaly pohřby 42 jedinců. Proto jsme tento soubor hodnotili jako nekompletní.

Z analyzovaných souborů jsme získali početné údaje o střední délce života na jednotlivých lokalitách a v jejich rámci i v jednotlivých obdobích pochovávání. Střední délka života v oblasti jihovýchodních popelnicových polí kolísala od 19,7 roků (Radzovce, piliňsko-kyjatický horizont, celý soubor) do 29,5 roků (Barca, piliňská kultura, nekompletní soubor). Vynecháme-li údaje pro Radzovce

v období piliňsko-kyjatického horizontu, které jsme získali analýzou 26, respektive 14 vzorků, a údaje z nekompletního a také značně malého souboru z Barce, vidíme, že střední délka života se pohybovala od 22,2 po 26,8 roků.

Když porovnáváme střední délku života v období piliňské a kyjatické kultury, sledujeme, že v kyjatické kultuře byla v průměru o dva roky vyšší. Při porovnání střední délky života na studovaných pohřebištích jihovýchodních popelnicových polí můžeme konstatovat, že nejnižší střední délka života byla v Radzovcích a nejvyšší v Zádielských Dvornících. Údaje získané ze žárových hrobů lužické kultury v Moravičanech jsou přibližně stejné. V období platěnické kultury byla v Moravičanech střední délka života o něco větší.

Ze střední délky života, počtu pochovaných a doby pohřbívání můžeme usuzovat na velikost skupiny lidí, která na pohřebišti pochovávala. Uvedené veličiny však nejsou zcela spolehlivé. Platí to zejména pro počet pochovaných. Například v Šafárikově se prozkoumalo 226 žárových hrobů, ale podle reálného odhadu obsahovalo toto pohřebiště okolo 10 000 hrobů. V Radzovcích díky mimořádně příznivým výzkumným podmínkám se prozkoumalo celé pohřebiště. Ovšem i tak předpokládáme, že odkryté hroby tvořily jen asi 70 ‰ celkového počtu hrobů. Okrajové části pohřebiště byly zničeny cestou a hospodářskými budovami. Hroby v horní části svahu, na kterém bylo pohřebiště situováno, ležely poměrně plytko pod povrchem a byly zničeny orbou. Domníváme se, že v Radzovcích bylo pochováno asi 2000 jedinců. Vypočítaná střední délka života je veličinou průkaznější. Vy-

Tab. XX. Přehledná tabulka analyzovaných žárových pohřebišť

Lokalita	Kultura	Soubor	Počet	e _x ^o	Do 1 roku	Do 14 let	0—19	Dospělí
Radzovce	piliňsko- -kyjatická	celý	14	19,7	7,7 ‰	57,7 ‰	57,7 ‰	42,3 ‰
Radzovce	piliňsko- -kyjatická	užší	14	20,3	7,2 ‰	57,2 ‰	57,2 ‰	42,8 ‰
Radzovce	piliňská	celý	757	22,2	11,2 ‰	44,5 ‰	44,8 ‰	55,2 ‰
Moravičany	lužická	celý	740	22,2	13,0 ‰	41,4 ‰	46,1 ‰	53,9 ‰
Radzovce	celý soubor	celý	962	22,4	10,8 ‰	44,1 ‰	44,5 ‰	55,5 ‰
Radzovce	piliňská	užší	362	22,5	11,0 ‰	43,6 ‰	43,9 ‰	56,1 ‰
Radzovce	kyjatická	celý	179	22,6	9,5 ‰	41,3 ‰	41,7 ‰	58,3 ‰
Šafárikovo	piliňská	užší	140	22,6	13,6 ‰	42,2 ‰	44,3 ‰	55,7 ‰
Radzovce	celý soubor	užší	420	22,9	10,5 ‰	42,6 ‰	42,8 ‰	57,2 ‰
Moravičany	lužická	užší	402	23,5	12,2 ‰	38,3 ‰	39,8 ‰	60,2 ‰
Zád. Dvorníky	celý soubor	užší	52	24,3	7,7 ‰	32,7 ‰	40,4 ‰	59,6 ‰
Šafárikovo	piliňská	celý	219	25,3	11,0 ‰	34,3 ‰	36,1 ‰	63,9 ‰
Radzovce	kyjatická	užší	44	26,4	6,8 ‰	29,5 ‰	29,5 ‰	70,5 ‰
Zád. Dvorníky	celý soubor	celý	146	26,8	6,2 ‰	25,3 ‰	31,5 ‰	68,5 ‰
Barca	piliňská	nekompl.	42	29,5	9,5 ‰	16,7 ‰	28,6 ‰	71,4 ‰
Moravičany	platěnická	celý	227	31,3	3,1 ‰	16,7 ‰	20,7 ‰	79,3 ‰

počítala se z reprezentativního a velmi početného vzorku. Koresponduje s hodnotami uváděnými pro střední délku života v době bronzové v jiných částech Evropy. Doba používání pohřebišť vychází z relativní chronologie piliňské a kyjatické kultury a z jejího převedení na chronologii absolutní. Můžeme předpokládat, že nejen v Radzovcích, ale i v případě dalších lokalit se nejedná o odchylku větší než ± 50 let.

Z tohoto zorného uhlu je také třeba posuzovat výsledky pokusu o výpočet velikosti skupin, které pohřbívaly své mrtvé v různých fázích jihovýchodních popelnicových polí v Radzovcích a na dalších pohřebištích. V případě Radzovců jsme použili obě varianty metody *Acsádiho* a *Nemeskériho* (1970) a tři varianty *Gejvallovy* metody (*Gejvall* 1960). Při *Gejvallově* metodě se použila při výpočtu 30, 40 a 50 promilová úmrtnost. U *Acsádiho* a *Nemeskériho* metody se používaly korekční faktory. V prvním případě se tento korekční faktor rovná desetině vypočítané hodnoty a ve druhém případě desetině doby trvání pochovávání. Tato korekce však v případě relativně malého souboru a dlouhého trvání pohřebiště značně zkreslí výsledek, čímž její aplikace na

taková pohřebiště jako jsou Radzovce, kde předpokládáme téměř 700 letou kontinuitu pochovávání, je problematická. Usuzujeme-li, že fáze piliňské kultury trvala asi 300 let a fáze kyjatické kultury asi 400 let, znázorňuje výsledky tab. XXI. U ostatních lokalit jsme pak aplikovali jen prvou variantu *Acsádiho* a *Nemeskériho* metody.

Na tabulce XXI jsou signifikantní vlastně jen údaje v prvním řádku, tedy hodnoty platné pro osadu piliňské kultury. Zde je možné odhadnout počet obyvatel na necelých sto. Kyjatická fáze osídlení byla buď markantně slabší, čehož obdobu bychom našli v již citovaných Moravičanech, anebo by se snad hodnoty výrazně změnily, kdybychom měli k dispozici i chybějících 30 ‰ žárových hrobů. Ale i kdybychom vzali v úvahu tuto možnost, zvýšil by se výsledek podle *Acsádiho* a *Nemeskériho* metody na 49, respektive 89 lidí a tři varianty *Gejvallovy* metody by daly odhad 72, 54 a 43 lidí. V každém případě jsou to tedy údaje nižší, než jsme získali pro počet obyvatel v období piliňské kultury. Tehdy se počet obyvatel osady blížil ke stovce, zatímco v období kyjatické kultury se pohyboval okolo padesáti lidí. Domníváme se však, že scházející hroby

Tab. XXI. Radzovce. Předpokládaný počet obyvatel osady

	Acsádi — Nemeskéri		Gejvall		
	1	2	1	2	3
piliňská kultura	75	105	111	84	67
kyjatická kultura	18	58	22	17	13
1334 prozkoumaných hrobů	45	115	66	49	40
2000 předpokládaných hrobů	65	135	95	71	57

byly jak z období piliňské kultury, tak i z období kyjatické kultury. V posledních dvou řádcích (tab. XXI) jsou prezentovány sumární údaje celého pohřebiště, které byly konstruovány ze skutečného počtu prozkoumaných hrobů a z předpokládaného počtu všech hrobů.

Jiná situace byla v Šafárikově. Střední délka života byla u užšího souboru 22,6 let a u celého souboru 25,3 let. Celkový počet pohřbených jsme odhadli na 10 000. Jelikož se zjistilo, že počátky šafárikovského žárového pohřebiště tkví již na počátku střední doby bronzové (Furmánek 1981) a předpokládáme, že se na něm pochovávalo i v období kyjatické kultury, můžeme dobu trvání pochovávání odhadnout asi na 750 roků. Za těchto předpokladů by pak počet obyvatelů osady dosáhl v průměru 320—350 lidí. Jelikož se jedná o střední hodnotu, pohybovaly by se konkrétní počty obyvatel jak nahoru, tak i dolů od této průměrné hodnoty. Jak se ještě zmíníme, nepředpokládá se v době bronzové přílišná lidnatost neopevněných osad. Počet přes tři sta jedinců je již skutečně značný, avšak ne zcela přexponovaný. Můžeme jej vysvětlit buď nereálností odhadu 10 000 pochovaných, nebo tím, že na šafárikovském žárovém pohřebišti pochovávali příslušníci více osad, anebo, že oblast okolo dnešního Šafárikova představovala v soustavě osad piliňské kultury významnou sídlištní aglomeraci.

V monografickém zpracování problematiky piliňské kultury se konstatovalo (Furmánek 1977), že v průběhu vývoje této archeologické kultury se na území jejího rozšíření vykrystalizovala hospodářská centra, která se v archeologických pramenech projevovala nápadnou koncentrací ojedinělých nálezů, hromadnými nálezy bronzových předmětů, početnými síd-

lišti a žárovými pohřebišti. Jedním takovým střediskem byla i oblast obce Gemer na pravém břehu řeky Slané. Na vrchu Tovaš se našlo šest hromadných nálezů bronzových předmětů, depot zlatých předmětů a několik ojedinělých nálezů bronzových předmětů. Třebaže i na katastru obce Gemer bylo žárové pohřebiště lidu piliňské kultury, předpokládáme, že i obyvatelstvo kovolitecké osady či osad z Gemera mohlo na šafárikovském pohřebišti, které leží ve vzdálenosti 2 km na opačném břehu řeky Slané, pochovávat. Tím by se také dal vysvětlit velký počet předpokládaných hrobů v Šafárikově.

Pro účely demografického zkoumání může také posloužit výzkum lokality piliňské kultury v maďarském Nagybatony. Tam se prozkoumalo 972 žárových hrobů obsahujících více pohřbů (Patay 1954). V předběžné zprávě konstatoval autor výzkumu, že na pohřebišti bylo pochováno 1500—2000 lidí. Při rekonstrukci počtu obyvatel nagybatonyské osady se přikláníme k nejvyššímu číslu předpokládaného počtu pohřbených. Pohřebiště se používalo jen v období piliňské kultury; a to od začátku střední doby bronzové. Znamená to, že doba pochovávání činila asi 350 roků. Za střední délku života, vycházející ze slovenských analogií, můžeme považovat 23 roků. Z těchto čísel pak vychází, že osada piliňské kultury v Nagybatony měla asi 130—145 obyvatelů.

Uvedená čísla z různých lokalit a různých období jihovýchodních popelnicových polí korespondují s předpokládanými údaji o minimální početnosti malých pravěkých společenských komunit, pro které se uvádí spodní hranice 30 jedinců (Henneberg — Ostojá-Zagórski — Piątek — Sztrzałko 1974, s. 200), a také s údaji, které se zjistily studiím běžných sídlišť lužické kultury v Polsku (Bukowski — Dąbrowski 1982, s. 266).

Z předložených výsledků je vidět, že počet obyvatel osady v Radzovcích nebyl konstantní, ale že se měnil. V období piliňské kultury byl vyšší a v období kyjatické kultury nižší. Tato pozorování jsou v plném souladu s celkovou charakteristikou vzniku, vývoje a zániku jihovýchodních popelnicových polí (Furmánek 1985) a v případě kompletního prozkoumání jiného žárového pohřebiště, které by mělo plnou kontinuitu od začátku piliňské kultury po konec kyjatické kultury, by byly závěry obdobné.

Současný stav výzkumu ještě nedovoluje, abychom vytvořili hypotetický obraz hustoty osídlení jihovýchodních popelnicových polí ve všech geografických oblastech a ve všech etapách vývoje. Domníváme se však, že stav bádání dosáhl již takové úrovně, že je naší povinností obraz pravěkého osídlení v období popelnicových polí na Slovensku rekonstruovat. Máme k dispozici soupis lokalit, poměrně rozsáhlé terénní výzkumy a antropologické rozborů rozsáhlých souborů. Zatím absentují určení archeozoologická a archeobotanická, pomocí kterých bychom získané závěry mohli konfrontovat s podmínkami obživy (*Neustupný — Dvořák 1983*).

V této souvislosti se nebudeme zabývat celým obdobím existence jihovýchodních popelnicových polí na Slovensku, ale jenom jejich starší fázi v období střední a na počátku mladší doby bronzové. Poměrně početné antropologické analýzy žárových hrobů piliňské kultury to dovoluují a také umožňují získané výsledky aplikovat na obyvatelstvo kultury *Suciu de Sus*, jejíž základna i nadstavba byla porovnatelná se stejnými kategoriemi obyvatelstva piliňské kultury. Mladší fáze jihovýchodních popelnicových polí reprezentovaná kulturou *kyjatickou* a *gávskou* zatím tak zpracována není a podobná zkoumání jsou doposud nemožná. Vyčerpávající antropologický rozbor žárového pohřebiště máme k dispozici pouze z *Radzovců*. Archeologický materiál ze *Zádielských Dvorníků* zatím nebyl publikován a tak neznáme jeho přesné chronologické zařazení a lokalita nebyla prozkoumána celá. Výzkum v oblasti rozšíření *gávské* kultury na Slovensku je vůbec v počátcích. Kromě těchto skutečností jsou demografické závěry ještě komplikovány tím, že v mladších obdobích jihovýchodních popelnicových polí existovala opevněná hradiště (*Furmánek 1983; Demetěrová 1983*). Ta na Slovensku zatím nebyla zkoumána, a tak vůbec nevíme, zda je lze srovnávat s hradišti z pozdní doby bronzové a doby *halštatské* z Polska, jejichž počet obyvatel byl několikanásobně vyšší než počet obyvatel neopevněných sídlišť (*Bukowski — Dąbrowski 1982, s. 270*).

Demografická zkoumání, která se prováděla v oblasti *lužické* kultury v Polsku (*Bukowski — Dąbrowski 1982*) přinesla některé zajímavé poznatky. Třebaže jejich realizátoři připouštějí, že mnohé závěry mají hypotetický cha-

rakter, přece jen umožňují hovořit o pravěkých komunitách v konkrétních kategoriích. Vycházejí z komplexního terénního výzkumu neopevněných osad, mohlo se konstatovat, že tyto osady byly tvořeny 8—15 usedlostmi, v nichž mohlo žít 60—150 obyvatelů (*Bukowski — Dąbrowski 1982, s. 266*). Z početných antropologických analýz z prozkoumaných žárových pohřebišť se získaly následující výsledky. *M. Gedl (1983, s. 193)* vypočítal, že ve III. době bronzové měl sídlištní komplex, který pochovával na pohřebišti na lokalitě *Kietrz*, 300—400 obyvatelů. Pro sídliště, která používala pohřebiště v *Laski* datované od V. doby bronzové do HC a pro pohřebiště *Kraków-Prokocim* datované od V. doby bronzové až po HD se počítalo se 150—200 obyvateli (*Bukowski 1971, s. 173*). Se 100 obyvateli se počítá v osadě, která pochovávala na žárovém pohřebišti *Przeczyce* (*Kapica — Luczak 1971, s. 156*) a se 60—80 obyvateli v osadě, která své zesnulé pochovávala na pohřebišti *Bachórz-Chodorówka* (*Gedl 1975, s. 58*).

S uvedenými počty plně korespondují údaje, které jsme získali z výsledků archeologicko-antropologické analýzy žárových pohřebišť piliňské kultury, respektive piliňských fází pohřebišť. V *Radzovcích* to bylo pravděpodobně 80—90 obyvatelů, v *Šafárikově* 320—350 obyvatelů a v *Nagybátony* 130—145 obyvatelů. Různá velikost osad souvisí s jejich charakteristikou a geografickou polohou. Pro popelnicová pole na Slovensku se před nedávnem realizoval pokus znázornit průměrnou hustotu osídlení v různých obdobích a oblastech doby bronzové na Slovensku (*Furmánek 1985*). Zjistilo se, že v oblasti jihovýchodních popelnicových polí, která na Slovensku zabírala plochu 16 500 km², konstatoval archeologický průzkum pro střední dobu bronzovou asi 165 lokalit (ojedinělé nálezy, depoty, sídliště, pohřebiště) a na počátku mladší doby bronzové asi 470 lokalit všeho druhu. Předpokládá se, že žárových pohřebišť *šafárikovského* typu bylo v celé oblasti rozšíření jihovýchodních popelnicových polí značně málo. Ovšem taková žárová pohřebiště jaká se zkoumala v *Radzovcích* anebo v *Nagybátony* byla běžná. Proto jsme za směrodatný údaj pro výpočet celkového počtu obyvatel vzali spodní hodnotu obyvatelstva osady, která pochovávala v *Nagybátony*. Také stav bádání není v současnosti na takové úrovni, aby zmapoval všechny osady. Ovšem v ně-

kterých případech je také možné, že ojedinělý nález, depot a pohřebiště mohou představovat jednu jedinou osadu. Čili na jedné straně doposud neobjavené osady a na druhé straně čtyři lokality signující jednu osadu. Domníváme se však, že v současnosti uváděné počty lokalit všech druhů nálezů (165 ve střední době bronzové a 470 na počátku mladší doby bronzové) jsou nižší než tomu bylo ve skutečnosti a proto i následná čísla jsou na spodní hranici reálné skutečnosti.

Můžeme tedy předpokládat, že počet obyvatelstva jihovýchodních popelnicových polí byl na Slovensku ve střední době bronzové něco přes 20 000 a na počátku mladší doby bronzové okolo 60 000. Znamená to, že průměrná hustota obyvatelstva stoupla z 1,3 obyvatele na jeden km² na 3,5 obyvatele na km². Nakolik jsou tato čísla objektivní, či spekulativní, může rozhodnout jen další výzkum této problematiky. Je zajímavé, že naše hodnoty se příliš neliší od podobných údajů z oblasti lužické kultury v Polsku.

Dynamika růstu populace od střední doby bronzové po mladší dobu bronzovou je v oblasti jihovýchodních popelnicových polí reálně zachycena růstem počtu všech druhů pramenů (Furmánek 1985). Chápeme-li tento nárůst v průběhu 200 roků (1400 před n. l.—1200 před n. l.), představuje průměrný roční přírůstek obyvatelstva asi 1 ‰. Výška přírůstku se příliš neliší od údajů paleodemografických závěrů publikovaných jinými badateli (Neustupný 1983, s. 18).

Ukazuje se tedy, že antropologické analýzy žiarových hrobů mohou přinést mnohé cenné závěry pro studium pravěkého obyvatelstva v období popelnicových polí. Že jsou dosažené

závěry chudobnější než pozorování získané analýzou kostrových hrobů, je jasné. Paleodemografické závěry vycházející z antropologické analýzy osvětlují některé sociálně-ekonomické otázky života pravěkých komunit. Třeba však znovu zdůraznit, že z oblasti jihovýchodních popelnicových polí demografické analýzy podmíněné antropologickou analýzou absentují. Poměrně blízký porovnávací materiál máme k dispozici zejména z oblasti lužické kultury, kde se v tomto směru dosáhly mimořádně závažné výsledky. Předložená studie je dílčím materiálem objasňujícím mnohé aspekty společenského a hospodářského života, které bylo možno formulovat díky výsledkům rozsáhlého archeologického výzkumu v Radzovcích, a spolu s referátem předneseným na zasedání Německé historické společnosti v Berlíně (Furmánek 1985) přináší jeden z prvních paleodemografických pohledů na společnost jihovýchodních popelnicových polí.

Přítomné závěry jsou pokusem řešit na základě archeologických pramenů a za pomoci antropologické analýzy otázky pravěkého osídlení v podmínkách doby bronzové na Slovensku. Naším záměrem nebylo a ani nemohlo být definitivně vyřešit všechny problémy, nýbrž jsme chtěli odborné veřejnosti předložit pokus na hranici vypovídací schopnosti archeologického materiálu. Je nám naprosto jasné, že některá konstatování mají hypotetický charakter a že bude potřebné vykonat ještě mnoho práce v terénní i teoretické oblasti naší vědní disciplíny, abychom přece jen získali objektivní obraz pravěké společnosti ve druhém a na počátku prvního tisíciletí před naším letopočtem, tedy z období, kdy rodová společnost byla na vrcholu svého rozvoje.

Literatura

- ACSÁDI, Gy. — NEMESKÉRI, J.: History of Human Life Span and Mortality. Budapest 1970.
- BALÁSA, G.: Popelnicové pohřebište pilinskej kultúry v Šafárikove. Archeol. Rozhl., 13, 1961, s. 790—795.
- BUDINSKÝ-KRÍČKA, V.: Žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej v Dvorníkoch, okres Košice. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV, 11, Nitra 1963, s. 23—30.
- BUKOWSKI, Z.: Charakter osadnictwa kultury lużyckiej w fazi osiedli obronnych na przykładzie Śląska i Wielkopolski. In: Wiad. archeol. 36. Warszawa 1971, s. 155—177.
- BUKOWSKI, Z. — DĄBROWSKI, J.: Eine demografische Analyse der Ansiedlungen der Lausitzer Kultur und ihre soziologische Auswertung. In: Produktivkräfte und Gesellschaftsformationen in vorkapitalistischer Zeit. Berlin 1982, s. 263—275.

- DEMETEROVÁ, S.: Hradiská kultúry Suci de Sus a Gáva. *Archeol. Rozhl.*, 35, 1983, s. 33—38.
- FURMÁNEK, V.: Výskum piliňského žiarového pohrebiska v Šafárikove. In: *Vlastivedné štúdie Gemera*. 2. Bratislava 1973, s. 26—34, 42—52, obr. 1—10.
- FURMÁNEK, V.: Piliňyer Kultur. *Slov. Archeol.*, 25, 1977, s. 251—370.
- FURMÁNEK, V.: Sídlište piliňské a kyjatické kultúry v Radzovcih. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1978*. Nitra 1980a, s. 91—95.
- FURMÁNEK, V.: Pokračování výzkumu na sídlišti piliňské a kyjatické kultúry v Radzovcih. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1979*. Nitra 1980b, s. 69—73.
- FURMÁNEK, V.: Die Anfänge der Piliňyer Kultur. *Slov. Archeol.* 29, 1981, s. 37—50.
- FURMÁNEK, V.: Hradiská piliňskej a kyjatickej kultúry na Slovensku. *Archeol. Rozhl.*, 35, 1983, s. 24—32.
- FURMÁNEK, V.: Zur ökonomische Entwicklung bei den Stämmen der jüngeren Bronzezeit in der Slowakei. Berlin 1985 (v tisku).
- GEDL, M.: Badania zespołu osadniczego grupy tarnobrzesckiej w Bachórze, pow. Brzozów. *Acta archaeol. carpath.*, 15, 1975, s. 57—65.
- GEDL, M.: Przemiany zasiedlenia na Wyżynie Głubczyckiej i w dorzeczu Liswarty w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza. In: *Przemiany ludnościowe i kulturowe I tysiąclecia p. n. e. na ziemiach między Odrą a Dnieprom*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1983, s. 189—205.
- GEJVAL, N. G.: *Westerhus: Medieval Population and Church in the Light of Skeletal Remains*. Lund 1960.
- HENNEBERG, M. — OSTOJA-ZAGÓRSKI, J. — PIONTEK, J. — STRZALKO, J.: Główne założenia teoretycznometodyczne oraz możliwości badań biologicznej populacji pradziejowych w Europie Środkowej. In: *Przegl. archeol.* 23. Poznań 1975, s. 187—231.
- JÍLKOVÁ, E.: Piliňské pohřebiště Barca II a jeho časové a kulturní horizonty. *Slov. Archeol.*, 9, 1961, s. 69—106.
- KAPICA, Z. — ŁUCZAK, B.: Cmentarzysko kultury łużyckiej w Przeczycach, pow. Zawiercie, w świetle badań antropologicznych. In: *Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu*. *Archeologia*, 8, 1971, s. 130—164.
- LAMIOVÁ—SCHMIEDLOVÁ, M.: Súpis výskumov z rokov 1945—1968. In: *Východoslovenský pravek*. 1. Košice 1970, s. 139—163.
- NEKVASIL, J.: Pohřebiště lužické kultury v Moravičanech. Brno 1982.
- NEUSTUPNÝ, E.: The Demography of Prehistoric Cemeteries. *Památ. archeol.*, 74, 1983, s. 7—34.
- NEUSTUPNÝ, E. — DVOŘÁK, Z.: Výživa pravěkých zemědělců: model. *Památ. archeol.*, 74, 1983, s. 224—257.
- PALEČKOVÁ, H.: Lidské žarové pozůstatky z piliňského pohřebiště Barca II. In: *Stud. Zvesti Archeol. Úst. SAV*, 6, Nitra 1961, s. 185—202.
- PATAY, P.: Előzetes jelentés a nagybáttonyi temető ásatásának eredményeiről. *Archaeol. Ért.*, 81, 1954, s. 33—49.
- STLOUKAL, M. — FURMÁNEK, V.: Antropologický rozbor žarových hrobů piliňské a kyjatické kultúry. Radzovce a Šafárikovo. Nitra 1982.
- TROGMAYER, O.: *Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé*. Budapest 1975.

Юго-восточные поля погребальных урн в свете антропологического анализа

Вацлав Фурманек — Милан Стлоукал

С средней вплоть до поздней эпох бронзы южная часть Центральной Словакии и Восточная Словакия принадлежали населению, известному под наименованием юго-восточных полей погребальных урн. Этот культурный комплекс составляют пилиньская, Сучью-де-Сус, киятицкая и гавская культуры. Из нынешнего состояния исследований вытекает, что лучше прослежена западная область юго-восточных полей погребальных урн, где распространялись пилиньская и киятицкая

культуры. В Словакии и Венгрии, в ареале распространения этих культур пока известно более 200 могильников с трупосожжениями. Только в Словакии прослежено более 2 000 погребальных комплексов. Большинство обширных могильников с трупосожжениями было рассмотрено также с антропологической точки зрения.

В могильнике Радзовце, где прослежено 1 334 погребения, были рассмотрены пилиньские погребения с трупосожжением (табл. I),

погребения пилино-киятицкого горизонта и киятицкой культуры (табл. II). Применены точки зрения возраста, пола, устройства могилы и погребального инвентаря. Как в период пилинской культуры, так в период киятицкой культуры не отмечена связь между устройством могилы, числом и помещением сосудов и полом покойника. В богатых погребениях 187/69, 216/69 и 746/73 были захоронены как мужчины, так женщины с детьми. Иногда встретились случаи, что в одной урне были остатки двух индивидуумов. Уникальным являлось погребение 330/70, в урне которого были обнаружены остатки двух взрослых и двух детей. Однако, отмечен также другой случай, что в двух урнах погребения 216/69 находились остатки одного человека.

Связь погребального инвентаря с полом покойника была рассмотрена только в условиях пилинской культуры, где антропологический анализ с уверенностью определил 56 мужчин и 128 женщин. В погребениях киятицкой культуры было точно определено только 14 мужчин и 16 женщин. Некерамические приложения отмечены в 46,3 % мужских погребений и в 55,3 % женских погребений. Обусловленность некоторых видов бронзовых предметов полом погребенного связана с общественным разделением труда и с одеждой (табл. III). Только в мужских погребениях были бритвы, фибулы, кинжалы, меч, нож, топор, долото и куски золота. Исключительно в женских погребениях имелись подвески, выпуклые бронзовые пластинки, кружки для волос и иголки. Остальные вещи встречались более в женских, но они находились также в мужских погребениях: серпы в 11 раз больше, перстни в 8 раз больше, и т. п. (табл. III). Отмечено, что булавки использовались для скалывания как мужской, так женской одежды.

Подобные закономерности отмечены также в могильнике Шафариково, где прослежено 226 погребений с трупосожжением пилинской культуры. В мужских погребениях встречались булавки, перстни, кинжалы; в женских обнаружены составные части ожерелий, перстни, булавки, браслеты, кружки для волос, выпуклые бронзовые пластинки, игла, пинцет.

Антропологический анализ позволил сделать заключения демографического характера. В могильнике Радзовце исчислены табли-

цы смертности для частичной и полной групп периода пилинской культуры (табл. IV, V), периода пилино-киятицкого горизонта (табл. VI, VII), периода киятицкой культуры (табл. VIII, IX) и в общем (табл. X, XI).

Второй антропологический анализ был осуществлен на материале могильника Шафариково. Из густоты погребений в рассматриваемых секторах и размеров всего могильника вытекает, что в нем насчитывалось около 10 000 погребений пилинской, а также киятицкой культур. Таблицы смертности исчислены для частичной (табл. XII) и полной групп (табл. XIII) и они действуют для пилинской культуры.

Третью анализированную группу составлял материал могильника Задьелске-Дворники, где было рассмотрено 163 погребения с трупосожжением финальных периодов пилинской культуры, пилино-киятицкого горизонта и киятицкой культуры. Таблицы смертности исчислены в общем для всего могильника, не учитывая культурной и временной дифференциации погребений (табл. XIV, XV).

Последний исследованный материал области юго-восточных полей погребальных урн был найден в могильнике пилинской культуры Барца. Так как эта группа не является полной, ее свидетельство не большое (табл. XVI).

Для сравнения приводятся таблицы смертности периода лужицкой культуры (табл. XVII, XVIII) и платеницкой культуры (табл. XIX) из с. Моравичани. Из отдельных таблиц смертности сделана наглядная общая таблица (табл. XX). Она содержит название памятника, датировку, характеристику группы, число подвергшихся оценке погребений, среднюю продолжительность жизни, процентное исчисление детей до первого года жизни, до четырнадцати лет и процентную долю детей до 19 лет и взрослых. Важным для иных заключений показанием оказалась средняя продолжительность жизни.

Исследованное, а также предполагаемое число погребенных в трех избранных могильниках (Радзовце, Шафариково, Надьбатонь), средняя продолжительность жизни и время хоронения служили основой для определения численности хоронивших в могильниках групп. В случае могильника Радзовце применены были два варианта метода *Ачади* — *Немешкери* и три варианта метода *Гейвалла* (*Gejvall*) (табл. XXI). Эти методы были ана-

логично использованы также в случае двух следующих могильников. Предполагается, что в могильнике Шафариково хоронил поселок (поселки), насчитывавший около 320—350 человек, и в могильнике Надьбатонь 130—145 человек. Полученные в могильниках с трупосожжениями пилиньской культуры результаты можно применить на всей территории распространения в Словакии юго-восточных полей погребальных урн в средней и в начале поздней эпох бронзы. На основе площади 16 500 км² и количества известных в настоящее время памятников можно полагать, что численность населения юго-восточных полей погребальных урн в среднюю эпоху бронзы немного превышала 20 000 человек и в начале поздней эпохи бронзы являлась около 60 000

человек и что средняя плотность населения на 1 км² увеличилась с 1,3 на 3,5. Этот рост представляет средний годичный прирост около 1 %, что отвечает динамике развития общества в ранней фазе юго-восточных полей погребальных урн.

Вытекающие из антропологического анализа обширных могильников с трупосожжениями результаты указали на решение представленных проблем, используя все показательные способности археологического материала. Ясно, что некоторые констатации имеют гипотетический характер и что следует приложить в этом направлении еще много сил, чтобы постепенно сложилась объективная картина первобытного общества бронзового века.

Перевод Э. Громовой

South-Eastern Urnfields in the Light of the Anthropological Analysis

Václav Furmánek — Milan Stloukal

From the Middle up to the Late Bronze Age, the southern part of Central Slovakia, as well as East Slovakia was settled by the population bearing a common name of the South-eastern Urnfields. This cultural complex contains the Piliny, Suciú de Sus, Kyjatice, and Gáva cultures. The present state of investigations is better in the western part of the South-eastern Urnfields, where the Piliny and Kyjatice cultures were spread. In the territory of these cultures spreading in Slovakia and Hungaria, more than 200 cremation cemeteries have been known so far. In Slovakia only more than 2,000 burial complexes were studied. Most of the extensive cremation cemeteries were studied also from the anthropological point of view.

In the cemetery of Radzovce, where 1,334 burials have been investigated, cremations of the Piliny culture (Tab. I), the Piliny-Kyjatice horizon, and the Kyjatice culture (Tab. II) have been studied. The criteria of the age, sex, grave construction, and grave-goods were used. Neither the Piliny culture nor the Kyja-

tice culture periods have shown the relationship between the grave construction, number and location of the vessels and the sex of the dead. In rich graves 187/69, 216/69, and 746/73 the males as well as females with children were buried. There were some cases of two individuals' remains in one urn. The unique grave is 330/70, where the remains of two adults and two children have been found in the urn. Also the opposite case has been known. In two urns of grave 216/69 the remains of one person were observed.

The relationship between the grave-goods and the sex of the dead has been studied in the conditions of the Piliny culture only, where the anthropological analysis showed 56 men and 128 women with certainty. In the Kyjatice culture only 14 males and 16 females were determined with certainty. The proportion of the non-ceramic grave-goods is 46.3 per cent in the male graves and 55.3 per cent in the female graves. The dependence of some kinds of bronze artifacts on the sex of the dead

is related to the social division of labour and the garment (Tab. III). The artifacts found in the male graves exclusively were as follows: razors, brooches, daggers, a sword, a knife, an axe, a chisel, gold. The artifacts of the female graves are as follows: pendants, tutuli, hair-rings, and needles. The other artifacts have more often been found in the female graves, but they have occurred in the male graves as well: the sickles 11 times more, finger-rings 8 times more, etc. (Tab. III). The pins show to be used for pinning the male, as well as female garment.

Similar regularities were shown in the cemetery at Šafárikovo, where 226 cremations of the Piliny culture were studied. The male graves contained pins, finger-rings, and a dagger; the female graves contained parts of necklaces, finger-rings, pins, bracelets, hair-rings, tutuli, a needle, and a pair of pincers.

The anthropological analysis allowed to make conclusions of the demographical character. The life tables were calculated for the partial and complete series of the Radzovce cemetery in the Piliny culture period (Tab. IV, V), in the Piliny-Kyjatice horizon (Tab. VI, VII), in the Kyjatice culture period (Tab. VIII, IX), and altogether (Tab. X, XI).

Other anthropological analyses were carried out on the material of the Šafárikovo cemetery. The grave density on the studied areas, as well as the full extent of the cemetery has shown that it contained about 10,000 graves of both the Piliny and Kyjatice cultures. The life tables are calculated for the partial (Tab. XII) and complete series (Tab. XIII) and they are valid for the Piliny culture.

The third analysed series was represented by the material of the cemetery at Zádielske Dvorníky, where 163 cremations of the ends of the Piliny culture, Piliny-Kyjatice horizon, and Kyjatice culture have been studied. The life tables were calculated totally for the whole cemetery without reference to the cultural and temporal differentiation of the graves (Tab. XIV, XV).

The last material studied in the South-eastern Urnfields territory is the Piliny culture cemetery at Barca. Since it is a case of the incomplete series it is of a limited value (Tab. XVI). For comparison, the life tables of the Lusation culture (Tab. XVII, XVIII) and the

Platěnice culture (Tab. XIX) of Moravičany have been shown.

The partial life tables were used for making a table summary. It contains the name of site, dating, characteristics of the series, number of the dead evaluated, mean length of life, percentage of the children under the age of 1, under the age of 14, and the percentage of the children aged under 19 and the adults. The mean life span showed to be an important datum for other conclusions.

From the examined and expected number of the buried in three chosen cemeteries (Radzovce, Šafárikovo, Nagybatony), from the mean life span and the length of time during which the cemetery was in use sizes of groups using these cemeteries have been calculated. As to the Radzovce cemetery, two variants of *Acsádi — Nemeskéri's* method and three variants of *Gejvall's* method (Tab. XXI) were applied. The two other cemeteries were studied analogically. It is supposed that the Šafárikovo cemetery was used by the settlement (settlements) of about 320—350 inhabitants and Nagybatony by the settlement of about 130—145 inhabitants. The conclusions obtained from the cremation cemeteries of the Piliny culture may be applied to the whole territory of the South-eastern Urnfields spreading in Slovakia throughout the Middle and at the beginnings of the Late Bronze Age. Considering the area of 16,500 km² and the number of the sites known at present, it is supposed that the population of the South-eastern Urnfields was somewhat more than 20,000 in the Middle Bronze Age and about 60,000 at the beginnings of the Late Bronze Age and that a mean population density per 1 km² increased from 1.3 to 3.5. This growth represents a mean increase per year about 1 per cent, what corresponds to the dynamics of the social development in the early phase of the South-eastern Urnfields.

The conclusions based on the anthropological analysis of the extensive cremation cemeteries showed a solution of the given problems in full employment of the demonstrative value of the archaeological material. It is clear that some statements are of an hypothetical character and much of an effort in this respect is needed to reach an objective picture of the prehistoric society of the Bronze Age.

Translated by E. Gromová

TIERBEIGABEN IN LATÈNEZEITLICHEN GRÄBERN IN PALÁRIKOVO — DOLNÝ KERESTŮR

CYRIL AMBROS

(Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Nitra)

In den J. 1970—1973 verwirklichte das Archäologische Institut der SAW zu Nitra unter der Leitung von B. Benadik die Erforschung des breit angelegten latènezeitlichen Gräberfeldes in Palárikovo, Gemeindeteil Dolný Kerestúr, in der Flur hinter der Tabakdarre der LPG (Bez. Nové Zámky). Es wurden hier insgesamt 91 Gräber abgedeckt, von denen sieben Brand-, die übrigen Skelettgräber waren. Obwohl nicht alle Gräber gerettet werden konnten, weil infolge verschiedener Erdarbeiten das Areal des Gräberfeldes gestört war, handelt es sich doch um das zweitgrößte keltische, auf dem Gebiet der Slowakei erforschte Gräberfeld (Benadik 1975).

Das Grabinventar aus 65 dieser abgedeckten Gräber (69 %) enthielt außer verschiedenen Gegenständen (Zierat, Trachtzubehör, Gefäße, Waffen u. a.) auch Skelettreste verschiedener Tiere. Diese Tiere, oder Teile von ihnen wurden beim Begräbniszeremonial dem Verstorbenen in das Grab gelegt. Wir nehmen an, daß zum besseren Kennen des Bestattungsritus der Kelten auf unserem Gebiet nicht nur die Bestimmung der Tierarten beitragen wird, sondern auch eine eingehendere Feststellung, welche Teile von diesen sich in den Gräbern befanden.

MATERIAL

GRAB 4. Schwein: linke hintere Extremität ohne distalen Teil (Metatarsen und Phalangen).

GRAB 5. Schwein: Unterkieferteil, Teil der Vorderextremität und des Beckens. Die Knochen stark korrodiert.

GRAB 6. Schwein: beinahe das ganze Tier, es fehlt die rechte Hinterextremität und die distalen Teile der übrigen Extremitäten (Metapodien und Phalangen).

GRAB 7. Schwein: Schädel (stark korrodierte Knochen).

GRAB 8. Schwein: linke Hinterextremität ohne distalen Teil.

GRAB 9. Schwein: Schädel.

GRAB 10. Schwein: kurze Teile der Rippen, ungefähr gleich lange.

GRAB 12. Schwein: rechte Hälfte des Schädels, der Hals-, Brust- und Lendenteil der Wirbelsäule, rechter Oberschenkel, distale Teile sämtlicher Extremitäten (Metapodien und Phalangen).

GRAB 14. Schwein: I — Schädel, Teil des Rumpfes mit rechtem Schulterblatt, rechte Hinterextremität, distale Teile der übrigen Extremitäten; II — linker Oberschenkel, wahrscheinlich vom selben Individuum wie I.

GRAB 15. Schwein: Schädel, Hals-, Brust- und Lendenteil der Wirbelsäule, rechte Hinterextremität ohne distalen Teil.

GRAB 16. Schwein: rechte Vorderextremität.

GRAB 17. Schaf: rechte Hinterextremität ohne distalen Teil (Metatarsus und Phalangen).

GRAB 18. Schwein: linke Hälfte des Schädels, Hals-, Brust- und Lendenteil der Wirbelsäule, Beckenteil, rechte und linke Vorderextremität, distale Teile der übrigen Extremitäten.

GRAB 19. Schwein: Schädel, wahrscheinlich ein Teil der Wirbelsäule (Wirbelreste), linker Beckenteil. Die Knochen stark korrodiert.

GRAB 20. Schwein: I — rechte Hälfte des Schädels, Hals-, Brust- und Lendenteil der Wirbelsäule, rechte und linke Vorderextremität; II — rechter Oberschenkel, er konnte dem Individuum I angehört haben.

GRAB 21. Schwein: rechte Hälfte des Schädels, Teil des Rumpfes (Rippen).

GRAB 22. Schwein: I — Schädel, ein Teil des Rumpfes (Rippen), Beckenteil, linke Vorder-, linke Hinterextremität; II — linke Hälfte des Schädels, rechter Oberschenkel. Knochen von zwei unterschiedlichen Individuen.

GRAB 23. Schwein: linke Hälfte des Schädels.

GRAB 24. Schwein: I — Schädel, Teil des Rumpfes, Beckenteil, linke Vorderextremität, distaler Teil der rechten Vorderextremität, linke Hinterextremität; II — rechter Unterkiefer, rechter Oberschenkel. Es handelt sich um Knochen von zwei unterschiedlichen Individuen.

GRAB 25. Schwein: linke Hinterextremität ohne distalen Teil.

GRAB 27. Schwein: linke Hälfte des Schädels, der Hals-, Brust wie auch Lendentil der Wirbelsäule, rechte Vorder- und rechte Hinterextremität, beide ohne distale Teile.

GRAB 29. Schwein: rechte Hälfte des Schädels, Teil des Rumpfes (Rippen), linke Vorderextremität ohne distalen Teil, rechter Oberschenkel. Haushuhn: Teil der linken Vorderextremität, rechte und linke Hinterextremität.

GRAB 30. Schwein: I — Schädel, Teil des Rumpfes (Rippen), Teil der linken Vorderextremität, linke Hinterextremität ohne distalen Teil; II — linker Oberschenkel. Hausgans: Teile der Vorder- und Hinterextremität. Die Knochen sind stark korrodiert.

GRAB 31. Schwein: Schädel, Hals-, Brust- und Lendentil der Wirbelsäule, rechte und linke Vorderextremität, linke Hinterextremität, alle ohne distale Teile, rechter Oberschenkel.

GRAB 32. Schwein: Schädel, Hals-, Brust- und Lendentil der Wirbelsäule, rechte und linke Vorderextremität, linke Hinterextremität.

GRAB 34. Rind: linker Humerus. Haushuhn: Teile der linken Vorder- und linken Hinterextremität.

GRAB 35. Rind: rechter Humerus.

GRAB 36. Rind: rechte Hinterextremität ohne distalen Teil (Metatarsus und Phalangen). Haushuhn: Teil der rechten Vorderextremität, rechte und linke Hinterextremität.

GRAB 37. Schwein: Schädel, Teil des Rumpfes (Rippen).

GRAB 38. Schwein: linke Hälfte des Schädels, Teil des Rumpfes (Rippen) mit Schulterblatt, linke Hinterextremität ohne distalen Teil. Haushuhn: Teil der linken Vorderextremität, Teil der linken Hinterextremität.

GRAB 40. Schwein: I — Teil des Rumpfes (Rippen), Teil der linken Vorderextremität (Radius, Ulna) ohne distalen Teil; II — Teil der linken Vorderextremität, (Humerus und distaler Teil). Die Knochen stammen von einem Individuum.

GRAB 43. Schwein: Schädel, Teil des Rumpfes (Rippen), rechte Vorder- und rechte Hinterextremität, beide ohne distale Teile.

GRAB 44. Rind: kurze Teile der Rippen, ungefähr gleich lange. Schwein: I — Schädel, Teil des Rumpfes (Rippen), rechte und linke Vorderextremität, linke Hinterextremität; II — rechter Oberschenkel. Die Knochen gehörten wahrscheinlich demselben Individuum an. In der Verschüttungsschicht des Grabes fand man den Teil eines Schulterblattes, das jedoch nicht vom vorangehenden Individuum stammte. Es handelt sich vielleicht wohl um einen Zufallsfund.

GRAB 45. Schwein: linke Hälfte des Schädels.

GRAB 46. Rind: Teil des Rumpfes (kurze Rippenstücke, ungefähr gleich lange. Schwein: Schädel, Teil des Rumpfes (Rippen), rechte Vorderextremität, linker Beckenteil, linke Hinterextremität ohne distalen Teil. Hausgans: das ganze Individuum.

GRAB 48. Schwein: das ganze Individuum, von welchem ein Teil der linken Hinterextremität (Tibia) fehlte.

GRAB 49. Schwein: linke Hälfte des Schädels, Rumpf, rechte und linke Vorderextremität, Beckenteil, distale Teile der rechten und linken Hinterextremität. Hausgans: etwa das ganze Individuum.

GRAB 53. Schwein: Schädel, Teil des Rumpfes (Rippen), rechte Vorderextremität ohne distalen Teil, Beckenteil, Teil der rechten Hinterextremität (es fehlt die Tibia), linke Hinterextremität. Haushuhn: verschiedene Teile des Skelettes, wahrscheinlich hatte man das ganze Individuum in das Grab gelegt.

GRAB 54. Rind: Lendentil und der Schwanz.

GRAB 56. Schwein: I — linke Hälfte des Schädels, Wirbelsäule, Teil der rechten Vorderextremität, linker Beckenteil, Teil der rechten Hinterextremität (es fehlt die Tibia) ohne distalen Teil, linke Hinterextremität ohne distalen Teil; II — rechter Beckenteil, rechter Oberschenkel. Die Knochen stammen wahrscheinlich von demselben Individuum.

GRAB 58. Schwein: I — Schädel, Wirbelsäule, ein Teil des Rumpfes (Rippen), rechte und linke Vorderextremität, rechte und linke Hinterextremität, linker Beckenteil; II — rechter Beckenteil. Die Knochen dürften demselben Individuum angehört haben.

GRAB 59. Schwein: I — linke Hälfte des Schädels, kurze, ungefähr gleich lange Teile der Rippen, rechte und linke Vorderextremität, linker Beckenteil, linke Hinterextremität; II — rechte Hinterextremität ohne distalen Teil. Die Knochen konnten vom selben Individuum stammen.

GRAB 60. Die Knochen aus diesem Grab blieben nicht erhalten.

GRAB 61. Schwein: rechter Beckenteil, rechte Hinterextremität ohne distalen Teil.

GRAB 62. Schwein: Schädel, Teil des Rumpfes (Rippen), rechte und linke Vorderextremität, wahrscheinlich beide Hinterextremitäten. Die Knochen sind stark korrodiert, in Bruchstücken erhalten.

GRAB 64. Schwein: Teil des Rumpfes (Rippen), rechte Vorderextremität ohne distalen Teil. Die Knochen sind stark korrodiert.

GRAB 65. Schwein: I — rechte Hälfte des Schädels, ein Teil der rechten Vorderextremität; II — linke Hinterextremität ohne distalen Teil. Die Knochen stammen von zwei verschiedenen Individuen.

GRAB 66. Schwein: rechte Hinterextremität ohne distalen Teil.

GRAB 67. Schwein: I — Teil des Rumpfes (Rippen), rechte Vorderextremität ohne distalen Teil; II — Schädel, rechte und linke Vorderextremität, Beckenteil, wahrscheinlich beide Hinterextremitäten. Die Knochen gehörten zwei verschiedenen Individuen an. Sie sind stark korrodiert, in Bruchstücken erhalten. Haushuhn: unvollständige linke Hinterextremität.

GRAB 69. Schwein: Teil der linken Hinterextremität (Tibia) ohne distalen Teil. Haushuhn: Teil der rechten Vorderextremität, Teil der rechten Hinterextremität.

GRAB 70. Rind: Teil des Rumpfes (Rippen), Teil der linken Vorderextremität (Humerus).

GRAB 72. Schwein: linke Hinterextremität ohne distalen Teil. Fisch: eine größere Menge von Fischknochen, wahrscheinlich eines ganzen Individuums (Art unbestimmt).

GRAB 74. Schwein: linke Hälfte des Schädels,

ein Teil des Rumpfes (Rippe). Rind: kurze Teile der Rippen von ungefähr gleicher Länge.

GRAB 75. Schwein: I — linke Hälfte des Schädels; II — Teil des linken Unterkiefers, Teil des Rumpfes (Rippen), Teile der Vorder- und Hinterextremität. Die Knochen stammen von zwei verschiedenen Individuen. Sie sind stark korrodiert.

GRAB 76. Schaf: kurze Teile der Rippen von ungefähr gleicher Länge, rechte Vorderextremität ohne distalen Teil (Metacarpus und Phalangen).

GRAB 77. Schwein: I — rechte Hälfte des Schädels, Wirbelsäule, rechte Vorderextremität ohne distalen Teil, linke Vorderextremität (es fehlen Ulna und Radius), Beckenteil, linke Hinterextremität; II — rechter Femur. Die Knochen konnten demselben Individuum angehört haben.

GRAB 78. Schwein: rechter Unterkiefer.

GRAB 82. Schwein: rechter Unterkiefer, ein Teil der Wirbelsäule, ein Teil des Rumpfes (Rippen). Die Knochen sind stark korrodiert.

GRAB 84. Schwein: linker Unterkiefer, ein Teil der Wirbelsäule, ein Teil des Rumpfes (Rippen) mit rechtem Schulterblatt, linke Vorderextremität, rechte Hinterextremität, beide ohne distale Teile, Beckenteil.

GRAB 85. Schwein: linke Hälfte des Schädels, Hals-, Brust- und Lendentil der Wirbelsäule, ein Teil des Rumpfes (Rippen) mit beiden Schulterblättern, linke Vorderextremität, Beckenteil, rechte und linke Hinterextremität. Haushuhn: Teil der Vorderextremität, Teile der Hinterextremitäten.

GRAB 86. Schwein: Schädel, Wirbelsäule, Rumpf, rechte und linke Vorderextremität, Beckenteil, rechte und linke Hinterextremität.

GRAB 87. Schwein: Schädel, linke Vorderextremität ohne distalen Teil, rechte Hinterextremität mit dem Beckenteil. Die Knochen sind ziemlich korrodiert.

GRAB 89. Schwein: Teil der rechten Vorderextremität (Schulterblatt, Humerus), linke Vorderextremität. Die Knochen sind stark korrodiert.

GRAB 90. Haushuhn: kleine Bruchstücke der langen Extremitätenknochen.

GRAB 93. Schwein: linke Hälfte des Schädels, ein Teil des Rumpfes (Rippen), rechte Vorderextremität, linke Hinterextremität, beide ohne distale Teile. Haushuhn: Teil der rechten und linken Vorderextremität, Teile der rechten und linken Hinterextremität. Rind: linker Oberschenkel.

Schlußfolgerungen

Die Archäologen beobachteten schon lange eine gewisse Einförmigkeit der Tierbeigaben in latenezeitlichen Gräbern, die größtenteils Skelettreste des Hausschweines enthielten. Diese Art kann verhältnismäßig leicht auch ein Laie nach den charakteristischen Eckzähnen (Hauern) im Ober- und Unterkiefer bestimmen. Es bestehen jedoch zwischen ihnen

Geschlechtsunterschiede, die für den Nichtfachmann weniger auffallend sind, und deswegen wurden häufig alle Funde von Ober- und Unterkiefern in den Gräbern für solche von männlichen Tieren gehalten, also von Ebern. Wie jedoch neuere Analysen zeigen, und dies ist auch in Palárikovo der Fall, befanden sich in den Gräbern Skelettreste von Schweinen beider Geschlechter. Deswegen ist es vielleicht nicht ganz berechtigt, diesen Teil des Bestattungsritus als einen Eberkult, sondern allgemein als Schweinekult zu bezeichnen. Obzwar in Palárikovo zwischen den Grabfunden Reste von Ebern überwiegen, könnte dies damit erklärt werden, daß die Sauen von den Bewohnern zur weiteren Zucht und Vermehrung der Herde gelassen wurden, und deswegen schlachteten sie beim Leichenschmaus und beim Bestattungsritus mehr Eber, und zwar vorwiegend junge Individuen.

Das Motiv des Schweines gelangte bei den Kelten in den Vordergrund und wurde zur typischen Erscheinung, die auf großem Gebiet Europas allgemein verbreitet war und schließlich auch zum äußeren Ausdruck der keltischen Organisation wurde, insbesondere in ihrer Blütezeit. Davon zeugen nicht nur die Funde in den Gräbern, sondern auch zahlreiche Darstellungen in Form von Figuren, Anhängern u. ä., und sein Motiv erscheint auch auf keltischen Münzen (Filip 1956).

Das Vorkommen von Körperteilen des Schweines ist ebenfalls für das Gräberfeld in Palárikovo typisch, wo von 65 Gräbern mit Tierbeigaben das Schwein in 56 Gräbern (86 %) vertreten ist (Tab. 1). In den meisten Fällen waren beim Toten bloß Schweineknöchel, und zwar an einer Stelle (32 Gräber). In 13 Gräbern war ein Schwein und eine andere Tierart und bloß in 8 Gräbern hatte man beim Bestattungszeremonial keine Teile vom Schwein, sondern eines anderen Tieres abgestellt. In 14 Gräbern lagen Teile des Schweines an zwei Stellen im Grab; In acht Fällen hatte man von demselben Individuum einen Teil abgetrennt (meistens eine Extremität oder deren Teil) und an eine andere Stelle im Grab gelegt; in sechs Fällen stammten die Schweineknöchel von zwei verschiedenen Individuen.

Vom Schwein legte man dem Toten verschiedene Teile in das Grab. Bloß in vier Fällen befand sich das ganze Tier im Grab

Tab. I. Palárikovo-Dolný Kerestúr. Übersicht

Grab Nr.	Tierart	Schädel		Achsen- skelett		Vorder-		Hinter-		Alter	Geschlecht
				Wirbel	Rippen	extremität					
		D	S			D	S	D	S		
4	Schwein								+	juv.	
5	Schwein		+				+		+		
6	Schwein	+	+	+	+	+	+		+	18—20 M	♂
7	Schwein	+	+							18—20 M	♂
8	Schwein								+	juv.	
9	Schwein	+	+							ad.	♀
10	Schwein				+					juv.	
12	Schwein	+		+	+			+		2 J	♂
14	Schwein	+	+	A	+	Mc Sc	Mc	+		18 M	
	Schwein								F	juv.	
15	Schwein	+	+	+	+			+	F	16 M	♂
16	Schwein					+				juv.	
17	Schaf							+		ad.	
18	Schwein		+	+	+	+	+		Pelv. Mtpod.	18 M	♂
19	Schwein	+	+	+	+				Pe	über 1 J	♂
20	Schwein	+		+	+	+	+			16—18 M	♂
	Schwein							F		juv.	
21	Schwein	+		A	+					16 M	♂
22	Schwein	+	+	A	+		+		+	18 M	♀
	Schwein		+					F		22 M	♂
23	Schwein	+								2 J	♂
24	Schwein	+	+	A	+	Mc	+	Pe	+	18 M	♂
	Schwein	Md						F		18 M	♂
25	Schwein		+	+	+	+		+	+		
27	Schwein		+	+	+	+		+		6 M	
29	Schwein	+		+	+		+	F		16 M	♂
	Huhn					+	+	+	+	ad.	♀
30	Schwein	+	+	A	+		H		+	2 J	♂
	Schwein								F	juv.	
	Hausgans					+	+	+	+	ad.	
31	Schwein	+	+	+	+	+	+	F	+	2 J	♂
32	Schwein	+	+	+	+	+	+		+	12 M	♂
34	Rind						H			ad.	
	Huhn					Co	H		T	ad.	
35	Rind					H				ad.	
36	Rind							F		ad.	
	Huhn					+		+	+	juv.	
37	Schwein	+			+					ad.	♀
38	Schwein		+		+		Sc		+	16 M	♂
	Huhn						+		+	ad.	
40	Schwein						H			juv.	
	Schwein				+		R, U			juv.	
43	Schwein	+	+	A	+	+		+	+	6 M	
44	Rind				+	+					
	Schwein	+	+		+	+	+	Mt	+	2 J	♂
	Schwein							F			
45	Schwein		+	A						ad.	♀

der Tierbeigaben aus einzelnen Gräbern

Grab Nr.	Tierart	Schädel		Achsen- skelett		Vorder		Hinter-		Alter	Geschlecht
				Wirbel	Rippen	extremität					
		D	S			D	S	D	S		
46	Rind				+						
	Schwein	+	+	A	+	+			+	12 M	
	Hausgans	+	+	+		+	+	+	+	ad.	
48	Schwein	+	+	+	+	+	+	+	F	12 M	♂
									Mt		
49	Schwein		+	+	+	+	+	Pe	Mt	18 M	♂
	Hausgans					+	+	+	+	ad.	
53	Schwein		+	A	+	+		+	+	16 M	♂
	Huhn						+	Mt	+	ad.	♀
54	Rind			+							
56	Schwein		+	+	+	H, Sc		+	+	18 M	♂
	Schwein							Pe			
58	Schwein	+	+	+	+	+	+	+	+	22 M	♀
	Schwein							Pe			
59	Schwein		+		+	+	+	+		ad.	♂
	Schwein								+	juv.	
60	Tierknochen nicht erhalten										
61	Schwein							+		juv.	
62	Schwein	+	+	A	+	+	+	+	+	2 J	♂
64	Schwein				+	+					
65	Schwein	+				+				8—10 M	
	Schwein								+	juv.	
66	Schwein							+		juv.	
67	Schwein				+	+				juv.	
	Schwein	+	+			+	+	+	+	18 M	
	Huhn								+	ad.	
69	Schwein								+	juv.	
	Huhn					+		T		juv.	
70	Rind				+		H			juv.	
72	Schwein								+	juv.	
	Fischknochen										
74	Schwein		+	A						6—7 M	
	Rind				+						
75	Schwein		+							ad.	♂
	Schwein		+		+		+	F		8—10 M	
76	Schaf				+	+				juv.	
77	Schwein	+		+	+	+	+	Pe	+	ad.	♂
	Schwein							F			
78	Schwein	+								ad.	♂
82	Schwein	+		+	+	Mc		Pe			
84	Schwein		+	+	+		+	+		6—7 M	
85	Schwein		+	+	+	Mc	+	+	+	2 J	♂
						Sc					
	Huhn						U	+	+	ad.	
86	Schwein	+	+	+	+	+	+	+	+	13—14 M	♂
87	Schwein	+	+				+	+		14—16 M	
89	Schwein					Sc, H	+		Mt		
90	Huhn	Bruchstücke von Diaphysen der Extremitätenknochen									
93	Schwein		+		+	+			+	2 J	♀
	Rind								F	juv.	
	Huhn					+	+	F	+	ad.	♀

Abkürzungen:

A = Atlas, ad = adultus, Co = Coracoid, D = dexter, F = Femur, H = Humerus, J = Jahr, juv. = juvenis, M = Monat, Mc = Metacarpus, Md = Mandibula, Mt = Metatarsus, Pe = Pelvis, R = Radius, S = sinister, Sc = Scapula, T = Tibia, U = Ulna

Tab. II. Übersicht der Tierbeigaben auf den latènezeitlichen Gräberfeldern in der Slowakei

Tierart	Gräberfeld							
	Palárikovo	Palárikovo II	Bajč-Vlkanovo	Trnovec n. V.	Hurbanovo-Boh.	Hurbanovo-B. m.	Hurbanovo-Abad.	Dvory n. Žit. Bučany
Schwein	56	3	22	7	5	6	1	4
Rind	9	2	3	1		2		1
Schaf	2				2			
Ziege								1
Schaf oder Ziege								8
Feldhase								1
Huhn	10		2		1			2
Hausgans	3	1			1	4		
Vogel (unbest.)				2				
Fisch	1							

(Gräber 58, 59, 62, 86). Ferner kamen in mehreren Fällen beinahe ganze Tiere vor, von denen jedoch irgendeine der Extremitäten abgetrennt war (z. B. in den Gräbern 6 und 44 ohne die rechte hintere, im Grab 48 ohne die linke hintere und im Grab 85 ohne die rechte Vorderextremität). Öfters befanden sich in den Gräbern lediglich einige der Extremitäten (z. B. Gräber 4, 8, 16, 25, 61 u. a.), oder mehrere Extremitäten mit anderen Körperteilen, sei es mit dem Schädel oder einer Schädelhälfte, dem Rücken oder Rumpf. So enthielt z. B. Grab 12 die Hälfte des Schädels, den Rücken, den rechten Oberschenkel und die distalen Teile sämtlicher Extremitäten (ähnlich auch die Gräber 14 und 18). Im Grab 15 befand sich der Schädel mit dem Rücken und der rechten Hinterextremität; im Grab 20 die Hälfte des Schädels, der Rücken, beide Vorderextremitäten und der rechte Oberschenkel; im Grab 27 die Hälfte des Schädels, der Rücken und beide rechte Extremitäten, u. ä. in verschiedenen Kombinationen, die sich bloß selten wiederholten. Verhältnismäßig oft fand man in den Gräbern kurze Teile mehrerer Rippen von ungefähr gleicher Länge, die kleinere oder größere Portionen des Bauchfleisches oder Rückens (Karree) darstellen. Ähnliche Portio-

nen stammen ebenfalls vom Rind (z. B. im Grab 44). Als charakteristisch kann man auf dem Gräberfeld von Palárikovo den Umstand betrachten, daß man in das Grab den Schädel oder dessen Hälfte, eine oder mehrere Extremitäten, einen Teil von Rücken und Rumpf abstellte, also gewissermaßen symbolisch ein Stück von jedem Körperteil.

Aus der größeren Menge der vorkommenden Kombinationen kann geurteilt werden, daß bezüglich der Schweineportionen dieser Teil des Bestattungsritus offenbar nicht irgendwelchen strengen Bräuchen unterlag. Wahrscheinlich wurden jene Teile, die nicht in das Grab gelangten, konsumiert. Doch läßt sich nicht die Frage beantworten, ob die in das Grab gegebenen Portionen schon irgendwie zubereitet waren (gebraten oder gekocht). Nach den bisherigen Kenntnissen ist zu urteilen, daß es sich um unzubereitete Portionen handelte, weil an den Knochen keinerlei Brandspuren zu sehen sind, die beim Braten zumindest in manchen Fällen aufgetaucht wären. Sie besitzen auch keine physikalischen Eigenschaften, die an Knochen aus Siedlungen angetroffen werden, die Reste von Fleischspeisen darstellen. Solche Knochen haben größtenteils eine glatte, glänzende Oberfläche und ein größeres spezifisches Gewicht.

Bei jenen Individuen des Schweines, von denen sich die Ober- oder Unterkiefer samt den Zähnen erhalten haben, konnte das Geschlecht bestimmt werden. 29 Individuen stammten von männlichen und sechs von weiblichen Tieren. Nach dem Durchbruch, Austausch und der Abnutzung der Zähne ließ sich bei 44 Individuen das Alter bestimmen, in welchem das Schwein beim Bestattungszeremonial geschlachtet worden war: Bis zu 6 Monaten alt waren zwei Tiere, ein Alter von 6—12 Monaten hatten vier Tiere, von 12—18 Monaten 12 Individuen, von 18—24 Monaten 20 und von älteren als 24 Monate (erwachsen) waren sechs Individuen. Es handelte sich also überwiegend um Tiere im Alter von 1—2 Jahren, was bei später reifenden Rassen, als welche man das Schwein in dieser Zeitepoche betrachten kann, noch ein ziemlich junges Alter war.

In zwei Gräbern (31 und 61) stellte man beim Schwein pathologische Veränderungen an den Knochen fest, die infolge eines Unfalls entstanden waren (Abb. 1: 2, 3). An den Calcanei ist der Tuber calcanei abgebrochen, in beiden Fäl-

len auf gleiche Art. Beide Knochenteile sind nicht verwachsen, sondern die Bruchflächen bedeckten sich mit einer kompakten Knoenschicht und es entstand ein falsches Gelenk. Das Tier hat also eine Zeitlang mit dieser Fraktur gelebt.

Ferner kamen in neun Gräbern Körperteile des Rindes vor, und zwar entweder die Vorder- (Oberarm) oder Hinterextremität (Oberschen-

kel) oder ein Teil des Rumpfes (abgehackte kurze Teile von 2—7 Rippen). Auch auf den übrigen keltischen Gräberfeldern, außer dem Gräberfeld in Hurbanovo-Bohatá (Ambros 1977), kamen Körperteile des Rindes als Beigaben vor.

In zwei Gräbern konstatierte man Extremitäten des Schafes als Beigabe. Im Grab 17 befand sich die Hinterextremität ohne den

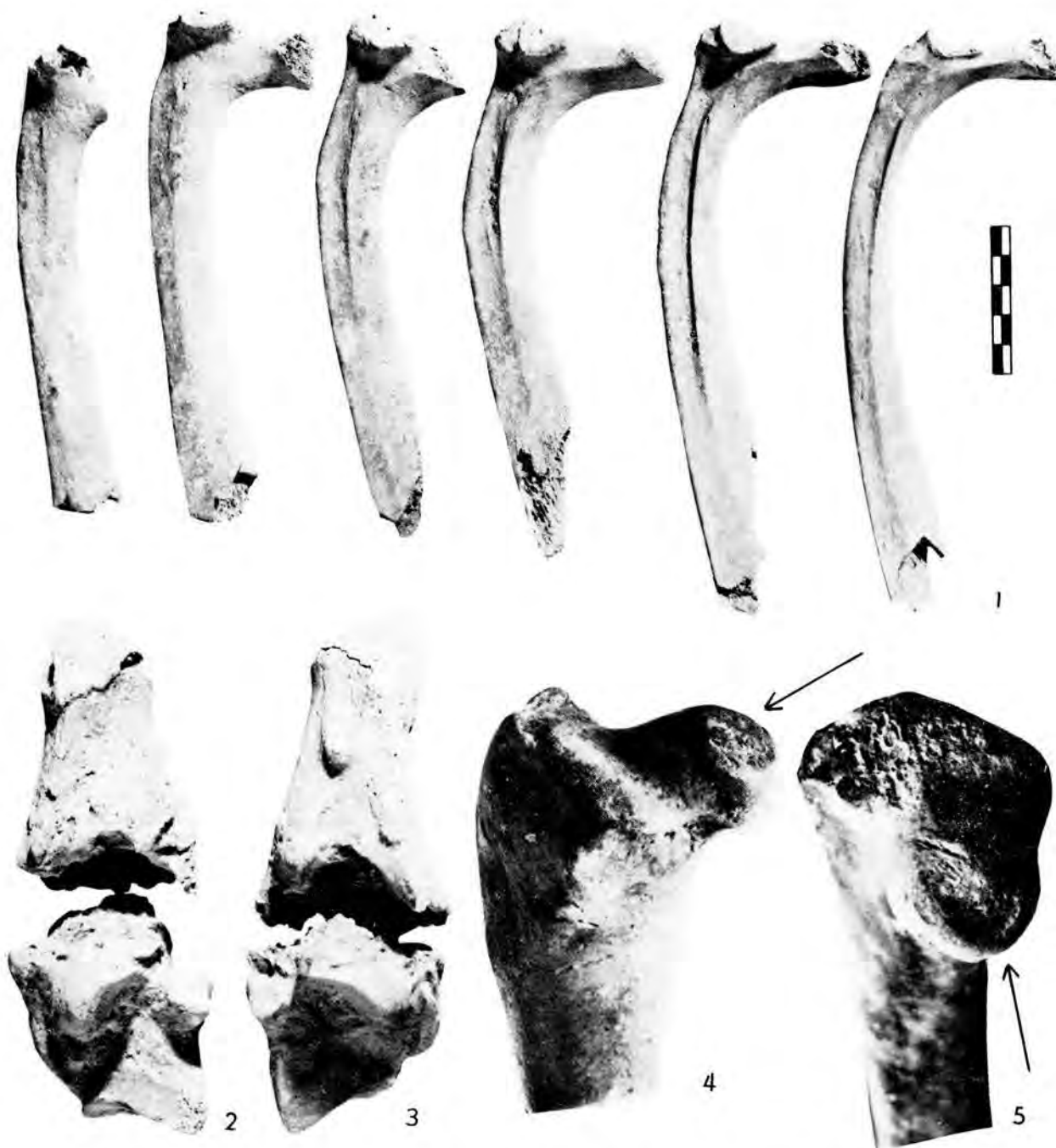

Abb. 1. Palárikovo. 1 — Grab 44, Hausrind, Rippen. 2 — Grab 31, Hausschwein, linker Calcaneus mit ungeheil-ter Fraktur. 3 — Grab 61, Hausschwein, rechter Calcaneus mit ungeheil-ter Fraktur. 4, 5 — Grab 46, Hausschwein, Femur mit Abplattungsfläche.

Masstabellen

Sus scrofa dom. Mandibula

	Grab Nr.				
	31	45	59	77	85
1. Länge der Backzahnreihe (ohne P ₁ , Alveolenmass)	101	100	96,5	96	96
2. Länge der Prämolarrreihe	35,5	35,5	32	33,5	33
3. Länge der Molarrreihe	66,5	64,5	64,5	62,5	63
4. Länge von M ₃	33	32,5	29	31	30
5. Breite von M ₃	16	15,5	15,5	14,5	15

Bos taurus. Humerus

	Grab Nr.	
	34	35
1. Grösste Länge	253	252
2. Grösste Länge vom Caput aus	224	223,5
3. Grösste Breite proximal	81	—
4. Kleinste Breite der Diaphyse	28	28
5. Grösste Breite distal	67	66
6. Grösste Breite der Trochlea	63	63

Gallus gallus dom.

	Humerus			Femur		Tibiotarsus	
	Grab Nr.						
	29	34	93	29	93	29	93
1. Grösste Länge	61,3	62	60	66	65,8	93,8	94,2
2. Grösste Breite proximal	16,2	16,2	16,4	12	13,3	15*	15,5*
3. Kleinste Breite d. Corpus	5,8	6,2	6	5,7	6	5	5,3
4. Grösste Breite distal	12,7	12,9	13	12	12,3	9	9,5

* Gr. Diagonale

angedeutet, daß es eher Knochen des Schafes als der Ziege waren.

In zehn Gräber von Palárikovo hatte man dem Toten ein Haushuhn gelegt, und zwar wahrscheinlich ganze Tiere. Ihre Skelette fand man nicht ganz vor, aber man kann dies etwa zum Teil der Vermoderung der verhältnismäßig graziilen Vogelknochen in der Erde zuschreiben, weil auch viele der erhaltenen ziemlich korrodiert waren, ebenso wie die Knochen der anderen Tierarten auf diesem Gräberfeld. Andererseits ist dies ebenfalls der ungenügenden Bergung der kleinen Geflügelknochen zuzuschreiben. Häufig fehlte nämlich von dem Paar der zueinander gehörenden Knochen einer: z. B. war die Ulna vorhanden, doch der Radius fehlte. Oder fehlte von einer Extremität irgendeiner der Hauptknochen, z. B. von der Beckenextremität fand man den Tibiotarsus, aber der Femur fehlte, wobei keinerlei Spuren festgestellt wurden, die z. B. davon zeugen würden, daß ein Teil der Extremität abgehackt worden wäre.

Das Haushuhn war in der Latènezeit in Mitteleuropa bereits als domestiziertes Geflügel bekannt, jedoch wahrscheinlich noch nicht mit großer Verbreitung. Seine Skelettreste trifft man jedoch auch in keltischen Siedlungen an,

distalen Teil (Metatarsus und Phalangen), im Grab 76 die Vorderextremität abermals ohne distalen Teil und ein Teil des Rumpfes (Rippen). Schafsknochen erschienen in Gräbern von Hurbanovo-Bohatá und wahrscheinlich ebenfalls in Bučany, wo sie sogar die häufigste Beigabe bildeten. Weil man jedoch die Knochen von Ziege/Schaf nicht immer eindeutig unterscheiden kann und es sich um relativ junge Individuen handelte, konnte man hier nicht eindeutig bestimmen, welche der beiden Arten hier vorlagen. Mehrere Merkmale haben je-

doch aber in verhältnismäßig geringer Menge. So z. B. bildeten in Manching (Boessneck et al. 1971) Knochen des Haushuhns bloß einen Bruchteil des Prozentsatzes von der großen Menge der dort gefundenen Fleischspeisenreste. Aus der Slowakei kennen wir das Vorkommen des Haushuhns aus keltischen Gräberfeldern in Nebojsa (Ambros 1970; Chropovský 1958), in Bajč-Vlkanovo (Ambros 1960), Hurbanovo-Bohatá (Ambros 1977) und Bučany (Ambros 1980). Wir besitzen einstweilen keine Belege über sein Vorkommen in latènezeitli-

chen Siedlungen, was allerdings eher dadurch verursacht ist, daß bisher nur wenig Skelettmaterial aus latenezeitlichen Siedlungen untersucht wurde. Da die Wildform des Huhns in Europa nicht vorgekommen ist, müssen die Funde der Hühnerknochen in unserem Gebiet von dem schon domestizierten Huhn stammen.

Drei Gräber von Palárikovo ergaben Gänseknochen. Die Entscheidung, ob es sich um eine Haus- oder eine Wildform handelt, ist nicht mehr so eindeutig wie beim Huhn. Die Wildform kam und kommt auch in der Gegenwart in unserem Gebiet vor und ihre Unterscheidung von der Hausgans ist recht schwer. Auf den erhaltenen Femorknochen der Gans aus den Gräbern von Palárikovo kommt auf ihrem Gelenkkopf eine kleine Fläche vor, der gewissermaßen abgeschliffene proximoplantare Teil des Gelenkkopfes. Dieses Merkmal hält J. Lepiksaar (seine mündliche Mitteilung) für ein Merkmal domestizierter Gänse, die sich mehr auf fester Erde als im Wasser bewegten, und infolgedessen bildete sich diese Abplattungsfläche auf dem Femurkopf. Man kann also die Funde von Palárikovo als Hausgans betrachten.

Gänseknochen bilden in latenezeitlichen Gräbern keine Seltenheit, obwohl sie in keiner großen Gräberzahl vorkommen. So fand man in Hurbanovo im Gemeindeteil Bacherov majer Gänseknochen (zur Zeit der Veröffentlichung wurden sie für eine Art der Wildgans gehalten, aber aus heutiger Sicht gehörten sie eher ebenfalls der Hausgans an) in vier Gräbern (Ambros 1957), in Palárikovo auf einem anderen Gräberfeld (Palárikovo II) in einem Grab (Ambros 1975) und in Hurbanovo-Bohatá in einem Grab (Ambros 1977). In die Gräber legte man mit größter Wahrscheinlichkeit ganze Körper.

In einem Grab kamen Fischknochen vor (es erhielten sich bloß Wirbel und Rippen), wahrscheinlich eines ganzen Fisches. Es handelt sich bisher um einen vereinzelt Fund auf latenezeitlichen Gräberfeldern. Die Fischart konnte bisher wegen fehlenden Vergleichsmaterials nicht bestimmt werden.

Beim Vergleich der Tierbeigabefunde in latenezeitlichen Gräbern slowakischer Lokaltäten stellen wir fest, daß sich das Gräberfeld von Palárikovo in diesem Teil des Bestattungsritus auf keinerlei Weise von den übrigen unterscheidet, sondern im Gegenteil bestätigt, daß die Tierbeigaben in diesen Gräbern für die kel-

Gallus gallus dom. Tarsometatarsus

	Grab	Nr.
	29	53
1. Grösste Länge	64,5	62
2. Grösste Breite proximal	10,4	10,8
3. Kleinste Breite des Corpus	5	4,8
4. Grösste Breite distal	10,4	10,7
Geschlecht	♀	♀

Gallus gallus dom. Coracoid

	Grab	Nr.
	29	93
1. Grösste Länge	44,7	—
2. Länge zum Einschnitt der Fac. artic. basalis	42	41,5

Anser anser dom. Femur

	Grab	Nr.
	46	
1. Grösste Länge	81,2	
2. Grösste Breite proximal	21,2	
3. Kleinste Breite des Corpus	8,6	
4. Grösste Breite distal	20	

tischen Gräberfelder in der Slowakei typisch sind. Auch für dieses Gräberfeld ist es bezeichnend, daß im Großteil der Gräber Teile des Schweines vorkommen. Aus neun Gräberfeldern, und zwar in Palárikovo-Dolný Kerestúr (Benadik 1975), Palárikovo II (Ambros 1975), Bajč-Vlkanovo (Benadik 1960), Hurbanovo-Bohatá (Rejholcová 1977), Hurbanovo-Abadomb, Hurbanovo-Bacherov majer, Trnovec nad Váhom, Dvory nad Žitavou (Benadik — Vlček — Ambros 1957) und in Bučany (Romsauer 1980), in denen auch die Tierbeigaben untersucht wurden (Ambros 1957, 1960, 1975, 1977, 1980), sind lediglich in Bučany (Ambros 1980) keine Reste des Schweines vorkommen, sondern kleine Wiederkäuer (Ziege bzw. Schaf) überwogen. Dieses Gräberfeld weicht jedoch auch zeitlich von den übrigen ab, weil es den Abschluß der Hallstattzeit und der frühen Latenezeit darstellt (Romsauer 1980), daher also dem ältesten Horizont der latenezeitlichen Gräberfelder in der Slowakei angehört. Es ist ein Beleg dafür, daß sich auch in diesem Teil des

Bestattungsritus chronologische und vielleicht auch ethnische Unterschiede der einzelnen Gräberfelder niedergeschlagen haben.

Außer manchen Angaben über den Bestattungsritus bietet häufig das tierische Skelettmaterial aus den Gräbern auch wertvolle Angaben über die Größe und die Körperproportionen der Tiere, weil hier zum Unterschied von den Siedlungen ganze Knochen erhalten zu sein pflegen. Auf dem Gräberfeld von Palárikovo ließen sich nicht viele Knochen messen, und zwar teils deswegen, weil sie entweder von jungen, noch nicht erwachsenen Individuen stammten, teils derart durch Korrosion beschädigt waren, daß sie nicht meßbar waren. Beim Vermessen benützte man die Maßentfernungen, wie sie *A. von den Driesch* (1976) angeführt hat und die heute schon in der Literatur ganz gebräuchlich sind.

Vom Schwein ließen sich, obwohl es in den Gräbern am meisten vertreten war, nur in fünf Fällen einige Kiefermaße abnehmen. Diese Maße deuten auf eine kleine Variabilität des Schweines. Die Länge der Backenzähne (ohne P_1) bewegte sich zwischen 96–101 mm, die Länge des dritten Molars 29–33 mm. Diese Maße konnten wir nicht mit entsprechendem Siedlungsmaterial aus der Latènezeit in der Slowakei vergleichen. Der Vergleich mit den Maßen aus dem keltischen Oppidum in Manching (*Boessneck et al.* 1971) zeigt, daß die Ausmaße des Schweines aus Palárikovo in die in Manching festgestellte Variationsbreite entfallen.

Beim Rind konnten wir die Länge zweier Humeri messen, die 252 und 253 mm betrug.

Beide Knochen sind also ungefähr gleich lang und auch die übrigen Ausmaße sind entweder gleich oder bloß wenig abweichend. Es scheint, als ob beide Knochen vom selben Individuum stammen würden (einer ist ein rechter, der andere ein linker Humerus), woraus gefolgert werden könnte, daß beide Gräber zeitgleich sind. Tatsächlich liegen beide auch in nächster Nähe (*Benadik* 1975, Abb. 1). Es ist also nicht ausgeschlossen, daß beide Personen gleichzeitig starben und bestattet wurden. Aufgrund der Länge der Humeri (Länge vom Gelenkskopf) kann man nach dem Koeffizienten *J. Matolcsis* (1970, ebenfalls *A. von den Driesch* — *J. Boessneck* 1974) die Widerristhöhe des Rindes errechnen. Die war ungefähr gleich — 107 cm. Es handelte sich also um verhältnismäßig kleine Rinder, deren Größe sich abermals in die Variabilität des Rindes aus Manching fügt (*Boessneck et al.* 1971).

Vom Haushuhn erhielten sich mehrere Extremitätenknochen in der Gänze und deshalb ließen sich mehrere Maße abnehmen. Wir konnten sie mit dem relativ reichen Material aus frühmittelalterlichen Fundorten in der Slowakei vergleichen (*Ambros* 1970). Die Länge der Hauptextremitätenknochen (Humerus, Femur, Tibiotarsus und Tarsometatarsus) liegen unter den auf den angeführten frühmittelalterlichen Siedlungen festgestellten Mittelwerten.

Von der Hausgans war nur ein Femur meßbar, dessen Länge von 81,2 mm etwas kleiner ist als bei der Gans in den latènezeitlichen Gräbern von Hurbanovo-Bacherov major (*Ambros* 1957).

Übersetzt von B. Nieburová

Literatur

- AMBROS, C.: Zvierací inventár laténskych hrobov na juhozápadnom Slovensku. In: BENADIK, B. — VLČEK, E. — AMBROS, C.: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957, S. 292—306.
- AMBROS, C.: Zvierací inventár laténskych hrobov v Bajči-Vlkanove. Slov. Archeol., 8, 1960, S. 452—456.
- AMBROS, C.: K včasnej histórii chovu kury domácej na Slovensku. In: Agrikultúra. 9. Bratislava 1970, S. 7—38.
- AMBROS, C.: Zvieracie zvyšky z keltských hrobov v Palárikove. In: PAULÍK, J. — ZACHAR, L.: Kultový objekt a hroby z doby laténskej v Palárikove. Slov. Archeol., 23, 1975, S. 338—340.
- AMBROS, C.: Zvieracie zvyšky z laténskych hrobov v Hurbanove-Bohatej. Slov. Archeol., 25, 1977, S. 77—80.
- AMBROS, C.: Archeozoologické nálezy z Bučian, Chľaby a Záhradného. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1978. Nitra 1980, S. 21—27.
- BENADIK, B.: Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkanove. Slov. Archeol., 8, 1960, S. 393—451.
- BENADIK, B.: Besonders angelegte Gräber auf keltischen Gräberfeldern der Slowakei und ihre gesellschaftliche Bedeutung. In: Alba Regia. 14. Szekesfehervár 1975, S. 97—106.
- BENADIK, B. — VLČEK, E. — AMBROS, C.: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957.
- BOESSNECK, J. — DRIESCH, A. v. d. — MEYER-LEMPPEAU, U. — WECHSLER—v. OHLEN, E.: Die Tierknochenfunde aus dem Oppidum von Manching. In: Ausgrabungen in Manching. Bd. 6. Wiesbaden 1971.
- DRIESCH, A. v. d.: Das Vermessen von Tierknochen aus vor- und frühgeschichtlichen Siedlungen. München 1976, 2. Aufl. 1982.
- DRIESCH, A. v. d. — BOESSNECK, J.: Kritische Anmerkungen zur Widerristhöhenberechnung aus Längenmaßen vor- und frühgeschichtlicher Tierknochen. Säugetierkundliche Mitt., 22, 1974, S. 325—348.
- FILIP, J.: Keltové ve střední Evropě. Praha 1956.
- CHROPOVSKÝ, B.: Laténske pohrebisko v Nebojsi, okr. Galanta. Slov. Archeol., 6, 1958, S. 120—130.
- MATOLCSI, J.: Historische Erforschung der Körpergröße des Rindes auf Grund von ungarischem Knochenmaterial. Z. f. Tierzüchtung u. Züchtungsbiologie, 87, 1970, S. 89—137.
- REJHOLCOVÁ, M.: Ďalšie keltské pohrebisko v Hurbanove-Bohatej. Slov. Archeol., 25, 1977, S. 47—67.
- ROMSAUER, P.: Prvá výskumná sezóna v Bučanoch. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1978. Nitra 1980, S. 238—240.

Звериные приложения в латенских погребениях в с. Палариково — Долни-Керестур

Цирил Амброс

В 1970—1973 гг. открыто Б. Бенядиком из Института археологии САН в Нитре 91 погребение в могильнике латенского периода в с. Палариково — Долни-Керестур (рай. Нове-Замки). 65 из них содержали в качестве погребального инвентаря также скелетные остатки животных, которые клали умершему в погребение во время погребального обряда (табл. I).

Наиболее часто встречалась в погребениях свинья (в 56 погребениях). В большинстве случаев ее части были помещены на одном месте (в 32 погребениях). В 13 погребениях

находилась свинья совместно с другим видом животного. Только в восьми погребениях клали вместо свиньи другой вид животного. В 14 погребениях находились части свиньи в двух местах. В восьми из них отделили часть того же индивидуума (конечность или ее часть) и уложили в другое место и в шести случаях кости свиньи происходили от двух индивидуумов.

В четырех случаях в погребении находилась целая свинья. В других погребениях нашлись почти целые животные, у которых отсутствовала только одна из конечностей. Бо-

лее часто в погребениях находились отдельные конечности или несколько конечностей наряду с другими частями тела — головой или половиной головы, спиной, грудью, будто символически по одному куску от каждой части тела. Поскольку в погребениях скомбинированы разные части тела, можно предполагать, что этот аспект погребального обряда не управлялся строгими правилами. Кажется вероятным, что отсутствующие в погребении части свиньи были потреблены.

Для погребального обряда убивали чаще всего однолетние или двухлетние свиньи, т. е. в возрасте, когда они лучше всего для потребления. Самцов убивали чаще, чем самок.

В девяти погребениях находились части тел скота, часть передней (плечо) или задней (бедро) конечностей или же часть груди (ребра).

В двух погребениях найдены в качестве приложения конечности овцы.

В 10 погребениях нашлась домашняя курица, по всей вероятности целые индивидуумы. Эти находки доказательством того, что курица была в это время уже известна на на-

шей территории как домашняя птица. Совместно с еще более ранними находками ее остатков, относящихся к гальштатскому времени, они опровергают общепринятое до недавнего времени мнение, что она распространилась в Европе только благодаря римлянам.

В погребениях в с. Палариково найдены также кости гуси. Очень вероятно, что они принадлежали одомашненной уже гуси, о чем свидетельствуют и некоторые признаки на скелете.

В одном погребении встречены кости рыбы, вид которой не удалось пока определить. Это до сих пор единичная находка в кельтских могильниках.

Сравнивая находки звериных приложений в латенских погребениях на словацких местонахождениях (табл. 2), можно констатировать, что могильник в с. Палариково совсем не отличается по этой части погребального обряда, а наоборот он подтверждает, что обнаруженные здесь звериные приложения типичны для кельтских могильников на нашей территории.

Перевод П. Порубского

DEPOT BRONZOVÝCH PREDMETOV Z PŘESTAVLK, OKR. PŘEROV

PAVOL MAČALA

(Archeologický ústav SAV, Výskumné pracovné stredisko, Košice)

V roku 1899 bol objavený v katastri obce Přestavlk (okr. Přerov) jeden z najväčších doposiaľ známych moravských depotov bronzových predmetov z obdobia mladšej a neskorej doby bronzovej. Depot sa nezachoval ako celok, v literatúre je známa len tá jeho časť, ktorá je uložená v Moravskom múzeu v Brne (publikovaná A. Rzehakom (1907b, s. 95—11). Do roku 1906 bol depot uložený na zámku v Kroměříži, kde sa mal stať súčasťou vznikajúceho arcibiskupského múzea (Breitenbacher 1927, s. 155). V uvedenom roku daroval dr. F. S. Bauer, olomoucký arcibiskup, časť depotu Moravskému zemskému múzeu (Rzehak 1907a, s. 13), zvyšná časť ostala v Kroměříži, kde sa neskôr dostala do zbierok tamjšieho Múzea Kroměřížska. V súčasnosti sa nachádza 80 predmetov v Moravskom múzeu v Brne a 95 v Okresnom vlastivednom múzeu v Kroměříži. (Za spoluprácu a umožnenie štúdia materiálu ďakujeme PhDr. Vladimírovi Ondrušovi, CSc., prednostovi pravekého oddelenia Moravského múzea v Brne a PhDr. Zdeňkovi Fišerovi, riaditeľovi Okresného vlastivedného múzea v Kroměříži.) Cieľom predloženej štúdie je publikovanie nálezu ako celku, samotná analýza obsahu depotu je stručná. Vychádza jednak z problémov naznačených v ďalšom texte, jednak zo skutočnosti, že správnu historickú interpretáciu depotu podmieňuje súborné spracovanie moravských depotov mladšej a neskorej doby bronzovej, ku ktorému doteraz nedošlo. (Ďakujem za nevšednú pomoc pri zostavovaní práce doc. PhDr. Vladimírovi Podborskému, CSc., z Katedry archeológie FF UJEP v Brne.)

Nálezové okolnosti depotu

Depot objavili poľnohospodárski robotníci na pozemku kroměřížskeho kniežacieho arcibiskupského zámku v polohe Kráčina. Podľa

údajov nálezcov boli predmety uložené v zemi v hĺbke približne 1 m v zhluku vytvárajúcom kotúč. Časť vecí bola navzájom spojená, časť bola navlečená na drôt (Telička 1900, s. 68). A. Telička (1900, s. 68) našiel pri overovaní nálezovej situácie na mieste nálezu črepy z hrubostenných nádob a jemnú keramiku, sčasti tuhovanú. Tento keramický materiál sa pravdepodobne dostal so súkromnou Teličkovou zbierkou do múzea v Přerove, kde dnes je neidentifikovateľný. S najväčšou pravdepodobnosťou pochádza zo sídliska, ktorého existenciu uvádza v polohe Chrástek I. L. Červinka (1911, s. 55). Pri prieskume katastra obce Přestavlk sme zistili stopy sídliska len v polohe Kráčina (atypické črepy). Poloha Kráčina nie je totožná s polohou Chrástek, ako to uvádza I. L. Červinka (1911, s. 55).

Opis depotu

1. Nôž s krátkou plochou rukoväťou, prehnutým chrbtom a ostrím. Čepeľ je zdobená po oboch stranách dvojicou rýh, na priereze je klinovitá; d. 120 mm, hr. chrbta 3 mm, max. š. 18 mm (Moravské museum v Brně, ďalej MM, i. č. 57095). Tab. I: 1, XII: 1.
2. Zlomok jazykovitej rukoväti noža s rozšírenými, presekávanými lištami a podlhovastým otvorom; d. 33 mm, hr. lišty 5 mm (MM i. č. 57070). Tab. I: 2.
3. Zlomok jazykovitej rukoväti noža s presekávanými lištami. Lom je v mieste otvorov na nity, d. 27 mm, hr. lišty 5 mm (Okresní vlastivědné museum v Kroměříži, ďalej M Kroměříž). Tab. I: 4.
4. Zlomok lišty jazykovitej rukoväti noža, po obvode presekávaný. Patrí zrejme k rukoväti tvorenej zlomkami 2 a 3; d. 22 mm, hr. lišty 5 mm (MM i. č. 57069). Tab. I: 3.
5. Esovite prehnutý nôž s krátkou plochou rukoväťou a otvorom na nit. Rukoväť je odsadená od čepele. V MM dnes je neidentifikovateľný (podľa J. Říhovského). Tab. I: 5.
6. Fragment štíhleho meča s jazykovitou rukoväťou,

v ktorej je päť otvorov na nity, tri z nich sa zachovali. Čepeľ je na priereze kosoštvorcová s mierne odsadeným ostrím, na prechode k rukoväti je ricasso; d. 215 mm, max. š. 40 mm, hr. čepele 32 mm (MM i. č. 57087). Tab. I: 7, XII: 5.

7. Časť roztepanej rukoväti meča s jedným otvorom, mierne ohnutá, so stopami po okrajovej lište; d. 65 mm, š. 32 mm, hr. 3 mm (M Kroměříž AM 47). Tab. I: 8.

8. Fragment čepele meča elipsovitého prierezu, na jednej strane je prehnutý, na druhej má stopy roztepávania; d. 113 mm, š. 34 mm, hr. čepele 8 mm (MM i. č. 57087). Tab. I: 9, XII: 6.

9. Ihlica s hlavicou ohnutou do očka, druhotne použitá na uchovanie bronzových krúžkov a špirálok; d. 78 mm (MM i. č. 57112). Tab. I: 13, XII: 2.

10. Ihlica s bohato členenou hlavicou, jemne profilovaná, krček má trojnásobne vývalkovite členený. Dvojkónická hlavica je zo spodu a z vrchu zdobená dvoma dvojicami obežných rýh, horná časť hlavice je gombíkovite ukončená. Po obvode gombíkovitého ukončenia prebieha výzdoba krátkych rýh; d. 89 mm, Ø hlavice 13 mm, Ø ihly 3 mm (MM i. č. 57113). Tab. I: 10, XII: 3.

11. Zlomok ihlice na jednom konci ohnutý; d. 93 mm, max. Ø ihly 3 mm (M Kroměříž AM 82). Tab. I: 11.

12. Zlomok ihlice, ohnutý; d. 120 mm, max. Ø ihly 3 mm (M Kroměříž AM 85). Tab. I: 12.

13. Časť dvojostrej britvy s rovným nasadením čepele na plochú hladkú rukoväť, zakončenú krúžkom; d. 111 mm, d. rukoväti 40 mm, Ø otvoru krúžku rukoväti 10 mm (MM i. č. 57128). Tab. I: 6, XII: 4.

14. Časť sekery so zužujúcimi sa lalokmi; d. 50 mm, š. 30 mm (M Kroměříž AM 11). Tab. II: 1, XIII: 8.

15. Časť masívnej sekerky s odlomeným ostrím a tylom, na priereze šesťuholníkovitá; d. 80 mm, š. 40 mm, max. hrúbka 13 mm (M Kroměříž AM 55). Tab. II: 2.

16. Časť ostria sekerky s odlomeným tylom; d. 80 mm, š. ostria 40 mm, hr. 7 mm (M Kroměříž AM 60). Tab. II: 3.

17. Štíhla bronzová sekerka so stredovými lalokmi; d. 120 mm, š. 30 mm, hr. 7 mm (M Kroměříž). Tab. II: 6, XIII: 4.

18. Časť bronzovej sekerky so stredovými lalokmi a odlomeným tylom. Laloky sú naznačené v miestach lomu; d. 100 mm, š. 49 mm, hr. 11 mm (MM i. č. 57123). Tab. II: 5, XIII: 2.

19. Malá bronzová sekerka so skoro rovnými stredovými lalokmi, malým výrezom v tyle a takmer rovným ostrím; d. 109 mm, max. š. 32 mm, hr. 11 mm (MM i. č. 57119). Tab. II: 9, XIII: 5.

20. Bronzová sekerka s vysokými listami a vejárovite rozšíreným ostrím. Časť ostria je ulomená a tyl mierne poškodený; d. 170 mm, š. 40 mm (M Kroměříž AM 58). Tab. II: 8, XIII: 12.

21. Štíhla bronzová sekerka so stredovými lalokmi, vejárovite rozšíreným ostrím a výrezom v tyle, okraje ktorého sú roztepané; d. 160 mm, max. š. 48 mm, hr. 11 mm (MM i. č. 57120). Tab. II: 10, XIII: 13.

22. Časť tylu sekerky so stredovými lalokmi; d. 67 mm, š. 33 mm (M Kroměříž). Tab. II: 4.

23. Plastickey zdobená časť tuľajky sekerky; d. 47 mm, š. 27 mm (M Kroměříž). Tab. III: 5, XIII: 11.

24. Malá bronzová sekerka s tuľajkou nevýrazne vývalkovite členenou, bez uška, s dvoma otvormi. Funkciu uška nahradzoval zrejme otvor vzniknutý výrezom v tuľajke, prepažený na úrovni okraja tuľajky priečkou, z ktorej sú zachytené stopy na okrajoch výrezu. Ostrie je odlomené; d. 73 mm, š. 35 mm, rozmery tuľajky 35 × 30 mm (M Kroměříž AM 56). Tab. III: 4, XIII: 6.

25. Bronzová sekerka so stredovými lalokmi, masívnym telom a nevýrazne rozšíreným ostrím. Tyl je ulomený; d. 118 mm, š. 40 mm, hr. 7 mm (M Kroměříž AM 57). Tab. II: 7, XIII: 3.

26. Bronzová sekerka so stredovými lalokmi a oválnym výrezom v tyle. Ostrie má odlomené, tyl masívny; d. 128 mm, max. š. 38 mm, hr. 12 mm (MM i. č. 57115). Tab. III: 6, XIII: 1.

27. Štíhla malá bronzová sekerka s tuľajkou a uškom. Tuľajka na priereze je skoro okrúhla, má veľké uško. Zdobená je dvojicou troch prehnutých plastických rebier, ktoré vychádzajú z oboch strán hornej časti tuľajky. Vnútorne rebra sa spájajú; d. 90 mm, Ø tuľajky 31 mm (MM i. č. 57121). Tab. III: 1, XIII: 7.

28. Časť ostria masívnej sekerky s tuľajkou a so zachovanou výzdobou dvoch lomených plastických rebier v tvare písmena V; d. 71 mm, max. š. 55 mm (MM i. č. 57136). Tab. III: 3, XIII: 9.

29. Masívna bronzová sekerka s tuľajkou a odlomeným uškom. Pod oválnym okrajom tuľajky prebieha obežné plastické rebro, na ktoré sa napája na oboch protiľahlých stranách lomené plastické rebro v tvare písmena V. Tuľajka je na priereze oválna; d. 120 mm, max. š. 53 mm, rozmery tuľajky 45 × 37 mm (MM i. č. 57122). Tab. III: 2, XIII: 10.

30. Zlomok hrotu kopije so stupňovite profilovaným listom; d. 93 mm, š. 30 mm, hr. 12 mm (M Kroměříž AM 52). Tab. III: 7, XII: 11.

31. Kužeľovité kovanie násady kopije, mierne deformované, s dvoma protiľahlými otvormi v strednej časti kovania a dvoma protiľahlými otvormi vo vrcholovej časti kovania; d. 78 mm, Ø otvorov 2 mm (MM i. č. 57049). Tab. III: 9, XII: 10.

32. Hrot kopije so stupňovite profilovaným listom hruškovitého tvaru. Tuľajka je značne deformovaná, sú v nej dva otvory. Špička hrotu je ulomená; d. 142 mm, max. š. 42 mm (M Kroměříž AM 96). Tab. III: 8, XII: 12.

33. Štíhly hrot kopije so stupňovite profilovaným listom a dlhšou tuľajkou s dvoma otvormi; d. 158 mm, Ø tuľajky 22 mm (MM i. č. 57124). Tab. III: 10, XII: 13.

34. Kónická bronzová puklica, stupňovite plastickey členená, s odsadeným plochým vodorovným okrajom a dvoma otvormi. Na vnútornej strane je odlomené uško, ktoré prehradilo dutinu v miestach, kde sa začína plastickey členenie puklice; Ø 42 mm (MM i. č. 57114). Tab. IV: 1, XVI: 17.

35. Puklica oblúkovitého prierezu s odsadeným plochým okrajom a dvoma zachovanými otvormi; Ø 60 mm, Ø otvoru 2 mm (M Kroměříž AM 91). Tab. IV: 5.

36. Poškodená plochá bronzová puklica s uškom; $\varnothing$ približne 66 mm (M Kroměříž AM 93). Tab. IV: 6.

37. Silne poškodená mierne kónická puklica s uškom; $\varnothing$ približne 60 mm (M Kroměříž AM 92). Tab. IV: 2.

38. Nezdobená puklica koncentricky plasticky členená s gombikovitým ukončením a uškom na vnútornej strane; $\varnothing$ 60 mm (MM i. č. 57090). Tab. IV: 3, XVI: 16.

39. Puklica tvaru guľového vrchlíka s mierne odsadeným plochým okrajom a tromi otvormi, zdobená radom pukličiek. Prostredný otvor vznikol vylomením printovaného uška; $\varnothing$ 70 mm (MM i. č. 57054). Tab. IV: 4, XVI: 15.

40. Zlomok ružice z drôtu kruhového prierezu. Patri k okuliarovitému závesku (41); $\varnothing$ drôtu 2 mm, $\varnothing$ ružice 25 mm (M Kroměříž AM 81). Tab. IV: 9.

41. Rám okuliarovitého závesku z drôtu kruhového prierezu. Zachovala sa z neho ešte koncová ružica (40); š. 62 mm, výška 26 mm (M Kroměříž). Tab. IV: 9.

42. Náramok s koncovými ružicami. Nezachoval sa, kresba podľa A. Rzehaka. Tab. IV: 7.

43. Zdobený bronzový náramok so zúženými koncami, prierez v tvare písmena D; rozmery 72 $\times$ 56 mm, hr. tyčinky 5 mm (MM i. č. 57091). Tab. IV: 8.

44. Tyčinkovitý náramok so zúženými koncami, neúplne uzavretý, zdobený ryhovaním; rozmery 67 $\times$ 58 mm, $\varnothing$ drôtu 6 mm (MM i. č. 57111). Tab. V: 6.

45. Bronzový kruhový náramok so zúženými koncami preloženými cez seba; $\varnothing$ náramku 53 mm, $\varnothing$ drôtu 4 mm (M Kroměříž AM 80). Tab. IV: 11.

46. Malý bronzový kruhový náramok s koncami preloženými cez seba; $\varnothing$ náramku 43 mm, $\varnothing$ drôtu 4 mm (M Kroměříž AM 62). Tab. VI: 6.

47. Mierne deformovaný kruhový náramok zo skoro hraneným prierezom; $\varnothing$ náramku 63 mm, $\varnothing$ drôtu 4 mm (M Kroměříž). Tab. IV: 13, XVI: 4.

48. Neuzavretý kruhový náramok, zdobený po obvode drobnými ryhami v kombinácii s rytou výzdobou v podobe písmena V; $\varnothing$ náramku 81 mm, $\varnothing$ drôtu 5 mm (M Kroměříž). Tab. IV: 10.

49. Nezdobený neuzavretý kruhový náramok s jedným odlomeným koncom; $\varnothing$ náramku 64 mm, $\varnothing$ drôtu 4 mm (M Kroměříž AM 68). Tab. V: 7.

50. Väčší bronzový neuzavretý kruhový náramok, nezdobený, na priereze kruhovitý; $\varnothing$ náramku 86 mm, $\varnothing$ drôtu 4 mm (M Kroměříž AM 78). Tab. IV: 12.

51. Neuzavretý kruhový náramok zdobený po obvode priečnymi ryhami v kombinácii s rytými líniami v tvare písmena V; ca $\varnothing$ 77 mm, $\varnothing$ drôtu 6 mm (M Kroměříž). Tab. IV: 14.

52. Bronzový kruhový náramok s koncami zvinutými do očka; $\varnothing$ náramku 50 mm, hr. 3 mm (MM i. č. 57078). Tab. V: 1, XVI: 1.

53. Poškodený kruhový náramok s jedným odlomeným koncom a druhým zvinutým do očka; $\varnothing$ náramku 62 mm, hr. 4 mm (M Kroměříž AM 79). Tab. V: 3, XVI: 2.

54. Dvojica kruhových náramkov navlečených do seba. Jeden z nich je tordovaný so zovretými koncami, druhý má zúžené konce preložené cez seba; rozmery tordovaného náramku: $\varnothing$ 30 mm, $\varnothing$ drôtu

4 mm; rozmery náramku s koncami preloženými cez seba: $\varnothing$ 38 mm, $\varnothing$ drôtu 4 mm (MM i. č. 57060). Tab. V: 11, XVI: 5.

55. Časť nezdobeného kruhového náramku; $\varnothing$ drôtu 6 mm (M Kroměříž AM 70). Tab. V: 4.

56. Deformovaný kruhový náramok z drôtu štvorhranného prierezu; hr. drôtu 4 $\times$ 4 mm (M Kroměříž AM 64). Tab. V: 8.

57. Zdobený kruhový náramok z drôtu kruhového prierezu. Zdobenie tvorí kombinácia priečných rýh a rýh v tvare písmena V; $\varnothing$ 80 mm, $\varnothing$ drôtu 5 mm (M Kroměříž AM 65). Tab. V: 2.

58. Neuzavretý kruhový náramok z drôtu kruhového prierezu, zdobený po obvode striedavo orientovanými líniami rýh; $\varnothing$ náramku 68 mm, $\varnothing$ drôtu 4 mm (MM i. č. 57088). Tab. V: 5.

59. Masívny bronzový náramok z drôtu kruhového prierezu, zdobený po obvode priečnymi ryhami; rozmer náramku 147 $\times$ 120 mm, $\varnothing$ drôtu 11 mm (MM i. č. 57058). Tab. V: 9.

60. Zlomok nezdobeného náramku s koncom zahnutým do očka; $\varnothing$ drôtu 6 mm (MM i. č. 57081). Tab. V: 12, XVI: 6.

61. Kruhový neuzavretý náramok na vnútornej strane hladký, na vonkajšej strechovite hranený. Oba konce má zúžené; $\varnothing$ náramku 51 mm (MM i. č. 57055). Tab. V: 10.

62. Nezdobený malý bronzový náramok z drôtu kruhového prierezu, so zúženými koncami navzájom preloženými cez seba; $\varnothing$ náramku 40 mm, $\varnothing$ drôtu 25 mm (M Kroměříž AM 76). VI: 3.

63. Zlomok bronzového kruhového náramku z drôtu takmer hraneného. Koniec náramku sa zužuje; $\varnothing$ drôtu 4 mm (M Kroměříž AM 78). Tab. VI: 4.

64. Bronzový uzavretý kruhový náramok z drôtu kruhového prierezu; $\varnothing$ náramku 57 mm, $\varnothing$ drôtu 4 mm (M Kroměříž). Tab. VI: 1.

65. Deformovaný náramok z drôtu štvorcového prierezu; rozmer drôtu 4 $\times$ 4 mm (M Kroměříž). Tab. VI: 5.

66. Kruhový náramok štvorhranného prierezu s koncami preloženými cez seba. Preloženie oboch koncov bolo pôvodne zrejme spevnené obrúčkou z bronzového plechu; $\varnothing$ náramku 65 mm, hr. drôtu 5 mm (MM i. č. 57089). Tab. VI: 2, XVI: 3.

67. Časť bronzového náramku s plochou spodnou a polguľovitou vrchnou stranou, nezdobený; hr. drôtu 5 mm (M Kroměříž AM 67). Tab. VI: 7.

68. Časť ihly dvojdielnej štítovej spony, v strednej časti hranená, zdobená líniami šikmých a priečných rýh; hr. drôtu 3 $\times$ 4 mm (M Kroměříž AM 83). Tab. VI: 9.

69. Koncová ružica dvojdielnej štítovej spony z drôtu kosoštvorcového prierezu, z časti po obvode presekávaného, v mieste lomu tordovaná; $\varnothing$ 46 mm (M Kroměříž). Tab. VI: 8, XV: 8.

70. Dvojdielna štítová spona, zdobená rytím, so zachovalou koncovou ružicou. Má značne široký štítok po celom okraji ryhovaný, málo zaoblený. Koncová ružica je z drôtu kosoštvorcového prierezu, po obvode je presekávaná; d. štítu 141 mm, š. 58 mm, $\varnothing$ koncové ružice 41 mm (MM i. č. 57083). Tab. VI: 13, XV: 9.

71. Časť štitku dvojdielnej štitkovej spony, zdobená rytými líniami a líniami vbíjaných bodov; d. zachovanej časti 78 mm, š. 48 mm (MM i. č. 57052). Tab. VI: 19, XV: 6.

72. Koncová ružica štitovej spony z drôtu kosoštvorcového prierezu, Ø ružice 38 mm (MM i. č. 57115). Tab. VI: 14.

73. Časť jednodielnej štitovej spony s pomerne úzkym štítom. Vinutie, osmičkovitá slučka a ihla chýbajú, koncová ružica má štvorhranný prierez; d. 105 mm, š. štítu 20 mm (MM i. č. 57077). Tab. VI: 11, XV: 1.

74. Jednodielna štitová spona s ihlou zlomenou v mieste vinutia. Má úzky štítok, zdobený rytými líniami po obvode a dvojicou poloblúkov uprostred; d. 50 mm, š. štítu 20 mm (MM i. č. 57086). Tab. VI: 12, XV: 2.

75. Bronzový liaty závesok, na spodnej strane hladký, na vrchnej plasticky členený. Má dva otvory (zachoval sa z nich jeden), ktoré prostredníctvom ramien sú napojené na dva vzájomne spojené terčíky; d. 55 mm, š. 30 mm (MM i. č. 57115). Tab. VII: 2, XII: 9.

76. Bronzový plný listovitý závesok ukončený krúžkom s otvorom; d. 65 mm, š. 12 mm (MM i. č. 57127). Tab. VII: 1, XV: 5.

77. Bronzová pružina z drôtu polguľovitého prierezu; d. 122 mm, Ø pružiny 3 mm (M Kroměříž). Tab. VII: 12.

78. Pružina z bronzového drôtu polguľovitého prierezu; d. 102 mm, Ø 3 mm (M Kroměříž). Tab. VII: 13.

79. Bronzový trubičkový predmet ukončený plochým kotúčom; d. 78 mm, Ø otvoru 7 mm, Ø kotúča 37 mm (MM i. č. 57093). Tab. VII: 5.

80. Bronzový trubičkový predmet ukončený plochým kotúčom a trubičkou zdobenou tromi zväzkami obežných rýh; d. trubičky 63 mm, Ø otvoru 7 mm, Ø kotúča 33 mm (MM i. č. 57094). Tab. VII: 4.

81. Trubičkový predmet podobný ako predchádzajúce; d. trubičky 84 mm, Ø otvoru 9 mm, Ø kotúča 30 mm (M Kroměříž AM 70). Tab. VII: 3.

82. Trubičkový predmet podobný ako predchádzajúce; d. trubičky 41 mm, Ø otvoru 7 mm, priemer kotúča 30 mm (M Kroměříž AM 72). Tab. VII: 7.

83. Trubičkový predmet ukončený plochým kotúčom s otvorom na prechode trubičky do kotúča zmenšeným; d. trubičky 84 mm, Ø otvoru 6 mm, priemer kotúča 39 mm (MM i. č. 57092). Tab. VII: 6.

84. Trubičkový predmet so stredovou oskou na jednom konci ohnutou a na druhom klincovite ukončenou; d. trubičky 55 mm, celková dĺžka 125 mm, Ø kotúča 37 mm (MM i. č. 57062). Tab. VII: 8.

85. Trubičkový predmet s krátkou trubičkou a stredovou oskou kruhového prierezu, na jednej strane je ohnutá, na druhej sa rozširuje a má klincovité ukončenie; celková d. 117 mm, d. trubičky 25 mm, Ø kotúča 35 mm, Ø osky 6 mm (MM i. č. 57063). Tab. VII: 9, XII: 16.

86. Trubičkový predmet so stredovou oskou. Na rozdiel od predchádzajúcich má oska štvorhranný prierez. Plochý kotúč je odlomený; celková d. 100 mm, d. trubičky 67 mm, rozmer osky 5 × 5 mm (MM i. č. 57061). Tab. VII: 10, XII: 15.

87. Trubičkový predmet podobný ako predchádzajúci; celková d. 118 mm, d. trubičky 84 mm, Ø kotúča 37 mm (MM i. č. 57064). Tab. VII: 11, XII: 14.

88. Bronzový polotovár v tvare rukoväte, na profile štvorhranný a plochý. Na jednej strane má povrch úplne hladký, na opačnej zdrsnený (neupravený?). Laloky vybiehajúce z oboch strán prechádzajú do dvoch výčnelkov; d. 145 mm, max. hr. 10 mm, hr. v mieste lalokov 6 mm (MM i. č. 57088). Tab. VII: 14.

89. Bronzový pásik šesťkrát plasticky členený, na jednom konci vybieha do štvorhrannej tyčinky, na opačnom je odlomený; d. 186 mm, š. 12 mm, hr. 2 mm (MM i. č. 57050). Tab. VII: 19, XVI: 7.

90. Bronzový pásik podobný ako predchádzajúci. Na jednom konci je odlomený, na opačnom sa zaobľuže; d. 110 mm, š. 12 mm, hr. 2 mm (MM i. č. 57056). Tab. VII: 17, XVI: 10.

91. Bronzová liata platňa obdĺžnikovitého tvaru, na oboch stranách má tri klincovité hroty, čiastočne odlomené alebo ohnuté. Výzdobu tvorí kombinácia rytých línii a línii vbíjaných bodov; rozmery platne 150 × 71 mm (MM i. č. 57105). Tab. VIII: 8, XV: 10.

92. Podobná bronzová platňa ako číslo 91 s rovnakými rozmermi a nepatrnými rozdielmi vo výzdobe; (MM i. č. 57084). Tab. VIII: 7, XV: 11.

93. Bronzový lievikovitý závesok na oboch koncoch zdobený dvojicami obežných rýh; d. 40 mm, Ø otvoru 17 mm (MM i. č. 57117). Tab. VII: 15, XV: 4.

94. Bronzová prevliečka skladajúca sa z trapezoidnej časti napojenej na plný krúžok; Ø krúžku 28 mm, celková d. 45 mm (MM i. č. 57079). Tab. VII: 18, XII: 8.

95. Bronzový kosák s plochou rukoväťou. Rukoväť je rámovaná dvoma výraznými plastickými rebrami, po celej dĺžke presekávanými, ktoré sa v prvej polovici oblúka spájajú. Tretie plastické rebro je umiestnené uprostred rukoväti, je menšie a tiež presekávané, končí v miestach náliatku; d. rukoväti 45 mm, š. rukoväti 30 mm, š. čepele 31 mm (MM i. č. 57129). Tab. XI: 23, XIV: 2.

96. Bronzový kosák s plochou rukoväťou, výrazne zahnutý v miestach prechodu rukoväti a čepele. Rukoväť je podobne ako v predchádzajúcom prípade rámovaná dvoma plastickými rebrami, medzi ktorými prebieha tretie kratšie rebro; d. rukoväti 45 mm, š. rukoväti 24 mm, max. š. čepele 37 mm (MM i. č. 57131). Tab. VIII: 3, XIV: 5.

97. Bronzový kosák s plochou rukoväťou, dvoma výraznými rebrami lemujuúcimi rukoväť s otvorom. Telo kosáka je oblúkovité; š. rukoväti 27 mm, d. rukoväti 47 mm, š. čepele 34 mm (MM i. č. 57130). Tab. VIII: 6, XIV: 6.

98. Obruč z bronzového plechu, oválneho tvaru. Uprostred je zúžená a zdobená, oba konce majú otvory; š. obruče 18 mm (MM i. č. 57353). Tab. VII: 14.

99. Zlomok kosáka s plastickým rebrom; d. 113 mm, š. 50 mm (M Kroměříž AM 22). Tab. VIII: 2.

100. Zlomok kosáka s plastickým rebrom a žliabkom na čepeli; d. 118 mm, š. 33 mm (M Kroměříž AM 39). Tab. X: 1.

101. Zlomok kosáka s masívnym vonkajším rebrom a menším vnútorným zosilňujúcim rebrom; d. 105 mm, š. 37 mm (M Kroměříž). Tab. VIII: 1.

102. Zlomok kosáka s plastickým rebrom; d. 76 mm, š. 34 mm (M Kroměříž AM 20). Tab. VIII: 4.

103. Zlomok bronzového kosáka s vonkajším plastickým rebrom a zvyškom náliatku; d. 82 mm, š. 34 mm (M Kroměříž AM 40). Tab. X: 2.

104. Zlomok kosáka s vonkajším plastickým rebrom; d. 58 mm, š. 23 mm (M Kroměříž). Tab. VIII: 5.

105. Zlomok oblúkovitej časti kosáka s plastickým rebrom; d. 70 mm, š. 42 mm (M Kroměříž AM 17). Tab. X: 3.

106. Zlomok oblúkovitej časti kosáka z časti vyše držadla s vonkajším plastickým rebrom a vnútorným posilňujúcim rebrom; d. 58 mm, š. 42 mm (M Kroměříž AM 31). Tab. X: 6.

107. Zlomok kosáka s plochou rukoväťou rámovanou dvoma vysokými plastickými rebrami a otvorom. Plastické rebrá v časti rukoväti sú presekávané; d. rukoväti 45 mm, š. rukoväti 20 mm, š. čepele 29 mm (M Kroměříž AM 95). Tab. X: 7.

108. Zlomok plochej rukoväti kosáka s dvoma vysokými okrajovými rebrami; d. 82 mm, š. 30 mm (M Kroměříž). Tab. X: 9.

109. Zlomok kosáka s plochou rukoväťou, ktorá je rámovaná dvoma výraznými plastickými rebrami a otvorom v rukoväti; š. rukoväti 25 mm, d. rukoväti 50 mm, š. čepele 30 mm (M Kroměříž AM 21). Tab. X: 5.

110. Zlomok kosáka so zachovanou plochou rukoväťou rámovanou dvoma nevýraznými plastickými rebrami, medzi ktorými prebieha v časti rukoväti výzdoba krátkych plastických nevýrazných rebier; d. 85 mm, š. 24 mm (MM i. č. 57132). Tab. X: 11.

111. Zlomok kosáka s plochou rukoväťou s dvoma plastickými presekávanými rebrami. Tretie zosilňujúce rebro prebieha z rukoväti pozdĺž vonkajšieho rebra v zachovanej oblúkovitej časti; d. rukoväti 65 mm, š. rukoväti 24 mm, š. čepele 27 mm (M Kroměříž AM 27). Tab. X: 4, XIV: 4.

112. Zlomok oblúkovitej časti kosáka s vonkajším plastickým rebrom; d. 120 mm, š. 30 mm (MM i. č. 57132). Tab. IX: 1.

113. Zlomok oblúkovitej časti kosáka s vonkajším plastickým rebrom; d. 55 mm, š. 35 mm (M Kroměříž AM 50). Tab. IX: 5.

114. Zlomok oblúkovitej časti kosáka s plastickým rebrom a zvyškom náliatku; d. 55 mm, š. 34 mm (M Kroměříž AM 7). Tab. IX: 9.

115. Zlomok oblúkovitej časti kosáka s vonkajším plastickým rebrom presahujúcim ostrie; d. 100 mm, š. 35 mm (M Kroměříž AM 29). Tab. IX: 3.

116. Zlomok oblúkovitej časti kosáka, ohnutý; d. 75 mm, š. 22 mm (M Kroměříž AM 10). Tab. IX: 8.

117. Zlomok oblúkovitej časti kosáka s vonkajším plastickým rebrom; d. 70 mm, š. 46 mm (M Kroměříž AM 15). Tab. IX: 11.

118. Zlomok oblúkovitej časti kosáka a časti plochej rukoväti. Rukoväť je rámovaná dvoma plastickými rebrami, ostrie je výrazne zahnuté; d. 82 mm, š. čepele 35 mm (M Kroměříž AM 26). Tab. X: 10.

119. Zlomok oblúkovitej časti kosáka s plastickým rebrom; d. 122 mm, š. 40 mm (M Kroměříž AM 96). Tab. IX: 2.

120. Zlomok kosáka s plastickým vonkajším rebrom

a otvorom v čepeli; d. 70 mm, š. 27 mm (M Kroměříž AM 42). Tab. IX: 4.

121. Plochá rukoväť kosáka s troma nevýraznými plastickými rebrami; š. rukoväti 26 mm, d. 45 mm, š. zachovanej časti čepele 27 mm (M Kroměříž AM 19). Tab. IX: 6.

122. Podobný zlomok plochej rukoväti kosáka. Rukoväť má dva nevýrazné okrajové plastické rebrá, tretie prebieha uprostred medzi nimi; d. rukoväti 42 mm, š. 27 mm, š. čepele 40 mm (M Kroměříž AM 32). Tab. X: 8.

123. Zlomok bronzového kosáka s plochou rukoväťou s dvoma výraznými bočnými presekávanými plastickými rebrami a otvorom v dolnej časti rukoväti; š. rukoväti 28 mm, d. rukoväti 45 mm, š. čepele 35 mm (M Kroměříž AM 56). Tab. X: 14.

124. Zlomok kosáka s plochou rukoväťou výrazne plasticky členenou tromi presekávanými rebrami. Čepeľ je takmer kolmo nasadená na rukoväť; š. rukoväti 27 mm, d. rukoväti 51 mm, š. čepele 30 mm (M Kroměříž AM 28). Tab. X: 12.

125. Zlomok kosáka s plochou rukoväťou plasticky členenou tromi nevýraznými širokými presekávanými rebrami; š. rukoväti 28 mm, d. rukoväti 44 mm, š. čepele 29 mm (M Kroměříž AM 30). Tab. X: 13.

126. Kosák s plochou rukoväťou a ohnutou čepeľou. Rukoväť má dva výrazné presekávané plastické rebrá; š. rukoväti 21 mm, d. rukoväti 45 mm, š. čepele 25 mm (MM i. č. 57133). Tab. IX: 14.

127. Zlomok oblúkovitej časti kosáka s vonkajším plastickým rebrom, ktoré lemuje žliabok na vnútornej strane plastického rebra; d. 82 mm, š. 21 mm (M Kroměříž). Tab. IX: 16.

128. Zlomok oblúkovitej časti kosáka s vonkajším plastickým rebrom a zvyškom náliatku; d. 100 mm, š. 28 mm (M Kroměříž AM 35). Tab. IX: 7.

129. Zlomok kosáka s bočným bradavkovitým výčnelkom a jedným vonkajším plastickým rebrom; d. 87 mm, š. 23 mm, d. bradavkovitého výčnelku 8 mm (M Kroměříž). Tab. IX: 13, XIV: 3.

130. Zlomok oblúkovitej časti kosáka s dvoma plastickými rebrami a bočným trňom; š. čepele 45 mm, d. zlomku 72 mm (M Kroměříž AM 2). Tab. IX: 22.

131. Zlomok oblúkovitej časti kosáka s dvoma plastickými rebrami, väčším vonkajším a menším vnútorným; d. 63 mm, š. 27 mm (M Kroměříž AM 34). Tab. IX: 18.

132. Zlomok oblúkovitej časti kosáka s vonkajším plastickým rebrom a zvyškom náliatku; d. zlomku 70 mm, š. čepele 33 mm (M Kroměříž AM 48). Tab. IX: 19.

133. Zlomok oblúkovitej časti kosáka s vonkajším plastickým rebrom; d. zlomku 56 mm, š. čepele 17 mm (M Kroměříž AM 1). Tab. IX: 21.

134. Zlomok plastickej rukoväti kosáka s dvoma výraznými okrajovými rebrami a otvorom; d. rukoväti 48 mm, š. 22 mm (M Kroměříž AM 43). Tab. IX: 10.

135. Zlomok oblúkovitej časti kosáka s nevýrazným vonkajším plastickým rebrom; d. zlomku 65 mm, š. 20 mm (M Kroměříž AM 43). Tab. IX: 10.

136. Zlomok kosáka s časťou plochej rukoväti s dvoma výraznými plastickými presekávanými rebrami a výrazným bočným trňom; š. rukoväti 21 mm, d. za-

chovanej časti rukoväti 12 mm, š. čepele 20 mm (M Kroměříž AM 49). Tab. IX: 20

137. Zlomok oblúkovitej časti kosáka s vonkajším plastickým rebrom; d. 43 mm, š. 44 mm (M Kroměříž AM 6). Tab. IX: 15.

138. Časť kosáka s plochou rukoväťou a dvoma výraznými plastickými rebrami, z ktorých vnútorné končí približne v polovici oblúka kosáka; š. rukoväti 26 mm, d. rukoväti 46 mm, š. čepele 25 mm (M Kroměříž AM 33). Tab. IX: 23, XIV: 1.

139. Pravdepodobne časť kosáka s plochou čepeľou (nepodarok?); d. 120 mm, š. 30 mm, hr. 2 mm (M Kroměříž AM 23). Tab. IX: 17.

140. Bronzová tyčinka štvorcového prierezu, ohnutá do tvaru písmena L; d. 120 mm, rozmer tyčinky 5×5 mm (M Kroměříž AM 66). Tab. XI: 1.

141. Ohnutá bronzová tyčinka v strednej časti hranená, na oboch koncoch je kruhového prierezu; celková d. 93 mm, rozmer hranenej časti 5×5 mm (MM i. č. 57076). Tab. XI: 2.

142. Razidlo s drždľom oválneho prierezu so zachovanými švami po odlievaní. Samotné razidlo je kónické, matricu predstavujú dve sústredné kružnice (z toho jedna obvodová) a stredový kužeľovitý trň s plochým vrcholom; d. 72 mm, Ø razidla 18 mm (MM i. č. 57125). Tab. XI: 3, XV: 3.

143. Kládvo štvorcového prierezu s kužeľovitým otvorom a zrezanými hranami. Smerom k otvoru sa mierne rozširuje; d. 69 mm, Ø otvoru 14 mm, hĺbka otvoru 43 mm (MM i. č. 57102). Tab. XI: 4.

144. Zlomok bronzového plechu lichobežníkovitého tvaru so stopami po roztepávaní; max. d. 90 mm, max. š. 49 mm (M Kroměříž).

145. Deformovaný zlomok bronzového plechu, nezdobený; max. d. 97 mm, max. š. 45 mm (MM i. č. 57080).

146. Bronzové tyčinkovité dlátko, v strednej časti má okrúhly prierez a je zdobené siedmimi drobnými rýžkami, postupne prechádza na oboch stranách do štvorhranného prierezu. Ostrie má takmer rovné; d. 154 mm, š. ostria 8 mm, Ø strednej časti 7 mm (MM i. č. 57073). Tab. XI: 7.

147. Bronzové dlátko kruhového prierezu s uloženým ostrím. Na oboch koncoch je zdobené priečnymi ryhami; d. 90 mm, Ø 6 mm (M Kroměříž AM 69). Tab. XI: 6.

148. Bronzové tyčinkovité dlátko, na priereze štvorhranné, s rovným ostrím. Tyčinka na protiľahlom konci sa k ostriu zužuje; d. 105 mm, š. ostria 5 mm, hrúbka tyčinky 3 mm (MM i. č. 57074). Tab. XI: 5.

149. Deformovaný, poškodený kus bronzového plechu (MM i. č. 57105).

150. Žliabkovaný bronzový prúžok; š. 35 mm, d. 55 mm (M Kroměříž AM 14). Tab. XI: 20.

151. Plasticky členený bronzový prúžok; š. 30 mm, d. 22 mm (M Kroměříž AM 45).

152. Roztepaná bronzová tyčinka; d. 63 mm, š. 23 mm, hrúbka 2 mm (M Kroměříž AM 41). Tab. XI: 19.

153. Zlomok bronzového plechu s otvorom; hrúbka plechu 1 mm, Ø otvoru 7 mm (MM i. č. 57068). Tab. XI: 9.

154. Zlomok deformovaného bronzového plechu; (MM i. č. 57099).

155. Prehnutý prúžok bronzového plechu; hr. plechu 1 mm, max. š. 21 mm (M Kroměříž).

156. Dvojnásobne zvinutý prúžok bronzového plechu; d. 47 mm, š. 24 mm (M Kroměříž AM 54).

157. Bronzový zliatok s rozmermi 55×40×4 mm (M Kroměříž AM 4).

158. Zlomok deformovaného bronzového plechu, ohnutý (M Kroměříž AM 24).

159. Zlomok bronzového plechu so stopami roztepávania, ohnutý (M Kroměříž AM 16).

160. Zlomok bronzového plechu s otvorom; d. 33 mm, š. 30 mm, Ø otvoru 5 mm, hr. plechu 1 mm (M Kroměříž AM 3). Tab. XI: 21.

161. Zlomok bronzového plechu zdobený koncentrickými krúžkami a girlandami; rozmer plechu 28×24 mm (MM i. č. 57067). Tab. XI: 10.

162. Zlomok bronzového plechu plasticky zdobený (MM i. č. nemá). Tab. XI: 17.

163. Zliatok bronzovej suroviny; rozmery 50×30×8 mm (M Kroměříž AM 5).

164. Roztepaná bronzová tyčinka lichobežníkovitého prierezu so stopami po roztepávaní; d. 71 mm, š. 15 mm, hr. 5 mm (M Kroměříž AM 18). Tab. XI: 18.

165. Zlomok bronzového plechu zdobený dvoma radmi drobných pukličiek (MM i. č. 57107). Tab. XI: 15.

166. Deformovaný zlomok bronzového plechu bez výzdoby (MM i. č. 57100).

167. Zlomok bronzového plechu zdobený dvoma radmi pukličiek (MM i. č. 57108). Tab. XI: 14.

168. Zlomok bronzového plechu zdobený tromi radmi pukličiek (MM i. č. 57098). Tab. XI: 16.

169. Zlomok bronzového plechu zdobený tromi radmi pukličiek (MM i. č. 57109). Tab. XI: 13.

170. Zlomok bronzového plechu zdobený podobne ako predchádzajúce tromi radmi pukličiek (MM i. č. 57055). Tab. XI: 12.

171. Nezdobený zlomok bronzového plechu (M Kroměříž AM 46).

172. Malý deformovaný zlomok bronzového plechu, nezdobený (MM i. č. 57101).

173. Nezdobený zlomok bronzového plechu; hr. plechu 1 mm (MM i. č. 57110).

174. Zlomok bronzového plechu zdobený radom väčších pukličiek (MM i. č. 57097). Tab. XI: 8, XVI: 12.

175. Zlomok bronzového plechu zdobený jedným radom pukličiek; Ø pukličky 3 mm (MM i. č. 57051). Tab. XI: 11, XVI: 14.

176. Deformovaná trubička z bronzového plechu, zdobená na oboch koncoch a uprostred tromi jemnými plastickými rebrami; d. 60 mm (MM i. č. 57085). Tab. XI: 22.

177. Zliatok bronzovej suroviny; rozmery 106×75×20 mm (MM i. č. 57072).

Analyza obsahu depotu

Depot bronzových predmetov s terajšou hmotnosťou 11,20 kg obsahoval 57 celých alebo mierne poškodených kusov, zvyšok predsta-

vujú zlomky predmetov a zliatky bronzovej suroviny.

N o ž e. Nôž 1 (číslo predmetu v ďalšom texte odpovedá poradovému číslu v opise depotu) patrí k typu Stillfried, k skupine nožov s krátkou plochou rukoväťou s veľkým územným rozšírením (takmer celá stredná Európa) a širokým chronologickým rozpätím (Říhovský 1972, s. 39). J. Říhovský (1972, s. 39) považuje nôž z Přestavlk za najstarší, vychádzajúc z celkového charakteru depotu, najmladším celkom je hrob 46 zo Slatiniek, datovaný do HaC. Nôž z Přestavlk sa bude zrejme oprávnene pokladať za najstarší na základe mierne dýkovitého hrotu čepele, pripomínajúceho ohlas tradície starších nožov s dýkovitým ukončením hrotu juhonemeckej skupiny Riegsee. Z územia Moravy sú známe nože s výrazným dýkovitým hrotom a obojstranným ostrím (hrot noža z Přestavlk má jedno ostrie) z Blučiny a Drslavic, patria k typu Blučina (Říhovský 1972, s. 13) a sú rozhodne staršie ako nôž z Přestavlk. Zlomky 2—4 pochádzajú s najväčšou pravdepodobnosťou z jednej jazykovitej rukoväti a patria do najbohatšej skupiny nožov z mladšej doby bronzovej, k nožom s jazykovitou rukoväťou (tab. I: 2—4). Zlomky zaradil J. Říhovský (1972, s. 19) k typu Malhostovice, časovo patria do záveru stupňa Baierdorf a na počiatok stupňa Hrubčice-Velatice I. Blížší charakter noža sa na základe zlomkov nedá zistiť. Nôž esovite prehnutý s krátkou plochou rukoväťou a otvorom na nit (tab. I: 5) predstavuje mladší variant nožov typu Riegsee, typ Přestavlk (Říhovský 1972, s. 10—11, tab. 1—2). Z územia Moravy pochádzajú nože tohto typu z pohrebiska Němčice, z Trstěnic (ojedinelý nález) a z neznámeho náleziska (Říhovský 1972, s. 11, tap. 2: 1—3). Datovanie tohto typu nožov J. Říhovským do stupňa Velatice I podopiera novoobjavený hrobový celok zo Straningu v Dolnom Rakúsku (Maurer 1978, s. 277—278), kde sa nôž typu Přestavlk našiel spolu s ihlicou s kyjovitou hlavicou a keramikou stupňa Velatice I.

Nože z depotu majú ešte prvky starších nožov z okruhu juhonemeckej skupiny Riegsee a zaraďujeme ich jednak k domácim moravskodolnorakúskym variantom (typ Přestavlk a typ Malhostovice), jednak k nožom s väčším teritoriálnym rozpätím (typ Stillfried). Datované sú do stupňa HA₁.

M e č e. Zlomky mečov 7 a 8 sa nedajú

blížšie určiť. K analýze sa hodí jedine fragment 6 (tab. I: 7, XII: 5). Meč z Přestavlk zaradil P. Novák (1975, s. 24) k typu Statzling so širokým areálom rozšírenia, počínajúc severnou Európou cez územie Čiech, južnej Moravy, západného Slovenska, Maďarska, Rumunska, Rakúska, južného Nemecka po stredné Taliansko a ďalej až do Egejskej oblasti (Kréta, Peloponéz). P. Schauer (1971, s. 144—147), ktorý pôvodne vyčlenil typ Statzling, tvrdí, že severne od Dunaja až po okrajovú časť severskej oblasti sa meče typu Statzling nevyskytujú. Meč z Přestavlk skutočne nezodpovedá typu Statzling, V. Podborský (1970, s. 111) ho už skôr zaradil k typu Nenzingen. Meč z Přestavlk je blízky mečom z hrobu IV z Reutlingenu (Cowen 1956, s. 67), z Krautergersheinu (okolie Kolína nad Rýnom) a z blížšie neurčiteľného náleziska z okolia Oensingu vo Švajčiarsku (Cowen 1956, tab. 5: 5, 6). Tieto meče majú podobne ako přestavlký štíhlu rukoväť s piatimi, resp. šiestimi otvormi na nit, ostré bočné lišty a ricasso na prechode čepele k rukoväti. K najstarším hrobovým celkom obsahujúcim meč typu Nenzingen z nášho územia patrí hrob 4 z Čaky (Paulík 1963, s. 280, obr. 9). Mladšie formy meča typu Nenzingen, podobné přestavlkému, chronologicky spadajú na základe datovania hrobových celkov z Nenzingenu a Reutlingenu (hroby IV a XII) do stupňa HA₁. Čepeľ ďalšieho meča z Přestavlk (8) sa nedá určiť, podobne ako deformovaná časť rukoväti (7; tab. I: 8, 9). Potrebné je zdôrazniť, že čepeľ nepatrí k fragmentu rukoväti, ako sa v literatúre pravidelne uvádza.

V moravských depotoch sa meče s jazykovitou rukoväťou vyskytujú len vzácné. Depot z Drslavic obsahuje výraznejší fragment meča typu Nenzingen a ďalšie ľazko určiteľné zlomky (Novák 1975, s. 20, tab. 12: 20, tab. 37B). K mečom typu Nenzingen patria zrejme aj zlomky z ďalších dvoch depotov, z Hamrov-Brněnky a Křenovic (existencia oboch depotov ako celkov nie je istá; Novák 1975, s. 21).

I h l i c e. Chronologicky dôležitá je len ihlica s bohato profilovanou hlavicou, zaradená J. Říhovským (1979, s. 115) k východnému variantu typu „Mainz“ (tab. I: 10, XII: 3). Južné a juhozápadné tvary ihlíc prináležia obdobiu včasných a starších popolnicových polí, ihlicu z Přestavlk považuje J. Říhovský (1979, s. 115) spolu s podobnou ihlicou z depotu z Winklsassu za mladšie. Staršie západné tvary sú výraznej-

šie profilované, napr. ihlica z hrobu z Lausingu (*Seitz 1952*, s. 258, obr. 19) a Holzheimu (*H. J. und Seitz 1957*, s. 146, obr. 20: 1). Naproti tomu ihlica z hrobu z Radersdorfu (*Hahn 1957*, s. 148, obr. 20: 3) má profiláciu už jemnejšiu, približuje sa ňou ihlici z Přestavlk. Na rozdiel od nej má na křčiku len jeden vývalok. Z územia Moravy nie je k nej známa žiadna analógia. Ihlica s hlavicou ohnutou do očka (tab. I: 13) patrí k všeobecne rozšíreným typom pre sledovanie chronológie alebo typológie nemá praktický význam.

Britvy. Na Morave sú známe z depotov len tri britvy z Přestavlk, Rousínova (*Procházka 1907*, s. 50, tab. 3) a Blučiny (depot I; *Říhovský 1962*, obr. 3 A). Britva z Rousínova nie je úplná, zachovala sa z nej len nevýrazná časť ostria a koncová časť rámovej rukoväti s pretiahnutým koncovým krúžkom, ktorý pripomína skôr ploché pokračovanie rukoväti po miernom odsadení. Tvar britvy nemožno na základe týchto dvoch fragmentov určiť. Podľa sprievodných nálezov dáva *J. Říhovský (1979, s. 17)* depot a tým aj britvu časovo na úroveň drslavických depotov. Britve z depotu I v Blučine chýba rukoväť, ale podľa širokého ostria možno sa domnievať, že patrí k starším typom (*Říhovský 1961*, s. 142). Ani britva z depotu z Přestavlk nie je úplná, jej tvar je na rozdiel od predchádzajúcich britiev rekonštruovateľný. Priame analógie nemá. *A. Jockenhövel (1971, s. 91)* ju zaradil do typu Morzg, variant Morzg, ktorý má hlavný areál rozšírenia v okolí Salzburgu a v severnom Tirolsku (*Jockenhövel 1971*, s. 95). Z tohto typu britiev sú jej podobné jedine exempláre z územia Švajčiarska, z Twanu a Orpundu (okolie Bernu; *Jockenhövel 1971*, s. 91). Určitú tvarovú príbuznosť možno vidieť aj s britvami z Voldersu (Tirolsko) a Bellevue, ktoré *A. Jockenhövel (1971, s. 89)* zaraďuje k typu Němčice. Na území Moravy stretávame sa s plochou rukoväťou britiev už v mladomohylovom období, ako to dokladá nález britvy v mohyle I vo Veľkých Hostěrádkach (*Říhovský 1963*, s. 96, obr. 1 B). Hladké rukoväti britiev, podobné rukoväti britvy z Přestavlk, objavujú sa paralelne s plasticky členenými v najstaršom nálezovom horizonte britiev v strednej dobe bronzovej. Reprezentuje ich typ Netovice (*Jockenhövel 1971*, s. 47—51, tab. 2—3), rozšírené sú v severozápadnom Maďarsku, Dolnom Rakúsku, stredných Čechách, severnom Bavorsku, Württembersku. Ďalším dôležitým znakom

britvy z Přestavlk je kolmé nasadenie čepele na rukoväť a vystuženie stredového výrezu čepele rámom. Z moravských nálezov britiev s vystuženou čepelou najstaršia pochádza z depotu I z Blučiny. S podobnou čepelou sa stretávame aj na britve z Němčic, kde však je rám širší a plasticky členený. Analogická úprava rámu vystužujúceho čepeľ sa neobjavuje na žiadnej britve. Ako konštrukčný prvok sa uplatňuje predovšetkým na troch britvách typu Morzg (Salzburg-Morzg, Innsbruck-Hötting, Twan; *Jockenhövel 1971*, s. 90—91, obr. 10: 106, 107, 113) v období starších popolnicových polí.

Základné konštrukčné prvky britvy z Přestavlk, predstavované hladkou plochou rukoväťou ukončenou krúžkom, kolmým nasadením čepele na rukoväť a rámovým zosilnením čepele, objavujú sa zhodne v rôznych modifikáciách v období starších popolnicových polí na území od severného Maďarska cez Dolné Rakúsko až do Porýnia a západného Švajčiarska.

Sekerky s lalokmi. Najstaršou sekerkou z celého súboru je fragment sekerky so spojenými lalokmi (tab. II: 1, XIII: 8). Jej výskyt spadá do obdobia mohylových kultúr. V stredodunajskej mohylovej kultúre tvoria sekerky so spojenými lalokmi najpočetnejšiu skupinu sekier (*Furmánek 1973*, s. 100). K najmladším nálezovým celkom obsahujúcim sekerku so spojenými lalokmi patrí depot IV z Blučiny (*Furmánek 1973*, obr. 2: 5).

Sekerky so stredovými lalokmi na Morave sa objavujú v závere stredodunajskej mohylovej kultúry, v depotoch z Postoupiek-Hradiska (predtým Hradisko u Kroměříže; *Furmánek 1973*, obr. 11: 16) a Blučiny (depoty I, IV, V, VII, X, XIII, XV; *Říhovský 1982*, tab. 47—57). Niektoré z nich pripomínajú staršie tvary sekeriek, iné sekerky so schodíkom (Postoupiek-Hradisko) alebo so spojenými lalokmi (depot IV z Blučiny). Tvary odpovedajúce představlkým sa objavujú už v nálezoch stupňa Riegsee, analógie k nim nájdeme v Blučine, v depote z Drslavíc i v nálezoch z vyspelej mladšej doby bronzovej. Na datovanie celkov sa nehodia.

Sekerky s tuľajkou. Z depotu pochádzajú dve takmer celé sekerky s tuľajkou a uškom popri zlomkoch troch ďalších exemplárov. V prípade sekeriek s tuľajkou narážame na podobné problémy ako u sekeriek so stredovými lalokmi, ich vývoj od stupňa HA

do stupňa HB možno len ťažko postihnúť (*Podborský 1970*, s. 97).

Najmladšou sekerkou súboru je sekerka 27 (tab. III: 1, XIII: 7), ktorá takmer okrúhlou tuľajkou, veľkým uškom a štihlým telom sa približuje sekerkám stupňa HB. Určiteľ chronologické postavenie nezdobenej sekerky bez uška (tab. III: 4, XIII: 6) je ťažké. Z územia Slovenska pochádza viac nálezov podobných sekeriek, u ktorých nie sú známe nálezové okolnosti (napr. Ožďany; *Paulík 1965b*, tab. XIV: 4). Nemôžeme vylúčiť, že sa všetky sekerky vyskytujú spoločne v rovnakom časovom úseku — v stupni HA — ako tvary funkčné. V depote z Augsdorfu objavujú sa spolu napríklad nezdobené sekerky s tuľajkou bez uška, sekerky s tuľajkou a uškom zdobené plastickými liniami v tvare visiacich trojuholníkov a sekerky podobne zdobené bez uška (*Müller-Karpe 1959*, s. 142).

Kopije. Z depotu pochádzajú tri kopije, jeden celý kus a dva zlomky. V období popolnicových poli sa vyskytujú na Morave dve základné skupiny: kopije so stupňovite profilovaným lomeným listom a dlhšou tuľajkou a kopije s listom hruškovitého tvaru s dlhšou tuľajkou (*Podborský 1970*, s. 117). Obidve skupiny sú v depote zastúpené. V starších nálezoch kopije nie sú časté. Okrem ojedinelých nálezov z Bilavska a Buchlovic (*Furmánek 1973*, s. 109, obr. 1: 13, 8: 18) pochádzajú z depotov z Postoupiek-Hradiska (predtým Hradisko u Kroměříža) a Hulína (*Furmánek 1973*, obr. 12: 5, 8, 19: 7, 21: 9). Výraznejšie sa začínajú objavovať v depotoch z Blučiny, v depote II (2 kusy), VI, XI, XIII (*Říhorský 1982*, tab. 48, 56, 58, 60). Škoda, že nie sú známe hrobové celky z Nezamyslic a Šaratic, ktoré mali podľa údajov *I. L. Červínku* obsahovať kopije. Bohatý hrob z Nezamyslic, obsahujúci dve veľké nádoby, kopiju, dýku a ihlice s profilovanými hlavicami, prekopal *A. Telička* (*Červinka 1939*, s. 24). V súčasnosti je neidentifikovateľný podobne ako inventár hrobu zo Šaratic, z ktorého *I. L. Červinka* (1939, s. 31) zachránil len kopiju a časť britvy.

Ku kopijám patrí kovanie násady (môže ísť aj o kovanie ošepu) (tab. III: 9, XII: 10). Na Morave podobné nálezy sú známe napríklad z Mutěnic (*Říhorský 1961*, s. 143). Veľký súbor kovaní pochádza z depotu zo Zvolena (*Novotná 1970*, tab. XI), *J. Paulík* uvádza ďalší nález z Plešivca (ojedinelý nález). Na území stred-

ného Nemecka sú zachytené tieto kovania v početných hroboch. *W. A. v. Brunn* (1954, tab. 2) okrem hrobu 1 z Köthenu uvádza ďalšie nálezy z hrobov z Biendorf, Nienburgu a Kolína n. R. (*Brunn 1954*, tab. 5, 9). Kovanie je známe aj v oblasti Dolného Rakúska (napr. žiarový hrob z Jedenspeigenu; *Kromer 1959*, s. 125, tab. 1), časté sú aj na území Maďarska (napr. *Patek 1968*, tab. II: 17). Najstaršie kovania časovo spadajú do počiatkov starších popolnicových poli.

Puklice. Veľké tepané puklice koncentricky členené (tab. IV: 3) sa objavujú ešte v celkoch mohylového rázu, začiatok ich výskytu možno položiť na rozhranie BD—HA, súvisia s prvými tepanými bronzovými nádobami (*Kytlicová 1959*, s. 130). Analogická puklica pochádza napr. z depotu zo Zastávky, ktorý má už omnoho mladší ráz (HA₂—HB₁) (*Podborský 1970*, s. 145). Súvislosť tepaných koncentricky členených puklic s bronzovými nádobami podtrhuje perličkovitá výzdoba na veľkej tepanej puklici bez koncentrického členenia s uškom pripevneným prostredníctvom nitu v depote z Přestavlk (tab. IV: 4, XVI: 15).

Puklice v tvare guľového vrchlíka s dvoma protiľahlými otvormi (tab. IV: 5) nie sú chronologicky citlivé. *J. Paulík* (1965, s. 17—30) interpretuje tento typ puklice (a blízke tvary) ako súčasť štítu na základe nálezov zo Zvolena, poloha Balkán. Z depotov chronologicky a geograficky blízkych přestavlkému a obsahujúcich súbory spomínaných predmetov možno uviesť Mankovice (*Furmánek 1974*, s. 54—65, tab. III—VII) a Kateřinky (*Franz 1930*, s. 37—40). Areál rozšírenia puklic je veľký, na východ zasahujú až na územie Ukrajiny (depot Klačanovo II; *Bernjakovič 1960*, tab. XV), kde sa mali dostávať obchodnými cestami ako výrobky pilinskej kultúry (*Paulík 1965a*, s. 22).

Závesky. Závesok 75 (tab. VII: 2, XII: 9) nemá žiadne presné analógie, v moravskom prostredí je cudzí. Najbližšou jeho vhodnou analógiou je závesok z rozrušeného žiarového hrobu z Jedenspeigenu v Dolnom Rakúsku, ktorý možno na základe keramiky datovať do stupňa Baierdorf (*Kromer 1959*, s. 125—126, tab. 1). *K. Kromer* konštatuje, že tento hrob je v danom období v rakúskom prostredí cudzí. Okrem spomínaného závesku obsahuje nôž typu Malhostovice, jednoduché náramky kruhového až šošovkovitého prierezu, náramky kruhového prierezu s koncami zvinutými do

očka a dva kovania konca násady kopije. Ide o predmety, ktoré vlastne obsahuje aj depot z Přestavlk. Vzdialenejšie analógie k liatym záveskom predstavujú nálezy zo Slovenska z prostredia pilinskej kultúry — z Gemerských Dechtárov a Blatnice (*Furmánek 1980*, s. 39—41, tab. 27), z okolia Košíc pochádza ďalší nepublikovaný nález (uložený vo Východoslovenskom múzeu). *K. Kromer (1959, s. 126)* k závesku z Jedenspeigenu uvádza bližšie neurčené analógie z územia Bavorska a Maďarska, nepovažuje ich za osobný šperk, ale za súčasť konštruktívneho postroja,

Jednoduchý nedekoratívny listovitý závesok (tab. VII: 1, XV: 5) patrí v rôznych modifikáciách k záveskom s veľkým územným rozšírením, počínajúc Zakarpatskou Ukrajinou — depot Lazy I (*Berňakovič 1961*, s. 28, tab. XIV: 15). Južnú hranicu výskytu tvorí Macedónia (*Bouzek 1974*, tab. 52: 7), západnú územie Bavorska (*Müller—Karpe 1957*, tab. 2: F). Väčšinou sa dávajú do súvislosti s hojne rozšírenými ružicovými sponami (*Paulík 1959*, s. 328—362), začiatok ich výskytu sa kladie do obdobia starších popolnicových polí. Veľmi blízkou analógiou přestavlkého závesku je exemplár z depotu z Kamenného Mosta, datovaného na rozhranie stredných a mladších popolnicových polí (*Furmánek 1980*, s. 43, tab. 31: 813).

Z hrobových celkov na Morave, obsahujúcich listovité závesky, je dôležitý hrob 4 z Podlužia u Hrubčíc (Museum Prostějov, i. č. J-377), kde sa závesok s priečkou pod závesným krúžkom objavil spolu s veslovitou ihlou dvojdielnej štítovej spony, okuliarovitou ozdobou, ihlicou s plochou klincovitou hlavickou a mierne zdureným krčikom. Hrobový celok patrí vývojovému stupňu Hrubčice. Najväčší počet listovitých záveskov je v depote z Vlčnova, ktorý obsahuje šesť kusov záveskov spolu napr. s dvojdielnou štítovou sponou (*Červinka 1939*, tab. III).

Štíhly lievikovitý závesok (tab. VII: 16) patrí k mladším variantom, vhodné analógie možno k nemu hľadať v depote z Kurdu (*Hampel 1896*, tab. CCXII).

Okuliarovitý závesok (tab. IV: 9) je blízky variantu Osádka (*Furmánek 1980*, s. 8—9, tab. 2: 22—32, 3: 33—52), ktorý časovo patrí do obdobia včasných a starších popolnicových polí (*Furmánek 1980*, s. 10). Analogický závesok nájdeme napríklad ešte aj v depote zo Štramberka (depot 2; *Podborský 1970*, tab. 8: 9).

Kosáky. V depote sú zastúpené tri základné druhy kosákov: s plochou rukoväťou plasticky členenou, s plochou rukoväťou rámovanou dvoma okrajovými vysokými rebrami a otvorom a jeden kosák s bočným trňom. Kosáky s bočným trňom (tab. IX: 13, XIV: 3) patria k všeobecne rozšíreným tvarom v mladšej dobe bronzovej v Európe, ich najvýchodnejšie nálezy pochádzajú z územia východného Slovenska. Z Potisia sa zrejme dostali prostredníctvom ľudu juhovýchodných popolnicových polí mimo hlavného priestoru rozšírenia smerom na sever a na západ (*Budinský—Krička 1970*, s. 42). V depotoch zo sedmohradskej oblasti a z územia medzi Potisím a východoalpskou oblasťou sa vyskytujú sporadicky. Častejšie sú v depotoch z horného a stredného poriečia Wisly a z horného poriečia Warty (*Budinský—Krička 1970*, s. 43), kde sú datované *W. Szafránskimi (1955, s. 118)* do IV. periódy. Kosáky s plochou rukoväťou a troma plastickými vrúbkovanými rebierkami, z ktorých vnútorné nepresahujú ďaleko do ostria, sú na blúčinských „Cézavách“ jedným z najčastejších nálezov. V depotoch stredodunajského okruhu ich nachádzame v priebehu celej mladšej doby bronzovej v sprievode sekeriek so stredovými lalokmi (*Ríhorský 1962*, s. 18).

Kosáky s dvoma vysokými plastickými rebrami a otvorom (tab. VIII: 6, XIV: 6) považuje *O. Kytlicová (1963, s. 234—235)* za typické pre česko-bavorskú oblasť, v Čechách sa objavujú počínajúc depotom z Plzne-Jílkavy. Dôležitým hrobovým celkom obsahujúcim kosák uvedeného typu je bohatý hrob 6 z Langengeislingu (*Press und L. f. D. 1956*, s. 207, obr. 31: 23).

Chronologicky rozlíšiť kosáky je ťažké. Za znak mladších tvarov kosákov *F. Holste* a *E. Sprockhoff* pokladajú vnútorné rebro prebiehajúce z rukoväti pozdĺž vonkajšieho rebra až k hrotu. Podľa názoru *O. Kytlicovej (1963, s. 241—242)* toto chronologické rozlíšenie nie je platné, všetky varianty kosákov sa často objavujú v jednom depote (Lažany II, Stráž a pod.)

Kosáky z depotu z Přestavlk je ťažko chronologicky rozlíšiť, v každom prípade chronologicky nezasahujú do stupňa HB₁, keď sa na Morave začína objavovať výrazná skupina kosákov typu Boskovice (*Podborský 1970*, s. 95, tab. 12, 15).

Náramky. Táto skupina bronzových predmetov je počtom výrazne zastúpená. Najviac je kruhových náramkov z drôtu kruhového

prierezu so zúženými koncami nedovretými alebo preloženými cez seba, ktoré nemajú väčšiu chronologickú platnosť. Úzke tyčinkovité náramky so zúženými, takmer zahrotenými koncami, zdobené uprostred a na koncoch skupinami priečných rýh, patria takisto k bežným tvarom užívaným v strednej a mladšej dobe bronzovej (Říhorský 1961, s. 142). Náramok 43 (tab. IV: 8) na priereze polkruhovitý s mierne rozšírenými koncami a typickou oblúkovitou výzdobou patrí k mohylovým tvarom. Formou sa mu približujú náramky z depotu z Hulína (Furmánek 1973, obr. 27: 11, 12). K starobylým tvarom patrí aj tyčinkovitý náramok trojuholníkovitého prierezu (tab. V: 10). Náramky z depotov z Blučiny (IV, VII), Hradiska a Hulína sú zdobené, exemplár z depotu z Přestavěk je nezdobený.

Dvojdielne štítové spony. Z depotu pochádzajú zlomky pravdepodobne dvoch dvojdielných spôn (tab. VI: 8, 9, 10, 13, 14). V. Podborský (1967, s. 33) sponu 71 (tab. VI: 10, XV: 6) časovo zaraďuje pred spony typu Křenůvky-Domaníza, ktoré má predchádzať. Najstaršie dvojdielne štítové spony sú na Morave známe z obdobia BD—HA₁ (Bzenec, Určice-Hájové, Bohdalice, Ořechovičky), majú špicato-oválny štítok s typickým výzdobným prvkom presýpacích hodín; na spone z Přestavěk sa rozširuje a zväčšuje štítok, nastupuje centrálny terč ako znak prechodu k mladším dvojdielnym štítovým sponám datovaným do HA₂—HB₁ (Podborský 1967, s. 37). Spona 70 (tab. VI: 13, XV: 9) bude zrejme mladšia, má väčší, takmer kosoštvorcový štítok. Patrí najskôr do záveru HA₁.

Jednodielne štítové spony. Pre sledovanie typologického vývoja jednodielnych štítových spôn je dôležitý tvar štítu, tvar vinutia, veľkosť koncovkej ružice a spôsob výzdoby. Spony z Přestavěk svojím štíhlým špicato-oválnym štítom, jednoduchým vinutím s malým počtom závitov (tri), nevelkou koncovou ružicou a jednoduchou výzdobou sa zaraďujú pred veľkú skupinu jednodielnych štítových spôn, ktorá je dobre časovo sledovateľná na pohrebisku v Chotíne (hroby 265 a 267; Paulík 1972, s. 8—11, obr. 3, 6). Spony zo spomínaných hrobov sprevádza keramika zo záveru stupňa HA₁ a z počiatku stupňa HA₂ a pásová zápona s predĺženým záchytným ramienkom (Paulík 1972). Celá skupina týchto spôn je charakterizovaná širším oválnym bohato zdobeným štít-

kom a vinutím s väčším počtom závitov. Na základe toho možno spony z Přestavěk datovať do prvej polovice stupňa HA₁ (tab. VI: 11, 12, XV: 1, 2).

Kovotepecké nástroje. Jednoduché bronzové dlátko (tab. XI: 5—7) zachováva svoj funkčný tvar. Na sledovanie chronologických súvislostí nie sú vhodné. Na ich význam v hromadných nálezoch bronzových predmetov poukázala O. Kytlicová (1961, s. 237—244). Na sledovanie chronologických súvislostí nie je vhodné ani kladívko, ku ktorému nepoznáme žiadne analógie.

Originálne je bronzové razidlo (tab. XI: 3, XV: 3); jedinou jeho vzdialenou analógiou je kužeľovité razidlo z depotu zo Stockheimu (Müller—Karpe 1959, tab. 156).

Predmety chronologicky málo výrazné. Bronzové gombiky mierne klenuté s jedným uškom na spodnej strane (tab. IV: 2) a podobné ploché terčovité gombiky (tab. IV: 6) sú typické pre mladšiu dobu bronzovú. Ich výskyt sa kladie už do záveru strednej doby bronzovej, koniec výskytu do neskorej doby bronzovej (Říhorský 1963, s. 144). Špirálovité trubičky (tab. VII: 12, 13) a drôtené špirály (tab. I: 13) sú na Morave bežné až v stupni BD, v nezmenených tvaroch sa vyskytujú počas celej mladšej doby bronzovej (Furmánek 1974, 60), podobne ako bronzový prsteň (tab. I: 13).

Predmety neznámej funkcie. Časť predmetov pochádzajúca z depotu je bez príliehavých analógií a ťažko je stanoviť ich konkrétnu funkciu. O bronzových liatych platniach sa najviac hovorí v súvislosti s pásovými záponami (tab. VIII: 7, 8, XV: 10, 11). Túto funkciu platne svojou veľkosťou určite splňať nemohli, navyše im chýba zapínací mechanizmus — mohutné klincovité výčnelky nemohli zabezpečovať zapínanie. Vzdialenú analógiu k spomínaným liatym platniam poskytuje nález z depotu z Wöllersdorfu (depot II; Müller—Karpe 1959, tab. 136: 17). Tamojšia platňa má však inú výzdobu, klincovité výčnelky má menšie a len na jednej strane. Existenciu výčnelkov na opačnej strane nahrádzajú tri otvory. Liate platne mohli slúžiť ako stavebné kovania, prípadne kovanie drevených častí voza — prihovárajú sa za to už spomínané mohutné klincovité výčnelky.

K trubičkovitým predmetom najviac analógií možno nájsť v depote z Rinyaszentkirály

(Hampel 1896, tab. CCXV), podľa mladších analógií z tzv. kniežacích hrobov doby halštatskej môžeme ich pracovne pripísať k súčiastkam voza vo funkcii nákolesníkov (Pleiner a kol. 1978, s. 474, obr. 142: 2). Sú karpatského pôvodu (tab. VII: 3—11).

Plechová valcovitá rúrka zdobená troma trojicami priečných rýh pochádza zrejme z náhrdelníka. Najmladšie plechové rúrky na území Československa sú zo žiarového hrobu II mohyly v Čake, z Malej Bělej a Jaroměře (Budinský-Kříčka 1970, s. 50).

Bronzová objímka zdobená motívom presýpacích hodín je bez analógií (tab. VII: 14). Bronzové rebrované pružky sú takisto bez analógií, možno predstavujú polotovary na výrobu rebrovaných náramkov (tab. VII: 17, 19, XVI: 7, 10). Predmet 94 (tab. VII: 18, XII: 8) možno interpretovať ako prevliečku z konského postroja; funkciu liateho predmetu 88 (tab. VII: 15, XIII: 14), ktorý má jedinú analógiu v depote z Augsdorfu, je ťažko určiť (Müller—Karpe 1959, tab. 129: 8).

Zlomky plechov. Zlomok 174 pochádza zrejme z bronzovej nádoby typu Osternienburg-Dresden. (tab. XI: 8, XVI: 12). Zlomky plechov s puklicovitou výzdobou súvisia takisto s bronzovými nádobami a pochádzajú najskôr z cisty (plechy nie sú profilované; tab. XI: 11—16, XVI: 11, 14). Zlomky s girlandovitou výzdobou (tab. XI: 10, XV: 7) môžu pochádzať z helmíc (Kemenczei 1979, s. 81). Na zlomku 161 sa objavuje výzdoba koncentrických kruhov, urobená razidlom podobným prestavlečkému (tab. XI: 10, XV: 7), ale s menším priemerom hlavice razidla.

Topografia depotu

V súlade s cieľmi štúdie obrátime pozornosť na testovanie hypotézy o väzbe depotov na prírodné pomery a kultúrne prostredie, pokiaľ to dovoli pramenná základňa (v sledovanej oblasti nepoznáme napríklad situáciu ani na jednom lužickom sídlisku). Vychádzame z predpokladu, že topografická poloha depotov nie je náhodná, ale odráža, podobne ako topografia sídlisk, funkčné vzťahy faktorov určitej kultúry (Meggers — Evans 1956, s. 163 podľa Vencla 1971, s. 182). Topografická poloha sa chápe v širšom slova zmysle ako prejav pôsobenia radu prírodných a hospodársko-spoločenských faktorov (Vencl 1971). K prírodným

faktorom patria samotná geografická poloha a geologické pomery, k hospodársko-spoločenským hlavne charakter osídlenia a kultúrne tradície vývoja sledovanej oblasti. Včlenením depotov do týchto súvislostí vytvárajú sa predpoklady pre ich náležitú interpretáciu.

Geografická poloha. Obec Přestavky leží na juhozápadnom okraji Kelčskej pahorkatiny — 8,5 km južne od Přerova, takmer v údolnej nive rieky Bečvy. Kelčská pahorkatina, tvoriaca súčasť Moravskej brány, má mierne zvlnený povrch so široko zaoblenými chrbtami v nadmorskej výške okolo 350 m nad morom (Demek a kol. 1965, s. 253—254). Dôležitý je poznatok, že pahorkatina tvorí súčasť zníženej, ktorá spája prostredníctvom údolnej nivy Bečvy, najnižšej časti hlavného európskeho rozvodia medzi Bečvou a Odrou, a údolnej nivy Odry fyzicko-geograficky a ekonomicko-geograficky veľmi rozdielne oblasti, t. j. súvislý pruh nížin v Poľsku a v štátoch susediacich s Podunajskom (Krejčí 1971, s. 5). Archeologický materiál tento názor plne podporuje. Popri obchode vystupuje do popredia príbuznosť lokalít na oboch stranách Moravskej brány — v období lužickej kultúry sú názorovým príkladom tejto príbuznosti pohrebiská v Moravičanoch a Kietrze (Gedl 1982).

Geologické pomery. Kelčská pahorkatina je tvorená pleistocénymi a holocénymi štrkopieskami (Kruťa 1966, s. 374). Nás budú viac zaujímať ložiská medených a cínových minerálov v súvislosti s mnohokrát diskutovaným problémom pôvodu medi a cínu v dobe bronzovej na Morave. Názor, že Čechy a Morava nemajú domáce zdroje medi a sú odkázané na jej dovoz (Novotná 1955, s. 80), sa neprijíma. Na území Moravy sa registruje 165 nálezísk medených minerálov a sedem nálezísk cínových minerálov (Kruťa 1966). Ide o náleziská zistené geologickým prieskumom, no nie všetky možno exploatovať. S územím Moravy treba počítať ako s významnou metalogénnou oblasťou vytvárajúcou predpoklady pre ťažbu rúd v praveku, aj keď jej priame doklady nie sú zachytené. Neprichádza do úvahy ťažba čistej medi, lebo jej zdroje nie sú veľké, ale jej získavanie drtením medených minerálov. Druhotne to dokladajú nálezy kamenných palíc s obvodovým žľabom, zachytené na Slovensku v nálezovej situácii, ktorá oprávňuje k vysloveniu tejto domnienky (Točík, v tlači).

Veľký význam majú zistené náleziská cínových minerálov. Okrem primárnych hydrotermálnych ložísk vznikajú v metalogénnych oblastiach druhotné ložiská cínu s charakteristickými rozsypmi (Mišustov 1969, s. 67). Cín z týchto ložísk možno získavať rýžovaním. Pri sledovaní predpokladov ťažby medi na Morave vynára sa ďalší problém — problém interpretácie výsledkov spektrálnych analýz medených a bronzových predmetov. Ich význam bol do určitej miery precenený. Ako ukazujú výsledky analýz, pôvod medi nemožno jednoznačne určiť. Závery W. Wittera o špecifických vlastnostiach stredonemeckej medi s väzbou na arzén a podobné závery M. Novotnej (1955, s. 85 a nasl.) o väzbe arzenu na meď na území Slovenska nie sú jednoznačné: a) Väzba arzenu na meď, prípadne jej absencia, nemusí byť daná samotným vyšším obsahom (absenciou) v rude, ale môže byť výsledkom technologického procesu. Záleží na spôsobe zhutňovania rudy, ako sa rozdelí celkový obsah arzenu medzi trosku a kov (Čujanová — Prokop 1968, s. 326). b) Na Morave sa vyskytujú medené rudy s obsahom arzenu, medené rudy tzv. arzenovej rady (napr. Javůrek u Veverské Bítýšky; Krutá 1966).

Charakter pravekého osídlenia Kelčskej pahorkatiny. Táto oblasť začína byť intenzívne osídľovaná počínajúc mladšou dobou kamennou, keď sa na jej juhozápadnom okraji sústreďujú sídliská kultúry s lineárnou keramikou. V neskorej dobe kamennej osídlením kultúry so šnúrovou keramikou sa začína svojrázny vývoj v tejto oblasti, charakterizovaný predovšetkým osobitým pohrebným rítom. Pre skupinu východomoravských mohýl so šnúrovou keramikou je typická výnimočnosť výskytu medených predmetov. Známe sú len dva nálezy vlasových ozdôb z mohyly 5 (skupina III) v Prusinoviciach (informácia L. Šebelú). Ďalším charakteristickým znakom inventára kultúry so šnúrovou keramikou je vysoké zastúpenie brúsenej industrie. Doterajšie výsledky petroarcheologického výskumu A. Přichystala a L. Šebelú ukazujú, že surovina použitá pri výrobe brúsených artefaktov pochádza s najväčšou pravdepodobnosťou z oblasti Sliezska (ústna informácia autorov výskumu). Keramika má naopak vzťah k juhu. Náznorným príkladom prelínania južných a severných prvkov je mohyla 7 zo skupiny III v Prusinoviciach, obsahujúca seke-

romlat sliezskeho a džbán letonického typu (Červinka 1909, obr. 28).

Osídlenie Kelčskej pahorkatiny v staršej dobe bronzovej je doložené len ojedinelými nálezmi únětickej kultúry. Vďaka práci J. Nekvasila (1978, s. 52—116) sme dobre informovaní o mohylníkoch lužickej kultúry, pre ktoré je naďalej charakteristický chudobný kovový inventár. Žiadne poznatky nemáme o sídliskách, ich existenciu predpokladáme len na základe výsledkov povrchových zberov (Dohnal 1977, s. 10). K najstarším nálezom predlužického horizontu patrí inventár z mohyly IV v Kostelci u Holešova (Nekvasil 1978, s. 90), kontinuitu pochovávania v mohylníkoch možno zachytiť až po sliezske obdobie spomínanej kultúry (Nekvasil 1978, s. 96—97).

S chudobným inventárom mohýl kontrastujú časté depoty bronzových predmetov. Okrem Přestavlk pochádzajú z Přerova-Předmostia, Tršíc, Želátovic, Hradčian, Měrovíc (Jašková 1968, s. 81—97), Kostelca u Holešova (Podborský 1970, s. 27, obr. 20: 1, 2). Z blízkeho okolia treba spomenúť hromadné nálezy z Mankovic (Furmánek 1974, s. 54—65), Opavy-Kateřiniek (Franz 1930, s. 37—40) a predovšetkým zo Štramberka (Podborský 1970, s. 30, tab. 9—12, 35: 1—4, 69: 1—16). Početné sú aj nálezy ojedinelých bronzových predmetov. Z Kladníkov pochádza veľká bronzová sekera so schodíkom a malá sekera s tuľajkou a uškom (Dohnal 1977, s. 32), z Dřevohostíc z riečišťa Bystřičky bronzová sekerka s tuľajkou a uškom (Dohnal 1977, s. 22), z Radotína bližšie neurčená bronzová sekerka (Dohnal 1977, s. 43), zo Šišmy bronzová ihlica spolu s kotúčikovými perlami a nádobkou (Dohnal 1977, s. 59).

Záver

V predchádzajúcej časti štúdie sa formulovala hypotéza o vzťahu depotov súvisiacich s výrobou na určité prírodné a hospodárskospoločenské prostredie. Overiť ju na príklade jediného depotu nie je možné. Z jeho sledovania však vyplývajú tieto poznatky:

1. Přestavlký ležia v Kelčskej pahorkatine, ktorá predstavuje územie umožňujúce styk Podunajska s oblasťami severnej Európy. Túto jej funkciu možno podporiť ako geomorfologicky, tak aj archeologicky.

2. Na Morave existujú bohaté zdroje medených a cínových minerálov, ktoré mohli byť

využívané už v dobe bronzovej. Nachádzajú sa aj v širšom okolí sledovanej lokality Přestavlký, severozápadným smerom je to oblasť Jeseníkov a severovýchodným smerom oblasť v okolí Hraníc na Moravě.

3. Oblasť Kelčskej pahorkatiny (Záhorie) patrí k starej sídelnej oblasti s intenzívnym osídlením počínajúc mladšou dobou kamennou. V období kultúry so šnúrovou keramikou súčasne s počiatkami užívania kovu rysuje sa v tejto oblasti odlišný vývoj v porovnaní s ostatným územím Moravy, charakterizovaný predovšetkým zvláštnym pohrebným rítom. Kontinuitu pohrebného zvyku ukladať mŕtvych pod mohyly možno sledovať až do sliezkeho obdobia lužickej kultúry. Inventár mohýl je chudobný, s čím kontrastuje množstvo hromadených nálezov bronzových predmetov a značný počet ojedinelých nálezov bronzových predmetov v mladšej dobe bronzovej. Odlišnosť vo vývoji bola zrejme výsledkom inej hospodárskej činnosti tamojšieho obyvateľstva. Túto predstavu vyvoláva kopcovitý charakter krajiny, ktorá nebola vhodná pre poľnohospodárstvo ako napr. susedná Haná. Ostáva otázkou, čo bolo príčinou záujmu lužického obyvateľstva o túto oblasť, a prečo sa jej dávala prednosť pred úrodnou Hanou. Mohlo to byť zameranie na pastierstvo, pre ktoré je pochovávanie v mohylách typické, ale existencia hradísk, síce o niečo mladších, mohla by svedčiť aj o iných druhoch hospodárskej činnosti, predovšetkým o remeselnej výrobe. Dokladom toho je nález jedného z najstarších kadlubov v strednej Európe v Luděrove pri Olomouci, nálezy kadlubov zo sledovaného obdobia a územia — z lokalít Přestavlký, Přerov-Předmostí, Náklo-Příkazy, Malenovice, Skalice nad Svitavou, Postoupky-Hradisko (predtým Hradisko u Kroměříže) a ďalších (Podborský 1974, s. 67). Bližšie sa vyjadriť k otázkam miestnej produkcie bronzových predmetov je ťažké, nie je totiž známa situácia ani na jednom sídlisku v spomínanej oblasti a poznatky o hradiskách ostávajú tiež na úrovni hypotéz. Treba mať na zreteli, že niekedy v priebehu stupňa HA začína pracovať štraberské centrum bronzovej výroby (Podborský 1967, s. 47). Na naznačené problémy môže dať odpoveď jedine komplexné spracovanie všetkých nálezov a lokalít v regióne v období mladšej a neskorej doby bronzovej, čo čiastkové štúdie a úvahy suplovať nemôžu.

Predmety nachádzajúce sa v depote patria

do časovo širšieho úseku. Najstarším predmetom je sekerka so spojenými lalokmi, patriaca do obdobia mohylových kultúr. Jadro depotu tvoria predmety stupňa HA₁ — meč s jazykovitou rukoväťou, britva, nože, kosáky, jednodielne štítové spony, sekerky so stredovými lalokmi, závesky, sekerky s tuľajkou, kopije, kovanie násady kopije a priebežné tvary náramkov. K najmladším predmetom patria dvojdielne štítové spony, puklica s perličkovitou výzdobou (39) a sekerka s tuľajkou a uškom (27) blízka sekerkám sliezkeho obdobia lužickej kultúry na Morave, ktoré môžu časovo spadať najskôr do záveru HA₁, keď bol depot uložený do zeme.

Svojím charakterom sa depot výrazne hlási k stredodunajskému výrobnému okruhu. Súvisí to s celkovým vývojom na severnej Morave v mladšom podstupni druhého stupňa lužickej kultúry (L II-B), keď sa v keramickom inventári prejavujú silnejšie vplyvy z Podunajska (Nekvasil 1978, s. 96). V depote sú ďalej zastúpené prvky juhonemeckých popolnicových polí (česko-juhonemecké tvary kosákov, ihlica s bohato členenou hlavicou) a Karpatskej kotliny (lievikovitý závesok, trubičkovité predmety, kosák s bočným bradavkovitým výbežkom). Mnoho predmetov je originálnych, bez priliehavých analógií (razidlo, liate platne), u ďalších je zase ťažko určiť funkciu (plasticky členené prúžky — 89 a 90, liaty predmet 88). Na základe výskytu bronzovej zliatiny a kovotepeckých nástrojov možno depot označiť ako výrobný. Tradície kultúrneho vývoja oblasti Kelčskej pahorkatiny, výhodná geografická poloha, zdroje medených a cínových minerálov, nález kadlubu v Přestavlkách, umožňujú vysloviť predpoklad, že na území Přestavlk alebo v okolí existovalo agrárne centrum výroby bronzových predmetov, ktoré pomáhalo vytvárať predpoklady pre mohutný rozmach kovolejárstva na území severovýchodnej Moravy v neskorej dobe bronzovej.

Námet do diskusie

Základom metodológie každej vedy je presná definícia pojmov, ktorými narába. Od definícií východiskového pojmu závisí obsah samotných vedeckých teórií, ich klasifikácia. Zmysel má taká definícia, ktorá vedie k riešeniu určitých úloh, poskytuje možnosť previesť nahromadený empirický materiál do určitej teoretickej rovi-

ny, umožňuje odvodit väčší počet netriviálnych dôsledkov z danej teórie, lepšie opísať študovaný okruh javov (Čížek 1974, s. 275). Tým, že v štúdiách o bronzových depotoch nebola stanovená definícia depotu ako hmotného prameňa, neboli vytvorené ani predpoklady pre zodpovedajúcu explanačnú depotov.

Úlohe pojmu sa prikladá zásadný význam v poznaní. Nemá slúžiť len na fixáciu určitých vlastností, vzťahov a štruktúr, ale má byť prostriedkom pôsobenia (aktivity) subjektu na zistenie ešte skrytých kvalít objektu (Čížek 1974, s. 90). Implicitne dané vlastnosti sa prejavujú len vtedy, keď je objektu daná pojmová forma (Davydov 1960, s. 83 podľa Čížka 1974, s. 93). V archeologickej praxi na to výstižne poukázal J. Nekvasil (1964, s. 261) v súvislosti s delením lužickej kultúry na Morave, keď konštatoval potrebu vytvorenia takého terminologického systému, ktorý by umožňoval ďalší rozbor lužickej kultúry na Morave. Inými slovami povedané, prostredníctvom pojmu treba zabezpečiť novú formu poznania s novým obsahom, ktorá by umožňovala nové možnosti pohybu myslenia (Čížek 1974, s. 94).

Zmyslom nasledujúcich úvah nie je podať definíciu depotu ako hmotného prameňa, ani definíciu následných explanačných možností. Je však potrebné upozorniť na určité rozdiely v štruktúre základných druhov hmotných prameňov a na metodologické nedôslednosti, ktoré vznikajú prehliadaním spomínaných rozdielov. Čo vlastne predstavuje depot a čím je daný rozdiel medzi ním, sídliskovým a hrobovým celkom? Depot (hromadný nález, sklad) je súbor predmetov, predstavujúci majetok jednotlivca alebo pospolitosti, ktorý bol buď úmyselne ukrytý a z dôvodov pre nás neznámych viac nevyzdvihnutý, alebo sa dostal náhodne do zeme (vodného toku), prípadne bol venovaný kultu (náhoda sa nechápe doslova, rozumie sa ňou protiklad k úmyslu uložiť depot do zeme). Tým, že depot predstavuje majetok jednotlivca alebo pospolitosti, nadobúda individuálnovlastnícky charakter, podmienený hodnotou kovu a ľudským egoizmom, čoho dôsledkom je individuálna skladba depotov. Tú podmieňovali aj ďalšie faktory — dynamický rast kovovýroby (rast počtu remeselníkov a remeselníckych dielni) a značná variabilita bronzovej industrie. Nedostatok suroviny bol dôvodom na zhromažďovanie bronzových predmetov bez ohľadu na ich pôvod, vek a stupeň zachovalosti. V dô-

sledku toho depot nie je nositeľom objektívnej zákonitosti, lebo ju odráža sprostredkované. Naproti tomu hrobové a sídliskové celky, ich inventár a usporiadanie sú výsledkom určitej konvencie a zákonitosti v oblasti spoločensko-ekonomických vzťahov a v oblasti nadstavby. Tieto celky umožňujú poznávať všeobecné v historickom vývoji, sú kompetentné vypovedať o chronológii jednotlivých predmetov v nich obsiahnutých. Uvedené základné druhy hmotných prameňov nemajú univerzálnu vypovedaciu schopnosť, nemôžu rovnakou mierou vypovedať o tom istom historickom jave, pretože sú viazané na konkrétne oblasti spoločensko-ekonomického života a nadstavbových javov. Iné historické konkrétosti sa musia sledovať štúdiom sídliskových celkov, iné v prípade hrobových celkov a depotov. Túto skutočnosť treba brať do úvahy nielen pri interpretácii prameňov, ale musí jej byť podriadený už samotný prístup k štúdiu a pojmový aparát. V doterajšej praxi prevláda snaha dosiahnuť pri interpretácii prameňov to, aby jednotlivé druhy vypovedali prostredníctvom stálych zaužívaných pojmov o rovnakých skutočnostiach, najčastejšie o chronológii jednotlivých predmetov obsiahnutých v celkoch s cieľom dosiahnuť ich zaradenie do určitých časopriestorových súvislostí. Pramene nie sú zvyčajne podrobované vnútornej kritike, kritika sa obmedzuje vo väčšine prípadov na nálezové okolnosti. V dôsledku toho sa nerozlišuje: 1. miera vypovedacích schopností jednotlivých druhov hmotných prameňov; 2. kompetencia hmotného prameňa vypovedať o určitom jave.

Pri štúdiu depotov sa hlavná pozornosť venuje, v súlade s tým, čo bolo povedané, otázkam chronológie jednotlivých bronzových predmetov a otázkam chronologického postavenia depotov ako celkov. Depoty sú zaraďované do chronologických horizontov na základe kvantitatívneho zhodnotenia jednotlivých typov bronzových predmetov. Tie typy, ktoré sú v prevahe, berú sa za základ pri datovaní depotu. Výrazne toto stanovisko formulovali Z. Vinski a Ks. Vinski-Gaspariniová (1956, s. 103). V praxi potom napríklad do stupňa HA₁ datujú depoty, ktoré obsahujú typy predmetov stupňa HA a ojedinelé predmety stupňa HB (Vinski — Vinski-Gasparini 1956, s. 103). S týmto názorom nemožno súhlasiť. Otázky sledovania chronológie sú tu kladené za cieľ, hoci chronológia by mala byť len prostriedkom na

postihnutie konkrétneho historického procesu. Horizont depotov nemôže predstavovať nižšiu empirickú fázu poznania objektívnej reality, lebo netvorí genetický základ štruktúry poznania smerom k teórii a abstrakcii. Do chronologických horizontov môžu byť zaradované len tie objekty poznávacieho procesu, ktoré sú výsledkom určitej objektívnej zákonitosti, o poznanie ktorej sa usilujeme. K tomu, aby sa poznanie depotov dostalo na správnu empirickú bázu (ako nižšiu rovinu poznávacieho procesu), treba prejsť k ich novému usporiadaniu, k systematizácii poznatkov o nich na inom základe, ako je stanovenie chronologických horizontov. Historickým momentom, ktorý treba sledovať a na ktorý sa v minulosti neraz poukázalo, je doba vzniku prameňa (depotu) na základe určenia najmladšieho datovacieho prvku ako základné východisko pre teoretické zdôvodnenie tých kauzálnych súvislostí, ktoré viedli ku vzniku depotu a ktoré predstavuje zložitá štruktúra spoločenských vzťahov v širšom slova zmysle. Interpretácia depotov by mala prispieť k riešeniu vskutku historických problémov — k riešeniu otázok produkcie bronzových predmetov, k otázkam organizácie výroby a techno-

logie výroby, existencie výrobných centier a výrobných okruhov, pravekých obchodných ciest, kultúrnych stykov v rámci výroby atď. Pre depoty mladšej doby bronzovej by bolo vhodné redukovať pojmy, nepoužívať napr. pojem horizont depotov, ale depoty datovať (určiť približnú dobu vzniku) do periodizačného systému doby bronzovej tak, ako to pre územie Moravy navrhol V. Podborský (1960, s. 48 n.). Dosiahne sa tým poznanie skupín depotov, ktoré vznikli približne v rovnakej dobe v určitom kultúrnom prostredí alebo v určitej geografickej jednotke ako základ na vytvorenie miestnych relatívnych systémov, na zachytenie dynamiky vývoja jednotlivých oblastí. Naznačené úvahy zďaleka nevystihujú celú škálu problematiky štúdia depotov, nedotýkajú sa napríklad delenia depotov. Ich cieľom bolo upozorniť na význam pojmov vo vedeckom poznaní a s tým súvisiacu potrebu definovať hmotné pramene ako východisko pre stanovenie explanačných možností archeológie a v konečnom dôsledku na potrebu vypracovať teóriu prameňov. Stať určitým spôsobom reaguje na výzvu do diskusie o novej koncepcii členenia slovenského praveku a včasnej doby dejinnej.

Literatúra

- BERNJAKOVIČ, K.: Bronzezeitliche Hortfunde vom rechten Ufergebiet des oberen Theisstales (Karpoukraine). *Slov. Archeol.*, 8, 1960, s. 325—392.
- BERNJAKOVIČ, K.: Hromadné nálezy z doby bronzovej z územia na pravom brehu hornej Tisy (Zakarpatská oblasť USSR). In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV.* 4. Nitra 1961, s. 5—109.
- BOUZEK, J.: *Graeco-Macedonian Bronzes*. Praha 1974.
- BREITENBACHER, A.: Museum v arcibiskupském zámku v Kroměříži. *Čas. Vlasten. Spol. mus. Olom.*, 38, 1927, s. 155.
- BRUNN, W. A. v.: *Steinpackungsgräber von Köthen*. Berlin 1954.
- BUDINSKÝ-KRÍČKA, V.: Bronzový depot z Bodrogu, okr. Trebišov. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV.* 13. Nitra 1970, s. 25—60.
- COWEN, J. D.: Eine Einführung in die Geschichte der bronzenen Griffzungenschwerter in Süddeutschland und den angrenzenden Gebieten. In: *Ber. Röm.-germ. Komm.* 36. Berlin 1956, s. 52—156.
- ČERVINKA, I. L.: O nejstarších mohylách na Moravě. In: *Pravěk*. 5. Kojetín 1909, s. 53—58, 114—143.
- ČERVINKA, I. L.: Kultura popelnicových polí na Moravě. *Čas. Morav. Mus. zemsk.*, 11, 1911, s. 30—68, 166—192.
- ČERVINKA, I. L.: Venětové na Moravě. Kultura popelnicových polí. [Nepublikovaný rukopis.] Brno 1939.
- CÍZEK, F.: *Teorie a empirie*. Praha 1974.
- ČUJANOVÁ, E. — PROKOP, E.: Měděná ložiska v západních Čechách jako možný zdroj suroviny v době bronzové. *Archeol. Rozhl.*, 20, 1968, s. 312—329.
- DAVYDOV, V. V.: Analiz struktury mislitenogo akta. In: *Doklady Akademii političeskich nauk RSFSR*. 2. Moskva 1960.
- DEMEK, J. a kol.: *Geomorfologie českých zemí*. Praha 1965.
- DOHNAL, V.: Kultura lužických popelnicových polí na východní Moravě. Brno 1977.
- FRANZ, L.: Ein Depotfund von Katharein bei Troppau. *Sudeta*, 6, 1930, s. 37—40, obr. 1—6.
- FURMÁNEK, V.: Bronzová industrie středodunajské mohylové kultury. *Slov. Archeol.*, 21, 1973, s. 25—139.
- FURMÁNEK, V.: K datování hromadného nálezu bronzových předmětů z Mankovic, okr. Nový Jičín. In: *Archeol. Sbor. (Ostravské muzeum)*. Ostrava 1974, s. 54—65, tab. III—VII.
- FURMÁNEK, V.: *Die Anhänger in der Slowakei*. München 1980.

- GEDL, M.: Cmentarzysko ze schyłku epoki brązu w Kietrzy. Tom I. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1982.
- HAHN, B.: Fundberichte für die Jahre 1954—56. Radersdorf (Ldkr. Aichach). In: Ber. Abt. Vor- und Frühgesch. Bayer. Landesamt. Denkmalpf. München 1957, s. 148, obr. 20: 3—5.
- H. J. und SEITZ, R. H.: Fundberichte für die Jahre 1954—56. Holzheim (Ldkr. Dillingen). In: Ber. Abt. Vor- und Frühgesch. Bayer. Landesamt. Denkmalpf. München 1957, s. 146, obr. 20: 1, 2.
- HAMPEL, J.: A bronzkor emlékei magyarhonban III. Budapest 1896.
- JÁSKOVÁ, M.: Neznáme a málo známe bronzové depoty z Přerovska. In: Sbor. Prací Filoz. Fak. brněn. Univ. 17—E 13. Brno 1968, s. 81—97.
- JOCKENHÖVEL, A.: Die Rasiermesser in Mitteleuropa. München 1971.
- KEMENCZEI, T.: Neuer Bronzehelmsfund in der prähistorischen Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums. In: Folia archeol. 30. Budapest 1979, s. 79—88.
- KREJČÍ, J.: Vývoj průchodní funkce Moravské brány. Brno 1971.
- KROMER, K.: Ein Grabfund der Urnenfelderkultur aus Jedenspeigen, Niederösterreich. In: Mitt. Anthropol. Gesell. Wien. 80—88. Wien 1959, s. 125—126.
- KRUTA, T.: Moravské nerosty a jejich literatura 1940—1965. Brno 1966.
- KYTLICOVÁ, O.: Příspěvek k otázce tepaných nádob z mladší a pozdní doby bronzové. Památ. archeol., 50, 1959, s. 120—155, obr. 1—22.
- KYTLICOVÁ, O.: Význam dlátok v hromadných nálezech bronzů z období knovízské kultury. Památ. archeol., 52, 1961, s. 237—244.
- KYTLICOVÁ, O.: České hromadné nálezy bronzů z období knovízské kultury. [Rukopis kandidátské dizertácie.] Praha 1963.
- MAURER, H.: Urnenfelderzeit Niederösterreich. Stranig. In: Fundber. Österr. 17. Wien 1978, s. 277—278.
- MEGGERS, B. J. — EVANS Jr., C.: The Reconstruction of Settlement Pattern in the South American Tropical Forest. New York 1956.
- MISUSTOV, P.: Původ kovů v počátcích doby bronzové na Moravě. [Rukopis dizertační práce.] Brno 1969.
- MÜLLER-KARPE, H.: Münchener Urnenfelder. Kalmünz 1957.
- MÜLLER-KARPE, H.: Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderkultur nördlich und südlich der Alpen. Berlin 1959.
- NEKVASIL, J.: K otázce lužické kultury na Moravě. Archeol. Rozhl., 16, 1964, s. 225—264.
- NEKVASIL, J.: Mohylníky lužické kultury na Moravě. Památ. archeol., 69, 1978, s. 52—116.
- NOVÁK, P.: Die Schwerter in der Tschechoslowakei. München 1975.
- NOVOTNÁ, M.: Medené nástroje a problém najstaršej fašby medi na Slovensku. Slov. Archeol., 3, 1955, s. 70—100, obr. 1—6, tab. I—II.
- NOVOTNÁ, M.: Bronzhortfunde in der Slowakei. Nitra 1970.
- PAULÍK, J.: Ružicové spony zo Slovenska. Slov. Archeol., 7, 1959, s. 328—362, obr. 1—17.
- PAULÍK, J.: K problematike čakanskej kultúry v Karpatskej kotline. Slov. Archeol., 11, 1963, s. 269—338.
- PAULÍK, J.: Nález štítových puklic z mladšej doby bronzovej vo Zvolene. In: Stud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 15. Nitra 1965a, s. 17—32.
- PAULÍK, J.: Súpis medených a bronzových predmetov v Okresnom vlastivednom múzeu v Rimavskej Sobote. In: Stud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 15. Nitra 1965b, s. 33—85.
- PAULÍK, J.: Hromadný nález bronzových predmetov z Dolných Janík, okres Bratislava-vidiek. In: Zbor. Slov. nár. Múz. 66. História 12. Bratislava 1972, s. 5—34.
- PATEK, E.: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Budapest 1968.
- PLEINER, R. a kol.: Praveké dějiny Čech. Praha 1986.
- PODBORSKÝ, V.: Bemerkungen zur Problematik der mährischen Hallstattzeit I. In: Sbor. Prací Filoz. Fak. brněn. Univ. 9—E 5. Brno 1960, s. 23—56.
- PODBORSKÝ, V.: K datování a původu některých bronzových předmětů ze štramberského Kotouče. In: Sbor. Prací Filoz. Fak. brněn. Univ. 16—E 12. Brno 1967, s. 7—62.
- PODBORSKÝ, V.: Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit. Brno 1970.
- PODBORSKÝ, V.: Na okraj výroby bronzových předmětů staršího metalika na Moravě. In: Archeologický sborník (Ostravské muzeum). Ostrava 1974, s. 66—71.
- PRESS, E. und L. f. D.: Fundbericht für die Jahre 1950—1953. Langengeisling (Ldkr. Erding). In: Bayerische Vorgesch.-Bl. 21. München 1956, s. 207—208.
- PROCHÁZKA, A.: Hromadný nález bronzů z Nového Rousínova. In: Pravěk. 3. Kojetín 1907, s. 50—51.
- RZEHAČ, A.: Tätigkeit 1906. Brno 1907a.
- RZEHAČ, A.: Der Bronzedepotfund von Přestavlk in Mähren. In: Jb. für Altertumskunde, 1. Wien 1907b, s. 95—110.
- ŘÍHOVSKÝ, J.: Počátky velatické kultury na Moravě. Slov. Archeol., 9, 1961, s. 107—154.
- ŘÍHOVSKÝ, J.: Další hromadný nález bronzových předmětů z Blučiny. Archeol. Rozhl., 14, 1962, s. 15—22.
- ŘÍHOVSKÝ, J.: K poznání starší fáze kultury středodunajských popelnicových polí — velatické kultury. In: Sbor. čs. Společn. archeol. 3. Brno 1963, s. 61—116.
- ŘÍHOVSKÝ, J.: Význam moravských nožů pro chronologii mladší a pozdní doby bronzové. Brno 1972.
- ŘÍHOVSKÝ, J.: Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet. München 1979.
- ŘÍHOVSKÝ, J.: Základy středodunajských popelnicových polí. Brno 1982.
- SEITZ, R. H.: Fundberichte für die Jahre 1944—1949. Lauingen. In: Bayer. Vorgesch.-Bl. 18—19. München 1952, s. 258.
- SCHAUER, P.: Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz. München 1971.
- SZAFRAŃSKI, W.: Skarby brązowe z epoki wspólnoty

- pieńcowej (IV i V okres epoki brązowej) w Wielkopolsce. Warszawa—Wrocław 1955.
- TELICKA, A.: Hromadný nález bronzů na Přerovsku. In: Čas. Vlasten. mus. Spolku, Olom. 17. Olomouc 1900, s. 67—68.
- TOČÍK, A.: Príspevok k výskumu zaniknutej ťažby medi na Slovensku. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst, SAV. 21. Nitra (v tlači).
- VENCL, S.: Topografická poloha mezolitických sídlišť v Čechách. Archeologické Rozhledy, 22, 1971, s. 169—187.
- VINSKI, Z. — VINSKI-GASPARINI, Ks.: Prologomena k statistici i kronologii prethistorijskih ostava u hrvatskoj i u vojvodanskom području Srijema. In: Opuscula archaeol. 1. Zagreb 1956, s. 57—109.

Клад бронзовых предметов из с. Пржеставлки, р-й Пржеров

Павол Маčала

В 1899 г. был найден в кадастре с. Пржеставлки, р-й Пржеров, один из самых больших известных пока на территории Моравии кладов времени младшего и позднего периодов бронзы. Клад не сохранился полностью, в литературе известна лишь та его часть, которая хранится в Моравском музее в Брно и была опубликована А. Рзгакком (1907). В настоящее время в Моравском музее находится 80 и в Районном краеведческом музее в Кромьержиже 95 предметов.

Клад был обнаружен сельскохозяйственными работниками на участке княжеского архиепископского замка в Кромьержиже. По сведениям нашедших предметы находились в земле на глубине приблизительно 1 м в кольцообразном скоплении. Часть вещей была соединена друг с другом, часть их нанизана на проволоку. По сообщениям в местах находки встречались черепки толстостенных сосудов и тонкая керамика, отчасти с графитной поверхностью. Этот керамический инвентарь сегодня нельзя идентифицировать, он по-видимому связан с существованием здесь поселения, зарегистрированного во время разведок (атипические черепки, характер поселения не был пока ближе определен).

Целью настоящей статьи является полное опубликование находки, самый же анализ содержания клада короток. Он основывается с одной стороны на проблемах, намеченных в тексте, с другой на факте, что правильное историческое толкование клада обуславливается полной разработкой моравских кладов

младшего и позднего периодов бронзы и опубликованием необработанных еще кладов. В анализах бронзовых кладов не была пока установлена дефиниция клада как вещественного источника, что не позволило дать качественное объяснение кладов. От исходного понятия зависит содержание самых научных теорий. Понятие не должно служить только для фиксации определенных свойств, отношений и структур, а оно должно быть средством активного воздействия субъекта, намеренного на выявление скрытых еще качеств объекта (Čížek 1974, с. 90). В археологии обыкновенно не различается мера доказательной способности у отдельных видов вещественных источников и способность вещественного источника высказать что-нибудь об определенном явлении. Основные виды вещественных источников не имеют универсальную доказательную способность, они связаны с конкретными областями общественно-экономической жизни и надстроечных явлений. Этот факт надо учитывать не только при самой интерпретации источников, а ему нужно подчинить даже самый подход к анализу и аппарат понятий. Пока в разработке источников преобладает тенденция добиться того, чтобы отдельные виды вещественных источников свидетельствовали посредством стабильных и привычных понятий о тех же самых фактах, в преимуществе о хронологии отдельных предметов, входящих в большее целое, с целью включения их в определенные просторно-временные связи. Источники обычно не подверга-

ются внутренней критике, она в большинстве своем ограничивается обстоятельствами находки. В согласии с вышесказанным главное внимание при изучении кладов уделяется вопросам хронологии отдельных бронзовых предметов и проблемам хронологического положения кладов как единиц. Клады включаются в хронологические горизонты на основе количественного анализа отдельных типов бронзовых предметов. В таком случае вопросы хронологии становятся целью изучения, но они должны стать одновременно также средством для постижения конкретного исторического процесса. Горизонт кладов не может представлять низшую эмпирическую фазу познания объективной реальности, он не составляет генетическую основу структуры познания в направлении к теории и абстракции. К хронологическим горизонтам можно относить только те объекты процесса познания, которые являются результатом какой-то исторической закономерности, которую автор стремится познать. У клада как единицы значительно индивидуальный характер, он не отражает объективную закономерность прямо, а опосредствованно через сложную структуру отношений в области основы и надстройки. Историческим моментом, который должно преследовать при изучении кладов, является время их возникновения, определяемое на основе самого молодого датирующего элемента, выступающего в качестве основной отправной точки для теоретического выяснения тех причинных связей, которые привели к возникновению клада. Интерпретация кладов должна принести вклад в решение настоящих исторических проблем, как напр. вопросы производства бронзовых предметов, существования производственных центров и кругов, доисторических торговых путей, культурных сношений в рамках производства и т. п. Для кладов младшего периода бронзы было бы угодно редуцировать понятия, не применять понятие горизонт кладов, а клады датировать (определить приблизительно время их возникновения) и включить в систему периодизации периода бронзы так, как это предложил В. Подборски (1960) для периодизации Моравии. Таким образом станет возможным познать группы кладов, возникшие приблизительно в то же время в определенной культурной среде или географической единице, что создает основу для воспроизведения местных

относительных систем и постижения развития отдельных областей.

Во вступительной части статьи высказалась гипотеза по отношению кладов к определенной натуральной и экономическо-общественной среде. Проверить ее на основе одного клада нельзя, но из его обследования все-таки вытекают некоторые результаты: 1. С. Пржеставлки лежит в Келчском плоскогорье, т. е. на территории, позволяющей контакты между Подунавьем и областями Северной Европы. Эту его функцию можно оправдать геоморфологическими и археологическими данными. 2. В Моравии богатые запасы минералов меди и олова, которые могли использоваться уже в период бронзы — они присутствуют также в более широкой местности изучаемого местонахождения. 3. Область Келчского плоскогорья относится к древней селищной области, интенсивно заселенной с времени младшего каменного века. Одновременно с зачатками использования металла во время культуры шнуrowой керамики здесь вырисовывается иное развитие по сравнению с остальной территорией Моравии, для которой характерен прежде всего особый погребальный обряд. Непрерывность погребального обряда хоронения умерших под курганом можно отмечать вплоть до силезской фазы лужицкой культуры. Инвентарь курганов беден, что контрастирует с множеством бронзовых предметов и значительным количеством единичных находок бронзовых изделий в младшем периоде бронзы. Важным доказательством является и находка в с. Лудержов-при-Оломоуце одной из древнейших литейных форм в Средней Европе, так же как и количественные находки литейных форм из изучаемой области. Говорить более конкретно к вопросу местного производства бронзовых предметов тяжело, поскольку в упоминаемой области неизвестна ситуация ни на одном поселении и знания о городищах не выходят за рамки гипотез. Однако надо иметь в виду, что когда-то на протяжении НА начинает на изучаемой территории работать штрамберский центр производства бронзовых предметов (Podborský 1967, с. 47).

Предметы, происходящие из клада, относятся к более широкому отрезку времени. Древнейшим предметом является топорик с суженными лопастями, относящийся к периоду курганных культур. Ядро клада составляют

предметы ступени HA₁ — меч с языкообразной ручкой типа *Nenzingen*, бритва типа *Morzg*, ножи типа *Malhostovice* и *Stillfried*, серпы, односоставные щитковые фибулы, топорики с лопастями посередине, втульчатые топорики, копья, оковки ручки копья и обыкновенные формы браслетов. К самым молодым предметам принадлежат двусоставные щитковые фибулы, умбончики, украшенные гороховатым узором (табл. IV: 4, XVI: 15), и втульчатый топорик с ушком (табл. III: 1, XIII: 7), близкий топорикам силезской фазы лужицкой культуры в Моравии, которые не могут относиться к времени раньше заключения ступени HA₁, когда был клад зарыт в землю.

Клад по своему характеру явно относится к среднедунайскому производственному кругу. Это связано с общим развитием в Северной Моравии во время младшей подступени второй ступени лужицкой культуры в Моравии (L II-B), когда также в керамическом инвентаре проявляются более сильные влияния из Подунавья (*Nekvasil* 1978, с. 96). В кладе присутствуют также эле-

менты южногерманских полей погребений (чешско-южногерманские формы серпов, булава с богато профилированной головкой) и Карпатской котловины (воронкообразные подвески, трубкообразные предметы, серп с боковым сосковидным выступом). Многие предметы оригинальны без подходящих аналогий (штамп, литые плиты), у других тяжело определить их назначение. На основе присутствия бронзового сплава и орудий по чеканке можно считать клад производственным (общий вес клада 11, 20 кг). Традиции культурного развития в области Келчского плоскогорья, удобное географическое положение, ресурсы минералов меди и олова, находка литейной формы в самом с. Пржеставлки позволяют высказать предположение, что на территории с. Пржеставлки или в его окрестностях работал земледельческий центр производства бронзовых предметов, который способствовал созданию предпосылок для огромного подъема литейного дела на территории северо-восточной Моравии в позднем периоде бронзы.

Перевод П. Порубского

Depot von Bronzegegenständen aus Přestavlky, Bez. Přerov

Pavol Mačala

Im J. 1899 entdeckte man im Gemeindekataster von Přestavlky, Bez. Přerov, eines der größten bisher bekannten Depots aus der jüngeren und späten Bronzezeit im Gebiet Mährens. Das Depot erhielt sich nicht geschlossen, in der Literatur ist nur jener Teil von ihm bekannt, der im Mährischen Museum zu Brno verwahrt ist und den A. Rzehak (1907b) publiziert hat. Gegenwärtig befinden sich im Mährischen Museum 80 und im Heimatkundlichen Bezirksmuseum zu Kroměříž 95 Gegenstände.

Das Depot wurde von Landarbeitern auf dem Grundstück des fürstlichen erzbischöflichen Schlosses in Kroměříž entdeckt. Nach Angaben der Finder waren die Gegenstände in der Erde in ungefähr 1 m Tiefe auf einem scheiben-

förmigen Haufen untergebracht. Ein Teil der Gegenstände war miteinander verbunden, andere auf einem Draht aufgezogen. An der Stelle des Fundes fand man angeblich Scherben dickwandiger Gefäße und Feinkeramik, die teilweise graphitiert war. Dieses Keramikmaterial ist heute nicht mehr identifizierbar, es hängt offenbar mit der Existenz einer Siedlung zusammen, die bei einer Begehung erfaßt wurde (typische Scherben, der nähere Charakter der Siedlung ist bisher nicht bekannt).

Das Ziel der vorgelegten Studie ist die Publizierung des Fundes als geschlossenen Verband, die Analyse des Inhaltes des Depots selbst ist knapp gehalten. Der Autor geht teils von den im Text angedeuteten Problemen aus, teils von der Tatsache, daß die richtige histo-

rische Interpretation des Depots durch die geschlossene Aufarbeitung der mährischen Depots aus der jüngeren und späten Bronzezeit und die Publizierung der nichtaufgearbeiteten Depots, zu der es bisher nicht gekommen ist, bedingt ist.

In den Studien über die Bronzedepts wurde bisher keine Definition des Depots als Materialquelle festgelegt, es wurden damit auch keine Voraussetzungen für eine gebührende Deutung der Depots geschaffen. Von dem Ausgangsbegriff hängt der Inhalt der eigentlichen wissenschaftlichen Theorien, ihre Klassifikation ab. Der Begriff soll nicht nur zur Fixierung bestimmter Eigenschaften, Beziehungen und Strukturen dienen, sondern soll ein Mittel der Einwirkung (Aktivität) des Subjektes auf die Feststellung noch verborgener Qualitäten des Objektes sein (Čížek 1974, S. 90). In der archäologischen Praxis unterscheidet man nicht das Maß der Aussagefähigkeiten der einzelnen Materialquellenarten und die Kompetenz der Materialquelle, über eine bestimmte Erscheinung auszusagen. Die grundlegenden Arten der Materialquellen besitzen keine universelle Aussagefähigkeit, sie sind an konkrete Bereiche des sozialökonomischen Lebens und der Überbauerscheinungen geknüpft. Diese Tatsache muß nicht nur bei der Quelleninterpretation selber in Betracht gezogen werden, sondern es muß ihr schon das alleinige Herantreten an das Studium und den Begriffsapparat untergeordnet sein. Bisher herrscht bei der Quellenaufarbeitung das Bestreben das zu erreichen, daß die einzelnen Arten der Materialquellen durch Vermittlung fester und eingelebter Begriffe über gleiche Tatsachen, am häufigsten über die Chronologie der einzelnen, in der Verbänden enthaltenen Gegenstände dahingehend aussagen, um deren Zuweisung in bestimmte zeitlich-räumliche Zusammenhänge zu erlangen. Die Quellen pflegen gewöhnlich keiner inneren Kritik unterzogen zu werden, diese beschränkt sich meistens auf die Kritik der Fundumstände.

Beim Studium der Depots richtet man die Hauptaufmerksamkeit im Übereinklang mit dem Gesagten auf Fragen der Chronologie der einzelnen Bronzegegenstände und auf Fragen der chronologischen Stellung der Depots als Verbände. Die Depots sind aufgrund der quantitativen Auswertung der einzelnen Typen von Bronzegegenständen in chronologische Hori-

zonte eingeordnet. In diesem Falle sind die Fragen der Verfolgung der Chronologie als Ziel der Studie gestellt, doch gleichzeitig sollten sie auch ein Mittel zum Erfassen des konkreten historischen Prozesses sein. Der Horizont der Depots kann keine niedrigere empirische Phase des Kennens der objektiven Realität darstellen, er bildet keine genetische Grundlage für die Struktur des Wissens in Richtung zur Theorie und Abstraktion. In die chronologischen Horizonte können nur jene Objekte des Erkennungsprozesses verwiesen werden, die das Ergebnis einer bestimmten objektiven Gesetzmäßigkeit sind, nach deren Erkennen der Autor trachtet. Das Depot als Verband trägt ziemlich individuelles Gepräge, die objektive Gesetzmäßigkeit widerspiegelt es nicht direkt, sondern nur vermittelt durch die komplizierte Struktur von Beziehungen auf dem Gebiet der Basis und des Überbaues. Das historische Moment, das beim Studium der Depots verfolgt werden muß, ist die Zeit ihrer Entstehung aufgrund der Bestimmung des jüngsten Datierungselementes als Hauptausgangspunkt für die theoretische Begründung jener kausalen Zusammenhänge, die zur Entstehung des Depots geführt haben. Die Interpretation der Depots sollte zur Lösung von tatsächlich historischen Problemen beitragen, so z. B. zur Lösung von Fragen der Produktion von Bronzegegenständen, von Fragen der Organisation und der Technologie der Produktion, der Existenz von Produktionszentren und Produktionskreisen, uralten Handelswegen, Kulturkontakten im Rahmen der Produktion u. ä.

Für die Depots der jüngeren Bronzezeit wäre es dienlich, die Begriffe zu reduzieren, den Begriff Depothorizont nicht zu benutzen, sondern die Depots in das Periodisierungssystem der Bronzezeit so zu datieren (ihre beiläufige Entstehungszeit zu bestimmen), wie es für das Gebiet Mährens V. Podborský (1960) vorgeschlagen hat. Damit wird das Kennen der Gruppen von Depots erlangt, die ungefähr in der gleichen Zeit in einem bestimmten Kulturmilieu oder in einer bestimmten geographischen Einheit als Grundlage zur Schaffung örtlicher relativer Systeme entstanden sind, und man erlangt ferner die Erfassung der Entwicklungsdynamik der einzelnen Gebiete.

In den einleitenden Teilen der Studie formulierte der Autor die Hypothese über die Bezie-

hung der Depots zu einem bestimmten naturräumlichen und sozialökonomischen Milieu. Sie am Beispiel eines einzigen Depots zu beglaubigen, sei dahingestellt, aber aus seiner Verfolgung ergeben sich trotzdem gewisse Erkenntnisse: 1. Přestavlky liegt im Kelč-Bergland, das ein Gebiet darstellt, welches den Kontakt des Donauraumes mit den Bereichen Nordeuropas ermöglicht. Diese seine Funktion kann geomorphologisch wie auch archäologisch gestützt werden. 2. In Mähren existieren reiche Lager von Kupfer- und Zinnmineralen, die schon in der Bronzezeit ausgenutzt worden sein konnten — sie befinden sich auch in der breiteren Gegend der verfolgten Lokalität. 3. Das Gebiet des Kelč-Berglandes gehört zu einem alten Siedlungsgebiet mit intensiver Besiedlung seit der jüngeren Steinzeit.

Gleichzeitig mit den Anfängen der Metallnutzung zur Zeit der schnurkeramischen Kultur skizziert sich in diesem Raum eine abweichende Entwicklung im Vergleich zu den übrigen Regionen Mährens, gekennzeichnet vor allem durch einen eigenständigen Bestattungsritus. Die Kontinuität des Bestattungsbrauches, die Toten unter Hügelgräbern zu begraben, kann man bis in die schlesische Zeit der Lausitzer Kultur verfolgen. Das Inventar der Hügelgräber ist ärmlich, womit die Menge der Bronzedepts und die beträchtliche Zahl von Einzelfunden an Bronzegegenständen in der jüngeren Bronzezeit im Widerspruch steht. Von Vielem zeugt der Fund einer der ältesten Gußschalen in Mitteleuropa in Luděrov bei Olomouc und zahlreiche Gußschalenfunde aus dem verfolgtem Gebiet. Sich näher zu Fragen der örtlichen Produktion von Bronzegegenständen auszudrücken ist schwer, im erwähnten Gebiet ist nämlich die Situation auf keiner einzigen Siedlung bekannt und das Kennen von Burganlagen verbleibt ebenfalls auf der Ebene von Hypothesen. Doch muß im Auge behalten werden, daß irgendwann im Verlauf von HA im verfolgten Gebiet das Bronzeproduktionszentrum von Štramperk zu arbeiten beginnt (*Podborský 1967, S. 47*).

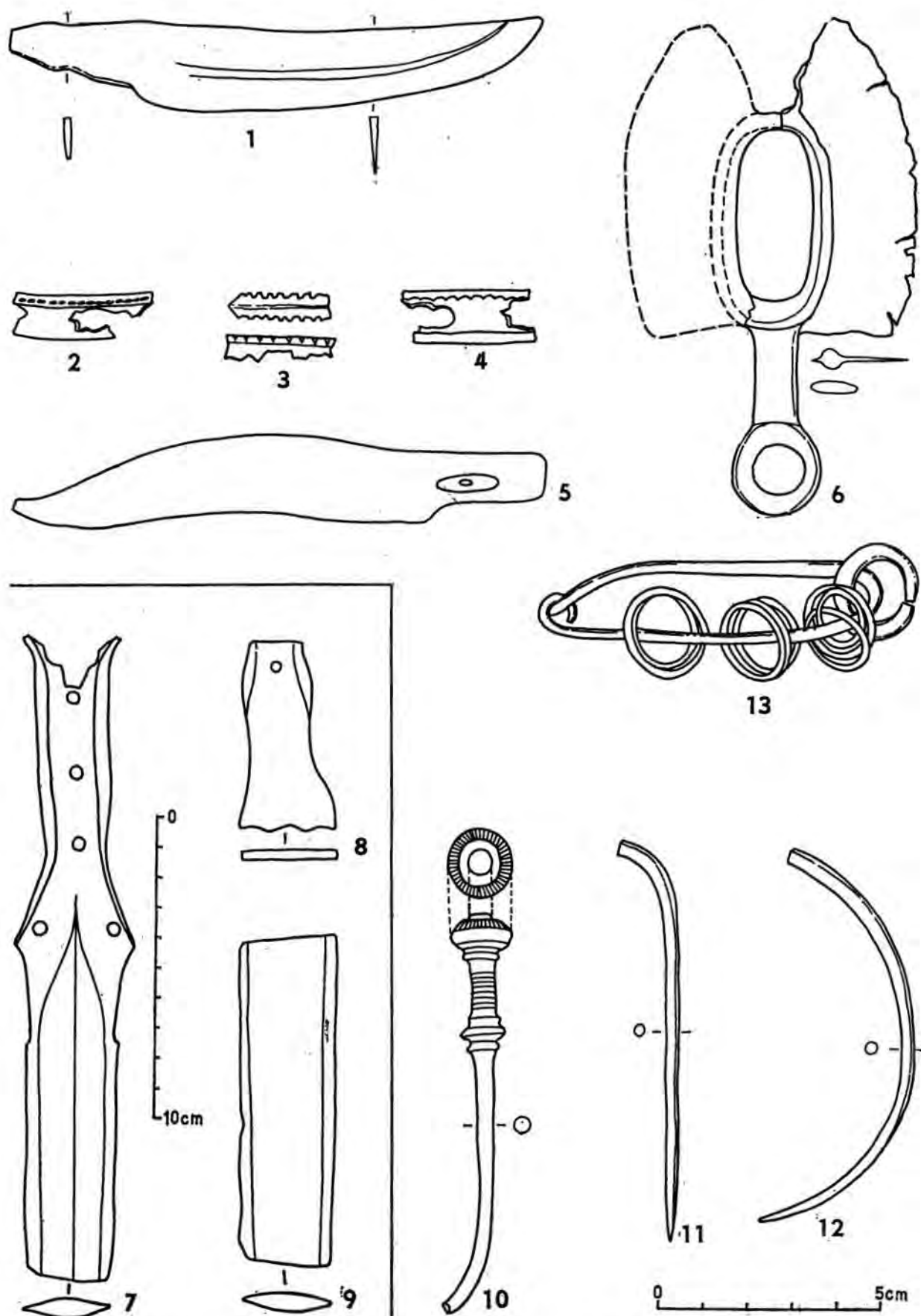
Die aus dem Depot stammenden Gegenstände entfallen in einen breiteren Zeitabschnitt. Der älteste Gegenstand ist eine Axt mit schmalen Lappen, die in die Zeit der Hügelgräber-

kultur gehört. Den Kern des Depots bilden Gegenstände der Stufe HA₁ — ein Griffzungenschwert des Typs Nenzingen, ein Rasiermesser des Typs Morzg, Messer der Typen Malhostovice und Stillfried, Sicheln, eingliedrige Schildfibeln, mittelständige Lappenbeile, Anhänger, Tüllenbeile, Lanzenspitzen, Beschläge der Lanzenschäftung und zeitlich durchlaufende Armringformen. Zu den jüngsten Gegenständen melden sich zweigliedrige Schildfibeln, ein perlverzierter Buckel (Taf. IV: 4, XVI: 15) und ein Tüllenbeil mit Öse (Taf. III: 1, XIII: 7), das Beilen der schlesischen Epoche der Lausitzer Kultur in Mähren nahesteht, die zeitlich nicht früher als in den Abschluß der Stufe HA₁ entfallen können, wann das Depot in die Erde gelangte.

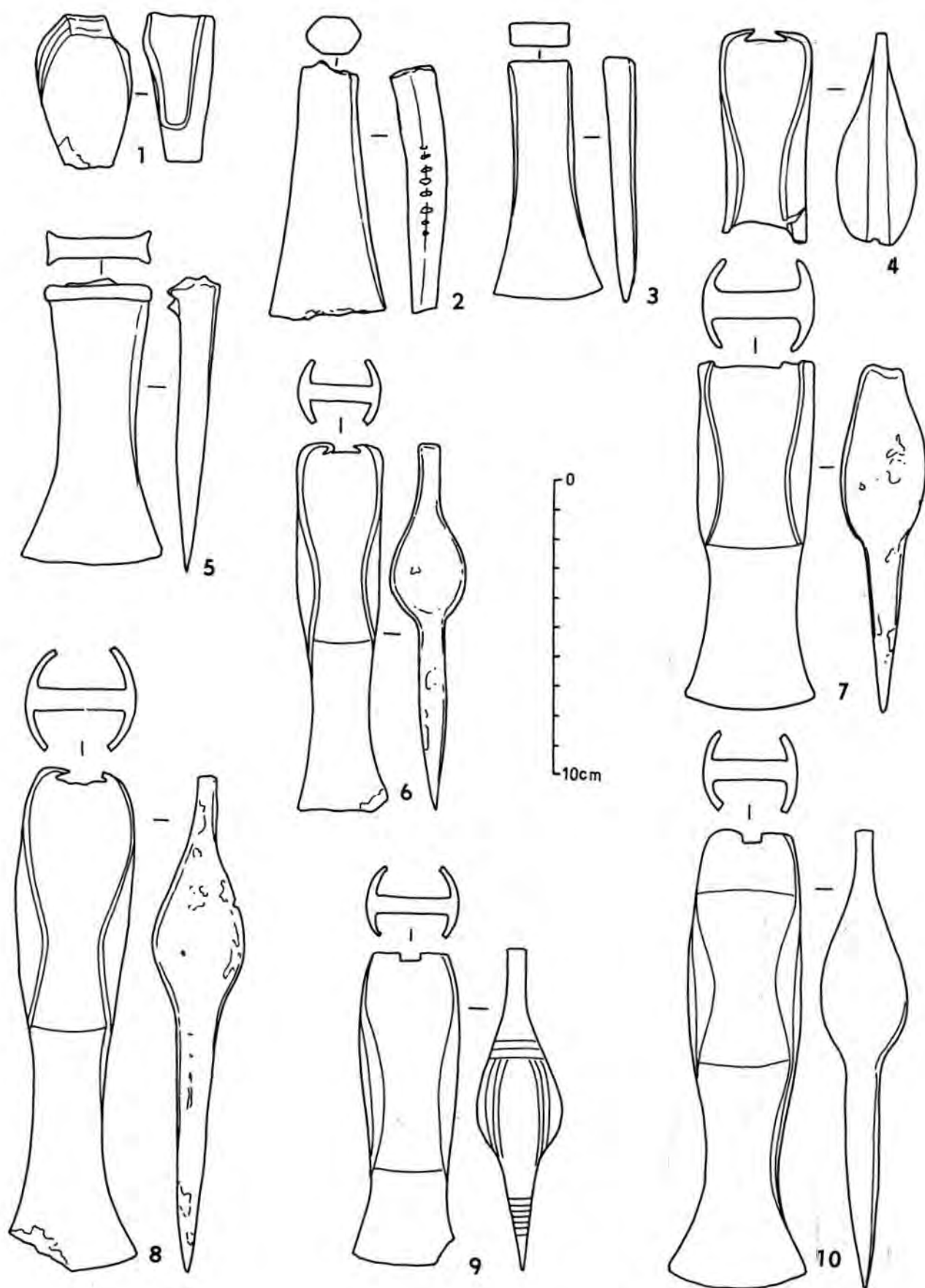
Das Depot fügt sich mit seinem Charakter ausgeprägt in den mitteldonauländischen Produktionskreis. Dies hängt mit der Gesamtentwicklung in Nordmähren zur Zeit der jüngeren Unterstufe der zweiten Stufe der Lausitzer Kultur in Mähren zusammen (L II-B), wann sich auch im Keramikinventar stärkere Einflüsse aus dem Donauraum äußern (*Nekvasil 1978, S. 96*). Im Depot erscheinen ferner Elemente der süddeutschen Urnenfelder (böhmisch-süddeutsche Sichelformen, Nadel mit reich profiliertem Kopf) und aus dem Karpatenbecken (trichterförmiger Anhänger, röhrenförmige Gegenstände, Sichel mit seitlichem warzenartigem Buckel). Viele Gegenstände sind originell, ohne passende Analogien (Stempel, gegossene Plättchen), bei weiteren ist ihre Funktion schwer bestimmbar. Aufgrund des Vorkommens von Bronzeschmelzstücken und Metalltreibgeräten kann das Depot als ein Produktionsdepot bezeichnet werden (sein gesamtes Gewicht beträgt 11,20 kg).

Die Traditionen der Kulturentwicklung des Kelč-Gebietes, die günstige geographische Lage, Lager von Kupfer- und Zinnmineralen, der Fund einer Gußschale in Přestavlky selbst, ermöglichen die Voraussetzung auszusprechen, daß im Gebiet von Přestavlky oder in seinem Umkreis ein agrares Produktionszentrum von Bronzegegenständen arbeitete, das Voraussetzungen für den großen Aufschwung der Metallgießerei im Gebiet Nordostmährens während der Spätbronzezeit zu schaffen verhalf.

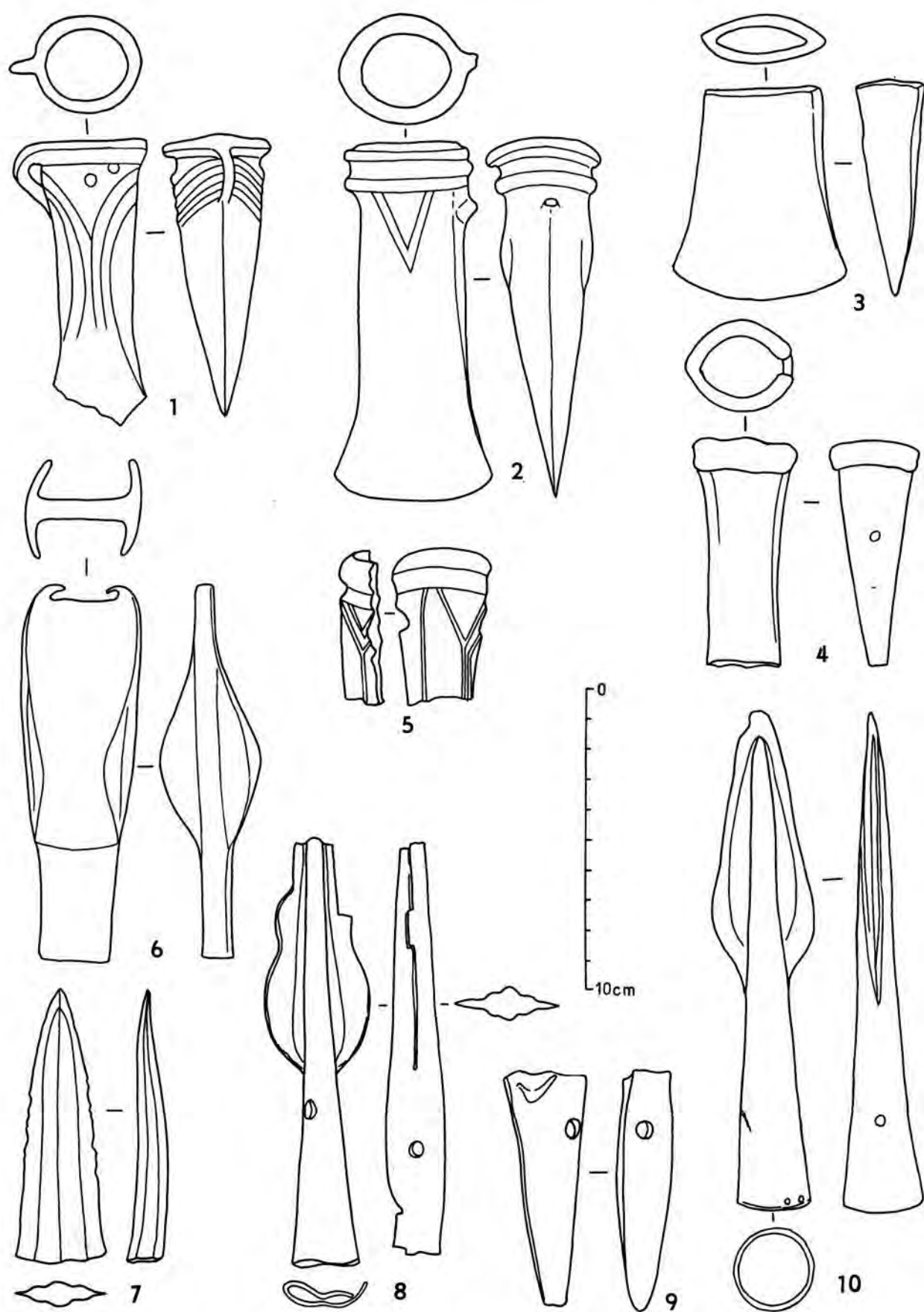
Übersetzt von B. Nieburová

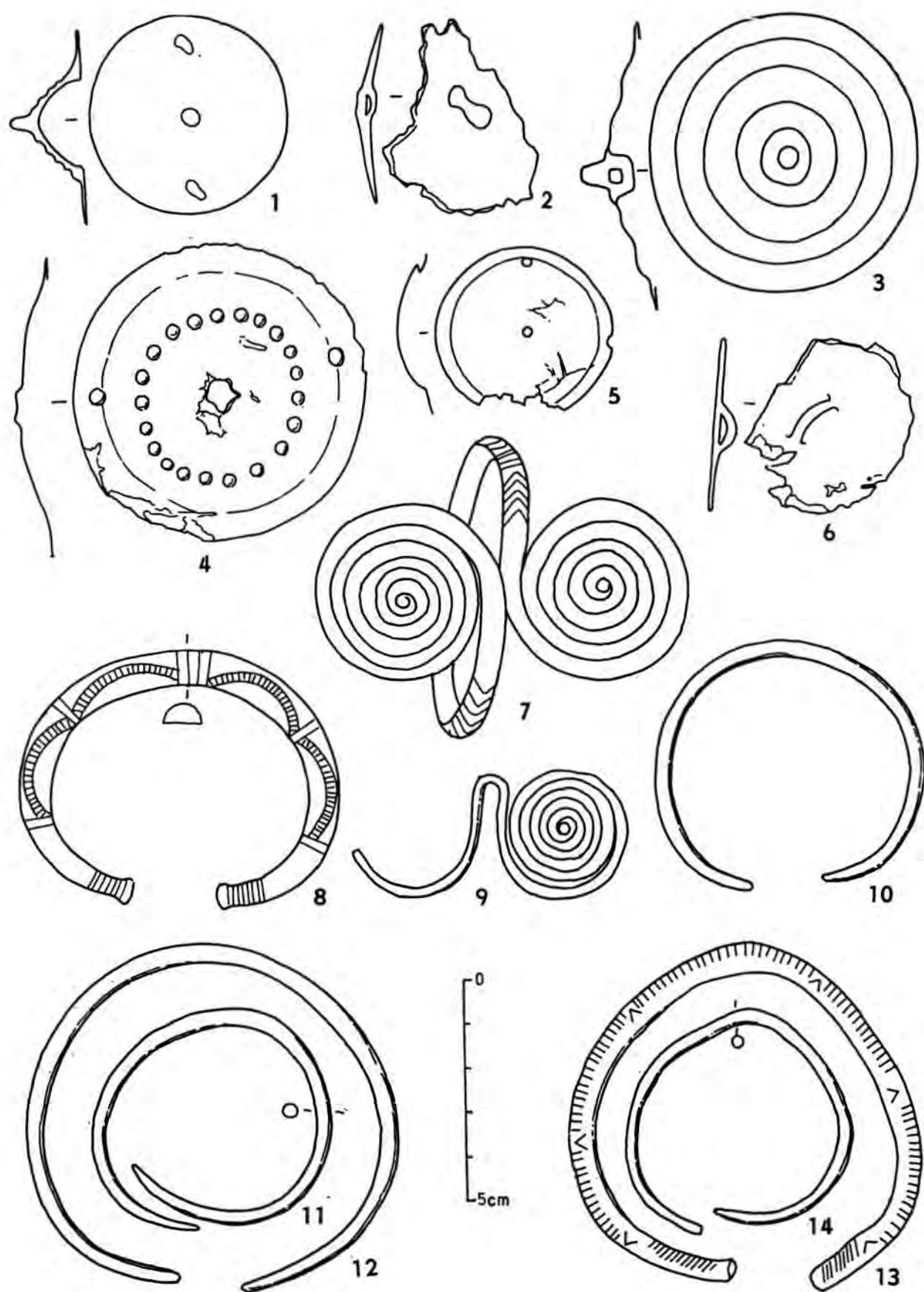
Tab. I. Inventár depotu bronzových predmetov z Přestavlky, okr. Přerov.

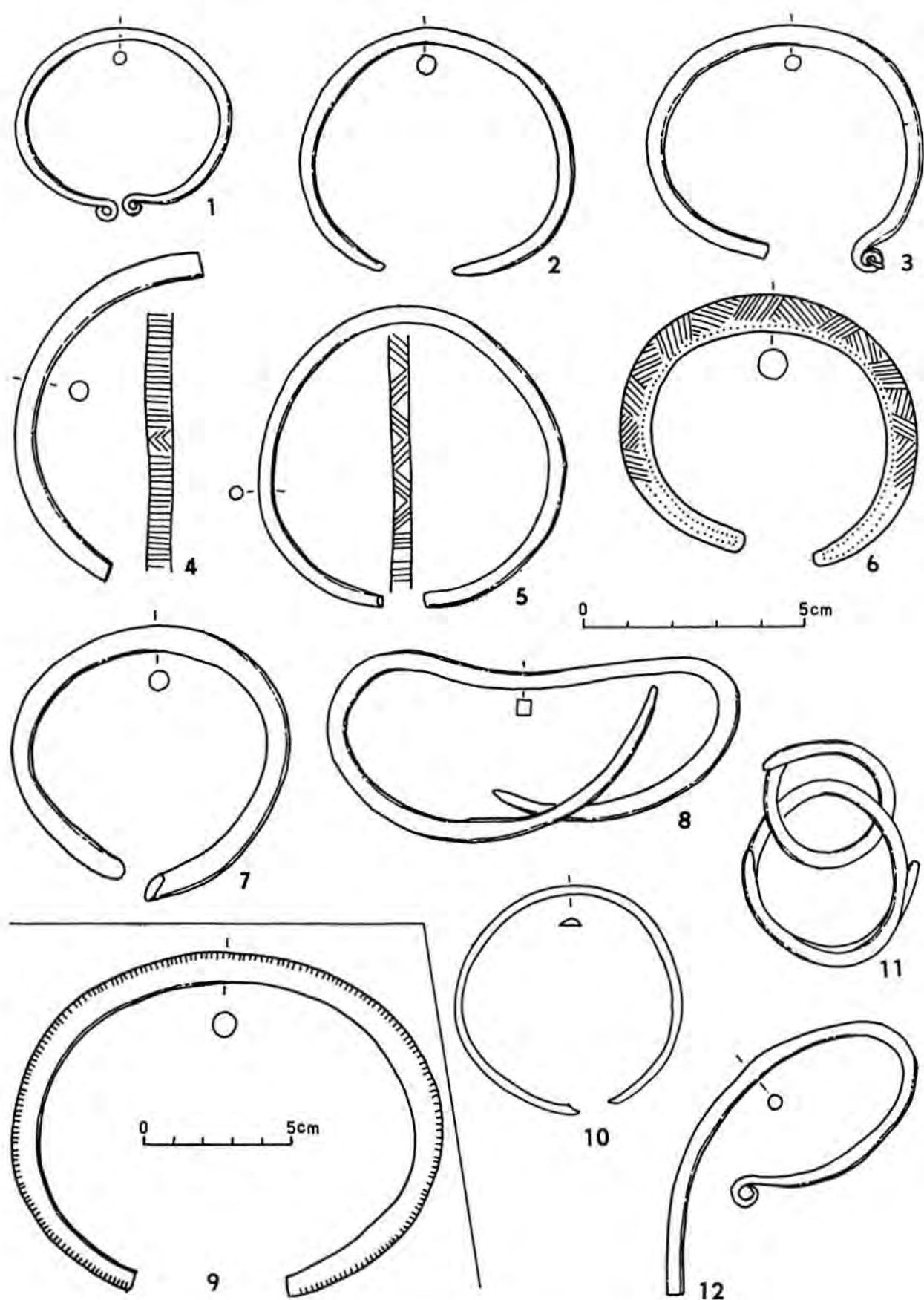
Tab. II. Inventár depotu bronzových predmetov z Přebavlk, okr. Přerov.

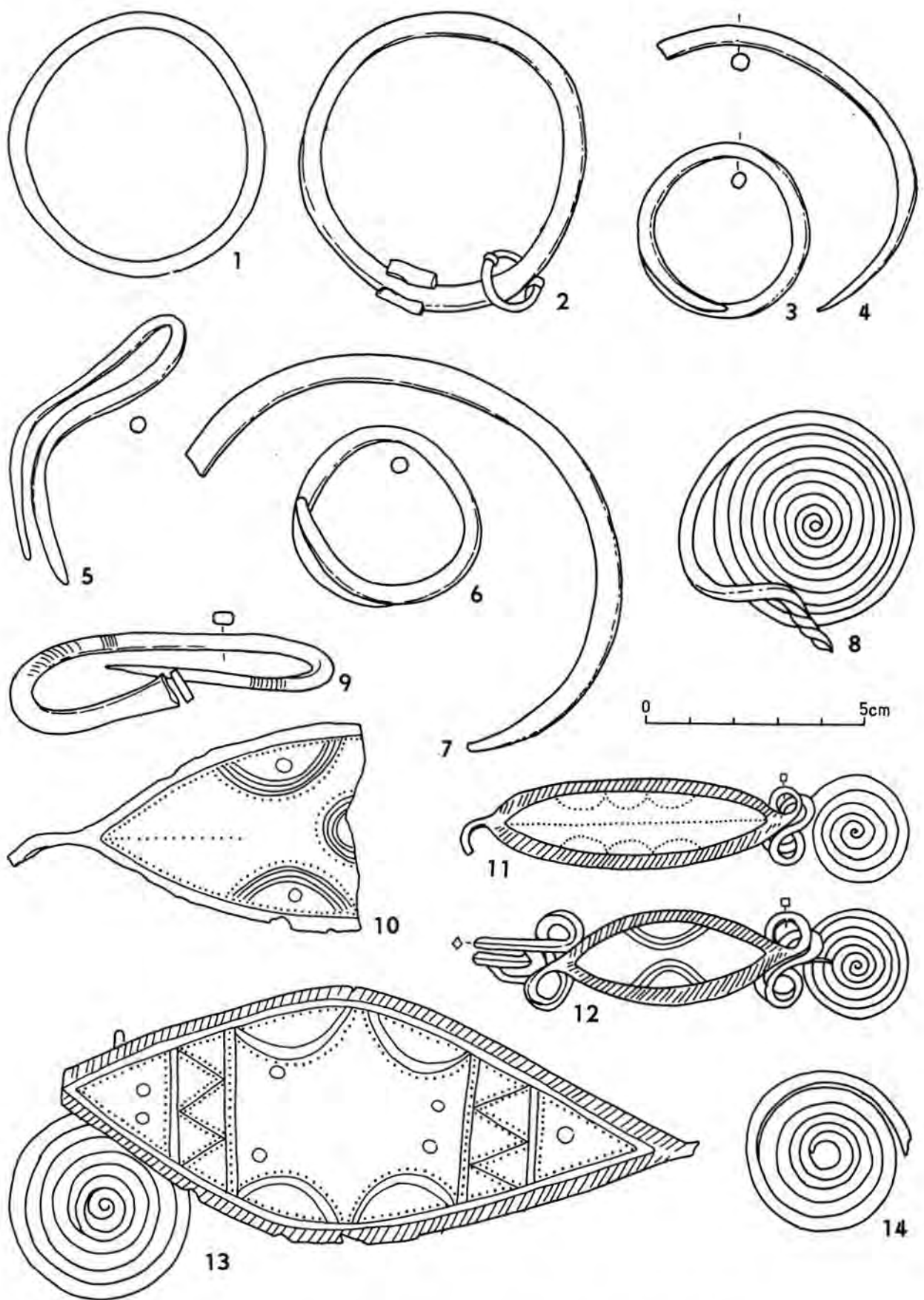
Tab. III. Inventár depotu bronzových predmetov z Přestavlk, okr. Přerov.

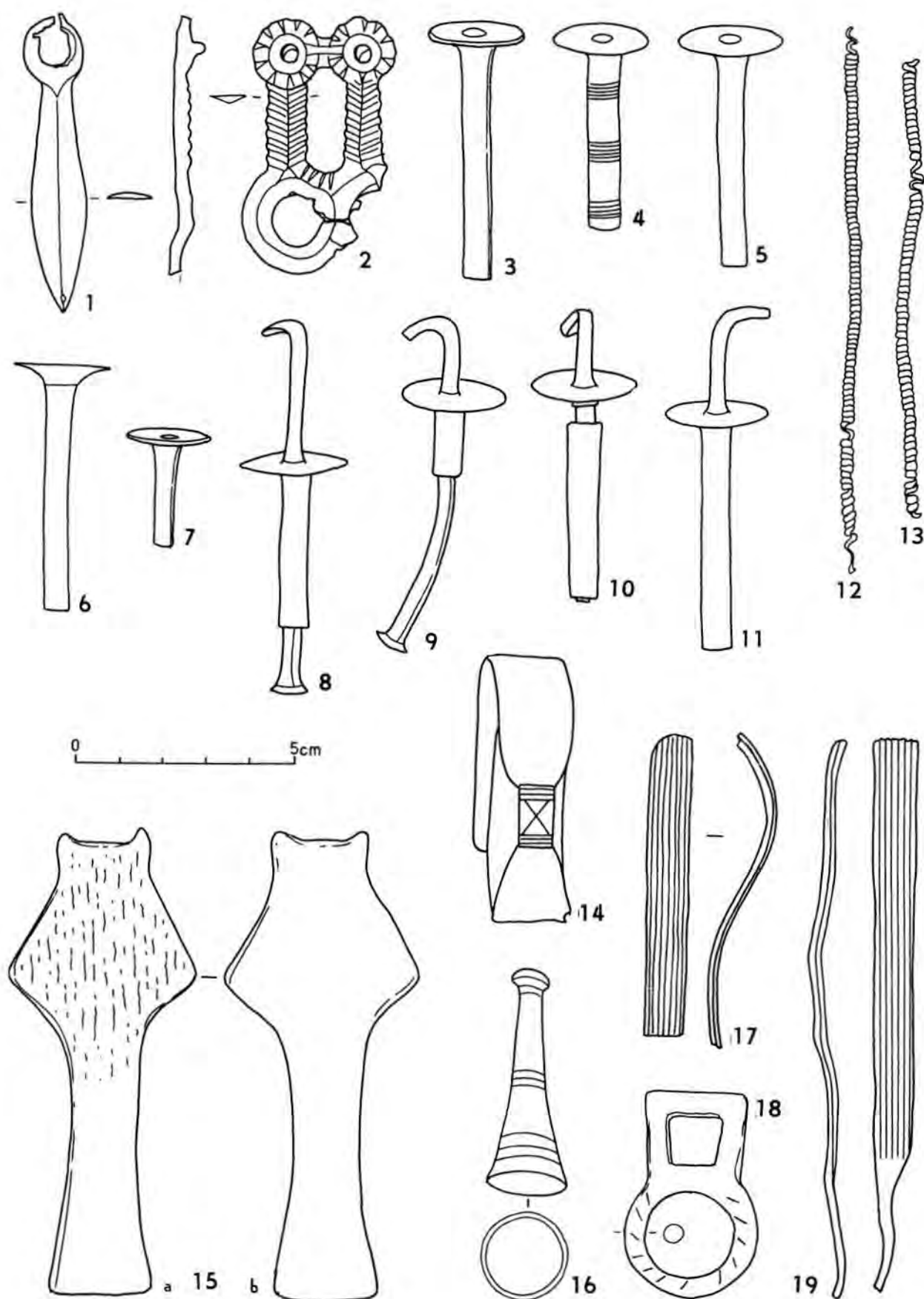
Tab. IV. Inventár depotu bronzových predmetov z Přestavlík, okr. Písek.

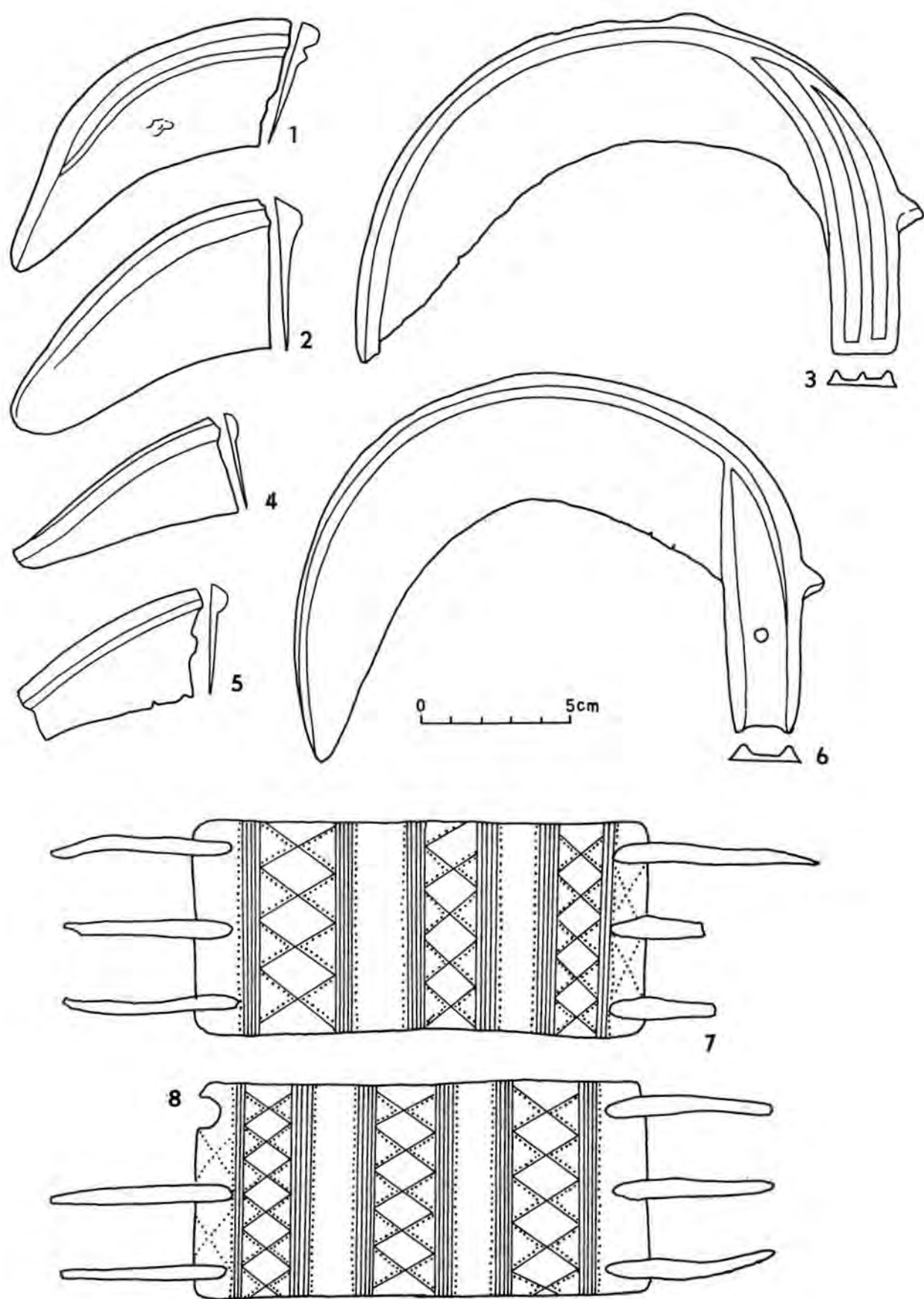
Tab. V. Inventár depotu bronzových predmetov z Přestavlk, okr. Přerov.

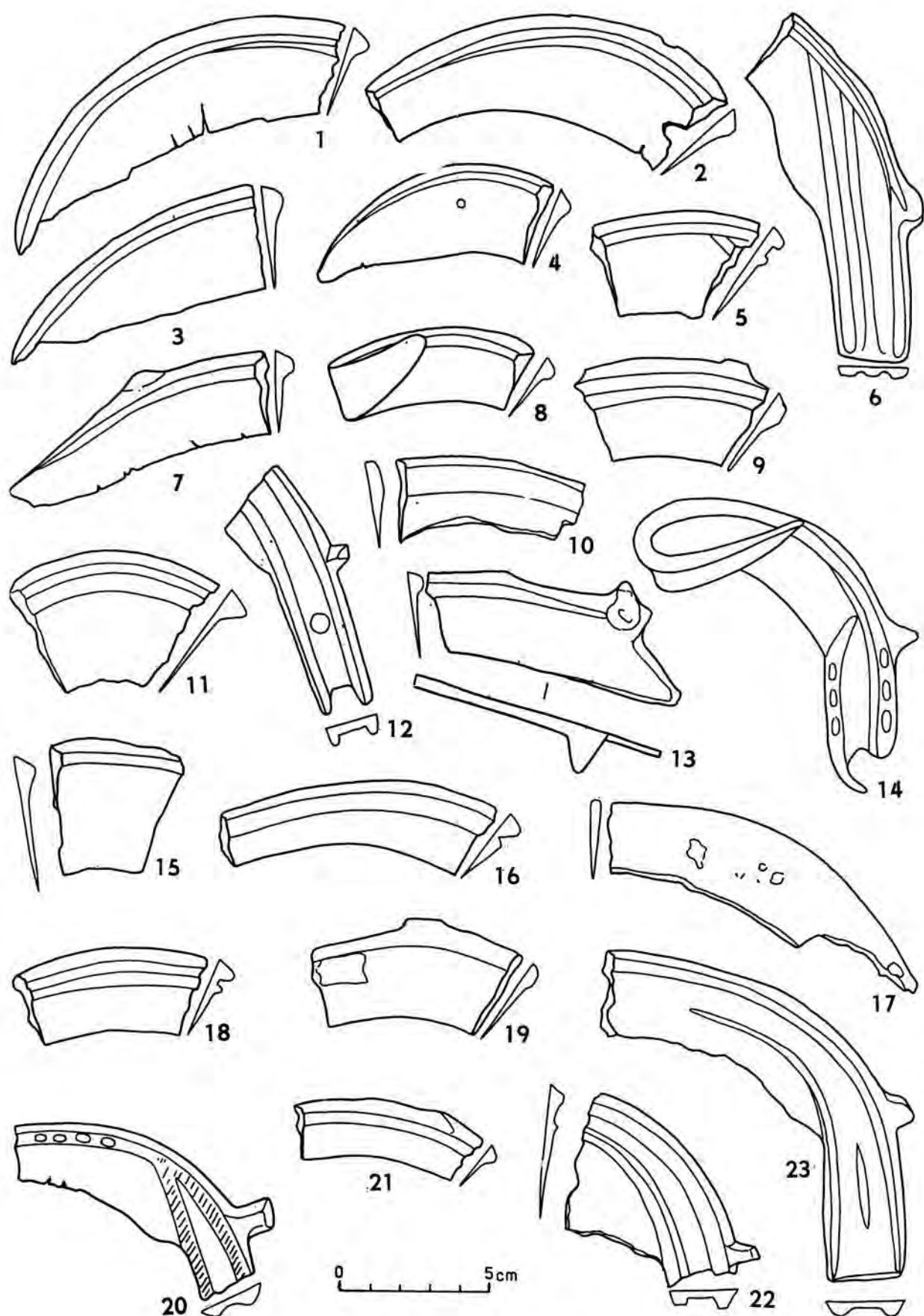
Tab. VI. Inventár depotu bronzových predmetov z Přestavlk, okr. Přerov.

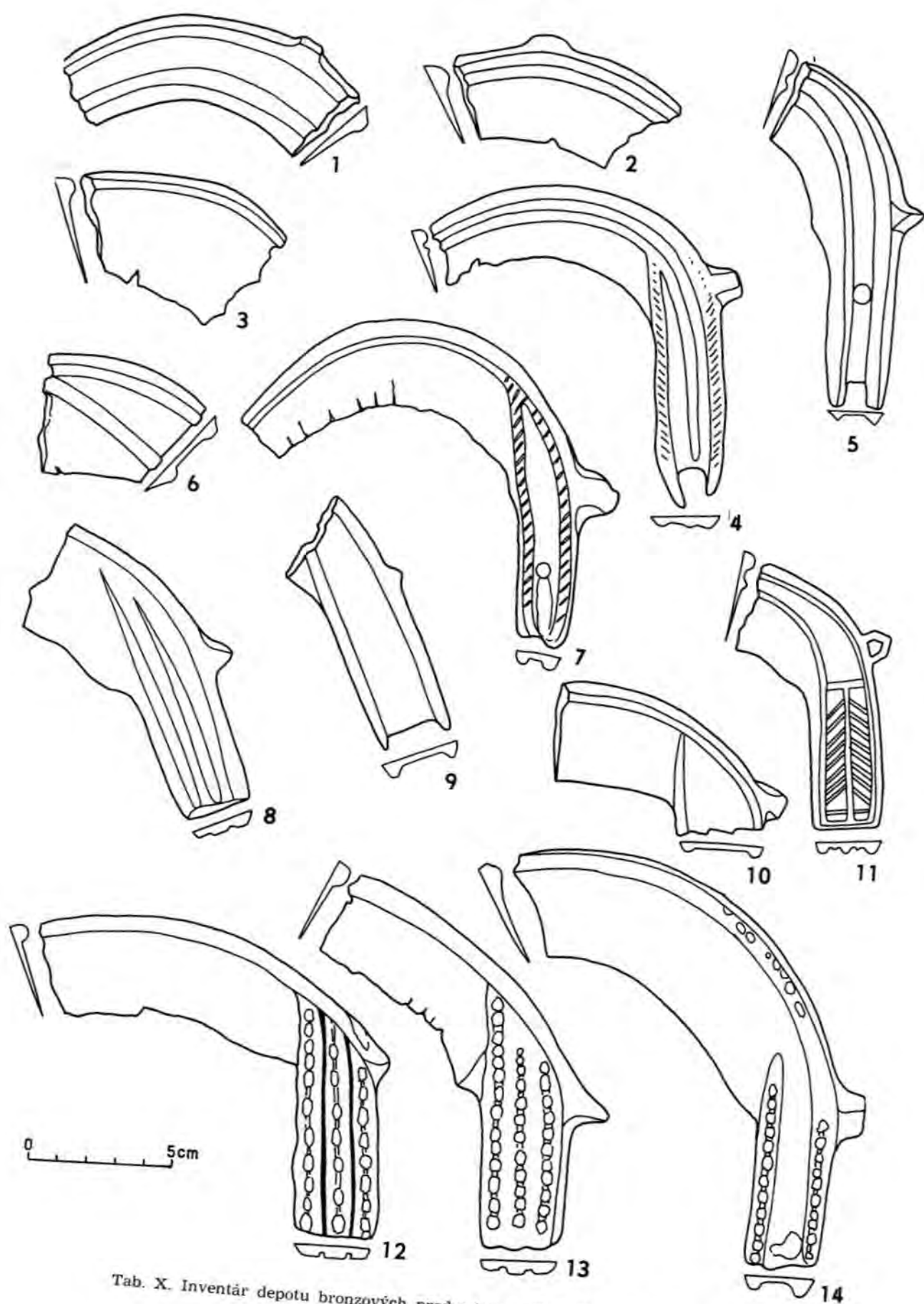
Tab. VII. Inventár depotu bronzových predmetov z Přestavlk, okr. Přerov.

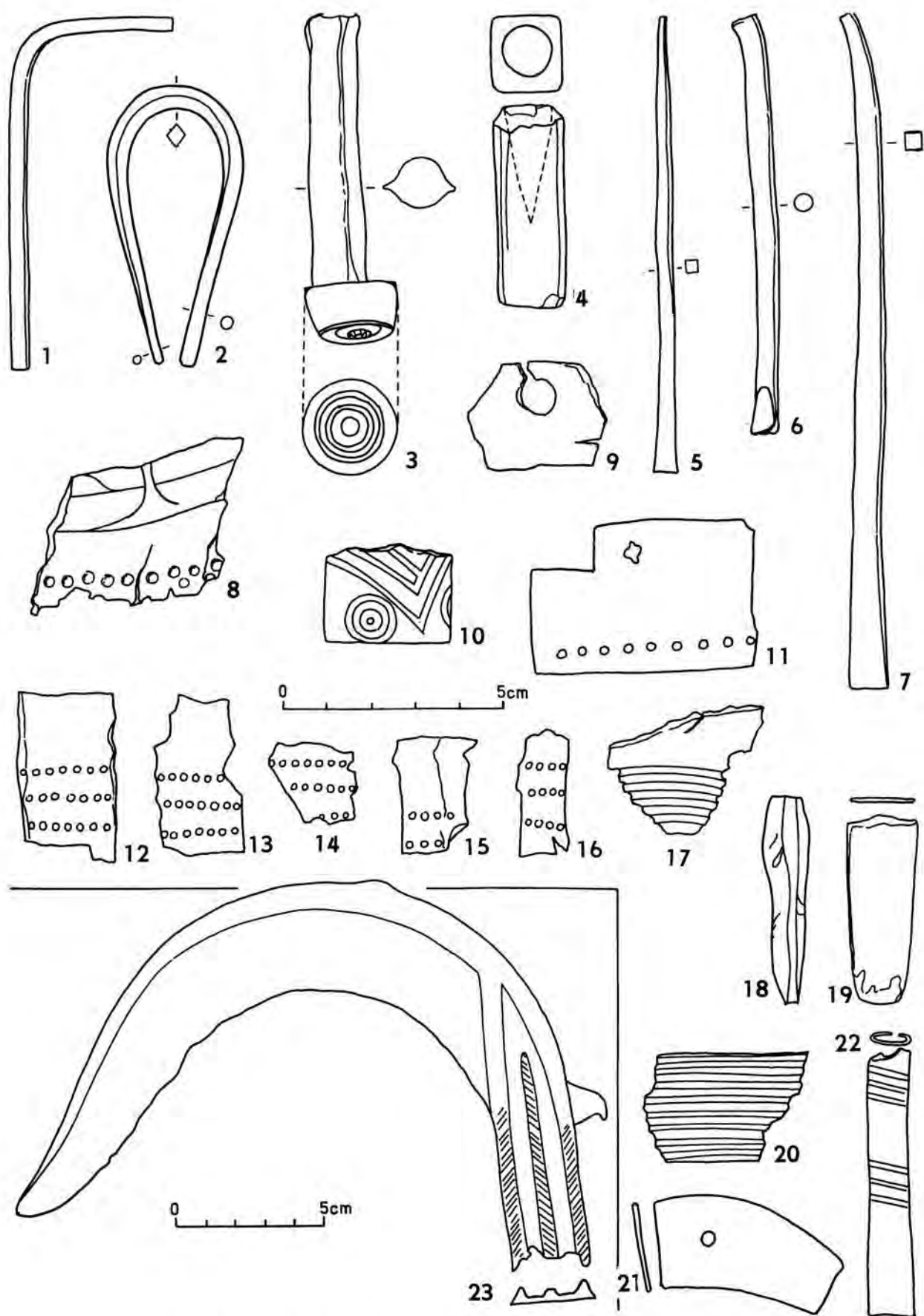
Tab. VIII. Inventár depotu bronzových predmetov z Přestavlky, okr. Písek.

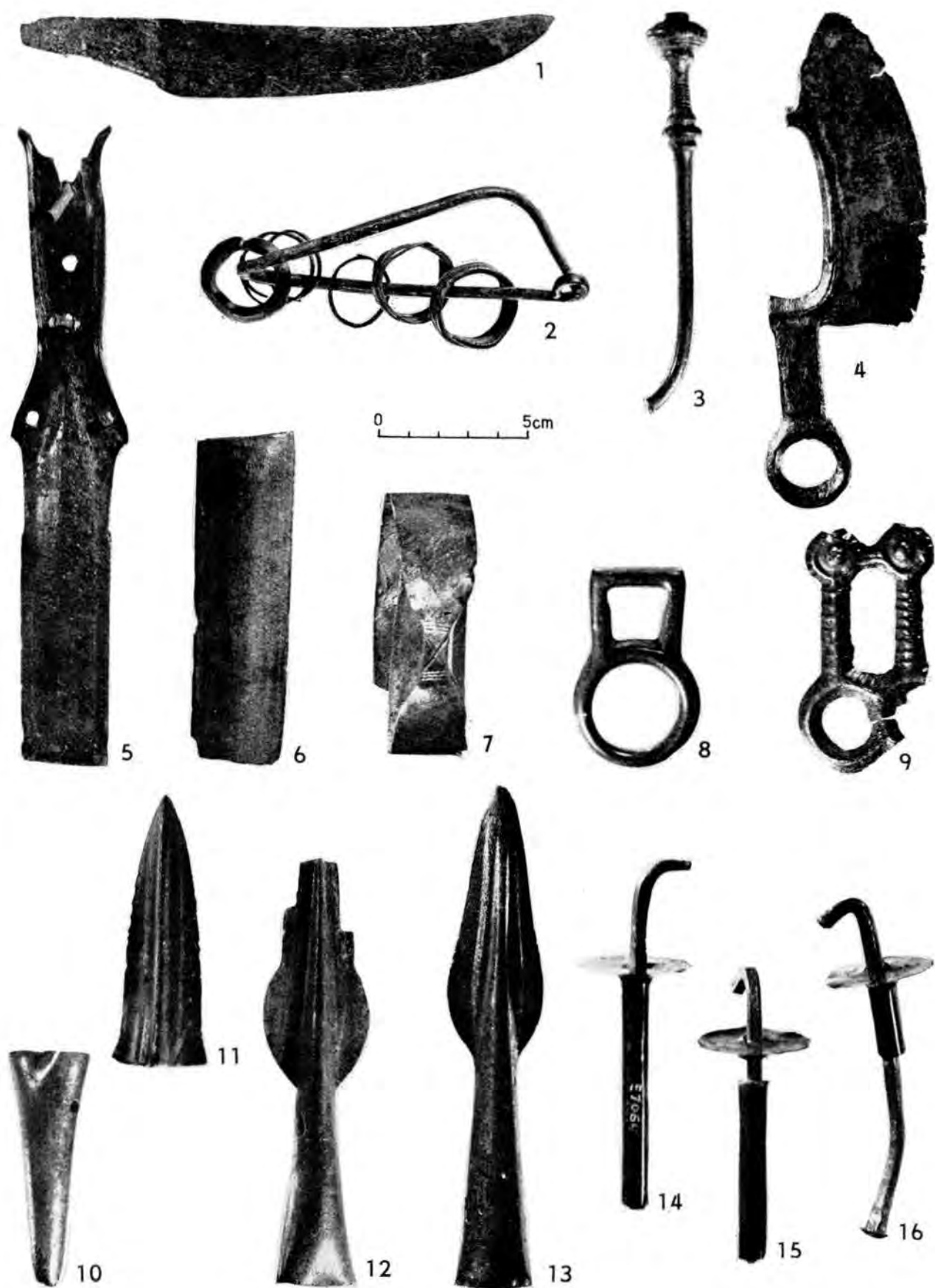
Tab. IX. Inventár depotu bronzových predmetov z Přestavlk, okr. Přerov.

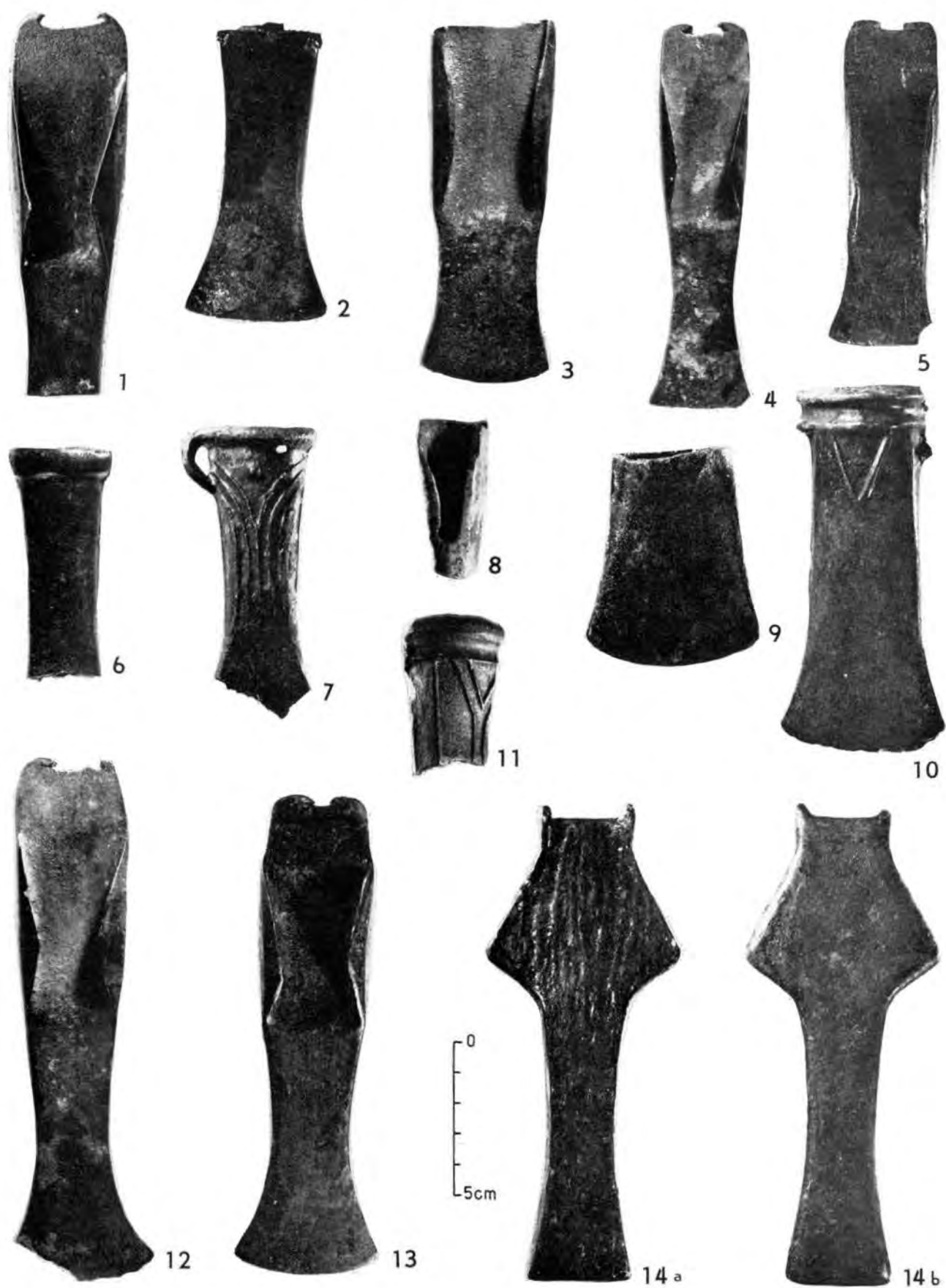
Tab. X. Inventár depotu bronzových predmetov z Pěstavlk, okr. Přerov.

Tab. XI. Inventár depotu bronzových predmetov z Přestavlky, okr. Přerov.

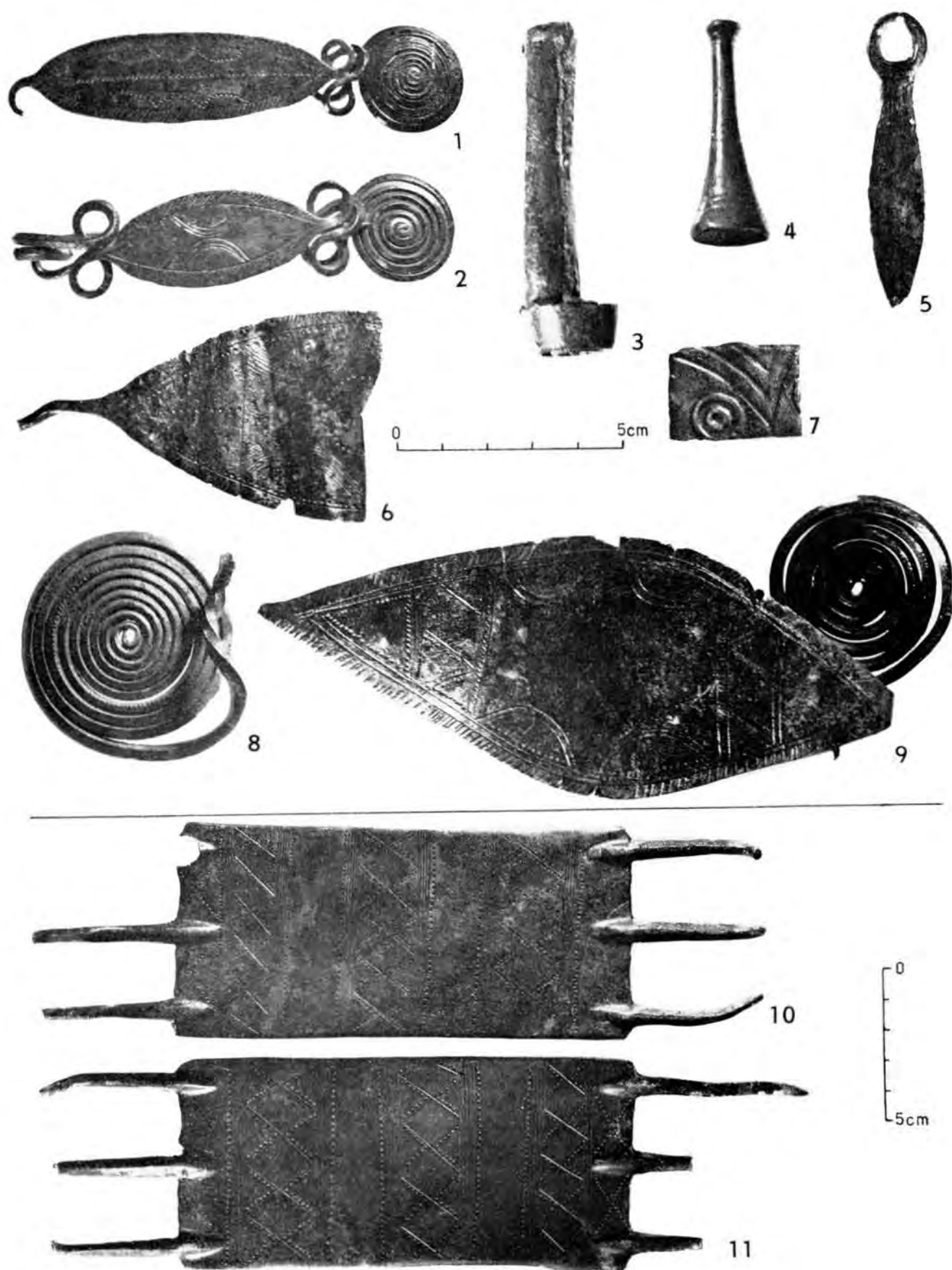
Tab. XII. Inventár depotu bronzových predmetov z Přestavík, okr. Přerov.

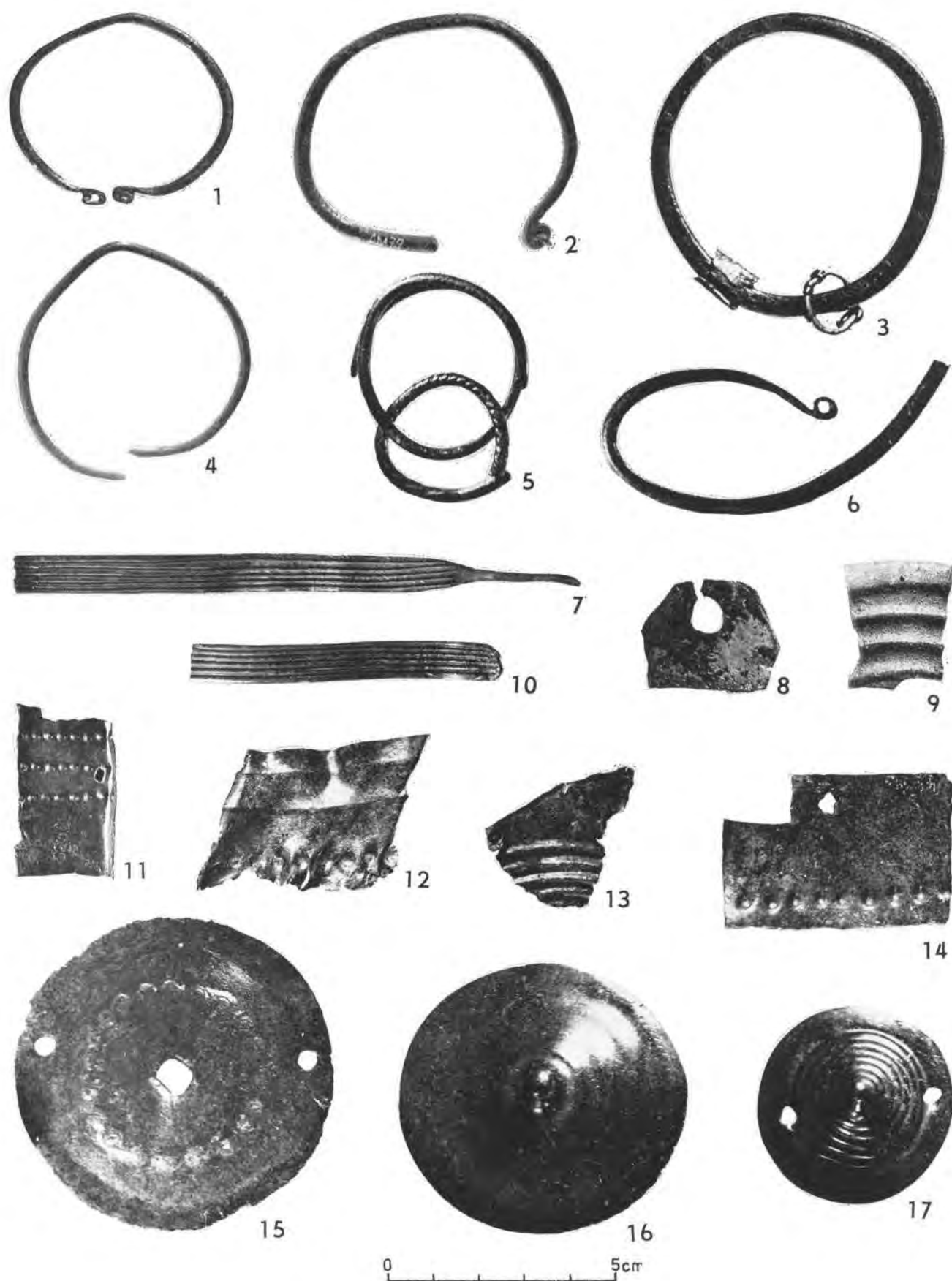
Tab. XIII. Inventár depotu bronzových predmetov z Přestavlk, okr. Přerov.

Tab. XIV. Inventár depotu bronzových predmetov z Přebavlk, okr. Přerov.

Tab. XV. Inventár depotu bronzových predmetov z Přestavlky, okr. Prerov.

Tab. XVI. Inventár depotu bronzových predmetov z Přestavlk, okr. Přerov.

SPRÁVY A RECENZIE

Päťdesiatka PhDr. Stanislava Šišku, CSc.

K jubilujúcim archeológom — päťdesiatnikom pribúda v roku 1983 aj PhDr. *Stanislav Šiška*, CSc., neobyčajne výkonný, húževnatý a pritom skromný vedecký pracovník, jeden z priekopníkov a hlavných realizátorov výskumu obdobia neolitu a eneolitu na východnom Slovensku.

Rodák zo Slovenských Ďarmot, okr. Veľký Krtíš (31. máj 1935), vyrástol v harmonickom rodinnom prostredí, v ktorom našiel porozumenie a podporu pre svoj záujem o históriu a archeológiu. Usilovným sledovaním literatúry a potom i brigádnickou činnosťou na terénnych výskumoch sa mladistvý záujem o veci dávno minulé postupne vykryštalizoval v seriózne rozhodnutie venovať celý život zveľaďovaniu poznatkov o dávnovekých dejinách Slovenska. Maturant gymnázia v Sabinove sa rozhodol v roku 1953 študovať archeológiu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. S húževnatosťou sebe vlastnou spracoval a v roku 1958 obhájil diplomovú prácu na tému Halštatské hradiská na Slovensku. Vidieť v nej snahu autora dôkladne poznať lokality a terén z autopsie, teda to, čo charakterizuje prácu dr. Šišku i teraz — ísť priamo k prameňom, dôkladne overovať a spresňovať doterajšie poznatky, tvorivo pristupovať k nastoleným problémom.

Po skončení univerzitného štúdia nastúpil jubilant v roku 1958 do zamestnania v Archeologickom ústave SAV v Nitre. Hneď prejavil svoju schopnosť rýchlej adaptácie na dané podmienky a z halštatskej problematiky sa na základe spoločenských požiadaviek preorientoval na štúdium neolitu a eneolitu s osobitným zameraním na oblasť východného Slovenska, kde bolo treba s archeologickým výskumom začať, takpovediac, od základov.

S menom dr. S. Šišku je spojený veľký počet terénnych výskumov nielen na východnom Slovensku (Michalovce, Hnojné, Lúčky, Oborín,

Kopčany, Veľký Slavkov, Sebastovce, Košice-Barca, Prešov-Šarišské Lúky, Čečejevce, Čierne Pole, Šarišské Michaľany), ale i v iných častiach našej vlasti (napr. Svodín).

Terénna výskumná a prieskumná činnosť jubilanta prispela k tomu, že sa markantne zhustili a spresnili poznatky o osídlení východného Slovenska v praveku a včasnej dobe dejinnej, hlavne však v mladšej a neskorej dobe kamennej. O teoretickom vzostupe dr. Šišku svedčí jeho kandidátska dizertácia Tiszapolgárska kultúra na Slovensku, ktorú obhájil v roku 1967. V tomto období sa už výrazne prejavila aj publikačná akribia autora. Rozsah jeho publikačnej činnosti v rokoch 1959—1984 presahuje 90 titulov. Možno tu sledovať noetic-

ký postup od správ o základných výsledkoch v terénnej činnosti (Archeologický výskum na východnom Slovensku, Študijné zvesti AÚ SAV, 9, 1962, s. 288—304), cez práce z oblasti periodizácie (Príspevok k triedeniu eneolitu na Slovensku, Referáty o pracovných výsledkoch čl. archeológů I, Liblice 1964, s. 47—50) až po veľké zhrnutia niektorých neolitických a eneolitických kultúr na východnom Slovensku (K počiatkom kultúry s kanelovanou keramikou na východnom Slovensku, Slovenská archeológia 16, 1966, s. 49—76; Tiszapolgárska kultúra na Slovensku, Slovenská archeológia 18, 1968, s. 61—175; *Gräberfelder der Lažňany-Gruppe in der Slowakei*, Slovenská archeológia 20, 1972, s. 107—175; *Abdeckung von Siedlungen und einem Gräberfeld aus der Jüngeren Steinzeit in Kopčany, Kreis Michalovce*, Archeologické rozhledy 26, 1974, s. 3—15; *Die Bükker Kultur in der Ostslowakischen Tiefebene*, Slovenská archeológia 27, 1979, 245—290; Počiatky neolitického osídlenia východného Slovenska; Początki neolityzacji Polski południowo-zachodniej, Wrocław 1979, s. 81—92; *Kultur mit östlicher Linear Keramik in der Slowakei, Siedlungen der Kultur mit Linear Keramik in Europa*, Nitra 1982, s. 261—270). Dr. Šiška využil tieto analytické práce i pre syntetické zhrnutie so širokým spektrom nadhodených a riešených historických a sociálno-ekonomických problémov vývoja v neolite a eneolite v individuálnych, alebo kolektívnych publikáciách (Mladšia doba kamenná — neolit a eneolit, Pravek Východného Slovenska, Košice 1966, s. 49—86; Kultúry polgárskeho okruhu v eneolite, Slovensko v mladšej dobe kamennej, Bratislava 1970, s. 160—181; *Gegenwärtiger Stand der Neolithforschung im nordöstlichen Teil des Karpatenbeckens*, Rapports, Co-rapports, communication Tchecoslovaques pour le IVe Congrès de l'Association internationale d'études du Sud-Est européen, Praha 1979, s. 51—60; *The Neolithic and Eneolithic*, Archaeological Research in Slovakia, Xth International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences Mexico 1981, Nitra 1981, s. 31—59).

Popri sústreďenom záujme o problematiku mladšej a neskorej doby kamennej jubilant prispel celým radom objavov a ich publikovaním takisto k rozvoju poznania ďalších fáz dávno-vekeho vývoja na východnom Slovensku, a to najmä v slovanskom období (Slovanské sídlis-

kové objekty v Hnojnom, okr. Michalovce, Archeologické rozhledy 16, 1964, s. 379—395; Nože s volútovým ukončením rukoväti v hradistnej kultúre, Archeologické rozhledy 16, 1964, s. 395—404). Dr. Šiška neuzaviera sa do sféry „čistej odbornosti“, výsledky svojej práce odovzdáva spoločnosti formou kvalitných populárno-vedeckých príspevkov. Je aj autorom monografie Praveké hrnčiarstvo (Bratislava 1980).

V ostatných rokoch sa jubilant čoraz viac podieľa na vedecko-organizátorskej činnosti. V rokoch 1977—1978 bol vedúcim expedície AÚ SAV na výskumoch na dunajskom vodnom diele, od roku 1978 je vedúcim oddelenia pre výskum prvotnopospolnej spoločnosti. Od roku 1964 je členom výboru SAS pri SAV, v rokoch 1975—76 bol jeho vedeckým tajomníkom a od roku 1979 je zodpovedným riešiteľom čiastkovej úlohy SPZV.

Vedecká a vedecko-organizátorská činnosť jubilanta je teda rozsiahla a spoločensky všestranne užitočná. V spojení s vynikajúcimi charakterovými vlastnosťami — systematickosť a dôslednosť v odbornej práci, v medziľudských vzťahoch zmysel pre spravodlivosť, citlivosť a neraz z hľadiska reality až prílišná ohľaduplnosť k záujmom spolupracovníkov — sú doterajšie výsledky základom veľkej obľuby jubilanta ako vedca i ako človeka nielen v kruhu Archeologického ústavu SAV, ale vôbec v kolektíve slovenských i českých archeológov.

Päťdesiatka dr. Šišku je krátkym bilancujúcim pozastavením, pri ktorom jubilant a s ním i jeho spolupracovníci a priatelia môžu konštatovať nielen dobre využitú prvú časť aktívneho veku vymeranú zákonmi života, ale aj priaznivé odborné a ľudské predpoklady pre splnenie ďalších úloh, ktoré prináša potreba rozvoja slovenskej archeológie a užšej špecializácie jubilanta.

Redakcia Slovenskej archeológie blahoželá PhDr. Stanislavovi Šiškovi, CSc., k „mladíckej“ päťdesiatke, v mene všetkých slovenských archeológov mu ďakuje za všetko, čo dosiaľ urobil pre rozvoj archeologického bádania na Slovensku v noetickej a organizátorskej oblasti a predovšetkým mu praje, aby v dobrom zdraví, pokračujúcej tvorivej invencii a v harmonickom pracovnom a rodinnom prostredí mohol splniť všetky svoje predsavzatia a plány vo vede i v osobnom živote.

Alexander Ruttkay

Životné jubileum PhDr. Márie Lamiovej-Schmiedlovej, CSc.

Pri bilancovaní viac ako tridsaťročnej činnosti AÚ SAV v Nitre vystupuje do popredia záslužná práca vedeckých, odborných a technických pracovníkov. Je to aj zásluha samostatnej vedeckej pracovníčky PhDr. Márie Lamiovej-Schmiedlovej, CSc., ktorá sa tohto roku dožila životného jubilea — 50. narodenín.

Narodila sa 5. mája 1935 v Košiciach, kde prežila svoje detské roky, ukončila stredoškolské štúdium a zoznámila sa so svojou budúcou profesiou. Vtedy v neďalekej Barci, dnes už súčasťou Košíc, pracovala počas letných prázdnin na archeologickom výskume a prvé dotyk s nemými svedkami dejín v nej prebudili silný záujem o našu minulosť a priviedli ju k rozhodnutiu študovať archeológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Po ukončení vysokoškolských štúdií sa vrátila na rodné východné Slovensko a začala pracovať vo Výskumnom pracovnom stredisku AÚ SAV v Košiciach. Po boku nestora slovenskej archeológie univ. prof. dr. V. Budinského-Kričku, DrSc., sa tak významne zaslúžila o nebývalý rozvoj archeologického bádania na východnom Slovensku, najmä o lepšie poznanie postavenia východného Slovenska v zázemí rímskych provincií Panónia a Dácia.

Dnes už možno zodpovedne napísať, že priekopnícke roky v archeologickom bádani východného Slovenska, systematické prieskumy, záchranné výskumy na stavbách socializmu, najmä na trase ropovodu Družba, výstavbe VSŽ a rekultivácie Východoslovenskej nížiny, poskytl M. Lamiovej-Schmiedlovej široký prehľad o chronologickom členení pravekých kultúr na východnom Slovensku. Popri týchto úlohách venovala pozornosť štúdiu a výskumu doby rímskej na výskumoch v Seni, v Košiciach-Sebastovciach, Pederi, Zemplíne, Ostrovnoch a v Medzanoch.

Preto mohla veľmi skoro poskytnúť širokej verejnosti základný prehľad o dobe rímskej a sťahovaní národov na východnom Slovensku v malej monografii Pravek východného Slovenska (1966), ktorú pripravil kolektív mladých adeptov vedy pod vedením univ. prof. dr. V. Budinského-Kričku, DrSc. Vyvrcholením ambícióznych a nepochybne tvorivých schopností

je kandidátska práca „*Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südostslowakei*“ publikovaná v Slovenskej archeológii (1969). Zhrnula v nej dovtedajšie poznatky o osídlení východného Slovenska v dobe rímskej a osobitnú pozornosť venovala hrnčiarskej výrobe a jej bohatej produkcii. V poslednom období sústredila svoju pozornosť na riešenie etnických problémov východného Slovenska v 1.—4. stor. s osobitným zreteľom na výsledky výskumu v Zemplíne.

V doterajšej publikačnej činnosti, ktorá obsahuje temer 150 titulov, dominujú okrem základných vedeckých prác aj populárno-vedecké články, scenáre výstav, relácie pre televíziu a rozhlas. Podieľala sa tiež na príprave archeologickej expozície Východoslovenského múzea v Košiciach Ľud tvorca trvalých hodnôt (1981). V súčasnosti dokončila scenár pre expozíciu dejín poľnohospodárstva na východnom Slovensku v Trebišove. V rámci známej a veľmi populárnej edície *Ars slovacica antiqua* je autorkou publikácie *Keramika dvoch tisícročí* (1982), v ktorej príťažlivou formou približuje čitate-

Iovi keramickú výrobu a produkciu prvých historických národov na území Slovenska až do obdobia neskorého stredoveku.

Jej triedny angažovaný postoj sa prejavuje v prístupe k plneniu úloh v oblasti odovzdávania teoretických výsledkov archeologického výskumu spoločenskej praxi. Odrazom toho je spomínaná rozsiahla vedecko-popularizačná činnosť, časté prednášky, najmä pre mladú generáciu v školách, kluboch mládeže a pionierskych domoch.

M. Lamiová-Schmiedlová stála v popredí archeologického výskumu na východnom Slovensku už v 60-tych rokoch. Preto je potrebné na tomto mieste osobitne zvýrazniť jej organizačné schopnosti. Temer jedno desaťrocie viedla činnosť oddelenia pre výskum pravekého a včasnodedinného osídlenia východného Slovenska v Košiciach. Budúcnosť archeologickej vedy programovo spájala a spája s využívaním najnovších poznatkov prírodných a technických vied. Oddelenie neustále zužitkúva staršie, ale aj novšie formy interdisciplinárnej spolupráce s katedrami vysokých škôl a s výskumnými ústavmi v Košiciach.

Boli by sme nedôslední, ak by sme nezvýraznili dve krásne a vzácne povahové črty, ktoré v sebe prechováva *Mária Lamiová-Schmiedlová*. Je to jej kamarátsky a dobrosrdečný vzťah ku kolektívu, v ktorom pracuje, a optimizmus, ktorý rozdáva i v tých najzložitejších situáciách, čím vytvára na pracovisku, ale aj v súkromí medzi svojimi najbližšími atmosféru spokojnosti — pracovnej a rodinnej pohody. Vždy je ochotná pomôcť, poradiť najmä

mladším kolegom, rovnako sa vie tešiť nielen zo svojich úspechov, ale aj z úspechov celého kolektívu. Jej prítomnosť upevňuje súdržnosť a spoločný prístup k riešeniu problémov na pracovisku, ako aj mimo neho.

Popri vedeckovýskumných a organizačných povinnostiach si vždy zodpovedne plnila aj svoju základnú povinnosť matky. Vychovala dve deti, dnes už stojace na prahu uplatnenia vlastných schopností a plne si vedomých povinností voči našej socialistickej spoločnosti.

Za svoju doterajšiu aktívnu, vedecky bohatú a spoločensky prospešnú prácu bola ocenená mnohými vyznamenaniami. Angažovaný postoj vedeckej pracovníčky, ženy, matky bol zhodnotený aj straníckymi a štátnymi orgánmi Východoslovenského kraja 8. marca 1984. Pri príležitosti jej životného jubilea Predsedníctvo Slovenskej akadémie vied jej udelilo Striebornú čestnú plaketu L. Štúra SAV za zásluhy v spoločenských vedách.

Ak mi prichodí napísať slová záverom, musím predovšetkým v mene celej archeologickej obce poďakovať sa večne mladej, optimizmom žiariacej, vždy usmiatej spolupracovníčke za doteraz vykonanú prácu, za chvíle, v ktorých neváhala rozdávať plným priehrštím pocity spokojnosti, radosti a lásky, ako aj ukrajsť zo svojho dobra nám všetkým. Súčasne popriať našej jubilantke do ďalších rokov života veľa tvorivých síl a pracovných úspechov v kruhu spolupracovníkov a priateľov, radosti a spokojnosti v rodinnom živote a k tomu všetkému najmä pevné zdravie.

Dušan Čaplovič

Životné jubileum PhDr. Juraja Pavúka, CSc.

Významnú etapu — 50 rokov života — si pripomíname u vedeckého pracovníka Archeologického ústavu SAV v Nitre PhDr. *Juraja Pavúka*, CSc. Narodil sa 8. III. 1935 v Kožanoch, okr. Bardejov, v kraji, ktorého obyvatelia v tých časoch najviac u nás zápasili s dôsledkami nerozvinutej ekonomiky a z toho vyplývajúcimi ťažkými životnými podmienkami. Aj tieto okolnosti nepochybne formovali jubilan-

tove osobné vlastnosti, jeho pracovitosť, húževnatosť a cieľavedomosť. *J. Pavúk*, podnietený výskumami nestora slovenskej archeológie prof. *V. Budinského-Kričku* v regióne eneolitické skupiny východoslovenských mohýl, už vo svojich šestnástich rokoch krátkodobo pracuje v bývalom Štátnom archeologickom ústave v Martine-Bystríčke. Po absolvovaní gymnázia v Košiciach pokračuje v štúdiu archeológie na

Filozofickej fakulte UK v Bratislave a v r. 1959 ho úspešne završuje obhájením diplomovej práce Volutová keramika na Slovensku. V tom istom roku sa stáva pracovníkom Archeologického ústavu SAV v Nitre, v ktorom pôsobí dodnes a v ktorom získal v r. 1965 aj hodnosť kandidáta vied za prácu Kultúra s volutovou keramikou na Slovensku.

V celej doterajšej odbornej a vedeckej práci sa J. Pavúk zamerával na štúdium osídlení mladšej doby kamennej. Uvedomil si, že spoločensko-ekonomické i ďalšie historické otázky praveku nemožno ďalej riešiť malými sondážnymi výkopmi, a preto po výskume v Dvoroch nad Žitavou v druhej polovici šesťdesiatych rokov skúma v Štúrove, na ploche dvoch hektárov, sídlisko ľudu kultúry s lineárnou keramikou a železovskej skupiny. Päť sídliskových horizontov s možnosťou ďalšieho triedenia dovoľuje sledovať nielen detailnejšie chronologické aspekty, ale vďaka početným pôdorysom veľkých kolových domov a k nim patriacich ďalších objektov, objavených neraz v superpozícii, prispieva predovšetkým k poznaniu jednotlivých typov architektúry, urbanizmu osady, zákonitostí osídľovania a v konečnom dôsledku i k vytvoreniu modelu spoločnosti stredoneolitických roľníkov v širšej podunajskej oblasti (*Vorbericht über die Ausgrabung der neolithischen Siedlung in Štúrovo*, In: *Siedlungen der Kultur mit Linearkeramik in Europa*, Nitra 1982, s. 207—226). V súčasnosti J. Pavúk ukončil numerickú deskripciu inventára i jeho počítačové spracovanie a pripravuje záverečné monografické zhodnotenie tejto významnej lokality.

Pri hodnotení stredoneolitických osídlení západného Slovenska, reprezentovaných mladou lineárnou a železovskou keramikou, si J. Pavúk vypracoval výborné východiskové pozície aj ďalšími veľkými výskumami osád v Čataji a Blatnom i výskumom a zhodnotením pohrebiska ľudu s mladou lineárnou keramikou v Nitre, ktoré doteraz patrí k najväčším na celom území rozšírenia tohto osídlenia (*Neolithisches Gräberfeld in Nitra*, Slovenská archeológia, 20, 1972, s. 5—105). Členenie pohrebiska na skupiny hrobov a ich superpozície v mnohom pripomínajú pôdorysnú situáciu v Štúrove, ktoré s pohrebiskom v Nitre veľmi dobre chronologicky korešponduje. V spojitosti s osídleniami železovskej skupiny vypracoval i základnú koncepciu jej celkového vý-

voja (*Chronologie der Želiezovce-Gruppe*, Slovenská archeológia, 17, 1969, s. 269—367).

Veľkú pozornosť J. Pavúk venoval aj počiatkom neolitického osídlenia západného Slovenska v kontexte vývoja súvekých osídlení celej strednej i juhovýchodnej Európy. Na základe dôkladnej analýzy nálezových fondov sleduje vývoj starej lineárnej keramiky až v štyroch fázach (*Ältere Linearkeramik in der Slowakei*, Slovenská archeológia, 28, 1980, s. 8—90) a táto jeho periodizácia sa začína používať aj pri klasifikácii podobných nálezov v zadunajskej oblasti Maďarska. Snaha riešiť spomínané otázky v čo najširších súvislostiach viedla jubilanta k tomu, že už štvrtý rok sa bezprostredne podieľa s M. Cochadzievom na vedení terénneho výskumu neolitického sídliska tellového charakteru v Gäläbniku (Bulharsko). Predbežné výsledky autori výskumu už pohotovo publikovali (Slovenská archeológia, 32, 1984, s. 195—228).

Druhou záujmovou oblasťou, ku ktorej J. Pavúk čoraz viac inklinuje, je lengyelská kultúra. Po skorších výskumoch v Pečeňadoch, Bardoňove, Santovke a Budmericiach vedie posledných päť rokov rozsiahly záchranný výskum osady spomínaného kultúrneho osídlenia v Žlkovciach. Početné pôdorysy dlhých kolových domov i palisádové opevnenia prinášajú — spolu s výskumami iných bádateľov vo

Svodíne a Bučanoch na Slovensku i v Těšetiach-Kyjoviciach na Morave — závažné nové pohľady na vyspelú organizáciu vtedajšej spoločnosti. Hlboký záujem o problematiku tohto osídlenia sa najvýraznejšie prejavil v príspevku Súčasný stav štúdia lengyelskej kultúry na Slovensku (Památky archeologické, 72, 1981, s. 255—299).

Pre J. Pavúka je charakteristické, že takmer všetky rozsiahle terénne výskumy realizuje na ohrozených lokalitách, z ktorých väčšina je dnes už zničená stavebnými prácami. Len na stavbe diaľnice skúmal 10 rokov a tiež jeho ďalší plánovaný výskum súvisí s výstavbou plynovodu. Je obdivuhodné, že napriek rozsiahlej práci v teréne je rovnako aktívny i v publikačnej oblasti, prezentovanej už vyše 100 príspevkami — rozsiahlymi štúdiami, prácami k čiastkovým otázkam, informatívnymi správami i kritickými recenziami. Je spoluautorom monografie Slovensko v mladšej dobe kamennej (Bratislava 1970) a autorom pútavej knihy Umenie a život doby kamennej (Bratislava 1981). Aj v tejto oblasti svojej práce postupuje uvažene a systematicky. Východiskom mu je vždy dôkladná analýza nálezových fondov, veľkú pozornosť venuje genéze a datovaniu jednotlivých osídlení a po osvetlení týchto otázok sa v posledných rokoch čoraz viac orientuje na metodologické, sociálno-ekonomické a historické aspekty spoločenstiev mladšej doby kamennej. Sleduje i vzťahy neolitického človeka k prírode a ekologické otázky tejto doby vôbec. Intenzívne a aktívne sa zú-

častňuje odborných sympózií a konferencií doma i v zahraničí (Belehrad, Kraków, Wrocław, Székesfehérvár, Sarajevo, Münster, Kassel a i.) a bol iniciátorom a organizátorom úspešného medzinárodného sympózia v Nitre-Nových Vozokanoch v r. 1981. Z materiálov tejto konferencie vznikol zborník *Siedlungen der Kultur mit Linearkeramik in Europa*, Nitra 1982. Dôkladný prehľad o danej problematike zákonite vyústil v tom, že všetky jeho štúdie a vystúpenia sú prijímané s veľkým záujmom, vysoko sa hodnotia a bez nadsázky môžeme povedať, že jubilant už zaujíma popredné miesto vo výskume európskeho neolitu.

Záslužnú prácu vykonal i na poli organizácie neolitického výskumu v Archeologickom ústave SAV. Bol zodpovedným riešiteľom úlohy ŠP na úseku neolit-eneolit, členom viacerých komisií, pripravil pre pracovníkov ústavu niekoľko odborných exkurzií v Československu i v zahraničí. Aktívne pracoval v spoločenských organizáciách a okrem iných úloh zastával aj funkciu predsedu ZO ROH v Archeologickom ústave SAV.

V krátkom medailóne nemôžeme v celej šírke zhodnotiť prácu PhDr. Juraja Pavúka, CSc. Má rozpracované mnohé ďalšie úlohy, vytyčuje si veľké ciele. Doterajšie výsledky i jubilantove vlastnosti sú zárukou, že ich dosiahne pre prospech celej našej vednej disciplíny i spoločnosti. Všetci jeho priatelia, spolupracovníci a kolegovia mu k životnému jubileu srdečne blahoželáme v presvedčení, že vrchovate sa mu naplnia všetky jeho osobné i pracovné túžby.

Stanislav Šiška

Konferencia o lužickej kultúre

Z iniciatívy IHKM PAN vo Varšave sa v dňoch 21.—24. mája 1984 uskutočnila v obci Recz (v okolí Bydgoszcza) medzinárodná konferencia na tému Lužická kultúra, definícia, rozšírenie a vnútorné členenie. Podobné vedecké stretnutia, počas ktorých sa hodnotí stav výskumu a konfrontujú názory na ďalší postup v riešení niektorého zo základných problémov bádania lužickej kultúry, majú už svoju bohatú tradíciu. Jej základy položilo zasadnu-

tie v roku 1967 v Drážďanoch, k intenzívnejším, takmer každoročným stretnutiam však dochádza zvlášť v posledných rokoch (Wrocław 1977, Kraków 1978, Drážďany 1982, Postupim 1983). Obsahom konferencií boli také závažné otázky, ako je genéza lužickej kultúry, hospodársko-spoločenské pomery v jej halštatskom období, pomer k stredodunajským a juhovýchodným popolnicovým poliam, opevnené osady lužickej kultúry a ďalšie tematické

okruhy. Vedeckého podujatia sa zúčastnilo takmer štyridsať bádateľov z Československa, Francúzska, Nemeckej demokratickej republiky, Nemeckej spolkovej republiky, Západného Berlína a hostiteľského Poľska. V poslednej chvíli museli svoju účasť odrieknuť bádatelia z Dánska a Sovietskeho zväzu.

Ako už ukazuje samotný názov konferencie, obsahovo bola tentoraz orientovaná na komplex otázok týkajúcich sa geografického i kultúrneho vymedzenia pamiatok lužickej kultúry a jej vnútorného členenia. V referátoch sa hodnotil podiel lužickej kultúry na civilizácii kultúr popolnicových polí, analyzoval sa jej vzťah k ostatným susedným oblastiam a kultúram. V rozsiahlom úvodnom referáte (*Die Lausitzer Kultur*) posúdil Z. Bukowski históriu i súčasný stav výskumu lužickej kultúry práve v časopriestorových súvislostiach a z hľadiska jej vzťahu k okolitým kultúram popolnicových polí. V teoreticky koncipovanom referáte B. Gedigu (*Das Definitionsproblem der Lausitzer Kultur und ihrer inneren Differenzierung*), ale aj v bohatej záverečnej diskusii sa hľadali kritériá na rozlíšenie charakteristických znakov a prejavov, ktoré by dovoľovali spoľahlivé a presné ohraničenie územného zásahu a dĺžky výskytu pamiatok lužickej kultúry. Z referátu vyplynulo, že doposiaľ neexistujú špecifické prejavy, ktoré by na jednej strane lužickú kultúru od komplexu kultúr popolnicových polí odlišovali a súčasne boli typické pre všetky jej lokálne skupiny. Je preto nanajvýš aktuálne vypracovať novú klasifikáciu, v ktorej sa zohľadní najmä druh osídlenia, osobité prejavy v pohrebnom rite, prípadne iných nadstavbových javoch, rozdiely v inventári materiálnej kultúry a typické znaky hospodárskeho systému.

Ďalších viac ako dvadsať referátov možno pri ich stručnej charakteristike rozdeliť zhruba do troch základných tematických okruhov. V prvom autori hľadali možnosť uplatnenia kritérií, ktoré by objektívne odrážali kultúrne špecifiká istých uzavretých geografických celkov na území lužickej kultúry a ktoré by ich odlišovali od ostatných lokálnych skupín a variantov či už v rámci lužického, alebo mimolužického územia. Referáty J. Dąbrowského (*Über die Unterscheidungsprinzipien der sog. östlichen Zone der Lausitzer Kultur*) a T. Węgrzynowiczovej (*Der Versuch einer räumlichen Gliederung der Keramik in der frühen Eisen-*

zeit zwischen Oder und Bug) boli blízke použitými metodickými postupmi i sledovanými cieľmi. Detailným rozborom keramických náleзов sa autori pokúsili vyčleniť tvarové, alebo výzdobné prvky, typické len pre určitú oblasť lužickej kultúry. Kým v prvom referáte sa popri osobitých prejavoch konštatovali aj viaceré spoločné znaky či už v rámci rozsiahleho územia lužickej kultúry, alebo v susedných oblastiach, v druhom referáte výsledky analýzy dovolili vymedziť štyri odlišné zóny lužickej kultúry v dobe halštatskej na východnom území. V referáte A. F. Hardinga (*Die Lausitzer Kultur: Verhältnisse zur Wirklichkeit*) sa zdôraznilo nebezpečenstvo preceňovania niektorých špecifických prejavov v materiálnej kultúre (zvlášť keramiky) pri vymedzení lokálnych skupín. Variabilnosť keramických foriem závisí od výrobných procesov, ovplyvňuje ju nápaditosť, výrobné tradície späté nezriedka s etnickými alebo inými spoločenskými vzťahmi, preto púha typologická analýza bez zohľadnenia celkových spoločensko-ekonomických pomerov ako východisko pri vyčlenení lokálnych skupín nestačí.

Najpočetnejšiu skupinu tvorili referáty spresňujúce územný zásah, prejavy materiálnej a duchovnej kultúry, a vnútornú periodizáciu početných lokálnych skupín lužickej kultúry. W. Coblentz (*Lausitzer Kultur in Sachsen*) informoval o stave výskumu saskkej skupiny a jej stykoch zvlášť s knovízskou kultúrou, D. W. Buck (*Bemerkungen zur Lausitzer Kultur und zu deren inneren Gliederung am Beispiel der Lausitzer Gruppe*) o rozvoji a vnútornej chronológii lužickej skupiny a S. Griesa (*Die Göritzer Gruppe im Rahmen der Lausitzer Kultur*) charakterizoval göritzskú skupinu a zdôraznil vzťahy k juhovýchodným európskym územiám. H. Rössler (*Zu Bestattungssiten der mittleren Bronzezeit im Gebiet brandenburgischen Bezirke*) a E. Bönisch (*Hallstattische Bestattungssiten im verschiedenen Gruppen der Lausitzer Kultur*) priniesli niektoré nové poznatky v štúdiu rozmanitých foriem pohrebného ritu nositeľov lužickej kultúry. M. Gedl (*Charakteristik und innere Differenzierung der westlichen Zone der Lausitzer Kultur*) zhrnul najnovšie poznatky o územnom i chronologickom členení lužickej kultúry v Sliezske a vzťahu k východným Čechám a Morave. E. Plesl (*Allgemeine Bemerkungen zur Problematik der Lausitzer Kultur in Böhmen*) v svojom prehla-

de charakterizoval jednotlivé podskupiny lužickej kultúry v Čechách, zatiaľ čo J. Hrala (*Lausitzer Kultur in Ostböhmen*) sa sústredil predovšetkým na charakteristiku osídlenia hraničnej oblasti medzi lužickou a knovízskou kultúrou. J. Nekvasil (*Lausitzer Kultur in Mähren*) hodnotil dosiahnuté výsledky a najnaliehavejšie úlohy výskumu lužickej kultúry na Morave a L. Veliačik (*Gegenwärtiger Forschungsstand der Lausitzer Kultur in der Slowakei*) na Slovensku. Ďalším vývojom na severnom území, kde lužická kultúra zanechala silné dedičstvo, sa zaoberal T. Malinowski (*Postlausitzer Kulturen: Ostpommersche- und Glockengräberkultur*).

Tretí tematický okruh tvorili referáty hodnotiace vzájomný vzťah lužickej kultúry k susedným oblastiam. Pozornosť sa tentoraz sústredila na severozápadnú a západnú hraničnú zónu lužickej kultúry, zvlášť na pomer k severskému kultúrnemu okruhu popolnicových polí. Charakter a odlišná intenzita týchto vzťahov so zdôrazneným významom šírenia znalostí výroby bronzovej a železnej industrie pre ekonomiku tvorili obsah referátov F. Horsta (*Lausitzer Kultur und Nordischer Kreis in der Bronzezeit*), S. Weselowského (*Lausitzer Kultur am unteren Odergebiet und ihr Verhältnis zum Nordischen Kreis und zur Jastorf Kultur*) a H. Jaanussonovej (*Relationship between Late Bronze Age Lusation and Nordic cultures*). Prenikanie lužických vplyvov na územie Hesseska, Dolného Saska a južného Holštajnska, ktoré prebiehalo vo viacerých vlnách a v rôznej intenzite v materiálnej kultúre i v pohrebnom rite, dokumentovali v svojich referátoch F. Laux (*Einflüsse der Lausitzer Kultur auf die Lüneburger Heide und Niedersachsen*) a A. Jockenhövel (*Methodische Grundlagen der Auszeichnung der Lausitzer Kultur in Thüringen*). Z nekonvenčného hľadiska skúmal K. Goldmann (*Bemerkungen zur Problematik der Grenzzone der Lausitzer Kultur im Havel-Elbe-Gebiet*) vzťah a závislosť osídlenia od vodnej siete ako významného zásobovacieho a komunikačného faktora a stopy po jeho využívaní a zdokonaľovaní. Kultúrne pomery vo vzdialenej oblasti východného Francúzska v období kultúr popolnicových polí priblížili v svojom referáte P. Brun a O. Büchsenschütz (*Urnenfelderkultur in Ostfrankreich*).

Najmä už spomenutá neúčasť niektorých zahraničných bádateľov zapríčinila pomerne ma-

lý počet referátov analyzujúcich vzťah lužickej kultúry k južným a najmä východným oblastiam. K tejto dôležitej problematike preto odznel len referát V. Furmánka (*Kontakte der Pilinyer und der Lausitzer Kultur*), hodnotiaci pomer pilinskej kultúry a slovenskej skupiny lužickej kultúry, a J. Rydzewského (*Charakteristik der fremden Einflüsse auf dem Gebiet der Lausitzer Kultur in Südpolen in der Bronzezeit*), kde sa akcentovali vplyvy hlavne otomanskej a gávskej kultúry.

Druhú samostatnú časť vedeckého podujatia, ktorá na predchádzajúcu bezprostredne nadväzovala, tvorila konferencia Hradiská lužickej kultúry, zorganizovaná v dňoch 25.—27. mája 1984 v Biskupine pri príležitosti 50. výročia začatia výskumu tamojšieho hradiska z doby halštatskej. Odznelo tu spolu deväť referátov poľských bádateľov (A. Niesiołowska-Wędzka, A. Lasota-Moskalewska, J. Ostoj-Zagórski, O. Romanowska-Grabowska, W. Zajączkowski, W. Piotrowski, W. Smigielski, K. Szamalek), v ktorých informovali o pozoruhodných výsledkoch výskumov hradísk tzv. biskupinského typu.

Konferencia o lužickej kultúre znamená významný prínos pri štúdiu jej postavenia v rámci civilizácie kultúr popolnicových polí. Pracovné zasadnutie nebolo, a ani nemohlo byť prehliadkou zhodných a definitívnych názorov na pertraktovanú problematiku, stalo sa však vítanou a prospešnou platformou na konfrontáciu názorov a poznatkov osvetľujúcich zložitý mnohostranný vývojový proces, ktorý prebiehal na rozľahlom území severovýchodnej časti strednej Európy. V referátoch sa opakovane zdôrazňovala nepresnosť jej zaužívaného názvu, ktorý nevystihuje jej chronologické, geografické ani vnútorné kultúrne špecifiká. Je stále viac a viac zrejmé, že od strednej doby bronzovej až do pokročilej doby železnej sa pod ním skrývajú viaceré samotné kultúry a skupiny s odlišným vývojom a rozdielnou hospodárskou a spoločenskou štruktúrou. Vo viacerých vystúpeniach sa akcentoval podiel lužickej kultúry na vývoji stredoeurópskych popolnicových polí, spresňovali sa prúdy a impulzy, ktoré ho priaznivo ovplyvňovali. Podujatie ukázalo rozsiahlosť a náročnosť problémov spätých s výskumom lužického kultúrneho komplexu, úspechy, ale aj ťažkosti pri ich riešení.

Ladislav Veliačik

Konferencia „Tradícia ako fenomén kultúrnej aktivity ľudstva“

Vychádzajúc z hlavnej úlohy ŠPZV VIII-8-3 Ľudová kultúra v podmienkach rozvinutej socialistickej spoločnosti — miesto a význam tradícií, usporiadal Národopisný ústav SAV konferenciu, ktorá sa uskutočnila 1.—3. októbra 1984 v Smoleniciach. Jeho pracovníci sa na toto podujatie starostlivo pripravili. Už pred ním mali vnútroústavný seminár venovaný tradíciám ako etnografickej kategórii a mimoústavným návštevníkom konferencie sa preto mohli predstaviť zborníkom početných štúdií či téz (Národopisné informácie. 2. Bratislava 1984, 175 strán). Vytvorili tým dostatočne voľný priestor pre referáty pracovníkov iných príbuzných odborov i pre bohatú a podnetnú diskusiu. Konferencia sa konala pod patronátom Oddelenia spoločenských vied SAV a jeho vedúci, akademik V. Čirbes v úvodnom slove právom vyzdvihol popredné miesto etnografie na poli teoretického zhodnocovania našich tradícií a ich rozvíjani v súčasnosti.

Na konferencii odzneli tri referáty pracovníkov z Moskvy (prof. S. A. Arutunov) a Leningradu (člen korešpondent K. V. Čistov, hlavný redaktor časopisu Sovetskaja etnografija, a prof. I. S. Kon) a 34 referátov pracovníkov z československých inštitúcií: Národopisný ústav SAV, Jazykovedný ústav SAV, Umenovedný ústav SAV, Archeologický ústav SAV, Ústav filozofie a sociológie SAV, Ústav historických vied SAV, Literárnovedný ústav SAV, Ústav experimentálnej pedagogiky SAV, Vysoká škola politická ÚV KSČ, Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS, Výskumný ústav kultúry, Slovenský literárny fond, Kysucké múzeum Čadca, Ústav ľudového umení Strážnica, Vysoká škola muzických umení, Pedagogická fakulta Nitra, Filozofická fakulta UJEP Brno, Katedra marxisticko-leninskej filozofie FFUK a Katedra etnografie a folkloristiky UK. Už len tento výpočet vedeckých ústavov zastúpených v Smoleniciach ukazuje, že konferencia mala ozajstný interdisciplinárny charakter a mohla obsiahnuť danú tému v najrôznorodejších súvislostiach.

Čo je to vlastne tradícia a aký má význam pre spoločnosť? Ako so všetkými podobnými kategóriami aj s ňou sa spája veľa definícií

a rôznych hodnotení. V otváracom referáte sa týmito otázkam venovala členka korešpondentka SAV B. Filová, riaditeľka Národopisného ústavu SAV. Hlavné tézy jej vystúpenia možno zhrnúť nasledovne: Tradícia je nadindividuálna, je to jav kolektívny (prvoradá požiadavka), u jedinca vytvára pocit spolupatričnosti k celku; tradícia má stále pokračovanie, vytvára historické povedomie národa; je potrebné poznať základné vzory tradícií, ich idey, ktoré sú aktivizujúce; tradícia má protikladné prvky — zrýchľuje, ale aj spomaľuje vývoj; tradícia nie je to, čo bolo v minulosti, ale to, čo pôsobí v súčasnosti.

Nasledujúce referáty tvorili viac-menej uzavreté celky, vyjadrujúce sa k jednotlivým základným oblastiam a vlastnostiam tradície. Zamerali sa na funkciu tradície vo výchove (O. Baláž), v prostredí detí (napr. modely disciplíny detí — I. S. Kon), na otázky tradícií a problémov kontinuity vývoja (M. Marcelli) a ich inováciu a rotáciu (I. S. Arutunov). S pojmom tradícia pracujú všetky spoločenskovedné disciplíny, je to proces kontinuity a diskontinuity, vďaka tradíciám môžeme za jeden ľudský život obsiahnuť zmysel dejín, tradícia vytvára samostatnú kategóriu filozofie dejín a národa (E. Várossová). Významný zástož má táto kategória v procese formovania politického vedomia (L. Čunderlík), v politickej kultúre (D. Malová) a dôležitú úlohu má i pri riešení otázky ľudového a slohového v našej národnej kultúre (M. Čičilla). Potreby nosných ideí — tradícií — sú veľmi aktuálne i v dramatickom umení (R. Mrlian).

Vývin, pokrok a tradícia sú nerozlučne spojené (P. Liba) a veľmi výrazne sa to prejavuje aj v literárnej tvorbe a v literárnom dedičstve (J. Kopál, I. Kusý, P. Zajac, V. Marčok), pričom tradícia nie je mechanický sled, ale výber, a nie všetko, čo bolo v minulosti, je tradícia (J. Noge).

Osobitný a dominujúci blok tvorili referáty z oblasti folkloristiky a ľudovej kultúry vôbec, zamerané na teoretické otázky tradícií (K. V. Čistov), inovačné procesy (B. Beneš), kontinuitu folklórnej tradície (S. Burlasová) i na hodnotové a znakové aspekty skúmania etno-

kultúrnych tradícií (tradícia je skupinová skúsenosť; *M. Leščák*). Zákonitosti dynamiky tradícií v duchovnej kultúre (*E. Horváthová*), Tradícia v ľudovej kultúre a tradícia ľudovej kultúry (*V. Frolec*) i Sociálne migrácie ako činiteľ fungovania tradícií ľudovej kultúry (*J. Botík*) boli témami ďalších zaujímavých referátov. Nechufť k zmene vnútri uzavretých spoločenstiev sa prejavovala i vo vzťahu tradícií a módy (*O. Danglová*). Nie je rozhodujúci vek tradície, ale jej schopnosť byť produktívnou, potrebnou — je jedna z myšlienok ďalšieho referátu (*K. Jakubíková*).

S viacerými mapami etnografického atlasu, ktorý v súčasnosti prechádza poslednou korektúrou, sa účastníci konferencie už mohli oboznámiť a nepochybujem, že toto dielo vyvolá veľkú pozornosť. Komentár k niektorým časťam atlasu v spojitosti s tradíciami našej ľudovej kultúry predniesla *S. Kovačevičová* a ďalšie mapy sa stali *A. Habovštiakovi* podkladom k referátu o nárečových areáloch vo vzťahu k etnografii. Niektoré podobné vzťahy z hľadiska lingvistickej karpátológie hodnotil aj *I. Ripka*.

S pútavým referátom vystúpil *E. Burlas*, ktorý sa zamerail na naše hudobné dedičstvo. Mnohé myšlienky majú nepochybne všeobecnejšiu platnosť (kultúrne dedičstvo nie je iba súhrnom diel, ale súhrnom skúsenosti; ide o selekciu minulosti, permanentný výber, z minulosti je nám niečo vzdialenejšie, niečo bližšie; nemožno a nedá sa začínať bez nadväznosti a mentalita „roku nultého“ je ešte stále živá).

Nasledujúca časť referátov sa dotýkala príkladov opakovania v stredovekom výtvarnom umení (*K. Biathová*) a vyčlenenia viacerých etáp v umelecko-historickej tradícii na Slovensku (*J. Bakoš*). Zanietený a konštruktívne kritický referát predniesol *I. Kamenec* na tému Vzťah historiografie k historickým tradíciam a bezprostredné ohlasy vyvolal aj referát *D. Bialekovej* o prejavoch cyrilometodejskej tradície.

Z pracovných dôvodov som už nemohol sledovať posledné štyri referáty *P. Horvátha* (K niektorým otázkam historických tradícií na Slovensku), *P. Greguša* (Miesto tradícií v sústave sociálnej pamäti), *V. Urbancovej* (Tradícia a národné dejiny) a *E. Malej* (Kultúrna aktivita v meste a na dedine podľa výsledkov sociologického výskumu). Určite aj ony prispeli k vysokej úrovni konferencie.

Záverom môžem konštatovať, že Národopisný ústav SAV pripravil konferenciu, ktorá svojou koncepciou, založenou na mnohostrannej interdisciplinárnej spolupráci, organizáciou, tvorivou atmosférou, vysokou spoločenskou úrovňou a celkovými výsledkami patrí k mimoriadne úspešným podujatiam tohto druhu v celej oblasti spoločenských vied na Slovensku. Domnievam sa, že súborné publikovanie prednesených referátov, základných myšlienok diskusných príspevkov i záverov konferencie bude cenným a poučným prínosom pre všetky vedné disciplíny, ktoré s filozoficko-historickou kategóriou „tradícia“ pracujú, alebo by mali intenzívnejšie pracovať.

Stanislav Šiška

Hans-Georg Hüttel: Bronzezeitliche Tensen in Mittel- und Osteuropa. Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XVI, 2. Band. München 1981, 209 strán, 51 obrázkových tabuliek, 3 obrázky.

Práca *H. G. Hüttela* presahuje rámec úloh vytýčených pre sériu *Prähistorische Bronzefunde*. Z historických dôvodov do práce sú zahrnuté aj bočnice z kosti a parohu. Pre zdôvodnenie ich funkcie autor v úvode rieši otázku chronológie domestikácie koňa,

ktorého chov len čiastočne súvisel s mäsitou potravou.

V úvodnej časti, ktorá je venovaná tejto problematike, na širokom podklade hľadá ohniská genézy bočnic úzd. Pomerne veľké medzery pri riešení týchto otázok nie sú zavinené autorom, ale v nedostatočnej výskumnej báze, v otázke štúdia výskytu koňa a uzdy od eneolitu vyššie. Platí to najmä pre územie stredného Dunaja a Karpatskej kotliny, kde v eneolite výskyt voza sa spája s ťažnou silou dobytky (bolerázska kultúrna skupina). Pomerne chudobný vý-

skyt konských kostí v tomto období do istej miery súvisí aj s nízkym výskytom bočnic úzd. To isté platí aj pre klasickú fázu kanelovanej kultúry, kde aj vo väčších súboroch analyzovaných zvieracích kostí zastúpenie koňa je pomerne veľmi slabé. (Např. Zámeček v Nitrianskom Hrádku podľa rozboru C. Ambrosa.)

Domnievam sa, že autor správne zaujíma skeptické stanovisko k otázke pôvodu bočnic. Napriek tomu, že stredoeurópska archeológia, vrátane slovenskej, na tomto úseku urobila veľa, ukazuje sa potreba skúmať túto problematiku ešte hlbšie a na ďaleko väčšom priestore.

S uvedenými faktmi súvisí aj autorova snaha kriticky analyzovať najstaršie nálezy úzd v Európe, t. j. z obdobia pred nástupom doby bronzovej. Upozorňujem na závažnú štúdiu J. Lichardusa (Germania 1982), v ktorej autor dosť presvedčivo dokazuje existenciu uzdy a súčasne aj koňa v eneolite.

Nevizánskeho nález parohového výrobku tvaru bočnice z Bajča-Vlkanova v kultúrnej jame badenskej kultúry (stupeň Nevidzany) pre neobyčajne malé rozmery spochybňuje pripisovanú funkciu (Nevizánsky, G. — Točík, A.: Predbežné výsledky predstihového záchranného výskumu v Bajči-Vlkanove, In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1983. Nitra 1984, s. 156—158).

Uzdy z doby bronzovej G. Hüttel delí na uzdy robené z organickej látky a z kovu. Autor zozbieral z tangovaného územia spolu 254 úzd, z toho 169 parohových a zvyšok kovových. Okrem toho bez podrobného prehodnotenia vypublikoval parohové uzdy z Itálie (33 exemplárov) a ďalších 13 exemplárov z Malej Ázie.

Parohové, resp. kostené uzdy zo staršej a strednej doby bronzovej rozdelil do troch základných skupín: a) platničkovité, b) kotúčovitité, terčovito-kolieskovité, c) tyčinkovité. Nejde len o delenie typologicko-formálne, ale aj funkčné, pričom dve tvoria samostatný okruh.

Prvá skupina (platničkové bočnice — 11 exemplárov) je zatiaľ obmedzená len na východnú Európu (Povolžie, východná Ukrajina). Na základe synchronizácie s kultúrou Borodino-Monteoru (Ta) jej počiatky datuje do stupňa BA₂ a pretrvávajú až do mladšej doby bronzovej. Prvú skupinu delí na dva typy (starší Komarovka, mladší Čelkar). Ich pôvod je dosť nejasný najmä preto, že sa dáva do súvisu s bojovým vozom ťahaným koňom. Bojový voz je atypický pre nomádov a skôr poukazuje na oblasť egejsko-maloázijskú, odkiaľ mohol preniknúť na územie medzi Dneprom a Uralom.

Terčovité, resp. kolesovité bočnice sa líšia od predchádzajúcich tým, že plnia funkciu uzdy. O jej najpravdepodobnejšej funkcii sú však spory. Vyskytujú sa prevažne vo východnej Európe a nad dolným Dunajom, kde zvláštnu formu tvoria bočnice s výčnelkami.

Autor sa dosť zoširoka zaoberá pomerom tohto typu vo východnej Európe s nálezmi v egejskej oblasti, najmä zo šachtového hrobu IV v Mykénach a na zachovaných freskách v Mykénach a Tyrinse. Tu však ide o uzdu koňa s ťahkým bojovým vozom.

Ďalší variant, bočnica s nasadenými výstupkami, sa územne približne kryje s predchádzajúcim variantom. Vzťahy medzi mykénским okruhom a územím Volgy a ich vzájomné ovplyvňovanie je aj naďalej otvoreným problémom.

Pre Karpatskú kotlinu sú charakteristické terčovité parohové uzdy bez výstupkov. Ich výskyt sa sústreďuje na územie füzesabonskej kultúry, kde ich Hüttel datuje do stupňa FDIII a MDI (podľa Hänsela) a považuje ich za odraz včasnomykénских vplyvov na území Karpatskej kotliny.

Do istej miery z rámca bežných terčovitých bočnic úzd sa vymyká nález „mykénского štýlu“ z Tószegu, ktorý je uložený na univerzite v Groningene a doteraz nebol publikovaný. Autor pripúšťa v princípe identitu konštrukcie tejto bočnice s Mykénami. Na základe analogického nálezu z Trachtemirova synchronizuje starý stupeň kultúry Andronovo, kultúry zrubových hrobov a Abaševu so stupňami FDIII (podľa Hänsela) v Karpatskej kotline.

V rámci tangovaného územia kontaminované formy terčovitých bočnic úzd delí na stredodunajskú skupinu a kazašskú skupinu v južnej časti východnej Európy. U týchto tvarov (zatiaľ dva nálezy z Tószegu) sa nevylučuje, že v Karpatskej kotline nie sú autochtónne a že vznikli už v FDIII (podľa Hänsela). Na druhej strane nápadná blízkosť oboch skupín ukazuje na vzťahy, ktoré pre obrovskú vzdialenosť sú zatiaľ nevysvetliteľné. Do úvahy neprichádza ani maloázijská oblasť ako sprostredkovateľ.

Medzi parohovitými a kostenými bočnicami najpočetnejšie sú tyčinkové (58 exemplárov), v rámci ktorých autor vyčlenil typ Füzesabony s 23 exemplármi. Revidoval pôvodné triedenie A. Mozsolicsovej a správne navrhol pre typ Füzesabony varianty A, B, K variantu A (15 exemplárov) zaradil aj tri exempláre zo Slovenska (Nitriansky Hrádok, Veselé, Spišský Štvrtok) a do variantu B (osem exemplárov). Sem včlenil ešte fragment bočnice z Malých Kosiň a ďalší fragment z Blučiny. Autor zdôrazňuje, že ozdobný exemplár z Nitrianskeho Hrádku s „mykénским“ ornamentom je atypický pre tento typ bočnic a zohráva dôležitú úlohu pri riešení vývoja typu Füzesabony vôbec. Pomerne obsérne rozoberá otázku datovania a genézy. Domnievam sa, že stratifikácia tohto typu do hatvanskej kultúry na základe maďarských proveniencií je veľmi pochybná a ani autorita G. Childa v prípade údajného nálezu v Tószegu vo vrstve B₂ na veci nič nemení. Zatiaľ datovanie do klasickej fázy maďarovskej kultúry BA₃ (podľa Hänsela FDIII) zostáva nezmenené, i keď sa nevylučuje počiatok už v úvode FDIII. Podľa súčasného stavu bádania je füzesabonský typ charakteristický pre stredodunajskú kultúru. Otázka genézy aj naďalej zostáva otvorená, i keď zatiaľ pre tento typ niet starších analógií z iného územia. Iná je otázka zdôvodnenia tzv. mykénского vplyvu. Pokus A. Mozsolicsovej hľadať pôvod typu Tószeg vo východnej Európe tiež neprichádza do úvahy, pretože analógia, ktorú uvádza (bočnica zo Sabatinovky), je z mladšieho obdobia strednej doby bronzovej.

Typ Lovasberény, zastúpený tromi nálezmi, sa líši od typu Füzesabony tým, že má kolmo na seba za-

pustený stredný veľký a bočné malé otvory. Je rozšírený v Karpatskej kotline a datovaný podľa *Hänsela* do FDIII—MDI, t. j. BA₃ a BB₁.

Z územia Slovenska k typu Kiszombor (s obdĺžnikovým bočným stredným otvorom a priečnymi malými otvormi na jednom alebo dvoch koncoch), ktorý je ako samostatný typ dosť problematický, sa hlási polobočnica z Mane. Je datovaná do FDIII až MDI. Spomínaná bočnica v Mani, poloha Gedra, sa našla v kultúrnej jame, v ktorej spolu s maďarovskou kultúrou sú importy pozdnej fázy füzesabonskej kultúry, datované do BB₁, čo sa zhoduje s *Hänselovým* stupňom MDI.

Tyčinkovité bočnice typu Spiš zodpovedajú typu Budapest-Lágymányos (podľa A. Mozsolicsovej). Charakterizujú ich na širšej báze bradavice rôzneho počtu a na tenšom konci gombík. Sú rozšírené na pomerne veľkom území (Moldava, Ukrajina, Karpatská kotlina, stredné Nemecko, severné Taliansko a Švajčiarsko). Zo Slovenska pochádzajú tri exempláre a datované sú do staršej doby bronzovej BA₃ a pretrvávajú do BB₁, t. j. podľa *Hänsela* FDIII a MDI. Nie je vylúčené, že mimo Karpatskej kotliny sa zachovali až do mladšej doby bronzovej.

Pôvod typu Spiš je diskutabilný. Zatiaľ však všetko svedčí o tom, že ide o produkt domáceho karpatsko-dunajského pôvodu. K variantom typu Spiš možno zo Slovenska zahrnúť ešte fragment z Barce, ktorý pochádza z horizontu I, datovaný do BB₁. Z tohto typu sa odvodzujú aj výrobky bez bradavicových výstupkov, resp. bočnice ukončené gombíkom. Sem zaradil Hüttel bočnicu zo Santovky-Maďaroviec s dvoma kolmými otvormi a dva fragmenty zo Spišského Štvrťka. Z bývalej Bukoviny, teraz USSR, je bočnica odvodená z typu Spiš, ale datovaná kultúrou Noua do mladšej doby bronzovej. Typ Vatin, do literatúry uvedený A. Mozsolicsovou, má dva mediálne otvory, obyčajne v ohybe, a ozubenú základňu. Sedem exemplárov tohto typu, až na nález Sárata-Monteoru pochádza z Karpatskej kotliny, časove i priestorovo korešponduje s typom Füzesabony a Spiš a pravdepodobne sa vyvinul na domácej pôde. Je datovaný do stupňov BA₃ a BB₁.

Samostatne sú spracované tzv. zvláštne formy bočnic staršej a strednej doby bronzovej. Z územia Slovenska sa sem zaraďujú bočnice z Malých Kosíh, Nitrianskeho Hrádku, Veselého a z Moravy — Blučiny.

Medzi zvláštne bočnice patrí i nález z Pincinej, ktorý sa datuje podľa V. Budinského-Kričku do BB₂. Vyvinul sa z derivátov füzesabonského typu.

Závažný je aj príspevok k otázke výroby bočnic v súvisi s nálezmi polovýrobov. Ich zaradenie do typov je len v ojedinelých prípadoch možné. Všetky uvádzané polovýrobky patria karpatským typom (päť exemplárov). Autor rozoberá postup výroby a správne konštatuje, že výzdoba si vyžiadala ďaleko väčšiu námahu, a preto otvory boli vyvrtané dodatočne. U niektorých výrobkov sa tento postup nezachoval. V Nitrianskom Hrádku-Zámečku je dokumentovaný celý výrobný postup zhotovovania bočnic. Ostáva otvorená otázka, či všetky bočnice, nájdené na sídliskách, slúžili vo svojej pôvodnej funkcii. Nie menej

je dôležitá otázka, či sa vyhotovovali v remeselných dielnach a do akej miery patrili k tzv. luxusným výrobkom. Týchto otázok sa dotknem v pripravovanom príspevku pre Archeologické rozhledy.

Parohové bočnice mladšej a neskoršej doby bronzovej sú rozšírené na rozsiahlom území medzi riekou Labe cez ukrajinské stepi až po rieky Kubáň a Volga. Paralelne s parohovými bočnicami sa vyrábali dokonale bronzové liate bočnice. Je pravdepodobné, že ich ďalšie používanie súviselo s nižšou výrobnou cenou. Od strednej doby bronzovej sa z typu Spiš ďalej vyvíjali tyčinkovité bočnice s výčnelkami — bradavicami — na hrubšom konci, ktoré sa vyskytujú predovšetkým vo východnej Európe.

Dokladom karpatskej tradície na území Slovenska je nález bočnice uzdy z mohylového horizontu lužickej kultúry v Mikušovciach, podľa čoho vznikol názov typu Mikušovce-Magdeburg. Aj ďalšie typy nadväzujú na stredodunajskú tradíciu, napr. typ Mörigen s dvojplánovitým usporiadaním otvorov, rozšíreným najmä vo Švajčiarsku a v západnej časti strednej Európy. Systematický výskum v Sághegyi na sídlisku z HaB, kde sa našlo päť exemplárov, ukázal, že s väčším výskytom tohto typu možno rátať aj na strednom Dunaji. Platí to aj o ďalších typoch, ktorých výskyt je znovu sústredený na Švajčiarsko. Ojedinelý nález bočnice kultúry Noua typ Ostrovec v západnej Ukrajine je zhotovený podľa tradície typu Borjas.

Autor veľmi široko rozobral bronzové bočnice z mladšej a pozdnej doby bronzovej. Ujednotil, resp. postavil nový systém ich typologického triedenia. Podrobnejšie sa zaoberá západnými karpatskými, resp. sedmohradskými typmi. Rozdelil ich na tyčinkové bočnice s tuľajkovitým ukončením a na skupinu chrbtovite a okuliarovite prehnuté. Časť skupín je územne determinovaná, pričom okrem spomenutých karpatských treba spomenúť aj severské skupiny.

V závere autor zhrňuje a historicky interpretuje význam bočnic úzd a dáva ich do súvisu aj so sociálno-ekonomickými problémami. Pre nás je dôležitý jeho experiment s bočnicami v staršej a strednej dobe bronzovej, kde preceňuje niekedy význam egejského prostredia, včítane mykénskeho, napriek tomu, že územie dnešného Grécka a priľahlej časti Anatólie sú bez nálezov bočnic. Podobne pochybná je aj sprostredkujúca úloha severopontického prostredia vplyvov z Mykén. Otázky genézy bočnic nie sú riešiteľné v staršej dobe bronzovej bez solidnej synchronizačnej bázy rozsiahlych území strednej a juhovýchodnej Európy a celého radu takých komponentov, ako je napr. rozšírenie zlatého šperku vo fáze FDII, účasť autochtónneho vývoja na vzniku opevnených výrobných a trhových osád v staršej dobe bronzovej ešte pred zásahom tzv. mykénskeho ornamentu a pod.

Práca H. G. Hüttela postavená na súpise a rozbere obrovského nálezového materiálu s kritickým využitím všetkej dostupnej literatúry umožnila vybudovať systém, bez ktorého sa nemôže obísť žiaden archeológ pracujúci na problematike staršej a strednej doby bronzovej na území strednej a ju-

hovýchodnej Európy. V závere práce je postavený celý rad problémov, na riešení ktorých sa podieľa aj slovenská archeológia výskumami opevnených sídlisk, ktoré spracúva v závažných teoretických štúdiách (pozri napr. aj prácu J. Vladára o juho-východných vplyvoch).

Anton Točík

Robert A. J. Avila: Bronzene Lanzen- und Pfeilspitzen der griechischen Spätbronzezeit. Prähistorische Bronzefunde, Abteilung V, Band 1. München 1983, 167 strán, 64 tabuliek, 3 obrázky v texte.

V prvom zväzku *Prähistorische Bronzefunde* venovanom hrotom kopijí a strielok je publikovaná štúdia Roberta A. J. Avila, v ktorej sa autor zaoberá predovšetkým nálezmi z prostredia mykénskej kultúry v Grécku. Pre porovnanie uvádza nálezy aj z Kréty, gréckych ostrovov a Cypru.

Cieľ práce vidí autor v ďalšom rozvedení a prehĺbení názorov H. Müller-Karpeho na vývoj egejskej výzbroje v neskoréj dobe bronzovej, pričom bronzové hroty kopijí a strielok považuje za východisko. V tejto súvislosti autor dodáva, že H. Müller-Karpe stavia do popredia vzájomné ovplyvňovanie kultúr strednej Európy a egejskej oblasti, čo sa prejavuje v skladbe zbraní oboch kultúrnych okruhov, na rozdiel od „homérických archeológov“, alebo aj od chápania vzájomných vplyvov v prácach G. v. Merharta, resp. V. Milojevića.

Prí päťnásť publikovaných exemplárov je práca R. A. J. Avila prvotným pramenným zdrojom. Autorovi sa podarilo zhromaždiť do konca roku 1978 dovedna 445 hrotov kopijí a 855 strielok. Štúdia má tieto časti: úvod, materiálo-súpisová časť, zbrane podľa obrazových pamiatok, dodatky 1–6, poznámky a registre, tabuľky. V materiálovej časti práce sa autor riadi zásadami edície. Kniha pozostáva z dvoch samostatných častí: z fondu nálezov hrotov kopijí a fondu nálezov strielok neskoréj doby bronzovej (neskoréj doby heladskej — SH).

Hroty kopijí neskoréj doby bronzovej sú v práci zadené do deviatich typov (I–IX).

Kovové hroty vyrábané v egejskej oblasti už od staršej doby bronzovej, ako to čiastočne dokladá aj súpis nálezov v nekomentovanom dodatku 1, sa zásadne odlišujú od kopijí ďalšieho gréckeho vývoja najmä upevnením násady. Do neskoréj doby bronzovej pretrvávajú (od MM II do SH II) len tvar s obojstranne lalokovitým nasadením (v publikácii označený ako typ I).

V neskoréj dobe bronzovej (SH) bolo v Grécku charakteristické upevnenie hrotu kopije do tuľajky. V práci je zastúpené typmi II–IX. Tuľajka väčšiny publikovaných hrotov kopijí egejskej oblasti sa typologicky odlišuje od podobných stredo- i západoeurópskych nálezov. Rozdiely treba spájať s odlišnou výrobou tuľajky, čo sa prejavuje výskytom pozdĺžnej štrbiny (delená tuľajka), a ako upozorňuje aj autor

práce, tiež v menšej dĺžke dutiny tenkostennej tuľajky. Na upevnenie násady slúžili protifahlé otvory, spravidla v dolnej časti tuľajky, a obvykle zvlášť odliaty prstenec nasúvaný na jej okraj.

Tuľajka nemá na gréckej pevnine, v egejskej oblasti či na Kréte vývojových predchodcov a treba súhlasiť s autorom, že publikované exempláre z uvedeného územia sú už vyvinuté. R. A. J. Avila naznačuje, že pravdepodobne došlo k prebratiu anatólskeho či iného predoázijskeho zdroja. V tejto súvislosti sa žiada poznamenať, že analogické delené tuľajky sa vyskytujú aj v severnom Pričernomorí.

Hroty kopijí s nedelenou tuľajkou sa v neskoréj dobe bronzovej v Grécku a na ostrovoch vyskytli zriedkavejšie a svojim významom sa nikdy nepresadili. Otázkou najstaršieho výskytu takejto tuľajky v spomínanej oblasti práca necháva pre nedostatok jednoznačných dokladov otvorenú.

Podľa technológie výroby hrotov kopijí autor vyčlenil oblasť Epeirosu ako osobitnú skupinu. Nálezy z uvedenej oblasti sa líšia tvarom čepele a tuľajky od hrotov kopijí mykénskej centrálnej oblasti, do ktorej počíta južné a stredné Grécko, vrátane Tesálie. Názor o postavení Epeirosu autor nepriamo dokladá aj chronológiou používania mečov typu C II a D I (podľa N. K. Sandarsovej).

Formou nekomentovaného súpisu v dodatkoch 3 a 4 sprístupnila publikácia i nálezy z mladších období, najmä doby železnej, kde sú pozoruhodné hroty kopijí s otvormi na čepeľ.

V druhej časti materiálovo-súpisovej časti štúdie sa uvádzajú kovové strelky šípov. Súhrnne 762 exemplárov neskoréj doby bronzovej z gréckej pevniny a ostrovov autor zoskupil podľa spôsobu upevnenia strelky k šípku do troch základných tvarov. Podriadenými kategóriami sú triedy a ďalej skupiny.

Najčastejšie zastúpený základný tvar 1 predstavujú čepeľové strelky vyrezané z plechu, charakteristické pre mykénsku kultúru. Bez otvorov na upevnenie sú tri triedy, ostatné majú dva až štyri otvory. V triede 1a autor svoje výsledky potvrdil aj prehľadným štatisticko-grafickým znázornením.

Základný tvar 2, obsahujúci šesť tried, tvoria nálezy bronzových strielok s tyčinkovým upevnením k šípku. Sú ľahšie, ťažšie a pravdepodobnejšie je aj ich použitie v boji.

Základný tvar 3 predstavujú strelky s tuľajkou. Sú zastúpené len šiestimi exemplármi, ktoré navyše nie sú konštrukčne jednotné. Základný tvar 2 a 3 predstavujú podľa autora výrobky zhotovené z cudzieho podnetu.

Strelky nasledujúcich období, najmä doby železnej, uvádza autor v dodatkoch 5 a 6.

Ďalšia časť štúdie rozširuje pramennú základňu o zbrane znázornené na gemách, keramike, freskách a zobrazeniach na slonovinových, kamenných či strieborných nádobách. Nezverejnené zobrazenia autor stručne hodnotí ako štylizované a analyzuje ich v časovom slede vývoja mykénskej kultúry. V tejto časti štúdie sa R. A. J. Avila stručne zaoberá aj inými účinnými zbraňami a ich základnou typológiou (dýky, rapire, meč typu Nenzingen), tiež odevom a súčasťami výstroja (helmy, náholenice, štíty) a ich prvým výsky-

lom tak, ako ich predstavujú zobrazenia. Autor sa v tejto časti podrobnejšie venuje spôsobom použitia kopijí, oštepov, lukov a pokúša sa o rekonštrukciu ich súčinnosti s dýkou, bojovým nožom a mečom.

Práca, ako sme už uviedli, okrem nových konkrétnych faktov vychádza z podrobnej znalosti nálezového fondu a predstavuje seriózne úsilie o typologické delenie či zachytenie typologicko-chronologického vývoja hrotovej kopijí. Súborným sprístupnením týchto nálezo- a ich zobrazením podnecuje aj k skúmaniu otázok vplyvov v oblasti výzbroje v kontexte širších európskych územných celkov doby bronzovej.

V tejto súvislosti by sme chceli uviesť aspoň niektoré stručné poznámky:

Triedenie hrotovej kopijí typov II–IX autor člení na početné menšie zoskupenia, takže ich vzájomná súvislosť a typologická hierarchia nie je vždy dostatočne prehľadná. V navrhovanej typológii hrotovej kopijí Grécka ojedinelé hroty kopijí s nedelenou tuľajkou nachádzame zatriedené vo viacerých typoch, a to podľa prítomnosti ostatných znakov egejskej oblasti na čepeľi. Takéto zaradenie niektorých nálezo- a nedelenou tuľajkou robilo autorovi určité ťažkosti. O tom svedčí čepeľ (napr. pozdĺžne vavrínovitá s rebierkami súbežnými s tuľajkou, listovitá, plameňovitá), s rôznou mierou podobnosti s nálezmi na území Juhoslávie, Talianska a stredného Podunajska mladšej a neskorej doby bronzovej kultúry popolnicových polí.

Plameňovitý tvar čepele je z uvedených tvarov čepele v Grécku najvýraznejší. Základný typ, v literatúre nejednotne pomenovaný, má na širokom území svojho rozšírenia (tiež v severskej oblasti) početné varianty tvaru a prierezu čepele. Grécke nálezy (SH IIIB–SH IIIC), často bez stupňovitej profilácie, sú oproti štíhlym karpatským nálezom (BD–HA) obvykle pri základni čepele širšie a výrazne rezané. Variant plameňovitého tvaru bez priamych analógií na ostatnom európskom území je azda prejavom miestneho rozvoja. Tvarová podobnosť tejto časti gréckeho materiálu vedie k ďalším úvahám, ktoré sú však mimo pozornosti práce.

Nedelená tuľajka je typická pre hroty severnej, strednej a juhozápadnej Európy. Ich vznik v strednej Európe na konci staršej a počiatkom strednej doby bronzovej, podobne ako pôvod najstaršieho typu z obdobia Montelius I, zatiaľ nie je jednoznačne určený. Preto v úvahách o časovej zhodnosti počiatkov výskytu hrotovej kopijí s tuľajkou na celoeurópskom území treba k týmto typologicko-výrobným skutočnostiam dôsledne prihliadať.

Hoci autor nevenuje pozornosť vzťahu tvarov medzi kamennými strelkami, používanými hlboko do SH II, a nálezmi z bronzovej doby, čo by prispelo veci, dôvody, ktoré viedli k výrobe kovových strielok správne dáva do súvislosti so zlepšením hospodárskej situácie v neskoroheladskom období. Pre toto obdobie však autor len vágne naznačuje zlepšenie prísunu surovínových zdrojov medi a cínu z mimomykénskej kultúrnej oblasti. Podobne tiež len stručne naznačuje spoločenské otázky mykénskej kultúry v súvislosti s postavením členov vojenskej kasty, k čomu používanie vtedajšej výzbroje dáva vhodnú príležitosť.

Publikáciou Roberta A. J. Avilu dostáva odborná

verejnosť k dispozícii ďalší pramenný materiál nálezo- a mykénskej kultúry a tým aj možnosť jej úplnejšieho hodnotenia. Okrem doteraz ešte nezverejnených nálezo- a zhrňa i také, ktoré boli publikované v menej dostupnej literatúre. Práca sa tak môže stať podkladom pre riešenie širších otázok európskeho vývoja doby bronzovej.

Klára Marková

Stanovisko k recenzii A. Točíka (Z. Čilinská: Dve pohrebiská z 8.–9. stor. v Komárne, Slovenská archeológia, 30, 1982, s. 347–393).

Recenzovaný článok má informatívny charakter a jeho cieľom bolo oboznámiť bádateľskú verejnosť s dôležitými archeologickými prameňmi, akými pohrebiská v Komárne nepochybne sú. Hlbšiu analýzu som neurobila (čo sa mi v recenzii vyčíta), lebo súčasne som pripravovala do tlače štúdiu, ktorá už bola aj publikovaná (*The Development of the Slavs North of the Danube during the Avar Empire and their Social-Cultural Contribution to Great Moravia*, Slovenská archeológia, 31, 1983, s. 237–376). V nej som sa zaoberala problémami historického vývoja územia Slovenska v období, do ktorého patria aj komárňanské pohrebiská, a tie ako pramenný materiál boli v štúdiu dostatočne využité. Z toho dôvodu som pohrebiská zverejnila ako pramenný materiál — katalóg, na konci s krátkym zhrnutím.

Som si vedomá toho, že časť bádateľov nepreštudovala môj článok podrobne celý (a to ani špecialisti na včasnohistorické obdobie, nakoľko väčšina zvyčajne venuje pozornosť len častiam súvisiacim s okolitými problémami, ktorými sa v súčasnosti zaoberajú) a celkový dojem o ňom mohli získať z predmetnej recenzie, preto som nútená zaujať stanovisko, ale najmä konfrontovať invetívny recenzenta s príslušným textom môjho príspevku. Až na výnimky sú výčitky neoprávnené a vyvrátiteľné. V niektorých prípadoch (napr. nesprávne nakreslenie potrubia na plánu v hrobe 14 na ul. J. Váradího, alebo mylný opis uloženia keramiky v hrobe 15 na pohrebisku v Hadovciach) má recenzent pravdu, že došlo k omylu. Ich súčet v článku však neprevyšuje rámec obvykle sa vyskytujúcich chýb, a to aj v prácach recenzenta (*Kolník, T.: Prehľad a stav bádania o dobe rímskej a sťahovaní národov*, Slovenská archeológia, 19, 1971, pozn. 236).

V recenzii sú početné pripomienky týkajúce sa dokumentácie hrobov a inventára v nich. Myslím, že som v článku dostatočne zdôraznila, a vyplýva to aj z fotografií a kresieb hrobov, že na oboch pohrebiskách boli hroby porušené, kostry ľudí i koní barbarsky rozhádzané, často poľámané, vzájomne pomiešané a nachádzali sa nielen na dne jamy, ale aj v jej zásype, a to aj 100 cm nad dnom, takže sa veľmi ťažko dokumentovali. Takúto situáciu však nemôže recenzent poznať, lebo sám nikdy nepreskúmal žiadne pohrebisko a nedokumentoval ho, čo vysvitá aj z pripomienok na konto terénnej dokumentácie. Za všetky uvediem citát: „Ťažko je zaujať stanovisko k dokumentácii hrobu 26 na Váradího ulici, resp. k úrovni odkryvky hrobu

a poskytnutiu kostrového materiálu antropológovi. Antropológ napr. na s. 402 píše, že „všetky ľudské kosti odovzdané k určeniu boli pomiešané.“ Prečo došlo k pomiešaniu, nevieme...“ (s. 252). Na vysvetlenie opakujem, že hrob bol porušený, kosti ľudí pomiešané s konškými tak, že nebolo možné určiť ani to, koľko jedincov v hrobe je pochovaných. Preto boli všetky ľudské kosti vybraté spolu a odovzdané na určenie. Neobstojí ani výčitka, že „...dolné končatiny a časť pravej hornej končatiny ležali in situ a calva spolu s náušnicou bola tiež približne na pôvodnom mieste“, lebo až dve calvy sa nachádzali neďaleko seba, a preto nebolo možné rozlíšiť, ktorá patrí ku kostre s končatinami „in situ“. Nedostatky podobného charakteru nevznikli nebanlivostou, ale neprehľadnosťou spôsobenou pomiešaním kostí, čo recenzent nemôže posúdiť, keďže na výskume ani raz nebol. Nie vždy sa podarí mať antropológa na výskume (mne sa to, žiaľ, nepodarilo), ktorý by v mnohých prípadoch pomohol, ale iste nie v prípade predmetného hrobu 26.

Neopodstatnená je recenzentova výčitka, znejúca nasledovne: „Nepochopiteľné je zdôvodnenie údajnej nepravidielnosti obrýsov hrobu 11 (Váradiho ulica) s neporušenými kostrami dieťaťa a koňa, vyvolanej „druhotným zásahom“ (s. 252). Na tabuľke XVIII: 5 je fotografia hrobu 11, kde vidno nepravidielné obrýsy spôsobené druhotným zásahom, o ktorom svedčí aj absencia lebky koňa, čo v texte uvádzam (teda kôň nebol neporušený, ako to recenzent píše).

Do tohto okruhu výčítok o dokumentácii patria aj obvinenia o mojom nepresnom uvádzaní polohy inventára v niektorých hrobách (s. 252, 253). Opäť musím pripomenúť, že pri porušení hrobov bol aj inventár, ktorý sa v hrobách zachoval, premiestnený a len vo výnimočných prípadoch zostal na pôvodnom mieste. Nálezové okolnosti (ktoré recenzent nemôže poznať) boli také, že ani o týchto predmetoch nebolo možné jednoznačne predpokladať, že sú skutočne na pôvodnom mieste. Žiaľ, vyskytujú sa aj takéto prípady a tým sa nemožno vyhnúť. V konečnom dôsledku štúdium historického vývoja spoločnosti (a o ten nám predovšetkým ide) nezávisí len od presného zakreslenia polohy predmetu, hlavne keď je problematická. Tým samozrejme nechcem popierať potrebu presnej dokumentácie, ktorú recenzent neprimerane nadsadzuje.

Som v rozpakoch, či komentovať ďalšie recenzentove pripomienky týkajúce sa kresieb plánkov hrobov a celkových plánov pohrebísk, keďže sú neopodstatnené. Ako príklad uvediem citát z recenzie: „Ani na pláne z „Hádoviec“ (obr. 6, s. 365) sa orientácia hrobov nestotožňuje s opisom, napr. na obrázku 4 pri hrobách 24, 25 sa uvádza orientácia severozápad—juhovýchod a v texte západ—východ;...“ (s. 253). Toto tvrdenie môžem jednoznačne vyvrátiť odkazom čitateľa na uvedený obrázok 4, aby sa presvedčil, že ako pri hrobe 24 (obr. 4: 11), tak aj pri hrobe 25 (obr. 4: 12) je na plánu hrobu sever graficky znázornený tak, že naznačuje orientáciu oboch hrobov v osi Z—V, ako to v texte správne uvádzam.

Úmyselné prekrúcanie faktov je aj v recenzentovom tvrdení, že „...namiesto obdĺžnikových jám sú

niektoré kosoštvorcové (hroby 2, 3, 11, 20, 22, 25).“ (s. 253). Stačí, keď si čitateľ pozrie plán pohrebiska z Hádoviec (obr. 6, s. 365), aby sa presvedčil, že uvedené hrobové jamy, ktorých steny zvierajú pravý uhol, nie sú „kosoštvorcové“, za aké ich pokladá recenzent (prícom si pletie kosodĺžnik s kosoštvorcom).

Kritizovaná je aj dokumentácia keramiky na tabuľkách (s. 253), kde sa kresby podľa recenzenta nezhodujú s opismi v texte. V niektorých prípadoch skutočne sú isté diferencie medzi kresbou a opisom okrajov nádob, ktoré vznikli subjektívnou realizáciou kresby. Neoprávnené je však tvrdenie, že dná sú „jednoznačne dovnútra klenuté“ (s. 253). Na kresbách sú znázornené len zosilnené okraje na dnách, ale ani jedno nie je klenuté.

Ďalším okruhom chýb, ktorým recenzent venuje pozornosť, je „...nesúladsť medzi archeológom a antropológom pri určovaní pohlavia a veku pochovaných“ (s. 252). Nezrovnalosti však nevznikli mojou vinou, čo si mohol recenzent overiť v dokumentácii AÚ SAV v Nitre. Určenie veku a pohlavia som dostala od antropológov (je uložené pri nálezovej správe v dokumentácii), ktorí z neznámeho dôvodu neskôr zmenili pri niektorých kostrách vek a pohlavie, na čo ma neupozornili, a tak som ich pôvodné určenie považovala za definitívne a nemala som dôvod o ňom pochybovať.

Dalej sa mi vyčíta, že neuvádzam indicie, ktoré ma viedli k spochybneniu antropológického určenia pohlavia (ženy) v šiestich jazdeckých hrobách (s. 252). V poznámke na s. 347 predsa uvádzam, že k pochybnostiam ma viedol archeologický materiál, ale predovšetkým skutočnosť, že v predmetných hrobách boli kostry vo veľmi chatrnom stave, čo mohlo viesť k omylu. Moje pochybnosti potvrdzujú aj antropológovia, keď zo šiestich predmetných hrobov v piatich určujú pohlavie s otáznikom!

Neviem, či mám komentovať a vysvetľovať aj fakty, ktoré sa v mojom príspevku nevyskytujú. Napr. recenzent píše: „Bolo by správne, keby bola zdôvodnila a presne vymedzila zásadné pojmy, ktoré striedavo v práci používa a to neskoroslovenský a predveľkomoravský horizont...“ (s. 250). Ani jeden z uvedených pojmov som v článku ani raz nepoužila!!! Prítom by mi však nerobilo ťažkosť splniť túto požiadavku a pojmy presne vymedziť.

Ďalej ma recenzent obviňuje, že „...svojvoľne interpretuje D. Bialekovú...“ (s. 251). Túto výčitku môžem vyvrátiť konfrontovaním s príslušným textom v mojom príspevku, ktorý znie: „Podľa uvedenej mapky neosídlená ostala južná časť Slovenska, t. j. oblasť severne od Dunaja.“ (s. 368). Z toho vyplýva, že sa odvolávam na mapku publikovanú menovanou autorkou, ktorá hovorí sama za seba a nemožno ju „svojvoľne interpretovať“.

Recenzent veľmi často vytrhuje myšlienky z kontextu, a tým mení ich zmysel. Napr. mi vyčíta (s. 252), že som pri zmienke o železných falerách zdobených tauziou spomenula len ich nálezy z Maďarska a neuviedla aj exempláre z Rakúska. Uvedením počtu falér zo Slovenska a Maďarska som chcela poukázať len na koncentráciu týchto typov na území dnešného Slovenska, a preto som ich počet porovnávala s počtom v Maďarsku: „Z územia severne od Dunaja (juho-

západné Slovensko) pochádza sedem takýchto falér, kým z územia Maďarska, z niekoľkonásobne vyššieho počtu hrobov, je ich tiež len toľko" (s. 367).

Žiaľ, nemôžem v dostatočnej šírke odpovedať recenzentovi na toto obvinenie: „Autorka stotožňuje blatnicko-mikulčický okruh s nagyszentmiklösskym štýlom a datuje ich do prvej polovice 9. stor. Tým súhlasí s názormi maďarských bádateľov..." (s. 251). Ide o veľmi zložitý problém, resp. okruh problémov, o veľmi diskutované otázky, ktoré by potrebovali široký priestor. Pritom ma obviňuje neprávom, lebo píšem o ozdobách opaskov a konského postroja patriacich do „okruhu blatnicko-mikulčického štýlu" (s. 364, 368), ktoré podobne charakterizoval aj B. Chropovský: „Dokladom umenia, ktoré uzatvára obdobie výroby honosných opaskov, je blatnický štýl. Prevláda v ňom rytý ornament, kombinovaný s vybiľaním dekorovanej plochy." (Krása slovienského šperku, Bratislava 1978, s. 37). Tento názor sa všeobecne uznáva a ja práve taký typ ozdobných kovov označujem uvedeným pojmom. A pokiaľ autor nesúhlasí s datovaním do prvej polovice 9. stor., možno ho presvedčím citátom z jeho príspevku: „Neskoroavarský horizont, pod ktorým rozumieme kroy z doby avarskej a čiastočne i pohrebný rítus, udržuje sa na Slovensku približne k roku 850." (Slovenská archeológia, 8, 1960, s. 281). O správnosti môjho datovania komárňanských pohrebísk po r. 800 dovoľm si odvolať sa na štúdiu B. Chropovského (K etnogenéze Slováků, Historický časopis, 30, 1982, s. 22), ktorý o pohrebiskách typu Komárno napísal: „Iste mimoriadne dôležitým faktom pre osvetlenie politických dejín je zistenie malých pohrebísk s prevažným počtom bojovníckych hrobov, ktoré patrili k strážnym osadám. Pochovávanie na týchto pohrebiskách sa nekončí so zánikom moci Avarov, strážne osady existovali ďalej".

Pripomienky na konci recenzie, napr. ničím nezodôvodnené, nepravdivé obvinenie za zničenie veľkej časti pohrebiska a podobné invetivky netreba azda komentovať.

Dovoľm si však ešte upozorniť na relatívne vysoký počet chýb a omylov v predmetnej recenzii, ktorých sa mal recenzent vyvarovať, lebo nimi spochybňuje svoje pripomienky adresované mne. Tak napr. o porušení hrobov píšem na s. 362, recenzent uvádza nesprávnu stranu 367 (s. 250); o pohrebe troch jedincov v hrobe 26 píšem na s. 355, recenzent uvádza s. 335 (s. 252). Ďalšie omyly sú v citáciách tabuliek, keď na s. 253 píše o keramike s odvolaním sa na tab. XII: 3, na ktorej je kresba kovania z opaska; alebo na tab. XIII: 10, kde opäť nie je keramika z hrobu 2, ale bronzová pracka z hrobu 11. Podľa recenzenta (s. 253) je na tab. VI: 28 nádoba z hrobu 13, v skutočnosti je tam nádoba z hrobu 14. Ďalšie chyby sú v názvoch lokalít (napr. Mužla je uvádzaná ako Čenkov na s. 251 až dvakrát) atď.

Ostáva mi už len vysloviť poľutovanie nad tým, že som bola nútená zaujať stanovisko k výčitkám, ktoré z odborného hľadiska nie sú podstatné. Bola by som privítala serióznu kritickú recenziu napísanú so zámerom prispieť k riešeniu problémov našich najstarších národných dejín.

Zlata Čilinská

Subhi Anwar Rashid: Gründungsfiguren im Iraq. Prähistorische Bronzefunde, Abteilung I, 2. Band. München 1983, 50 strán, 43 tabuliek.

Editori známej série *Prähistorische Bronzefunde* poskytli v roku 1983 irackému absolventovi Filozofickej fakulty vo Frankfurte (NSR) S. A. Rashidovi priestor na publikovanie dizertačnej práce o kovových sumerských votívnych figúrkach, ktoré sa počas zložitých ceremónií vkladali do základov chrámov a zikkuratov ako ochranné symboly. V práci sú zobrazené, podrobne opísané a vyhodnotené všetky votívne plastiky dosiaľ nájdené v Iraku. Autor spracoval 178 figúrok deponovaných v mnohých múzeách v Iraku, Izraeli, Turecku, Nemeckej demokratickej republike, vo Francúzsku, Grécku, Veľkej Británii, Taliansku, Švajčiarsku a v Spojených štátoch amerických.

Monografia má klasickú stavbu prác edície *Prähistorische Bronzefunde*: stručný úvod do problematiky, potom nasledujú podrobné charakteristiky jednotlivých predmetov doplnené precíznymi kresbami, pričom u viacerých sú opísané nálezové okolnosti a heslovite aj sprievodný materiál. Plastiky sú usporiadané v chronologickom slede od najstarších podľa typologických znakov. Pri ich datovaní — žiaľ, len relatívnom — sa autor opiera o obdobia vlád jednotlivých významných panovníkov sumerských dynastií. Záver práce, obsahujúci historickú interpretáciu účelu kultových predmetov, je stručný, schematicizovaný a domnievam sa, že nevyčerpáva všetky možnosti, ktoré mal autor k dispozícii.

V Mezopotámii vládla predstava, že bohovia stvorili ľudí preto, aby ich uctievali a slúžili im. Jednou z najdôležitejších služieb ľudí bohom bolo stavenie sakrálnych objektov. V predstavách Sumerov a Akkáďov bol vzťah bohovia — chrámy — ľudia natoľko dôležitý, že dokonca ľudský vek či iné udalosti sa datovali podľa založenia toho-ktorého chrámu. Podľa rozlúštených nápisov z rôznych pamiatok potvrdených početnými archeologickými pozorovaniami je známe, že zakladanie a budovanie chrámov bolo spojené a sprevádzané rôznymi zložitými náboženskými rituálmi. Obradov sa priamo zúčastňovali panovníci s členmi svojich rodín a zdá sa, že sa podieľali aj na samotných stavebných prácach. Jedným z najdôležitejších rituálov bolo ukladanie rôznych votívnych predmetov do alebo k základom chrámových stavieb počas ich výstavby a aj pri ich renovácii. Tento charakteristický sumerský zvyk sa objavil už v dobách včasných dynastií po roku 3000 pred n. l. a spolu s ich civilizáciou zanikol takmer o 1000 rokov neskôr. Ochranné základové poklady pozostávali z kovových (meď, bronz, striebro), drevených, vzácné aj kamenných plastik bohov, panovníkov i zbožnených zvierat. Súčasť tvorili kamenné a lazuritové tabuľky, rôzne šperky a najčastejšie náhrdelníky zostavené z kamenných a kovových korálikov. Na väčšine figúrok a na kamenných platničkách sú nápisy spomínajúce meno boha, ktorému bola stavba zasvätená, názov stavby, ako aj meno panovníka, ktorý bol jej donátorom. Z toho vyplýva, že nálezy tohto typu sú významné najmä pre datovanie jednotlivých sakrálnych

nych stavieb. Depoty vo včasných obdobiach ukládali blízko k múrom, priamo do základov alebo pod podlahy, obyčajne v blízkosti dvier. Neskôr, v novosumerskej epoche im priamo v základoch chrámov budovali osobitné schránky s vápenným alebo asfaltovým výmazom.

Práca S. A. *Rashida* je venovaná štúdiu antropomorfných a zoomorfných plastiek pochádzajúcich z uvedených votívnych depotov. Autor opísal, zobrazil a vyhodnotil len kovové figúrky. Chemické analýzy, okrem niekoľkých výnimiek, neboli urobené. Výška plastiek sa pohybuje v rozmedzí 4–35 cm. Prvé nálezy pochádzajú z roku 1850, keď sa rozbiehali veľké výskumy v Mezopotámii. Podstatná časť neskôr získaných plastiek sa dostala do rôznych múzeí mimo Iraku a mnohé z nich nemajú nálezisko. To sa týka najmä nálezov z konca minulého a počiatkov tohto storočia. Novšie výskumy dokazujú, že koncentrácia týchto plastiek je v oblasti dolného Sumeru, teda v južných povodiach Eufratu a Tigrisu, a preto autor vyslovil domnienku, že aj nelokalizované exempláre pochádzajú z juhosumerských mestských centier.

Autor sa v závere svojej práce zaoberal otázkami, kde a kedy začali používať votívne sošky, ako a prečo menili svoju podobu, aký mali význam a ktoré rity s nimi súviseli.

Podľa typologických odlišností rozdelil plastiky do štyroch základných skupín: a) klinové, b) kľaciaci boh, c) nosič koša, d) zvieracie. Každá zo základných skupín má niekoľko variantov, vyskytujú sa aj hybridné exempláre. Na niekoľkých kusoch sa zachovali zvyšky odevov, viaceré majú odlomený hrot klinu. Vo včasných dynastiách figúrky znázorňovali boha ako ochrancu stavby, neskôr túto symbolickú funkciu prevzal priamo panovník alebo vzácné posvätené zvieratá.

Votívne plastiky zo staršieho včasnodynastického obdobia:

Zrod ochranných sošiek v Mezopotámii, ako sa zdá podľa doterajších archeologických výskumov, bol v prvej polovici 3. tisícročia pred n. l., ešte pred vládou kráľa Urnanša. Ich jediným náleziskom je zatiaľ len Tello (dnes Lagaš), kde sa našlo 38 kusov. Všetky sú pravdepodobne z meďi, hornú časť tvorí modliaca sa (?) postava s rukami zopätými na bruchu. Figúrky majú dlhé, na pleciah spĺývajúce kučeravé vlasy, výrazne znázornené oči a nos. Spodnú časť každej plastiky tvorí štíhly, trňovitý klin. Tieto najstaršie exempláre sú krátke a útle, ich výška je v rozmedzí 4–16 cm. Podľa autora znázorňujú bohov Girsu a Eninnu. Nápisy sa na nich nevyskytujú. Nachádzali sa zapíchnuté v zemi v blízkosti už spomínaných chrámových múrov.

Votívne plastiky z obdobia vlády Urnanša:

Panovník Urnanše vládol v polovici 3. tisícročia pred n. l. Z tohto obdobia sú známe len štyri antropomorfné figúrky s trňovitým klinom, ktoré boli pri základoch chrámov v Telle. Typologicky sú podobné predchádzajúcim, rozdielne je len stvárnenie ich účesov. V dvoch prípadoch sa spolu s nimi našlo aj kovové jarmo, t. j. plochá obruč s držiakom, na ktorú boli nastoknuté. Ani na týchto exemplároch ešte nie sú nápisy. Ich výška je 14–15 cm.

Votívne plastiky z obdobia vlády Enanatumu I:

Počas výskumu Inannovho chrámu v Al-Hibe sa našlo v základoch sakrálnych stavby spolu s ďalšími votívnymi predmetmi deväť kovových figúrok. Tvary sú zhodné s predchádzajúcimi, odlišné sú tváre a účesy. Na dolných častiach, na klinoch sú už nápisy. Plastiky z tohto obdobia majú variabilnú výšku, niektoré dosahujú až 25 cm. Podľa autora znázorňujú boha Inannu, ktorému bol chrám zasvätený.

Votívne plastiky z obdobia vlády Entemenu:

Z čias vlády nasledujúceho vládcu sa našlo len päť figúrok v Telle. Od predchádzajúcich sa odlišujú dlhším trňovitým klinom, dlhé vlasy majú vzadu spletené do vrkočov. Sú bez nápisov. Podľa zreteľných charakteristických znakov zaradil S. A. *Rashid* do tejto skupiny viaceré nelokalizované exempláre, deponované v zahraničných múzeách mimo Iraku.

Votívne plastiky z obdobia vlády Lugalkusalsiho:

Počas výskumov uskutočnených v Uruku a v Telle sa získali viaceré figúrky i torzá ďalších, na ktorých kline sú vyryté nápisy. Ruky majú podobne ako predchádzajúce sošky zopäté na hrudi. Odlišné je stvárnenie účesov; vlasy sú sformované do zvislých prútov, vzadu siahajú až po pás, jedna z figúrok má aj dlhú bradu. Do tejto skupiny patria aj ďalšie tri nelokalizované kusy, uložené v Londýne a v Berlíne. Do obdobia vlády Lugalkusalsiho autor zaraďuje aj unikátnu votívnu sošku s dlhším klinom z Bismayahu, ktorej hornú časť tvorí cap.

Votívne klíny s jarmom z obdobia Ur I:

Pri základoch a v základoch sakrálnych stavieb v Bismayahu, Uruku a Mari sa našlo viacero zvláštnych kultových predmetov z meďi a striebra, pripomínajúcich skoby. Okolo 15 cm dlhé klíny boli nastoknuté na oválne, resp. polobúlkové kovové jarmá s drždami. Sprievodné predmety v týchto depotoch boli analogické ako pri antropomorfných figúrkach, preto ich autor pokladá tiež za štylizované ochranné symboly. Na sprievodných mramorových a lazuritových platničkách boli nápisy uvádzajúce mená vládcov. V jednom prípade to bol Urnanše, v ďalšom E-iginim-pa-e. Najviac exemplárov pochádza z Ištariného chrámu v Mari. Táto lokalita sa nachádza v oblasti severného Sumeru a práve v jej excentrickej polohe hľadá autor príčiny odlišností v skladbe týchto zvláštnych votívnych chrámových depotov.

Votívne plastiky z akkadského obdobia:

Približne v roku 2470 pred n. l. vpadli do Sumeru semitskí Akkadovia a po podmanení si ríše vládli tam takmer 200 rokov. Od počiatkov sa noví akkadskí vládcovia prehlásili za následníkov a pokračovateľov sumerských kráľov, preto v živote nedošlo k veľkým zlomom. Súdiac podľa súvekých stiel nastala významná zmena v móde, čo sa odzrkadlilo aj v umení. Všetci si nechali narásť dlhé vlasy a nosili sa brady — symbol sily. Z tohto obdobia sa v Mezopotámii dosiaľ nepodarilo nájsť ochranné antropomorfné figúrky. Ich absencia mohla súvisieť s dočasnou zmenou v náboženských predstavách a rituáloch. Podľa dnešného stavu výskumov nemožno bezpečne potvrdiť prerušenie kontinuity obradov pri zakladaní chrámov, pretože sa ešte nepodarilo objaviť hlavné mesto z akkadského obdobia. Z čias vlády kráľa Tišatala však po-

chádzajú dve bronzové votívne figúrky dávnejšie nájdené v Urkiši, no, žiaľ, ich bližšie nálezové okolnosti nepoznáme. Obe znázorňujú leva s roztvorenou, vycerenou papuľou, ktorý v predných labách drží platničku s nápisom tak, akoby ju chránil. Spodná časť tela je nahradená krátkym masívnym klinom, ich výška je 12 cm.

Votívna plastika z obdobia vlády Urbaua:

Prechodné akkadské obdobie skončilo v roku 2285 pred n. l., keď ríšu vojensky ovládli Gutejci. Nasledujúce roky možno charakterizovať čiastočným návratom k pomerom spreď akkadskej nadvlády a toto obdobie, nazývané novosumerským, trvalo až do pádu mesta Ur asi v roku 2015 pred n. l. Akkadské tradície však poznačili nasledujúci vývoj. Staré vplyvy sa prejavili v umení, architektúre a aj v náboženstve. Jedným z dôležitých obnovených zvykov bolo ukladanie ochranných depotov pri budovaní chrámov či pri renovácii starších stavieb. V Telle pri múre Ningírsovoho chrámu sa našla nádoba slúžiaca ako schránka pre votívne predmety. Spolu s popísanou mramorovou platničkou tam bola plastika znázorňujúca kľáčaceho bradatého boha s turbanom, ktorý drží v rukách popísaný klin. Votívne figúrky tohto typu boli typické len pre prvé krátke obdobie novosumerskej ríše a jednoznačne znázorňovali ešte boha. S. A. Rashid predpokladá, že pôvod týchto plastik spadá ešte do akkadských čias, pretože analogická postava boha s klinom sa nachádza na jednej zo starších kamenných stiel.

Votívne plastiky z obdobia vlády Gudeu:

Za vlády významného panovníka — ensiho Gudeu došlo k nebyvalej stavebnej aktivite najmä v Telle (dnes Lagaš). V tomto čase sa v základoch chrámov začali pre votívne predmety budovať špeciálne schránky. Popri početných plastikách znázorňujúcich kľáčaceho boha držiaceho klin (vysoké 12–22 cm) sa našli kombinované zvieracie sošky s popísanou klinovitou dolnou časťou. Hornú časť predmetu tvorí plastika odpočívajúceho býka, strednú oválna platnička. Výška týchto bronzových plastik je 22 cm a znázorňujú zbožnené zviera, ktoré malo v mytológii Sumerov významné postavenie. Tretím typom votívnych plastik, charakteristických len pre dobu vlády Gudeu, sú do 27 cm vysoké figúrky stvárňujúce, podľa autora, samotného vládcu. Jeho telo je znázornené celé, pričom stojí na malom klíne. Postava má na vyholenej hlave kôš, ktorý si pridržia oboma rukami. Črty tváre sú výrazne vypracované, bederná sukňa siaha od pása po kolena, na nej sú občas nápisy. Zobrazenie vládcu ako nosiča stavebného materiálu (tehál) alebo pracovného náradia v koši na hlave je v novosumerskom umení dosť časté. Sprievodné nálezy s nápismi i samotné texty priamo na plastikách dokladajú, že ide o vládcu, čo nepriamo potvrdzuje aj fakt, že v tomto období sa civilné osoby (len muži) zobrazovali zásadne s vyholenou, lysou hlavou. Bola to základná zmena v porovnaní s akkadským obdobím. Na stélach, soškách, figurálnych platničkách, pečatných valčekoch zostali vlasatí a bradatí už len bohovia. Vo výnimočných prípadoch sú zobrazené aj ženy, ale vždy s upravenými vlasmi, Gudeove votívne základové plastiky predstavujú vládcu ako zakladate-

la, donátora a súčasne aj ochrancu sakrálnych stavieb.

Votívna plastika z obdobia vlády Urningirsua:

Z jeho čias pochádza len jediný exemplár votívnej základovej figúrky, deponovaný v New Haven (USA). Ide o prototyp plastik, ktoré v nasledujúcich rokoch prevládali. Soška znázorňuje nosiča — panovníka pridržávajúceho si rukami kôš na hlave. Dolná časť tela je schematizovaná, tvorí ju len popísaný klin. Nález je nelokalizovaný, má výšku 22 cm.

Votívne plastiky z obdobia vlády Urnammu:

Významným panovníkom a súčasne zakladateľom III. dynastie z Uru bol Urnammu. Počas jeho 18-ročnej vlády vybudovali chrámy v Uruku a v Nippure. V základoch boli zabudované schránky s rozličnými votívnymi predmetmi, kde nechýbali popísané kamenné tabuľky a našli sa tam aj zlaté koráliky z náhrdelníkov. Na oboch náleziskách boli aj votívne plastiky vládcu ako nosiča koša, no patria ku dvom odlišným typom. V Uruku to boli tri asi bronzové, precízne vypracované 27 cm vysoké plastiky panovníka, pridržávajúceho si kôš na hlave. Realisticky znázornená horná časť tela je v páse odsadená od štylizovanej spodnej časti, ktorú tvorí štíhly, na konci zaoblený klin. Na ňom sa po celom obvode nachádzajú nápisy. Postavy majú lysé hlavy a výrazne stvárnené črty tváre. V Nippure v základových schránkach našli iné tri bronzové antropomorfné plastiky, ktoré majú zhodné stvárnenie hornej časti tela a hlavy s košom ako urucké, ale spodnú časť majú odlišnú, vypracovanú do najmenších detailov. Nosič je odetý do dlhej zvonovitej sukne s nápismi, spodnej mu vyčnievajú bosé chodidlá. Postava stojí na oválnom, plochom podstavci. Výšky týchto sošiek sú 33, 34 a 35 cm. Autor uvádza len jedinú analogickú, nelokalizovanú sošku zo zbierky v New Yorku (USA). Predpokladá, že aj táto pochádza z náleziska v Nippure. Na iných súvekových lokalitách a ani v neskoršom období sa už tento typ sošiek nevyskytol.

Votívne plastiky z obdobia vlády Sulgiho:

Vrcholným obdobím výroby a ukladania klinových votívnych figúrok, stvárňujúcich panovníka ako nosiča a donátora, bola takmer 50-ročná vláda Sulgiho, syna a nástupcu Urnammu. Hlavným mestom ríše bol opäť Ur. Nové sakrálné stavby sa budovali aj v iných strediskách. V základových schránkach v chrámoch a zikkuratoch ukladali početné ochranné predmety. Na náleziskách v Telle, Nippure, Uruku, Ure a Suse našli dovedna 38 plastik. Všetky patria jedinému typu, sú vysoké 23–35 cm a majú len málo odlišností. S. A. Rashid ich rozdelil do dvoch variantov: a) popísané, b) hladké. Typologicky sú zhodné so staršími exemplármi z Uruku. Jednotlivé stavby boli zasvätené rôznym bohom: Ningirsu, Inanna, Ehursag, Eninnu, Šetaba, Ninhursag, Inšušinak atď. Mená bohov sú uvedené na spodných klinovitých častiach plastik a aj na kamenných platničkách. Z Nippuru pochádza sedem zaujímavých bronzových sošiek bez nápisov. Vďaka mimoriadne dobrým terénnym podmienkam sa na štyroch z nich zachovali zvyšky odevov, ktoré zahŕňovali postavy od pliec. Látkou boli obalené aj klíny, len ruky zostali holé. Tieto plastiky majú jemnejšie črty tváre a zvýraznené prsia, celkove pripomí-

najú skôr plastiky žien ako mužov. Počas vlády Sul-giho stavali chrámy v odľahlej Mari na severe ríše. Pri základoch stavieb boli uložené štyri depoty rôznych predmetov, ale podobné figúrky, aké autor spomína vo svojej práci, tam neboli. S. A. Rashid sa preto týmito nálezmi bližšie nezaobrá a len konštatuje, že obrady pri stavaní a vysväcovaní stavieb v Mari boli asi odlišné od tých, ktoré sa praktizovali v centrálnej časti ríše.

Votívne plastiky z obdobia vlád Amarsina a Šusina:

Na sklonku novosumerského a v počiatkoch starobabylonského obdobia došlo k postupnému zanikaniu náboženských praktík spojených s ukladáním ochranných figúrok do základov chrámov. Nápadne poklesol ich počet, no typologické zmeny nenastali. Autor uvádza len dve klinové plastiky znázorňujúce vládcu ako nosiča koša. Prvá pochádza pravdepodobne z Uru, druhá asi z Telle. Obe majú na klinoch nápisy a sú vysoké 20,5 a 22 cm.

Votívne plastiky zo starobabylonského obdobia:

Novosumerské politické zriadenie sa pod náporom Semitov, došlých zo západu, rozpadlo okolo roku 2015 pred n. l. Starobylé hlavné mesto Ur bolo sčasti zničené a územie, ktoré kedysi ovládalo, si rozdelili medzi sebou noví miestni panovníci z Mari, Larsy, Babylonu a iných miest. Náboženské zvyky v jednotlivých strediskách sa menili len postupne, rozdielnym tempom. Za vlád panovníkov Warad-Sina a Rim-Sina v južnej Mezopotámii sa ešte vzácné používali antropomorfné plastiky ako súčasť votívnych depotov, presne podľa starých tradícií. Klinové figúrky panovníkov ako nosičov košov sú na rozdiel od predchádzajúcich kratšie, hrubšie, ich klíny sú širšie až takmer valcovité. Celkovo je zjavný ich výtvorný úpadok. Dovedna sa našlo šesť exemplárov. Iba jeden z nich je presne lokalizovaný, našiel sa v Enkiho chráme v Ure. Na štyroch sú dlhšie nápisy obsahovo odlišné od starších. Použité sú nové epitety pre bohov a vládcov. Tri plastiky sú jednoznačne ženské, na jednej z nich je nápis uvádzajúci ako donátorku stavby Simat-Inannu, manželku Rim-Sina.

V záverečnej časti práce sa autor pokúsil o historickú interpretáciu základových votívnych plastiek. Nepochybuje o ich rituálnom poslaní, pretože boli súčasťami početnejších votívnych depotov. Vo včasnsumerskom období až do konca vlády Gudeu spodobovali bohov ako ochrancov jednotlivých stavieb. Čiastočný zlom v náboženských predstavách a asi aj dočasnú zmenu rituálu súvisiaceho s ukladáním figúrok spôsobil vpád Akkadov. Neskôr postupne prevzali symbolickú, ochrannú funkciu nad chrámami panovníci a vzácné i zvieratá (cap, býk, lev), ktoré mali svoje pevné, symbolické postavenie v religióznych predstavách starých Sumerov. Vládca a niekedy aj jeho najbližší príbuzní, ako to vyplýva z rozlúštených textov, boli ústrednými postavami pri začiatku prác, počas samotného budovania i renováciách jednotlivých stavieb, a preto ich znázorňovali v podobe nosiča materiálu, resp. náradia. Spojenie figúrky človeka s klinom v jeden kombinovaný predmet malo podľa autora hlboký, no zatiaľ uspokojivo neobjasnený symbolický význam. Komplikovaná, ale nedoriešená je aj interpretácia poslanca kovových klinov s jarmom či

podobných antropomorfných klinových figúrok s obrúčkou. Odpoveď na uvedené problémy treba hľadať v kombináciách sumerských predstáv a názorov na vzťahy v línii boh—chrám—panovník—donátor—ochranca—zem.

Monografia S. A. Rashida približuje odborníkom súbor zaujímavých, menej známych predmetov, ktoré boli zatiaľ len čiastočne roztrúsené publikované na rôznych miestach. Ako súborná práca — fontes — má svoj nesporný význam. V úvodnej časti, na rozdiel od ostatných prác edície *Prähistorische Bronzefunde*, chýba stať o spôsobe výroby predmetných plastiek, čo je rozhodne jej nedostatkom. Vzhľadom k tomu, že študovaná problematika je špecifická a dosť vzdialená väčšine európskych odborníkov, mal autor, podľa môjho názoru, rozkresliť a preložiť (interpretovať) texty z figúrok, ktoré by snád poskytl zdroj informácií k ich presnejšej interpretácii ďalším expertom. Možným prínosom by bolo možno aj zobrazenie dvoch-troch charakteristických celých základových depotov, ktorých obsah by priblížil zahraničným odborníkom širšiu škálu predmetov z týchto zaujímavých kultových súborov. Pre lepšiu orientáciu a kvôli skráteniu schematickeho textu mal autor publikovať i pôdorysy niekoľkých stavieb, z ktorých by bolo jasné, kde sa presne depoty ukladali. Napriek uvedeným výhradám možno konštatovať, že kniha S. A. Rashida je dobrá a zaujímavá odborná publikácia.

Ladislav Olexa

Ezat O. Negahban: Metal Vessels from Marlik. *Prähistorische Bronzefunde, Abteilung II, 3. Band.* München 1983, 100 strán, 63 obrázkov v texte, 9 obrázkových príloh.

Na začiatku šesťdesiatych rokov zorganizovala Archeologická služba Iránu rozsiahlu prieskumnú akciu v oblasti Gilan. Jej úlohou bolo identifikovať miesta nálezov starovekých archeologických pamiatok, ktoré sa objavovali na iránskom trhu so starožitnosťami. O ich pôvode sa vedelo len toľko, že pochádzajú z tajných vykopávk v pohorí Elborz v provinciách Gilan a Mazanderan. Tieto predmety boli označované ako „amlash-ský“ materiál, podľa malého mesta, kde sa prvýkrát predávali. Pri akcii sa mali zistiť a zaevidovať aj ďalšie náleziská starovekých pamiatok vyskytujúce sa v provincii Gilan. Územie provincie, podobne ako ostatné hornaté časti severného Iránu, neboli ešte archeologicky preskúmané.

Pracovný tím, vedený autorom recenzovanej práce, presondoval pri zisťovacej obhládke údolia rieky Gohar Rud päť nápadných mohylovitých útvarov — Pileh Gal'a, Jazem Kul, Dure Bejar, Zeinab Bejar a Marlik. Hneď prvé výkopy na poslednom z menovaných návrší priniesli skvostné nálezy, ktoré signalizovali, že na Marliku sa nachádza bohaté pohrebisko, zatiaľ neporušené. Nakoľko mnohé staroveké pamiatky sú v Iráne neustále ohrozované nelegálnymi vykopávkami, začal sa na Marliku urýchlene robiť syste-

matický výskum, ktorý trval od roku 1961 do 1963. Podarilo sa získať neobyčajne bohatý súbor predmetov rozmanitého charakteru a funkcie.

V hrobkách Marliku sa našlo tiež veľké množstvo kovových nádob, ktorých spracovanie sa stalo predmetom recenzovanej práce. V jej úvodných kapitolách podáva E. O. *Negahban* stručný opis nálezových okolností a charakteristiku historického vývoja severného Iránu od polovice 2. do počiatku 1. tisícročia pred n. l.

Na pohrebisku Marlik sa odkrylo 53 hrobov, alebo lepšie hrobiek vybudovaných po obvode skalnatého návršia. Hrobky mali steny vymurované z lámaného kameňa spájaného bahňitou maltou. Zistili sa rozdiely v kvalite vypracovania stien a použitého materiálu. Prevažná väčšina hrobiek bola postavená z miestneho kameňa. Len výnimočne sa v murive alebo na dne objavuje žltá sfarbená kameň, dovážaná od prameňov rieky Gohar Rud, vzdialených asi 15 km. Žltý kameň bol však použitý výlučne na stavbu bohatých hrobiek. Podľa niekoľkých aspoň čiastočne zachovaných kostier, ako i podľa rozloženia súčastí odevu a šperkov sa rekonštruovala poloha mŕtvych. Ležali na dne hrobky na kamennej platni obklopení milodarmi. Hrobková výbava pozostávala z kovových a keramických rituálnych nádob, antropomorfných a zoomorfných plastík, šperkov, nástrojov, zbraní a modelov hračiek. Neobyčajné bohatstvo výbavy, čo do počtu a kvality jednotlivých predmetov, viedlo autora recenzovanej práce k jednoznačnému záveru, že pohrebisko na Marliku bolo kráľovské. Aby si čitateľ mohol urobiť aspoň čiastočnú predstavu o vybavení hrobiek, uvádza E. O. *Negahban* opis hrobiek 36, 52, 53. Jednou z najbohatších na Marliku bola hrobka 36. Na základe jej rozmerov (1 × 1,5 m) a niektorých milodarov autor usudzuje, že v nej bolo pochované dieťa. V hrobke vybudovanej len zo žltého kameňa sa našlo celkom 159 rozličných predmetov. Iný charakter mala hrobka 52 s dĺžkou okolo 4 m. Steny vymurovali z dvoch druhov kameňa. Mŕtvy bol uložený na kamennej platni dlhej 2,6 m. Hrobka obsahovala 150 predmetov. Pri jej južnej stene sa nachádzal ďalší hrob (53) malých rozmerov a nepravidelného tvaru. Našiel sa v ňom kompletný súbor konských zubov, zubadlo a niekoľko bronzových slučiek. Autor predpokladá, že hrobka 52 patrila významnému bojovníkovi.

Etnická identifikácia populácie pochováajúcej na Marliku nie je jednoduchá, pretože sa o nej nezmieňujú písomné pramene. E. O. *Negahban* sa domnieva, že patrili k indoiránskym skupinám Marda alebo Amarda, ktoré niekedy v priebehu druhej polovice 2. tisícročia pred n. l. sa usadili pozdĺž severných svahov pohoria Elborz a južného pobrežia Kaspického mora. Vytvorili si tu mocnú ríšu, ktorej rozkvet trval dve až tri storočia medzi 14.—10. stor. pred n. l., čo sa odrazilo aj na pohrebisku Marlik. Koncom uvedeného obdobia, pravdepodobne pod tlakom Asýřčanov zo západu, dochádza k rozsiahlym posunom tunajšieho obyvateľstva smerom na juh a východ. Obyvatelia žijúci v okolí Marliku sa mali podľa E. O. *Negahbana* presunúť na územie Iránskej vysočiny do oblasti neďaleko dnešného mesta Kashan. Tu sa jeho

stopy dajú zachytiť vo fáze B pohrebiska Sialk. K takémuto záveru dospel na základe nápadnej podobnosti niektorých, najmä kovových predmetov vyskytujúcich sa na pohrebisku Sialk B (Sialk VI). Posledné zvyšky marlickej populácie mali byť potom absorbované Médmi, ktorí si v tejto oblasti spolu s ďalšími indoiránskymi kmeňmi vytvárajú počiatkom 1. tisícročia pred n. l. mocnú ríšu.

Jadrom recenzovanej publikácie je typologický a umelecko-historický rozbor všetkých kovových nádob nájdených na pohrebisku Marlik. Autor ich podľa použitého materiálu roztriedil do troch skupín. Pri každej nádobe uvádza jej presný opis a analógie. Súpis nádob je usporiadaný do katalógu a poradové čísla sa zhodujú s číslaním prislušnej ilustrácie.

Do prvej skupiny sú zaradené zlaté nádoby. Na pohrebisku v Marliku sa ich našlo 15. Sú zastúpené nasledujúcimi formami: poháre, čaše, misy a vázy. Rýdzosť a farba použitého zlata je variabilná. Rôzny je tiež stav ich zachovania. Dobré sa uchovali nádoby vyrobené zo zlata primeranej tvrdosti. Dost deformované sú tie, ktoré boli vyrobené zo zliatiny s vysokým percentom zlata. Mäkkšie druhy zliatin sa používali pri vyhotovovaní nádob zdobených technikou repoussé. Zlaté nádoby sú buď nezdobené, prípadne málo zdobené, alebo majú dekor vyhotovený rozmanitými technikami. Pri nezdobených nádobách (1, 2) sa výrobca sústredil na dokonalosť formy a jej vypracovanie. Časť nádob má jednoduchú výzdobu vypichovanú (3, 4) alebo rytú (5—7). Ostatné majú dekor starostlivo a detailne prepracovaný s použitím techniky repoussé (vysokého reliéfu). Zdobia ich postavy skutočných a mýtických ľudí a zvierat, okolo okraja môžu mať ornamentálny pás guilloche a na dne rozetu (nádoby 8—15). Najskvostnejším príkladom umeleckého snaženia a majstrovstva starovekého umelca je čaša (8), vysoká 17,5 cm, zdobená po obvode dvoma dvojicami okridlených býkov vzopnutých v heraldickom postoji vedľa stromu života. Oba použité výzdobné prvky boli v orientálnom umení veľmi časté a v dlhom časovom úseku obľúbené. Motív stylizovaného stromu života alebo palmy, príznačný pre nálezy z Marliku, dlho prežíva a objavuje sa aj v neskorších kultúrach. Autor to považuje za dôkaz vplyvu marlickej kultúry, ktorá mala ovplyvniť neskoršie umenie asýrske, urartské, médske, skýtske, grécke a achajmenovské. Za ohlas marlickej kultúry pokladá tiež výskyt palmetového motívu na pamiatkach zo známych mohýl v Pazyryku v oblasti Altaja.

Druhú skupinu nádob tvoria nádoby vyrobené zo striebra. V Marliku ich našli šesť, z nich jedna je kombinovaná so zlatom. Dve malé konvice s dlhou výlevkou sú nezdobené (16, 17). Jednoduchá miskovitá čaša (18) má telo pokryté hustou jamkovou výzdobou. Rytý ornament bol použitý na dvoch stíhlych pohároch (19, 20). Na jednom je hlavným motívom postava krotiteľa zvierat stojaceho medzi dvoma leopardmi. Na druhom sú zobrazené skáčúce losy. Posledná zo strieborných nádob je konvica (21) rovnakej formy ako predchádzajúce. Telo je vytepané zo striebra, výlevky a intaržovaná výzdoba je zlatá. V hornom páse sú znázornené zvieratá pri love, v dolnom mytologické výjavy.

Bronzové nádoby z Marliku sú reprezentované kolekciami 38 exemplárov v rôznom stave zachovania. Najviac sú poškodené nádoby zdobené reliéfom. Autor ich podľa tvaru delí na: kotly (22–26), misy (28–30), pohárik (31, 32), tanier (33–35), šálky (36, 37), džbány (38–42), konvice (43–47, 57), vázy (49, 51). Ojedinele sa vyskytol alabastrón (48), čaša (50) a kalich (58). Nerekonštruovateľné zlomky ostatných nádob nedovoľujú určiť ich tvar. V súvislosti s datovaním jednotlivých bronzových nádob upozorňuje E. O. *Negahban*, že niektoré boli používané dlhú dobu (hlavne úžitkové tvary), preto sa nehodia ako chronologické kritérium. Iné, ako napr. konvice s dlhou výlevkou, sa v severnom a západnom Iráne stali charakteristickým tvarom na konci 2. a začiatkom 1. tisícročia pred n. l.

Ak boli bronzové nádoby z Marliku zdobené, potom bol použitý rytý alebo reliéfny dekor.

Do záverečných kapitol zhrnul autor recenzovanej práce základné poznatky, ktoré vyplynuli z analýzy.

Kovové nádoby sa našli v 22 z 53 hrobov. Ich počet kolísal od jedného do šiestich kusov v jednom hrobe. Vyskytli sa rozdiely aj v použitom materiáli. Len v dvoch prípadoch sa zaznamenal spoločný výskyt nádob vytepaných zo všetkých troch kovov.

V súvislosti s riešením problému okolo pôvodu kovových nádob v Marliku si autor kladie otázku, či boli miestnej produkcie, alebo či ide o import. Niektorí autori zaoberajúci sa kovovými nádobami z oblasti severného Iránu sa zväčša uchyľujú k tvrdeniu, že hrubo vypracované nádoby sú miestneho pôvodu, a tie, ktoré majú dokonalý dekor a vyhotovenie, sú importované. E. O. *Negahban* považuje takéto delenie za príliš jednoduché. Prikláňa sa k myšlienke, že všetky nádoby môžu byť miestneho pôvodu. Svoj predpoklad zdôvodňuje pozoruhodnou podobou myšlienky, pôvodu a živosti, ktorá prestupuje výzdobu všetkých nádob nájdených na marlickom pohrebisku. Opiera sa tiež o výsledky najnovších výskumov v provinciách Gilan a Mazanderan, pri ktorých sa odkryli mnohé doklady o tom, že v tejto oblasti sa v posledných storočiach 2. a začiatkom 1. tisícročia pred n. l. koncentrovala rozvinutá a vyspelá kovolejárska produkcia. Fakt, že nádoby z Marliku nie sú celkom rovnaké, pokiaľ ide o spôsob použitej výzdoby, vysvetľuje E. O. *Negahban* existenciou viacerých výrobných stredísk. Každé z nich sa vyznačovalo svojimi výrobnými technikami a výzdobnými námetmi. Na ich výrobkoch sa potom okrem miestnych motívov mohli prejavovať tiež ohlasy z iných častí Iránu a Mezopotámie.

V ďalšej časti záverečnej kapitoly sa autor venuje použitým výzdobným motívom. Typickým výzdobným prvkom marlických nádob je bezpochyby rozeta. Objavuje sa na dne temer všetkých nádob (okrem nádob 9, 19, 60). Vypracovanie rozety je rozdielne, od jednoduchých vypichovaných až po precízne vypracované tvary, v niektorých prípadoch vyryté do najmenších detailov (8, 12, 15, 58). Častý výskyt rozety, najviac použitý na nádobách vyrábaných pre sakrálné účely, viedol autora práce k úvahe o ich možnej funkcii symbolu súvisiaceho s kultom Slnka.

Druhým typickým motívom, opakujúcim sa na ná-

dobách z Marliku v rôznych modifikáciách, je štylizovaná palma alebo strom života. Do podrobnosti je vypracovaný najmä v kombinácii s dvojicou proti sebe stojacích zvierat (8, 14). Zobrazenie zvierat v heraldickom postoji bolo v orientálnom umení veľmi obľúbené a udržuje sa prakticky od prehistorického obdobia až do doby Sasánovcov, pričom sa mení len spôsob vyhotovenia.

Námety použité na výzdobu nádob z Marliku sú rôznorodé. Okrem zobrazenia zvierat, ktoré v oblasti severného Iránu žili (napr. divé prasa, sup, koza, antilopa atď.), sú na nádobách aj zvieratá mytické, akými boli okridlené býky (8, 12), jednorožce (9) a hrbaté kozy (4). Ďalšiu skupinu tvoria akési hybridné zvieratá a tvory, ktoré vznikli kombináciou častí tiel rôznych zvierat, prípadne človeka. Napríklad postavy na pohároch (21, 15) alebo grifovia (15). Bájnny grif prechádza aj do mytológie Iránu neskorších období. Býva stotožňovaný s vtákom Fénixom alebo Simorghom. V textoch písaných v jazyku Pahlaví z obdobia sasánovského a parthského je zachytený mýtus vychádzajúci zo staršej indoiránskej tradície, podľa ktorého vták Simorgh poskytol ochranu Zalovi, otcovi Rostama.

Menej často ako zvieratá sú na nádobách z Marliku zobrazení ľudia. Pokiaľ sa vyskytli, dávajú určité predpoklady pre rekonštrukciu fyzického typu a odevu dávnych obyvateľov Iránu. Na nádobe 19 je vyobrazená svalnatá postava muža interpretovaná ako krotiteľ zvierat. Jeho odev pozostávajúci zo špicatej helmy, košeľe a krátkej sukničky je detailne vypracovaný, vrátane doplnkov, akými boli opasok a pásiky na zápästí. Na bronzovej nádobe 56 bolo vyobrazených viacero postáv v rozličných scénach. Zachovali sa z nich len zlomky postavy vozataja, lukostrelca a postava držiaca v ruke kožu. Na inej bronzovej nádobe (61) sú zachované zlomky postáv oblečených do dlhej tuniky s ozdobným lemovaním a detailne vypracovaná hlava. Spoločným znakom všetkých vyobrazených postáv je, že sú bosé.

E. O. *Negahban* zdôrazňuje ešte jeden charakteristický znak pre zvieratá a ľudí vyobrazených na marlických nádobách. Tým je náznak pohybu (antilopy v skoku, vzopnutie býkov, roztiahnuté krídla vtákov). Na niektorých nádobách sa umelec pokúsil o vyjadrenie krátkeho deja. Zvieratá v odpočinkovej polohe sa na nádobách z Marliku nachádzajú len zriedka (10).

Typologická a umelecko-historická analýza kovových nádob z Marliku a ich porovnanie s predmetmi z rôznych oblastí starovekého sveta ukázala, že väčšia časť analógií spadá do 13.–10. stor. pred n. l. Datovanie hrobky XV D k roku 1457±55 pomocou metódy C₁₄ podporili tiež predmety nájdené vo výbave, najmä pečatidlá.

Kovové nádoby z Marliku svedčia o tom, že vyšli z vynikajúceho umeleckého centra (alebo školy), ktoré existovalo niekde v okolí pohrebiska. V súčasnosti je len veľmi málo známe. Výrobky marlických umelcov ukazujú, že prebrali mnohé staršie prvky starovekého umenia, ku ktorým pridali vlastné umelecké čítanie a zručnosť obohatenú o predmety z okolitých súdobých kultúr. Mnohé elementy výzdoby, štýlu a

kompozície sa sformovali práve v umeleckom centre Marliku. Svojím toreutickým umením ovplyvnili tiež umenie iných kultúr. Rozšírenie uvedeného vplyvu do iných oblastí súviselo podľa názoru autora recenzovanej práce s politickým rozmachom spoločnosti žijúcej v blízkosti Marliku, ktorý prežívala niekedy v 13.—10. stor. pred n. l. Vplyv marlického umenia mal však pokračovať aj potom, keď politická sila a kultúrna jednota bola už stratená.

Autor upozorňuje, že rozpoznať mieru vzájomného ovplyvňovania marlického a asýrskeho umenia je v súčasnosti ťažké.

V závere monografie konštatuje jej autor, že populácia žijúca v okolí Marliku bola súčasťou vyspelej civilizácie obývajúcej hornaté územie Elborzu a pobrežie Kaspického mora, ktorá si tu v 14.—10. stor. pred n. l. vytvorila mocné kráľovstvo. Súčasne tu vzniklo významné centrum spracovania kovov, predovšetkým bronzu. Jeho vplyv pocítili kultúry Stredného východu a zasiahol až do údolia Indu. Ohlasy tohto vplyvu doznievali veľmi dlho v mladších kultúrach starovekého sveta, najmä však v umení médskom a achajmenovskom.

Recenzovaná práca je doplnená kvalitnými farebnými a čiernobielymi fotografiami a kresbami výzdobných motívov. Autor nám v nej predložil analýzu skupiny pamiatok svojrázneho umeleckého štýlu dokladajúcich vysokú úroveň spracovania kovov, ktoré pochádzajú z donedávna archeologicky neskúmanej oblasti severného Iránu. Aj keď sa na prvý pohľad zdá, že v práci spracúvaná problematika je veľmi vzdialená stredoeurópskemu kultúrnemu prostrediu, nebude nám iste na škodu, keď sa s ňou bližšie zoznámime. Veď s umením starovekého Iránu sú úzko späté korene skýtskeho zvieracieho štýlu, ktoré ovplyvnilo tiež mnohé kultúry východného Stredomoria. Prostredníctvom východného Stredomoria sa orientálne prvky dostali aj do umenia gréckeho a etruského. So skýtskym, etruským a gréckym umením prišla do kontaktu zase stredná Európa.

Jedinečnosť pohrebiska v Marliku spočívajúca nielen v skvostnej výbave hrobiek, ale i v tom, že nebolo narušené ani starovekými, ani novovekými vykrádačmi hrobov, ma núti záverom poznamenať, že by si zaslúžilo ucelené spracovanie všetkých nálezov. Nadobudli by sme tak lepšiu predstavu o materiálnej kultúre populácie, ktorá pohrebisko v Marliku vybudovala.

Elena Mirošayová

Attila Kiss: Baranya megye X—XI. századi sírleletei. Budapest 1983, 429 strán, 156 obrázkových tabuliek, nemecké resumé.

V novej sérii korpusov pohrebísk 10.—11. stor. v Maďarsku ako prvý zväzok vydala Maďarská akadémia vied Korpus hrobov z 10.—11. stor. v župe Baranya od autora A. Kissa. Pomerne obsiahla práca obsahuje súpis ojedinelých i systematicky skúmaných lokalít z územia historickej župy, ktorá sa rozprestierala na oboch brehoch rieky Drávy a z toho dôvodu

v súpise sú zahrnuté aj lokality na dnešnom území Juhoslávie. Ťažisko práce spočíva v monografickom spracovaní pohrebiska (1130 hrobov) z lokality Majs-Udvari rétek, ktoré autor preskúmal v šesťdesiatych rokoch. Súpis obsahuje 41 lokalít z 10.—11. stor., pričom ide výlučne o hroby a pohrebiská prostého ľudu, zatiaľ čo z uvedeného územia doteraz chýbajú hroby staromaďarských jazdeckých družín z 10. stor. Celkom nový je spôsob dokumentácie súpisu, i keď do istej miery sa rešpektuje systém dokumentácie z publikácie o archeologickej topografii Maďarska.

Práca je rozdelená do štyroch častí. V prvej časti autor časovo a priestorovo zmapoval materiál. Druhá časť, ktorá má pramenný charakter, vyčerpávajúco opisuje lokality a nálezový inventár. Jeho podstatnú časť tvorí lokalita Majs-Udvari rétek. Tretia časť obsahuje historické vyhodnotenie, kde sa autor pokúša riešiť etnické a spoločenské pomery v 10.—11. stor., všima si proces osídľovania župy v 10.—11. stor. a pomocou archeologických prameňov skúma etnické pomery a súčasne historickospoločenské otázky. V dokumentačnej časti práce sa opiera o diela T. Győrfyho (Az Árpád-kori Magyarorszáig történeti földrajza. Budapest 1966) a I. Kniezsu (A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Budapest 1955). Do štvrtej časti práce zahrnul autor aj lokality, ktoré ležia mimo hraníc súčasnej župy, vytvorenej po poslednej správnej reorganizácii v Maďarsku. Napriek tomu, že v súpise sa nachádza niekoľko väčších pohrebísk (Bere-mend — 61 hrobov, Ellend I, II — 269 a 178 hrobov, Pécs-Somogy — 161 hrobov), monograficky je vyhodnotené predovšetkým pohrebisko v Majsi, kde autor odkryl 1130 hrobov, t. j. najväčšie a kompletne odkryté pohrebisko z konca 10. a 11. stor. v Maďarsku. V Majsi, až na menšie odklony, boli hroby orientované v osi východ—západ a autorovi sa podarilo dokázať, že odchýlky od tejto osi nemajú nič spoločného s odchýlkami východu slnka v jednotlivých ročných obdobiach. Hrobové jamy, ich pôdorysy, veľkosť a hĺbky na tomto pohrebisku zodpovedajú stavu na súčasných pohrebiskách v Karpatskej kotline. Podobne je to aj s uložením mŕtvych a s uložením horných a dolných končatín, pričom je pomerne dobre spracovaná dokumentácia polohy horných končatín. Pomerne veľké percento hrobov (54,8 %) obsahovali nálezy a z nich len relatívne malú časť možno označiť ako rituálnu (zbrane, nástroje, keramika, zvieracie kosti a vajíčka). Pri analýze nálezového materiálu sa autor dotýka tých predmetov, ktoré majú osobitný význam pre problematiku datovania a pre riešenie historických, etnických a spoločenských pomerov. Osobitne si všima rozšírenie a zastúpenie predmetov poukazujúcich na pôvod pochovaných, prípadne na kultúrne a obchodné styky na väčšom území Európy. Ide mu hlavne o predmety vyslovene východného pôvodu, z ktorých si zasluhuje pozornosť hrot oštetu nájdený v bloku P/22. Spolu s oštetom z Bezdědu dokazuje východný pôvod novoprišliho staromaďarského obyvateľstva, prípadne pridružených východných kmeňov. Veľký význam prikladá hracím článkom (*calcaneum*), vyhotoveným z kostičiek kôz, resp. oviec (*astragalus*), ktoré sú charakteristické pre nomádske kmene Ázie a východnej Európy, hovoriace

po turecky. Od Baltika až po Ural je rozšírený typ lýrovitej pracky, ktorý je zastúpený tiež na tomto pohrebisku. K východnému okruhu pamiatok patria bronzové krúžky na zavesenie rozličných predmetov, ďalej kostené kotúčky, veľké sklenené koráliky s očkami a koráliky z karneolu a horského kryštálu. Posledné dva typy sa používali od 30. do 70. rokov 11. stor. Obchodnou cestou z korutánsko-köttlašského okruhu sa sem dostali otvorené krúžkové náušnice ukončené guľôčkami a terčové spony. Kyjevskému prostrediu pripisuje autor krížik z hrobu 770, naproti tomu ďalší nález väčšieho krížika z hrobu 20 pokladá za domáci produkt. Obchodom sa z oblasti Dalmácie dostal na pohrebisko v Majsi prsteň s nápisom PAX. Autor však preceňuje jeho význam, keď ho dáva do súvislosti s misionárskou činnosťou južných Slovanov.

Pri datovaní začiatku pochovávaní na pohrebisku v Majsi vychádza podľa môjho názoru s nie celkom presvedčivého datovania prechodu „módneho“ výrobku, t. j. otvorených krúžkových náušnic k náušniciam s esovitým ukončením, t. j. k rokom 960—970. Pomerne vysoký počet mincí umožňuje datovať prevažnú časť pohrebiska do vlády Arpádovcov, t. j. k rokom 1000—1100. Nálezy hrobov s mincou sv. Ladislava (1077—1095) na južnom okraji pohrebiska hovoria o pravdepodobnom ukončení pochovávaní na rozhraní 11.—12. stor. Postup pochovávaní išiel od stredu pohrebiska k okraju, pričom táto kontinuita je veľmi dobre doložená mincami z 11. stor. Tento postup súčasne svedčí o pohrebnom systéme pochovávaní malých rodín, zatiaľ čo u veľkorodín pozorujeme na pohrebiskách súčasne niekoľko centier. Veľmi zaujímavý je metodický postup autora pri určovaní etnicity populácie pochovanej na pohrebisku v Majsi. Hneď v úvode zdôrazňuje ťažkosti a problémy, ktoré vyplývajú z jednotného prejavu nálezového materiálu pohrebisk v celej Karpatskej kotline. Aspoň čiastočne sa pokúša k tomuto tvrdeniu dopracovať archeologickou metódou, a tak na základe materiálnej analýzy rozdeľuje materiál na výrobky zakúpené a vyrobené z miestnych zdrojov, ďalej na výrobky dovezené, prípadne ich napodobeniny, ale zakúpené na mieste. V tomto prípade ide o importy z oblasti Slovanov, žijúcich na západnom a juhozápadnom okraji Karpatskej kotliny. Podľa autora tieto dva druhy výrobkov sa nehodia k riešeniu etnickej problematiky (pozri tiež Kiss, A.: A magyarálam alapítás településeinek tükröződése Dunántúli köznép temetőiben. *Archaeologiai Értesítő*, 95, 1968, str. 243—255), rozhodujúce sú také predmety, ktoré súvisia s východoeurópskym krojom, ďalej súčiastky hracích článkov a predmety, ktoré súvisia s pohrebnými zvykmi. Až na keramiku sú to už spomínané výrobky: pracky, koráliky, bronzové krúžky atď. Aj keď medzi príchodom starých Maďarov na konci 9. stor. a medzi začiatkom pochovávaní na pohrebisku v Majsi (960—970) je časový rozdiel dvoch generácií, predsa tieto predmety poukazujú na pôvod pochovanej populácie vo východnej Európe. Druhá metóda určenia etnicity je sídliskovo-historická a opiera sa o miestne názvy, resp. obcí v listinách 11.—12. stor. Na základe listiny z roku 1093 vyslovuje au-

tor domnienku, že na pohrebisku v Majsi je pochované obyvateľstvo, ktoré súvisí s „Terra populorum Kazar“. Do akej miery možno pomerne veľmi malý počet archeologických nálezov východného pôvodu použiť na zdôvodnenie tejto etnickej hypotézy, ostáva otvorenou otázkou.

Pretože pohrebisko v Majsi bolo úplne preskúmané, na základe archeologického materiálu relatívne dobre datované a opieralo sa aj o iné demografické výskumy, bolo možné určiť veľkosť osady, ku ktorej pohrebisko patrilo. Pri 130-ročnom trvaní pohrebiska a priemerného veku pochovaných (30 rokov) vyplýva, že tu bolo pochovaných 4,6 generácií. Osadu obývalo približne 247—249 osôb, t. j. asi 35—50 rodín, pričom jedna rodina mala 5—7 členov.

Spoločenské postavenie osady z 10.—11. stor. v Majsi podľa autora bolo na vrchole spoločenského rebríčka pospolitého ľudu, čo do istej miery súvisí s postavením chazarskej populácie v rámci staromaďarskej spoločnosti.

V tretej kapitole zaujíma autor stanovisko k osídľovaciemu procesu celej župy. Na základe doterajších archeologických prameňov treba konštatovať, že historické bádanie a archeologické výsledky do istej miery nesúhlasia. Kým historické pramene rátaajú s príchodom starých Maďarov do Karpatskej kotliny ca k roku 900, prevažná časť územia župí Baranya sa začala osídľovať až v rokoch 960—970. Autor zastáva názor, že tento osídľovací proces súvisí s pomalým postupom starých Maďarov do stredu Karpatskej kotliny a až v rokoch 60.—70. sa začalo osídľovanie okrajového územia, ktoré nebolo osídlené Slovanmi, resp. len veľmi riedko. Autor ďalej uvádza, že prevažná časť počiatku osídlenia patrí do 11. stor. Čiastočne odkryté malé pohrebiská pozdĺž rieky Drávy sú dokladom osídlenia zvyškov slovanského obyvateľstva. Naproti tomu ostatné územie ležiace severne, t. j. na južných svahoch pohoria Mécsek, viac-menej na ose Pécs—Mohács, bolo osídlené maďarským obyvateľstvom alebo príbuzným východným kmeňom.

Podobne ťažká situácia, aká bola pri etnickom určení pohrebisk 10.—11. stor., je aj pri historicko-spoločenskom využití archeologických prameňov. Doterajšie nálezy ukazujú na to, že v 10. stor. v tejto župe úplne chýba spoločensky nadradená vrstva „Miles“. Ojedinelé hroby napr. v Moháči, ďalej nález prilby v Pécsi nás ešte neopravňujú k tomu, aby sme mohli z tohorobiť nejaké závery. V 11. stor., t. j. v období silnej a intenzívnej christianizácie na území celého bývalého Uhorska nepočítame s bohato vybavenými hrobmi nadradenej vrstvy, a preto prirodzene chýbajú aj v župe Baranya. Je možné, že príslušníci tejto vrstvy boli pochovávaní bez nálezov do bezprostrednej blízkosti kostolov. Dedinské pohrebiská na prelome 11.—12. stor. zanikajú, čo je charakteristické aj pre župu Baranya a na prikostolných cintorínoch pokračuje pochovávanie príslušníkov pospolitého ľudu spolu s príslušníkmi „Miles“.

Nemožno pochybovať o tom, že dielo Korpus hrobov a pohrebisk z 10.—11. storočia na území dnešného Maďarska má zásadný význam aj pre štúdium problematiky z uvedeného obdobia na Slovensku. Po tejto

stránke výborne dokumentovaná práca A. Kissa bude nepochybne dobrou porovnávacou materiálnoú základňou. Teoretická časť a vyhodnotenie nie je úmerné takému významnému objektu, akým je najväčšie, systematicky preskúmané pohrebisko v Majsi. Myslím si, že v rámci plánovanej série toto ani nebolo cieľom práce A. Kissa. Napriek tomu bude autor nútený celý rad axiôm najmä na úseku etnickej príslušnosti na území župy Baranya zdôvodniť. Ide totiž o územie, kde sa zachovalo najviac slovanských miestnych názvov, čo súvisí s postupnou asimiláciou staršieho slovanského obyvateľstva na rozdiel napr. od územia juhozápadného Slovenska, kde je slovanských miestnych názvov pomerne málo a kde je pomerne veľká hustota staromaďarských jazdeckých pohrebísk.

Korpus hrobov z 10.—11. stor. v Maďarsku spolu s ďalšími vydanými i pripravenými zväzkami (avarské pohrebiská, laténske pohrebiská) tejto edície, je nepochybne historickým činom Maďarskej akadémie vied a zaslúži si nasledovanie.

Anton Točík

Ertuğrul Caner: Fibeln in Anatolien I. Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XIV, Band 8. München 1983, 223 strán, 5 obrázkov v texte, 82 tabuliek.

V recenzovanej práci podáva autor podrobný opis a typologickú klasifikáciu spôn z územia strednej a západnej Anatólie datovaných zhruba do obdobia 13.—6. stor. pred n. l. Publikované exempláre sú rozptýlené v rôznych múzeách Turecka, západnej Európy a v súkromných zbierkach v Nemecku.

Pri spracúvaní danej problematiky nadviazal E. Caner jednak na základné dielo C. Blinkenberga „*Fibules Grecques et Orientales*“ (1926), jednak na mladšie práce S. Przeworského (1939), Y. Boysala (1946), U. Jantzena (1962), O. W. Muscarelli (1967) a R. M. Boehmera (1972—1979). Zozbierané spony podrobil E. Caner dôkladnej analýze a zatriedil ich do typologických radov, ktoré si sám vytvoril. Zohľadňoval pritom viacero kritérií súčasne (prierez oblúka lúčika, spôsob jeho výzdoby, kombináciu výzdobných článkov, formu ihly). Takýto prístup mu umožnil vypracovať oveľa jemnejšie triedenie, než bolo doteraz známe.

V prvej časti recenzovanej práce sa nachádza súpis a charakteristika nálezísk jednotlivých spôn. K najvýznamnejším z nich patrí nepochybne lokalita Gordion, niekdajšie hlavné mesto frýgieckej ríše, ležiaca asi 94 km na juhozápad od Ankary. V areáli mesta sa preskúmalo viacero polôh, z ktorých pochádza početne veľký a typologicky pestrý súbor spôn. Najvýraznejšou polohou bola tellovitá vyvýšenina zvaná City Mound (autor používa pôvodný anglický názov). Miesto bolo osídlené temer nepretržite od 3. tisícročia až po dobu rímsku. Vo vrstve datovanej do 8. stor. pred n. l. sa zistili zvyšky honosných budov, mestskej brány, obytných domov a mohutného opevnenia, ktoré boli vybudované v čase najväčšieho rozkvetu frýgieckej ríše. Nálezové okolnosti nasvedčujú,

že toto mesto niekedy okolo počiatku 7. stor. náhle zaniká. Príčinou boli ničivé udalosti, za pôvodcov ktorých sa považujú Kimmerijci. Po ich vpáde zostalo miesto istý čas neosídlené, o čom svedčí 2,5—4 m hrubá sterilná vrstva.

Ďalšou skúmanou polohou v Gordiu bola tzv. Malá mohyla — Küçük-Hüyük. Tu sa osídlenie začína krátko po kimmerijskom vpáde a pokračuje v lýdskom období. Zo sídliska pochádza pomerne málo spôn.

Oveľa bohatšiu kolekciu sa podarilo získať pri výskume mohylových hrobov v Gordiu. Väčšina autorov zaoberajúcich sa výskumom pohrebiska predpokladá, že tu boli pochovaní príslušníci kráľovského domu a šľachty. Celkove sa preskúmalo 21 mohýl datovaných do 8.—6. stor. pred n. l. Veľa diskusií sa viedlo najmä okolo najväčšej z nich nazývanej Midas Mound, ktorá v čase výskumu dosahovala výšku 50 m a priemer 300 m. Autor recenzovanej práce sa s ňou podrobnejšie zaoberá v súvislosti s interpretáciou alebo lepšie identifikáciou pochovaného muža. Monumentálnosť stavby a bohatá výbava uložená v hrovej komore viedla mnohých bádateľov k záveru, že tu bol pochovaný kráľ Midas. Jeho existencia ako historickej osobnosti nie je celkom spoľahlivo objasnená. Väčšinou je pokladaný len za báju postavu. E. Caner uvádza v tejto súvislosti názory viacerých bádateľov, ktorí pochovaného muža považujú za frýgieckého kráľa Midasa, ale sám zachováva rezervované stanovisko. Pripúšťa však, že osoba pochovaná v mohyle mala mimoriadne postavenie.

Z ostatných lokalít uvedených v práci spomeniem len tie, odkiaľ pochádzajú väčšie kolekcie spôn: Neandria (Thymbra), Didyma, Sardis, Iasos, Beçin, Asarlik, Ephesos, „okolie Izmiru“.

Jadrom recenzovanej práce je rozsiahla kapitola, v ktorej sú katalógovým spôsobom zoradené spracúvané spony.

Do prvého okruhu spôn zoradil autor tie formy, ktorých vznik nemožno spojiť s územím strednej a západnej Anatólie. Sem patria hlavne najstaršie zachované exempláre. Spony tohto okruhu delí E. Caner na: I. Sláčikové spony, považované za import. Na základe analógií z Talianska datované do druhej polovice 13. a 12. stor. pred n. l. (typ Ia-1, Ib-2). II. Oblúkové spony, datované do polovice 11.—9. stor. pred n. l. (typ IIa-IIe-3-43A). III. Spony s guľovitým členeným oblúkom lúčika — doménou ich výskytu sú v geometrickom a archaickom období egejské ostrovy (typ IIa-IIf-44-71). IV. Spony so zosilneným oblúkom. Majú rovnaké datovanie a rozšírenie ako predchádzajúce (typ IVa-IVf-72-94). V. Spony s guľovitým článkom na oblúku — na západnom území Malej Ázie sú datované do 8.—7. stor. pred n. l. (typ Va-Vb-95A-107). VI. Spony s ozdobnými elementmi na oblúku, datované do 8.—7. stor. pred n. l. (typ VIa-VIb-108-129). VII. Terčovité spony, datované do 8.—7. stor. pred n. l., ku ktorým analógie nájdeme aj v stredoeurópskom kultúrnom prostredí od 8. stor. pred n. l. (typ VII-130-137 F-N). VIII. Oblúkové spony majúce na ohybe lúčika guľovitý článok ohraničený rebrami, datované do 8.—7. stor. pred n. l. (typ VIII-138-142).

Početne najväčší okruh spôn z územia strednej a západnej Anatólie tvoria spony pomenované auto-

rom práce ako frýgické alebo anatólske. Uvedenými názvami nahradil starší termín maloázijské, ktorý svojho času zaviedol C. Blinkenberg podľa nálezov z Gordia, Ephesu a vyobrazenia na reliéfe z Irvizu (tab. C).

E. Caner sa vo svojej typologickej analýze spôn pridržiava čiastočne pôvodného delenia C. Blinkenberga a O. W. Muscarellu, ktoré rozšíril. Pri vydeľovaní jednotlivých typov bral do úvahy viacero prvkov. Základné časti frýgických spôn a ich terminológiu uvádza názorne na obr. 2 (s. 50). Spóny rozdělil do 16 základných skupín. V rámci nich urobil jemnejšie triedenie na typy, varianty, príp. podvarianty. Zastúpenie spôn v jednotlivých typoch je čo do počtu variabilné. Koliše od ojedinelých kusov až po desiatky.

Skupina A — spona s jednoduchými, prípadne s polguľovitými prvkami alebo uzlíkmi zdobenými lúčikom. Sú datované do druhej polovice 8. až na počiatok 7. stor. pred n. l. (typ A I — variant A I A-2-146-215A, A II — variant A II 1-2-216-230, A III — variant A III 1-2-231-283, A IV — variant A IV 1-4-284-462B). Najpopulárnejšou formou tejto skupiny je typ A IV, ktorý sa vyskytuje na území od východnej Anatólie cez egejské ostrovy, Olympiu až do Talianska.

Skupina B — spóny odliedané v jednodielnych formách, oblúk lúčika je z jednej strany plochý. Sú početné a vyskytovali sa od polovice 8. stor. až do počiatku 7. stor. pred n. l. (typ B I-463-468, B II-468A-474).

Skupina C — spóny s konvexným prierezom oblúka lúčika, datované od prvej polovice 8. až počiatok 7. stor. pred n. l. Vyskytli sa v masívnom stvárnení, odliedané spolu s ihlou (typ C I — variant C I 1-2-475-483) alebo ako drobné formy (typ C II-484-488).

Skupina D — spóny s facetovaným oblúkom lúčika, datované do poslednej štvrtiny 8. až počiatku 7. stor. pred n. l. (typ D I-489-491, D II-492-520, D III-521, D IV — variant D IV 1-2-522-528, D V — variant D V 1-3-529-552). Spóny typu D IV prežívajú ešte v 6. stor. pred n. l.

Skupina E — spóny so zhrubnutým stredom lúčika, v priereze okrúhleho alebo oválneho. Datované na prelom 8. a 7. až do 7. stor. pred n. l. (typ E I — 553-554, E II — variant E II 1-2-555-572).

Skupina F — spóny s ľahko prehnutým zdobeným oblúkom lúčika, datované od polovice 8. až 7. (6. stor. pred n. l. (typ F I — variant F I 1-3-573-614).

Skupina G — spóny s lúčikom zdobeným viac alebo menej výrazným prstencom, rebrom, prípadne guľovitým článkom. Sú datované od 7.—6. stor. pred n. l. (typ G I — 615-631A, G II — 632-634, G III — 635-636, G IV — variant G IV 1-4-637-650B).

Skupina H — spóny s okrúhlym alebo oválnym prierezom lúčika zdobeného uprostred a na oboch koncoch prstencom kombinovaným so štítkom. Uvedené spóny patrili spolu so sponami skupiny J k najpopulárnejším frýgickým sponám. Od druhej polovice 8. stor. pred n. l. sú rozšírené na rozsiahlom území od západného pobrežia Malej Ázie cez egejské ostrovy, Grécko až do južného Talianska. Pri určovaní pôvodu jednotlivých exemplárov spôn je dôležitý tvar zachycovača. Frýgické výrobky charakterizujú hlboké ka-

nelúry po oboch stranách stredového rebra. Na regionálnych výrobkoch zo spomínaných území uvedené prvky chýbajú. Rozdiely v tvare zachycovača znázornil autor graficky na obr. 3 (s. 112), (typ H I — 651BA-697C, H II — variant H II 1-6-698-764C).

Skupina J — spóny morfológicky pribuzné predošlým, no odlišujú sa od nich tzv. medziornamentom umiestneným po oboch stranách výzdobného článku na oblúku lúčika. Sú datované od druhej polovice 8.—7. stor. pred n. l. (typ J I — variant J I 1-8-766-959, J II — variant 1-5-966-1020, J III — 1021-1033A, J IV — 1034-1036).

Skupina K — spóny s guľovitým členením oblúka lúčika, vyskytujúce sa od 7. stor. s možnosťou prežívania do 5. stor. pred n. l. (typ K I — variant I 1-2-1037-1070).

Skupina L — spóny zdobené uprostred a na koncoch lúčika. Ďalšie výzdobné články sú umiestnené na ramenách. Vyskytovali sa v 7.—6. stor. pred n. l. (typ L I — 1071-1077, L II — 1078-1094, L III — 1095-1098).

Skupina M — spóny s kolienkovite ohnutým lúčikom, datované do 7. stor. pred n. l. (typ M I — variant M I 1-2-1099-1108).

Skupina N — spóny s vrúbkovite členeným lúčikom, datované od polovice 8.—7. stor. pred n. l. (typ N I — variant N I 1-2-1109-1111A, N II — variant N II 1-4-1112-1140, N III — 1141-1148).

Skupina P — spóny s oblúkom lúčika zdobeným rebrami. Datovanie je neisté (asi 7.—5. stor. pred n. l.). Typ P I — 1149-1151.

Spóny typu N III a P I boli pôvodne označené ako lýdske. Autor ich však zaraďuje k frýgickým sponám, pretože podľa neho sa exempláre nájdené na území Lýdie a jej hlavného mesta v ničom neodlišujú od frýgických výrobkov.

Skupina R — spóny s extrémne veľkými kotúčmi na oblúku lúčika, datované na koniec 8.—7. stor. pred n. l. (typ R I — 1152-1153).

Skupina S — spóny s dvojitou ihlou, prekrytou platničkou, datované do 8.—7. stor. pred n. l. Typ S I charakterizuje pohyblivá, odoberateľná platnička (1154-1173A). Ide o vzácny druh šatového spínadla, ktorého nosenie patrilo k výsadám kráľa a kniežat. Nález 11 exemplárov uložených v spomínanej mohyle Midas Mound len zdôrazňuje, že tu pochovaný muž bol naozaj významnou osobnosťou vtedajšej spoločnosti. Typ S II má pevný kryt ihly (1174-1175A).

Časť spôn sa pre ich zlomkovitosť nepodarilo zaradiť do žiadnej z vyčlenených skupín (1176-1179A). V závere kapitoly o frýgických sponách sú uvedené tie exempláre, ktoré sa našli mimo územia strednej a západnej Anatólie.

Ďalší okruh spôn, ktorý E. Caner vo svojej práci hodnotí, sú spóny cyperské a východné. Vyčlenil medzi nimi typy I—VII (1180-1212 A-D).

Na záver kapitoly typologickej analýzy zaradil jej autor zvláštne formy spôn nájdených v západnej Anatólii v sprievode s inými predmetmi. Nálezový celok zo Šile obsahoval štyri spóny (A1-A4) a liatu faleru (A5). Spóny A1-A3 majú jednoduchý oblúk. Analógie k nim poskytujú nálezy zo Široko Pola v Bulharsku. Spona A4 so spojovacou lištou medzi oblúkom má analógie na ostrove Samos a v Olympii. E. Caner predpokladá, že všetky predmety sa do Anatólie dostali

vďaka stykom s gréckymi kolonistami, ktorí v 7. stor. pred n. l. zakladajú Kalchedon (dnešná ázijská časť Istanbulu).

Druhý nálezový celok nájdený v okolí mesta Midas, obsahujúci okrem kovového riadu aj jednu sponu (typ S I-1173A), pochádza pravdepodobne z hrobu.

Typologickú časť práce uzatvára rozbor súčastí opaskov, ktoré svojou formou a vypracovaním sú veľmi blízke frýgickým sponám. Autor ich rozdelil na jednodielne, upevňované na opasok pomocou nitov (G 1-9, 10), na tvary, ktorých ramená sú prepojené lištou (G 11-15), na jednodielne tvary s gombikovitým ukončením oblúka (G 17-20) a na tvary s levími hlavíčkami na koncoch (G 21). Ukážkou použitia spomínaných ozdôb je frýgický opasok uložený v múzeu v Istanbule, ktorého miesto nálezu je neisté (tab. 80-81).

Poznatky, ktoré vyplynuli z typologickej analýzy sledovaných spôn, zhrnul autor v záverečnej kapitole. Zistil, že s výnimkou dvojdielnej zlatej spony z kniežacieho hrobu z Alacahüyük a sládkovej spony z Tarsu v Kilíkii sa najstaršie exempláre sládkových a oblúkových spôn objavujú v strednej a západnej Anatólii ojedinele väčšinou v egejskej pobrežnej zóne. Narastanie počtu spôn možno pozorovať až v protogeometrickom období na kárijskom území.

Za najstaršiu sponu v strednej Anatólii považuje autor sponu z Alişaru (1180), datovanú do 9. stor. pred n. l., a železnú sponu asymetrickej formy z Korucutepe z 10.—9. stor. pred n. l. Na spomenuté územie sa mali dostať z Kilíkie alebo východného Stredomoria.

Na známej lokalite Gordion sa prvé frýgické spony začínajú vyskytovať v 8. stor. pred n. l. Ich vývoj vrcholí v poslednej štvrtine 8. stor. Po predpokladanom zničení City Mound Kimmerijcami tunajšia výroba spôn upadá. Neskoršie datované exempláre sú už celkom jednoduchými formami spínadiel.

Spony zahrnuté v recenzovanej práci pochádzajú zo sídlisk i pohrebisk. Ich nálezy na podlahách chrámov (Ephesos „okolie Ízmira“, Didyma, Knidos) dokladajú, že okrem bežnej praktickej funkcie mali tiež votívny charakter. E. Caner zdôrazňuje, že u Frýgov hrali spony zvláštnu úlohu v pohrebnom rituáli. Na podporu svojich záverov uvádza staršie názory O. W. Muscarellu a R. M. Boehmera. Dobrým príkladom mu bola známa mohyla Midas Mound, v ktorej okrem už spomenutých 11 exemplárov typu S I sa v hrovej komore našlo ešte ďalších 165 spôn. Niektoré z nich nenesú žiadne stopy po použití. Autor práce sa preto domnieva, že boli vyrobené až po smrti pochovaného a ich vloženie do hrobu tvorilo súčasť pohrebného ceremonálu.

V ďalšej časti záverečnej kapitoly sa E. Caner dotýka otázky vzniku frýgických spôn. Predlohy pre najstarší variant A I 1 hľadá východne od sledovaného územia, prípadne v Asýrii. Odkláňa sa od pôvodného názoru O. W. Muscarellu, podľa ktorého frýgické spony vznikli pod vplyvom tzv. bojótskych polmesiacovitých spôn. E. Caner zdôvodňuje svoj názor tým, že motív polmesiaca s ochrannou alebo posvätnou symbolikou bol v Anatólii a Prednom Oriente dobre známy a mal veľmi staré korene. Okrem vyobrazenia na reliéfoch uplatňoval sa aj na rôznych druhoch

šperkov. U Chetitov vo forme závesku, Urartejcov ako náhrdelník a Frýgovia ho použili na sponách. V každej z uvedených foriem šperku prežíva pôvodná kultová symbolika polmesiacovitého motívu. Táto skutočnosť viedla autora recenzovanej práce k myšlienke, že rovnako ako frýgické spony mohla byť i samotná forma bojótskych spôn ohlasom na staré predoázijské tradície.

Najstaršie frýgické spony boli jednodielne. V neskoršom období sa rovnaká konštrukcia udržuje už len na západnom pobreží Anatólie a ojedinele v Gordii. Naopak častá je na imitáciách frýgických spôn vyrábaných na egejských ostrovoch.

Frýgické spony sa vyrábali prevažne z bronz, menej zo zlata, striebra, zliatiny zlata so striebrom a zo železa. Ojedinelé sú prípady kombinácie železnej ihly s bronzovým oblúkom lúčka.

Autor sa zaoberá aj otázkou spôsobu nosenia frýgických spôn. Na rozdiel od O. W. Muscarellu predpokladá, že spony sa spravidla nosili jednotlivo, ako to ukazuje vyobrazenie na reliéfe z Írvizu. Možnosť ich nosenia v páre pripúšťa v súvislosti s pohrebným rituálom, pričom vychádza z polohy spôn v mohyle Midas Mound a mohyle II v Beştepeperi. Podľa E. Canera boli spomenuté spony častejšie nosené s opaskom a tvorili súpravu s jednou zo súčastí opaska.

Neisté nálezové okolnosti mnohých spracúvaných spôn neumožnili autorovi práce bližšie určiť produkčné centrá frýgických spôn na území strednej a západnej Anatólie. Ich existenciu predpokladá niekde v oblasti medzi Afyonom a Kutahyu. Ako o jednom z možných významnejších centier uvažuje o Gordii.

Textová časť recenzovanej práce je doplnená fotografiami, mapovými prílohami a kresbami jednotlivých exemplárov spôn. Sú zostavené prehľadne a umožňujú rýchlu orientáciu. Ich grafická úroveň je veľmi dobrá, čo je ostatne pre túto edíciu príznačné. Práca bude dobrou pomôckou nielen pre bádateľov priamo sa zaoberajúcimi územím Anatólie, ale tiež pre tých, ktorí sledujú ohlasy anatólskeho kultúrneho prostredia v pravekých kultúrach Balkánu a dokonca i strednej Európy.

Elena Miroššayová

Bohuslav Klíma: Dolní Věstonice, tábořiště lovců mamutů. Československá akademie věd. Památníky naší minulosti 12. Praha 1983, 177 strán, 55 obrázků v textě, 24 fotografických tabulek.

Úlohou spomínanej edície vydávanej nakladateľstvom ČSAV Academia je popularizácia výsledkov terénneho bádania archeológov, zameraného na významné náleziská v Československu. Autor, popredný moravský archeológ, špecializovaný na výskum paleolitu, zameriava sa na objasnenie a zhodnotenie významného mladopaleolitického otvoreného sídliska na pravom brehu rieky Dyje pod jurskými vápencovými svahmi Pavlovských vrchov na južnej Morave, ktorému ako nástupca profesora K. Absolona zasvätil podstatnú časť svojho terénneho bádania.

Zásluhou oboch bádateľov stali sa Dolné Věstonice v archeológii Európy pojmom klasického pravekého sídliska, na ktorom sa podstatne zrýchľoval rozvoj výrobných síl a tým aj spoločenský vývoj. V určitej etape mladého paleolitu dosiahol taký výrazný pokrok, že v mnohých rysoch predstihol široké okolité prostredie. Charakter stálejšieho paleolitického osídlenia s vybudovanými trvalejšími obydliami mu dodala akiste aj geografická situácia, lebo severné výbežky Pavlovských vrchov zužovali inundačný priestor rieky, cez ktorý viedol komunikačný ťah mamutích stád a inej pleistocénnej zveriny migrujúcej v určitých obdobiach roka povodím Dyje. Tu ju bolo možné vystriechnuť a zabezpečiť úspešný lov, ktorý potom ovplyvnil existenciu stálejších aj opakovaných sídlisk paleolitických spoločenstiev. Tieto v optimálnych podmienkach loveckej ekológie dosiahli pozoruhodnú úroveň hospodárskeho rozvoja, sprevádzaného nápadnými progresívnymi rysmi v materiálnej kultúre.

V kapitole o histórii výskumov v katastri Dolných Věstoníc pozoruhodné je registrovanie mamutích pozostatkov už v 17. stor. Prvú kolekciu štiepaných kamenných nástrojov spolu s paleontologickými nálezmi nazbieral v tejto pôvodne nemeckej pohraničnej obci miestny český pokrokový kňaz F. Mazour už pred r. 1910. Vlastná archeologická sláva Dolných Věstoníc nastala však po r. 1922, keď miestnych zberateľov postupne zatienil systematický výskum Moravského múzea v Brne pod vedením prof. K. Absolona, ktorý tu so štábom spolupracovníkov realizoval od r. 1924 do konca predmníchovskej republiky moderné archeologické výskumy — najväčšie archeologické podnikania tohto obdobia. Spomedzi viacerých pozoruhodných nálezov z oblasti najstaršieho pravekého umenia preslávil Absolonove výskumy predovšetkým nález dnes svetoznámej věstonickéj Venuše z r. 1925, čo neskôr inšpirovalo niektorých komerčne zameralých amatérov k tvorbe falzifikátov.

Vo výskume tohto náleziska pokračovali v čase vojny nemeckí archeológovia. Na jej sklunku prevažnú časť paleolitických, ale aj antropologických nálezov z Dolných Věstoníc, ako aj ďalších významných moravských lokalít zničili fašistické vojská úmyselným zapálením pivničných priestorov Mikulovského zámku, kde ich pôvodne ukryli pred bombardovaním.

Hneď po oslobodení venovali Dolným Věstoniciam pozornosť kvartérni geológovia pod vedením K. Žemberu. Od r. 1947, hoci s občasnými prestávkami, do r. 1979 problematiku Dolných Věstoníc riešil vedecký pracovník Moravského múzea, neskôr Archeologického ústavu ČSAV docent B. Klíma.

Jeho pôvodná geologická profesia mu umožnila riešiť geologicko-stratigrafické problémy komplikovanej kryhovej štruktúry tunajšieho kvartérneho eolického reliéfu so stopami periglaciálnych procesov, ktoré tu boli u nás rozpoznané po prvý raz, podobne ako ďalšie detailnejšie delenie koncovce fázy posledného würmského interglaciálu. V interdisciplinárnej spolupráci s ďalšími špecialistami sa rozborom uhlíkov získali aj významné poznatky o charaktere paleoklímy v štádiále würmu 3, ktoré poukazujú na to, že vtedajší paleolitickí lovci zažívali ohne podstatne chladnomilnejšími drevinami, než aké dnes rastú na svahoch Pavlovských vrchov a v údolnej níve. Aj malakofauni-

stické poznatky V. Ložeka a J. Kovandu svedčia o nezalesnenej otvorenej krajine rázu veľmi chladnej stepi, tundry či lesotundry, ktoré boli na niektorých miestach zamokrené.

Neobyčajne významné sú kostrové pozostatky ulovenej pleistocénnej zveriny zachovanej v nálezoých vrstvách, ktoré z hľadiska početnosti úlovkov zoradil prof. R. Musil v poradí mamut, liška, zajac, vlk, koň. sob s menším výskytom rosomáka, medveďa, leva, nosorožca, tura, rysa i vtákov. Dátami C 14 z viacerých kultúrnych vrstiev v superpozícii potvrdilo sa pôvodné datovanie věstonického táboriska, ktoré vychádzalo len z geologických poznatkov a ktoré ho zaraďovalo do obdobia 30—25 000 rokov pred n. l. Meranie prof. de Vriesa spresnilo vek kultúrnej vrstvy v profile hliníka na $28\,300 \pm 300$ B. P., ďalšie na $29\,000 \pm 200$ B. P. Mladšiu kultúrnu vrstvu datovali tunajšie uhľiky na $25\,820 \pm 170$ r. B. P., kým v susednom Pavlove sú k dispozícii dáta C 14 v rozpätí $24\,630 \pm 460$ až po $26\,730 \pm 250$ r. B. P. Zo Slovenska máme prvé datovanie C 14 z okruhu gravettských kultúr staršej fázy z Nemšovej na $28\,570 \pm 1345$ r. B. P. a z mladšej fázy z Nitry I na $22\,860 \pm 400$ r. B. P.

Geologickou zvláštnosťou mladopaleolitických sídlisk pod Pavlovskými vrchmi sú kryhové zosuvy, ktoré odstupom času v niektorých prípadoch zasiahli aj kultúrne vrstvy. Tieto potom ležia na druhotnom mieste. Zosuvná činnosť sprašových blokov mala aj kladný prínos pri stanovovaní relatívnej chronológie. Mnohoročný výskum však postupne objasnil aj otázku, či ide o pozostatky obrovského jednotného táboriska, ako sa pôvodne, podobne ako v slovenských Moravanoch nad Váhom, domnieval K. Absolon. Klímave výskumy ukázali, že v Dolných Věstoniciach ide o najmenej päť postupne zakladaných, a teda samostatných sídlisk. Patrili tej istej populácii mladopaleolitických lovcov, ktorí po určitej dobe pobytu trvalého charakteru opúšťali tieto miesta, aby sa sem znova a znova vracali a zažívali nové ohniská. Tieto interpretácie dokazujú nielen stratigrafické okolnosti nálezoých vrstiev, ale aj ich vnútorné obsahové vzťahy. Jednotlivé sídliská zakladali v priamej závislosti od konfigurácie terénu, od bezprostrednej prítomnosti vody a ostatných miestnych okolností, ktoré vznikali zosuvnou činnosťou. Pamiatky hmotnej kultúry, zachované v odlišných miestach a v rozličných vrstvách náleziska, sú na celej rozlohe dolnověstonických sídlisk v podstate totožné.

Osobitnou črtou dolnověstonického mladopaleolitického sídliska sú početné odpadové skládky veľkého počtu mamutích a v menšej miere aj kostí iných druhov lovej zveriny, ktoré autor výskumu považuje za smetiská vtedajšej kuchyne, blízke mezolitickým dánskym kjökkenmaddingom. Podobné koncentrované skládky kostí poznáme ešte u nás v Přerove-Předmostí a na niektorých náleziskách v ZSSR (Avdejevo, Borševo, Jelisejeviči, Kyjev, Kostenky). Po prekonaní počiatkových úvah, či ide o dôsledky katastrofy alebo cintoríny pleistocénnej zveriny, dnes už nemožno pochybovať o tom, že tieto kjökkenmaddingy vznikli činnosťou človeka ako výsledok jeho loveckého úsilia a zručností. Ukázalo sa však, že skládky kostí neboli vždy len smetiskami, ale že išlo aj o stavebné zvyšky a trosky konštrukcií jednoduchých prístreškov, iné

tvorili zasa potrebné zásoby paliva trvalých ohnísk alebo zásoby suroviny na výrobu rozličných predmetov dennej potreby, včítane rozmanitých druhov nástrojov a náradia. Skutočnosť, že prebytky potravy sústreďovali do vopred vyhradených miest a že ich neodhadzovali ľubovoľne, svedčí o tom, že život na sídlisku riadili zákonitými hospodárskymi pravidlami, ktoré sledovali akiste tiež hygienické a bezpečnostné opatrenia. Na Slovensku, aj keď poznáme päť paleolitických nálezísk s výskytom mamutích pozostatkov, pre malý počet týchto kostí nemožno uvažovať o kjökkenmaddingoch.

Množstvo ohnísk a ich funkčných variantov umožnilo autorovi rozpoznať v Dolných Věstoniciach viacero druhov ohnísk podľa funkcie, kde sa kúrilo drevom a kosti boli použité len ako doplnkové kurivo. Trvalejšie ohne mali misovite upravené dna a okrem dreva kúrilo sa v nich čiastočne aj kosťami. Takéto ohniská sa nachádzali aj v chatách. Výnimočný je nález pecovitého, svojrázne upraveného ohniska s obsahom veľkého počtu zvieracích hlinených plastiek v prostriedku šamanovho obydla. Početné boli aj rozsiahle popoliská, z nich niektoré mali charakter ústredného ohniska, ktoré nescelo nikdy vyhasnúť. Z neho zažíhal plamene do prechodných a dočasných ohňov. V jednom s ústredných popolísk našla sa r. 1925 aj věstonická Venuša. Neskôr sa objavili aj ďalšie plastiky. Autor končí túto kapitolu úvahou o význame ohňa ako zdroja životodarného tepla a svetla, možnosti využitia ako zbrane pri použití fakle, ktorou sa mohol oheň prenášať aj na vzdialenejšie miesta. Oheň slúžil pri prepaľovaní rúd na výrobu farbiva. Aj prvé minerologické poznatky umožnili kresaním zažíhať ohne bez závislosti od blesku.

Priaznivé povojnové možnosti väčších plošných výskumov v Dolných Věstoniciach, tak ako na ruskej rovine, umožnili rozpoznať B. Klimovi prvé paleolitické obydla, poukazujúce na to, že v priaznivých ekologických podmienkach mladého paleolitu vtedajší lovci praktizovali aj usadlý život. Jestvujú náznaky, že už K. Absolon odkryl, ale nerozoznal polozemnicové prístrešky. Až B. Klima tu dokázal jestvovanie nie celkom zastrešenej veľkej chaty a na periférii sídliska aj unikátnu polozemnicu zimného typu s keramickou pecou na výrobu najstarších hlinených zvieracích i ľudských plastiek a azda aj iných pomôcok pre magické praktiky. Celkové nálezové okolnosti, koncentrácia kamenných nástrojov na okolí a kostených nástrojov v inventári chaty a ďalšie poznatky, ako je aj rozpoznanie najstarších hudobných nástrojov, viedlo autora k interpretácii, podľa ktorej išlo akiste o sídlo šamana. Mnohoročné výskumné práce umožnili B. Klimovi získať aj predstavy o celkovom charaktere věstonického sídliska a z toho vyplývajúce spoločensko-historické závery o charaktere spoločenských jednotiek mladopaleolitickej spoločnosti, počte prvobytnej občiny, o počte osôb, ktoré mohli obývať jeden chatový prístrešok.

Popri ojedinelých spálených zlomkoch kostí z detského hrobu z výskumov K. Absolona šokujúcim objavom z r. 1949 bol nález hrobu útlej, asi 40-ročnej ženy s deformovanými obličajovými kosťami, prikrýty dvoma mamutími lopatkami, z ktorých jedna bola zdobená rytými úsečkami. Na rituálny charakter tohto hrobu,

nájdeného na okraji prvého sídliskového objektu, poukazuje posypanie hornej časti tela okrom. Táto žena prekonalala v mladosti chorobný proces, ktorý jej deformoval tvár. Na základe etnografie vieme, že „poznamenaní“ jedinci boli predurčení na sprostredkovanie stykov s nadprirodzeným svetom. Keďže sa našli aj plastiky deformovanej tváre, vyrobené z mamutoviny, možno najmä v prípade najrealistickejšej z nich predpokladať, že ide o jediný, doteraz známy fyzioplastický portrét paleolitického človeka. Reálna je preto domnienka, že išlo o pohreb šamanky, ktorú si z tohto dôvodu vážili a pochovali ju s mimoriadnou počtou a okrem toho ju aj umelecky stvárňovali.

V IX. kapitole autor veľmi názorne pertraktoval problematiku výroby kamenných nástrojov, a to aj z hľadiska ich funkčného používania i vyhľadávania vhodných surovín a ich predpokladaných zdrojov. Špecifikom mladopaleolitických nálezísk na úpätí Pavlovských vrchov je inde pomerne vzácna kostená industria. Je bohato zastúpená v skupine pracovných a loveckých zbraní v kapitole IX, ale aj v nadstavbovej oblasti, čím sa autor zaoberá aj v nasledujúcich dvoch kapitolách, prezentujúc artefakty s rytými úsečkami a krátkymi zárezmi, interpretovanými aj ako počítacie paličky, ale poukazuje aj na ryté štylizované kresby chrbtov mamutov či iné dekoratívne kresby. Hodnotne a v širšom zábere interpretuje nálezy „príkraskov“ ako ochranných a pomocných predmetov vyrobených z kamenného, kosteného, ale aj lastúrového materiálu, pričom vysvetľuje aj funkciu používania prírodných farieb.

Z hľadiska bohatstva nálezov paleolitického umenia a jeho vývoja i funkčného využitia, rovnako širokým záberom poznatkov i interpretačných schopností, vysokohodnotná je záverečná kapitola o umení v službách čarovania a kúziel, v ktorej B. Klima opisuje a vysvetľuje rezbárske majstrovstvo na kostených výrobkoch, ale aj význam a funkciu najstarších keramických plastiek. Veľkým počtom týchto artefaktov dosahujú Dolné Věstonice európske prvenstvo na čele s věstonickou Venušou a jej ďalšími neúplnými „dvojnímkami“.

Spomenuté bohatstvo mobilného „paleolitického umenia“ je charakteristické pre tzv. pavlovskú faciú stredoeurópskeho gravettien, ku ktorej patrí prevaha moravských otvorených mladopaleolitických nálezísk, označovaných autorom aj ako pavlovien podľa nie menej bohatej susednej lokality Pavlov. Na Slovensku je nápadná absencia kostenej industrie, nehovoriac o ďalších dôkazoch existencie mobilného umenia, aj keď kamenná industria sa na mnohých západoslovenských sídliskách podobá moravským. Pri tom geologické podmienky vápnitého prostredia na Slovensku i na Morave sú zhodné. Nemožno preto predpokladať, že by sa kostená industria na našich sídliskách nebola zachovala. Tým sa slovenské gravettské sídliská líšia od moravských.

Klimova publikácia je napísaná kultivovaným jazykom, pritom však veľmi prístupným spôsobom. Je didakticky vysoko hodnotným kompendiom problematiky mladého paleolitu s akcentom na najstaršie umenie. Témou i úrovňou spracovania nielenže vzbudí úctu ku klasickému archeologickému nálezisku strednej Európy, akým sú Dolné Věstonice, ale vyvolá

záujem o objavovanie ďalších materiálnych pamiatok z obdobia starej doby kamennej, ktoré si ťažšie vydobyávajú rovnocennosť uznania v porovnaní s atraktívnejšími archeologickými pamiatkami mladšieho praveku.

Juraj Bárta

Falko Daim — Andreas Lippert: Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Studien zur Archäologie der Awaren I. Wien 1984, 255 Textseiten, 144 ganzseitige Tafeln, Gesamtplan des Gräberfeldes.

Die Arbeit ist der erste Band von Studien archäologischer Denkmäler zur Geschichte der Awaren, die die Österreichische Akademie der Wissenschaften herauszugeben begann, um die in den letzten Jahren abgedeckten Gräberfelder aus der Zeit der awarischen Vorherrschaft im Karpatenbecken zu veröffentlichen. Das Gebiet des heutigen Niederösterreichs und Burgenlands bildete die Westgrenze dieser Herrschaft, deswegen sind die Fundorte aus Österreich für die Geschichte der Awaren in Europa von ungewöhnlicher Bedeutung. Die Autoren sind zwei Forscher: A. Lippert untersuchte einen Teil des Gräberfeldes und verarbeitete das II. und III. Kapitel, F. Daim ist der Verfasser der Kapitel I, IV, V—VII und des benützten Literaturverzeichnisses. An der Verarbeitung des Gräberkatalogs und der Funde beteiligten sich beide Autoren. Der archäologische Teil ist passend mit Beilagen ergänzt — mit Beiträgen weiterer Autoren. Es ist dies ein Verzeichnis urzeitlicher, frühgeschichtlicher und neuzeitlicher Lokalitäten aus den Gemeindegkatastern von Sommerein am Leithagebirge und Mannersdorf (G. Malzer), ein Beitrag über die vom Rechner zusammengestellte Seriation (P. Stadler), eine Analyse archäobotanischer (M. Hopf) und Textilienfunde (H.-J. Hundt) und schließlich eine Analyse des anthropologischen Materials aus dem Gräberfeld (H. Kritscher — J. Szilvássy). Der Text ist mit ganzseitigen Tafeln und dem Gräberfeldplan abgeschlossen.

Das Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge befand sich auf einer parallel mit dem Leithagebirge streichenden sandigen Anhöhe. Im J. 1963 begann man hier Sand abzugraben, was auch den Beginn der Störung des Gräberfeldes und der Vernichtung eines Teiles von ihm bedeutete. Durch etappenförmige Rettungsgrabungen und die Bergung von Gräbern durch Laien in den 60er und 70er Jahren wurden insgesamt 256 Gräber erschlossen. Diese stellen nicht die volle Zahl dar, da ein Teil von den Maschinen zerstört wurde und ein Gräberfeldabschnitt noch unerschlossen blieb. Der Verlauf der Gräberabdeckung wie auch die unerforschte Fläche bzw. jene, auf welcher die Gräber vernichtet wurden, sind sehr anschaulich auf vier Plänen präsentiert (S. 18—21). Aus ihnen geht hervor, daß die gestörte bzw. nicht erforschte Fläche ziemlich groß ist.

Trotzdem stellt die rezensierte Arbeit einen Beitrag

zum Studium der Frühgeschichte im Donaugebiet und auch in Mitteleuropa dar. Die Autoren unterzogen die gewonnenen Quellen klassischen wie auch modernen exakten Analysen. Vor allem widmeten sie dem Bestattungsritual, der Chronologie, historischen und ethnokulturellen Fragen Aufmerksamkeit — also Problemen, welche die Grundpfeiler bei der Rekonstruktion der im Karpatenbecken unter der Vorherrschaft der Awaren im 7.—8. Jh. lebenden Gesellschaft bilden.

Nach einer kurzen Einführung F. Daims, welche das Kapitel I „Fundort und Fundgeschichte“ ist, bot A. Lippert im II. Kapitel „Bestattungssitten“ eine kurze, aber treffende Zusammenfassung des Bestattungsrituals, aus welchem hervorgeht, daß es sich in den Rahmen der Bestattungssitten einfügt, die im 7.—8. Jh. im Karpatenbecken üblich waren. Vereinzelte Erscheinungen, die von diesem Rahmen abweichen, tragen zum weiteren Kennen des Bestattungsritus und dessen Besonderheiten bei. Es sind vereinzelt Erscheinungen auch auf anderen Gräberfeldern, wie z. B. Vertiefungen in der Grubensohle (*Čilinská Z.*: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky, Bratislava 1966, S. 104, 106), weiters Brandreste in den Grabgruben (*Kraskovská L.*: Slovansko-avarské pohrebisko pri Záhorskej Bystrici, Martin 1972, S. 60, 61), ein eingeäschertes Skelett auf der Grubensohle (*Kraskovská L.*: Pohrebisko v Bernolákove, Slovenská archeológia 10, 1962, S. 446) usw. Ausnahmsweise erschienen auch nischenförmige Vertiefungen in den Grabgruben. Diese brachten neue Kenntnisse über den Zweck, für welchen die Nische ausgeschachtet worden ist. Es war in ihr nicht der Tote begraben, wie es auf anderen zeitgleichen Gräberfeldern der Fall ist, sondern es befand sich in ihr ein Gefäß und Tierknochen. Diese Sonderform der Ausrüstung des Toten in das Jenseits hat bislang keine Parallelen auf den zeitgleichen Gräberfeldern der Nachbargebiete.

Im Zusammenhang mit dem Bestattungsritual möchte ich auf die relativ hohe Zahl von Keramik hinweisen. Die 211 Gräber mit Töpfen sind 67 % sämtlicher freigelegter Gräber, was eine ausreichende Zahl dazu ist, um das Gräberfeld von Sommerein zu jenen peripheren Gräberfeldern innerhalb des Awarereiches zu reihen, auf denen diese Sitte dominierte.

Das Grabinventar trägt Züge der zeitgenössischen materiellen Kultur. Seine typologisch-chronologische Aufgliederung realisierte A. Lippert im Kapitel III „Das archäologische Fundmaterial.“ Er stützt sich auf die bisherigen Grabungsergebnisse in Ungarn und in der Slowakei und respektiert die Datierung der einzelnen Fundtypen nach Forschern der angeführten Gebiete. Seine zusammenfassende Übersicht des Trachtzubehörs und des übrigen Inventars ist mit typologischen Tafeln und Rekonstruktionen verzierter Gürtel ergänzt.

Die Schlüsselprobleme beginnt F. Daim im IV. Kapitel „Chronologische Auswertung“ zu lösen. Die relative Chronologie des Inventars und der Belegungsablauf auf dem Gräberfeld sind die Hauptfragen, welche er zu beantworten sucht. Im Zusammenhang mit ihnen widmet er seine Aufmerksamkeit auch den Problemen der allgemeinen Datierung und chronologischen Gliederung der Awarzeit. Er nimmt

einen kritischen Standpunkt zur bisherigen Datierung ein, konkret zu der von I. Kovrig (Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán, Budapest 1963) ausgearbeiteten relativen Chronologie, von welcher bei der Datierung der Denkmäler der Awarenzeit ausgegangen wird. F. Daim meint, daß diese Chronologie, die für die Gliederung der Denkmäler aus dem Gräberfeld von Alattyán gilt, nicht auf das ganze Gebiet des Karpatenbeckens appliziert werden dürfe, wie das allgemein getan wird.

Die bisherigen Forschungsergebnisse ermöglichen keinen tieferen Eingriff in die chronologische, von genannter Autorin geschaffene Tafel. Die von ihr ausgearbeitete Entwicklungslinie der materiellen Kultur ist im wesentlichen richtig, hat ihre Logik und die Forscherin stützte sie mit vielen Belegen. Man kann also von ihr auch im breiteren geographischen Rahmen ausgehen, nur muß man lokale Besonderheiten im Auge behalten, die Unterschiede in der Datierung zur Folge haben können. Diese sind jedoch nicht groß, weil das Karpatenbecken im 7.—8. Jh. ein kultur-politisches Ganzes bildete, das nicht nur durch die Vorherrschaft der Awaren geeint war, sondern auch durch die einheitliche Kultur. Gewisse Unterschiede müssen aber in der zeitlichen Einstufung des Inventars auf den einzelnen Gräberfeldern eingeräumt werden, die durch unterschiedliche, die Entwicklung bestimmenden Bedingungen oder die ungleiche Entfernung von den Zentren und ähnliches verursacht waren. Die zeitlichen Unterschiede können jedoch nicht so groß sein, daß sie einen grundsätzlichen Unterschied in der relativen Chronologie auf dem Gebiet des Awarenreiches bedeuten würden.

Die von I. Kovrig festgestellte Entwicklungslinie der materiellen Kultur bestätigten schon viele gut untersuchte Gräberfelder, deren Analyse mit klassischen archäologischen Methoden durchgeführt wurde. Es kann jedoch zugelassen werden, daß sie in Zukunft durch mathematische und weitere exakte Methoden wie auch durch die Rechner-technik, deren Position sich immer mehr auch in der archäologischen Forschung festigt, korrigiert und präzisiert werden können.

Auch F. Daim hat moderne Methoden bei der Aufarbeitung des Sommereiner Gräberfeldes ausgenutzt. Die Seriation und die daraus hervorgehende Kombinationsstatistik wie auch die Typenkartierung auf dem Gräberfeld bildeten die Grundlage, von welcher der Autor beim Studium der relativen Chronologie des Gräberfeldinventars ausgegangen ist. Als Grundlage für die Kombinationsstatistik wählte er 34 charakteristische Typenmerkmale, zu denen er nicht nur die Typen von Gegenständen, sondern auch die Verzierungselemente auf ihnen reihte. Die Seriation wurde auf dem Computer realisiert (das Programm erarbeitete P. Stadler, siehe S. 171—178), und zwar gesondert für das Inventar aus Männer- und Frauengräbern. Die Seriationsergebnisse sind in der Arbeit auf Abb. 12—14 (S. 69, 71) präsentiert.

Die rezensierte Arbeit ist die zweite Publikation, in welcher die vom Computer geschaffene Seriation und Kombinationsstatistik des archäologischen Materials aus der Zeit des Awarenreiches veröffentlicht wurde (Daim F.: Das awarische Gräberfeld von

Zwölfaxing, Fundberichte aus Österreich, 16, 1977, S. 95—126). Es ist nur zu bedauern, daß sich das Objekt, ähnlich wie Zwölfaxing, nicht gerade am besten für eine Analyse mit dem Computer eignet. Ein Mangel ist die unvollständige Gräberzahl und die unsicheren Grabverbände, mit denen bei den von Laien abgedeckten Gräbern zu rechnen ist. Mit dieser Feststellung soll die Methode der Kombinationsstatistik nicht abgelehnt werden. Im Gegenteil, ich glaube, daß man mit ihrer Hilfe in der Erforschung der Awarenzeit einen Schritt vorwärts kommen kann. Wie groß dieser Schritt sein wird, werden ähnliche Analysen, komplette und fachlich untersuchte Verbände zeigen, deren Ergebnisse dann zu Ausgangspunkten für das Studium der ganzen Epoche der Awarenherrschaft im Karpatenbecken werden können.

Die Ergebnisse der Kombinationsstatistik nützte F. Daim zur Feststellung des Belegungsablaufes auf dem Gräberfeld aus. Er geht von der Voraussetzung aus, daß die Belegung an einer Stelle begann und von dort nach und nach ausgedehnt wurde (Plan 36). Aus der Kartierung des chronologisch aussagenden Inventars auf dem Gräberfeld (Pläne 9—36) folgert er, daß aus der mittleren Awarenzeit auf dem Gräberfeld zwei Belegungsphasen vorhanden sind, aus der Spätzeit drei. Der Autor macht aufmerksam, „... daß diese Belegungsphasen keine Stufen im traditionellen Sinn darstellen, sondern Horizonte bestimmter Typen und mit individueller Laufzeit...“. Bei dieser Analyse des Belegungsablaufes tritt noch ausgeprägter die Unvollständigkeit des Gräberfeldes in den Vordergrund. Die leeren Flächen (Plan 4) zwischen den Gräbern stören den Fluß der topographischen Verteilung des Inventars, was den Wert der in der Arbeit präsentierten Ergebnisse stark herabsetzt.

Der Zustand des Gräberfeldes erlaubt es nicht, das System bzw. Prinzip des Belegungsablaufes zu erkennen. Es ist nicht ausgeschlossen, daß es mehrere Gruppen waren, in denen gleichzeitig bestattet wurde. Indizien dafür bestehen im nordwestlichen Teil, der systematisch von G. Malzer untersucht wurde (Plan 3) und auf welchem anscheinend die Gräber Gruppen bilden, die man vom Gesichtspunkt der relativen Chronologie und des Belegungsablaufes selbstständig untersuchen müßte. Dann würde es vielleicht nicht passieren, daß die Bommelohrringe in den Gräbern vorhanden wären, die auf dem Gräberfeld in der Zone liegen, in welcher nach F. Daim in der entwickelten Spätawarenzeit bestattet wurde. Diesen Ohringtyp datiert man allgemein in die ältere Awarenzeit, und zwar in Anbetracht ihres Vorkommens zusammen mit Münzen des byzantinischen Kaisers Phokas (602—610) und weiterem, durch byzantinische Münzen in die erste Hälfte des 7. Jh. datiertem Inventar. Deswegen verwundert das Vorkommen der großen Zahl (ein Viertel) dieser Ohringe auf dem Sommereiner Gräberfeld gerade in jenem Gräberfeldabschnitt, auf welchem beinahe um 100 Jahre später bestattet wurde. Ich meine, daß eine größere Beachtung der zwei- bis dreifachen Gräberüberschneidung relativ vieler Gräber mehr Licht in dieses Problem werfen könnte.

Für die absolute Datierung bietet das Gräberfeldmaterial keine Anhaltspunkte. Deswegen wendet der

Autor seine Aufmerksamkeit auf das Inventar anderer Gräberfelder. Er führt drei Möglichkeiten an, die zur Gewinnung absoluter Daten bestehen. Außer Münzen ist es das Inventar fremder Herkunft, das im awarischen Milieu Import darstellt, und „historische Ereignisse“, die in Schriftquellen erfaßt sind. Vom angeführten ausgehend und alle Möglichkeiten zusammenfassend, datiert er die Entstehung des Gräberfeldes in das zweite Viertel des 7. Jh. und seinen Abbruch an das Ende des 8. Jh.

Im Anschluß an die Probleme bezüglich der Chronologie ist eine chronologische Tafel mit graphischer Veranschaulichung der Datierung des Männnergürtelzierates, des Frauenschmuckes und der Keramik angeführt. Das Inventar aus dem Sommereiner Gräberfeld ist mit Gegenständen aus den Nekropolen in Mödling, Leobersdorf und Zwölfaxing ergänzt. Die Datierung des Gürtelzierates unterscheidet sich im wesentlichen nicht von der allgemein gültigen chronologischen Gliederung. Gewisse Abweichungen sind jedoch bei der Datierung bestimmter Gattungen des Frauenschmuckes zu beobachten. Es sind vor allem die schon erwähnten Bommelohrringe, die *F. Daim* tief in das 8. Jh. datiert, obwohl ihren allmählichen Schwund in der zweiten Hälfte des 7. Jh. recht überzeugend *I. Kovrig* nachgewiesen hat. Die Ohrringe mit einer Zier aus angelöteten Bronzekügelchen sind auf der Tafel ca. zwischen die J. 650–750 angesetzt, aber sie kommen auch in der zweiten Hälfte des 8. Jh. vor, schon gar nicht zu sprechen von ihrem Überleben noch im 9. Jh. (*Čilinská Z.*: Frauenschmuck aus dem 7.–8. Jh. im Karpatenbecken, *Slovenská archeológia* 23, 1975, S. 75, 76). Auch der Beginn des Vorkommens der Melonenkernperlen, der Agraffen mit Glaseinlagen und der Fingerspiralen setzt zweifellos früher ein als in der Mitte des 8. Jh., wie es auf der Tafel angeführt ist.

Das Schlußkapitel V „Historische Interpretation: eine ethnohistorische Studie“ ist ethnischen, wirtschaftlichen Problemen und der Lebensweise der Sozialität gewidmet, deren Angehörige auf dem Sommereiner Gräberfeld bestattet sind.

Im Zusammenhang mit der Ethnizität der auf dem Gräberfeld bestatteten Bevölkerung untersucht der Autor, bis zu welchem Maße zu diesem Problem anthropologische Schlußfolgerungen oder die Analyse der materiellen Kultur und des Bestattungsritus aussagen können. Eindeutig neigt er zur Ansicht, daß es der Bestattungsritus ist, der maßgebend für die Lösung des verworrenen Problems der Ethnizität im awarischen Reich ist, in welchem mit den Awaren auch andere Ethnika lebten, aber diese, wie er schreibt, „wären als eigene Ethnika unter der Oberherrschaft der Awaren nur dann anzusprechen, wenn sie dabei ihre Identität bewahrt hätten. Dies ist allerdings nicht beweisbar...“. Das Gräberfeld schreibt er Awaren zu.

Die ethnokulturellen Verhältnisse im Gebiet der awarischen Oberherrschaft waren zweifellos recht kompliziert, und wahrscheinlich ist es nicht immer möglich, eine Äußerung der Identität, wie sie der Autor voraussetzt, zu erwarten. Eine untrennbare Frage dieses Studiums ist die Lösung der ökonomischen Problematik. Die wirtschaftliche Basis im Awa-

renreich bildete vor allem die nichtnomadische bäuerliche Bevölkerung, die sich intensiv an der Schaffung kultur-ökonomischer Werte beteiligte. Jeder der freiwillig oder gezwungenermaßen in Symbiose mit den Awaren lebenden Stämme hat Anteil an jenen Kulturwerten, die sich bis heute in Form archäologischer Quellen erhalten haben. Sie ethnisch nach frei geschaffenen Kriterien aufzuteilen, ist unmöglich. Gewisse Unterschiede im Bestattungsritual oder in der materiellen Kultur in geographisch gesonderten Gebieten mögen wohl teilweise das Übergewicht eines bestimmten Ethnikums andeuten. Mehr als zwei Jahrhunderte lebten verschiedene Stämme unter der Vorherrschaft der Awaren und in solch langer Zeit hat sich sicherlich der ethnische Charakter, vor allem jenes Teiles der materiellen Kultur verwischt, welcher Angehörigen von Schichten mit höherer sozialer Position angehörte und ein Attribut der gesellschaftlichen Stellung war (z. B. der verzierte Gürtel, Waffen). Dieses Inventar ist zugleich der ausgeprägteste Verband der materiellen Kultur, nach welchem gewöhnlich auch die ethnische Zugehörigkeit aller Bewohner im Awarenreich bestimmt wird, und so tut es auch der Autor in der rezensierten Arbeit. Vorsicht in dieser Richtung, wie es auch das auf dem Gräberfeld abgedeckte Brandgrab andeutet, erfordern insbesondere die Randgebiete des Awarenreiches, zu welchen auch das Gräberfeld von Sommerein gehört. Schon in den 50er Jahren machte *J. Werner* (Zur Entstehung der Reihengräberzivilisation, *Archaeologia Geographica* 1, 1950–1, S. 23–32) auf die Tatsache aufmerksam, daß auf frühgeschichtlichen Gräberfeldern die Grabbeigaben ohne Rücksicht auf die ethnische Zugehörigkeit der Bestatteten identisch sein können. Dies gilt zweifellos auch von den Gräberfeldern aus dem Gebiet, wo sich die Herrschaft der Awaren erstreckte.

Mit der Wirtschaft und Produktion befaßte sich *F. Daim* nur am Rande, da, wie er konstatiert, keine genügenden Unterlagen für eine tiefere Analyse zur Verfügung stehen. Auch eine demographische Analyse ist nicht möglich, und keine Indizien deuten auf Handwerksproduktion. Er erwägt zwar über die Möglichkeit der Metallverarbeitung, insbesondere über die Herstellung des Gürtelzierates. Er vermutet, daß diese von Wanderhandwerkern angefertigt wurden. Er führt allerdings nicht genauer an, ob sich das auf die Herstellung des getriebenen oder auch des gegossenen Zierats bezieht.

Aufgrund bestimmter Indizien kann eine abweichende Organisation der Arbeit der Metallschläger von jener der Metallgießer vorausgesetzt werden. Aus dem Verbreitungsgebiet des Awarenreiches hat man bisher Gräber von Handwerkern mit Metalltreibwerkzeugen gefunden und nicht einmal solche seltenen Werkzeuge bilden eine Ausnahme in Gräbern, doch fand man bisher kein einziges Grab, das man einem Metallgießer zuschreiben könnte. Man fand auch keine Gußformen für Gürtelgarnituren. Diese Tatsache ergibt sich wahrscheinlich aus der verschiedenen Organisation der Arbeit, die eine abweichende Technologie des Produktionsprozesses erforderte. Der relativ einfache Herstellungsvorgang beim Blechzierat ermöglichte den Metallschlägern individuell, von Ort

zu Ort wandernd, zu arbeiten. Eine andere Arbeitsorganisation erforderte das kompliziertere technologische Herstellungsverfahren des gegossenen Zierates. Hinzukam die ständig zunehmende Nachfrage der begüterten Schichten nach Qualität und Quantität der Beschläge, die wahrscheinlich die individuellen Handwerker nicht mehr befriedigen konnten. Nur eine organisierte Kollektivarbeit in speziellen Werkstätten konnte die gewünschte Produktion gewährleisten. Die Analyse des Gürtelzierates erwies die Verwandtschaft der Formen der Beschläge und deren Verzierungsmotive, was sicherlich ein sehr starkes Indiz für die Existenz zentraler Werkstätten ist, in denen vereinigte Meister ein bestimmtes Gebiet versorgten. Auch *F. Daim* führt Riemenzungen aus dem Gräberfeld von Mödling (Österreich) und Győr (Ungarn) an, die in derselben Gußform angefertigt wurden, ich nehme an, eher in einer zentralen Werkstätte als von einem Wanderhandwerker. Doch nicht einmal diese Schlußfolgerung kann nachgewiesen werden, so lange keine Metallgießerei auftauchen wird oder eine solche archäologische Quelle, deren Aussagefähigkeit für das Kennen der Handwerksproduktion eindeutig sein wird.

Im Zusammenhang mit den sozialökonomischen Problemen muß notwendig auf das Fehlen von Reitergräbern und die geringe Waffenzahl auf dem besprochenen Gräberfeld aufmerksam gemacht werden. Außer Pfeilspitzen in 22 Gräbern (über ihre Bedeutung in den Gräbern siehe *Čilinská Z.*: The Development of the Slavs North of the Danube during the Avar Empire and their Social-Culture Contribution to Great Moravia, *Slovenská archeológia* 31, 1983, S. 255, 256), erschien ein Beil, ein Sax und eine Lanzenspitze (Einzelfund). Gräber von Waffenträgern fehlen also. Dies ist in Anbetracht des Grenzgebietes des Awarenreiches, in welchem sich das Gräberfeld befindet, wie auch für die Bestimmung des Charakters der Siedlung, welchen sie in der sozialökonomischen Struktur des Awarenreiches besaß, keine zu übergehende Tatsache.

Schließlich erwägt der Autor über die Stellung der Siedlung bei Sommerein, die sie im Rahmen des Awarenreiches, an dessen westlicher Peripherie sie lag, hatte. Er setzt voraus, daß die Position durch die Beziehungen zwischen den Bayern und Awaren bestimmt war. Im Rahmen dieser Beziehungen gelangte in die Siedlung jenes Inventar westlicher Herkunft, das auf dem Gräberfeld gefunden wurde. Den Abbruch der Siedlung verknüpft er mit der Niederlage der Awaren durch Karl den Großen Ende des 8. Jh. Nach diesem Ereignis verschmolzen nach *F. Daims* Voraussetzung die Awaren aus der Sommereiner Siedlung, ähnlich wie die übrige awarische Bevölkerung aus dem Gebiet Niederösterreichs, mit den Slawen, die dieses Gebiet in jener Zeit besiedelten. Eine der slawischen Siedlungen ist auch aus Sommerein bekannt, von der *F. Daim* meint: „Es wäre nicht ausgeschlossen, in diesem Slawendorf auch die neue Heimstätte der Sommereiner Awaren nach den Kriegen Karls des Großen zu sehen“. Die interessante Schlußfolgerung könnte man nur mit der Auffindung eines solchen zur abgedeckten Siedlung gehörenden Gräberfeldes belegen, auf welchem die Bewohner in der gleichen Tracht bestattet wären, was für eine die Bevölkerung

auf dem von *F. Daim* publizierten Gräberfeld getragen hat. Denn wenn seine Voraussetzung richtig ist, daß es Awaren waren, dann haben diese mit dem Verlust der politischen Macht sicherlich nicht ihre Tracht geändert, auch wenn sie mit den Slawen gemeinsam zu leben begannen.

Wahrscheinlicher ist es, daß die betreffende Siedlung mit quadratischen Halbgrubenhütten und Feuerstellen gerade zu dem nicht allzuweit entfernten Skelettgräberfeld aus dem 7.—8. Jh. gehört. Wie aus der Karte (S. 155) hervorgeht, fließt zwischen den Lagen, auf denen Nekropole und Siedlung liegen, ein Bach, der sie voneinander teilte, wie es im Frühmittelalter üblich war.

Die Publikation über das Sommerein Gräberfeld ist ein Beitrag für die Lösung der frühmittelalterlichen Geschichte Mitteleuropas. Ihre Bedeutung beruht nicht nur in den theoretischen Schlußfolgerungen, sondern sie ist ein Beitrag auch in methodischer Hinsicht. Das Herantreten der Autoren zur Lösung der Problematik zeigt ihre richtige Einstellung auf die Geschichte und auf die Mittel, mit denen man sie beleuchten kann. Die Ausnützung der modernen Technik bei der Analyse der archäologischen Quellen steigert die Exaktheit des Vorgehens beim Gewinnen realer Unterlagen für das Studium der historischen Entwicklung. Sicherlich werden nicht alle präsentierten Schlußfolgerungen bedingungslos akzeptiert werden, und zwar auch schon wegen der Tatsache, daß das Gräberfeld nicht ganz untersucht wurde, und sein fehlender Abschnitt hätte sie ergänzen evtl. korrigieren können. Erhöhen wird sich die Bedeutung der rezensierten Arbeit noch nach der Veröffentlichung der übrigen zeitgleichen Gräberfelder (Mödling, Leobersdorf, Wien-Csokorgasse), mit denen dieses Gräberfeld eine Kollektion von Quellen für die Beleuchtung der geschichtlichen Entwicklung eines Teiles des frühmittelalterlichen Europas bildet.

Zlata Čilinská

Mária Novotná: Halsringe und Diademe in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XI, 4. Band. München 1984, 82 stran, 81 ilustrací.

Rozsáhlý projekt univ. prof. *H. Müllera-Karpa* — soupis a vyhodnocení jednotlivých skupin bronzové industrie doby bronzové se v podmínkách Slovenska postupně naplňuje. Největší zásluhu na tom má *M. Novotná*. Zmíněná autorka prezentuje v současnosti souborné zpracování dalších typů měděné a bronzové industrie. V recenzované práci se věnuje dvěma skupinám kovového šperku: a to nákrčníkům (hřivnám) a diadémům.

Celá práce je členěna známým způsobem, který v edici „*Prähistorische Bronzefunde*“ má svoji tradici a jako materiálová ediční řada své nesporné přednosti. Po předmluvě následuje obsah knihy, úvod se srovnávací chronologickou tabulkou a pak těžiště práce, kterým je typologické členění, katalog a vyhodnocení jednotlivých typů. Závěr textové části obsahuje jed-

nostránkový dodatek, v němž autorka prezentovala kvalitativní a kvantitativní analýzy suroviny, z níž byly některé nákrčníky a hřivny vyhotoveny. Součástí knihy je seznam všeobecných zkratk, zkratk monografií a časopisů, seznam muzeí a sbírek, seznam zkratk lokalit uváděných na mapě a rejstřík lokalit. Na 65 tabulkách jsou v měřítku 1:2 kresebně prezentovány jednotlivé předměty a na dvoustraně je geografické znázornění lokalizace všech těchto předmětů a na osmi mapách rozšíření jednotlivých typů. Na devíti tabulkách podává autorka významné nálezy celky, v nichž se na Slovensku nákrčníky a diadémy našly, a na závěrečné tabulce je přehledně znázorněno chronologické postavení studovaného materiálu.

Předmět recenzované knihy představuje poměrně malou skupinu měděných a bronzových artefaktů. Jedná se o nákrčníky, čelenky a diadémy; tedy o předměty, které vždy byly nedílnou součástí honosného pravěkého kroje. Typologicky blízké, avšak funkčně naprosto odlišné jsou měděné a bronzové hřivny, které pravděpodobně představovaly specifický tvar zpracované suroviny a které, byť s jistými výhodami, můžeme považovat za určitý ekvivalent směny.

Z hlediska geografického se práce zabývá předměty nalezenými na Slovensku, respektive předměty, jejichž lokalizace je neznámá, které však jsou ve slovenských muzeích a sbírkách deponovány. Časové ohraničení monografie je značně široké. Zahrnuje úsek pravěkých dějin od eneolitu až po dobu halštatskou.

Cílem práce bylo typologické seřazení a klasifikace nálezů, jejich časové a kulturní vztahy, jejich funkce v pravěkém kroji a v nadstavbové sféře pravěké společnosti vůbec. Neméně důležité byly otázky původu, vzniku, způsobu výroby a otázky technologické.

Celá monografie má několik dominant a uzlových bodů, které jsou podrobně rozpracovány. V první řadě jsou to eneolitické nálezy a otázka provenience suroviny, z níž byly nákrčníky a hřivny vyhotoveny.

Nákrčníky a hřivny starší doby bronzové jsou nejpočetněji zastoupeny. Rozdíly mezi oběma skupinami předmětů se již dříve zabývali mnozí badatelé (*Schránil, Hájek, Schubert*). Autorka se s jejich závěry a klasifikací oprávněně ztotožnila a aplikovala je i na slovenský materiál. Všechny jedenáct drátěných nákrčníků datovaných do starší doby bronzové se našlo na jihozápadním Slovensku. Představovaly typický ženský šperk signalizující významnější společenské postavení pochované. Také převážná většina tyčinkových nákrčníků s očky na koncích pochází ze starší doby bronzové a našly se na jihozápadním Slovensku. Pouze čtyři (dva z obce Gemer a po jednom z Hodejova a Velkého Slavkova) jsou z jiných oblastí Slovenska. Je zajímavé, že kvantitativní analýza ukázala, že zmíněné nákrčníky z Velkého Slavkova, Hodejova a pak ještě i z Rastislavic a Stupavy obsahovaly více než 7% cínu. Přitom ani jeden z nich se nenašel v hrobovém celku. Jsou tedy od ostatních odlišné nejen po stránce technologické, ale i po stránce chronologické. Představují již předměty z počátku střední doby bronzové. Na rozdíl od drátěných ná-

krčníků, které doposud známe výlučně z ženských hrobů, byly tyčinkové nákrčníky s očky nejen v ženských, ale i v mužských hrobech. Typologicky podobné nákrčníkům byly hřivny. Také těch se nejvíce našlo na jihozápadním Slovensku, avšak pocházejí i z jiných částí země: Gemer, Orava, Spiš.

Další základní skupinou jsou nákrčníky, jejichž typickým znakem je tordování. Jemnější dělení vychází z charakteru tordování, ryté výzdoby a celkové masivnosti. Jedná se o předměty datované do mladší a pozdní doby bronzové a v některých případech dokonce o šperk začínající doby halštatské. V této skupině předmětů není až tak zajímavá jejich funkce a datování, nýbrž původ. Zejména zde se projevila erudovanost autorky, s níž vyřešila otázky provenience těch nákrčníků, které slovenské bronzové industrie doby bronzové byly naprosto cizí.

Obyvatelstvo lužické kultury na Slovensku v pozdní době bronzové a v době halštatské vyrábělo četné specifické formy bronzové industrie, které vycházely z domácích tradic a z kontaktů se sousedními skupinami velkého lužického kulturního komplexu. Vedle zcela samostatné skupiny „Posamenteriekollier“ ze Žiliny a Čachtic, které byly typickými představiteli drátěné bronzové industrie lidu lužické kultury, a nákrčníků kujavského typu to byly diadémy typu Istebné, u kterých se snoubily prvky tordované, plechové a růžicové bronzové industrie, a diadémy růžicové — svědkové řemeslné zručnosti obyvatelstva lužické kultury.

Samostatnou skupinu ozdob představují plechové čelenky často zdobené tepáním a občas i rytím. Převážná většina pochází z kostrových hrobů ze starší doby bronzové na jihozápadním Slovensku. Ve zmíněných formách se s nimi sporadicky setkáváme i v podstatně mladším prostředí (Malé Kršteňany, De-dinka).

Unikátním šperkem jsou bizarní plechové diadémy typu Vácszentlászló. Na nich lze demonstrovat snad všechny aspekty související se studiem bronzových diadémů a s jejich přínosem pro poznání společenské struktury, technologie výroby a otázek řešení kulturní, ba možno říci, etnické svébytnosti. Jelikož se jedná o artefakty z období žárového pohřbívání, objevovala se při rekonstrukci způsobu nošení těchto předmětů často velmi protichůdná řešení. Vycházejí z vlastních početných experimentů plně se ztotožňují s názorem na způsob nošení těchto diadémů, který v recenzované práci prezentovala autorka. Diadémy typu Vácszentlászló jsou typickými představiteli invence a mistrovství metalurgů a kovotepců piliňské kultury a také charakteristickým doplňkem kroje velmi úzké privilegované společenské vrstvy. Dokazují také, že současný stav naší pramenné báze je ještě velmi nedostatečný. K tomuto závěru musíme dojít, když porovnáme symbolický miniaturní diadém tohoto typu ze žárového pohřebiště piliňské kultury z maďarského Nagybatony, který je výrazně starší než další ve skutečné velikosti vyhotovené kusy.

Závěrem recenze třeba zdůraznit, že celá práce *M. Novotné* je velmi vyzrálým monografickým zpracováním zajímavé skupiny měděné a bronzové industrie eneolitu, doby bronzové a doby halštatské. Skupiny předmětů, které mají význam jak pro oblast

základny a smény pravěké společnosti, tak i pro oblast studia pravěkého kroje a společenské diferenciacie.

Václav Furmánek

Etela Studeníková — Jozef Paulík: Osada z doby bronzovej v Pobedime. Fontes Archeologického ústavu Slovenského národného múzea v Bratislave, VI. Bratislava 1983, 309 strán, 80 obrázkových tabuliek, 44 obrázkov v texte, 2 prílohy, nemecké resumé.

Pri systematickom výskume opevnenej slovanskej osady v polohe Hradištia v katastri obce Pobedim, okr. Trenčín (v rokoch 1959—1969, 1975 pod vedením PhDr. D. Bialekovej, CSc., v roku 1960—1962 v spolupráci s PhDr. J. Paulikom, CSc.), sa získali cenné nálezy dokladajúce intenzívne osídlenie spomínaného miesta aj v dobe bronzovej. Osade, ktorú obývali nositelia lužickej kultúry, prislúchalo významné postavenie v spoločenskom a hospodárskom živote obyvateľov dolnej časti stredného Považia.

Závažnosť nadobudnutého pramenného materiálu z lužickej osady v Hradištiach viedla autorov k tomu, že po čiastkových článkoch, v ktorých publikovali niektoré pozoruhodné nálezy (pozri zoznam uvedený v monografii), pristúpili napokon k súhrnnému spracovaniu celého nálezového fondu. Vychádzajúc z jeho podrobnej analýzy pokúsili sa podať čo najucelenejší pohľad na viac ako pol tisícročia trvajúci vývoj jednej osady ležiacej na rozhraní dvoch, kultúrne celkom odlišných svetov.

Z formálneho hľadiska pozostáva práca zo štyroch častí obsahujúcich hodnotenie a rozbor prameňov. K nim je pripojené záverečné súhrnné zhodnotenie významu skúmanej lokality.

Analýza nálezov sa opiera o pôvodné, zatiaľ nepublikované spracovanie materiálu z Hradišťa v dizertačnej práci E. Studeníkovej (Kultúrne prejavy kontaktov lužickej a stredodunajskej oblasti v Strednom Považí, Brno 1972). Výnimkou je IV. časť, ktorú spracoval J. Paulík samostatne.

I. časť monografie — Archeologický výskum — obsahuje topografiu sídlisk z doby bronzovej, ležiacich v blízkosti osady — v Hradištiach — a podrobný opis prírodného prostredia. Ono bolo určujúcim faktorom pri výbere miesta pre osadu. Malo zaručovať nielen potrebnú ochranu obyvateľstva osady, ale zároveň poskytnúť čo najvýhodnejšie podmienky pre jej úspešný rozvoj. Poloha osady v Hradištiach dávala dobré predpoklady pre priaznivý vývin. Nachádzala sa v blízkosti dôležitej a frekventovanej komunikácie idúcej popri toku Váhu.

Do prvej časti práce sú ďalej zaradené opisy odkrytých sídliskových objektov a ich výplne, a to v chronologickej následnosti výskumných sezón. Dôležité objekty sú doplnené náčrtmi.

V druhej časti — Rozbor sídliskových objektov — sa autori zamerali na hodnotenie konštrukcie a funkcie jednotlivých objektov. Napriek tomu, že pri výskume sa podarilo odkryť len 3,75 % plochy, pôvodne

obývanej v mladšej a neskorej dobe bronzovej, zachytili sa na nej pôdorysy 111 objektov. Z funkčného hľadiska je ich skladba taká pestrá, že podávajú vcelku dobrý obraz o dispozícii a typoch obydlií a tiež o iných druhoch objektov existujúcich v osade od mladšej doby bronzovej až do počiatku doby halštatskej. Objekty z osady v Hradištiach rozdelili autori na obytné, zásobnicové jamy, nepravidelné jamy a výnimočné objekty.

Obytné objekty (3) sú reprezentované predovšetkým obydliami zemnicového alebo polozemnicového typu. Pravouhlý jednopriestorový objekt kolovej konštrukcie (objekt A/62) je výnimkou. Absencia nálezov sťažuje určenie jeho kultúrnej príslušnosti.

Zahľbené obytné objekty delia autori do dvoch skupín. Do prvej patria tie, ktoré sa v teréne črtali štvorhrannými pôdorysmi, ale v ich výplni sa nachádzalo len veľmi málo dokladov pre spoľahlivú rekonštrukciu nadzemných častí. Kultúrne sú spájané s okruhom stredodunajských popolnicových polí. Druhej skupinu, ktorú autori pripisujú severným popolnicovým poliam, charakterizuje ich pravidelný štvorhranný pôdorys. Obrusy objektov boli v teréne vyznačené zvyškami zuhoľnatých brviem a veľkým množstvom deštruovanej mazanice vo výplni. Nadzemné časti stavieb mali zrubovú konštrukciu. Podľa zvyškov mazanicových prstencov predpokladajú autori existenciu polostĺpov na priečeli, ktoré dotvárali architektonický vzhľad obydlií. Podlahy objektov boli vyrovnávané, prípadne ešte upravované hlineným výmazom. Vnútorne steny boli opatrené pravdepodobne bielou omietkou. Súčasťou vnútorného vybavenia obydlií boli jednoduché hlinené piecky. Autori práce sa domnievajú, že niektoré z odkrytých obytných objektov mohli mať zároveň aj výrobnú funkciu (objekt 3/68).

Zásobnicové jamy (4) majú úzke valcovité hrdlo, ktoré sa smerom ku dnu lievikovite rozširuje. Ide o typ bežne sa vyskytujúci na sídliskách v strednom Podunajsku i v oblasti rozšírenia severných popolnicových polí.

Najviac problémov spôsobuje správna interpretácia funkcie nepravidelných jám, ktorých býva na sídliskách obyčajne najväčší počet. V Hradištiach ich odkryli 82. Autori recenzovanej práce predpokladajú, že väčšina z nich boli stavebné jamy, t. j., že sa z nich vyberal materiál na vymazávanie príbytkov. Iba v niektorých prípadoch pripúšťajú ich výrobnú funkciu (objekt 12/68 — obsahujúci vo výplni bronzovú trosku, zlomky mazanice z piecky; objekt 2/69 s väčším počtom hlinených ihlancovitých závaží).

Interpretáciu jamy 16/68, v ktorej sa našlo zuhoľnaté obilie a zlomok strukoviny, nechávajú autori zatiaľ otvorenú. Naznačujú však jej prípadné spojenie s kultom.

Do kategórie výnimočných objektov sú na sídlisku v Pobedime zaradené tie, s ktorými sa na pravěkých sídliskách spravidla stretávame len zriedka. Cena každého odkrytého objektu je preto naozaj veľmi veľká. K objektom uvedeného druhu patrí studňa a kultová stavba označovaná ako centrálné kultové miesto osady.

Studňa (objekt 1/67) mala pravdepodobne vnútorné debnenie a výplň ju datuje do halštatskej fázy osíd-

lenia osady. Na rozdiel od podobných objektov, známych doposiaľ zo strednej Európy, sa pokladá za zdroj vody, a nie kultové miesto.

Vskutku pozoruhodným objavom v osade v Hradištiach bol objekt 1/82, ktorý v IV. časti recenzovanej práce samostatne spracúva J. Paulík. Prpisuje mu jednoznačne kultový charakter. Objekt sa v teréne rýsoval ako kruhová plocha vymazaná hlinou, zámerne prepálenou. Centrálnu časť objektu vymedzoval trojnásobný kruh s vnútorným priemerom 120 cm, ktorý bol vytvorený otlačením stočenej šnúry. Stavba bola vybudovaná v pozdnosliezskej fáze, keď mala pravdepodobne aj zastrešenie. V pláténickej fáze bola znovu prestavaná. Autor sa domnieva, že stavbu možno spojiť s kultom Slnka a jej existencia na sídlisku lužickej kultúry je dokladom stále rastúceho vplyvu stredodunajského kultúrneho prostredia. Interpretácia nálezov, u ktorých sa predpokladá nejaká súvislosť s kultovými obradmi, patrí v archeologickej praxi k najťažším úlohám. Mobilné i nemobilné archeologické pramene dávajú pre svoju hmotnú povahu len málo presvedčivých podkladov na sledovanie skutočných foriem kultu, resp. o nadväzbovej sfére pravekej spoločnosti vôbec. Situáciu často ešte sťažuje ojedinelosť formy kultového miesta a nedostatok vhodných analógií. Platí to aj pre objekt z Pobeďima, ktorý je zatiaľ jediným dokladom novej formy kultových stavieb populácie obývajúcej v neskorej dobe bronzovej a počiatkom doby halštatskej južne okrajové územie kultúry severných popolnicových polí na Slovensku.

III. časť recenzovanej monografie je venovaná rozboru keramiky, kovového a kosteného inventára.

Keramický inventár podrobili autori chronologicko-typologickej analýze so zreteľom na kultúrnu súvislosť jednotlivých foriem s okruhom severných a stredodunajských popolnicových polí. Upozorňujú, že práve na keramike sa najlepšie odrazila poloha sídliska ležiaceho na rozhraní dvoch kultúrne rozdielnych prostredí.

Počiatkovej fáze osídlenia Hradišťa patria fragmenty čačianskych a nimi ovplyvnených velatických keramických foriem. Spolu s nimi sa vo vrstve vyskytovali aj lužické tvary. Na základe ostrej profilácie tela sú synchronizované s tzv. mohylovým horizontom lužickej kultúry v oblasti stredného Považia. Spoločný výskyt tvarov uvedených kultúr, aj keď pochádzajú len z vrstvy, viedol autorov k názoru, že počiatok vzájomných kontaktov s čačiansko-velatickou kultúrou bude možné postaviť na koniec stupňa BD, prípadne na počiatok stupňa HaA₁. Prevažia lužického elementu je na sledovanej lokalite ovšem výraznejšie doložená až v priebehu stupňa HaA. V rámci mladolužického keramického materiálu stupňa HaA sa na sídlisku v Pobeďime rozlišujú dve fázy. Staršia — zodpovedajúca HaA₁ — sa vyznačuje zmkčováním profilácie nádob a zvisle žliabkovanou výzdobou. V mladšej — HaA₂ — pokračuje uvoľňovanie profilácie a vo výzdobe sa objavuje vodorovné žliabkovanie v kombinácii so zvislým.

V nasledujúcej, sliezskej fáze dochádza na lužickom keramickom inventári k ďalším zmenám. Dobré sa dajú sledovať najmä na amforách. Hrdlo sa zvyšuje na úkor tela a ich profilácia nadobúda esovitú líniu.

Vo výzdobe nastáva rozpad súvislého žliabkovania, vytvára sa oblúčková ornamentika doplnená jamkami, plastickými motívami a rytými líniami. Vychádzajúc z podrobnej analýzy keramiky tejto fázy, usudzujú autori recenzovanej práce, že časom bude možné urobiť jemnejšie triedenie a vypracovať náplň pre prechodnú fázu, ktorá tesne predchádzala vlastnej pláténickej.

Keramiká z najmladšej — halštatskej fázy osídlenia osady v Pobeďime sa v práci spracúva len stručne. Jej podrobný rozbor pripravuje autorka v samostatnej štúdií. Privítajú ju predovšetkým odborníci zaoberajúci sa počiatkovou fázou doby halštatskej. Napriek tomu, že v spomenutom období dochádza na území Slovenska k závažným kultúrnym, hospodárskym i spoločenským zmenám, venuje sa mu malá pozornosť. Doteraz sa danou problematikou v širšom meradle nikto nezaoberal. Z tohto stavu potom vyplýva množstvo problémov týkajúcich sa klasifikácie materiálu a terminológie. Na označenie najmladších pamiatok severných popolnicových polí v oblasti stredného Považia sa v súčasnosti používa terminológia vypracovaná pre územie Čiech a Moravy. Označujú sa ako pláténické.

Rozbor bronzovej industrie je zameraný na chronologicko-typologickú klasifikáciu jednotlivých predmetov s poukázaním na ich územné rozšírenie.

Z funkčného hľadiska delia autori bronzovú industriu z osady v Pobeďime na nástroje (nožiky, sekerky, kosáky, dlátko, ihly, šidlá), zbrane (hroty streliek, kopije), súčasti odevu (spony, ihlice, gombíky), šperky (náramky, nákrčníky, prstene, korálky, závesky) a ostatné bronzové predmety (pinzety, kovanie). Bronzový inventár z Pobeďima pozostáva z typov bežných v mladšej a neskorej dobe bronzovej v stredoeurópskom kultúrnom prostredí. Početne najväčšiu a typologicky najpestrejšiu kolekciu tvoria ihlice.

V súvislosti s opisom záveskov vyhotovených z čelustí divej mačky pripojených na bronzový krúžok (tab. XLVIII: 9, 10) upozorňujú autori na možnosť novej interpretácie známych hlinených zoomorfných korálikov, resp. nášiviek nájdených na lokalitách oravskej skupiny severných popolnicových polí. Exempláre z Dolného Kubína II a Vyšného Kubína-Pod Skalkou, interpretované ako pasúce sa ovce, sú si čelustami malých šeliev po morfolologickej stránke vskutku veľmi podobné. Domnienka autorov, že ide o hlinené napodobeniny skutočných čelustí, by mohla byť celkom pravdepodobná. Nepochybne podporou pre ňu by bol však nález skutočných záveskov vyrobených z čelustí malej šelmy. Dokazovali by, že aj pre nositeľov oravskej skupiny mali magickú funkciu. V nálezových celkoch však spomenuté závesky doteraz chýbajú.

Osada v Hradištiach mala remeselnú-výrobný charakter. Podľa nájdených predmetov usudzujú autori práce, že tunajší obyvatelia sa zaoberali predovšetkým kovolejárstvom, kovotepectvom a spracúvaním kostí a parohov. Predpokladajú však aj existenciu ďalších archeologicky ťažko zachytiteľných remesiel (spracovanie dreva, debnárstvo, kožiarstvo).

Kovolejársku činnosť v osade dokladajú nálezy kadlubov, téglik, zlomok tyčinkovitej hrivny a zvyšky trosky. Kadluby umožňujú sledovať niekoľko kovo-

lejárskych postupov. Od jednoduchého liatia do jednouchového kadluba až po odlievanie na hlinené jadro (sekerka, kladivo) alebo s použitím viacúčelového kadluba (tab. XXXIV: 3). Najviac zručnosti musel kovolejár ukázať pri použití techniky postupného prelievania, pri ktorej sa predmet odlieval po častiach (ihlice s väzíčkovitou hlavitou).

Okrem sledovania použitých technologických postupov pokúsili sa autori riešiť otázku postavenia kovolejárů vo vtedajšej spoločnosti, ako i vzťah obyvateľov osady v Pobedime k ostatnému obyvateľstvu žijúcemu v okolí. Správne zdôrazňujú, že zložité spoločensko-hospodárske vzťahy, ktorým sa spoločnosť mladšej a neskorej doby bronzovej musela podriaďovať, sa nedajú riešiť len na základe výskumu jednej osady. Táto problematika si vyžaduje ucelené spracovanie kultúry severných popolnicových polí v oblasti stredného Považia, predovšetkým v jej neskorobronzovej fáze, keď tunajšia spoločnosť prežíva obdobie svojho najväčšieho rozkvetu.

Opierajúc sa o výsledky analýzy keramického materiálu a bronzovej industrie vypracovali autori chronológiu osídlenia Hradišť v Pobedime. Vyčlenili štyri horizonty (A — D), ktorých charakteristiku a náplň zhrnuli v poslednej kapitole. Podotýkajú, že platnosť horizontov sa zatiaľ vzťahuje len na materiál z osady v Pobedime. Nevylučujú však možnosť, že podobný vývoj mohli prekonávať aj okolité nížinné osady.

Horizont A delia na dve fázy. Staršiu A1 synchronizujú s včasnou fázou stredodunajských popolnicových polí a čačianskou kultúrou. V okruhu severných popolnicových polí jej zodpovedá tzv. stupeň Mikušovce. Mladšia fáza A2, doložená na sídlisku výraznejším nálezovým fondom, je súčasná s horizontom Velitice I-Očkov, s prvou fázou karpatskej velitickej kultúry a v prostredí lužickej kultúry so stupňom Diviaky I.

Horizont B zahŕňa materiál, ktorý zreteľne odráža čoraz tesnejšie spojenie osady v Hradištiach s lužickou kultúrou. Chronologicky zodpovedá druhej fáze karpatskej velitickej kultúry a v lužickej kultúre stupňu Diviaky II. V závere horizontu B sa objavujú prvky prechodu do sliezskeho stupňa lužickej kultúry.

V horizonte C osídlenie Hradišť vrcholí. Časove je synchronný s podolskou kultúrou. Osada sa stáva významným remeselnícko-výrobným centrom a zohráva aktívnu úlohu pri postupe sliezskeho obyvateľstva smerom na juh. Dochádza k intenzívnejšiemu miešaniu prvků severných popolnicových polí a impulzov z Podunajska. To sa odráža nielen v spoločensko-hospodárskom živote osady, ale aj v kultúre. Význam osady na Hradištiach vo vývojovom horizonte C porovnávajú autori recenzovanej práce s takými dôležitými strediskami západokarpatskej oblasti ako Velem a Sághegy.

Keďže pamiatky horizontu C sa v rámci severných popolnicových polí stredného Považia javia ako uza-

vretý vývojový článok, navrhujú autori zaviesť pre nich označenie stupeň Pobedim, čo by platilo aj pre ostatné súdobé pamiatky na okolitých sídliskách.

Záver osídlenia osady na Hradištiach patrí horizontu D, ktorý zahŕňa koniec neskorej doby bronzovej a prechodný sliezske-plátenický horizont. V staršej fáze si osada aj napriek silnému vplyvu zo stredodunajskej oblasti ešte udržiava významné postavenie, no v mladšej ho postupne stráca a pôvodní obyvatelia tu dožívajú. Posledným horizontom osídlenia Hradišť sa autori v práci podrobne nezaoberajú.

Autori recenzovanej práce si nekládli za cieľ spracovať súhrnne celú problematiku kultúry severných popolnicových polí v dolnej časti stredného Považia, resp. stredného Považia vôbec, ale sústredili sa na podrobnú analýzu súboru prameňů, získaných viacročným systematickým výskumom jednej osady. Na základe nadobudnutých poznatkov pokúsili sa stanoviť, aké boli podmienky pre formovanie sa vonkajšieho kultúrneho habitu populácie severných popolnicových polí, žijúcej v tesnom susedstve odlišne sa vyvíjajúcej stredodunajskej oblasti. Mnohé z výsledkov, ku ktorým autori dospeli pri analýze materiálu, sa budú môcť využiť aj pri klasifikácii súdobých pamiatok kultúry severných popolnicových polí v ostatných okrajových zónach jej rozšírenia na území Slovenska (Ponitrie, južné Pohronie, východné Slovensko). Z tohto hľadiska môžeme recenzovanú prácu hodnotiť ako prínos pre ďalšie skúmanie spomenutej problematiky, a to aj napriek tomu, že niektoré závery sa môžu stať predmetom odbornej diskusie. Je to napríklad otázka počiatku a rozmachu vplyvu stredodunajskej oblasti na kultúru severných popolnicových polí. Až donedávna prevládala názor, že k silnému vplyvu stredodunajských popolnicových polí na lužickú kultúru dochádza už v priebehu stupňa HaA₁. Prikláňajú sa k nemu aj autori recenzovanej práce. V opozícii stojí názor L. Veliačika, ktorý vo svojom najnovšom monografickom spracovaní lužickej kultúry na Slovensku upozorňuje, že k vzájomnému ovplyvňovaniu oboch kultúrnych prostredí určite dochádzalo, ale vplyv stredodunajských popolnicových polí na lužickú kultúru nebol na území Slovenska taký rozsiahly. Prejavil sa v oveľa menšej miere ako na území Moravy (Veliačik, L.: *Die Lausitzer Kultur in der Slowakei*. Nitra 1983, s. 174).

Uvedený problém nepovažujem za taký jednoduchý, aby sa dal riešiť v rámci tejto recenzie. Domnievam sa, že by si zaslúžil spracovanie v samostatnej štúdii, ktorá by sa mohla oprieť o výsledky nových, doteraz nepublikovaných výskumů v oblasti Ponitria a stredného Považia.

Recenzovaná práca ukázala tiež potrebu súhrnného spracovania kultúry severných popolnicových polí v celej oblasti stredného Považia, zameraného na vývoj tejto kultúry v neskorej dobe bronzovej a jej doznievanie v priebehu doby halštatskej.

Elena Mirošayová

OBSAH 1. ČÍSLA

Styridsať rokov slobodného a intenzívneho rozvoja archeologického bádania na Slovensku	5
Július Béreš	
Keramika na tzv. avarských pohrebiskách a sídliskách zo 7.–8. stor. na Slovensku	15
Керамика на т. наз. аварских могильниках и поселениях VII–VIII вв. в Словакии.	57
Keramik aus den sog. awarischen Gräberfeldern und Siedlungen des 7. und 8. Jahrhunderts in der Slowakei	61
Л. В. Вакуленко — О. М. Приходнюк	
Проблема преемственности черняховских и раннесредневековых древностей в свете новых исследований на среднем Днестре	71
The Problem of Succession between the Remains of Chernyakhovsk Culture and the Early Medieval Period in the Light of New Investigation in the Middle Dniester Basin	135
Václav Furmánek — Milan Stloukal	
Jihovýchodní popelnicová pole ve světle antropologické analýzy	137
Юго-восточные поля погребальных ури в свете антропологического анализа	149
South-Eastern Urnfields in the Light of the Anthropological Analysis	151
Cyril Ambros	
Tierbeigaben in latènezeitlichen Gräbern in Palárikovo-Dolný Kerestúr	153
Звериные припожения в латенских погребениях в с. Палариково — Долыни-Керестур.	163
Pavol Mačala	
Depot bronzových predmetov z Přestavlk, okr. Přerov	165
Клад бронзовых предметов из с. Пржеставлки, р-й Пржеров	182
Depot von Bronzegegenständen aus Přestavlk, Bez. Přerov	184
Správy a recenzie	
Päťdesiatka PhDr. Stanislava Šišku, CSc. (<i>Alexander Ruttkay</i>)	203
Zivotné jubileum PhDr. Márie Lamiovej-Schmiedlovej, CSc. (<i>Dušan Čaplovič</i>)	205
Zivotné jubileum PhDr. Juraja Pavúka, CSc. (<i>Stanislav Šiška</i>)	206
Konferencia o lužickej kultúre (<i>Ladislav Veliačik</i>)	208
Konferencia „Tradícia ako fenomén kultúrnej aktivity ľudstva“ (<i>Stanislav Šiška</i>)	211
Hans-Georg Hüttel: Bronzezeitliche Trensens im Mittel- und Osteuropa (<i>Anton Točík</i>)	212
R. A. J. Avila: Bronzene Lanzen- und Pfeilspitzen der griechischen Spätbronzezeit (<i>Klára Marková</i>)	215
Stanovisko k recenzii A. Točíka (<i>Zlata Čilinská</i>)	216
Subhi Anwar Rashid: Gründungsfiguren im Iraq (<i>Ladislav Olexa</i>)	218
Ezat O. Negahban: Metal Vessels from Marlik (<i>Elena Miroššayová</i>)	221
Attila Kiss: Baranya megye X–XI. századi sírletelei (<i>Anton Točík</i>)	224
Ertuğrul Caner: Fibeln in Anatolien I. (<i>Elena Miroššayová</i>)	226
Bohuslav Klíma: Dolní Věstonice, tábořiště lovců mamutů (<i>Juraj Bárta</i>)	228
Falko Daim — Andreas Lippert: Das awarische Gräberfeld von Sommerein im Leithagebirge, NÖ (<i>Zlata Čilinská</i>)	231
Mária Novotná: Halsringe und Diademe in der Slowakei (<i>Václav Furmánek</i>)	234
Etela Studeniková — Jozef Paulík: Osada z doby bronzovej v Pobedime (<i>Elena Miroššayová</i>)	236

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia.
Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68,
Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS,
B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied

Ročník XXXIII, číslo 1

Vydalo v Bratislave roku 1985

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Vychádza dva razy do roka. Ročné predplatné Kčs 150,—

Hlavný redaktor akademik Bohuslav Chropovský

Výkonný redaktor PhDr. Marta Žilková

Technický redaktor Marián Škultéty

Prebal a väzbu navrhol Pavol Amena

Fotografiu na obálku a kresbu na titulnú stranu vyhotovili J. Krátky a P. Skvareková
Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta
a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz
tlače, Gottwaldovo nám. 6. 813 81 Bratislava

Vytlačili Tlačiarne Slov. nár. povstania, n. p., Martin

© Veda — vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1985

Cena viaz. Kčs 75,—